

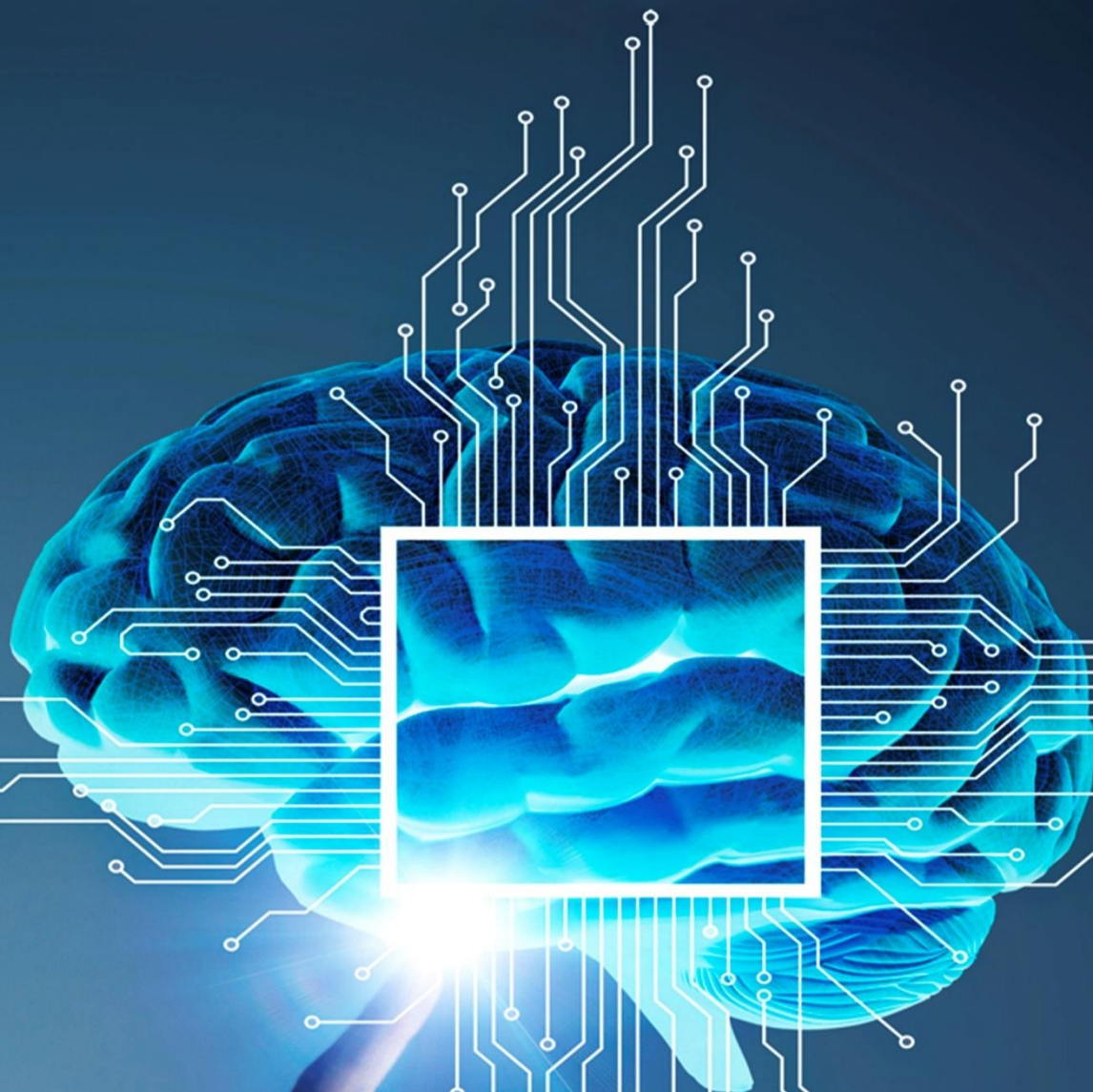

**НАУЧНЫЙ
ИМПУЛЬС**

ЦЕНТР НАУЧНОЙ
ПОДДЕРЖКИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ СОВРЕМЕННЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

НАУЧНЫЙ ИМПУЛЬС

**Последние
новости**

**Последние
образование**

**Последние
исследование**

И НОВЫЕ НАУКИ

Международный современный научно-практический журнал

Научный импульс

№ 15 (100)
Ноября 2023 г.

Часть 2

Издаётся с августа 2022 года

Москва 2023

Председатель редколлегии:

Гуляева Елена Камаловна - Представитель технической поддержки

Редакционная коллегия:

Макаровский Руслан Сергеевич - Заведующий кафедрой организационного управления Института прикладного анализа поведения и психолого-социальных технологий, практикующий психолог, специалист в сфере управления образованием.

Арестова Инесса Юрьевна – канд. биол. наук, доц. кафедры биоэкологии и химии факультета естественнонаучного образования ФГБОУ ВО «Чувашский государственный педагогический университет им. И.Я. Яковлева», Россия, г. Чебоксары;

Ахмеднабиев Расул Магомедович – канд. техн. наук, доц. кафедры строительных материалов Полтавского инженерно-строительного института, Украина, г. Полтава;

Бахарева Ольга Александровна – канд. юрид. наук, доц. кафедры гражданского процесса ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия», Россия, г. Саратов;

Бектанова Айгуль Карибаевна – канд. полит. наук, доц. кафедры философии Кыргызско-Российского Славянского университета им. Б.Н. Ельцина, Кыргызская Республика, г. Бишкек ;

Волков Владимир Петрович – канд. мед. наук, рецензент АНС «СибАК»;

Елисеев Дмитрий Викторович – канд. техн. наук, доцент, начальник методологического отдела ООО "Лаборатория институционального проектного инжиниринга";

Комарова Оксана Викторовна – канд. экон. наук, доц. доц. кафедры политической экономики ФГБОУ ВО "Уральский государственный экономический университет", Россия, г. Екатеринбург;

Лебедева Надежда Анатольевна – д-р филос. наук, проф. Международной кадровой академии, чл. Евразийской Академии Телевидения и Радио, Украина, г. Киев;

Маршалов Олег Викторович – канд. техн. наук, начальник учебного отдела филиала ФГАОУ ВО "Южно-Уральский государственный университет" (НИУ), Россия, г. Златоуст;

Орехова Татьяна Федоровна – д-р пед. наук, проф. ВАК, зав. Кафедрой педагогики ФГБОУ ВО «Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова», Россия, г. Магнитогорск; **Самойленко Ирина Сергеевна** – канд. экон. наук, доц. кафедры рекламы, связей с общественностью и дизайна Российского Экономического Университета им. Г.В. Плеханова, Россия, г. Москва ;

Сафонов Максим Анатольевич – д-р биол. наук, доц., зав. кафедрой общей биологии, экологии и методики обучения биологии ФГБОУ ВО "Оренбургский государственный педагогический университет", Россия, г. Оренбург;

Милютин Николай Даминович – Доктор юридических наук;

Сергеев Анатолин Викторович – Кандидат биологических наук.

Научный импульс: научный журнал. – № 15 (100). Часть 2, М., Изд. «МЦНО», 2023.

Журнал «**Научный импульс**» освещает сферу духовно-просветительского мышления человека, общественно-политическую жизнь человека, институты гражданского общества, глобальные проблемы, проблемы образования, новые технологии, производимые сегодня, реформирование системы образования и публикуются научные статьи, посвященные открытому научно-популярному анализу.

СОДЕРЖАНИЕ:

Название научной статьи, ФИО авторов	Номер страницы
МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ЁШЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ Мухитдинова Фируза Абдурашидовна Исматов Исматилло Иноятович	9
ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖИ В ОБНОВЛЕННОЙ КОНСТИТУЦИИ УЗБЕКИСТАНА Мустафакулов Дилшод	16
YOSH TAEKVONDOCHILARDA TEXNIK TAYYORGARLIK Qarshiyev Xurshid Mo'xrot o'g'li	21
РОЛ СТАНДАРТИЗАЦИИ В ПРОИЗВОДСТВЕ ПРОДУКЦИИ В ШЕЛКОВОЙ ОТРАСЛИ Абдуллаев Махмуджон Мамаджанович	24
IMPROVING THE USE OF KNITTED FABRICS IN CHILDREN'S LIGHT CLOTHING Oripov Jasurbek Ikromjon's son Abdullayeva Zulayho Olimjon's daughter	32
NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS KIYIM TURLARINI ANIQLASH Abduraximova Manzura Sodiqovna	59
QIZLAR KO'YLAGIDA TRANSFORMATSIYA QO'LLASH VA UNING AHAMIYATI Berdiyeva Ra'no Abduqodirovna	46
TRIKOTAJ GAZLAMALARDAN AYOLLAR UST KIYIMLARI YANGI MODEL LOYIHASINI ISHLAB CHIQISH G'ofurov Akmaljon Ilyosjon o'g'li	53
DESIGN ANALYSIS OF WOMEN'S OUTERWEAR ASSORTMENT Israilova Navroza Bakhtiyarjon's daughter	58
TURLI TIKUV-TRIKOTAJ MASHINALARIDA MAHSULOTLARNI TIKISHGA SARFLANADIGAN VAQT ME'YORINI O'RGANISH С. Р. Маматкулова	66
ZAMONAVIY YAXLIT YENG BICHIMIDAGI AYOLLAR KO'YLAGINI KONSTRUKTSIYASINI QURISH G.A. Mirboboyeva.	73
KIYIM MODELLARINI YARATISHDA ESKIZLAR VA SHAKLLARNING RO'LI Nizamova Barno Baxtiyorovna	81
SPORT KIYIMLARI UCHUN MO'LJALLANGAN TRIKOTAJ MATERIALLARINING FIZIK-MEXANIK XUSUSIYATLARI TADQIQI Obidova Irodaxon Nozimjonovna	89
RAW SILK QUALITY INDICATORS ANALYSIS G.N. Valiev J.I. Oripov M. Turdiev	95
TRIKOTAJ TO'QIMA TUZILISHINING O'ZGARISHILARI M.Turdiyev	103
TO'QUVCHILIK KASBINING TARIXIY ILDIZLARI Tursumatova Shahlo	110
ANALYSIS OF THE ASSORTMENT OF FABRICS H.Sh.Tursunova	116
"TABIYIY MATOLAR TAHLILI ASOSIDA HOMILADOR AYOLLAR UCHUN YOZGI LIBOSLAR TECHNOLOGIYASINING TADQIQI" M. M. Ulugboboyeva	123
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ МОТАЛЬНОЙ ПАКОВКИ НИТЕЙ НАТУРАЛЬНОГО ШЁЛКА Г.Н.Валиев	129
TYPES OF FABRIC FOR CHILDREN'S JACKETS Khalilova Dildora Jakhongirovna	137
IPAK MATOLARDAN FOYDALANIB, AYOLLAR KOFTASINI TIKISH TECHNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH Xoshimova Maftunaxon Xoshimjon qizi	144
ASINXRON ELEKTR DVIGATELNI ISHGA TUSHIRISHDA UNING ROTORIGA QO'SHIMCHA TEZLANISH BERUVCHI	151

MOSLAMANI O'RNATISH Yakubov Nosirjon Jurayevich	
METALGA ISHLOV BERISH SANOATI ISHCHI HODIMLARI UCHUN MAXSUS KIYIM MATERIALLARI TAHLILI Yusupova Dilfuza Ubaydulloyevna	157
HOMILADOR AYOLLAR KIYIMINING MODEL KONSTRUKSIYASIDA TRANSFORMASIYA VA ROTSIONAL YECHIMLARNI ISHLAB CHIQISH Raxmonova Malohat Mirkomilovna	165
TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSION, KREATIV YONDASHUV Tolipova Marxabo	172
TIKUVCHILIK KORXONALARIDA TABIIY TOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Rahmatova Nilufar Bahodirovna	178
DUNYO TA'LIM USLUBLARIDAGI SARA DURDONALAR... Faxriddinov Muhammad Faxriddin o'g'li	183
МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХРОНИЧЕСКОГО МИЕЛОЛЕЙКОЗА Рахманова У.У, Юсупов Ш.Э, Баходирова Д.Д	186
СОВРЕМЕННЫЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ МАРКЕРОВ У ПАЦИЕНТОВ С НАСЛЕДСТВЕННОЙ ГЕМОЛИТИЧЕСКОЙ АНЕМИЕЙ (ТАЛАССЕМИЕЙ) Сүлейманова Д.Н., Рахманова У.У. Бахтиярова Ф.И.	194
VIRTUAL OLAMDA AXBOROT ISTE'MOLI MADANYATI. Shermatova Xilola Mirzayevna, Aliyeva Gulbodombegim Egamberdi qizi	201
VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN QO'LLANILADIGAN JINOIY HUQUQIY TA'SIR CHORALARINI QO'LLASHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI Qo'shiyev Mirjalol Saidvali o'g'li.	206
JAHONDA ENERGETIKA SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH TAJRIBASI VA UNDA O'ZBEKISTONDA FOYDALANISH Axmatov Shoxrux, Umurzakova M.N	210
BOSHLANG'ICH SINFLAR MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHILARINING KREATIV FIKRLASH QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH Abdullayeva Zebiniso Xurram qizi	215
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHDA MIKROKREDITBANKNI TUTGAN ROLI. Xurshid Sirojiddinov	218
BANK MARKETINGI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI. Sultanov Hoshimjon.	221
BANK TIZIMIDA KORRUPTSIYAGA QARSHI KURASHISH CHORALARI. Ahmedov Shuhrat Xikmatullayevich.	224
TIJORAT BANKLARINING MOLIVAYIY BARQARORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI. (AGROBANK MISOLIDA) Yo'ldoshev Safarmurod Muhammadovich.	227
O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA ICHKI AUDITNING MUHIMLIGI VA AUDITOR RISKI BOSHQARISH YO'LLARI Qo'ldoshev Dilshod Melixo'rovovich.	231
TIJORAT BANKLARI XIZMATLARINING TRANSFORMATSIIYASI (ATB QISHLOQQURILISH BANK MISOLIDA) Karimova Nargiza Karimovna.	235
TIJORAT BANLARIDA KREDIT PORTFELI RISKI VA UNI BOSHQARISH Shokirov Bekzod Inomjonovich.	239
KORXONALAR EKSPORT SALOHİYATINI O'STIRISHDA BANK MOLIVAYLASHTIRISHNING INNOVATSION SHAKLLARI Axtatqulov Akramjon Atham o'g'li	243
ОТДЕЛ «СПОРТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ» Ибодов Азизбек сын Иноята	246
ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI INNOVASIYON YONDASHUV Soqiyeva Barnoxon Abbosovna.	250
UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TARIX FANINI O'QITISHNING AHAMIYATI. Kadirova Adolatxon Tuxtaboyevna.	253
МАТЕМАТИКА FANINI O'QITISH ISTIQBOLLARI Tursunova Nargizaxon Erkinboyevna	256

USE OF "GAMING TECHNOLOGY" IN TEACHING THE SCIENCE OF LIFE ACTIVITY SAFETY Bakhriddin Nuriddin Sadriddinovich, Mamadaliyev Adkhamjon Tukhtamirzaevich	259
TASHISH SHARTNOMASINING TUSHUNCHASI VA TURLARI Nazirov Nodirbek Jamoliddin o'g'li	268
O'ZBEKISTONDAGI LOGISTIK AKTIVLIK VA LOGISTIK TIZIMLAR FAOLIYATINING RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI VA TRANSPORT SOXASIDAGI ISLOXATLAR BOSQICHI Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich	276
O'ZBEKISTONDA TRANSPORT SEKTORINING ZAMONAVIY XOLATI VA UNING RIVOJLANISH DARAJASI Esonboyev Behzodbek Murodjon o'g'li	283
"НЕКСИЯ" АВТОМОБИЛИ ДВИГАТЕЛИНИНГ ҲАВО ОЛГИЧНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ Насиров Илхам Закирович, Хайдаров Муроджон Акбаралиевич	291
АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ ЙЎЛ ҲАРАКАТИ ҚОИДАЛАРИНИ БУЗГАН ХОРИЖИЙ ҲАЙДОВЧИЛАРИДАН ЖАРИМАЛАРНИ УНДИРИШ ТАРТИБИ Махаматзокир Гаффаров	300
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING AVTOMOBIL TRANSPORTIDA YUK TASHISH QOIDALARI Xakimov Mavlonbek Solijon o'g'li	306
YANGI O'LCHOVLARDA EVROPA XAVFSIZLIGI. EVROPA ITTIFOQIDA YASHIL KELISHUV ISTIQBOLLARI Gaffarov Maxammatzokir Toshemirovich, Nasirov Ilxam Zakirovich	313
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ ЛЕЧЕНИЯ АУТОИММУННОГО ГЕПАТИТА Таирова Г.В	321
ИЖТИМОЙ АХЛОҚ, ИЖТИМОЙ ЖАВОБГАРЛИК АХЛОҚИЙ ОНГ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА Кипчоқов Хомиджон Гуломович	324
АВТОМОБИЛ ЕЛЕКТР ВА ЕЛЕКТРОН ЙИЗОЛАРИ ТУЗУЛИШИ, УЛАРГА ТЕХНИК ХИЗМАТ КО'РСАТИШ ВА ТА'МИРЛАШ ИШЛАРИ Omonova Zuhaxon Adxamjon Qizi	335
ZUBTURUM O'SIMLIGINI MEDA-ICHAK KASALIGIDA QO'LLANILISHI Meliboyeva Shoxista Sharofiddin qizi, Po'latova Mexriniso Xamza qizi	339
МАКТАБГА ТАЙЙОРЛАШДА БОЛАЛАРНИ О'ҚИШ ВА YOZISHGA O'RGATISHNING AHAMIYATI Jabborova Marifat Qodiraliyevna	345
MNEMOTEХNIKA YORDAMIDA 1-SINF O'QUVCHILARINING NUTQINI RIVOJLANTIRISH Usmonova Odinaxon Sobirovna	351
NOBIOLOGIK IXTISOSLIK TALABALARIDA EKOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH M.A.Maxammadiyeva	354
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ Йулдашева Гулбахор Ибрагимовна, Хусанбаева Хуршида Хамидиллаевна	357
YURTIMIZ TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING TUTGAN O'RNI Gulbahor Yuldasheva, To'xtamatova Zilola	361
ПОРОКИ СЕРДЦА Ширинова Зулфия Наврузбай кызы	365
SHAXS NAZARIYALARI Munisa Ibaydayeva, Guldana Ataniyazova	370
KASBIY FAOLIYATNING PEDAGOGIK JIHATLARI Munisa Ibaydayeva, Zuhra Ramanova, Jolmirza Duysenbayev Madina Matkarimova	377
THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE TOPIC «PERFECT CONJUNCTIVE AND DYSFUNCTIONAL NORMAL FORMS» Jumayeva Charos Ilkhomjan's kizi	381
МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОШҚАРУВНИ ТАШКИЛ ETISHNING INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH MEХANIZMLARI Haqqiyeva Fotima Olimjonovna	386
RETSEP YOZISH QOIDALARI Muzaffarova Nigora Safarovna	389
OLXO'RI O'SIMLIGI HAQIDA D.M.Xatamova, D.R.Tolipova	393
TIME MANAGEMENT AS A MEANS OF EFFECTIVE TEACHING	396

Niyatova Maftuna Norbek kizi, Makhmudova Adolat Mo`minova Zukhra	
MAHALLIY VA XORIJIY YO'LLARDA ULOQSIZ TEMIR YO'L UCHUN QO'LLANILADIGAN RELSLAR PARAMETRLARI Xalfin Gali-Askar Rustamovich, Ozodjonov Javohir Tursunnazar o'g'li	404
LEVERAGING TECHNOLOGY TO BOOST EFL LISTENING AND SPEAKING SKILLS Baxtiyorova Nozima, Karimov Ulug'bek Nusratovich	408
GEOMETRIYA FANIDA VIRTUAL RESURLARNI QO'LLASHNI AFZALLIGI Turaqulov Yashnar	412
PSIXOLOG KOUCH SHAXSIGA QO'YILGAN TALABLAR Turayeva Iroda Baxtiyarovna	415
GENDER ROLLARI Asadova Mehrangiz Iloxomovna	420
PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA UNI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI Abduraxmonov Saxob Yuldashevich	425
AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK USULLARI Raximov Akmal Naimovich	429
PROFESSIONAL-PEDAGOGIK MADANIYATNING XOSSASI SIFATIDAGI INNOVATSIONLIKNING SHAXSIYAT DARAJASIDA NAMOYON BO'LISH TASNIFLARI Rayimov To'liqinjon G'aybullayevich	433
PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISH VA BOSHQARISHNING TAMOYILLARI, FUNKSIYALARI VA METODLARI Sattorov Najmiddin Po'latovich	437
HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDA OLIY TA'LIMDA TA'LIM JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISH Sobirov Azizbek Abduraxmonovich	441
BO'LAJAK PEDAGOG-KADRLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA ELEKTRON TARBIYA RESURLARINING O'RNI VA ROLI Sobirov Botirjon Toxirjanovich	446
PEDAGOGIK FAOLIYATDA TA'LIM METODLARI VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AFZALLIK TOMONLARI Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li	450
TARIXIY TAFAKKUR ORQALI PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH OMILLARI, USULLARINI PEDAGOGIK TAHLILI Xusanov Abduvaxob Abdulobbozovich	454
ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗЛИЧНЫХ СТИЛЕЙ РУКОВОДСТВА Сабиров Гайрат Ганижанович	459
ПРИМЕНЕНИЕ РЕЛЕЙНЫХ КОНТАКТОВ В СИСТЕМАХ ПРОМЫШЛЕННОЙ АВТОМАТИЗАЦИИ Дустова Шахло Бахтиёровна Рахмонова Шахриноз Рашидовна Чариев Заирбек Олтибаевич	462
КЛИНИКА И СИСТЕМНЫЙ ИММУНИТЕТ ПРИ ТЯЖЕЛЫХ БАКТЕРИАЛЬНЫХ ИНФЕКЦИЯХ У ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ ДО ОДНОГО ГОДА Барно Гуломовна Абдуллаева Мархабо Саидахматова Азизахон	469
HARBIY OLIYGOH TALABALARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLAR, YURT G'URURI VA FAXRI HISLATLARINI SHAKLLANTIRISH Ganiyev Feliks Adilovich	476
"OILA MA'NAVIYATI". Mamadaliyeva Dilyora Shavkat qizi	481
KURSANT HAYOTIDA TARBIYA PSIXOLOGIYASINING O'RNI VA ROLI Mamadaliyeva Dilyora	483

МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ЁШЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Мухитдинова Фируза Абдурашидовна

ТДЮУ юридик фанлари доктори, профессор.

Исматов Исматилло Иноятович

Бухоро вилояти юридик техникуми директори.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 февралдаги ПҚ-126-сон “ Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорида ёш авлодни ватанпарварлик ва тарихга чуқур ҳурмат руҳида тарбиялаш ҳамда Янги Ўзбекистон тараққиётининг бугунги босқичида улуғ аллома ва мутафаккирларимизнинг кўплаб бебаҳо асарларини, ноёб ёзма манбаларни сақлаш, ўрганиш ва келажак авлодга безавол етказиш борасидаги ишларни янада жадаллаштириш масаласи кўтарилган.

Мазкур Қарорда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5186-сон қарорига мувофиқ Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қадимий ёзма манбаларни марказлашган ҳолда сақлаш, тадқиқ этиш, уларнинг ҳолатини доимий мониторинг қилиш бўйича масъул давлат муассасалари этиб белгиланганлиги қайд этилган.

Шунингдек, илмий-маърифий порталга буюк аллома ва мутафаккирларнинг ҳаёти, илмий мероси ҳақидаги маълумотлар, уларнинг фаолиятига оид чоп этилган китобларнинг электрон нусхалари, фильмлар ҳамда ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини оширишга хизмат қиладиган бошқа турдаги маълумотлар жойлаштирилиши ҳамда Ёшлар ишлари агентлиги Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги, Марказ ва Миллий кутубхона билан биргаликда икки ой муддатда ҳудудларда ёшлар етакчилари томонидан буюк аллома ва мутафаккирларнинг ҳаёти ҳамда илмий меросини ёшлар орасида кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш бўйича маҳаллалар кесимида «йўл харита»лари ишлаб чиқилиши ва амалга оширилишини таъминлашига алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбекистонда асрлар давомида Марказий Осиё бўйича энг бой қўлёзма мерос жамланган. Унинг салмоқли қисми Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланади.

Мазкур фонд 2000 йилда ноёб илмий ва маданий объектлардан бири сифатида ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган.

Институтда сақланаётган қўлёзмалар сони 26 000 жилддан ошади. Хазинанинг асосий фондида аниқ ва табиий фанларга оид ажойиб асарлар ҳам мавжуд. Институтнинг қўлёзмалар фонди олтита алоҳида бўлимдан ташкил топган бўлиб, араб, форс, эски ўзбек тили ва бошқа Шарқ тилларида битилган 26 минг жилд қўлёзма, 39 минг жилд тошбосма китоб-лар ва 10 мингга яқин тарихий ҳужжатлардан ташкил топган. Демак, Ўзбекистоннинг янги тарихи тарихий манбаларни ўрганиш орқали яратилади. Машҳур тарихчи ва файласуф Ибн Халдуннинг фикрича, “Тарих бу шундай илмлар сирасига кирадики, уни халқлар ва қабилалар бир-биридан ўрганиб, тарқатишга ҳаракат қиладилар, уни оддий фуқародан тортиб, тўжжорларгача қизиқиб ўқийдилар, уни эгаллашда ҳукмдорлар ва саркардалар беллашадилар, уни тушунишда олимлар ва жоҳиллар тенглашишга ҳаракат қиладилар. Тарих бу тадқиқот, ҳақиқатни тиклаш, жамики нарсаларнинг асоси ва ибтидосини аниқлаш, ҳодисалар моҳиятини ўрганишдир”. Марказий Осиё ҳудудидан етишиб чиққан аллома ва мутафаккирларнинг асарларида таълим-тарбия масалаларига муҳим вазифа сифатида қаралиб, буюк алломаларимиз Ибн Сино, Абу Наср Форобий, Кайковус, Низомулмулк, Амир Темур ва маърифатпарвар жадидларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашларининг мазмунини ташкил этган.

Жумладан, Абу Али Ибн Синонинг “Тадбири манзил” рисоласида инсон табиати туғилганда ахлоқли ёки ахлоқсиз бўлмайди, деган ғоя муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, “Одамлар аслида яхши хулқ, тайёр шахсий сифат, одат ва кўникмалар билан туғилмайдилар. Бундай хусусиятлар уларнинг ижтимоий ҳаётида аста-секин шахсий ва ўзгалар тажрибаси, ота-оналари, аждодлар анъаналар, таълим-тарбия таъсирида шакллана боради. Болаларнинг тарбиясини барвақт бошлаган маъқул. Тарбия жараёнида болаларга яхши ижобий одатларни сингдириб бориш, иштиёқ ва қизиқишларини синчковлик билан пайқаб олишга ҳаракат қилиш, ҳаётда нафи тегадиган муайян касб-ҳунар ва санъатни эгаллашга йўналтириш зарур. Боланинг тана бўғинлари барқарорлашган, унинг тили тўғри-равон гапириш ва қулоқлари тинглаш қобилиятига эга бўлган ва ўзгалар сўзларини қабул қилиш ҳамда ўрганилаётган нарсага (табиий) мойиллик пайдо бўлган пайтдан бошлаб уни илмлар ва ахлоқ-одоб (асослари)га ўргатиб бориши лозим”, деб таъкидланган.

Ибн Сино тарбияни ақлий, ахлоқий, жисмоний, меҳнат, нафосат, тарбияси нутқий баркамолликнинг мажмуаси деб, бола тарбиясига алоҳида эътибор қилади. У ўзининг “Тиб қонуни” асарида “Агар ёмон хулқ одатга кириб қолса, у мижоз бузилишини келтириб чиқаради”, “Хулқнинг мўътадиллиги натижасида нафс ҳам, бадан ҳам соғлом бўлади. Шунинг учун салбий хислатларни тузатиш лозим, бунинг учун болани ҳар томонлама ўрганиш, жисмоний машқларга кенг ўрин бериш зарур”, деб ёзади.

“Тадбири манзил” асарида болаларнинг мактабда гуруҳ бўлиб, биргаликда ўқишини маъқуллайди, бу уларда ўқишга қизиқиш уйғотиши, фанни эгаллашга ёрдам беришини таъкидлаб: “Гуруҳ бўлиб ўқитиш жамиятга катта фойда келтиради” дейди.

Шунингдек, Ибн Сино, айниқса, оилада бола тарбия-сига эътибор бериб: “Агар оилада тарбиянинг яхши усулларидан тўғри фойдаланилса, оила бахтли бўлади”, деб таълим-тарбия усуллари тавсия этади.

Тарбия, унинг кўринишлари, ёш авлодларда шакл-ланиши мумкин бўлган хусусиятлар хусусида “Муаллим ус-соний” унвони билан машҳур бўлган қомусий олим Абу Наср Форобий ўзининг бир неча асарларида алоҳида тўхталган. Унинг “Ақл ҳақида рисола”, “Фалсафадан олдин нимани ўрганиш керак?”, “Субстанция ҳақида”, “Фалсафа манбалари”, “Логикага кириш”, “Масалалар манбаи” каби асарлари шулар жумласидандир.

Форобий таълим-тарбия жараёнида тарбияланувчи ёки таълим олувчи шахсга яқка ҳолда ёндашувни, унинг табиий, руҳий ва жисмоний хислатларини назарга олиш зарурлигини таъкидлайди. У бу ҳақда шундай ёзади: “Инсонлар турли илм, ҳунар фаолиятга мойиллиги ва қобилиятлилиги билан табиатан фарқ қиладилар. Тенг табиий хислатларга эга бўлган одамлар эса, ўз тарбияси билан тафовут қилади.

Тарбияси жиҳатдан тенг бўлганлар эса, бу тарбия натижаларининг турличалиги билан бир-бирларидан фарқ қиладилар”.

Форобий ўз давридаги ёшларни таълим, билим, ҳунар эгаллашлари, фаолият кўрсатишлари, меҳнат қилишлари зарурлиги хусусида фикрлар билдирганки, бу фикрлари ҳозирда ҳам таълим-тарбияда ғоят муҳимдир. Шу боис, тарихий ёзма манбаларнинг йиллар, асрлар ўтса-да, заррача қадри тушмайди. Чунончи, бой манбаларимиздан бири сифатида Алишер Навоий асарларига мурожаат этсак, унда мутафаккирнинг илми инсон камолоти учун энг зарур фазилатларидан деб қараганининг гувоҳи бўламиз. Навоий илми инсонни, халқни нодонликдан, жаҳолатдан қутқарувчи омил сифатида таърифлайди. Масалан, у “Маҳбуб ул-қулуб” асарида илм ўқиб уни ишлатмаган киши, шудгор қилиб деҳқончилик қилмаганга ёки уруғ сочиб ҳосилдан баҳра олмаганга ўхшайди.

Илм ўқиб қилмағон амал мақбул,

Дона сочиб кўтармади маҳсул.

Алишер Навоий билим олишда барча фанларни ўрганишни тарғиб этади. Бунда у олимۇ фозилларни йиғиб, улар орқали илм-фанни тараққий эттиришга эътибор беради. Масалан, Алишер Навоий ўзининг “Ихлосия” мадрасаси ёнида мактаб очиб, ўз вақфидан маблағ ажратган. Мадрасада таълим олаётган ҳар бир талабадан илмда қаттиқ интизомга риоя қилиш талаб этилган. Шунингдек, у илм-фанни мус-тақил ҳолда ўрганиш, етук илм соҳибларидан дарс олишга ҳам ундайди.

Алишер Навоий билимларни тинмай, узлуксиз ўрганиш зарур, дейди. Бунда ҳар қандай қийинчиликни енгиб ўтиш муҳимлигини, қунт билан ишлаш, тириш-қоқлик билан ҳаракат қилиш, изчиллик билан иш кўриш, уни охиригача етказиш, чидам ва сабот билан ўрганишни таъкидлайди.

Шунингдек, ёшларга чуқур билим беришда муаллимлар, мударрислар ҳамда устоз-мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини

уқтиради. У нодон, мутаассиб, жоҳил домлаларни танқид этади ва ўқитувчи маълумотли, ўқитиш йўлларини биладиган муаллим бўлиши зарур, дейди.

Биламизки, Мирзо Улуғбек Марказий Осиё халқларининг илм-фани ва маданиятини жаҳон миқёсидаги ривожига муносиб ҳисса қўшган улуғ сиймолардан биридир. У “Зижи Кўрагоний” деб аталувчи астрономия жадвалини ташкил этган Самарқандда астрономия мактабини вужудга келтирган олим.

Мирзо Улуғбек ёш авлоднинг ақлий ва маърифий тарбиясига катта аҳамият бериб, уларни дунёвий билимларни эгаллашга даъват этди, фақат ривожланган фан ва маданият инсон тафаккурининг камол топишини таъминлашга ишонди. Олимнинг фикрича, ёшлар олган билимларнинг аҳамиятини, бу билимларидан мақсад нима эканини аниқ англаб, билимларини такомиллаштириб боришлари, уларни ҳаётга татбиқ этиш йўлларини билишлари, жамият ва халқ фаровонлиги йўлида зарур ҳунарларни эгаллаб олишлари лозим. Шу боис, билимларни нафақат китоблардан балки бевосита ҳаётнинг ўзидан ҳам олишни тавсия этади.

Маърифатпарварларимиздан яна бири Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” дарслигини яратган. Авлоний 1925 йилда “Меҳнат қаҳрамони” унвонига, 1930 йили “Ўзбекистон халқ қаҳрамони маорифи зарбдори”, деган фахрий номга сазовор бўлган.

Унинг фикрича, ахлоқ — бу хулқлар мажмуидир. Хулқ эса кишида ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум бир шароит, тарбия керак. Кишилар туғилишда ёмон бўлиб туғилмайдилар. Уларни муайян шароит ёмон қилади. Авлонийнинг таъкидлашича, ахлоқ тарбияси хусусий иш эмас. Бу тарбия ижтимоий ишдир. Ҳар бир халқнинг тараққий қилиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Тарбия бола туғилган кундан бошланади ва умрининг охирига қадар давом этади.

Маҳмуд аз-Замахшарийнинг “Ал-Кашшоф” асари мусулмон оламининг дурдонаси ҳисобланади. “Ал-Кашшоф”нинг Тошкентда, жумладан, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратининг кутубхонасида бир қанча қўлёзма нусхалари сақланади. Аз-Замахшарийнинг чуқур билими ва фаннинг турли соҳаларига оид ўлмас асарлари ҳали ҳаёт пайтидаёқ бутун мусулмон Шарқида унга катта шўҳрат келтирган. Алломани чуқур ҳурмат ва меҳр билан “Устоз ул-араб ва-л-ажам” (“Араблар ва ғайри араблар устози”), “Фахру Хваразм” (“Хоразм фахри”) каби шарафли номлар билан аташган. Замахшарий қарашларида бугунги кундаги ҳуқуқшуносликка оид ғоялар кенг ўрин олган. Масалан, унинг таълимотида “Пора фақат ноҳақлигу золимларга ёрдам бергувчидир”, “Кимки ўз нафси-балосию орзу-ҳаваси домига тушиб қолса, у бешак ўзини-ўзи чуқур қаърига ташлагани муқаррар”, “Ўз нафсинга ҳоким бўлмасанг, уни ўз ҳукмингда тутасан. Акс ҳолда ундан ғолиб чиқиб, ушлаб тура олмайсан”, “Тўғри ва ҳақ йўлдан юрган кишининг қадам босиши арслон юришидан ҳам маҳобатлироқ, ҳайбатлироқдир”, дейилган. Ушбу манбаларни

зқаб, ёш авлодга ўргатиб, бугунги кунда ҳам ёшлар маънавиятига, таълим-тарбиясига жиддий эътибор берилмоқда. Бунда устоз ва мураббийларнинг меҳнати таҳсинага лойиқдир. Негаки, XXI аср – юксак интеллектуал салоҳиятли, замонавий билим ва малакага эга, янгича дунёқараш ва мустақил фикрли мутахассислар асри. Бундай авлодни тарбиялашда устоз-мураббийларнинг хизмати беқиёс. Зеро, ҳар қайси инсон ўқитувчининг қўлида савод чиқаради, мураббий ва устоздан таълим олади, тарбия топади. Бугун биз бирон касбни эгаллаб, Ватан ва эл корига яраётган эканмиз, аввало, улардан миннатдор бўлмоғимиз табиий, албатта. Шу боис янгиланган Конституцияда педагог ходимларга оид қоидалар қайта кўриб чиқилди ва ўқитувчи касбига нисбатан юксак ҳурматни ҳамда уларнинг ижтимоий ҳимоясини назарда тутувчи алоҳида янги модда киритилди.

Бундан ташқари, давлат ўқитувчиларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиши, уларнинг ижтимоий ва моддий фаровонлиги, касбий ўсиши ҳақида ғамхўрлик қилиши мустаҳкамлагани таҳсинга сазовордир.

Янгиланган Конституцияда 18 миллиондан ортиқ ёшларимиз масалаларига ҳам эътибор берилиб, уларнинг таълим олиши, ижтимоий ва тиббий ҳимояси, уй-жойли бўлиши, бандлиги учун шарт-шароитлар яратиш – давлатнинг конституциявий мажбурияти эканлиги белгилангани ҳар бир ота-она, оила, учун энг катта кафолат бўлди. Бош қомусимизда ёшлар учун алоҳида боб ажратилганининг ўзи ҳам янгиликдир. Янгиланган Конституциянинг 79-моддасида белигиланганидек, давлат ёшларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлайди, уларнинг жамият ва давлат ҳаётида фаол иштирок этишини рағбатлантиради, деган норма мустаҳкамланган. Давлат ёшларнинг интеллектуал, ижодий, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан шаклланиши ҳамда ривожланиши учун, уларнинг таълим олишга, соғлиғини сақлашга, уй-жойга, ишга жойлашишга, бандлик ва дам олишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиши мустаҳкамланган. Биз демократик, ҳуқуқий давлат қуришга интилар эканмиз, келажагимиз бўлган ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилмасдан, жамият ва давлат ҳаётида фаол иштирокини таъминламасдан туриб, эриша олмаймиз.

Иккинчидан, ўғил-қизларимизнинг ҳар томонлама ривожланиши учун уларга имкониятлар, яъни соғлом ва уй-жойли бўлиш, таълим олиш, ишга жойлашиш, банд бўлиш ва дам олиш имкониятларини яратиш зарурдир. Давлат бу борада тегишли шарт-шароитларни яратиш бўйича мажбурият олмоқда, чунки мазкур нормалар, нафақат ёшларимиз манфаати, балки бутун жамиятимиз ва мамлакатимизнинг фаровон тақдири учун муҳимдир.

Бундан ташқари, янгиланган Конституциямизнинг 50-моддасига кўра, “Ҳар ким таълим олиш ҳуқуқига эга. Давлат узлуксиз таълим тизими, унинг ҳар хил турлари ва шакллари, давлат ва нодавлат таълим ташкилотлари ривожланишини таъминлайди. Давлат мактабгача таълим ва тарбияни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратади.

Давлат бепул умумий ўрта таълим ва бошланғич профессионал таълим олишни кафолатлайди. Умумий ўрта таълим мажбурийдир.

Мактабгача таълим ва тарбия, умумий ўрта таълим давлат назоратидадир”- деган норма киритилганининг ўзи таълим соҳасига конституциявий эътибор ва кафолатнинг амалий мустақамланганининг исботидир..

Шунингдек, эътиборга лойиқ жиҳати, мазкур моддада таълим ташкилотларида алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар учун инклюзив таълим ва тарбия таъминланиши деган норманинг белгиланиши таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар учун таълим ва тарбия уларнинг жисмоний ва ақлий ривожланишини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилиши, таълим олиш жараёнида уларни бирор-бир шаклда камситишга йўл қўйилмаслиги, барча болаларнинг тенглиги таъминланишига хизмат қилади. Пировардида, алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болаларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқи таъминланади. Таълим олиш ҳуқуқининг мантиқий давоми сифатида Конституциянинг 51-моддасида фуқаролар давлат таълим ташкилотларида танлов асосида давлат ҳисобидан олий маълумот олишга ҳақли эканлиги қайд этилган. Олий таълим ташкилотлари қонунга мувофиқ академик эркинлик, ўзини ўзи бошқариш, тадқиқотлар ўтказиш ва ўқитиш эркинлиги ҳуқуқига эга дейилгани эса, ёш авлод ҳаётини яхшилаш, уларнинг орзу-интилишларини рўёбга чиқариш, замонавий мутахассисликларни эгаллаган ҳолда ҳаётда ўз ўрнини топиши ва шахсий ривожланиши учун имконият яратади.

Маълумотларни таҳлил этсак, сўнги олти йилда олий ўқув юртлири сони 77 тадан 210 тага, уларга қабул эса 5 бараварга ортиб, талабалар сони 1 миллионга, олий таълим қамрови 9 фоиздан 38 фоизга ошди. Давлат грантлари сони ҳам 2 баравар кўпайиб, 40 мингтага етди, шундан магистратура учун 5 баравар кўпайган. Демак, Бош қомусимизда оила, болалар ва ёшлар учун алоҳида боб ажратилгани, давлат ва жамият болаларда ҳамда ёшларда миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқликни, мамлакатидан ҳамда халқнинг бой маданий меросидан фахрланишни, ватанпарварлик ва Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат туйғуларини шакллантириш тўғрисида ғамхўрлик қилиши белгиланганининг ўзи буюк мутафаакирларимиз орзу қилган маърифатли жамият ва Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишга хизмат қилиши табиийдир.

Шунингдек, ёшларни ҳимоя қилиш, уларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш давлатнинг мажбурияти сифатида белгиландики, бу эса ёш авлод ҳаётини яхшилаш, улар орзу-интилишларини рўёбга чиқариш ва ҳаётда ўз ўринларини топишлари учун улкан имконият яратади"кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш ҳамда мактабдан ташқари таълим амалга оширилиши белгиланган. Демак, бу эътибор ёшларимиз юрт келажаги учун ҳар томонлама етук кадр бўлишига қаратилганидир.

Хулоса ўрнида айтганда, қадимги ёзма манбаларимиздаги ғамда қонунчилигимиздаги ёшлар масаласига оид кўплаб таклиф ва маълумотлар бебаҳо маънавий бойлигимиздир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон республикаси Конституцияси.2023. <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.02.2023 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «инсонга эътибор ва сифатли таълим йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” ги ПФ-27-сон. <https://lex.uz/docs/6396146>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 февралдаги “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-126-сон қарори. <https://lex.uz>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5186-сон қарори <https://lex.uz>

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖИ В ОБНОВЛЕННОЙ КОНСТИТУЦИИ УЗБЕКИСТАНА

Мустафакулов Дилшод

преподаватель кафедры “Теории и истории государство и право” ТГЮУ

Сегодня примечательно, что более 60 процентов населения Узбекистана составляет молодежь в возрасте до 30 лет, проводится масштабная работа в стране для создания молодому поколению всех необходимых условий. А в мире насчитывается более двух миллиардов представителей молодого поколения. Это рекордный показатель численности молодежи за всю историю человечества. Почти 90 процентов всех молодых людей проживает в развивающихся странах, где они составляют значительную долю населения.

Молодежь – неиссякаемый источник инноваций, идей и решений. Сегодня ее голос важен как никогда, поскольку современные юноши и девушки являются движущей силой. Им доверено создать лучшее будущее для новых поколений.

За последние годы только в рамках ООН принято свыше 10 международных актов в этой сфере. Политическую основу и практические рекомендации для национальных действий и международной поддержки в целях улучшения положения молодых людей во всем мире заложила Всемирная программа действий, касающаяся молодежи, принятая Генассамблеей ООН в 1995 году. Программа действий охватывает пятнадцать приоритетных областей деятельности, касающихся молодежи, и содержит предложения в отношении действий в каждой из этих областей.

Важнейшая роль молодежи в предотвращении и урегулировании конфликтов и поддержании мира признана Резолюцией 2250 (2015) Совета Безопасности ООН о молодежи, мире и безопасности.

Призыв к защите, поощрению и реализации прав человека всех молодых людей во всем их многообразии содержится в Декларации по молодежной политике и программам «Лиссабон +21» (2019). В Декларации подчеркивается важность удовлетворения конкретных потребностей всех молодых людей, уделяя особое внимание молодым женщинам и девочкам, маргинализированным группам и молодым людям, принадлежащим к уязвимым группам или находящимся в уязвимом положении, включая молодежь в сельских районах, молодежь с инвалидностью, молодых мигрантов или тех, кто сталкивается с дискриминацией по любому другому признаку.

Принятая ООН Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года провозгласила, что благополучие, участие и расширение прав и возможностей молодежи являются ключевыми факторами устойчивого развития и мира во всем мире. Поэтому интересы молодежи учитываются во всех 17 Целях устойчивого

развития ООН и 169 задачах по их достижению. При этом вопросы молодежи указываются в следующих четырех областях: занятость, улучшение положения девочек-подростков, образование и спорт в интересах мира. Более того, сами юноши и девушки задействованы в процессе реализации ЦУР путем повышения осведомленности, сбора и использования данных, выдвижения инициатив на местном и национальном уровнях, мониторинга и подотчетности, а также подготовки информации о достижениях в эволюционном развитии.

В целях удовлетворения потребностей молодежи, укрепления ее потенциала и расширения прав во всем их многообразии по миру принята Молодежная стратегия ООН «Молодежь 2030». В документе подчеркивается, что «молодые люди представляют собой ценнейший и крайне важный ресурс, который стоит того, чтобы в него инвестировать, поскольку эти инвестиции многократно окупятся».

Вопросы защиты и реализации прав, свобод и законных интересов подрастающего поколения оставались в центре внимания международного сообщества, а также в обновленной Конституции Узбекистана. Конституционная реформой объединена все общество вокруг идеи построения Нового Узбекистана. Главное - в этом процессе учтены интересы всех слоев населения. Как отметил глава государства, содержание Конституции должно быть наполнено идеей «Во имя чести и достоинства человека» и базироваться на главном принципе наших нынешних реформ «человек - общество - государство».

Узбекистан как социальное государство стремится создать для человека достойные условия жизни, предоставить доступ к материальным благам и ценностям культуры, гарантировать каждому гражданину социальные права. Практика осуществления социальной функции в нашей стране наглядно демонстрирует обеспеченность социальной защищенности населения. При этом проводимые в социальном секторе реформы направлены на защиту прав молодежи как путем последовательно повышение занятости, реальных доходов населения и активности женщин, укрепление системы социальной защиты и охраны здоровья граждан, реализацию целевых программ по строительству доступного жилья и социальной инфраструктуре, на улучшение качества образования, развитие культуры, науки, литературы, искусства и спорта и многое другое. В статье 79 в новой редакции Конституции предусмотрены то, что государство возьмет на себя обязательства по обеспечению защиты личных, политических, экономических, социальных, культурных, экологических прав молодежи, поощряет ее активное участие в жизни общества и государства.

Аналогичные нормы содержатся в конституциях ряда зарубежных стран (Венгрия, Эквадор, Греция, Италия, Португалия, Польша и др.). При этом предлагаемые нормы также содержатся в Молодежной стратегии ООН до 2030 года, во Всемирной программе действий в интересах молодежи и в Концепции развития государственной молодежной политики в Узбекистане до 2025 года.

Во-вторых, в Узбекистане сегодня создана целая система, где сконцентрирована информация об интересах, профессиональной склонности, образовании, социальном положении и проблемах молодежи. Для поощрения и поддержки молодых людей стать всесторонне развитыми, высокообразованными гражданами и патриотами своей страны созданы институциональные структуры – это Комитет по делам молодежи, культуре и спорту Сената Олий Мажлиса, Комиссия по делам молодежи при Законодательной палате, Молодежные парламенты при нижней и верхней палатах, Агентство по делам молодежи, Союз молодежи, Институт изучения проблем молодежи и подготовки перспективных кадров, Молодежная Академия и др.

И вместе с тем, внедрена абсолютно новая система трудоустройства безработной молодежи в Узбекистане - «Молодежная тетрадь». При этом важно отметить, что данная система обрела дополнительные льготы и преференции. К примеру, сегодня почти 3 миллиона юношей и девушек в возрасте 14–17 лет могут воспользоваться льготами и преференциями, предусмотренными «молодежной тетрадью». Об этом пишет и сравнивает с зарубежными реформами начальник кафедры Академии МВД Республики Узбекистан, доктор философских наук, профессор Каринэ Джавакова.

А если проанализировать статей Конституции, связанных с правами молодежи, то можно увидеть то что: Основной Закон несет гуманный характер. Например, права несовершеннолетних граждан находятся под государственной защитой. Государство берет на себя обязательство создавать социальные и экономические условия для полноценного развития семьи, а также предоставлять многодетным семьям льготы и социальные гарантии в соответствии с законом. Государство и общество заботятся о детях-сиротах и детях, лишенных родительской опеки, гарантируют их качественное обучение и должное воспитание. Родители и заменяющие их лица имеют право и обязаны содержать детей до их совершеннолетия, заботиться о них, уделять внимание их воспитанию, образованию, здоровому, полноценному и гармоничному развитию.

Такой анализ мы читаем в статье «Конституционная реформа в Узбекистане: Права детей и молодежи под особой защитой государства» доктора юридических наук, профессора УМЭД Муаттара Рахимовой.

А если научно проанализировать вопрос прав молодежи в ретроспективном аспекте, то можем увидеть, что права молодежи связаны с развитием теории прав человека и нашли отражение в таких актах, как Великая хартия вольностей 1215 г., Петиция о праве 1628 г., Habeas Corpus Act 1679 г., Всеобщая декларация прав человека 1948 г. Решающим этапом в развитии прав молодежи стали буржуазно-демократические революции XVII–XVIII вв., в результате которых был признан универсальный характер прав молодежи из различных социальных слоев.

К 70-м гг. XX в. молодежная политика в большинстве развитых стран становится самостоятельным направлением государственной политики. Законодательное

закрепление отдельных прав молодых граждан становится общим для мировой практики явлением (законы о социальной защите молодежи были приняты в Австрии, Греции, Индии, Испании, Италии, Китае, Нидерландах, Турции, Финляндии, Швеции).

А у нас в современном Узбекистане идет и реформа по молодежной политике и гарантии защиты прав молодежи. Например, статья 42 обновленной Конституции, в соответствии с которой минимальный размер оплаты труда определяется с учетом необходимости обеспечения достойного уровня жизни человека. Также запрещается отказывать женщинам в приеме на работу, увольнять и снижать им заработную плату по мотивам, связанным с беременностью или наличием ребенка. Это означает, что государство берет на себя защиту прав еще не родившихся и маленьких детей.

Согласно статье 44 Конституции в новой редакции запрещается принудительный труд иначе как в порядке исполнения наказания, назначенного по решению суда, либо в других случаях, предусмотренных законом. Запрещаются любые формы детского труда, представляющие угрозу здоровью, безопасности, нравственности, умственному и физическому развитию ребенка, в том числе препятствующие ему получать образование.

Согласно статье 3 Закона Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике», молодежь страны составляют граждане в возрасте от четырнадцати до тридцати лет включительно. К слову, численность населения Узбекистана по состоянию на 1 января 2023 года уже превысила 36 миллионов человек. Большую часть составляет молодежь. Ввиду чего весьма актуальным видится изменение названия XIV главы Основного закона на «Семья, дети и молодежь». Это является ярким свидетельством того, что молодежная политика возведена в Новом Узбекистане в приоритет государственной политики.

Следует подчеркнуть, что возложение на государство ответственности за обеспечение защиты личных, политических, экономических, социальных, культурных и экологических прав молодежи, поощрение ее активного участия в жизни общества и государства, создание условий для ее духовного, интеллектуального, творческого, физического и нравственного развития, реализации законных прав будет способствовать полноценному проявлению талантов и способностей наших молодых соотечественников.

В современном мире креативные, инициативные молодые люди являются драйверами устойчивого развития. Сегодня молодежь Нового Узбекистана – это активный субъект преобразования общества и важный ресурс модернизации, а также ценнейший кадровый ресурс экономического роста и обеспечения благосостояния поколений.

В стране обеспечение законных прав и интересов молодежи является приоритетом государственной политики. И всегда находится в центре внимания.

Только за последние два года принято три закона, десятки указов, постановлений Президента и решений правительства, касающихся сферы.

На этой основе проделана большая работа. Начали действовать Агентство по делам молодежи и межведомственные советы по вопросам молодежи под председательством Премьер-министра. В Законодательной палате Олий Мажлиса создана Комиссия по вопросам молодежи, сформированы Молодежные парламенты при палатах Олий Мажлиса. Учрежден День молодежи. Поэтому можно с гордостью сказать что, в нашей стране поддержка молодежи поднялась до уровня государственной политики. Поэтому в обновленной Конституции среди многих сфер и направлений особое внимание уделена вопросам молодежи.

YOSH TAEKVONDOCHILARDA TEXNIK TAYYORGARLIK

Qarshiyev Xurshid Mo'xrot o'g'li

Murzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti talabasi

Annotatsiya; *Taekvondo usullarining tasniflanishi barcha ma'lum bo'lgan usullarning har bir guruh uchun xos bo'lgan belgilariga mos ravishda guruhlarga ajratib chiqishdan tashkil topadi.*

Taekvondo usullarining tizimlashtirilishi bu turli xil usullar guruhlari o'rtasidagi bog'liqliklar va o'zaro aloqadorlikni aniqlash, ularning qiyinlik darajasi tuzilishi murakkabligi va boshqa jihatlari bo'yicha ma'lum bir ketma-ketlikda joylashtirilishidir.

Brinchi bor taekvondoga kelgan sportchini oldin texnika o'rgatila boshlaydi va bu texnikani bilmay turib siparing jarayonlariga qatnasha olmaydi.

Hozirgi kunda ko'p kuzatamiz texnik harakatlarni yaxshi bilmay turib siparing jarayonida ko'p tirama olish va texnika to'g'ri qo'lay olmasligini kuzatish mumkin.

Bu jarayonda sportchi texnikani bajara olishi mumkin buning uchun biron texnikani o'ziga riplikis paydo bo'ganda siparing jarayoniga qo'llay oladi

Kalit so'zlar: *texnik mahoratining takomillashtirish, kinematik, sakrash va step ko'nikmalari deyarli shakllanmagani kuzatildi, vertikal harakatlanish joydan steplanish*

YOSH TAEKVONDOCHILARNI TAYYORLASHDA TEZKORLIKNING AHAMIYATI

Yosh taekvondochilarni tayyorlashda tezkorlikni ahamiyati juda muhimdir. Taekvondochi bu fazilatsiz sportdagi holatini, o'z o'rniga qo'ya olmaydi. Birinchidan, tezkorlik uslubisiz taekvondoda ko'pgina texnika usullari o'z samarasini bermaydi. Taekvondochining tezkorligi-bu qisqa vaqt mobaynida o'z oldiga qo'ygan ishni bajarishdir.

Tezkorlik uslubini taekvondochi o'zlashtirayotgan bir vaqtni o'zida organizmi ham bir maromda moslashishi katta e'tiborga ega. Sportchining maksimal, eng yuqori tezkorligi nafaqat uning tezkorligiga balki uning dinamik kuch-quvvatiga, epchilligiga va taekvondoga xos bo'lgan texnik usullarni uddabironlik bilan bajarilishiga ham bog'liq. SHuning uchun ham sportchi tezkorligi o'z navbatida sportchi texnikasini takomillashtirishi va boshqa jismoniy fazilatlar bilan uzviy bog'liqdir.

Tezlik bilan kelayotgan jismoniy fazilatlar yoki hislatlar mobaynida sportchi o'z harakatlarini doimo vaqt bilan bog'lab borishi kerak. Har bir sportchi uyushtirilgan kombinatsiyadan keyingi kelinadigan harakatni vaqtga ham bog'lash katta samara beradi.

Buning uchun bajarilgan topshiriq kun vaqtga chizilmay va shu bilanbirga sportchini toliqtirmaydi ham. Bu yuqoridagi jarayon taekvondochida tezkorlikni susaytirishga yo'l ochib bermaydi.

Tezkorlikni oddiy usullarini ko'rsatib bir-biriga nisbatan bog'liq emas, lekin shuni aytish joizki, tezkorlikni ko'pgina ko'rinishlarini biz amalda bir katta jarayon mobayida tezkorlikni epchillikni chuqurlashtirishga mo'ljallangan mashqlarni bajarish zarur.

Sport-texnik mahoratning tarkibiy qismlarini sport ustasi va boshlovchi sportchining texnikasi, sport takomillashuvi dinamikasini texnik mahoratining takomillashtirish bosqichlari bo'yicha darajasi, alohida xususiyatlarni jismoniy rivojlanish darajasi va jismoniy tayyorgarlikning model ko'rsatkichlar bilan taqqoslash texnikasining tarkibiy qismlarini aniqlashga imkon beradi. Sportchi texnik tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichlari harakatlarning maksimal rejimida texnik harakatlar samaradorligi hamda texnik harakat barqarorligi sanaladi. Ushbu omillar sportchi texnik mahoratining model xususiyatlari asosini tashkil etadi. Texnik harakat samaradorligini baholashda sportchining jismoniy sifatlari hamda zaxiradagi imkoniyat darajalari orasidagi miqdoriy bog'lanishlarni hisobga olish zarur. Texnik mahorat darajasi sportchining zaxiradagi harakat imkoniyatlarini yuzaga chiqarish darajasi bilan belgilanadi.

Texnik mahorat darajasi bilan jismoniy «harakat»lar miqdori orasida sport natijasi ko'rsatkichi birligiga teskari nisbatdagi aloqadorlik mavjud. Sport texnikasining tashqi tuzilishi harakatlarning makoniy, zamoniylar hamda dinamik o'lchamlari orasidagi nisbatlar bilan tavsiflanadi. Harakatning tarkibiy qismlarini bir-biridan farqlaydigan xususiyatlar uning tavsifi deb ataladi. Harakat tavsiflari makoniy, zamoniylar, makoniy-zamoniylar kinematik, dinamik va ritmik bo'ladi. Makoniy tavsiflarga jismning holati, jism qismlarining harakat traektoriyasi hamda harakat amplitudasi; zamoniylar tavsiflarga harakatlar davomiyligi va sur'ati; makoniy-zamoniylar tavsiflarga tezlik va tezlanish; dinamik tavsiflarga harakat mexanizmiga xos tafovutlar kiradi.

Odam tanasi harakatlariga ta'sir ko'rsatuvchi kuchlar ichki va tashqi bo'lishi mumkin. Ichki turiga harakat apparatining faol, passiv hamda reaktiv kuchlari; tashqi turiga odam organizmiga tashqaridan ta'sir ko'rsatadigan kuchlar mushaklarning tortilish kuchi, cho'ziluvchanligi va harakatchanligi kiradi.

Ko'rish orqali kuzatish vositasida faqat harakatning shakli, xususiyatlari, tashqi ko'rinishi va kinematikasini o'rganish mumkin. Vaqt xususiyatlari, shuningdek, vaqt va makon xususiyatlarining nisbatlari harakatning xususiyatlarini miqdoriy ifodalash imkonini beradi. Tadqiqotning tegishli usullarini qo'llab, harakat yo'nalishi va amplitudasini, uni bajarishda sportchi sarflaydigan kuchlanishni o'lchash mumkin. Sport-texnik tayyorgarlikni tadqiq etish usullari sportchi nimalarni bajarishni o'rganganligi hamda o'rgangan harakatlarini qanday bajar-

rayotganligini baholashga yo'naltiriladi. Sportchining sport-texnik tayyorgarligini tadqiq etish jarayonida har xil usullardan foydalanish maqsadga loyiqdir.

Yosh taekvondochilarning mahoratini oshirishda jismoniy tayyorgarlikning ahamiyati.

Jismoniy sifatlarni rivojlantirishning xususiyatlari. Harakat ko'nikmalarining shakllanishi bilan jismoniy sifatlarni rivojlantirishning o'zaro bog'liqligi. Jismoniy va mahsus sifatlarni rivojlantirish uslubiyati. O'smirlarda harakat malakasi shakllanishining o'ziga hosligi. Taekvondoda boshlang'ich o'rgatish uslubi tavsiyasi va uni guruh darsida qo'llash. Bosqichlar bo'yicha mahsus texnik va jismoniy tayyorgarlik vositalarining o'zaro

aloqasi. Yosh taekvondochilar mashg'ulotlarining hususiyatlari va mavjud mashg'ulot printsiplarini samarali qo'llash. Jismoniy va texnik-taktik tayyorgarlikni nazorat qilish.

XULOSA

Bu mavzu bo'yicha texnik tayyorgarlik qanchalar sportchi uchun zarur va kerakligini bilib olasiz. Bu birgina Taekvondoga sport turida texnika kerak degani emas har bir sport turida o'z texnika usullari bor.

Taekvondo bilan shug'ullanishni endigina boshlagan 10-13 yoshli bolalarda harakatlanish sifati yetarli darajada taraqqiy etmaganligi hamda sakrash va step ko'nikmalari deyarli shakllanmagani kuzatildi. Joydan turib va bir harakatdan ikkinchi harakatga o'tish natijalari orasidagi farq juda kam miqdorni tashkil etdi. Ma'lumki, turgan joyida vertikal harakatlanish joydan steplanish natijasidan ancha yuqori bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kostyukov V.V, Shestakov M.M, Optimizatsiya podgotovki
2. Nikitushkin V.G, Guba, Kulikov A.N, Taekvondo. M., Agentstvo FAIR, 1997

РОЛ СТАНДАРТИЗАЦИИ В ПРОИЗВОДСТВЕ ПРОДУКЦИИ В ШЕЛКОВОЙ ОТРАСЛИ

Абдуллаев Махмуджон Мамаджанович

ассистент, Ферганский политехнический институт, Фергана, Узбекистан

Annotatsiya: *Xozirgi kunda barcha ishlab chiqaruvchi korxonalarining ho'jalik faoliyati, asosan, mahsulot sotish va foyda olish bilan tavsiflanadi, bu albatta mahsulot va xizmat ko'rsatishning sifat darajasida namoyon bo'ladi. Mazkur ish hozirgi zamon fan yutuqlariga asoslangan ilg'or innovatsion texnika-texnologiyalarni, hamda eksportbop raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni tashkillash imkonini yaratuvchi, xalqaro standartlar talablariga mos normativ xujjatlarni, chiqindisiz texnologiyalarni, shuningdek ichki va tashqi bozor talablaridan kelib chiqqan xolda mahsulot sifatini nazorat qilishni joriy etishni nazarda tutadi.*

Аннотация: *В настоящее время, хозяйственную деятельность всех предприятий, не зависимо от формы собственности, характеризует, в основном, реализация продукции и прибыль, которые получают своё отражение в качестве продукции или услуги. Настоящая работа предусматривает внедрение в производство передовой инновационной техники-технологии основанной на достижениях современной науки, а также нормативных документах, соответствующих требованиям международных стандартов, организацию выпуска конкурентоспособной экспорт ориентированной продукции, создание безотходной технологии, а также осуществление контроля качества выпускаемой продукции, исходя из требований внешнего и внутреннего рынка.*

Abstract: *Currently, the economic activity of all enterprises, regardless of the form of ownership, is characterized mainly by the sale of products and profits, which are reflected in the quality of products or services. This work provides for the introduction into production of advanced innovative technology-technology based on the achievements of modern science, as well as regulatory documents that meet the requirements of international standards, the organization of the production of competitive export-oriented products, the creation of waste-free technology, as well as the quality control of products based on the requirements of the external and internal market.*

В настоящее время, хозяйственную деятельность всех предприятий, не зависимо от формы собственности, характеризует, в основном, реализация продукции и прибыль, которые получают своё отражение в качестве продукции. Переход к рыночному механизму хозяйствования требует новых подходов к решению проблемы качества продукции в шелковой отрасли[1].

Достижение производителями своих глобальных целей зависит от определения нужд и запросов целевых рынков и от более эффективного по сравнению с конкурентам удовлетворения потребителя. Внедрение в производство передовой

техники-технологии, а также нормативных документов, соответствующих требованиям международных стандартов, организацию выпуска конкурентоспособной экспортоориентированной продукции, создание безотходной технологии, а также осуществление контроля качества выпускаемой продукции, исходя из требований внешнего и внутреннего рынка.

Требования к продукции могут быть установлены потребителями или производителями, исходя из предполагаемых запросов потребителей, или требований регламентов. Требования к продукции, и в ряде случаев к связанным с ней процессам, могут содержаться, например, в технических условиях, стандартах на продукцию, стандартах на процессы, контрактных соглашениях и регламентах [2].

В настоящей статье приведены предложения, исходя из требований O'z DSt 9004:2002.

Проведение маркетинговых исследований по изучению конъюнктуры рынка по реализации продукции и направление деятельности предприятий в соответствии с требованиями внутреннего и внешнего рынка. Для этого необходимо установить связи с INTERNET, подготовить высококвалифицированных специалистов для поддержания практических связей с ведущими странами, как Южная Корея, Япония, Китай, Индия, Таиланд, Вьетнам и др., занимающихся шелководством и его переработкой. Поддерживать тесную связь и активное сотрудничество с международной ассоциацией BAKSA стран производителей натурального шелка.

Создание гаммы ассортимента шелковых тканей с учетом технических и технологических возможностей предприятий, исходя из требований внешнего рынка. Обогащение ассортимента шелковой отрасли тканями с улучшенными потребительскими свойствами.

До настоящего времени в Республике Узбекистан вырабатывались ткани из натурального шелка классического ассортимента бытового (крепдешин, креп-жоржет, креп-шифон) и технического назначения. С выходом продукции на мировой рынок необходимо значительно расширить ассортимент тканей различного назначения. Повышение уровня качества путем улучшения конструкции, вида, надежности и т.д. показателей не всегда дает ожидаемые результаты. Для этого нужно предложить вместо традиционной продукции совершенно другую, отличающуюся принципиально и даже другой метод, который может отрицать традиционную продукцию [3].

Разработка новых и подготовка существующих технологических процессов изготовления продукции и услуг, ориентированных на удовлетворение требований потребителя.

В условиях глобальной экономики инновационная направленность стратегии и тактики развития предприятий является залогом их конкурентоспособности и успешного функционирования на мировом рынке товаров и услуг. Адаптация отечественных предприятий к новым условиям предполагает пересмотр

стратегических задач их развития, системное изменение существующей парадигмы ведения бизнеса. В связи с этим, традиционные методы управления не позволяют принимать стратегически верные решения. В настоящее время необходимы инновационные подходы, способные обеспечить успех предприятий в долгосрочной перспективе [3].

Проектирование и разработка нормативно-технической документации (O'zDSt, Ts и др.) на продукцию шелковой отрасли, соответствующей требованиям международного стандарта:

- на коконы тутового шелкопряда;
- на нити шелка-сырца;
- на отходы основного производства;
- на ткани из натурального шелка и т.д.

Более 80 % нормативно-технической документации (ГОСТ, ОСТ, ТУ) действующей на сегодняшний день в шелковой отрасли Республики, требует пересмотра, гармонизации с требованиями международного стандарта.

Необходима разработка нормативно-технической документации (O'z DSt) на вновь созданную продукцию.

Организация материально-технического снабжения предприятий (вспомогательными, химическими веществами, красителями высокого качества) с учетом требований технологических процессов для выработки тканей, поставляемых на внешний и внутренний рынок.

Оказание предприятиям практической помощи по внедрению в производство передовой техники, технологии, оснащение предприятий современным высокопроизводительным технологическим оборудованием. Подготовка работников отрасли, повышение их квалификации для обслуживания вновь монтируемого прогрессивного оборудования.

Разработка системы управления качеством выпускаемой продукции путем внедрения требований международного стандарта, широкое применение опыта ведущих зарубежных стран мира. Изучение и освоение достижений стран — членов ВАКСА в области стандартизации, сертификации и контроля качества выпускаемой продукции. Разработка и внедрение в производство научных основ стандартизации, сертификации и системы управления качеством выпускаемой продукции, подготовка нормативно-технических документов, соответствующих требованиям международного стандарта, организация выпуска конкурентоспособной, экспортоориентированной продукции шелковой отрасли. Необходимо довести качество выпускаемой продукции шелковой отрасли до уровня требований международного стандарта.

Проведение испытаний, выдача сертификатов соответствия на продукцию шелковой отрасли и повышение на этой основе экспортного потенциала Республики и конкурентоспособности производимой продукции.

Организация упаковки и маркировки производимой продукции, исходя из требований международных стандартов. Организация рекламы продукции отрасли. Упаковка предназначается для сохранения свойств продукции после их изготовления, а также придания им компактности для удобства транспортировки. В большинстве случаев является одним из носителей рекламы товара. Оформление упаковки является одним из необходимых условий успешной продажи почти любой продукции.

Утилизация отходов основного производства (шелководства, кокономотания, шелкокручения, шелкопрядения, шелкоткачества и отделочного производства) путем разработки оборудования и внедрения безотходной технологии с учетом новейших достижений науки и техники отечественной и зарубежных стран в этой области.

Известно, что при переработке коконного сырья образуются отходы различного вида в пределах 7 %, куколки - 27%, при переработке шелка-сырца в кручении отходы различного характера составляют 1,7 - 2,0 %, в ткацком производстве - 2,1%, в красильно-отделочном – 1,5 - 2,0 % от объема перерабатываемого сырья [4]. Эти отходы реализуются по низким ценам.

Таким образом, на основании проведенной работы можем сделать следующие выводы:

-разработка новых стандартов на продукцию способствуют внедрению в производство передовой техники и технологии, а также нормативных документов, соответствующих требованиям международных стандартов;

-внедрение международных стандартов в производство обеспечивает выпуск конкурентоспособной экспортоориентированной продукции и улучшение его технико-экономического состояния.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Мухамедова Д.М. Концепция повышения качества шелка-сырца и системы его оценки. Журнал «Шелк» № 3-4 1994 г.

2. O'z DSt 9000:2009 Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь. Ташкент. 2009.

3. Чернышева С.В., Македонская Л.А. Концепция управления развитием качества продукции. Автомобильно-дорожный институт ГВУЗ «ДонНТУ» материал из интернета WWW fan-5.ru.

4. Ганкин И.В. и др. Справочник. Переработка химических волокон и натурального шелка. Часть I. Легкая индустрия М. 1969.

5. O'z DSt 9004:2002 Системы менеджмента качества. Рекомендации по улучшению деятельности. Ташкент 2002.

6. Хомидов В.О., Абдуллаев М.М. Разработка новых структур смешанных тканей с уменьшенной материалоемкостью. Scientific-technical journal (STJ FerPI, ФарПИ ИТЖ, НТЖ ФерПИ, 2022, Т.26, №2, 190-194С.
7. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.
8. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27
9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. Central asian journal of arts and design, 2(11), 4-8.
10. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. International Journal of Advance Scientific Research, 2(02), 1-11.
11. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(01), 52-57.
12. Baxtiyorovna, N. B. (2022). Development of Structures of Double Patterned Weaves With Elements of Press Loops With A Geometric Pattern. Eurasian Research Bulletin, 14, 175-181.
13. Мирбобоева, Г. А., & Урмонова, Н. К. (2019). Изделие-объект художественного мышления. Вестник науки и образования, (20-3 (74)), 44-46.
14. Maxmudjon, T. (2021). The figurative expression of the composition of costume. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 38-42.
15. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. Conferencea, 86-92.
16. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. Логос. Мистецтво Наукової Думки, (10), 41-44.
17. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. Science and Education, 2(2), 110-114.
18. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. Science and Education, 1(9), 193-197.
19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 15-20.
20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 650-659.
21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 638-649.

22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(03), 28-32.

24. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 212-216.

25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. *Academic research in educational sciences*, (2), 349-354.

26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.

27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.

30. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

31. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

32. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.

33. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.

34. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537.

35. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

36. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.

37. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. Results of National Scientific Research *International Journal*, 1(7), 246-250.

38. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1)*. AIP Publishing.

39. Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин New technology of preparing of basis threads for weaving in the production of crepe fabric. In *Научная Конференция* (p. 147).

40. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).

41. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27.

42. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 138-142.

43. Набиев, К. К., Якубов, Н. Ж., & Ниязалиева, М. М. (2019). Пути повышения надёжности нити при стачивании швейных изделий. *Вестник науки и образования*, (20-3 (74)), 14-16.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Mamadjanovich A. M. GAZLAMALARNING HAVO O 'TKAZUVCHANLIGI HAQIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 273-276.

46. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 1(18), 41-45.

47. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.

48. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.

49. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.

50. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. Texas Journal of Engineering and Technology, 10, 22-26.

51. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 377-381.

IMPROVING THE USE OF KNITTED FABRICS IN CHILDREN'S LIGHT CLOTHING

Oripov Jasurbek Ikromjon's son – ttf, (PhD)

FERGANA POLYTECHNIC INSTITUTE

(Republic of Uzbekistan)

Abdullayeva Zulayho Olimjon's daughter

Graduate student of group M25-22

FERGANA POLYTECHNIC INSTITUTE

(Republic of Uzbekistan)

Abstract . *In this article, the formation of the wardrobe of young children using knitted fabrics and what types of clothes should be included in it, what aspects of them should be paid attention to, and the peculiarity of the requirements for them are analyzed.*

Annotatsiya: *mazkur maqolada trikotaj matolaridan foydalangan holda yosh bolalarning garderobini shakllantirish hamda unga qanday kiyim turlari kirishi va ularning qanday jihatlari e'tibor berish kerakligi va ularga qo'yiladigan talablarning o'ziga xos xususiyati tahlil etilgan.*

Key words . *Young children's clothes, knitted fabrics and their types, requirements for young children's clothes, raw materials, durability.*

Kalit so'zlar. *Yosh bolalar kiyimlari, trikotaj matolar va ularning turlari, yosh bolalar kiyimlariga qo'yiladigan talablar, xomashyo, mustahkamlik.*

All over the world, special attention is paid to the protection and care of children, and June 1 - International Children's Day is celebrated with great joy. After all, no matter what country it is, if the joyful laughter of children can be heard in it, both today and tomorrow of this country will be bright. Nowadays, parents pay attention to many aspects when choosing clothes for their children. For example, cut, size, color palette, accessories, design, material, etc. We will take a broader approach to the last thing, the material. The most difficult questions for parents when choosing clothes for their children: what is the composition of the material of the purchased clothes? Does it contain allergens? Physico-mechanical properties of clothing material, i.e. heat and moisture permeability, etc.

Characteristics of children's clothing: it should be comfortable and wide (a little wide) for the child to move freely. The must-haves of each type are:

1st underwear. It is advisable to use cotton and other natural silks to avoid chafing and irritation caused by clothing with synthetic threads. Mahra is a very soft fabric that absorbs a lot of moisture easily. Mahra is a natural material. It is a linen or cotton fabric, the surface of which is covered with a set of threads on one side. In addition to clothes for newborns, towels and bathing gloves are also sewn.

2. Nightwear (pajamas). Natural fabrics with a content of 100% cotton are mainly used for night clothes. Lining is one of the most delicate and pleasant fabrics. The bottoms

are smooth on the outside and soft on the inside, so they're surprisingly gentle on newborns. The bottom is made of cotton, so it has good heat retention properties. The sole perfectly absorbs moisture and at the same time remains hypoallergenic. In addition, it keeps its shape perfectly, so the bottom product does not stretch. Another important quality of clothes on the bottom is durability: scratches and wrinkles are not visible on the products. It is very important to wash clothes made of hem at a temperature of 30 - 40 °C, because washing in hot water can seriously damage the product.

3- outerwear. For children's outerwear, fabrics with high elasticity are used, which retain heat well and are fast moving. For example, capito is a warm, three-layer knitted fabric with a diamond-shaped stitch effect. As a rule, this fabric is produced in one color. Since it is a natural material, it not only warms the child, but also allows air to pass through and allows the skin to breathe. Composition - 100% cotton.

In conclusion, young children's clothes made of the fabrics we offer are comfortable for them in every way. Also, taking into account the rapid growth of young children, the use of this type of fabric reduces the cost of the product and provides convenience for parents.

REFERENCES:

1. Ziyamukhamadova U.A. "Material Science". Tashkent 2018
2. "Gas science" J. Ochilov. State publishing house
3. "Fundamentals of sewing technology." NSGaipova, M.Z.Ismatullayeva, A.S.Akhmetova, X.Z.Ismatullayeva. Tashkent 2016.
4. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». Science and Education, 3(5), 584-590.
5. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. Uzbek Scholar Journal, 7, 112-117.
6. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. Eurasian Research Bulletin, 17, 204-209.
7. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.
8. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27
9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. Central asian journal of arts and design, 2(11), 4-8.

10. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(02), 1-11.
11. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(01), 52-57.
12. Baxtiyorovna, N. B. (2022). Development of Structures of Double Patterned Weaves With Elements of Press Loops With A Geometric Pattern. *Eurasian Research Bulletin*, 14, 175-181.
13. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.
14. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.
15. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. *Conferencea*, 86-92.
16. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. *Логос. Мистецтво Наукової Думки*, (10), 41-44.
17. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. *Science and Education*, 2(2), 110-114.
18. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. *Science and Education*, 1(9), 193-197.
19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(10), 15-20.
20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 650-659.
21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 638-649.
22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.
23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(03), 28-32.
24. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10

25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. *Academic research in educational sciences*, (2), 349-354.

26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.

27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.

30. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

31. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.

32. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(7), 246-250.

33. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1)*. AIP Publishing.

34. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.

35. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

36. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

37. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

38. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания.

Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX), (1), 84-87.

39. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова (pp. 147-151).

40. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).

41. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. Актуальная наука, (11), 9-12.

42. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 75-43.
Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. International Journal of Advance Scientific Research, 2(09), 1-9.

44. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.

45. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.

46. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.

47. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. Texas Journal of Engineering and Technology, 10, 22-26.

48. Sodikovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. A3. – С. 284-288.

49. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(18), 41-45.

50. Sodikovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. PEDAGOGS jurnali, 13(1), 130-133.

51. Sodikovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 333-335

52. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 377-381.

53. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

54. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

55. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

56. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192)*.

57. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

58. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

59. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

60. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.

61. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

62. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

62. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

63. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьечно-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной* (pp. 261-264).

63. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).

64. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка намотки мотальной паковки. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016)* (pp. 36-40).

65. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 212-216.

66. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.

67. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.

68. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.

NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS KIYIM TURLARINI ANIQLASH

Abduraximova Manzura Sodiqovna

Farg'ona politexnika instituti

"Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi" kafedrasasi assistenti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tipaviydan og'ishgan notipaviy qomatli ayollarga mos tushuvchi kiyim turlarining siluetlari, qanday ranglarining yarashishi, hamda ularning zamonaviy modaga mos tushishi test savolnomasi tahlillari asosida yoritib berilgan.*

Аннотация: *В этой статье женщины с нетипичными фигурами отклоняются от типичных на основе анализа тестовой анкеты объясняются силуэты подходящих видов одежды, их соответствие цветам и сочетаемость с современной модой.*

Abstract: *In this article, women with atypical figures deviate from the typical the silhouettes of suitable types of clothes, their matching colors, and their compatibility with modern fashion are explained based on the analysis of the test questionnaire.*

Tayanch so'zlar: *so'rovнома, tahlil, kiyim, material, yengil sanoat, kiyim, notipaviy, siluet, bichim, ehtiyoj, bukchaygan qomat, normal qomat, kekkaigan qomat, tog'ri bichimli, kengaygan, ko'ylaklar, kostyum-yubkalar*

Ключевые слова: *анкета, анализ, одежда, материал, легкая промышленность, одежда, нетипичная, силуэт, фасон, потребность, пышная фигура, нормальная фигура, высокая фигура, прямой покрой, расширенный, платье, костюм-юбка.*

Key words: *questionnaire, analysis, clothing, material, light industry, clothing, atypical, silhouette, style, need, curvy figure, normal figure, tall figure, straight cut, widened, dresses, suit-skirts.*

KIRISH

Hozirgi kunda ayollar va erkaklar o'rtasida tipaviydan og'ishgan notipaviy qomat turlari ya'ni (bukchaygan, kekkaigan, past yelkali va baland yelkali) insonlar ko'payib bormoqda. Ilmiy tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha dunyo aholisini 70% ni notipaviy qomatda xarakterlanadi. Buni keltirib chiqaruvchi omillar ya'ni turli kasb kasalliklari, nosog'lom turmush tarzi, noto'g'ri ovqatlanish, kam harakatlanish, turli tashqi xolatlar ham bo'lishi mumkin [1].

Qomat tana tuzilishining fazodagi xolatini individual xususiyatini ifodalovchi va inson tanasi tashqi shaklini o'ta muhim xarakteristikasi bo'lib, kiyim konstruktsiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Insonlar qomat tuzilishidagi farqlanish va uni kiyim tayyorlashdagi ahamiyatiga antropolog olimlar o'tgan asrning 30-yillaridayoq e'tibor qaratishgan [2]. Hayotda tana tuzilishining individual xosliklariga ega qomatli insonlar ko'p uchraydi. Kiyimning statikada qomatga mosligi, muvozanati, o'lchamlari va shakllarining

tana yuqori tayanch uchastkasi hajmiy shakliga nechog'lik mosligi bilan baholanadi[3]. Odam-kiyim tizimida o'lchamlar to'g'ri kelmasa balans buzilib qator nuqsonlar paydo bo'ladi. Tipaviy qomatlar uchun ishlab chiqarilayotgan kiyimlarning hammasi ham notipaviy qomat turlariga mos kelmasligi mumkin. Masalan, kiyimning orqa bo'lagining o'rta, yon qismlarida solqilarning hosil bo'lishi, orqa bo'lakning old bo'lakka nisbatan kaltaroq turishi yoki old bo'lakning orqa bo'lakka nisbatan ko'tarilishi asosiy dolzarb muammoni yuzaga kelishini bildiradi [4].

Notipaviy qomatli ayollarga mos siluetli kiyim turlarining bichimlari, ranglari tahlil natijalarini inobatga olib test so'rovnomasi o'tkazilgan. Marketing so'rovnomasi O'zbekiston Respublikasi Farg'ona viloyatidagi 152 nafar respondentdan ochiq muloqot shaklida, savol-javoblar va suhbatlar asosida, turli yoshdagi ayollar ortasida olib borildi. So'rovnomada asosan ayollarning o'z qomat turini qanchalik bilishlari, ularning qomatiga mos tushuvchi kiyim siluetlari, kiyimning rang-lari, yengning uzun yoki kaltaligi va boshqa kiyim turiga bo'lgan ayollar fikri test savollari orqali aniqlab olindi. Ushbu so'rovnoma tahlillari asosida diogrammlar tuzib chilgan[5].

1. Qomatingiz qanday ko'rinishda?

- A. To'g'ri (normal) qomat
- B. Bukchaygan qomat
- D. Kekkaygan qomat

2. Qomatingizga qanday siluetli kiyim yarashadi?

- A. Yopishgan, sal yopishgan siluetli
- B. To'g'ri, belga yopishgan siluetli
- D. Kengaygan siluetli

3. Ushbu uzunliklarning qaysi biri qulay?

- A. Uzun
- B. Kalta
- D. Tizzagacha

4. Sizga qanday rangli ko'ylaklar yarashadi?

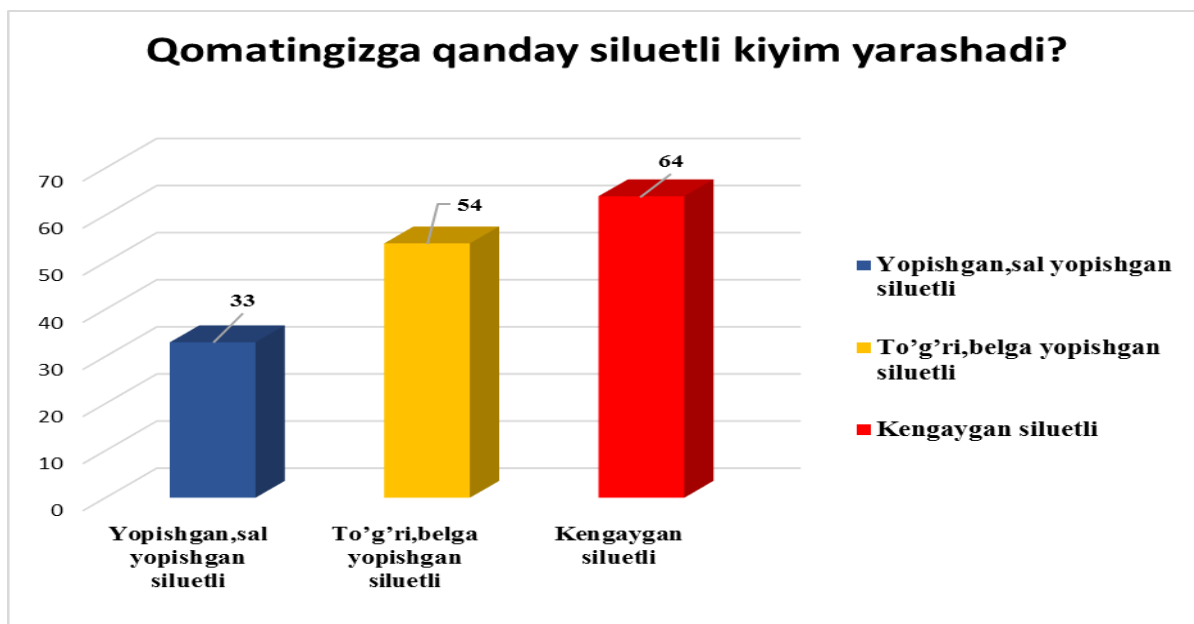
- A. Och rangli
- B. To'q rangli
- D. Qizg'ish rangli

5. Qanday uslubdagi ko'ylaklar yoqadi?

- A. Klassik uslubdagi (oddiy, bezaklarsiz)
- B. Sport uslubdagi (qulay, ihcham)
- D. Fantaziya uslubdagi (bezaklarga boy)

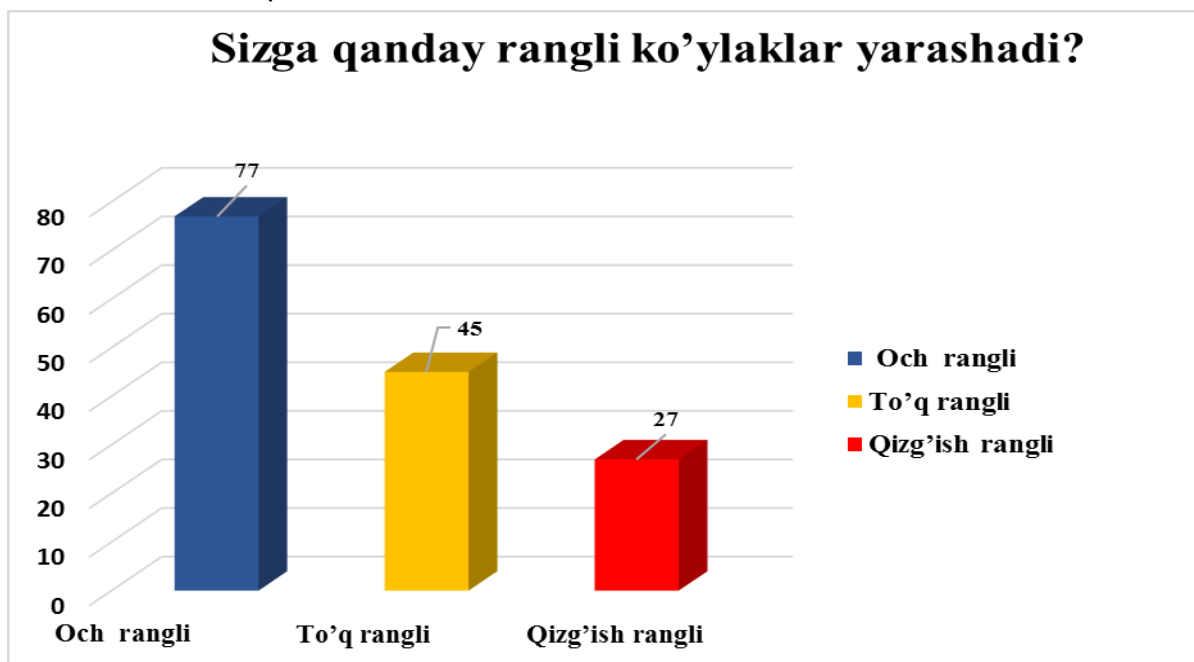
Savollarning natijalari bo'yicha diogrammlar tuzilgan namunalari keltirilgan. Notipaviy qomatli ayollar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma tahlili quyidgi 1-rasmdagi diogrammada berilgan, bu diogrammada "Qomatingizga qanday siluetli kiyimlar yarashadi?" - degan savolning tahlil natijasi tekshirilganda, 33 nafar ayollar yopishgan, sal yopishgan siluetni, 54 nafar ayollar to'g'ri, belga

1-rasm. Qomatga qanday bichim yarashishini aniqlash.

yopishgan siluetni, 64 nafar ayollar kengaygan siluetli kiyim turlarini yarashishini javoblarda belgilashgan [6]. Ayollarning qomatlariga qanday siluetli kiyim yarashishi ushbu savolnoma tahlilida aniqlandi.

2-rasm. Qanday ranglar yarashishini aniqlash.

2-rasmda berilgan deogrammada “Sizga qanday rangli ko'ylaklar yarashadi?”- degan savolning taxlili bo'yicha, 77 nafar ayollar och rangli, 45 nafar ayollar to'q rangli [7], 27 nafar ayollar qizg'ish rangli ko'ylaklar yarashishini belgilashgan.

Xulosa qilib, Farg'ona viloyatidagi 152 ta turli yoshdagi, ayollar o'rtasida o'tkazilgan marketing so'rovnomasi asosida notipik qomatli ayollarga qanday kiyimlar mos tushishini aniqlash natijalari quyidagilarni ko'rsatdi: “Qomatingizga qanday siluetli kiyimlar yarashadi?”- degan savolning tahlil natijasi 1-diogrammada 64 nafar ayollar “kengaygan siluetli kiyim turlari yarashishi”ni eng yuqori ko'rsat-kichlarda belgilashgan. “Sizga qanday

rangli ko'ylaklar yarashadi?"-degan savol-ning taxlili bo'yicha esa, 2-diogrammada 77 nafar ayollar och rangli ko'ylaklar ya-rashishini belgilashganligini ko'rish mumkin. Demak notipaviy qomatli ayollarga ko'proq kengaygan siluetli kiyim turlari mos tushishini sabablaridan biri ularning qomatidagi kamchiliklarni yashirishga yordam beruvchi kiyim turlarini tanlashgan deb takidlash mumkin. Notipaviy qomatli ayollarga mos siluetli kiyim turlarini ishlab chiqish uchun o'rganilishi lozim bo'lgan so'rovnoma muammolari tahlil qilindi. Yuqoridagi ilmiy izlanishimiz quyidagi so'rovnomalar orqali o'z ifodasini topdi:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 1(18), 41-45.
2. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 10, 22-26.
3. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.
4. Sodikovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.
5. Sodikovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335.
6. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.
7. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 18-23.
8. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27
9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 4-8.
10. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(02), 1-11.
11. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(01), 52-57.

12. Baxtiyorovna, N. B. (2022). Development of Structures of Double Patterned Weaves With Elements of Press Loops With A Geometric Pattern. Eurasian Research Bulletin, 14, 175-181.
13. Мирбобоева, Г. А., & Урмонова, Н. К. (2019). Изделие-объект художественного мышления. Вестник науки и образования, (20-3 (74)), 44-46.
14. Maxmudjon, T. (2021). The figurative expression of the composition of costume. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 38-42.
15. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. Conferencea, 86-92.
16. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. Логос. Мистецтво Наукової Думки, (10), 41-44.
17. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. Science and Education, 2(2), 110-114.
18. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. Science and Education, 1(9), 193-197.
19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 15-20.
20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 650-659.
21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 638-649.
22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.
23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(03), 28-32.
24. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX), (1), 212-216.
25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. Academic research in educational sciences, (2), 349-354.

26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.

27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.

30. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

31. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

32. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.

33. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.

34. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537.

35. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

36. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.

37. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(7), 246-250.

38. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

39. Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин New technology of preparing of basis threads for weaving in the production of crepe fabric. In *Научная Конференция* (p. 147).

40. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).

41. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27.

42. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 138-142.

43. Набиев, К. К., Якубов, Н. Ж., & Ниязалиева, М. М. (2019). Пути повышения надёжности нити при стачивании швейных изделий. *Вестник науки и образования*, (20-3 (74)), 14-16.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Mamadjanovich A. M. GAZLAMALARNING HAVO O 'TKAZUVCHANLIGI HAQIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 273-276.

46. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 1(18), 41-45.

47. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.

48. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.

49. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

50. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 10, 22-26.

51. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 377-381.

QIZLAR KO'YLAGIDA TRANSFORMATSIYA QO'LLASH VA UNING AHAMIYATI

Berdiyeva Ra'no Abduqodirovna

Farg'ona Politehnika instituti.

(O'zbekiston Respublikasi)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zgaruvchan transformatsiya uslubidagi kiyimlarni loyihalash masalasiga qaratilgan bo'lib, uni ishlab chiqarish texnologiyasi muhokama qilinadi. Xolati o'zgartirilgan kiyim konstruksiyalari va elementlarini loyihalash xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy dizaynning maqsadi va vazifalari ekologik va iqtisodiy yo'nalish bilan bog'liq holda o'zgaruvchan kiyimlarni loyihalash. Maqolada kiyimning transformatsiya uslublaridan foydalanish har qanday vaziyatda zamonaviy bo'lib o'zgarishiga imkon berishi ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Dinamika, gardirob, universal, funksionalist, konstruktor, ekologiya, transformer, yassi bichim metodi, modulli metod, kinetizm, kombinotiriya, o'girish, almashtirish.*

Bizning dinamika va energiyaga to'la hayotimiz, vaqt tig'izligi asrida garderobda barcha holatlar uchun – ish uchun ham, dam olish uchun ham mos bo'lgan bir nechta universal liboslar bo'lishi juda muhim va qulaydir. XX asrning 20-yillaridanoq ko'pfunksiyali buyumlarni loyihalash vazifasi dizayner va konstruktorlar oldiga qo'yildi. Ushbu yo'nalish tarafdorlari “funktionalistlar” nomi bilan atala boshlandi. Ularning universal buyumlarni yaratishga qaratilgan harakatlari inson ehtiyojlarini qondiribgina qolmay, balki o'sha paytda jamiyat oldida turgan ekologik vazifa – resurslarni tejash imkoniyatini ham taqdim etardi. Shu tariqa transformer-buyumlar yaratila boshlandi. Faol turmush tarzi, ko'p sayohat qilish, ob-havo sharoitlarining o'zgarishi va har doim chiroyli ko'rinishga intilish transformer-kiyimlar yaralishiga asos bo'luvchi shartlardir. Transformatsiyalanuvchi obyekt “qayta konstruksiyalanish” asosida yangi estetik va konstruktiv holatni olishga qodir bo'ladi.

Transformatsiyalanuvchi kiyim – bu turli buyum ko'rinishlariga aylana oladigan yoki xususiyatlarini o'zgartira oladigan harakatlanuvchi tuzilma.

Transformatsiya – bu ma'lum buyumning mavjud xususiyatlari, shakli, ko'rinishining o'zgarishi, almashinishi. Bu obyektning mavjudlik yoki ekspluatatsiya jarayonida o'zining dastlabki shakl va parametrlarini o'zgartira olish xususiyatidir.

Transformer kiyim – bir kiyimni bir necha vaziyat uchun almashtirib kiyish, yagona nusxadagi kiyimning ko'plab variantlarini yaratishdir (2-rasm).

Transformatsiyalanuvchi kiyimlar loyihalashning turli usullari mavjud. Ular quyidagicha:

1-rasm. 3d xolatda transformatsiyalanuvchi libos.

❖ “cho‘zilish-qisish” – transformatsiyalanish buyum chiziqli o‘lchamlarining o‘zgarishi hisobiga amalga oshadi, bu usulda yuqori elastiklikka ega bo‘lgan matolarni qo‘llash tavsiya etiladi;

❖ “ajratish-qo‘shish” – alohida yechiluvchi detallarni qo‘llash hisobiga yangicha ko‘rinish olish (jiletga yeng o‘rnatish hisobiga kurtkaga aylanish);

❖ ♣ “tartibga solish-yig‘ish” – turli fiksatorlar, bretel, xlyastik va boshqalar hisobiga uzunlik, shakl, yopishish darajasini o‘zgartirish;

❖ ♣ “o‘rash-yoyish” – buyum alohida elementlarining hajm va shakllarini o‘rash-yoyish hisobiga o‘zgarishi. Masalan, yeng uzunligi, yoqa hajmi kabilar;

❖ ♣ “yo‘qolish-paydo bo‘lish” – buyumning maxsus “cho‘ntaklari” dan alohida elementlar yoki detallarning paydo bo‘lishi, masalan, yig‘iluvchi kapyushon.

❖ “almashtirish” – bir elementning yechilib, o‘rniga boshqa element ulanishi, masalan, uzun yeng o‘rniga kalta yeng;

❖ “o‘girish” – teskari o‘girish hisobiga buyumning yangicha ko‘rinishiga erishish;

♣ “ko‘chirib o‘tkazish” – buyumning joylashuv chiziqlarini o‘zgartirish, masalan, yelka chizig‘idan bel chizig‘iga. Quyidagi transformatsiyalash metodlari mavjud:

- ❖ Yassi bichim metodi.
- ❖ Modulli metod.
- ❖ Kinetizm.
- ❖ Kombinatoriyali metod.

Transformatsiyalanuvchi kiyim shuningdek turizm uchun ham ayni muddaodir. Har bir sayohatchi yo'l sumkasidagi buyumlarning har bir grammi qanchalik ahamiyatli ekanligini juda yaxshi biladi. Shuning uchun ham bagaj og'irligini va ekspluatatsiyasini yengillashtiruvchi bunday kiyimlar juda qulay. Qulaylik va funktsionallikdan tashqari transformatsiyalanuvchi kiyim sayyoraning ekologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sayyoraning ifloslanishi to'g'ridan-to'g'ri 204 kiyim ishlab chiqarish masshtabi va darajasiga bog'liq. Shuning uchun ham kiyimning ko'pfunksiyali bo'lishi va bir model o'zida bir nechta obrazlarni jamlay olishi odamlarni doimiy ravishda garderoibini to'ldirish ehtiyojidan saqlaydi. Natijada insonlarda mas'uliyat va javobgarlik fazilatlarini ham tarbiyalanib boradi.

2-rasm. Kiyimda transformatsiya qo'llash.

Xulosa: Transformatsiyaning afzalligi sifatida birinchi navbatda uning ko'pfunksiyaliligi va turli faoliyat doiralarida qo'llanilishini ta'kidlash lozim. Masalan, qutqaruvchilar, shifokorlar, o't o'chiruvchilar, sportchilar faoliyati uchun mos keladi. Lekin shunga qaramay, transformatsiyalanuvchi kiyimning kundalik hayotdagi ahamiyati ham oz emas. Garderobida hech bo'lmasa bitta shunday kiyimi mavjud bo'lgan odamning hayoti birmuncha yengillashishi tayin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Valiyev.G.N, Berdiyeva.R.A. O'QUVCHILARDA KREPDESHIN MATOSI ASSORTIMENTI TUSHUNCHASINI TURLI METODLAR ORQALI O'QITISH. FARPI "YENGIL SANOAT TARMOQLARI, MUAMMOLARI, TAXLIL VA YECHIMLARI" Respublika ilmiy-amaliy anjumani konferensiyasi 2022

2. Berdiyeva.R, Abduraximova .M. "NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI" SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 2022

3. Tursunova X.Sh, Berdiyeva R.A. "TEENAGE GIRLS' RANGE OF MODERN DRESSES." Results of National Scientific Research SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL 5 noyabr.2022
4. Valiyev.G.N,Berdiyeva.R "O'SMIR YOSHDAGI QIZLARGA ZAMONAVIY KIYIM ASSORTIMENTLARI UCHUN TAVSIYALAR" NAMTI xalqaro konferensiya "Tikuv-trikotaj sanoatida innovatsion texnologiyalar, ishlab chiqarishdagi muammo, tahlil va sohani rivojlanish istiqbollari" 7 okt. 202
5. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. Texas Journal of Engineering and Technology, 10, 22-26.
6. Sodiqovna, A. M., & Abduqodirovna, B. R. N. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI. Science and innovation, 1(A3), 284-288.
7. Jakhongirovna, X. D. (2022). Modern Transformation Methods of Sewing Preschool Children's Clothes. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 193-199.
8. Jaxongirovna, X. D. (2022). BOLALAR KIYIMLARI TIKISHNING TRANSFORMATSIYA USHLUBLARI. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 2(13), 255-259.
9. Xojiyev A, Xoshimova M. "Ipak matolaridan foydalanib, ayollar koftasini tikish texnologiyasini takomillashtirish". // "Fan va texnologiyalar taraqqiyoti". Ilmiytexnikaviy jurnal. №8/2020. 123-128-bet.
9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. Central asian journal of arts and design, 2(11), 4-8.
10. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. International Journal of Advance Scientific Research, 2(02), 1-11.
11. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(01), 52-57.
12. Baxtiyorovna, N. B. (2022). Development of Structures of Double Patterned Weaves With Elements of Press Loops With A Geometric Pattern. Eurasian Research Bulletin, 14, 175-181.
13. Мирбобоева, Г. А., & Урмонова, Н. К. (2019). Изделие-объект художественного мышления. Вестник науки и образования, (20-3 (74)), 44-46.
14. Maxmudjon, T. (2021). The figurative expression of the composition of costume. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 38-42.
15. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. Conferencea, 86-92.
16. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. Логос. Мистецтво Наукової Думки, (10), 41-44.
17. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. Science and Education, 2(2), 110-114.

18. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. *Science and Education*, 1(9), 193-197.
19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(10), 15-20.
20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 650-659.
21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 638-649.
22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.
23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(03), 28-32.
24. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 212-216.
25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. *Academic research in educational sciences*, (2), 349-354.
26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.
27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).
28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.
29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.
30. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.
31. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

32. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.
33. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.
34. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537.
35. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.
36. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.
37. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(7), 246-250.
38. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1)*. AIP Publishing.
39. Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин New technology of preparing of basis threads for weaving in the production of crepe fabric. In *Научная Конференция* (p. 147).
40. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).
41. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27.
42. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 138-142.
43. Набиев, К. К., Якубов, Н. Ж., & Ниязалиева, М. М. (2019). Пути повышения надёжности нити при стачивании швейных изделий. *Вестник науки и образования*, (20-3 (74)), 14-16.
44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Mamadjanovich A. M. GAZLAMALARNING HAVO O 'TKAZUVCHANLIGI HAQIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 273-276.

46. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(18), 41-45.

47. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.

48. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.

49. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.

50. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27

51. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 377-381.

52. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. Eurasian Research Bulletin, 17, 204-209.

53. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.

TRIKOTAJ GAZLAMALARDAN AYOLLAR UST KIIYIMLARI YANGI MODEL LOYIHASINI ISHLAB CHIQISH

G'ofurov Akmaljon Ilyosjon o'g'li

Assistant Farg'ona politexnika instituti

"Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi" kafedrası

Annottatsiya: *Ushbu maqolada ayollar ust kiyimlari assortimentlari tahlillari asosida, ularda qo'llanilayotgan trikotaj gazlamalar turlari, hom-ashyosi tarkibi, xossalarini liboslarda qo'llaniluvchi bezaklar o'rganilib, yangi model uchun dastlabki loyihalash ishlari bajarilgan.*

Kalit so'zlar: *glad, futer, glad, flanel, model, analiz, trikotaj, kombinatsiya, hom-ashyo, model, mustahkamlik, muntazam usul, bichuvchi usul, brend, furnitura*

Mamlakatimizda paxta yarmarkasini yuksak saviyada o'tkazish ham yaxshi an'anaga aylandi. Ko'p yildirki yarmarkada dunyoning turli mamlakatlaridan paxta va to'qimachilik sanoati vakillari, jahon bozoridagi narxlar konyunkturasini muhokama etish, O'zbekiston paxta sanoati bilan tanishish, paxta tolasi va undan tayyorlangan mahsulotlarni etkazib berish bo'yicha bevosita shartnomalar tuzish imkoniga ega bo'lmoqda. Bugungi kunda mamlakatimiz seleksionerlari tomonidan 107 yangi paxta navi yaratilgan, ulardan 27 tasi davlat reestriga kiritilgan va yurtimizning turli viloyatlarida ekish uchun tavsiya qilingan. Hozirgi kunda O'zbekiston sharoitida oliy, yaxshi, oddiy, o'rta, paxta navlari yetishtirilmoqda. Shuningdek ko'plab chet davlatlari Turkiya, Xitoy, AQSH va yana boshqa davlatlar ham bizning paxtamizga qiziqish bildirib, uni sotib olish uchun oldindan shartnoma tuzmoqdalar. Bu esa davlatimiz eksport salohiyatini yanada oshirmoqda. Prezidentimiz boshchiliklarida paxtani qayta ishlash zavodlari qurilmoqda. Nafaqat qayta ishlash balki undan tayyor mahsulot ishlab chiqarib ichki bozornito'ldirib bir payt o'zida tashqi bozorgaham asta sekinlik bilan bosqichma – bosqich chiqib bor-ishdir va shunday qilinmoqdaham. Bir vaqtning o'zida mahsulotlarimiz bozorlarimizni to'ldirish bilan bir qatorda haridorlarga pishiqligi bilan va yana boshqa hususiyatlari bilan yoqish bilan bir qatorda asosiy chet el mahsulotlaridan arzonligi bilan ham haridorlarga yoqib kelmoqda.

Hozirda mamlakatimizda yangi zamonaviy texnika-texnologiyalari kirib kelayotgan bo'lsada, aksariyat tarmoq korxonalarida eski texnologiyalar mavjuttur. Buning asosiy sabablaridan biri o'rnatishda yengil sanoat rivojiga yetarlicha diqqat e'tibor berilmaganligidir. Endilikda zamonaviy texnika- texnologiyalarga asoslangan qo'shma korxonalar barpo etib, mavjud muammolar hal ettirilmoqda. Trikotaj mahsulotlari uchun texnologik zanjirining uch turi mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

Yarim muntazam usul;

Muntazam usul;

Bichuvchi usul.

Yarim muntazam usul. Bunda mahsulot deyarli tayyor holatda bo'lib, faqatgina ayrim qisimlarni birlashtirish natijasida tayyor mahsulot hosil bo'ladi. Bu jarayonda asosiy ishni to'quv mashinasi bajaradi. Qolgan ishni esa tikuv bo'limida birlashtirish hisobiga olib boriladi. Muntazam uslub. Bu uslubda mahsulotimiz tayyor holatda bo'lib, hech qanday boshqa ishlar amalga oshiradi.

Tanlangan model uchun eng maqbul gazlama bu «futer» trikotajidir. «Futer» trikotaj to'qimasi kiyimning uslubiga ham, yosh darajasi va vazifasi jihatdan ham to'g'ri keladi. Tanlangan trikotaj to'qimasi tola tarkibini 100% paxta tolasi tashkil etganligi sababli, uning havo o'tkazuvchanlik ko'rsatkichi ancha yuqori. Trikotaj matolarining afzalligi ularning mayinligi, ishqalanishga chidamliligi va yuqori qayishqoqligidir. Trikotaj matolardan tikilgan kiyimni kiyib yurish qulay, odam butun badanini siqmaydi, bu esa bolalar kiyimlari uchun eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Ularning burmabopligi, g'ijimlanmasligi, havo o'tkazuvchanligi va gigienik xususiyatlari juda yaxshi.

Zamonaviy kiyim modellashtirish amaliyotida barcha yoshdagi iste'molchilarning o'lcham va to'lalig guruhlariga mo'ljallangan bir necha yetakchi siluetlar qabul qilingan. Bulardan:

- to'g'ri;
- yopishgan;

• nimyopishgan turlari ko'p yillar mobaynida moda o'zgarishlariga qaramay asosiy klassik silueta aylangan. Siluet frantsuzcha «silhouette» - so'zidan kelib chiqqan bo'lib, predmetning tekislikka tushgan kontur chiziqlarini anglatadi. Ayrim davrlarda etagi kengaygan yoki toraygan trapetsiyasimon siluet ham modadan o'rin egallagan.

1-rasm. Trikotaj gazlamadan ayollar ust kiyim model namunalari

Xulosa qilib aytganda, badiiy konstruksiyalash bu yangi ijodiy loyihalash usulidir. Uning yordamida mahsulotning sifatini yuqori darajaga ko'tarish mumkin. Sanoat buyumlariga oid yangi namunalarning badiiy jihatdan yuqori darajali sifati konstruktorlar, psixofiziologlar, gigienistlar, san'atshunoslar, iqtisodchilar va qator mutaxassislar hamkorligi orqali ta'minlanadi

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

[1]. Tursunova, X.Sh., Mamatqulova Saida Rahmatovna. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

[2]. Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing) SM Husanqizi, YD Ubaydulloyevna, HJ Valiyevich - Asian Journal of Multidimensional Research, 2021

[3].Asian Journal of Multi dimensional Research (ADouble Blind Refereed& Peer Reviewed International Journal)DOI: WAYS TO SOLVE PROBLEMS IN THE PRODUCTION OF KNIT WEAR M. M. Ulugboboyeva*; X.Sh.Tursunova**
<http://tarj.in/images/download/ajmr/AJMR-SEPTEMBER-2021-FULL-JOURNAL.pdf>

[4]. ANALYSIS OF WOMEN'S CLOTHES SEWING - A STUDY TO DEVELOP A NORM OF TIME SPENT ON THE TECHNOLOGICAL PROCESS OF KNITTING PRODUCTION Tursunova Xilola Shuxratjon qizi, Mamatqulova Saida Raxmatovna

[5]. Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis of the Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(9), 18-23.

[6]. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.

7.Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 29-33.

8.Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

9.Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.

10.Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.

11.Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.

12.Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 12, 26-28.

13.Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.

14.Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.

15. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
16. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. Scientific Impulse, 1(8), 599-603.
17. Tursunova, X., & Ruzimatova, O. (2023). PALTO MODELLARI SHAKLLARIGA GAZLAMA XUSUSIYATINING AHAMIYATI VA QOMATGA JOYLASHUVINING TAXLILYI YECHIMLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(7).
18. Tursunova, X., & Ruzimatova, O. (2023). AYOLLAR MURAKKAB BICHIMLI KIYIMLARIDA YENGLAR TAXLILI. Talqin va tadqiqotlar, 1(7).
19. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.
19. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).
20. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. Актуальная наука, (11), 9-12.
21. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 75-79
22. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. International Journal of Advance Scientific Research, 2(09), 1-9.
23. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(11), 63-68.
24. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(12), 77-88.
25. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.
26. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric //Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

27. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

28. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.

29. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.

30. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.

31. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335

32. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

33. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

34. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).

35. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

DESIGN ANALYSIS OF WOMEN'S OUTERWEAR ASSORTMENT

Israilova Navroza Bakhtiyarjon's daughter, *assistant*
Fergana Polytechnic Institute
"Technology of light industrial products" department

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ayollar ustki kiyimlarini assortimentining dizayni tahlili jahon brendlari kolleksiyasini taxlil qilgan xolga, mintalitetimizga xos va mos bo'lgan kiyimlarini ishlab chiqarish va mato taklifi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *dizayner, zamonaviy moda, moda xususiyatlari, jaxon brendlari, zamonaviy kiyim uslublari, innovatsiya, dizayn, model, mato, kiyim ko'rsatkichlari, kiyimga bo'lgan talab.*

Аннотация: *В данной статье анализ дизайна ассортимента женской верхней одежды, после анализа коллекций мировых брендов, речь идет о производстве одежды, типичной и подходящей для нашего менталитета, и предложении тканей.*

Ключевые слова: *дизайнер, современная мода, характеристики моды, мировые бренды, современные стили одежды, инновации, дизайн, модель, ткань, показатели одежды, спрос на одежду.*

Abstract: *In this article, the analysis of the design of the assortment of women's outerwear, after analyzing the collection of world brands, it is about the production of clothes that are typical and suitable for our mentality and the offer of fabrics.*

Key words: *designer, modern fashion, fashion characteristics, global brands, modern clothing styles, innovation, design, model, fabric, clothing indicators, clothing demand.*

Modern fashion has a wide range of characteristics in the field of clothing, and we have studied the assortment of women's outerwear clothes presented in fashion shows and magazines by world fashion designers. Modern shapes of women's outerwear clothes come in a variety of styles, models and materials. Fashion, of course, exists in many areas of human activity, such as changing patterns of cultural heritage, but primarily fashion helps us shape our appearance. [1] The world of fashion is looking for new designs, technologies and materials aimed at experimentation; an attempt to search for the future or unknown forms; non-traditional form solutions are chosen. Therefore, many designers use innovative and natural materials, modelers try new forms and previous forms, thereby creating new projects, that is, such experiments have high results in the fashion direction.

[2]. This article deals with the range of modern fabrics for women's coats characteristics, assortment of women's coats, shape-keeping properties of clothes and the analysis of their study methods is highlighted. Women's modern coat marketing research on the study of shape retention properties. The outer shape of the modern coat, the requirements of the material, the materials physico-mechanical and operational

characteristics were analyzed. Modern women Analysis of the fashion trend of coat assortments is a model of a coat with a complex shape construction was developed In this article, a range of modern fabrics for women's coats characteristics, assortment of women's coats, shape-keeping properties of clothes and the analysis of their study methods is highlighted. Women's modern coat marketing research on the study of shape retention properties. The outer shape of the modern coat, the requirements of the material, the materials physico-mechanical and operational characteristics were analyzed. Modern women Analysis of the fashion trend of coat assortments is a model of a coat with a complex shape construction was developed.

Design is one of the most subjective things in the world. Everyone considers the perception of form and color at the psychophysical level, and this perception is what the author emphasizes.

Types of Women's Coats.

[3]. Classic Design- The timeless elegance of a trench coat never goes out of style. With its sophisticated silhouette and iconic details, such as double-breasted buttons and a belted waist, it's a staple in every woman's wardrobe.

Versatile-A trench coat is a versatile piece that can be dressed up or down. Wear it over a tailored suit for a polished office look, or pair it with jeans and a sweater for a more casual ensemble.

All Weather-Protection designed to withstand varying weather conditions, trench coats are typically made from water-resistant materials like cotton gabardine. Stay dry and stylish even on rainy days.

Puffer Jackets-warmth in cold weather our puffer jackets are insulated with high-quality down or synthetic fill, providing exceptional warmth during chilly winters.

Lightweightand-packable despite their superior insulation, puffer jackets are lightweight and packable, making them perfect for travel and outdoor activities.

Modern Styles-Don't sacrifice style for warmth. Our puffer jackets come in a range of trendy designs and colors, ensuring you stay cozy without compromising your fashion sense.

Peacoats		
		
Timeless Silhouette The classic double-breasted design of a peacoat	Warmth and Comfort Constructed with a heavy wool	Easyto Style Pair your peacoat with jeans and boots for

<p>adds a touch of sophistication to any outfit. It's a must-have for those seeking a refined and polished look.</p>	<p>blend, our peacoats provide excellent insulation, ensuring you stay cozy during cold winter days.</p>	<p>a casual chic look, or dress it up with a dress and heels for a more formal occasion. The versatility of a peacoat makes it a wardrobe staple.</p>
		
<p>Wrap Coats Wrap coat yourself in elegance with our stunning collection of wrap coats. The wrap silhouette creates a flattering shape for any body type, while the luxurious fabrics ensure unmatched comfort and style. Step out in confidence with a wrap coat that exudes sophistication.</p>	<p>Animal style coat An animal style coat is the fur or hair on its body. A fur is cleaned, softened, fleshed (extraneous flesh is removed), and stretched. The skin is tanned by a process called leathering. Many furs are then dyed, bleached, or tipped (dyeing the guard hair only) using various synthetic compounds called fur bases.</p>	<p>Mackintosh Mackintosh- usually a wide skirt and legs to hold it full length coat with belts. Among other typical features large patch pockets with belt flaps, raglan sleeves with loops and wind cuffs, front, throat and wide collar outerwear.</p>

These dramatic tailored coats had full skirts, nipped waists, beautiful shawl collars, and dazzling oversized sleeves. Made in lush wools and velvets with a range of striking trims and custom-made buttons, the sight of a mid-century princess coat is enchanting to anyone who comes across one.

Oversized coats are a versatile way to navigate the seasons in style. Raincoats, teddy bear, trench, puffer, and parka designs are all given the XL treatment. A useful and trendy addition to any outerwear wardrobe, shearling, leather, wool, and denim complete this outerwear collection. Elsewhere, jackets and vests add dimension, while the palette comes in classic black and grey, as well as red and pink.

The duster's origin story begins in the late 18th century when they were made of rough-hewn canvas. Cowboys wore them to protect their clothes as they rode on horseback. They also kept people's clothes free from dirt and dust when automobiles first came along. In the 1920s, the practical duster got a makeover.

[4]. Since humanity has turned to the path of rapid development, it begins to feel a greater need for artistic-scientific thinking and innovation. This process leads to the fact that today, it is no secret that work is being carried out at an advanced level in areas that have not been reached by human activity, in new directions. [5]. Their place is incomparable in showing the unique design activities, high professional level and aesthetic taste of this field to the world's leading fashion designers and prominent countries.

Currently, a number of works are being carried out related to the provision of factories with modern equipment, complex mechanization and automation of production, and the creation of production facilities that provide a complete technological process in order to increase the volume of sewing products and improve their quality.

The development of the clothing industry in Uzbekistan has taken a significant step forward for several years. These are reflected in the increase of small production

enterprises, having their own brands, advertising services, etc. The article is about how teenagers and children's fashion has changed in recent years and what fashion clothes to choose. the word goes. Based on the above-mentioned ideas and qualities, the main goal of production enterprises is to produce clothes that match our mentality.

USED LITERATURE:

[1]. Петушкова.Г.И. Проектирование костюма: Учебник для ВУЗов. -2-е изд.- М.: Издательский центр «Академия», 2006. - 416с.

[2]. Абдукаримова.М.А.Разработка технологии формирования рационального ассортимента женской одежды. Диссер. на соискание ученой степени к.т.н. – Ташкент, ТИТЛП, 2003

[3]. Хасанбаева Г.К., Шомансурова М.Ш. Махсус композиция.-Т.: 2007, Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures(On the example of muslim women's clothing) S.M Husanqizi, Y.D Ubaydulloyevna, H.J Valiyevich-Asian Journal of Multidimensional Research, 2021 Publi hed by :TRANS Asian Research Journal s AJMR:

4. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. Uzbek Scholar Journal, 7, 112-117.

5.Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. Scientific progress, 2(8), 627-633

6. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. Eurasian Research Bulletin, 17, 204-209.

7. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.

8.Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27

9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. Central asian journal of arts and design, 2(11), 4-8.

10. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(01), 52-57.

11.Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 42-46.

13. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. Conferencea, 86-92.

14. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. Science and Education, 2(2), 110-114.

15. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. Science and Education, 1(9), 193-197.

16. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 15-20.

17. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 650-659.

18. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.

19. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. Academic research in educational sciences, (2), 349-354.

20. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 29-33.

21. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.

23. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. ISJ Theoretical & Applied Science, 11(103), 568-572.

24. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.

25. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. Results of National Scientific Research International Journal, 1(7), 246-250.

26. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

27. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.

28. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

29. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова* (pp. 147-151).

30. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.

31. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.

32. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics // *AIP Conference Proceedings*. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.

33. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

34. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 10, 22-26.

35. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 1(18), 41-45.

36. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.

37. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335

38. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 377-381.

39. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

40. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O'RGANISH. Science and innovation, 1(A7), 496-500.

41. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. Евразийский журнал академических исследований, 1(9), 675-679.

42. Samieva, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 275-277.

43. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. Central Asian Journal Of Arts And Design, 2(12), 74-78.

44. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

45. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(12), 125-132.

46. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. Scientific Impulse, 1(8), 599-603.

47. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.

48. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 106-113.

49. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры плательно-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

50. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

51. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка намотки мотальной паковки. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016) (pp. 36-40).

52. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. Scientific progress, 2(8), 622-626.

TURLI TIKUV-TRIKOTAJ MASHINALARIDA MAHSULOTLARNI TIKISHGA SARFLANADIGAN VAQT ME'YORINI O'RGANISH

C. P. Mamatkulova

*Farg'ona politexnika instituti, "Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi" kafedrasida
tayanch doktoranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yengil sanoat korxonalaridagi mavjud bo'lgan vaqt meyorlari va asosiy turgan vazifalar, uskunalar, ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish va yangi oqim liniyalarini qurish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo'yicha ish ko'rilgan.*

Abstract: *his article deals with time standards and main tasks, equipment, production volume increase and construction of new flow lines and production efficiency improvement in light industrial enterprises.*

Kalit so'zlar: *trikotaj, nafas olish qobiliyati, gigroskopiklik, issiqlik uzatish, fiziologik sharoitlar, funktsional trikotaj matolar, kaput, kamuflyaj.*

Key words: *knitwear, breathability, hygroscopicity, heat transfer, physiological conditions, functional knitted fabrics, hood, camouflage.*

O'zbekiston davlati mustaqillikka erishishdan oldin (sobiq ittifoq davrida), tikuvchilik ishlab chiqarish korxonalarida ishchining razryadi va foydalanayotgan asbob uskunasi qarab, kiyim tikish texnologik jarayoni sarf vaqti me'yori bo'yicha I.A.Kulikova, A.I.Nazarova, Ye.M.Matuzova, T.N.Reut, I.G.Nikitina va V.A.Shishova kabi Rossiyalik olimlar ilmiy tadqiqot izlanishlarini olib borganliklari ma'lum.

Lekin, zamonaviy, kam operatsiyali tikuv mashina va jihozlarni qo'llab turli assortimentlarning tikish texnologik jarayoni sarf vaqti me'yorini aniqlash bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilganligi haqida deyarli ma'lumotlar yo'q.

Yuqoridagi dolzarb muammolardan kelib chiqib vazifasiga ko'ra turli zamonaviy tikuv-trikotaj mashinalarida mahsulotlarni tikishga sarflanadigan vaqt me'yorini ishlab chiqish zarurdir.

1957 yili tikuvchilik markaziy ilmiy-tadqiqot instituti SNIISHP (Syentralniy nauchno-issledovatel'skiy institut shveynoy promishlennosti) tomonidan "Kattalar ust kiyimini ishlab chiqarish va uni kiyish" jarayonidagi ko'rsatmalar bo'yicha sarf vaqt me'yori ishlab chiqildi.

Keyingi yillarda tikuvchilik ishlab chiqarish korxonalari texnik darajasi va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda turli xildagi assortimentlar sarf vaqt me'yorini tavsiya etildi.

Quyidagi 1.1-jadvalda 1988 yil ishlab chiqarish jarayonida kiyimni biriktirish bo'yicha mehnat unumdorligini taqqoslash jadvali berilgan [10, 11, 12].

1.1-jadval

Kiyimni biriktirish bo'yicha mehnat unumdorligini taqqoslash

Bajariladigan ishlar nomi	Ishning turi	Qishki ustki kiyim			Mavsumiy ustki kiyim			Foydalanilgan jihoz
		Umumiy sarf vaqti (minut)	Takrorlanish (%)	% hisobi bilan sarf vaqti	Umumiy sarf vaqti (minut)	Takrorlanish (%)	% hisobi bilan sarf vaqti	
Kiyim barcha detallarini tekshirish	C	,54	00	,54	,54	00	,54	1
Tahlamani ko'klash (5%)	N /M	,28		,06	,28		,06	0
Old bo'lak bilan yaxlit bichilgan va alohida bichilgan bort qotirmalarini biriktirish	N	,08	5	,27	,08	0	,43	0
Ort bo'lak o'rta qirqimini qo'lda biriktirish	C	,7	7,5	,65	,7	7,5	,65	0
Ort bo'lak o'rta qirqimini tikuv mashinasida biriktirish	N /M	,22	2,5	,17	,22	2,5	,17	1
Kiyim etagini ichkariga bukib tikish	N /M	,41	00	,41	,41	00	,41	2

1.1-jadvalda erkaklar va ayollar ustki kiyimlarini (qishki va mavsumiy) tikishda sarflanadigan umumiy vaqtlar (minutda) 3 va 6 ustunchalarda ko'rsatilgan. Undan xulosa qilish mumkinki, mazkur sarf vaqt me'yori universal ya'ni bitta baxyaqator yurituvchi 1022 va 2222 klass tikuv mashinasida bajariladigan ishlar uchun ishlab chiqilgan.

Hozirgi vaqtda tikuvchilik sanoatida kiyimni modellash bosqichida ham qo'l mehnatining salmog'i katta bo'lib, bu mehnat unumdorligini o'sishini sekinlashtiradi. Shuning uchun, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish borasida ko'pgina ishlar amalga

oshirilmoqda. Bular tezyurar tikuv mashina va yarim avtomatlari, namlab isitib ishlash jihozlaridan iborat.

Hozirgi vaqtda respublikamiz sanoat korxonalari oldida turgan asosiy vazifalardan biri: uskunalarni zamonaviylashtirish, yuqori sifatli, chiroyli kiyimlarni ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish, tezda moslashuvchi yangi oqim liniyalarini qurish, tikuvchilik tarmog'ini jadal rivojlantirish hisobiga ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdan iborat.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun korxonalarni qayta qurish, ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, texnologiyani takomillashtirish talab qilinadi.

Yangi, kam operatsiyali texnologiyalar yaratish tikuvchilik mahsulotlariga ishlov berishni takomillashtirishdagi istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Kiyim detallariga va uzellarining konstruksiyasida choklarni iloji boricha kamaytirish, namlab isitib ishlov berish, uskunalarni vibromaniken singari bir jarayonli turlarida materiallarga ularning termoplastik xususiyati hisobiga shakl berish, biriktirish va bezash jarayonlarini birlashtirish, yelim materiallardan keng foydalanish va hokazolar ana shunday kam operatsiyali texnologiyalarga kiradi.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish bilan bir qatorda zamonaviy tikuv mashinalarida vaqt sarfi me'yori ishlab chiqish tikuvchilik ishlab chiqarish korxonalarining oldidagi dolzarb muammolardan biridir.

Mehnat sarf vaqti me'yori-bu ishlab chiqarilayotgan mahsulotning normasi (me'yori) yoki tikish jarayonidagi har bir operatsiyaga ketadigan vaqt sarf normasini nazariy asoslashdan iborat.

Bitta mahsulotni ishlab chiqarish vaqt me'yoriga quyidagilar kiradi:

- 1) Mahsulot ishlab chiqarishdagi texnologik jarayon vaqt sarf me'yorini ishlab chiqish;
- 2) Mahsulotga ishlov berish usulini tahlil qilish: kiyim shaklini rasional bo'linishini loyihalash, ish joyini tashkillashtirish va ishlab chiqarish mehnat unumdorligini oshirish;
- 3) Tikish jarayonida tajriba olib borishni o'rganish;
- 4) Ishlab chiqarish tajriba sinov natijalarini olish;
- 5) Sinov natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish;
- 6) Sinov natijalari bo'yicha sarf vaqt me'yorini tahlil qilish.

Tikuvchilik korxonalarining texnologik jarayonlari mahsulot ishlab chiqarishning barcha jarayonlarini o'z ichiga oladi va mehnat unumdorligini 85-90% ni tashkil qiladi.

Xulosa: Yuqorida keltirilgan jadvallardan xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, Rossiyalik olimlar tomonidan tikish jarayonidagi o'rtacha sarf vaqt me'yori maishiy xizmat uyining tikuvchi va yakka tartibdagi (uy sharoitida ishlaydigan) chevarlar shuningdek, bichuvchilari uchun ishlab chiqilgan bo'lib, unda qo'llanilgan tikuv mashina jihozlarining markasi va nomi keltirilmagan. Keyingi yillarda tikuvchilik ishlab chiqarish korxonalari texnik darajasi va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda turli xildagi assortimentlar sarf vaqt me'yorini tavsiya etildi.

Fan-texnika va ijtimoiy ishlab chikarishdagi o'zgarishlar, yangilanish davri texnika va texnologiyalarni yangi avlodini joriy etish, iqtisodiyotning yangi asosini yaratishdek murakkab sharoitda bormoqda. Bunday o'zgarishlar albatta, soha mutaxassisini bilim darajasini keng qamrovli, mukammal ayni paytda aniq mutaxassislikni egallashga qaratilgan bo'lishini taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.
2. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spend on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(03), 28-32. ISSN:2776-0987, Volume3, Issue5, May, 2022.7
3. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(10), 15-20.
4. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. *Мистецтво Наукової Думки*, (10), 41-44.
5. Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis of the Range Of Modern Women's Coats. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(9), 18-23.
6. Tursunova, X. Sh., Mamatqulova Saida Rahmatovna. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).
7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.
8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.
9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.
10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – T. 10. – C. 121-124.
11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.
13. Sodiqovna A. M., Abdugodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.
14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.
15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335
16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.
17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.
18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.
20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.
21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.
22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.
23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.

26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. Eurasian Research Bulletin, 17, 204-209.

27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. The American Journal of Engineering and Technology, 3(05), 56-64.

28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. Central Asian Journal Of Arts And Design, 2(12), 74-78.

29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O 'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. Scientific Impulse, 1(8), 599-603.

31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.

32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabrik made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

35. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

36. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

37. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

38. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

39. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъёма витка намотки мотальной паковки. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016)* (pp. 36-40).

41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1172-1176.

42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 372-376.

43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

44. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59..

45. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

46. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 9, 132-136.

47. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 84-87.

48. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова* (pp. 147-151).

49. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева* (pp. 63-67).

50. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.

51. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79

52. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.

ZAMONAVIY YAXLIT YENG BICHIMIDAGI AYOLLAR KO'YLAGINI KONSTRUKTSIYASINI QURISH

Farg'ona Politehnika Instituti

G.A. Mirboboyeva.

Annotasiya, *Ushbu maqolada ayollar ko'ylaklarini turli xil bichimlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan, bundan tashqari ayollar yaxlit bichimli ko'ylagini model konstruksiyasini qurishni to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan*

Tayanch so'zlar: *Ayollar ko'ylagi, furnituralar, bichim, ijodiy g'oyalar, koketka, fason, kant, yeng o'mizi.*

Аннотация. *В этой статье представлена информация о различных фасонах женских платьев а также информация о том как сделать модель женского платья*

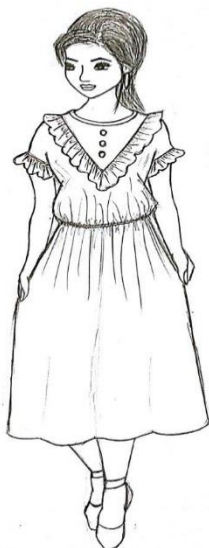
Ключевые слова : *Женская одежда, фурнитура, дизайн, креативные идеи, кокетка, мода, край, рукав.*

Annotation. *This article provides information about various styles of womens dresses as well as information on how to make a model of a women's dress*

Key words: *Womens clothing, accessories, design, creative ideas, yoke, fashion, hem, sleeve.*

Ayollar ko'ylaklari turli hil uslubda va turlicha matolardan tikiladi. Nozik didli ayollarimizga ko'ylak yaratayotgan dizaynerlar o'ta e'tiborlik bilan yaratishi lozim. Bir biriga o'xshamasligi har bir detali bilan ajralib turishi kerak. Matolar bilan bezaklari uyg'unlashgan holda uzunligi maksimi, mini, angilizkiy uzunlikdagi liboslar urfda. Ayollar ko'ylaklarida qora, oq, ko'k, yashil va har xil turdagi kombinatsiya kuzatiladi. [1]. Furnituralarga kichik hajmdagi tugmalar, bezak vishifka tasmalar, belbog', aplekatsiya va kashtalar misol bo'ladi. Hozirgi davrda yangi uslublarning ko'plab va tez suratlarda dunyo yuzini ko'rishi nafaqat moda tendentsiyalarini kuzatish, balki baholashga ham imkon bo'lmay qolyabdi. Zamonaviy modani rangli ekstravazasiz va yorqin iz qoldirmasdan tasavvur qilish mumkin emas. 2023 yilda ayollar ko'ylagi eng qiziqarli ijodiy g'oyalar va jasur eksperimentlarning amalga oshirilishiga aylandi. [2].

Bu yaratgan modelimda yoz mavsumlari uchun mo'ljallangan ayollar ko'ylagi jatka matosidan tikilgan bo'lib, silueti kengaygan, yaxlit yengli bichimda. Ko'ylak oldi taqilmasi markaziy, 3 ta tugma fason sifatida qo'yilgan, oldi qismi uchburchak koketkali bo'lib koketka va ko'ylak tanasi orasiga varoqlar bilan ishlov berilgan hamda oldi qismiga uyg'unlashgan holatda yeng qismi ham varoqlar bilan ishlov berilgan. Ko'ylak ort bo'lagi sal kengaygan siluetli hech qanday chok mavjud emas. Bo'yin o'yindisiga kant bilan ishlov berilgan.

1-rasm Ayollar yaxlit bichimli ko'ylagi

1. Bo'yinning yarim aylanasini-18;
2. Ko'krakning yarim aylanasini-46;
3. Ko'krak ostining yarim aylanasini-41;
4. Belning yarim aylanasini-36;
5. Orqaning belgacha uzunligi-37;
6. Ko'ylak uzunligi-100;
7. Yelka kengligi-13;
8. Yeng uzunligi-16.

Andoza chizmasini chizish.

To'g'ri burchak chizib, uchiga A harfi qo'yiladi.

Yeng o'mizining chuqurligi. A nuqtadan pastga 21,3 sm (ko'krak yarim aylanasining $\frac{1}{3}$ qismiga barcha razmerlar uchun 6 sm qo'shiladi., ya'ni $46:3+6=21,3$ sm) o'lchab, G nuqta qo'yiladi. G nuqtadan o'nga ixtiyoriy gorizontali chiziq tortiladi.

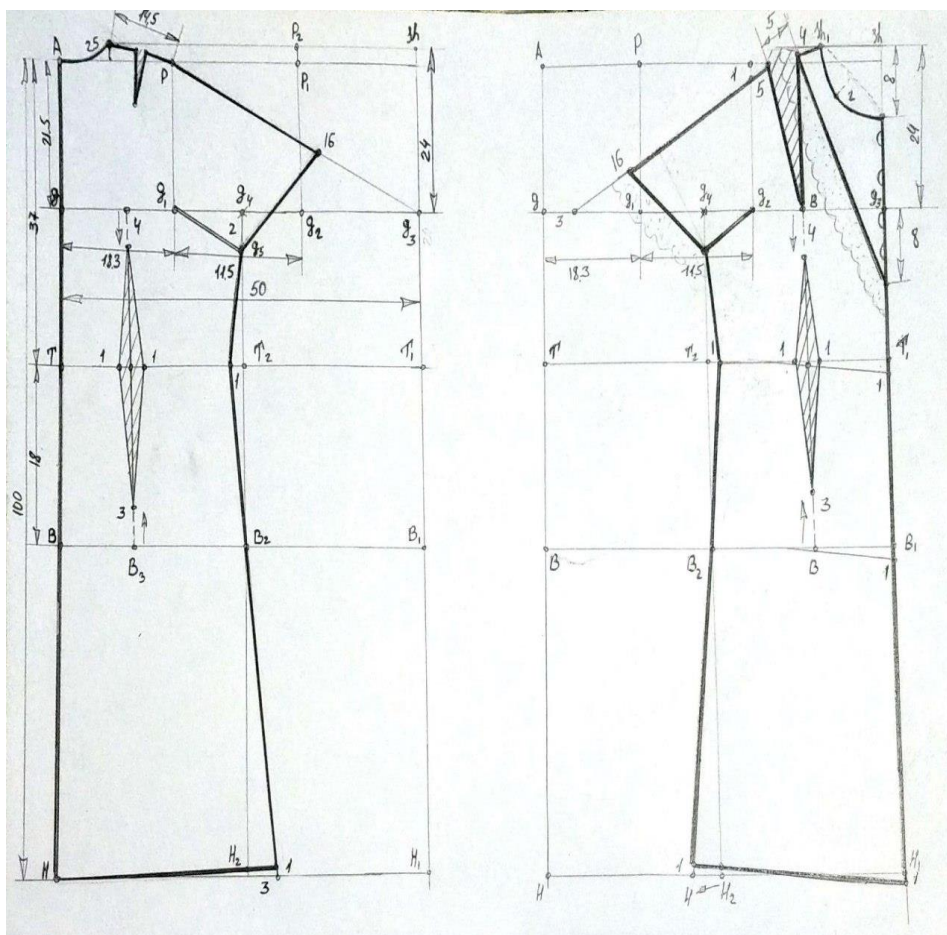
Bel chizig'i. A nuqtadan pastga 37 sm (orqaning beligacha uzunligi) o'lchab, T nuqta qo'yiladi. T nuqtadan o'ngga ixtiyoriy uzunlikda gorizontali chiziq chiziladi.

Son chizig'i. T nuqtadan pastga 18 sm (barcha razmerlar uchun) o'lchab B nuqta qo'yiladi. B nuqtadan o'nga ixtiyoriy uzunlikda gorizontali chiziq tortiladi.

Etak chizig'i. A nuqtadan pastga 100 sm uzunlikda (ko'ylakning uzunligi) chiziq tushurib uchiga H nuqta qoyiladi. H nuqtadan o'nga ixtiyoriy uzunlik gorizontali chiziq tortiladi.

Orqaning kengligi. G nuqtadan o'ngga 18,3 sm (ko'krak yarim aylanasining $\frac{1}{3}$ qismiga barcha razmerlar uchun 3 sm qo'shiladi, ya'ni $46:3+3=18,3$ sm o'lchab, G₁ nuqta qo'yiladi. G₁ nuqtadan yuqoriga gorizontali chiziq bilan kesishguncha tik chiziq chiqarilib chiziqlar kesishgan nuqta H bilan belgilanadi.

Yeng o'mizining kengligi. G₁ nuqtadan o'ngga 11,5 sm (ko'krak yarim aylanasining $\frac{1}{4}$ qismi, ya'ni $46:4=11,5$ sm) o'lchab G₂ nuqta qo'yiladi. G₂ nuqtadan yuqoriga ixtiyoriy uzunlikda tik chiziq chiqarilib uning chiziq bilan kesishgan nuqtasi P1 bilan belgilanadi.

2-rasm Ayollar yaxlit bichimli ko'ylagini asos konstruksiyasi.

Ko'ylakning ko'krak chizig'i bo'yicha kengligi. G nuqtadan o'nga 50 sm (ko'krak yarim aylanasiga barcha razmerlar uchun 4 sm qo'shiladi, ya'ni $46+4=50$ sm) o'lchab G_3 nuqta qo'yiladi G_3 nuqta orqali vertikal chiziq o'tkazilib, uning pastki gorizontaal chiziq ya'ni etak chizig'i bilan kesishgan nuqtasi H_1 bilan bel chizig'i bilan kesishgan nuqtasi T_1 bilan, son chizig'i bilan kesishgan nuqtasi esa B_1 bilan belgilanadi.

Oldi lifning balandligi. G_3 nuqtadan yuqoriga 24 sm (ko'krak yarim aylanasining $\frac{1}{2}$ qismiga barcha razmerlar uchun 1 sm qo'shiladi, ya'ni $46:2+1=24$) o'lchab SH nuqta qo'yiladi. SH nuqtadan chapga vertical chiziq bilan kesishguncha gorizontaal chiziq chizilib, chiziqlar kesishgan nuqta P_2 bilan belgilanadi.

Yon chiziq. G_1 nuqta bilan G_2 nuqta orasidagi chiziq teng ikki qismga bo'linadi, bo'lish nuqtasi G_4 bilan belgilanadi. G_4 nuqtadan pastga etak chizig'igacha to'g'ri chiziq tushurilib, uning etak chizig'i bilan kesishgan nuqtasi H_2 bilan, bel chizig'i bilan kesishgan nuqtasi T_2 bilan, son chizig'i bilan kesishgan nuqtasi B_2 bilan belgilanadi. . [1].

KO'YLAKNING ORQASINI CHIZISH.

Yoqa o'mizi. A nuqtadan 6,5 sm (bo'yin yarim aylanasining $\frac{1}{3}$ qismiga barcha razmerlar uchun 0,5 qo'shiladi ya'ni $18:3+0,5=6,5$ sm) o'lchab shu yerga 6,5 raqami qo'yiladi. Va 6,5 nuqtasidan yuqoriga 2,5 sm o'lchab 2,5 nuqtasi qo'yiladi. Nuqtalar botiq egri chiziq orqali tutashtiriladi.

Yelka chizig'i. 2,5 nuqtasidan o'nga P nuqta orqali 14,5 sm (yelka kengligiga vitochka solish yoki tikish uchun 1,5 sm qo'shiladi ya'ni $13+1,5=14,5$ sm) uzunlikda chiziq chiziladi va uchiga P3 qo'yiladi. Yelka chizig'i teng ikki qismga bo'linadi. Bo'lish nuqtasi 0,5 nuqtaga tutashtiriladi.

Yengning yuqori chizig'i. P₃ nuqta G₃ nuqtaga tutashtiriladi. P₃ nuqtadan o'ngga 16 sm uzunlikda yengning o'lchangan uzunligiga teng uzunlikda chiziq tortilib uchiga 16 raqami qo'yiladi.

Yeng o'mizining qiyaligi va yon chok. G₄ nuqtadan 2 sm pastga G₅ nuqta qo'yiladi. T₂ nuqtadan 1 sm chapga 1 raqami qo'yiladi. H₂ nuqtadan 3 sm o'ngga 3 raqami yoziladi. G₅, 1, B₅ va 3 nuqtalar tutashtiriladi, natijada yon chok tushadigan chiziq hosil bo'ladi.

Yengning kesigi va yeng uchi. G₁ nuqta G₅ nuqtaga tutashtiriladi. G₅ nuqtadan o'ngga G₁ nuqta yo'nalishida 5 sm o'lchab, 5 raqami qo'iladi. Natijada yeng kesigi hosil bo'ladi. G₅ nuqta 16 nuqtasiga tutashtirilsa, shunda yeng uchi hosil bo'ladi.

Etak chizig'i. Pastki gorizontal chiziqdagi 3 nuqtasidan 1 sm yuqoriga 1 raqami qo'yiladi. Bu nuqta H nuqtaga rasimdagidek tutashtiriladi va etak chizig'i hosil bo'ladi.

Bel chizig'idagi vitochka. GG₁ chizig'i teng ikki qismga bo'linadi. Bo'lish nuqtasidan 1 sm chapga 1 raqami qo'yiladi. 1 nuqtasidan pastga, son chizig'iga vertikal chiziq tushurib, bu chiziqlar kesishgan nuqta B₃ bilan belgilanadi. Vertikal chiziq bilan bel chizig'i kesishgan nuqtadan 1 sm chapga va 1 sm o'nga 1 raqamlar qo'yiladi. GG₁ chizig'idagi 1 nuqtasidagi 4 sm pastga 4 raqami, B₃ nuqtadan esa 3 sm yuqoriga 3 raqami qo'yiladi. 4,1,3 va 1 nuqtalari o'zaro ketma- ket tutashtiriladi.

Ko'ylakning oldini chizish.

Yelka o'mizi. SH nuqtadan chapga 6,5 sm (bo'yin yarim aylanasi $\frac{1}{3}$ qismiga barcha razmerlar uchun 0,5 sm qo'shiladi, ya'ni $18:3+0,5=6,5$ sm) o'lchab SH₁ nuqta qo'yiladi. SH nuqtadan pastga 7,5 sm (bo'yin yarim aylanasi $\frac{1}{3}$ qismiga barcha razmerlar uchun 1,5 sm qo'shiladi. Ya'ni $18:3+1,5=7,5$ sm) o'lchab, bu nuqta SH₂ bilan belgilanadi. SH₁ nuqta SH₂ nuqtaga punktir chiziq yordamida tutashtiriladi va punktir chiziq teng ikkiga bo'linadi bo'lish nuqtasidan 2 sm chapga 2 raqami qo'yiladi. SH₁ nuqta 2 nuqtasi orqali SH₂ nuqtaga botiq egri chiziq yordamida tutashtiriladi, bu yoqa o'mizi bo'ladi.

Yelkaning yoqa o'mizidan yelka vitochkasigacha bo'lgan kengligi. SH₁ nuqtadan 4 sm chapga P₄ nuqta qo'yiladi.

Yelka vitochkasi. P₄ nuqtadan pastga GG₃ chizig'igacha punktir chiziq tushuriladi. Uning GG₃ chizig'i bilan kesishgan nuqtasidan 1 sm o'nga B nuqta qo'yiladi. B nuqta P₄ nuqtaga tutashtiriladi. P₄ nuqta PG₁ chizig'idagi yuqori bo'lish nuqtasiga punktir chiziq yordamida tutashtiriladi. P₄ nuqtadan chapga punktir chiziq bo'yicha 5 sm (vitochkaning kengligi) o'lchab B₁ nuqta qo'yiladi (ko'krakning yarim aylanasi ko'krak ostining yarim aylanasi ayriladi, ya'ni $46-41=5$ sm). B₁ nuqta B nuqtaga tutashtiriladi. So'ngra B nuqtadan yuqoriga P₄ nuqta yo'nalishida BB₁ chizig'iga teng keladigan chiziq chiqariladi. Vitochkaning har ikkala chizig'i bir biriga teng bo'lishi kerak. B₂ nuqta SH₁ nuqtaga tutashtiriladi.

Yelkaning vitochkadan yenggacha bo'lgan kengligi. P_2 nuqtadan pastga 5 sm o'lchab 5 raqami qo'yiladi. B_1 nuqtadan chapga 5 nuqtasi orqali 9 sm uzunlikda (yelka kengligidan 4 sm ayriladi, ya'ni yelkaning yoqa o'mizidan yelka vitochkasigacha bo'lgan kengligi : $13-4=9$ sm) chiziq tortib uchiga P_5 nuqta qo'yiladi.

Yeng ustki qismining uzunligi. GG_1 chizig'i teng ikki qismga bo'linadi. Bo'lish nuqtasidan 3 sm chapga 3 raqami qo'yiladi. 3 nuqtasi P_5 nuqtaga tutashtiriladi. P_5 nuqtadan chapga qiya chiziq bo'yicha 16 sm (yengning o'lchangan uzunligi) o'lchab 16 raqami qo'yiladi.

Yeng o'mizining qiyaligi va yon chok. G_4 nuqtadan 2 sm pastga G_5 nuqta qo'yiladi. T_2 nuqtadan 1 sm o'ngga 1 raqami, H_2 nuqtadan 4 sm chapga 4 raqami qo'yiladi. G_5 nuqta 4 nuqtasiga 1, B_2 nuqtalar orqali tutashtiriladi.

Yengning kesigi va yeng uchi. G_5 nuqta G_2 nuqtaga tutashtiriladi. G_5 nuqtadan o'ngga G_2 nuqta yo'nalishida 5 sm o'lchab, 5 raqami qo'yiladi. G_2G_5 chizig'i yeng kesigi hisoblanadi.

Bel chizig'i. T_1 nuqtadan 1 sm pastga 1 raqami qo'yiladi. Bu nuqta yon chiziqdagi 1 nuqtasiga tutashtiriladi.

Son chizig'i. B_1 nuqtadan 1 sm pastga 1 raqami qo'yiladi. 1 nuqtasi B_2 nuqtaga tutashtiriladi.

Etak chizig'i. H_1 nuqtadan 1 sm pastga 4 nuqtasidan esa 1 sm yuqoriga 1 raqami qo'yiladi. 1 nuqtasi 1 nuqtasiga tutashtiriladi. [3].

Bel chizig'idagi yon vitochka. B nuqtadan pastga son chizig'i bilan kesishguncha punktir chiziq tushiriladi. Chiziqlar kesishgan nuqta B_4 bilan belgilanadi. Punktir chiziqning bel chizig'i bilan kesishgan nuqtasidan o'ngga va chapga 1 raqamlar qo'yiladi. B nuqtadan pastga 4 sm o'lchab 4 raqami qo'yiladi. B_4 nuqtadan 3 sm yuqoriga 3 raqami qo'yiladi. 4,1,3 va 1 nuqtalar o'zaro tutashtiriladi.

Oldi koketkasi. G_3 nuqtadan pastga 8 sm tushib 8 raqami qo'yiladi va yuqori yelka qismidagi 4 raqami bilan tutashtiriladi.

Hulosa. Ayollar kiyimlarini konstruksiyalashda turli xil bichimlardan iborat bo'ladi. Shu bichimlar ichida hozirgi kunda qulayligi bilan aloxida ajralib turadigan yaxlit bichimli ayollar kiyimlarini konstruksiyalashni oddiy usulda yechishni o'rganib chiqdik

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1172-1176.

2. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 372-376.

3. Abdusattorovna, M. G., & Nasimjanovna, N. N. (2022). Technological features of the work of a double-knitting machine. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(06), 22-34.

4. Abdusattorovna, M. G. (2023). Theoretical justification for improving the design of special clothing to optimize its design. *Open Access Repository*, 4(03), 246-251.

5. Abdusattorovna, M. G. (2023). Theoretical justification for improving the design of special clothing to optimize its design. *Open Access Repository*, 4(03), 246-251.

6. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.

8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.

13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. A3. – С. 284-288.

14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.

15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335

16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).

19. Samieva, T. S., Mirkomilova, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.

21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.

22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.

23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.

24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.

25. Jaxongirova, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.

26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isoilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.

27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RINASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьечно-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of

dress-costume fabrik made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

35. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

36. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

37. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

38. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. International Journal of Advance Scientific Research, 2(09), 1-9.

39. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка намотки мотальной паковки. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016) (pp. 36-40).

41. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX), (1), 84-87.

42. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова (pp. 147-151).

43. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).

44. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. Актуальная наука, (11), 9-12.

45. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 75-79

KIYIM MODELLARINI YARATISHDA ESKIZLAR VA SHAKLLARNING RO`LI

Nizamova Barno Baxtiyorovna

*Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi kafedrasida, katta o`qituvchi,
Farg`ona politexnika instituti, Farg`ona, O`zbekiston*

Annotatsiya Dizayner – modelerlar yaratayotgan modellar ularning mashaqqatli mehnati hisoblanadi. Modellarini namoyon etishda eskizlarning ro`li haqida ma`lumotlar mavjud bo`lib, ular uchun materialni o`rganish, tahlil qilish, ishlov berish loyiha ustida ishlash davomida olib borilishi zarur bo`lgan hamda har doim taqqoslash va tanlash davom etadi. Hamda o`zining qonuniyatiga bo`ysunadi.

**Kalit so`zlar:** Dizayn, modelyer, eskiz qonuniyati, loyiha turlari, materialni o`rganish, vertikal va gorizontaal chiziqlar, rivojlanish davri, mayda va yirik gulli, pigment, rang, kostyum, geometrik va plastik shakllar, shakl chegarasi.

Respublika to`qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida yuqori va barqaror o`shirish sur`atlarini ta`minlash, to`g`ridan-to`g`ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va o`zlashtirish, raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish va eksport qilish, modernizatsiya qilishning strategik muhim ahamiyatga ega bo`lgan loyihalarini amalga oshirish hisobiga yuqori texnologiyali yangi ish o`rinlarini yaratish, korxonalarini texnik va texnologik yangilash, ilg`or «klaster modeli»ni joriy etishga qaratilgan tarkibiy qayta tashkil etishni yanada chuqurlashtirish bo`yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, to`qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati rivojlanishining har tomonlama tahlili, raqobatning kuchayishi sharoitida jahon bozorining o`zgaruvchan kon`yunkturasi sohani davlat tomonidan qo`llab-quvvatlash, shuningdek, yanada barqaror va jadal rivojlanishi mexanizmlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa o`z navbatida soha mutaxassislarini oldiga juda katta vazifalarni yuklaydi, ayniqsa modeler-dizaynerlarga chunki ularning mahorati sababli yangi turdagi kiyimlar assortimenti va moda yo`nalishlari shakllanadi va rivojlanadi.

Shunga ko`ra eskizni buyum ko`rinishi, umumiy gaboriti, xarakterini hisobga olgan holda, detallariga unga aniqlik kiritilmay tayyorlash mumkin. Shakllar aniqlanib bo`lgach, eskizga aniqroq ishlab beriladi. Agar buyum o`lchamlari katta bo`lsa masshtab aniqlanadi. Agar buyum o`lchami katta bo`lmasa eskiz haqiqiy kattaligida bajariladi, chunki alohida bo`limlarni mutanosibligini his etish, plastik, konstruktiv va estetik bog`liqlikni aniqlash lozim.

Eskizni ish xomakisidan tizimli va ketma-ket foydalanish mumkin bo`lgan hatolarga yo`l qo`ymaslik, qaytadan ishlashni oldini oladi. Eskizlar masshtabda kichraytirilgan proyeksiyalarni loyiha ustida ishlash tugallanguncha saqlash zarur. Izlanish jarayonining barcha bosqichlarini yaxshi va yomon tomonga o`zgarishi aniqlanadi, eng yaxshisi varianti tanlanadi. Eskizlarni barchasini taqqoslash va faqat muallif ishi sifatini aniqlash osonlashtiriladi, rahbariga eng yaxshi variantni tanlashga yordam beradi.

Materialni o`rganish, tahlil qilish, ishlov berish loyiha ustida ishlash davomida olib borilishi zarur. Har doim taqqoslash va tanlash davom etadi. Eskizda izlanish ishlarida navli qog`ozdan foydalanish mumkin. Eskiz yumshoq bajarilgani maqul: qattiqligi 3m, 4m . Bunday qalamda chizilgan chiziqlar aniq bo`lmasa yoki ortiqcha chiziqlar oson o`chiriladi. Eskizga eng oddiy umumiy talablar qo`yiladi. U ohirgi yakuniy Shaklga dahldor emas, aksincha musavvirning fantaziyasi, hayolan ishni mukammallashtirishga ishlaydi. Eskiz tayyorlashda loyiha grafikasi vositalari keng qo`llaniladi. Eskiz chiziqli va rang-soyali bo`lishi mumkin. Ob`yektlarning turli-tumanligi, loyihani eskizlashda turli xil grafik ishlov berishlardan foydalaniladi. Eskiz o`z xarakteri bo`yicha asosiy mavzu omillari bilan bog`liqdir. Loyiha ustida ishlashda barchaga bir xil ketma-ketlikda ishlashni tavsiya qilish

noto`g`ri bo`ladi. Masalan, dizayn sohasida ishlaydigan insonlar ma`lumot to`plagach, o`xshashi bilan tanishgach, shu zohotiy oq eskiz yaratishga, asosan qalamda, Shakl va rang tonlarida bajarish kerakmi? - yo`q albatda. Tajribadan ma`lumki, ba`zi musavvir konstruktorlar loqal taqriban hajmiy yechim bo`lmasa grafik ulanishga kirisha olmaydi. Hajmiy namunasiz ular o`z fikrlarini grafikada ifoda eta olmaydi. Boshqalar esa bir vaqtda buyum loyihasi yechimini ham hajmiy, ham qalam, rangda izlanish olib borishadi. Shu sababli loyiha ustida ishlayotganda qo`l ostida yengil o`zgartiriladigan materiallar bo`lishi maqsadga muvofiq va bir vaqtda hajmida, grafikasida ishlash imkoni tug`iladi.

1-rasm. Eskiz

Mavzu yechimiga har kimda o`z yo`li bo`lishi kerak. Ushbu bosqichda barcha asosiy masalalar hal etiladi: Shakl, rang, masshtablilik, proporsiya, funksional holati va boshqalar. Eskizlashdan so`ng musavvirlik- konstruktiv takliflar masalasi yechiladi. Loyihani bajaruvchi tomon ham vaqtni egallaydi va firklarish yuklamasi kam talab etiladi. Eskizning rang

masalalari yechimi asli qaysi texnikada bajarilgan bo'lsa shunday texnikada bajarilishi va shu materialdan bajarilgan bo'lishi kerak. Rang variantlari qancha ko'p bo'lsa, shuncha ishonch bo'ladi. Taqqoslashda yaxshi aniqlanadi. Lekin eskizda ishlash mashqlari juda ortiq bo'lishi va ularning mexanik qaytarilishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ishlanish bo'lar-bo'lmasga emas ongli ravishda olib borilishi kerak. Eskizlarni yaratishda shakllarga alohida e'tibor qaratiladi.

Shakllarni rivojlantirish bir necha qonuniyatlar bilan amalga oshiriladi:

Kostyumning asosiy elementlari to'g'ri burchak, trapetsiyava oval bo'lgan. Bularning har biri ma'lum vaqt siklida takrorlanadi, ya'ni siklsimon qonuni bo'yicha rivojlanadi, Vaqti-vaqti bilan bitta shakl boshqalariga nisbatan peshqadam – lider bo'ladi. Lekin ikkita boshqa shakllar g'oyib bo'lmasdan, birga "yashaydi" va doimo rivojlana boradi. Ma'lum bir vaqt o'tganda peshqadam Shakl inqirozga uchraydi va ikkitadan bittasi peshqadamlikka o'tadi.

Spiral qonuni rivojiga ko'ra bu voqea doimo takrorlanadi va qonuniyat bo'lib qoladi. Peshqadam shakllar ma'lum bir vaqtda takrorlanib, Shaklni o'xshash (analog) qatorini yaratadi.

Shaklning siluyetlari geometrik turi bo'yicha o'xshash bo'lgan holda uning ichki yechimi, dekorativ elementlari, konstruktiv tizimi, siymo yechimi har xil bo'ladi, chunki har bir vaqt davomida o'ziga xos texnik, va ma'naviy turmush farovonligi bo'ladi.

2-rasm. Eskiz

Shakl rivojlanish jarayonida geometrik va plastik shakllar bir-biring o'rniga keladi. Nozik, figuraning tabiiy proporsiyalarini taqidlaydigan kiyim Shakli o'rniga, figurani yashiradigan hattoki uni o'zgartiradigan geometriklashgan kiyim Shakllari modaga keladi. Bu ketma-ketlik bir-biridan chiqib, Shakl rivojlanishida uzilmas zanjirni yaratadi.

Modani rivojlanish jarayonida plastik va geometrik Shakllarni rag`batlantirilgan qarama-qarshiligi ular eng yuqori darajaga erishgan vaqtida seziladi. Lekin shakllar rivojlanishi jarayonida ushbu rag`batlarni o`zaroaloqadorligiyuzagachiqadi.

Mobil elementlari shakllantiruvchi bo`lib, plastik yoki geometrik shakllarni yetilishi yoki inqirozga uchrashini ifodalaydi.

O`z navbatida asosiy rag`batlarni almashishi mobil elementlarni tarkibiga ta`sir etadi.

Modaning geometrik yoki plastik davri kompozitsiyani barcha elementlarida namoyon bo`ladi, ya`ni ichki bo`linishlari va detallarida, rang va fakturada.

3-

rasm. Eskizlar

Kostyumning muayyan shakli doimo o`zgaradi, ammo u hech qachon butunlay yo`qolmasdan vaqt sari o`zgaradi. Paydo bo`lish va rivojlanish davrlarida kostyum shakliga ichki tebranish, kattalanish yoki siqilish, transformatsiya, aktsentni bir qismdan boshqasiga o`tishi mansub. Bu juda muhim, chunki shaklni ma`naviy eskirishi va uzoq yashashi zamonaviy dizaynni murakkab savollaridan biridir.

Vaqt sari shaklni o`zgarishi turg`unlik va noturg`unlik bilan bog`liq, ya`ni uni elementlarini stabilligi va mobilligi bilan. Shaklning har xil qismlari turli turg`unlik darajasiga ega. Ba`zi elementlariga noturg`unlik umuman mansub emas, ular shakl tarkibiga bevosita ta`sir etmasa ham, bevosita uni shakllanishiga yoki inqiroziga sabab bo`ladi. Ularga chiziqlar, rang, faktura, bezak va b. kiradi. Shakl tarkibi va konstruksiyasi esa turg`un elementlaridir.

Tarkibni o`zgarishi bironda ro`y bermaydi. Avval xarakat, ko`chish, uni ichki elementlarini tangligini o`zgarishi ro`y beradi.

Ular shaklni rivojlanish yo`nalishni hosil qiladi, ya`ni usishni yoki inqirozni. Shakl o`z oxirgi chegarasiga yetib, doira, kvadrat yoki uchburchakka maksimal yaqinlashib, befarq holatga keladi, bu holat uni o`zgarish belgisidir. Shaklni bu rivojlanish qonunini G.Veylg` isbotlagan.

Kostyum shaklini rivojlanish chegarasi cheksiz emas. Uni rivojlanishi asosida va niqoblarini energetik pulsatsiyasida odam figurasi va uni o'lchamlari (bo'yi, eni, qo'l va oyoq uzunligi) yotadi.

Shakl tirik organizmlar kabi tashqi o'zgarishlar ta'sirida pulsatsiya etadi. Pulsatsiya vertikal va gorizontal yo'nalishida bo'lishi mumkin. Kostyum rivojlanish jarayonining o'z amplitudasi bor: tanaga yopishib turishdan, hattoki siqib qo'ygan holdan (mahsus korsetlar va b.), to tanadan maksimal uzoqlashishgacha (krinolin, turnyur va b. yordamida). Bu pulsatsiya turi gorizontal yo'nalishda ro'y beradi.

Vertikal yo'nalishdagi pulsatsiya kiyimni uzunligini (mikro-minidan to supermaksigacha) va yelka holatini nazarda tutadi. Ularda vrestetikideali va texnik imkoniyatlari bilan bog'liq. Shakl muayyan vaqt mobaynida o'z o'qi atrofida pulsatsiya etadi, bu holda har bir davrda kostyumni ma'lum joylariga e'tibor beriladi.

Mobil elementlar shakllantiruvchi bo'lib, shaklni paydo bo'lishiga, rivojlanishiga va inqirozga uchrashiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.
2. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27.
3. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 4-8.
4. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(02), 1-11.
5. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.
6. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.
7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.
8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.

13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. A3. – С. 284-288.

14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.

15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335

16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).

19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.

21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.

22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.

23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.

24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.

25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.

26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.

27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной* (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).

35. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

36. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

37. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова (pp. 147-151).

38. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).

39. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. Актуальная наука, (11), 9-12.

40. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 75-79

SPORT KIYIMLARI UCHUN MO'LLALLANGAN TRIKOTAJ MATERIALLARINING FIZIK- MEXANIK XUSUSIYATLARI TADQIQI

Obidova Irodaxon Nozimjonovna

Farg'ona politexnika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Sport kiyim turlariga bo'lgan ehtiyoj va talablarni o'rganish hamda ularda yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etish maqsadida zamonaviy uskunalarda asosida gazlamalar tahlili o'tkazildi. Sport kiyimlari uchun deformatsiyalanishga chidamli matolar tanlandi.*

Kalit so'zlar: *Sport kiyim, deformatsiya, uzilishdagi kuch, og'irligi, qalinligi.*

Jahonda bugungi kunda yangi texnologiyalarni joriy etish orqali to'qimachilik va tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jahon to'qimachilik bozorida tikuv-trikotaj mahsulotlari uchun materiallar ishlab chiqarish 120 mlrd m.kv. ni tashkil etadi. To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati rivojlanishini har tomonlama tahlil qilish, raqobatning kuchayishi sharoitida jahon bozorining o'zgaruvchan konyukturasi sohani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga, yanada barqaror va jadal rivojlanishi mexanizmlarni ishlab chiqishni taqazo etmoqda. Trikotaj asosida yangi materiallar va buyumlar ishlab chiqarishda alohida e'tibor, eksportbop mahsulotlar hajmini oshirish, chetdan kirib kelayotgan import oqimini kamaytirish va aholini o'sib borayotgan talabini qondirishga qaratilishi katta ahamiyatga ega. [1]

Ma'lumki, trikotajning to'qima tuzilishi yoki iplar tarkibi o'zgarsa, uning fizik-mexanik xususiyatlari ham o'zgaradi. Trikotaj mahsulotlaridan foydalanish vaqtida iste'molchilar uchun qulay sharoitni ta'minlovchi asosiy xususiyatlardan biri havo o'tkazuvchanlik hisoblanadi.

Havo o'tkazuvchanlik koeffitsiyenti V ($\text{sm}^3 / \text{sm}^2 \cdot \text{sek}$) quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi

$$B = \frac{V}{S \cdot T} \text{ cm}^3 / \text{cm}^2 \cdot \text{sek} \quad (1)$$

bu yerda: V - berilgan bosim farqida mato orasidan o'tayotgan havo miqdori $\Delta R, \text{cm}^3$;

S - mato maydoni, sm^2 ;

T - mato orasidan o'tayotgan havoni o'tish vaqti, sek.

Quyidagi jadvalda trikotaj to'qimalarning fizik – mexanik ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval

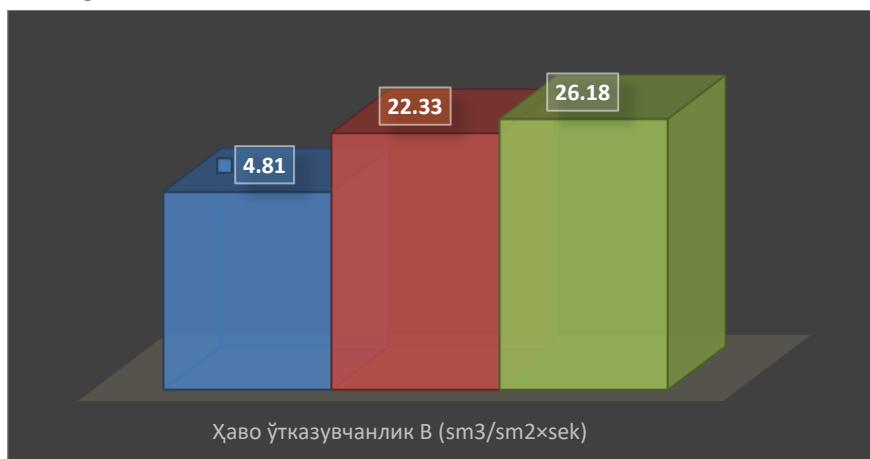
Ko'rsatkichlar	Variantlar			Standart bo'yicha
	I	II	III	
Iplarni turi, chiziqli zichliklari	Poli estr va	3 ipli	S uprem	

		laykra 2 ipli 30/150	30/75 laykrali		
Havo o'tkazuvchanlik V (sm ³ /sm ² ·sek)		4.8 1	22 .33	2 6.18	Ustki kiyim 40 -100 GOST 31410-2009
Uzilish kuchi R (N)	Bo'yi bo'yicha	85	29 7	2 01	Kamida 80N GOST 28554
	Eni bo'yicha	605	71 2	1 57	
Uzulishgac ha cho'zilish L (%)	Bo'yi bo'yicha	212 .6	16 2.2	1 33.7	6N da 40% gacha 1 grupp 6 N da 40-100% gacha- 2 guruh GOST 28554
	Eni bo'yicha	155 .1	16 8.1	2 94.2	
Qaytmas deformatsiya ε _n (%)	Bo'yi bo'yicha	3	12 .8	3 0	15-20% dan ko'p emas GOST 28882
	Eni bo'yicha	8	68	5 9	
Qaytar deformatsiya ε _o (%)	Bo'yi bo'yicha	97	87 .2	7 0	
	Eni bo'yicha	91	32	4 1	
Ishqalanishga chidamligi l (ming. aylana)		400 00 dan yuqori	40 000 dan yuqori	4 0000 dan yuqori	30-60 od-y 61-120 mustahkam GOST 16486

Yaratilayotgan kiyim-kechaklar uslubiga qarab turlicha talablarni o'z ichiga oladi, shuningdek sport buyumlari assortimenti ham tarkibida qulaylik, estetik, va ekspluatatsiya jarayonida hamda iste'molchi talabiga mos tushuvchi sport kiyimlarini yaratish uchun trikotajning 30/1 suprem va 30/150 2 ipli mato turlaridan tahlil o'tkazildi. Bunda materailarning havo o'tkazuvchanligi, uning qalinligi, matoning uzilishdagi kuchi, matoni deformatsiyasi, ishqalanishga chidamliligi aniqlandi. Suprem matosining qalinlik darajasi 0.0258 mmni tashkil qildi.

Trikotaj to'qimalarning xomashyo tarkibi bir xil bo'lib, poliestr va laykra ipidan foydalanib ishlab chiqilgan. Tadqiqot o'tkazilayotgan sport kiyimi uchun mo'ljallangan

trikotaj to'qima namunalarining havo o'tkazuvchanligi $4.81 \text{sm}^3/\text{sm}^2 \cdot \text{sek}$ dan $26.2 \text{sm}^3/\text{sm}^2 \cdot \text{sek}$ gacha o'zgardi.

1-rasm. Trikotaj to'qimalarning havo o'tkazuvchanlik gistogrammasi

Eng kam havo o'tkazuvchanlik trikotajning 1-variantida aniqlandi va uning ko'rsatkichi $4.81 \text{sm}^3/\text{sm}^2 \cdot \text{sek}$, eng ko'p havo o'tkazuvchanlik esa 3-variantida bo'ldi. 3-variantda havo o'tkazuvchanlik $26.2 \text{sm}^3/\text{sm}^2 \cdot \text{sek}$ ni tashkil etdi.

Trikotajning sifatini belgilovchi ko'rsatkichlaridan biri uning pishiqligi hisoblanadi. Trikotajning pishiqlik xususiyati uning uzilish kuchi va uzilishgacha cho'zilishi ko'rsatkichlarida shakllanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Nozimjonovna, O. I., & Xusanboyevna, I. D. (2022). ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(4), 577-580.

2.Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. International Journal of Advance Scientific Research, 2(09), 1-9.

3.Obidova Irodaxon Nozimjonovna. (2022). CONSTRUCTIVE ANALYSIS OF MODERN CIRCULAR NEEDLE KNITTING MACHINES. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 75–79.

4.Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27.

5.Uralov, L., Obidova, I., Nizamova, B., Kholiqov, K., Ohunov, R., & Mamatova, X. (2023, June). Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

6.Обидов, Н. Г. (2019). Фрезерные дорожные машины в условиях эксплуатации в жарком климате узбекистана. In Подъемно-транспортные, строительные, дорожные, путевые машины и робототехнические комплексы (pp. 377-379).

7.Таджиходжаева, М. Р., & Обидов, Н. Г. Конструктивные системы в природе и дорожных машинах. Рецензенты: генеральный директор РУП «Гомельавтодор» СН Лазбекин, 124.

8.Рузибаев, А. Н., Обидов, Н. Г., Отабоев, Н. И., & Тожибаев, Ф. О. (2020). Объемное упрочнение зубьев ковшей экскаваторов. Universum: технические науки, (7-1 (76)), 36-39.

9.Набиев, Т. С., Обидов, Н. Г., & Умаров, Б. Т. (2021). О методике оценки физико-механических свойств картофеля. In Приоритетные направления научных исследований. Анализ, управление, перспективы (pp. 20-24).

10.Bahadirov, G., Umarov, B., Obidov, N., Tashpulatov, S., & Tashpulatov, D. (2021, December). Justification of the geometric dimensions of drum sorting machine. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 937, No. 3, p. 032043). IOP Publishing.

11.Fayziev, P., Zamir, K., Abduraxmonov, A., & Nuriddin, O. (2022). Solar multifunctional dryer for drying agricultural products. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(7), 9-13.

12.Bahadirov G.A., Obidov N.G', & Sultonov T.T. (2021). ILDIZ MEVALARNI SARALASHDA RESURS TEJOVCHI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. Ресурсосберегающие технологии на транспорте, 22 (1), 101-104. doi: 10.24412/cl-36897-2021-1-101-104

13.Gayrat, B., Bekhzod, U., & Nuriddin, O. (2022). DETERMINATION OF ANGLES OF SLIDING AND ROLLING OF POTATO TUBERS ON SURFACES CONSISTING OF DIFFERENT MATERIALS. Universum: технические науки, (4-12 (97)), 24-26.

14.Бахадиров FA, У. Б. (2021). Обидов HF Картошка туганакларини саралаш учун янгича конструкциядаги барабанли саралаш машинаси. Научно-технический журнал ФерПИ. Фергана, (1).

15.Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 333-335

16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. Science and innovation, 1(A7), 496-500.

17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. Евразийский журнал академических исследований, 1(9), 675-679.

18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In Archive of Conferences (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.
20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.
21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.
22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.
23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.
26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.
27. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).
28. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.
29. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79
30. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.
31. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.
32. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

33. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

34. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

---

35. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

36. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.

37. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.

RAW SILK QUALITY INDICATORS ANALYSIS

G.N. Valiev

J.I. Oripov

M. Turdiev

Fergana Polytechnic Institute

In the study, the quality indicators of raw silk obtained during mechanical and automatic cocooning were studied. It was found that the properties and quality indicators of the tested raw silk samples are basically the same for many primary and secondary quality indicators, except for the deviation in linear density and the intensity of deviation in linear density - roughness 2.

Keywords: *Rewinding, raw silk, blown silk, steaming, type 2, conditioned density, deviation and linear density, free from major defects, finishing.*

V state issledovany kachestvennyye kharakteristiki shyolka-syrtsa mekhanicheskogo i avtomaticheskogo kokonomotaniya. Ustanovleno, chto sovystva i kachestvennyye karakteristi ispytuemyx obraztsov shelka-syrtsa po many opredelyayushchim i torostropennym pokazatelyam kachestva v osonom sovpadayut, otlichayutsya lish okloneniy po lineynoy plotnosti i intensivnostyu okloneniy po leiynoy plotnosti: negolasnostyu 2.

Keywords: silk-syrets, vyduvnoy shelk, proparivanie, peremotka, type 2, uslovnaya plotnost, eklonenie i linearnaya plotnost, bez krupnykh defectov, delka.

The article investigates the qualitative characteristics of raw silk mechanical and automatic cocooning. It was found that the properties and qualitative characteristics of the tested samples of raw silk in many defining and secondary quality indicators basically coincide, differ only in the deviation in linear density and the intensity of deviations in linear density: disagreement 2.

Key words raw silk, blown silk, steaming, rewinding, type 2, conditioned density, deviation and linear density, free from major defects, finishing.

The current problems of the development of the silk industry are the creation of new types of fabrics, the adoption of new high-performance equipment with a wide range of capabilities, and the modernization of existing technological equipment, to radically improve and enrich the types and quality of silk fabrics, especially in the processing of natural silk threads.

The issue of creating different types of silk fabrics based on domestic and foreign market requirements is of particular importance. From this point of view, it is urgent to develop new types of crepe fabrics, dress-suit and bedclothes made of natural silk.

One of the urgent tasks of today is to create new productions and modernize existing industrial enterprises, to organize deep processing of cocoon raw materials, to increase the

production and quality of finished silk fabrics, and to increase the export of finished products from natural silk.

Extracting raw silk from the cocoon is one of the most important stages of fabric production. Currently, in developed countries such as China, India, Italy, etc., various methods and equipment are used to produce raw silk yarn.

Characteristics of cultivated cocoons, breeds and hybrids of silkworm cocoons, local weather conditions, cocoon cultivation methods and technologies have their own characteristics.

There are two well-known methods of cocoon processing and raw cocoon extraction: mechanical and automatic cocooning. The technology of this process is very complex and many studies of various scientists have been devoted to its improvement.

To date, in the Republic of Uzbekistan, harmonized with international standards, "UzDSt 3313:2018. Raw silk. Technical conditions» pilfering enterprises were created, equipped with new modern high-performance automatic pilfering machines and related cocoon steaming and re-winding machines, as well as preparation and laboratory equipment sets, allowing to obtain high-quality silk threads in accordance with the State Standard of the Republic of Uzbekistan.

UzDSt 3313:2018 standard corresponds to international standards for the quality classification and test method of raw silk. According to the UzDSt 3313:2018 standard, all grades of raw silk are divided into seven quality grades: 4A, 3A, 2A, A, V, S and D, where grade 4A is defined as the highest grade of raw silk, and grade D is the lowest. a low quality silk variety.

According to the main quality indicators, depending on the linear density, raw silk is divided into three categories: category 1 - 2 tex and less; Type 2 - 2.1 - 3.6 tex; Type 3 - 3.7 tex and more.

Evaluation of the quality of raw silk is carried out according to the main determining indicators, taking into account additional indicators, visual assessment of the batch and the average conditional density of raw silk.

According to UzDSt 3313:2018, the grade of the raw silk batch is determined according to the worst of the specified main quality indicators. If the general appearance of the batch of raw silk is assessed as "unsatisfactory" in the visual evaluation or the number of rings in determining the ability to rewind exceeds the specified standards, then the entire batch of raw silk is transferred to grade D of the specified standard.

To describe the degree of deviation and reproducibility of linear density of raw silk, three levels of deviation intensity were adopted: unevenness 1, unevenness 2, unevenness 3.

At the certification center of the Tashkent Institute of Textile and Light Industry, raw silk with a linear density of 2.33 tex was tested for compliance with the UzDSt 3313:2018 standard in the accredited testing laboratory of Sentehuz. The obtained results are presented in tables 2.2 and 2.3.

Table 2

Features of the main indicators of the quality of raw silk

No	Names of the main quality indicators	Silk from a mechanical spinning machine			Silk obtained in a cocooning machine		
		According to MH	True information	Result on MH	According to MH	True information	Result on MH
	Deviation in linear density, denier	1.65	1.56	3A	1.60	1.38	2A
	Unevenness 1	170	165	3A	170	155	3A
	Unevenness 2	370	380	In	260	270	2A
	Cleanliness from major defects, % at least	95	96	3A	97	97.3	4A
	Cleanliness from small defects, % at least	94	900	4A	94	96	4A
	Worst purity, % min	90	900	4A	90	95	4A

Table 3

Characteristics of secondary indicators of raw silk quality

No	Names of secondary quality indicators	Silk from a mechanical spinning machine			Silk obtained in a cocooning machine		
		According to MH	True information	Result on MH	According to MH	True information	Result on MH
	Unevenness 3	0	10	Class 1 (4A)	0	0	Class 1 (4A)
	The ability to rewind, with a maximum number of interruptions, pcs.	4	4	Class 1 (4A)	4	3	Class 1 (4A)
	Relative shear strength, g/d	Less than	3.17	Class 2 (V)	3.7	3.85	Class 1 (4A)

		3.7					
Elongation at relative break, (%)	18	2	3.5	Class 1 (4A)	18	2	Class 1 (4A)
Stiffness, the number of carriage rides	60	1	50	Class 1 (4A)	60	6	Class 1 (4A)
The most deviation, try	3.8	2.33		Class 1 (4A)	3.1	(2+3).	Class 1 (4A)

The analysis of the obtained results shows that the raw silk obtained from the mechanical carding machine corresponds to the V grade, and the raw silk of the automatic carding machine corresponds to the 2A grade according to the main quality indicators. It should be noted that the characteristics and quality indicators of the tested raw silk samples are basically the same for many primary and secondary quality indicators, except for the deviation in linear density and the intensity of deviation in linear density - roughness 2.

Thus, the following conclusions can be made based on the results of the work.

1. A study of the raw silk obtained during mechanical and automatic cocooning was conducted.

2. It was found that the raw silk samples taken from the mechanical carding machine corresponded to grade V according to the main quality indicators, and the raw silk of the automatic carding machine corresponded to class 2A.

3. The characteristics and quality indicators of the tested raw silk samples are basically the same for many primary and secondary quality indicators, except for the deviation in linear density and the intensity of deviation in linear density - roughness 2.

4. The raw silk from the mechanical carding machine and automatic carding machine can be used to produce various types of silk fabrics.

LITERATURE:

1 Mirziyoev, Sh.M. Decision of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-3910 of August 20, 2018 on "Measures for more effective use of existing opportunities in the cocoon industry in the Republic" [Text] / Sh. M. Mirziyoev // "Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan, 2018, August 20 No. 1777".

2 Mirziyoev, Sh.M. " On additional measures for the development of the silkworm food base in the cocoon industry "Decision of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 17, 2020 No. PQ-4567 [Text] / Sh. M. Mirziyoev // "Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan, January 17, 2020".

3.Valiev G. N., Alimbaev E. Sh. Mnogofaktornaya matematicheskaya model natyageniya niti and optimization of parameters of modernized technology of razmotki motkov and bobbin machines // Problemy tekstilya. – 2009. – No. 4. – S. 26-32.

4.Valiev G. N. Povyshenie ustoichivosti namotki motalnoy pakovki nitey naturalnogo shelka // Dizayn, tekhnologii i innovatsii v tekstilnoi i lyogkoy promyshlennosti (INNOVATsII-2014): mejd. conf. (Moscow, November 18-19, 2014). Chapter 1. - M.: MGUDT, 2014. - 271 p., p. 101-105.

5.Valiev G. N. Analiticheskaya zavisimost prostanstvennogo raspredeleniya davleniya sloya krestovoy namotki na eyo osnovanie po mere formirovaniya pakovki // Fizika volknistykh materialov: struktura, svoystva, naukoymkie tehnologii i materials (SMARTEX – 2015): sbornik materialov XVIII international scientific and practical forum (Ivanovo, May 26-29 2015). - Ivanovo: IVGPU, 2015. - 320 p., p. 212-215.

6.Valiev G. N. Teoreticheskaya zavisimost raspredeleniya davleniya krestovoy namotki na eyo osnovanie po mere formirovaniya pakovki // Fizika volknistykh materialov: struktura, svoystva, naukoymkie tekhnologii i materialy (SMARTEX – 2016): sbornik materialov XIX mejdunarodnogo nauchno-prakticheskogo forum (Ivanovo, May 23-27, 2016 g.). – Ivanovo: IVGPU, 2016. – Chapter 1, 404 p., p. 257-261.

7.Valiev G.N. Analiticheskaya zavizimost raspredeleniya davleniya krestovoy namotki na eyo osnovanie vdol osi pakovki pri slojnyx formax namotki i metodika eyo opredeleniya // Izv. Vuzov. Technology tekstilnoy promyshlennosti. - 2018. - No. 3. – p. 106-113 (SCOPUS, CAS(pt)).

8.Valiev G. N., Oripov J. I.. Teoreticheskaya zavisimost prostanstvennogo raspredeleniya davleniya krestovoy namotki na eyo osnovanie // Fizika volknistykh materialov: struktura, svoystva, naukoymkie tehnologii i materialy (SMARTEX – 2018): sbornik materialov XXI mejdunarodnogo nauchno-prakticheskogo forum (Ivanovo, September 26-28, 2018). – Ivanovo: IVGPU, 2016. – Chapter 1, 303 p., p. 181-185.

9.UzDSt 3313:2018. Shyolk-syrets. Technical conditions / O.A. Akhunbabaev, G.G. Mavlyanberdieva, U.O. Akhunbabaev, I.I. Tychiev, M.M. Mirzakhanov // Tashkent, Agency "Uzstandart". - 2018. - 84 p.

10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric //Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – T. 10. – C. 121-124.

11.Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 42-46.

13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.
14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. PEDAGOGS jurnali, 13(1), 130-133.
15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 333-335
16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. Science and innovation, 1(A7), 496-500.
17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. Евразийский журнал академических исследований, 1(9), 675-679.
18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In Archive of Conferences (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 275-277.
20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(12), 125-132.
21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. Scientific progress, 2(8), 622-626.
22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. Scientific progress, 2(8), 627-633.
23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(3), 28-34.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». Science and Education, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. Uzbek Scholar Journal, 7, 112-117.
26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. Eurasian Research Bulletin, 17, 204-209.

27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O 'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQUISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabrik made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

35. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

36. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

37. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

38. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.

39. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка намотки мотальной паковки. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016)* (pp. 36-40).

41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1172-1176.

42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 372-376.

43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 9, 132-136.

5. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79

6. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.

7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.

TRIKOTAJ TO`QIMA TUZILISHINING O`ZGARISHLARI

M.Turdiyev

Farg`ona politexnika instituti

Annottatsiya: *Ushbu maqolada mahalliy xomashyolardan samarali foydalanib, yangi tuzilishli, shakl saqlash xususiyati yuqori bo`lgan PAN ipi asosida olingan trikotaj to`qimasining 3 ta variant namunalaring texnologik ko`rsatkichlari tahlil natijalari va mahsulot assortimentiga tavsiyasi keltirilgan.*

Tayanch so`zlar: *naqsh, ignadon, yengil sanoat, paxta tolasi, ishqalanish, texnologiya, pishiq, issiqlik saqlash.*

Аннотация: *В статье представлены результаты анализа технологических характеристик 3-х вариантов образцов трикотажного смесового трикотажа, полученного на основе пряжи ПАН с новой структурой, высокими формоустойчивыми свойствами, эффективным использованием местного сырья и рекомендациями по применению ассортимента продукции*

Klyuchevyye slova: *uzor, rukodeliye, legkaya promyshlennost, xlopkovoye volokno, treniye, texnologiya, vyazkost, akumulirovaniye tepla.*

This article *presents the results of the analysis of physical and mechanical and technological performance of 3 variant samples of knitted mixed knitted fabric obtained on the basis of PAN yarn with a new structure, high shape retention properties, effective use of local raw materials and recommendation to the product range.*

Key words: *pattern, needlework, light industry, cotton fiber, friction, technology, toughness, heat storage.*

Bugungi kunda trikotaj sanoatida ish olib borayotgan olimlaru mutaxassislar oldida yangi trikotaj to`qimalarini ishlab chiqarishda resurstejamkor texnologiyalarni ishlab chiqish, trikotaj to`quv mashinalarining texnologik imkoniyatlarini kengaytirish va mahalliy xomashyodan samarali foydalanish, bu orqali mahsulot tannarxini kamaytirish va tayyor buyumlar ishlab chiqarishda mahalliy xom ashyoni qayta ishlashni imkonini kengaytiradi. Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yo`nalishida xom ashyo sarfini tejash bilan, mahsulot tannarxini kamaytirishga oid kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularning ijrosini ta`minlash, belgilangan GOST va xalqaro standartlar talabiga javob beruvchi raqobatbardosh mahsulotlar yaratish zarurdir. Mahsulotlarning boy assortimenti va yuqori sifatli bo`lishi, resurstejamkor kompyuter texnologiyalarning joriy etilishi, buyurtmalarning tez bajarilishi eng talabchan mijozlar talabini qondirishga qodir.

Bugungi kunda mahalliy xom ashyolardan samarali foydalanib, tashqi ko`rinishi ko`rinishi jihatdan chiroyli, xaridorgir, sifatli trikotaj to`qimalarining yangi tuzilishlarini ishlab chiqarish, ulardan fizik-mexanik xususiyatlari yaxshi, gigiyenik va estetik jihatdan yuqori sifatli raqobatbardosh mahsulotlar assortiment turini kengaytirish talab etib

kelinmoqda. Yangi texnika va texnologiyalardan foydalangan holda ichki va tashqi bozor talabiga mos raqobatbardosh mahsulotlar bilan ta'minlash maqsadida turli xildagi trikotaj to'qima mahsulotlari ishlab chiqarishda xom ashyo tejovchi usullardan keng foydalanilmoqda.

Shakl saqlash va issiqlik saqlash xususiyati yuqori bo'lgan, ustki kiyim uchun tavsiya etilayotgan ikki qatlamli naqshli trikotaj to'qimalarining namunalari GOST talablariga muvofiq bir xil texnik sharoitda olindi, ishlatilgan PAN ipi trikotaj to'qimadagi iplarning miqdori va qo'yilishi bilan farqlanadi.

Trikotaj matolari uchun qo'llaniladigan barcha GOST va TShlarga uzilishdagi uzayish va uzilish kuchi bo'yicha me'yoriy ko'rsatkichlar kiritilgan. Uzilish kuchi deganda, ma'lum o'lcham va tezlikda namunalarni cho'zilishida uni uzish uchun sarf qilinadigan kuch tushuniladi. Uzilish kuchi nyuton birligida ifodalanadi. Sinov o'tkazilayotgan trikotaj namunalarning uzilish kuchi standart uslub bo'yicha "YG-026T"-rusumli dinomometr yordamida aniqlandi.

To'qimalarni pishiqligi, ya'ni uzilish kuchini tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'yi bo'yicha eng pishiq to'qima 1-variant, uning ko'rsatkichi 269 N ga teng bo'lib, eng kam ko'rsatkich 2-variant va uning ko'rsatkichi 226 N ga teng. (1-jadval, 1 b)-rasm). To'qimani eni bo'yicha pishiqligi ham 2-variantda kuzatildi, bu to'qimani eni bo'yicha uzilish kuchi 184 N ni tashkil etib, 3-variantda eng kam uzilish kuchi kuzatildi, uning ko'rsatkichi 127 N.

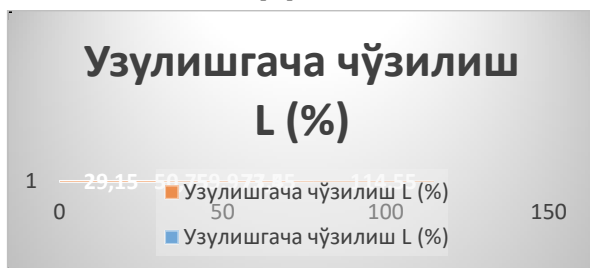
Poliakrilonitrildan olingan tolalar yumshoq va teriga zarar etkazmaydi, kam g'ijimlanadi, lekin issiqlik bilan ishlov berish orqali hosil bo'ladigan plisse va buramlarni saqlab qoladi. Tola tekislanib ketmaydigan buramga ega bo'lib, boshqa sintetik tolalarga nisbatan pilling kam hosil qiladi. Suv bilan yaxshi yuviladi va tez quriydi, issiqlik saqlash xususiyati yaxshi. PAN ipidan tayyorlangan maxsulotlarni ko'p marotaba yuvish mumkin, bunda ular dastlabki ko'rinishini yo'qotmaydi. Ko'rsatilgan barcha xususiyatlar mavjudligi sababli to'qimachilik sanoatida PAN ipidan trikotaj ishlab chiqarishda, boshqa tolalar bilan aralash holda (jun, viskoza, paxta tolas) jun gazlamalarini ishlab chiqarishda qo'llash mumkin.

Halqalar qatoridagi elementlar tarkibi va ularning miqdori halqalar qatoridagi ip uzunligiga va shu bilan trikotajning cho'ziluvchanlik xususiyatiga ta'sir qiladi. Trikotaj to'qimalarining cho'ziluvchanligi deb, sarf qilingan kuch ta'sirida uning cho'zilishi tushiniladi. Cho'ziluvchanlik sinalayotgan namunaning uzayishi bilan tavsiflanadi. Uzayish mutloq yoki nisbiy birliklarda ifodalanadi. "YG-026T"-rusumli dinomometrqa qisilgan uzunligi 100 mm bo'lgan trikotaj matolari sinovdan o'tkazilayotgan vaqtda, ularning mutloq va nisbiy kattaligi bir xil bo'ladi. To'qima cho'ziluvchanligi qancha kam bo'lsa, trikotajning shakl saqlash xususiyati shuncha yuqori bo'ladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, trikotajning bo'yi va eni bo'yicha cho'zilish miqdori trikotaj to'qima tuzilishiga va uning tarkibidagi iplar turiga bog'liq bo'lib, GOST 28554 talablariga to'g'ri keladi va ustki kiyim assortimentiga tavsiya etsa bo'ladi.

Mahsulotlarni loyihalashda trikotaj matolari qanday qayishqoqlik xususiyatlarga ega bo'lishini bilish muhim [3].

1 a) -rasm. n trikotaj to`qimasini to`qimasini uzilishgacha cho`zilishi qaytmas deformatsiya  $\epsilon_n$  (%) o`zgarishi

1 b) -rasm. trikotaj o`zgarishi gistogrammasi

Trikotajning deformatsiyalanishi iplarni qayishqoqligi, bikrligi va xalqalar sonining o`zgarishi bilan o`zgaradi. Faqatgina deformatsiyaning tavsifi emas, balki trikotajning holati ham ichki, ikkita asosiy kuch bilan aniqlanadi: xalqaga egilayotgan ipning elastiklik kuchi iplarni to`g`rilashga va shaklini o`zgartirishga intiladi. Natijada iplar oralig`ida ishqalanish kuchi paydo bo`ladi, xalqadagi iplarning joylanishiga to`squinlik qiladi va trikotaj to`qima tuzilishiga xalaqit beradi [4,5].

Trikotaj matolari to`quvchilik gazlamalariga nisbatan sezilarli darajada yuqori cho`ziluvchan bo`lib, xatto kichik kuchlanishlar ta`sirida ham, yuqori siljuvchan tuzilishga ega. Trikotaj matolarini pardoqlash uchun mo`ljallangan mashinalarning ishlash printsipti to`quvchilik gazlamalarini pardoqlash uchun mo`ljallangan mashinalardan deyarli farq qilmaydi. Belgilab qo`yilganki, yuqori darajada kirishishning asosiy sabablaridan biri trikotaj matolarining pardoqlash operatsiyalarida haddan ziyod deformatsiyalanishi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, trikotajning bo`yi va eni bo`yicha cho`zilish miqdori trikotaj to`qima tuzilishiga va uning tarkibidagi iplar turiga bog`liq bo`lib, GOST 28554 talablariga to`g`ri keladi va ustki kiyim assortimentiga tavsiya etsa bo`ladi. Halqa qatorlari asosida olingan trikotaj to`qimasi tuzilishiga ta`siri tufayli to`liq uning qalinligi, issiqlik va shakl saqlash xususiyatlari oshdi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. G.N. Kukin, A.N. Solov'yev. Tekstil'noye materialovedeniye. (Isxodnyye tekstil'nyye materialy) M.: Legprombytizdat, 132-144c. (1985).

2. F.X. Sad'ykova, D.M. Sad'ykova, N.I. Kudryashova. Tekstil'noye materialovedeniye i osnovy tekstil'nykh proizvodstva. M.: Legprombytizdat, 219-225c. (1989).

3. A.I. Koblyakov, G.N. Kukin, A.N. Solov'yev. Laboratornyy praktikum po tekstil'nomu materialovedeniyu. 2-ye izd. M.: Legprombytizdat, 232-245c. (1986).

4. M.M. Muqimov., Trikotaj texnologiyasi., Darslik. Toshkent – "O'zbekiston" – 2002, 163 bet.

5. Nabiev Qosimjon Qaxxorovich, Yakubov Nosirjon Juraevich, Obidova Iroda Nozimjonovna, Nizamova Barno Baxtiyorovna. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24–27.
6. Tursunova X.Sh., Nizamova B.B., & Mamatqulova S.R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women’s Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18–23.
7. Валиев. Г.Н., В.О.Хомидов, Турдиев М. Особенности формы баллона нити натурального шёлка при сматывании с неподвижной паковки.// Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы. XXIII Халқаро илмий-амалий форуми илмий мақолалар тўплами (SMARTEX 2021). Иваново давлат политехника университети (2021й. 20-23 октябрь). Иваново. ИВГПУ, 2021. – Б. 24-30
8. Валиев Г. Н., Хомидов. В.О. Турдиев М. Исследование влияния скорости снования на форму баллона нити натурального шёлка.// Посвященной 110-летию со дня рождения профессора А.Г. Севостьянова. Халқаро илмий - техник конференция илмий мақолалар тўплами. Россия дизайнер ва технология давлат университети. (10 март 2021 й.). 2қисм. – М.: РГУ им. А.Н. Косыгина, 2021. – Б. 195-200.
9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. Central asian journal of arts and design, 2(11), 4-8.
10. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. International Journal of Advance Scientific Research, 2(02), 1-11.
11. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(01), 52-57.
12. Baxtiyorovna, N. B. (2022). Development of Structures of Double Patterned Weaves With Elements of Press Loops With A Geometric Pattern. Eurasian Research Bulletin, 14, 175-181.
13. Мирбобоева, Г. А., & Урмонова, Н. К. (2019). Изделие-объект художественного мышления. Вестник науки и образования, (20-3 (74)), 44-46.
14. Maxmudjon, T. (2021). The figurative expression of the composition of costume. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 38-42.
15. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. Conferencea, 86-92.
16. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. Логос. Мистецтво Наукової Думки, (10), 41-44.
17. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. Science and Education, 2(2), 110-114.

18. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. *Science and Education*, 1(9), 193-197.

19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(10), 15-20.

20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 650-659.

21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 638-649.

22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(03), 28-32.

24. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 212-216.

25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. *Academic research in educational sciences*, (2), 349-354.

---

26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.

27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.

30. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 7. – С. 648-653.

31. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

32. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки, (8-1 (77))*, 27-29.
33. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5)*, 990-993.
34. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse, 1(2)*, 535-537.
35. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1)*, 550-553.
36. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 12*, 26-28.
37. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal, 1(7)*, 246-250.
38. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1)*. AIP Publishing.
39. Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин New technology of preparing of basis threads for weaving in the production of crepe fabric. In *Научная Конференция (p. 147)*.
40. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92)*.
41. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology, 3(09)*, 24-27.
42. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. *Asian Journal of Multidimensional Research, 10(10)*, 138-142.
43. Набиев, К. К., Якубов, Н. Ж., & Ниязалиева, М. М. (2019). Пути повышения надёжности нити при стачивании швейных изделий. *Вестник науки и образования, (20-3 (74))*, 14-16.
44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research, 2(07)*, 1-9.

45. Mamadjanovich A. M. GAZLAMALARNING HAVO O 'TKAZUVCHANLIGI HAQIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 273-276.
46. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(18), 41-45.
47. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.
48. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.
49. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.
50. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. Texas Journal of Engineering and Technology, 10, 22-26.
51. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 377-381.
52. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.
53. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27

TO'QUVCHILIK KASBINING TARIXIY ILDIZLARI

Tursumatova Shahlo

Assistant Farg'ona Politexnika Instituti

Annotatsiya. *Ma'lumki, O'zbekistonda bugungi eksport mahsulotlari ichida paxta tolasi va undan yigirilgan ip yetakchi o'rinlardan birini egallab kelmoqda. I.A.Karimovning „Biz qudratli to'qimachilik va yengil sanoatni yaratishimiz kerak. Hamma taraqqiy etgan – sivilizatsiyalashgan davlatlar singari xomashyo – paxtani emas, tayyor mahsulotni sotishimiz zarur“ degan so'zlari Respublikamiz to'qimachilik sanoatini rivojlantirish dasturi bo'lib qoldi.*

Kalit so'zlar: *o'rish, tovar va navoy vabigi, uchar moki, samolyot moki.*

To'qimachilik sanoatining yetakchi tarmoqlaridan biri to'quvchilikdir. To'quvchilik, shubhasiz, dunyoda eng qadimgi san'at va hunarlardan biri hisoblanadi. Ibtidoiy odam „tabiiy“ mehnat quroli sifatida o'z qo'llaridan foydalana boshlagan, o'z tirikchiligini osonlashtirish yo'llarini izlab, har xil narsalarni yaratgan. Bunday ijodning eng oddiy usullaridan biri hayvon terisi tilimlari, o'tlar, qamishlar, chirmoviqlar, buta va daraxt novdalarini bir-biriga o'rish bo'lgan. Qadimgi odamlar bu narsalarni yonma-yon qo'yib, bir-biriga o'rib chiqaverishgan. Natijada muayyan buyum hosil bo'lgan. To'quvchilikning eng sodda xili – o'rish shu tariqa yuzaga kelgan. Dastlabki kiyim va poyabzallar, patakalar, savat va to'rlar ilk to'quvchilik buyumlari bo'lgan. O'quvchilik yigiruvchilikdan oldin paydo bo'lgan deb hisoblashadi. Odam ba'zi o'simliklarning tolalarini yigirishni o'rganishdan oldin to'qishni bilgan.

To'quvchilik buyumlari Misr, Hindiston, Xitoy, Amudaryo va Sirdaryo orasidagi yerlarda, Peru va Meksikada olib borilgan ko'p qazish ishlari natijasida topilgan. Bu buyumlar qadimgi odamlarning yaratishga bo'lgan tabiiy intilishi tufayli to'quvchilik paydo bo'lganligini va shu bilan birga u jahonning har xil joylarida bir-biridan mustaqil ravishda vujudga kelganligini tasdiqlaydi. Dastlabki to'quv dasgohlarida tanda tik joylashtirilib, daraxt shoxlaridan yasalgan gorizontal chiviq'larga bog'lab qo'yilgan. Randaning bunday joylashtirilishi to'quvchi uchun qulay bo'lgan. Randaning tagiga osib qo'yilgan yuklar uni tarang tutib turgan.

Bronza asriga kelib to'quv dastgohlari shunchalik takomillashtirilgan ediki, ba'zi qabilalar hozir ham o'sha to'quv dastgohlaridan foydalanishmoqda. Ikkita ustunni tik ko'mib, ustiga kashak mahkamlashgan va unga arqoq iplarini bog'lab qo'yishgan. Bu tipdagi dastgohlarning takomillashishi tufayli tanda va xom gazlama yig'gichlari (navoy va tovar valigi) ixtiro qilindi.

Misrda topilgan mumiyolar egnidagi kiyimlar gaz lamalari o'sha vaqtlarda odamlar to'quvchilik san'atini mukammal egallaganliklarini ko'rsatadi. Hozir to'quvchilik jihozlari shunchalik taraqqiy etgan bo'lishiga qaramay, qadimgi ustalar erishgan ba'zi natijalarga

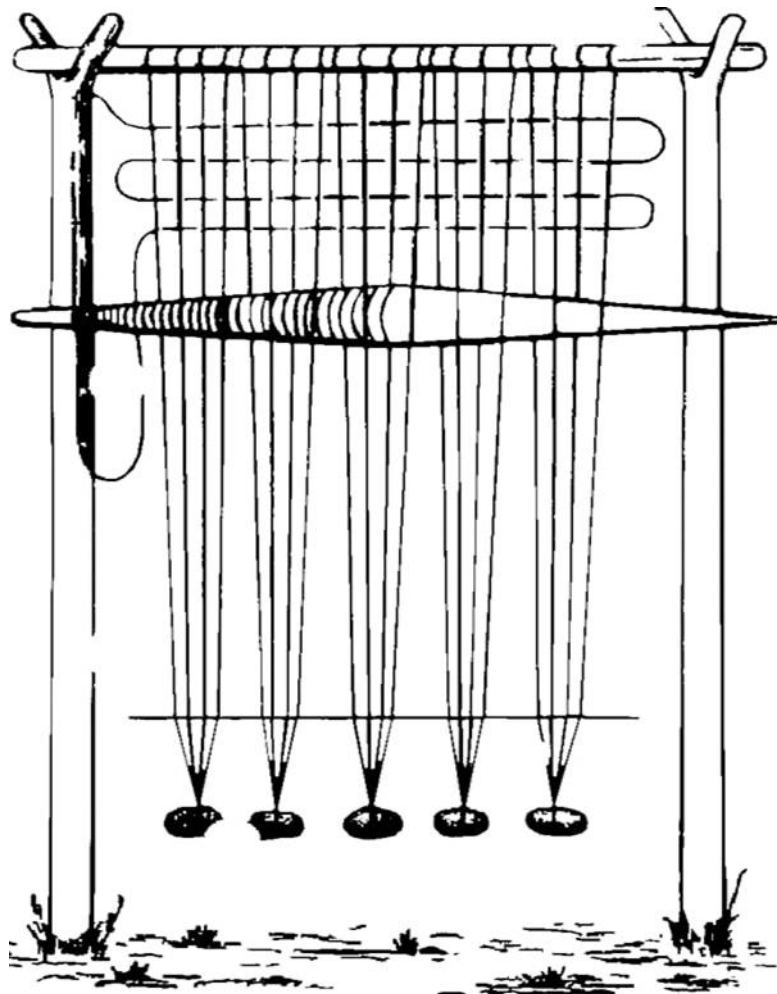
erishib bo'lmayapti. Masalan, ingliz muzeylaridan birida saqlanayotgan mumiyo peshonasidagi peshonabog' gazlamasi shunchalik zich to'qilganki, uning bir santimetriga tanda bo'yicha 213 ta, arqoq bo'yicha 83 ta ip to'g'ri keladi. Hozirgi zamon to'quv dastgohlarida esa har santimetriga tanda bo'yicha 150 tadan ortiq ip bo'lgan zichlikdagi gazlamani to'qib bo'lmaydi. Bunday kalava ip bir kilometrining og'irligi 185 mg ni, uning sirtqi zichligi esa 5 g ni tashkil qilgan bo'lar edi. Qadimgi Misrda ham vertikaliga, ham gorizontaliga to'qiydigan dastgohlar keng tarqalgan

To'quvchilikdagi ilk buyuk ixtiro 1733-yilning 26-mayida Jon Key tomonidan qilingan edi. Shu kuni u „uchar moki“ yoki Rossiyada atalganidek „samolyot moki“ uchun patent oldi. Bu moki juda tez ishlagani uchun shunday atalgan.

Jon Key ixtirosining mohiyati quyidagicha: bu ixtiroga qadar to'quvchi tig'ni homuza orasida bir qo'li bilan irg'itib, ikkinchi qo'li bilan ilib olar, to'qima chetiga arqoq ipini tig'ni irg'itgan qo'li bilan o'rar edi. Enli dastgohlarda ikki to'quvchi ishlar edi. Ular bir-biriga bog'langan richaglarni ishlatib, mokini bir tomondan ikkinchi tomonga irg'itar edilar. Ikkala to'quvchi uchayotgan batan bilan arqoq ipini to'qima chetiga o'rishda qatnashardilar.

Rossiyada „samolyot moki“ 1814-yildan keng qo'llanila boshlandi. O'rta Osiyoga bunday mokilar XIX asrning ikkinchi yarmidan kirib keldi.

1786-yilda dunyoda mexanik tarzda ishlaydigan to'quv dastgohi paydo bo'ldi. Uni to'qimachilikdan butunlay bexabar kishi – qishloq ruhoniysi Edmund Kartrayt yaratdi.

XIX asr oxirida chamasi Dansigda paydo bo'lgan pilta to'quv dastgohining konstruksiyasi to'quvchilikni mexanizatsiyalash masalasini hal qilish yo'lidagi ilk urinish bo'lgan.

XVII asrda butun Yevropada bunday to'quv dastgohi joriy qilinishiga qarshi ishchilarning chiqishlari bo'lib turdi, lekin dastgoh borgan sari kengroq yoyila boshladi. XVIII asr fransuz ensiklopediyasida bu dastgohni „hamma yoqda keng qo'lla nilgan“, deb ta'riflandi. Ammo hatto XIX asrda ham uni takomillashtirishni taklif qilishgan.

Mokili to'quv dastgohlarining kamchiliklari XIX asrda to'quv dastgohlarining ikkinchi avlodi – mokisiz to'quv dastgohlarining yaratilishiga olib keldi. Hozirda mokili to'quv dastgohlari to'quvchilik sanoatida ayrim gazlamalarni to'qishda qo'llanilgani sababli ulushi borgan sari kamayib bormoqda.

Mokisiz to'quv dastgohlari bilan jihozlangan Deu Òekstayl qo'shma korxonasida «Toyoda» (Yaponiya) firmasining pnevmatik to'quv dastgohlari, «Picanol» (Belgiya), «Somet» (Italiya) va boshqa turdagi to'quv dastgohlari o'rnatilmoqda. Bu dastgohlar nafaqat yuqori unumdorligi bilan, shuningdek zamonaviy kommunikatsion axborot texnologiyalari bilan ham jihozlangan. Bu jarayonlarning avtomatik boshqarilishi ishlab chiqariladigan mahsulot xilma-xilligini oshirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. TS Samievna, [RM Mirkomilovna The professional pedagogical activity in modern education](https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=9&article=048)
<https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=9&article=048>
2. Obidovich, K. V., Samievna, T. S., & Dildora, X. (2021). Use of application techniques in artical decoration. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 579-581.
3. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).
4. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.
5. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79
6. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.
7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.

8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.

13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. A3. – С. 284-288.

14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.

15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335

16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).

19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.

21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.

22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.

23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.

24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.

25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.

26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.

27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

35. Hamidullo o'g'li T. N., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

36. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

37. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.

38. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TECHNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TECHNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.

39. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъёма витка намотки мотальной паковки. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016)* (pp. 36-40).

41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1172-1176.

42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 372-376.

43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 9, 132-136.

46. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 84-87.

47. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова* (pp. 147-151).

ANALYSIS OF THE ASSORTMENT OF FABRICS

H.Sh.Tursunova

Fergana Polytechnic Institute (Uzbekistan)

Annotation: *this article will talk about the taxability of the assortment of fabrics.*

Keywords: *woven, smooth, knitted, canvas, raw material, woven flat, shingle, satin*

Fabric is a textile fabric made on a weaving loom by weaving mutually perpendicular systems of threads.

The fabric consists of two interconnected systems of threads, located perpendicular to each other. The system of threads running along the fabric is called the curve, and the system of threads running along the fabric is called the weaving. The corresponding threads are called rings and weaves. The interlocking of the threads in the fabric is one of the main indicators of the structure of the fabric. Threads and weaving threads are connected with each other in a certain order in a row (depending on the minimum number of threads required for the completed weaving pattern-adaptation). It affects the formation of tissues with their structure, appearance, characteristics, characteristic of a particular weaving. Weaving simple (smooth or basic) weaves are flat, shingle, satin (satin) or combined.

Fabrics should be distinguished from textile fabrics produced by other methods: knitted fabrics, that is, the formation of intertwined ring rows, non-woven materials (these can also include materials made of felt and canvas).

The process of making fabrics is called weaving, which consists in the production of textile fabrics by weaving two mutually perpendicular yarn systems.

The weaving process, as a rule, is multi-stage and includes: preparation for weaving (wrapping the threads backwards, wrapping and measuring the ring, re-wrapping and measuring or lubricating the weaving (if necessary), piercing or tying the weaving). weaving and sorting machine tools, fabrics.

The final processing of fabrics is called finishing and belongs to the field of Chemical Engineering. Includes (optional): washing, size cleaning, cooking, bleaching, mercerizing, dyeing (batch or continuous), printing, shearing, naping, embossing.

• Fabrics differ in color, mowing, texture, finish depending on the raw materials prepared and are divided into three according to their extraction:

- - plant (cotton, linen, hemp, jute);
- - from animals (wool, natural silk);
- - mineral origin (Aw, thorny tissue, asbestos);
- Chemical fiber fabrics are also in turn divided into two:
- - chemical

- - artificial
- from natural substances of organic (cellulose, proteins) and inorganic (glass, metals)

origin: viscose, acetate; metal threads, lurex;

* synthetic: made of synthetic polymers, including:

- polyamide fabrics (dederone, gemlon, Silone,
- polyesters (diolen, Slaters, tesil,
- * polypropylene fabrics,
- polyvinyl gaskets (cashmilon, dralon).

In industry and trade, various brands are used for synthetic fabrics. For example, PEPs are a polyester material with a brush, RAON - polyamide silk fabric, POP - polypropylene cable. The fabric can have the same threads (100%) or different structures, as indicated on the additional label.

By color

- flat painted monochromatic (solid fabric, white fabric, colored fabric);
- multi-colored (melange fabrics, mulled, printed, multi-colored fabrics).

To touch

- delicate, pleasant to the touch,
- * thick,
- * rare,
- * soft,
- * rough,
- * heavy.
- * lung

According to the texture of processing the surface of the fabric

- scarf (printed, smooth, brushed),
- bicycle (wrapped, nailed,
- (twisted double),
- velor fabric (rolled, pile)

By designation

- shirtbop
- * Blouse
- * Suit

- * Coats
- * Kurtka
- Lining
- * Furniture (furniture)
- * Curtain
- * Technical
- * Underwear
- Other

In addition to the above types of fabrics in terms of their properties, there are materials whose texture meets special requirements: fabrics can be very durable, do not require special care (for example, ironing), can be reused, etc. Fabrics have certain properties: breathability, hygroscopicity, bending, vapor permeability, water resistance, capillarity, thermal protection, dust retention ability, electrifying, etc.

The water resistance of the fabric is the ability of the fabric to resist the initial penetration of water.

Hygroscopicity is the ability of a gasket to absorb and retain water vapor in the air.

Capillarity is the ability of a fabric to absorb water.

Air permeability-air permeability.

Water vapor permeability is the ability of a fabric to conduct water vapor.

Electrification is the ability to collect static electricity on the surface of a material. Antistatic drugs remove static electricity accumulated in the tissues during the production process.

Mercerization of gaskets is a short-term processing process of Gaskets with a concentrated solution of sodium hydroxide, then washing it with hot and cold water. Mercerization prevents fading of fabrics, maintains its original tone, hygroscopicity and consistency, gives the material a silky shine.

To give the outer coating of the fabrics suitable colors for the purpose of the material, the print - to obtain pattern colors on white or painted fabric (direct print-to print on bleached or light - colored fabric; patterned print - to print on dyed fabric, spare print - to print on unpainted fabric).

LITERATURE USED:

1.Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.

2.Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 29-33.

3.Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

4. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

5. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 84-87.

6. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

7. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.

8. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

9. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

10. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1)*. AIP Publishing.

11. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQUISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

12. Tursunova, X., & Ruzimatova, O. (2023). PALTO MODELLARI SHAKLLARIGA GAZLAMA XUSUSIYATINING AHAMIYATI VA QOMATGA JOYLASHUVINING TAXLILY YECHIMLARI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(7).

13. Tursunova, X., & Ruzimatova, O. (2023). AYOLLAR MURAKKAB BICHIMLI KIYIMLARIDA YENGLAR TAXLILI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(7).

14. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

15. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова (pp. 147-151)*.

16. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67)*.

17. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.
18. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79
19. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.
20. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.
21. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.
22. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.
23. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.
-
24. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.
26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.
27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.
28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.
29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ // *Scientific progress*. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.
31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.
32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.
33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной* (pp. 261-264).
34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).
40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка намотки мотальной паковки. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016)* (pp. 36-40).
41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1172-1176.
42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 372-376.
43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.
44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.
45. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 9, 132-136.
46. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.
47. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.

48. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. PEDAGOGS jurnali, 13(1), 130-133.
49. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 333-335
50. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. Science and innovation, 1(A7), 496-500.
51. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. Евразийский журнал академических исследований, 1(9), 675-679.
52. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In Archive of Conferences (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
53. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 275-277.
54. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(12), 125-132.
55. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. Scientific progress, 2(8), 622-626.
56. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. Scientific progress, 2(8), 627-633.
57. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(3), 28-34.

**“TABIYIY MATOLAR TAHLILI ASOSIDA HOMILADOR AYOLLAR UCHUN YOZGI
LIBOSLAR TEHNOLOGIYASINING TADQIQI”**

M. M. Ulugboboyeva

Farg'ona politexnika instituti, katta o'qituvchi,

Annotatsiya: *Ushbu maqola Tabiiy matolar tahlili asosida Homilador ayollar uchun yozgi kiyimlar ishlab chiqarishda bugungi zamonaviy texnologiyalar va yangi imkoniyatlar, erishilayotgan yutuqlar tahlil qilindi*

Kalit so'zlar: *Shtapel, chit mato, zig'ir mato, ipak mato, zamonaviy, gardirob, liboslar, uslullar.*

Mustaqillik yillarida yengil sanoat mamlakatimiz makroiqtisodiy kompleksida mustahkam o'rin egalladi. Chet el investitsiyalari va zamonaviy texnologiyalarni keng jalb etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan samarali loyihalar ishlab chiqarish sohasida yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlamoqda.

So'nggi yillarda jahon bozorida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Uzoq vaqt davomida mahsulot ishlab chiqarishning asosiy ko'rsatkichi uning talabidir. Ayol kishi har qanday holatda ham go'zal ko'rinishi mumkin, buning uchun homiladorlik to'siq bo'la olmaydi. Aksincha latofatli ayollarimiz bu davrdan zavqlanib o'zlarini malikalardek xis etishlari mumkin. Shu bilan bir qatorda sog'liqlari uchun ham har qachongidanda ko'proq qayg'urishlarining ayni vaqti hisoblanadi. Yangi ehtiyojlarning paydo bo'lishi ko'p jihatdan zamonaviy dunyoning ilmiy-texnik va ijtimoiy rivojlanishi bilan belgilanadi, bu o'z navbatida yangi iste'mol xususiyatlariga ega mahsulotlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Homilador ayollar uchun tabiiy materiallarga doim talab yuqori bolgan chunki, bu davrda ayolning tanasida turi hil ozgarishlar sodir boladi misol uchun : vazn ortishi natijasida namlikning ortishi, nafas olishga qiynalish shular jumlasidan.

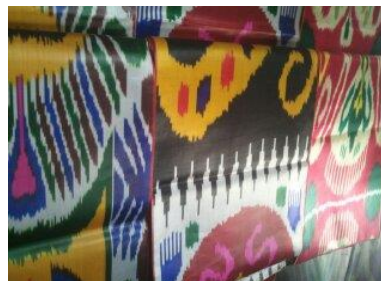
Mahsulotning sifati doim istemolchi uchun muhim bolgan. Sifatni aniqlash bu mahsulotga hos xususiyatlarning miqdoriy darajasini aniqlash va uni baxolash hisoblanadi. Mahsulot sifati unga tasir korsatadigan yetakchi xususiyatlar nomlarini aniqlashdan boshlanadi. Kiyim siati yuqoi bosqichda xossalar majmuian tuzilgan yahlit tizimdir. Ushbu tizim birinchi darajada istemolga oid sifat korsatgichlari va texnik iqtisodiy sifat korsatgichlariga bolinadi.

Kiyim sifatining istemolga oid korsatgichlari. Istemolga oid korsatgichlar db insonning buyumni istemol qilish jarayonidagi muayyan talablaini qondirishiga qaratilgan buyum xossalari tushuniladi. Istemolga oid sifat darajasiga istemolchi insonga bevosita ommaviy va shaxsiy qadrini bildiradigan kosatgichlarning bitta sinfi kiradi. Ijtimoiy, funksional, estetik, ergonomik, ekspulatatsion. Buyum oz hususiyatlariga bogliq holda insonning

muayyan talablarini malum darajada qondirishi mumkin. Korsatgichlar sinfiga hos xususiyatla tahlili quyida keltirilgan.

TABIY MATOLAR HAQIDA UMUMIY MALUMOT

Kiyim dunyosida matolarning ko'p turlari mavjud. Umuman olganda, yuqori sifatli matolar moslashuvchanlik xususiyatlariga ega.

1- rasm. Tabiiy tolalardan tayyorlanga matolar.

Onalar kiyimlar uchun toza paxta, sof jun, sof ipak mahsulotlari tanlanishi kerak. Ushbu turdagi sof tabiiy matolardan tayyorlangan kiyimlarning ko'pi yuqori darajada sifatli bo'ladi.

Shtapel (nem. tola) — ko'p elementar iplardan iborat piltalarni mayda bo'lak (shtapel) larga kesib hosil qilinadi. Kesilgan tolalarning uz. 40–70 mm bo'ladi. Shtapel tolalar boshqa tolalar bilan birga yoki sof holda ip tayyorlash uchun ishlatiladi. Shtapel tolalardan yigirilgan iplardan shtapel gazlamalar to'qiladi.

Chit mato (sanskritcha chitras — olabula) — yengil ip gazlama. Qa dimdan Sharq mamlakatlarida, shu jumladan, O'zbekiston hududida yog'och dastgohda paxta ipidan to'qilgan. Hozir to'quv stanoklarida to'qiladigan dagal xom surp (mitkal) ni pardozlab (mayinlashtirib, ohorlab, gul bosib) olinadi. Sidirg'a va gul bosilgan xillari bo'ladi. Chitdan ayollar, bolalar va erkaklar ko'ylaklari, ko'rpa -ko'rpachalar, darpardalar va boshqa mahsulotlar tikiladi.

Paxta matosidan kundalik kiyim, ichki kiyim va ko'ylaklar uchun ishlatiladi. Uning afzalliklari iliq, muloyim va yengilroq, gigroskopik va nafas olish mumkin.

Zig'ir mato - odatda kundalik kiyim va ish kiyimlarini tayyorlash uchun ishlatiladi. Uning afzalliklari yuqori quvvatga ega, namlik assimilyatsiya qilish, issiqlik o'tkazuvchanligi va havo o'tkazuvchanligi. Bu matoni tashqi qiyofasi qattiq. O'simlik manbalarining tabiiy to'qimasi hisoblanadi. To'quv turiga qarab, zig'ir tolasi qalin va ingichka boladi, shuning uchun keng miqyosda foydalaniladi.

Ipak matosidan ayollar kiyimlari uchun barcha turdagi kiyimlarni tayyorlash uchun foydalanish mumkin. Uning afzalliklari yengil, yumshoq, silliq, nafas olishga oson, rangli, mayin va qulay. Ipak materialning noyob xususiyatlaridan biri kamalakning barcha ranglarini oz ichiga oladi.

To'qimachilik matolaridan tayyorlangan ko'ylaklar, bluzkalar, koftalar, shimlar, yubkalar, uchun maxsus talablar ishlatiladi. Kiyimlar yuvilganda va kimyoviy ishlov berilganda uning sifati o'zgarishi mumkin. Shularni hisobga olgan holda xomiladorlar uchun kiyimlar tayyorlash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.
2. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.
3. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.
4. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.
5. Ulug'boboyeva, M. (2022). Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 10, 121-124.
6. Tursunova X.Sh., Nizamova B.B., & Mamatqulova S.R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 18-23.
7. Валиев. Г.Н., В.О.Хомидов, Турдиев М. Особенности формы баллона нити натурального шёлка при сматывании с неподвижной паковки.// *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы. XXIII Халқаро илмий-амалий форуми илмий мақолалар тўплами (SMARTEX 2021). Иваново давлат политехника университети (2021й. 20-23 октябрь). Иваново. ИВГПУ, 2021. – Б. 24-30*
8. Валиев Г. Н., Хомидов. В.О. Турдиев М. Исследование влияния скорости снования на форму баллона нити натурального шёлка.// *Посвященной 110-летию со дня рождения профессора А.Г. Севостьянова. Халқаро илмий - техник конференция илмий мақолалар тўплами. Россия дизайнер ва технология давлат университети. (10 март 2021 й.). 2қисм. – М.: РГУ им. А.Н. Косыгина, 2021. – Б. 195-200.*
9. Baxtiyorovna, N. B. (2021). Analysis of New Assortments of Women's Dresses Made of Knitted Fabric. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 4-8.
10. Baxtiyorovna, N. B. (2022). The features of pattern formation on flat knitting machines. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(02), 1-11.
11. Nizamova, B. B. (2022). Changes in the structure of knitted fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(01), 52-57.
12. Baxtiyorovna, N. B. (2022). Development of Structures of Double Patterned Weaves With Elements of Press Loops With A Geometric Pattern. *Eurasian Research Bulletin*, 14, 175-181.
13. Мирбобоева, Г. А., & Урмонова, Н. К. (2019). Изделие-объект художественного мышления. *Вестник науки и образования*, (20-3 (74)), 44-46.
14. Maxmudjon, T. (2021). The figurative expression of the composition of costume. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(10), 38-42.

15. Tursumatova, S., & Kholmatova, M. (2023). ANALYSIS OF THE RANGE OF CHILDREN'S CLOTHING OF VARIOUS FIBER COMPOSITION. Conferencea, 86-92.
16. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. Логос. Мистецтво Наукової Думки, (10), 41-44.
17. Maxamatov, A. M. O. G. L., Ismoilova, D. S., & Mamatqulova, S. R. (2021). Improving the system of electrical equipment of cars on the basis of adaptive power converters. Science and Education, 2(2), 110-114.
18. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. Science and Education, 1(9), 193-197.
19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 15-20.
20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 650-659.
21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. Science and Education, 4(2), 638-649.
22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.
23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(03), 28-32.
24. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX), (1), 212-216.
25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. Academic research in educational sciences, (2), 349-354.
-
26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 29-33.
27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).
28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.

29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.

30. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

31. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.

32. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.

33. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.

34. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537.

35. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

36. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.

37. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(7), 246-250.

38. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

39. Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин New technology of preparing of basis threads for weaving in the production of crepe fabric. In *Научная Конференция* (p. 147).

40. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).

41. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27.

42. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 138-142.

43. Набиев, К. К., Якубов, Н. Ж., & Ниязалиева, М. М. (2019). Пути повышения надёжности нити при стачивании швейных изделий. *Вестник науки и образования*, (20-3 (74)), 14-16.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Mamadjanovich A. M. GAZLAMALARNING HAVO O 'TKAZUVCHANLIGI HAQIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 273-276.

46. Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 1(18), 41-45.

47. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.

48. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.

49. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

50. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 10, 22-26.

51. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 377-381.

52. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 18-23.

53. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27

54. Nabiev Qosimjon Qaxxorovich, Yakubov Nosirjon Juraevich, Obidova Iroda Nozimjonovna, Nizamova Barno Baxtiyorovna. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(09), 24-27.

УДК 677.023.233.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ МОТАЛЬНОЙ ПАКОВКИ НИТЕЙ НАТУРАЛЬНОГО ШЁЛКА

Г.Н.Валиев

*д.т.н., профессор кафедры
Ферганского политехнического института*

В работе совершенствована технология формирования мотальной паковки нитей натурального шёлка, проведены исследования устойчивости намотки мотальной паковки от кинематических характеристик мотальной головки и структуры намотки бобинажно-мотальной машины, определены некоторые пути её повышения.

The work has improved the technology for forming winding packing of natural silk threads, carried out investigating the stability of the winding of winding packing off the kinematic characteristics winding head and structure of winding bobbin winding machine, identified some ways to enhance it.

В современный период наиболее остро стоит вопрос повышения эффективности производства, совершенствования и разработки ресурсосберегающих технологий переработки сырьевых ресурсов и производства продукции, являющейся конкурентоспособной на внутреннем и внешнем рынке, которое зависит от качества сырья [1, 2, 3], параметров паковки [4, 5, 6] и оптимизации технологического процесса [7, 8, 9, 10], особенно при производстве тканей [11, 12, 13, 14, 15] и переработке нитей натурального шелка [16, 17, 18].

Без совершенствования технологии и разработки научно обоснованных способов и путей совершенствования технологического оборудования невозможно обеспечение рационального использования сырья, качества полуфабрикатов, а также качества и конкурентоспособности продукции и выхода её на международный рынок.

В технологии переработки текстильных материалов процесс перематывания имеет большое значение с точки зрения эффективности дальнейших технологических процессов производства. Устойчивость и равновесность намотки во многом определяются структурой намотки, натяжением нити, трением нити о поверхность наматывания, формой паковки и другими факторами, оказывающими влияние на условия равновесности намотки в целом.

Одним из недостатков бобинажно-мотальных машин при размотке мотков шёлковых нитей является низкое качество формируемых паковок из-за дефекта выдавливание слоёв намотки. Нарушение равновесности и устойчивости намотки, смещение и выдавливание её слоёв начинается после намотки некоторого определённого слоя намотки и затем охватывает и нижележащие её слои, причем, это происходит только со стороны малого торца в осевом направлении паковки.

Это объясняется тем, что по мере формирования мотальной паковки с увеличением толщины слоя намотки нарастает давление верхнего слоя намотки на нижележащий слой, что вызывает перераспределение сил в намотке. Как отмечалось выше, устойчивость намотки наряду с другими факторами во многом определяется трением нити о поверхность наматывания.

Анализируя расположение витка нити в намотке установлено, что со стороны нити от дополнительной деформации возникает реакция деформации ΔT :

$$\Delta T = \Delta \ell \cdot C, \quad (1)$$

где: C - коэффициент жесткости при растяжении.

Тогда, из теоремы синусов проекция реакции деформации на ось OX (в осевом направлении) паковки:

$$\Delta T_x = \sin \alpha \cdot \Delta T. \quad (2)$$

Из полученного выражения (2) видно, что с увеличением угла наклона витка намотки ориентированно к оси паковки, то есть при более ориентированном расположении витка намотки в осевом направлении паковки, реакция деформации нити в осевом направлении паковки при прочих равных условиях увеличивается, и чтобы привести намотку в движение потребуется большая сила и тем самым повышается сопротивляемость витка намотки к силовым воздействиям, образуемым при формировании паковки, увеличивается порог устойчивости и повышается устойчивость намотки.

Получена, аналогичная углу подъёма витка намотки, теоретическая зависимость угла наклона витка намотки по отношению к оси паковки от кинематических характеристик мотальной головки, при этом чем больше угол наклона витка намотки тем он более ориентировано расположен к оси паковки:

$$\alpha = \arctg \frac{2H_i}{\pi d_H}. \quad (3)$$

Проведены расчёты при высоте намотки $H=150$ мм и диаметре намотки 56мм. В таблице приведена зависимость угла наклона витка намотки и реакции деформации в осевом направлении паковки от кинематических характеристик мотальной головки бобинажно-мотальной машины БП-260-НШО.

Таблица. Угол наклона витка намотки и реакция деформации в осевом направлении паковки на бобинажно-мотальной машине БП-260-НШО

Варианты	Число зубьев шестерен мотальной головки				Переда-точное отношение, i	Угол наклона α витка	$\sin$	Реакция деформации в осевом направлении, ΔT_x
	Z	Z	Z	Z				

	1	2	3	4		намотки		
Серийная машина								
0	2	3	2	1	0,16	16,	0	0,277
	6	0	2	13	9	08	,277	ΔT
Модернизированная машина								
1	3	2	2	1	0,22	23,	0	0,396
	0	6	2	13	5	32	,396	ΔT
2	2	3	3	1	0,24	25,	0	0,429
	6	0	0	05	7	38	,429	ΔT
3	3	2	2	1	0,30	30,	0	0,503
	4	2	2	13	1	19	,503	ΔT
4	3	2	2	1	0,31	31,	0	0,521
	0	6	9	06	5	38	,521	ΔT
5	3	2	3	1	0,33	32,	0	0,539
	0	6	0	05	0	63	,539	ΔT

Прирост реакции деформации в осевом направлении паковки при модернизации оборудования по вариантам 1 и 2 относительно серийного составляет около 50 % (соответственно 43% и 55%), а по вариантам 3,4 и 5 – почти в два раза. Учитывая небольшую разницу реакции деформации в осевом направлении паковки по вариантам 4 и 5, предпочтительно шестерни выполнить таким образом, что выполняется условие:

$$0,301 \leq \frac{Z_1 \cdot Z_3}{Z_2 \cdot Z_4} \leq 0,315.$$

Таким образом, по результатам работы можно сделать следующие выводы.

1. При формировании мотальной паковки нитей натурального шёлка на бобинажно-мотальных машинах, нарушение равновесности и устойчивости намотки, смещение и выдавливание её слоёв начинается после намотки некоторого определённого слоя намотки и затем охватывает и нижележащие её слои, причём, это происходит только со стороны малого торца в осевом направлении паковки.

2. Выявлено, что по мере формирования паковки, при накладывании верхнего слоя намотки на нижележащий слой в динамике процесса формирования паковки, происходит изменение силового взаимодействия нити с окружающей намоткой и перераспределение сил в намотке, и при определенных условиях нарушается равновесие сил в намотке, и при этом устойчивость отдельного витка намотки, с которой она намотана на паковку, а следовательно и слоя намотки, оказывается недостаточной к оказанию сопротивления действующим на нить возмущающим силам, возникающим при перераспределении сил, что приводит к нарушению устойчивости намотки, дополнительной деформации нити в намотке, смещению

витка и нарушению заданной первоначальной структуры намотки, смещению и выдавливанию её слоёв.

3. Для определенной намотки с определенными её параметрами существует соответствующий именно этой намотке порог устойчивости, за которым устойчивость отдельного витка и слоя намотки оказывается недостаточной к оказанию сопротивления действующим на неё возмущающим силам, возникающим при перераспределении сил по мере формирования паковки, происходит нарушение равновесности и устойчивости намотки, смещение и выдавливание её слоёв.

4. Установлено, что с увеличением угла наклона витка намотки ориентированно к оси паковки, то есть при более ориентированном расположении витка намотки в осевом направлении паковки, реакция деформации нити в осевом направлении паковки при прочих равных условиях увеличивается, и тем самым повышается сопротивляемость витка намотки к силовым воздействиям, образуемым при формировании паковки, увеличивается порог устойчивости и повышается устойчивость намотки.

5. Разработаны пути и рациональные варианты модернизации мотальной головки бобинажной машины, при котором увеличивается порог устойчивости и повышается устойчивость намотки.

6. С увеличением передаточного отношения от веретена к эксцентрику механизма раскладки мотальной головки, витки намотки располагаются более ориентированно в осевом направлении паковки, и при этом реакция деформации нити в осевом направлении паковки, при прочих равных условиях, также увеличивается, и тем самым, увеличивается порог устойчивости и повышается устойчивость намотки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Валиев Г. Н., Орипов Ж. И., Валиев Н. Г., М. Турдиев М., Хомидов В.О. Технология снижения дефектности намотки шелковых нитей на крутильных машинах // Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоёмкие технологии и материалы (SMARTEX – 2021): сборник материалов XXIV международного научно-практического форума (Иваново, 12-14 октября 2021 г.). – Иваново: ИВГПУ, 2021. – 370 с., с. 12-16.

2. Валиев Г.Н. Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на её основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика её определения // Изв. вузов. Технология текстильной промышленности. – 2018. - № 3. – с. 106-113 (SCOPUS, CAS(pt)).

3. Орипов Ж. И., Валиев Г. Н. Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания // Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоёмкие технологии и материалы (SMARTEX –

2020): сборник материалов XXIII международного научно-практического форума (Иваново, 20-23 октября 2020 г.). – Иваново: ИВГПУ, 2020. – 445 с., с. 84-87.

4. Валиев Г. Н. К вопросу параметров намотки мотальной паковки и теоретических зависимостей их определения // Современные технологии и оборудование текстильной промышленности (Текстиль-2012): тезисы докладов Международной научно-технической конференции (Москва, 13-14 ноября 2012 г.). Часть 1. – М.: ФГБОУ ВПО «МГТУ им. Косыгина», 2012. – 140 с., с. 53-54.

5. Валиев Г. Н. Структура, новые параметры слоя намотки мотальной паковки и теоретические зависимости их определения // Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоёмкие технологии и материалы (SMARTEX – 2021): сборник материалов XXIV международного научно-практического форума (Иваново, 12-14 октября 2021 г.). – Иваново: ИВГПУ, 2021. – 370 с., с. 17-23.

6. Валиев Г. Н. Распределение давления крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки // Международная научная конференция посвященная 135-летию со дня рождения профессора А.Г.Зотикова: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 135-летию со дня рождения профессора В. Е. Севостьянова (Москва, 25 мая 2022 г.). Часть 1. – М.: РГУ им. Косыгина, 2022. – 171 с., с. 63-68.

7. Валиев Г. Н., Хомидов В. О., Турдиев М. Исследование влияния скорости снования на форму баллона нити натурального шёлка // Международная научная конференция посвященная 110-летию со дня рождения профессора А.Г.Севостьянова: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 110-летию со дня рождения профессора А.Г.Севостьянова (Москва, 10 марта 2020 г.). Часть 2. – М.: РГУ им. Косыгина, 2020. – 302 с., с. 195-199.

8. Valiev G. N., Khomidov V. O. Study of the Shape of a Balloon of Natural Silk Thread When Winding From a Fixed Packing // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology (IJARSET). Vol. 7, Issue 8, August - 2020. – 14733-14737pp.

9. Валиев Г. Н., Хомидов В. О., Турдиев М. Способ определения технологичности нитенатяжных приборов текстильных машин // Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоёмкие технологии и материалы (SMARTEX – 2018): сборник материалов XXI международного научно-практического форума (Иваново, 26-28 сентября 2018 г.). – Иваново: ИВГПУ, 2018. – Часть 1, 303 с., с. 185-188.

10. Валиев Г. Н., Хомидов В. О., Турдиев М. Особенности формы баллона нити натурального шёлка при сматывании с неподвижной паковки // Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоёмкие технологии и материалы (SMARTEX – 2020): сборник материалов XXIII международного научно-практического форума (Иваново, 20-23 октября 2020 г.). – Иваново: ИВГПУ, 2020. – 445 с., с. 24-29.

11. Валиев Н.Г., Бобожанов Х.Т. Некоторые проблемы производства тканей из натурального шелка и пути их решений // Международная научная конференция

посвященная 150-летию со дня рождения профессора Н.А. Васильева: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 150-летию со дня рождения профессора Н.А. Васильева (Москва, 26 мая 2021 г.). Часть 1. – М.: РГУ им. Косыгина, 2021. – 141 с., с. 86-89.

12. Валиев Г. Н., Орипов Ж. И., Турдиев М. Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин // Международная научная конференция посвященная 110-летию со дня рождения профессора А.Г. Севостьянова: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 110-летию со дня рождения профессора А.Г. Севостьянова (Москва, 10 марта 2020 г.). Часть 2. – М.: РГУ им. Косыгина, 2020. – 302 с., с. 147-151.

13. Валиев Г. Н., Хомидов В. О., Турдиев М. Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин // Дизайн, технологии и инновации в текстильной и лёгкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018): сборник материалов Международной научно-технической конференции (Москва, 15-16 ноября 2018 г.). Часть 1. – М.: ФГБОУ ВО «РГУ им. Косыгина», 2018. – 257 с., с. 89-92.

14. Валиев Г. Н., Ахунбабаев О. А., Мирзахонов М. М. Новые структуры тканей из натурального шелка // Вестник науки и образования. – 2018. – № 12 (48). – с. 47-50.

15. Мирзахонов М. М., Валиев Г. Н. Разработка новой структуры плательно-костюмной ткани из натурального шёлка // Международная научная конференция посвященная 110-летию со дня рождения профессора А.Г. Севостьянова: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 110-летию со дня рождения профессора А.Г. Севостьянова (Москва, 10 марта 2020 г.). Часть 1. – М.: РГУ им. Косыгина, 2020. – 303 с., с. 261-264.

16. Бобожанов Х.Т., Орипов Ж.И., Валиев Н.Г. Изучение деформационных свойств нитей натурального шелка оптическим прибором // Международная научная конференция посвященная 135-летию со дня рождения профессора А.Г. Зотикова: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 135-летию со дня рождения профессора В. Е. Севостьянова (Москва, 25 мая 2022 г.). Часть 1. – М.: РГУ им. Косыгина, 2022. – 171 с., с. 47-51.

17. Валиев Г. Н. Теоретическая зависимость распределения давления крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки // Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоёмкие технологии и материалы (SMARTEX – 2016): сборник материалов XIX международного научно-практического форума (Иваново, 23-27 мая 2016 г.). – Иваново: ИВГПУ, 2016. – Часть 1, 404 с., с. 257-261.

18. Орипов Ж.И., Валиев Г.Н., Турдиев М. Исследование влияния способа производства шёлка–сырца на его качественные характеристики // Международная научная конференция посвященная 150-летию со дня рождения профессора Н.А. Васильева: сборник научных трудов международной научной конференции посвященной 150-летию со дня рождения профессора Н.А. Васильева (Москва, 26 мая 2021 г.). Часть 2. – М.: РГУ им. Косыгина, 2021. – 141 с., с. 63-67.

19. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(10), 15-20.

20. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Metal kukunli (poroshokli) maxsulotlar texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 650-659.

21. Tadjikuziyev, R. M., & Mamatqulova, S. R. (2023). Rezina va nometal qismlarni ishlab chiqarish texnologiyasi. *Science and Education*, 4(2), 638-649.

22. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

23. Raxmatovna, M. S. (2022). Research on the development of norms of time spent on the technological process of sewing and knitting production; basic raw materials, their composition and properties. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(03), 28-32.

24. Валиев, Г. Н. (2015). Аналитическая зависимость пространственного распределения давления слоя крестовой намотки на её основание по мере формирования паковки. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 212-216.

25. Маматкулов, Р. С. (2020). Особенности формирования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности средствами информационных технологий. *Academic research in educational sciences*, (2), 349-354.

26. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 29-33.

27. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).

28. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 16-21.

29. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 568-572.

35. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

36. Tursunova, K., & Fozilov, S. (2022). Research on the Development of Daily Clothing Sets for Teenage Girls from BI-Component Knitted Fabrics. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 12, 26-28.

37. qizi Tursunova, X. S., & Ruzimatova, O. (2022). AYOLLAR PALTOSI TEKSTURASI TAXLILLARI ASOSIDA MODEL YARATISHNING AHAMIYATI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(7), 246-250.

38. Nazarova, M., Kayumov, J., & Tursunova, K. (2023, June). Development of heating coats in Uzbekistan on the basis of analysis of the technologies of local wool fibers processing in small enterprises. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

39. Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин New technology of preparing of basis threads for weaving in the production of crepe fabric. In Научная Конференция (p. 147).

40. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

41. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27.

42. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(10), 138-142.

TYPES OF FABRIC FOR CHILDREN'S JACKETS

*Fergana Polytechnic Institute,
Department "Technology of Light Industrial Products", assistant,
Khalilova Dildora Jakhongirovna*

Annotatsiya: *Ushbu qo'llanmada biz bolalar ko'ylagi uchun mavjud bo'lgan turli xil mato materiallarini o'rganamiz va to'g'ri matoni tanlashda e'tiborga olish kerak bo'lgan muhim omillarni muhokama qilamiz. Sovuq iqlim yoki nam ob-havoda, bolalarga qanday kiyim qulayligi va xavfsizligi to'g'risida qaror qabul qilishga yordam beramiz.*

Kalit so'zlar: *kurtka, ko'p funktsiyali mahsulot, dizayn- loyiha, kiyim o'zgartirish usuli, atrof-muhit dizayn.*

Аннотация: *В этом руководстве мы исследуем различные тканевые материалы, доступные для детских курток, и обсудим важные факторы, которые следует учитывать при выборе правильной ткани. В холодном климате или в сырую погоду мы можем помочь детям решить, какая одежда удобна и безопасна.*

Ключевые слова: *куртка, многофункциональный продукт, дизайн - проект, способ смены одежды, дизайн окружающей среды.*

Annotation: *In this guide, we will explore the various fabric materials available for children's jackets and discuss important factors to consider when choosing the right fabric. In cold climates or humid weather, we help children decide what kind of clothing is comfortable and safe.*

Keywords: *jacket, multifunctional product, design - project, clothing Change Method, environmental design.*

Different Types of Fabric Materials. Down Feathers-Down feathers are known for their excellent insulation and lightweight properties. They provide exceptional warmth without adding bulk to the jacket Synthetic Fillings-Synthetic fillings, such as polyester or PrimaLoft, are a great alternative to down feathers. They offer good insulation and are often more affordable.

Fleece-Fleece is a soft and cozy material that can be used as a fabric option for lighter jackets. It provides moderate warmth and is easy to maintain.

Factors to Consider When Choosing Fabric for Children's Jackets.

Warmth-Consider the insulation capacity of the fabric material to ensure adequate warmth for different weather conditions.

Weight-A lightweight fabric material allows for ease of movement and prevents jackets from feeling bulky or restricting the child's mobility.

Considerations for Different Weather Conditions.

Cold Climates-In extremely cold climates, down feathers or synthetic fillings with higher insulation capacity are recommended to provide maximum warmth.

Wet Weather-For wet weather conditions, consider a jacket with a water-resistant or waterproof outer layer to keep the fabric dry and maintain insulation.

When picking colors for children's clothing, it's important to consider the psychological impact that colors can have. For instance, bright and warm colors like red and yellow can energize and stimulate children, while cooler colors like blue and green can have a calming effect. Ultimately, the color you choose will depend on your child's unique personality and preferences.

Trends in Children's Fashion Colors

Earthy Tones- Earthy tones like olive green, terracotta, and brown are trending. They provide a neutral and versatile color scheme.

Soft Pastels- Soft pastels such as powder blue, lilac, and blush pink never go out of style and add a touch of femininity to any outfit.

Figure 1.Children's jacket look

Bright Accents- Bold and bright accents like neon greens, oranges, and pinks are ideal for children who want to make a statement.

Practical Considerations for Color Selection. When it comes to choosing colors for children's jackets, it's important to consider factors like the jacket's material, the age of the child, and the jacket's intended use. For example, jackets for toddlers and young children should have brighter colors to make them more visible, while darker colors are more appropriate for jackets worn during outdoor activities.

Boys

Girls

Figure 2. Children's jacket look

Traditionally, blue has been associated with boys, though brighter shades of colors like green, orange, and red are also considered gender-neutral.

For girls, pinks and purples have been popular choices, but bright colors like yellow and green are also acceptable alternatives.

Parents play an essential role in selecting the right color for their child's jacket. By considering their child's preferences and personality, they can help create a jacket that reflects their child's unique character and helps them feel confident and comfortable.

CONCLUSION

Key Points on Choosing the Right Fabric for Children's Jackets. Consider factors such as warmth, weight, and allergies when selecting fabric materials. Compare the insulation capacity, durability, and price of different types of fabric. Finally, choose the appropriate fabric based on the weather conditions to ensure your child's comfort and safety.

Importance of Considering the Child's Comfort, Safety, and Preferences. Prioritize your child's comfort and safety by selecting fabric materials that provide the right level of warmth and protection. Additionally, involve your child in the decision-making process to ensure their preferences are taken into account.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Jakhongirovna, X. D. (2022). Modern Transformation Methods of Sewing Preschool Children's Clothes. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 193-199.

2. Jaxongirovna, X. D. (2022). BOLALAR KIYIMLARI TIKISHNING TRANSFORMATSIYA USLUBLARI. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 2(13), 255-259.

3. ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI X.D. Jaxongirovna. *Uzbek Scholar Journal* 7, 112-117

4. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.

5. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79
6. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.
7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.
8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.
9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.
10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

---

11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.
12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.
13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. A3. – С. 284-288.
14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.
15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335
16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.
17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In Archive of Conferences (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.
20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.
21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yengli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.
22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.
23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.
26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.
27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.
28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.
29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.
30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O 'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.
31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.
32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры плательно–костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

35. Hamidullo o'g'li T. N., Kamolovich B. E. IMKONIYATI SHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

36. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

37. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

38. Tursunov, H. N., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

39. Hamidullo o'g'li, T. N. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка катушки мотальной паковки. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016) (pp. 36-40).

41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1172-1176.

42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 372-376.

43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(07), 1-9.

45. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 9, 132-136.

46. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания.

Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX), (1), 84-87.

47. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова (pp. 147-151).

48. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).

IPAK MATOLARDAN FOYDALANIB, AYOLLAR KOFTASINI TIKISH TEXNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xoshimova Maftunaxon Xoshimjon qizi

“Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi” kafedrasasi assistenti

Annotatsiya. *Turli xil tuzilishdagi mavjud ipak matolardan ishlab chiqarishda samarali foydalanish uchun ayollar koftasining yangi assortimentlari tanlandi va tahlil qilindi. Vazifasiga ko'ra tanlangan modellar ishlab chiqildi va mavjud ipak matolarini tayyor kiyimga tavsiya etildi. Buyumni tikishni texnologik tartibi tuzildi. Koftani konstruktsiya va ishchi andozalarini tikuv ishlab chiqarish korxonalariga joriy etishga tavsiya etildi..*

Tayanch iboralar: *kofta, model, ipak, assortiment, andaza, tikish ketma-ketligi.*

Аннотация. *Были отобраны и проанализированы новые ассортименты женских блузок для эффективного использования в производстве существующих шелковых тканей различной текстуры. Отобранные для этой задачи модели были разработаны, а имеющиеся шелковые ткани рекомендованы для изготовления блузок. Разработан технологический процесс пошива изделия. Рекомендовано внедрить дизайн и рабочие лекалы блузки в швейной промышленности.*

Ключевые слова: *блузка, модел, шелк, ассортимент, выкройка, последовательность пошива.*

Annotation. *New assortments of women's blouses were selected and analyzed for effective use in the production of existing silk fabrics of various textures. The models selected for this task were developed and the available silk fabrics were recommended for the manufacture of blouses. The technological process of sewing the product has been developed. It is recommended to introduce the design and working patterns of the blouse in the garment industry.*

Key words: *blouse, model, silk, assortment, pattern, sewing sequence.*

KIRISH

Hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib, kiyimning shakli, matosining to'qima gullari, naqsh va uni zamonaviy kiyimga qoplash jarayoni katta ahamiyatga ega.

Ipak gazlamali mahsulotlari chiroyli ko'rinishi, qulay, kiyganda shaklini yaxshi saqlashi, rangi va o'lchamini yo'qotmasligi, shuningdek, harakat jarayonida va ishqalanishga chidamli bo'lishi talab etiladi.

Kiyimni loyihalash va tikish texnologiyasi kiyim ishlab chiqarishda muhim jarayon hisoblanadi. Bu esa kiyim sifatining iqtisodiy samaradorligini belgilaydi.

Yengil sanoat va tikuv-trikotaj assortimentini ishlab chiqarish jarayonidagi tajribalaridan kelib chiqib [2,3] shuni tasdiqlash joizki, konstruktsiyani ishlab chiqish va tikish mahsulotning sifatiga bog'liq bo'lib, u ekspluatatsiya jarayonida namoyon bo'ladi.

Kiyimni loyihalash va tikish texnologiyasi kiyim ishlab chiqarishda muhim jarayon hisoblanadi. Bu esa kiyim sifatining iqtisodiy samaradorligini belgilaydi.

Yangi tuzilishdagi va turli naqshdagi ipak matosi talablari inobatga olingan holda ishlab chiqilgan tikuv mahsulotlar sifati oshib boradi.

Ipak tolasini qayta ishlash texnologiyasini takomillashtirish va yangilarini yaratish yo'nalishida olimlarimiz tomonidan bir qator ishlar amalga oshirilgan. Bulardan professor X.A.Alimovning ipak tolalarini chiqindisiz texnologiyasini yaratish [4] yo'nalishidagi qator ishlari alohida ahamiyatga egadir. Shuningdek, TTYESI olimlari SH.A.Qodirov, K.M.Yuldashbekova, M.M.Muhammedov va O'zIITI xodimlari I.V. Nikitin, L.V.Shestakov hamda bir qator izlanuvchilar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Yechiladigan muammo va masalaning qo'yilishi. Ayollar kiyimlari gazlamalar guruhi juda turli tuman. Bu guruhga yozgi, qishki, mavsumbop va kimyoviy kompleks iplar qo'shilib to'qilgan gazlamalar kiradi. Yozgi gazlamalar kichik guruhiga siyrak, yupqa va yengil gazlamalar kiradi. Ular gulli, bir xil rangli ham bo'ladi. Ayollar koftasini tikish uchun ipak gazlamasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy model va konstruksiyadan kelib chiqib, yangi turdagi jihoz va uskunalardan samarali foydalangan holda ipak gazlamali ayollar koftasini tikish texnologiyasini takomillashtirish lozim.

Тадқиқот объектининг ёритилиши, эришилган натижаларнинг тahlili. Ipak gazlamasining tarkibi, tuzilishi turli- tuman bo'ladi. Ipak gazlamalar assortimentining 98% ini kimyoviy tolalardan to'qilgan gazlamalar tashkil qiladi, [1].

Savdo preyskuranti bo'yicha ipak gazlamalar sakkiz guruhga bo'linadi, har bir guruh oltita kichik guruhdan iborat. Ipak gazlama artikulining birinchi raqami guruh nomerini, ya'ni tola tarkibini, artikulning ikkinchi raqami kichik guruh nomerini, ya'ni gazlamaning tuzilishi va nimaga ishlatilishini ko'rsatadi. Ipakdan to'qilgan barcha gazlamalarda artikulning birinchi raqami 1, boshqa tolalar qo'shilgan ipakdan to'qilgan gazlamalarda 2, sun'iy iplardan to'qilgan gazlamalarda 3, boshqa tolalar qo'shilgan sun'iy iplardan to'qilgan gazlamalarda 4, sintetik iplardan to'qilgan gazlamalarda 5, boshqa tolalar qo'shilgan sintetik iplardan to'qilgan gazlamalarda 6 raqami bilan belgilanadi.

Ipak gazlamalar ko'pincha yo'g'onligi 1,5—2,3 teksli ingichka xom ipakdan, pishirilgan tabiiy ipak va ba'zi gazlamalargina ipak kalava ipdan polotno o'rinishda to'qiladi. Tabiiy krep gazlamalar ishlab chiqarishda gazlamalarda mayda naqshli sirt hosil qiladigan ipak-krep ishlatiladi. 1 m² eng yupqa gazlamaning massasi 14—22 g, 1 m² gazlamaning o'rtacha massasi 50—60 g.

Tabiiy shoyi gazlamalari asosan sidirg'a yoki gul bosilgan tarzda ishlab chiqariladi, nisbiy zichligi uncha katta bo'lmay, asosan ayollar ko'ylaklari va murakkab modeli koftalar tikish uchun ishlatiladi.

Preyskurant bo'yicha tabiiy shoyi gazlamalar guruhi krep, atlas, jakkard, tukli va maxsus kichik guruhlariga bo'linadi.

Tabiiy ipakdan to'qilgan gazlamalar osongina cho'zilishi, qiyshayishi va titilishi tufayli ulardan tikuvchilikda foydalanish yoki buyum ishlab chiqarish qiyin. Shoyi gazlamalarining

sirti silliq bo'lganligi sababli detallar sirpanib ketaveradi va bichish murakkablashadi. Bunday gazlamalarni tikishda 75-85- nomerli ignalar, 80—100- nomerli paxta iplar yoki 65- nomerli ipak iplar ishlatish tavsiya qilinadi (1-jadval).

1-jadval

Tavsiya etiladigan materiallar tavsifi

№	Material nomi	Artikuli	Eni, sm	Tolaviy tarkibi, %
1.	Ipak	11010	100	100%
2.	Ipak	12010	100	100%
3.	Ipak	15010	100	100%

Bluzkalar uchun ipak matolar eng tipik - tabiiy va sintetik tolalar. Tabiiy ipakdan tayyorlangan matolar - krepdeshin, krep-georget, shifon - yengilligi, elastikligi va yaxshi gigienik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Boshqa tolalar bilan aralashtirilgan tabiiy ipakdan tayyorlangan matolar - viskoza, atsetat ham bluzkalar uchun qo'llash mumkin. Ushbu matolar krep to'quv matolari kabi g'ud'ur sirtga ega, ular deyarli burishmaydi va kiyinishi juda yaxshi. Sport uslubidagi bluzkalar uchun paxta matolari, ko'ylaklar (sun'iy tolalar bilan aralashtirilgan paxta) va boshqalar mos keladi.

Ipak gazlamali ayollar koftasi uchun model eskizlar tayyorlash, [2, 3].

Taklif model – 1 tasnifi

Ayollar uchun bahor – kuz mavsumiga, kundalik kiyishga mo'ljallangan kofta.

Matosi ipak tolali bo'lib, silueti trapetsiyasimon. Kofta bo'yin o'mizi uchburchak shaklli va tik yoqalar old bo'lakda boylangan. Etak qismi rezinalangan. Old bo'lak yelka qismi koketkali, old bo'lak o'rta chok plankali. Tugma bilan old bo'lak birikadi. Ort bo'lak ham yelka qismi koketkali bo'lib, kiritma taxlamaga terilgan.

Yengi o'tkazma, bir chokli, uzunligi $\frac{3}{4}$ uzunlikda, yeng uchiga rezina bilan ishlov berilgan.

Bu kofta 164 – 170 bo'yli, III – to'lalig guruhiidagi 44 – 46 o'lchamli ayollarga tavsiya etiladi.

Taklif model – 2 tasnifi

Ayollar bahor – kuz mavsumiga, kundalik kiyishga mo'ljallangan koftasi bo'lib, matosi ipak aralashmali gazlama, silueti trapetsiyasimon. Tik yoqali old bo'lak yelka vitochkasidan relyef chokli. Old bo'lak tugmali. Yeng tirsakkacha bo'lib, qaytarma manjetli.

Bu kofta 164 – 170 bo'yli, III – to'lalig guruhidagi 44 – 46 o'lchamli ayollarga tavsiya etiladi.

Taklif model – 3 tavsifi

Ayollar bahor – yoz hamda kuz mavsumida, kundalik kiyishga mo'ljallangan kofta.

Kofta matosi ipak tolali gazlama bo'lib, silueti yarim yopishgan. Kofta old bo'lagi tugmali bo'lib, ko'krak qismida qoplama cho'ntakli, reglan yengli. Yengi kalta. Qaytarma yoqali, o'mizga planka bilan ishlov berilgan. Ort bo'lak vitochkali. Kofta silueti yopishgan.

Bu komplekt 164 – 170 bo'yli, III – to'lalig guruhidagi, 44 – 46 o'lchamli ayollarga tavsiya etiladi.

Koftani tikish texnologik tartibini tuzish. Tikuv buyumni ishlab chiqarish texnologik jarayonini ma'lumotnomasini shu buyumni tikish tartibi ko'rinishida berish qabul qilindi, [3, 4, 5, 6, 7]. Texnologik tartibda buyum tikish texnologik operatsiyalarni ixtisosi, razryadi, bajarish vaqti va qo'llaniladigan asbob-uskuna ko'rsatilib tuzilgan. Buyumni ishlab chiqarish jarayonining operatsiyalarini ro'yhati texnologiya, kiyimni loyihalash va ishlab chiqarishni tashkil qilish bo'yicha namunaviy hujjat asosida normativ-tehnika hujjatlar va buyum tikish texnologiyasi tuzildi. Ma'lumotlar 2-jadvalga tushirildi.

Buyumga ishlov berishni texnologik tartibi
2-jadval

№	Texnologik operatsiyalar nomi (bo'linmas)	Ixtisosi	Razryadi	Vaqt sarfi	Asbob-uskuna (moslamalar)
1	2	3	4	5	6
	Ko'fta detallari chetlarini yo'rmash	MM	3	60	MO-6714S-BE6-44H-G39/Q141
	Yoqa ostki va ustki detallarini birlashtirib tikish	M	2	30	DDL-8100N
	Yoqani o'ngiga ag'darib dazmollash	D	2	30	TAR SR-48+50
	Manjet ostki va ustki detallarini birlashtirib tikish	M	2	30	DDL-810
	Manjetni o'ngiga ag'darib dazmollash	D	2	30	TAR SR-48+50
	Yeng yon qirgimlarini birlashtirib tikish	M	3	35	DDL-8100N
	Yeng uchiga manjetni bostirib tikish	M	3	28	DDL-8100N
	Yeng yon chokini yorib dazmollash	D	2	34	TAR SR-48+50
	Ko'fta yelka va yon qirgimlarini birlashtirib tikish	M	3	44	DDL-8100N
	Ko'fta yelka va yon qirgimlarini birlashtirib tikilgan chokni yorib dazmollash	D	2	32	TAR SR-48+50
	Yeng o'miziga yengni birlashtirib tikish	M	3	36	DDL-8100N
	Yeng o'mizini dazmollash	D	2	28	TAR SR-48+50
	Bo'yin o'miziga yoqani birlashtirib tikish	M	3	30	DDL-8100N
	Bo'yin o'mizini dazmollash	D	2	24	TAR SR-48+50
	Ko'fta etagini bukib bostirib	M	3	28	DDL-8100N

	Ko'ftani ortiqcha iplardan	Q	2	2	Qo'lda
	So'ngi namlab isitib ishlov	D	2	3	TAR SR-48+50
	Qadoglash	Q	2	2	Qo'lda
	Jami			5	

1 va 2 ustunda bo`linmas operatsiyalarning tartib raqami va nomi yozildi. 4 va 5 ustunlarda ishchilarning ixtisosi va razryadi qo`yildi. Ular tarif-malaka ma'lumotnomadai foydalanib, asbob-uskuna turi va ishning xarakteriga qarab belgilandi. Shuningdek, assortimentdagi koftalarni baza to`rlari qurilib, konstruktsiyalari loyihalandi. Model kolleksiyasiga ishlov berish texnologik tartibi tuzildi, 3-jadval. Modelni ishlab chiqarish texnologik sxemasi 4- jadvalda keltirildi.

Bo`linmas operatsiyalarning sarf vaqti namunaviy texnologik hujjat asosida tuziladi yoki hisob yo`li bilan aniqlanadi. 6-ustundagi bo`linmas operatsiyalarning vaqt sarfi yig'indisi buyum sermehnatligini ko`rsatadi:

$$T_b = \sum_1^n t_{b.o} = 580 \text{ s}$$

3-jadval

Model kolleksiyasiga ishlov berish texnologik tartibi

№	Bo`linmas operatsiya nomi	Iht	Razryad	Modellar bo`yicha sarf vaqti			Asbob-uskuna
				A	B	V	
1	2	4	5	6	7	8	9
	Ko`fta detallari chetlarini	MM	3	60	60	60	Qo`lda
	Yoqa ostki va ustki detallarini biriktirib tikish	M	2	30	30	30	MO-67146
	Yoqani o`ngiga ag`darib dazmollash	D	2	30	30	30	DDL-8100N
	Manjet ostki va ustki detallarini biriktirib tikish	M	2	30	-	-	TAR SR-48+50
	Manjetni o`ngiga ag`darib dazmollash	D	2	30	-	-	DDL-8100N
	Yeng yon qirqimlarini biriktirib tikish	M	3	35	35	35	TAR SR-48+50
	Yeng uchiga manjetni bostirib tikish	M	3	28	-	-	DDL-8100N
	Yeng uchini bostirib tikish	M	3	-	28	28	DDL-8100N
	Yeng yon chokini yorib dazmollash	D	2	34	4	34	TAR SR-48+50
	Ko`fta yelka va yon qirqimlarini biriktirib tikish	M	3	44	44	44	DDL-8100N
	Ko`fta yelka va yon qirqimlarini biriktirib tikilgan chokni yorib dazmollash	D	2	32	32	32	TAR SR-48+50
	Yeng o`miziga yengni biriktirib tikish	M	3	36	36	36	DDL-8100N
	Yeng o`mizini dazmollash	D	2	28	28	28	TAR SR-48+50
	Bo`yin o`miziga yoqani biriktirib tikish	M	3	30	30	30	DDL-8100N
	Bo`yin o`mizini dazmollash	D	2	24	24	24	TAR SR-48+50
	Ko`fta etagini bukib bostirib tikish	M	3	28	28	28	DDL-8100N
	Ko`ftani ortiqcha iplardan tozalash	Q	2	24	24	24	Qo`lda

	So'ngi namlab isitib ishlov berish	D	2	36	36	36	TAR SR-48+50
	Qadoqlash	Q	2	21	21	21	Qo'l
	Jami			580	520	520	

4-jadval

Loyihadagi modelni ishlab chiqarish texnologik sxemasi

Buyum: kofta,	buyum sermehnatliligi-Tb- 580 s,
Model - 1,	ishchilar soni N = 10 dona,
material – oksfotr,	oqim maromi t = 58 s,
artikul - ,	smena quvvati M = 496 dona

Натижаларнинг янгилigi, амалда тадбиқ этилиши. Ishlab chiqilgan assortimentni namuna nusxalari tayyorlandi. Assortimentdagi koftalarni baza to`rlari qurilib, konstruktsiyalari loyihalandi. Model kolleksiyasiga ishlov berish texnologik tartibi tuzildi va bularni ishlab chiqarishga keng joriy qilish tavsiya etiladi.

Xulosa. Kofta detallariga ishlov berishda texnologik ketma ketliklar hamda ishlov berish usullari va jihozlari, chok turlarini to`g`ri tanlash buyumning tashqi ko`rinishi sifati bilan bog`liqdir. Milliylikka urg`u berilgan holda tavsiya etilayotgan modelga muvofiq ipak gazlamasidan kofta ishlab chiqarish texnologik ketma – ketligi va ishlab chiqarish texnologik sxemasi ishlab chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. Scientific progress, 2(8), 622-626.
2. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. Scientific progress, 2(8), 627-633.
3. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». Science and Education, 3(5), 584-590.
4. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(3), 28-34.

ASINXRON ELEKTR DVIGATELNI ISHGA TUSHIRISHDA UNING ROTORIGA QO'SHIMCHA TEZLANISH BERUVCHI MOSLAMANI O'RNATISH

Yakubov Nosirjon Jurayevich

Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya: *Hazirgi payitda ishlab chiqarish sanoatining barcha soxalarida stanok va mashinalarni harakatga keltirishda asinxron dvigatellarining o'zni beqiyos, ular ancha tejamkor hisoblansada, ammo ularni ishga tushurish vaqtida reaktiv tok hosil qiladi, bu esa sanoatda ortiqcha energiya sarfini vijudga keltiradi. Shu sabablik biz asinxron dvigatel rotariga tezlanish beruvchi qo'shimcha kichik quvvatlik elektr dvigatel o'rnatishni tavsiya qildik va natijada elektr tarmoqdagi ortiqcha energiya sarfi va buzilishlarni oldi olinadi.*

Tayanch so'zlar: *asinxron dvigatel, reaktiv tok, energiya sarfi, rotar, friksion mufti, tezlanish, faza, stator*

Annotation: *Present in all sectors in the manufacturing industry, asynchronous motors are widely used to promote machine tools and machines, they are considered more economical, but when starting induction motors, a reactive current appears, and this leads to excessive consumption of electricity. Therefore, we suggested, use for adaptation of low power electric motors, which transmit additional rotation to the rotor when starting asynchronous motors end this reduces the overspending of electricity and prevent breakdowns of electrical lines.*

Key words: *induction motors, reactive current, excess electricity, rotor, friction clutch, acceleration, phase, stator*

Аннотация: *Настоящая время во всех отраслях в производственной промышленности, для продвижение станки и машин широко воспользуются ассинхронные двигатели, они считаются более экономичный, но при пуска ассинхронные двигатели появляется реактивное ток, а это приводит переросхода электро энергию. Поэтому мы предложили, использовать для приспособление электро двигатели малого мощности, которые передающий дополнительное вращение на ротор при запуске ассинхронные двигателей и это уменьшает переросхода электро энергию и предотвратит поломки электро линиях.*

Ключевые слова: *ассинхронные двигателей, реактивное ток, переросхода электро энергию, ротор, фрикционный муфта, ускорение, фаза, статор*

Ishlab chiqarish sanoatining barcha soxalarida shu jumladan yengil sanoat mashinalarini harakatga keltirishda asinxron dvigatellarining o'zni beqiyos.

Dvigatel rejimida ishlaydigan asinxron mashina; elektr energiyasini mexanik energiyaga aylantirib beradi. Ish tarzi stator chulg'amlari bo'ylab uch fazali o'zgaruvchan tok o'tganda vujudga keladigan aylanuvchi magnit maydonining stator maydoni rotor chulg'amlarida hosil qiladigan tok bilan o'zaro ta'siriga asoslangan. Aylanish tezligini tok

chastotasi, qutblar soni va sirpanishga ta'sir etib o'zgartirish mumkin. Tok chastotasini o'zgartirish energiya isrofini cheklagan holda tezlikni ravon o'zgartirishga imkon beradi. Shuning uchun chastota bo'yicha boshqariluvchi Asinxron elektr dvigatelni yaratish asosiy muammolardan biriga aylangan. Asinxron elektr dvigatel elektr yuritmalarda asosiy dvigatel sifatida ishlatiladi.[1] Quvvati bir necha V_t dan o'nlab MV_t gacha bo'ladi. Asinxron dvigatellar hozirgi vaqtda eng ko'p tarqalgan Asinxron elektr dvigatellarining paydo bo'lishiga aylanuvchan magnit oqimini hosil qiluvchi qurilmalarni yaratish imkonini bergan uch fazali o'zgaruvchan tok sistemasi sabab bo'ldi. Ularning asinxron deb atalishining sababi mashinaning aylanuvchi qismi-rotor hamma vaqt magnit oqimi tezligiga teng bo'lmagan, ya'ni u bilan sinxron bo'lmagan holda aylanadi. 127V, 220V, 380V, 500V, 600V, 3000V, 6000V va 10000 V kuchlanishlarda vattning ulushlaridan to minglab kilovatt quvvatga mo'ljallab yasaladigan bu elektr dvigateling konstruksiyasi sodda, boshqa elektr dvigatellarga qaraganda ishlatishga ishonchli va arzonidir. Uni aylanish tezligini doimiy saqlash zarur bo'lmagan har qanday ishlarda, shuningdek, bir fazali qilib kichik quvvatlarda turmushda ham ishlatilishi mumkin. Hozirgi vaqtda asinxron mashinalar asosan dvigatel rejimida ishlatiladi. Quvvati 0,5 kVt dan ortiq mashinalar odatda uch fazali, kichik quvvatlilari bir fazali qilib tayyorlanadi.[2]

11-rasm. 0.75 kVt, 1420 ayl/daq, 50 Hz, 230—400 V, 3.4-2.0 A xarakteristikali Aassinxron dvigatel stator va motori

Asinxron dvigatellar cho'lg'amlariga tok berilgan vaqtda magnit maydoni hosil bo'lib rotorni aylanma harakatga keltiradi. Rotor aylanish chastotasi elektrmotor yo'riqnomasida ko'rsatilgan qiymatga erishguncha, tok istemoli keskin ravishda ortib ketadi. Bu holat dvigatel klemmalari ulangan elector tarmoqqa ham ta'qsir qilib tarmoqda qisqa vaqt bo'lsa ham tok kuchlanishni keskin tushib ketishiga sabab bo'ladi. Bu xolat ayniqsa dastgox mexanizmlarini bir tekkis aylanishini taminlash uchun dvigatel valiga maxovik o'rnatilgan bo'lsa, dvigatel nominal aylanish chastotasiga erishish vaqti yana ham ortib ketadi. Undan tashqari juda kam sonli bo'lsa ham elector tarmoq nosozligi tufayli ishlab chiqarich fabrikasidagi barcha dastgohlar bir vaqtni o'zida o'chib qolish hollari uchrab turadi. Bunda ham fabrika elector tarmog'iga tok kelgach barcha dastgohlarni birdaniga ishga tushirishni imkoni yo'q, chunki bunda dastgoxlarni harakatga keltiruvchi asinxron dvigatellar ishga tushish vaqtida reaktiv tok hosil qiladi. Shunday ekan katta elector qyvvatli dvigatellar bilan jixozlangan bir nechta dastgohni deyarli bir vaqtda ishga tushirish elektr tarmog'i tizimida jiddiy salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkun.

Ushbu muammoni yechish uchun biz elector dvigatel cho'lg'amlariga tok berishdan oldin dvigatel rotoriga tashqaridan boshqa bir mexanik kuch yordamida aylanish yo'nalishida biroz tezlanish berib so'ng elektr dvigatel cho'lg'amlariga tok beramiz. Bunda dvigatel rotor nominal tezlikka erishish vaqti keskin kamayadi, natijada yuqorida takidlangandek elektr tarmog'i tizimida hosil bo'ladigan salbiy xolatlar yuz bermaydi.

Biz buning uchun quydagi konstruksiyani taklif qilamiz (2-rasm),

2-rasm. Elektr dvigatel rotoriga tezlanish beruvchi moslamasi sxemasi.

1- elektr dvigatel, 2-yetaklovchi shkiv, 3-tasma, 4- yetaklanuvchi shkiv, 5-tezlanish beruvchi qo'shimcha elektr dvigatel, 6- tezlanish beruvchi friksion mufta, 7-ishci mashina vali, 8-mashina korpusi

U quydagicha ishlaydi, avval kichik quvvatli 5 tezlanish beruvchi qo'shimcha elektr dvigatelni yurgizib olamiz, bu dvigatel chiqish valiga 6 friksion mufta o'rnatilgan va 5 elektr dvigatel aylanishi bilan, 4 yetaklanuvchi shkiv disk sirtiga ishqalanib uni 15-20 ayl/min tezlikda aylantira boshlaydi, o'z navbatida 2-yetaklovchi shkiv ham, 3-tasma orqali harakatni olib uzatishlar soniga karraliligiga mos tezlikda 1 elektr dvigatel rotori bilan birgalikda aylana boshlaydi, shu paytda 1 elektr dvigatelg cho'lg'amlariga tok berilsa juda qisqa vaqt ichida 1 elektr dvigatel nominal aylanish tezligiga erisadi.

Yana izox sifatida shuni aytishimiz mumkinki masinani konstruksiyasidan kelib chiqib tezlanish beruvchi qo'shimcha elektr dvigatelni yetaklanuvchi shkiv qarshisiga yoki 1 elektr dvigatelni orqa tomoniga friksion mufti qo'yib o'rnatishimiz mumkun.

Xulosa sifatida aytsak, katta quvvatli asinxron elektr dvigateliarga ularni ishga tushirish vaqtida, rotariga tezlanish beruvchi qo'shimcha kichik quvvatlik elektr dvigatel ornatsak, elektr tarmoqdagi ortiqcha energiya sarfi va buzilishlarni oldini olamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Набиев, К. К., Якубов, Н. Ж., & Ниязалиева, М. М. (2019). Пути повышения надёжности нити при стачивании швейных изделий. Вестник науки и образования, (20-3 (74)), 14-16.

2. Nabiyev, Q. Q., Yaqubov, N. J., & Toshtemirov, K. A. (2020). Innovative technology in the production of clothing from natural fibers. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1186-1191.

3. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(10), 138-142.

4. Jurayevich, Y. N. (2023). ANALYSIS OF STUDIES ON THE ISSUE OF IMPROVING THE TECHNOLOGY OF DOUBLE TORSION. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(3), 16-21.

5. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 75-79

6. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. International Journal of Advance Scientific Research, 2(09), 1-9.

7. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(11), 63-68.

8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(12), 77-88.

9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.

10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.

13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. A3. – С. 284-288.

14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.

15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335

16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.

18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).

19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.

21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yengli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.

22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.

23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.

24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.

25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.

26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.

27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARINING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено-костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной* (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018)* (pp. 89-92).

35. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

36. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of

the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

37. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

38. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

39. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъема витка намотки мотальной паковки. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016) (pp. 36-40).

41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1172-1176.

42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 372-376.

43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(07), 1-9.

45. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 9, 132-136.

46. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX), (1), 84-87.

47. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова (pp. 147-151).

48. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).

УДК 614.89

METALGA ISHLOV BERISH SANOATI ISHCHI HODIMLARI UCHUN MAXSUS KIYIM MATERIALLARI TAHLILI

Yusupova Dilfuza Ubaydulloyevna
Assistant Farg'ona politexnika instituti.

Annotatsiya: *Ushbu maqolamizda metallurgiya sanoati korxonalaridagi ishchi hodimlar uchun u yerdagi muxit, ishlab chiqarish sharoitlarini hisobga olgan holda maxsus kiyimlar uchun materilallar tahlilini ko`rib chiqdik. Bunda materiallarini o`tga va issiqlikka chidamliligi, elektr o`tkazuvchanligi, kimyoviy moddalarga chidamliligi hamda, yengil va elastiklik xususiyatlari bo`yicha tahlil qildik va tavsiyalar berib o`z xulosamizni keltirdik.*

Kalit so'zlar: *Metallurgiya sanoati korxonalari, maxsus kiyimlar, kremnezemli, shisha tolali, bazaltli, asbestli, uglerodli, aramidli, poliefferli.*

АНАЛИЗ МАТЕРИАЛОВ СПЕЦИАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ ДЛЯ РАБОТНИКОВ МЕТАЛЛООБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация: *В данной статье мы рассмотрели анализ материалов для специальной одежды для рабочих металлургических предприятий с учетом окружающей среды и условий производства там. При этом мы проанализировали материалы по их огнестойкости и термостойкости, электропроводности, химической стойкости, легкости и эластичности и сделали собственные выводы, дав рекомендации.*

Ключевые слова: *Предприятия металлургической промышленности, спецодежда, кремнезем, стекловолокно, базальт, асбест, углерод, арамид, полиэстер.*

ANALYSIS OF SPECIAL CLOTHING MATERIALS FOR WORKERS IN THE METAL WORKING INDUSTRY

Annotation: *In this article, we considered the analysis of materials for special clothing for workers in metallurgical enterprises, taking into account the environment and production conditions there. In this case, we analyzed the materials according to their fire and heat resistance, electrical conductivity, resistance to chemicals, lightness and elasticity, and made our own conclusions by giving recommendations.*

Key words: *Metallurgical industry enterprises, special clothing, silica, fiberglass, basalt, asbestos, carbon, aramid, polyester.*

Ichlab chiqarish korxonalarida muxit ya`ni havoning tarkibi, shovqinning ko`pligi, turli xil nurlanishlarning mavjudligi hamda mexanik harakat qiluvchi obyektlarning mavjudligi u yerda faoliyat ko`rsatayotgan ishchi va hodimlarning xavfsizligi va sog`lig`iga salbiy ta`sir etadi. Bu esa ishchi hodimlarning mexnat muxofazasini ta`minlash masalasini dolzarb qilib qo`yadi. Shu o`rinda metallurgiya sanoati korxonalari ham bundan mustasno emas.

Metallurgiya sanoati korxonalaridagi muxit asosan metal rudalari va chiqindi metallarini yuqori temperaturada eritib qoliblarga quyish va olingan quyma detallarning qirrasimon joylarini abroziv asboblari bilan shilliq detal shakliga keltirishdan iborat. Undan tashqari ruda va tayyor detallarni tashish ishlari ham amalga oshiriladi.

Metallurgiya sanoati korxonalaridagi yuqorida ko`rib o`tilgan holatlar uchun ishchi va hodimlarga asosan issiqlik va o`tga chidamli materiallardan tayyorlangan maxsus kiyim va himoya vositalari bilan ta`minlash zarur.

Yuqorida bayon qilingan fikrlarimiz asosan, biz metallurgiya sanoati korxonalaridagi ishchi hodimlari maxsus kiyimlari uchun materiallar taxlilini ko`rib o`tamiz.

1. Kremnezemli material kremniy dioksidini sintezlash yo`li bilan olinadi. Uning asosiy xususiyatlari kvarts filamentlaridan tayyorlangan o'ta chidamli materiallar turiga kiradi. Harorat bo'yicha undan foydalanish oralig'i -60 dan $+1100$ °C gacha. U olovdan, issiq bug', erigan metall, agressiv kislotalar va elektr razryadlaridan ishonchli himoya qiladi. Toksikli xususiyatga mutlaqo ega emas.

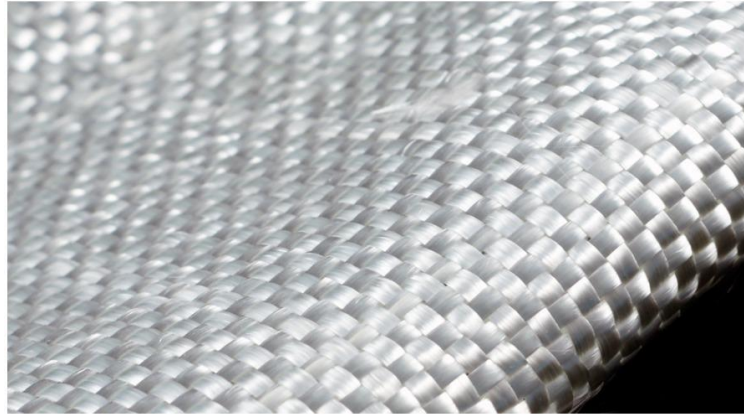
Bu materialdan asosan metal eritish pechi bilan bevosita ishlaydigan ishchilar uchun hamda murakkab sharoitda ishlovchi elektr payvandchilar uchun maxsus kiyimbosh tikish uchun tavsiya qilamiz.

1-rasm. Kremnezemli material

2. Shisha tolali (Стеклоткани) mato yengil, turli tashqi muxit ta`sirlariga moslanuvchan xususiyatga ega, mexanik va fizik ta`sirlarga juda chidamli. Ingichka shisha toladan to`qilgan, tuzilishi sun'iy ipakka o'xshaydi. U haroratning keskin o'zgarishiga (-200 dan $+700$ °C gacha) bardosh bera oladi, past elektr o'tkazuvchanligiga ega, nam va issiqlik muxitiga tushganda qisqarmaydi va ekologik jihatdan qulay.[1]

Bu materialdan asosan metallurgiya zavodidagi laboratoriya hodimlari uchun tavsiya qilamiz.

2-rasm. Shisha tolali (Стеклоткани) mato

3. Bazaltli (Базальтовые) mato bu tola bosim ostida eritish usuli bilan olinadi. Shu hususiyatiga ko`ra bu mato noyob hisoblanadi. Bundan tashqari mukammal elektr va issiqlik izolyatsiyasi xususiyatlariga ega, kimyoviy kislotali va ishqorli muxitlarga chidamli. antibakterial. Shu bilan birga, u ekologik toza, bardoshli va ishlab chiqarish uchun arzon.[2]

Bu materialdan asosan quyma detallarga abraziv asboblar bilan parдоз beruvchi ishchilar uchun tavsiya qilamiz.

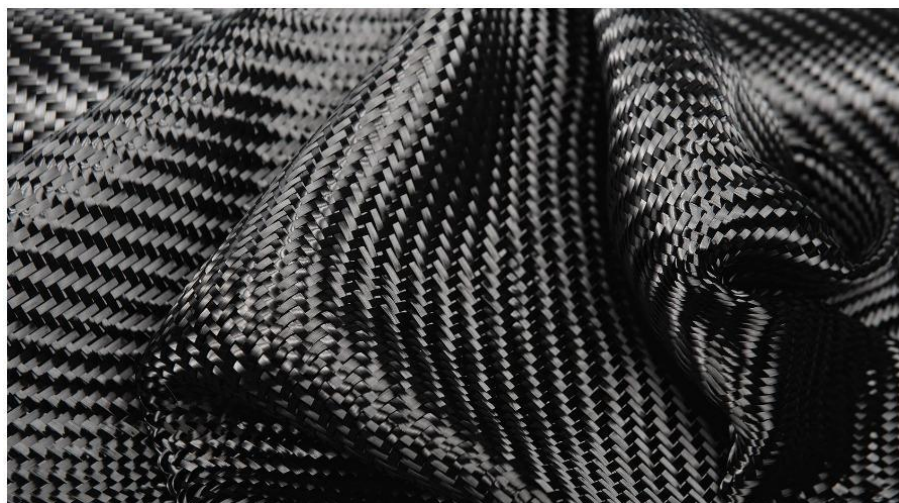
3-rasm. Bazaltli (Базальтовые) mato

4. Asbestli (Асбестовые) - silikat guruhidan tabiiy mineral, o'tga chidamli, ishqalanishga bardoshli, mexanik ta`sirlarga chidamli. Biroq, so'nggi bir necha o'n yilliklarda u yuqori kanserogenligi tufayli kamroq va kamroq qo'llanilmoqda. Faqat xrizotil asbest nisbatan xavfsiz hisoblanadi. Issiqlik izolyatsiyasi mahsulotlarini ishlab chiqarishda yonmaydigan mato ishlatiladi, lekin undan ish kiyimlarini tikish tavsiya etilmaydi.

4-rasm. Asbestli (Асбестовые) mato

5. Uglerodli (Углеродные)- Organik va sintetik uglerod tolasidan tayyorlangan. Uglerod tolasi kimyoviy moddalar ta`siriga chidamli va deformatsiyalanmaydi. Kvarts yoki silikatli materiallar bilan solishtirganda, u issiqlikka chidamli emas (chegara +370 °C). Biroq, kamchilik katalizatorlar va maxsus issiqlik bilan ishlov berish yordamida yo`q qilinishi mumkin.[3] Bu matoni tan narxini biroz oshiradi. Shu sababli istisno tariqasida metallurgiya korxonalarining yordamchi bo`limlari ishchi hodimlarining maxsus kiyimlari uchun tavsiya qilamiz.

5-rasm. Uglerodli (Углеродные) mato

6. Aramidli (Арамидные) mato Aromatik poliamidlardan olingan yong'inga chidamli tolalardan ishlab chiqariladi. Sintetik material yonmaydi va erimaydi: yuqori haroratlarda (+400 ° C gacha) u oksidlanadi va asta-sekin parchalanadi. Hatto u pishiqligi jihatidan po`latga tenglashtiriladi, shu bilan birga u juda yengil va elastiklik xususiyatiga ega.[4]

Bu matodan tayyorlangan maxsus kiyimlarni metallurgiya sanoati korxonalaridagi yuk tashuvchi ishchi hodimlari uchun tavsiya qilamiz.

6-rasm. Aramidli (Арамидные) mato

7. Poliefferli (Полиэфирные) matodan ko`p joylarda foydalanish mumkin: bularga tanish poliester, mikrofiber, lavsan va akril kiradi. Issiqlikka chidamli mato alanganmaydi, lekin yonib ketadi va faqat +250 ° C da eriy boshlaydi. G`ijimlanmaydi, cho`zilmaydi, quyosh nuriga chidamli, tozalash oson va uzoq vaqt eskirmaydi.

Bu materialdan korxonalar qo`riqlash va xo`jalik ishlari bilan shug`ullanuvchi ishchi hodimlarga maxsus kiyim tikishga tavsiya qilamiz.

Xulosa qiladigan bo`lsak metallurgiya sanoati korxonalaridagi ishchi hodimlar maxsus kiyimlari uchun yuqorida fizik va kimyoviy xususiyatlarini tahlil qilib chiqqan materiallarimizdan bergan tavsiyalarimiz asosida tikishga tavsiya qilamiz. Yuqorida tahlil qilib chiqqan materiallarimizdan kremnezemli va shisha tolali matolarini ko`plab foydalanish maqsadga muvofiq bo`ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Иващенко И.Н. Проектирование спецодежды для защиты от пониженных температур работающих в нефтедобывающей отрасли южного региона России //Швейная промышленность.№ 3. 2008г.-47с

2. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. The American Journal of Engineering and Technology, 3(05), 56-64.

3. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 377-381.

4 Metallurgiya ishchi hodimlari uchun kiyim assortimentlar tahlili Maqsudov Nabijon Baxodirovich, Yakubov Nosirjon Jurayevich, Yusupova Dilfuza Ubaydulloyevna

5. Yusupova, D. U., & qizi Isroilova, N. Z. B. (2022). "CORELDRAW" DASTURIDA KATTA YOSHLI AYOLLAR PALTOSINI ESKIZ MODELINI AVTOMATLASHTIRILGAN LOYIHASINI ISHLAB CHIYISH TADBIQI. Results of National Scientific Research International Journal, 1(7), 158-163.
6. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. Евразийский журнал академических исследований, 1(9), 675-679.
7. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O'RGANISH. Science and innovation, 1(A7), 496-500.
8. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In Archive of Conferences (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
9. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(07), 1-9.
10. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 9, 132-136.
11. Obidovich, H. V., & Jurayevich, Y. N. (2021). The use of inexpensive non-woven materials as thermal insulators in the installation of floor heating units. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(10), 138-142.
12. Jurayevich, Y. N. (2023). ANALYSIS OF STUDIES ON THE ISSUE OF IMPROVING THE TECHNOLOGY OF DOUBLE TORSION. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(3), 16-21.
13. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.
14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. PEDAGOGS jurnali, 13(1), 130-133.
15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 333-335
16. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 275-277.
17. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. Физика волокнистых материалов: структура, свойства,

18. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.
19. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79
20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.
21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunova, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.
22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.
23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.
26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. *Eurasian Research Bulletin*, 17, 204-209.
27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.
28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.
29. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.
30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RINASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.
31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.
32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 106-113.

33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры плательно–костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabric made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).

34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).

35. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.

36. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1172-1176.

37. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 372-376.

38. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. Central asian journal of arts and design, 2(11), 55-59.

39. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(11), 63-68.

40. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(12), 77-88.

41. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.

42. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric //Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

43. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(5), 1-10.

HOMILADOR AYOLLAR KIYIMINING MODEL KONSTRUKSIYASIDA TRANSFORMASIYA VA ROTSIONAL YECHIMLARNI ISHLAB CHIQISH

Raxmonova Malohat Mirkomilovna

Fargona politexnika instituti

“YST” kafedra o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Bugungi kunda xomilador ayollarga kiyimlarni loyihalash muxim va dolzarb masalalardan biridir, mazkur toifadagi ayollar qaddi qomatida nisbatan qisqa muddat mobaynida jiddiy va fiziologik va antropometrik o‘zgarishlar kuzatiladi, shu sababli xomilador ayollar kiyimiga doimiy talab kuchli bulgan. Ushbu maqolada aynan homilador ayollarning kiyimi modeli konstruksiyasi va dizayniga rasional konstruktiv yechimlar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *konstruksiya, rotsional, bazis tori, ergonomik, estetik, texnologiya transformatsiya, kombinatsiya.*

Аннотация: *сегодня проектирование одежды для беременных-один из важных и актуальных вопросов. Этот вопрос приобретает особое значение при проектировании одежды для беременной женщины, так как в этой категории женщин наблюдаются серьезные физиологические и антропометрические изменения в течение относительно короткого периода времени.*

Ключевые слова: *конструкция, рациональный, базисный сетка, эргономичный, эстетический, трансформация технологии, комбинация.*

Abstract: *today, the design of clothes for pregnant women is one of the important and topical issues. This issue is of particular importance when designing clothes for a pregnant woman, since serious physiological and anthropometric changes are observed in this category of women over a relatively short period of time. Therefore, in conditions when the constant demand for clothes for pregnant women was high, it became necessary to conduct a special scientific study:*

Keywords: *design, rational, basic Torus, ergonomic, aesthetic, technology transformation, combination.*

Kiyim transformasiyasini ishlab chiqishga bag‘ishlangan ba‘zi ishlarda kiyim ko‘rinishini o‘zgartirish yoki o‘zining xususiyati va funksiyasini jiddiy ravishda o‘zgartirish imkonini beruvchi asosiy prinsiplar va transformasiya uslublari aniqlangan; alohida transformasiyalanayotgan kiyim predmetlarini va elementlarini ishlab chiqishda qo‘llaniluvchi morfologik transformasiya imkoniyatlari (struktura yoki material shakli transformasiyalari) ko‘rib chiqilgan; standartizatsiya darajasiga, hamda modeli konstruksiyalarda shakl ko‘rinishini o‘zgartirish nuqtai nazaridan har xil detal va uzellarni unifikatsiyalashga qo‘yilgan talablar aniqlangan; modulli yondashuv asosida safarbar qilinayotgan assortimentlarni kompleksli loyihalash metodikasi ishlab chiqilgan

Kiyim transformasiyasi prinsplarini konstruktiv amalga oshirish imkoniyatlarini nomoyon qilish uchun safarbar qilinayotgan kiyim struktura elementlarining o'zaro xarakteri va ayollarning xomiladorlik davridagi qomati ko'rib chiqiladi. Safarbarlik tizimi struktura elementlari sifatida kiyimning transformasiyalanayotgan detallari nomoyon bo'ladi, ularni birlashtirishda buyumning xajmiy shakli yaratiladi. Xomiladorlik davridagi "inson-kiyim" tizim elementlarining to'la o'zaro ta'sir etishida transformasiyaning eng ko'p samalarali uslublari nomoyon bo'ladi: alohida struktura elementlarini paralel siljitish yo'li bilan konstruksiyani tranformasiyalash, elementni aylantirish yo'li orqali konstruksiyani tranformasiyalash, transformasiyaning kombinasiyalangan turi.

Xomiladorlik davriga mo'ljallangan transformasiya uslubini klassifikasiyasi:

Klassifikasiya to'rt darajali tizim ko'rinishida taqdim etilgan:

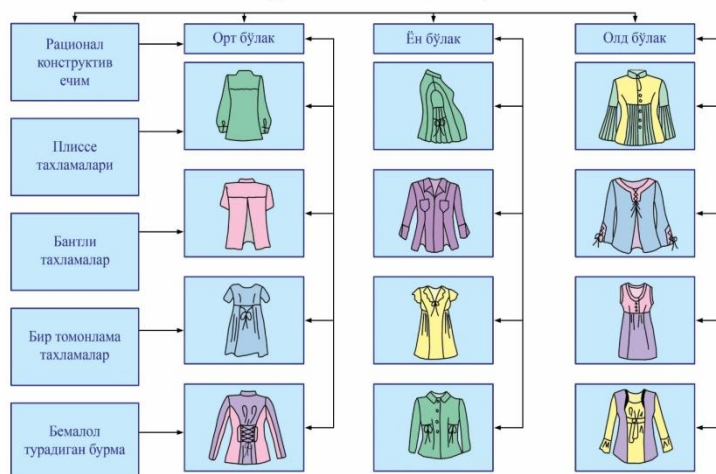
1-daraja-transformasiyani amalga oshirish uslubi;

2-daraja- xajmni bir qiyomga keltirish bosqichi;

3-daraja xajmni bir qiyomga keltirish uslubi;

4-daraja- transformasiyalanayotgan elementlarni birlashtirish uslubi.

Klassifikasiyaning birinchi darajasida transformasiyaning quyidagi uslublarini ajratib olish mumkin: struktura elementini paralel ko'chirish; elementni aylantirish; element keskinligini o'zgartirish; element bog'liklari keskinligini o'zgartirish, kombinasiyalashgan transformasiya. Konstruksiyaning stukturali elementi keskinligini o'zgartirish deb buyumdan foydalanish jarayonida egiluvchan materiallardan foydalanish hisobiga uning geometriyasini o'zgartirish taxmin qilinadi. Bog'lanishlar keskinligini o'zgartirish deb aytilganda, birlashgan joylarda konstruksiyani surish (chokdagi, relyeflardagi yirmochlar, yarimtepalar kattaligini o'zgartirish)tushiniladi. To'g'ri yoki trapesiya ko'rinishidagi buyumda ixtiyoriy taxlamalar va drapirovkalar (bir qiyomga keltirilmaydigan xajm) shakllanadi. Bir qiyomga keltirilayotgan konstruksiyada buyum xajmining o'zgarishi rezinkalar, tasmachalar, bel bog'lar, shnurlar yordamida ayolning o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Xajmni o'z o'zini rostdashi ba'zi egiluvchan gazlamalarda to'la to'kis yoki qisman kuzatiladi.

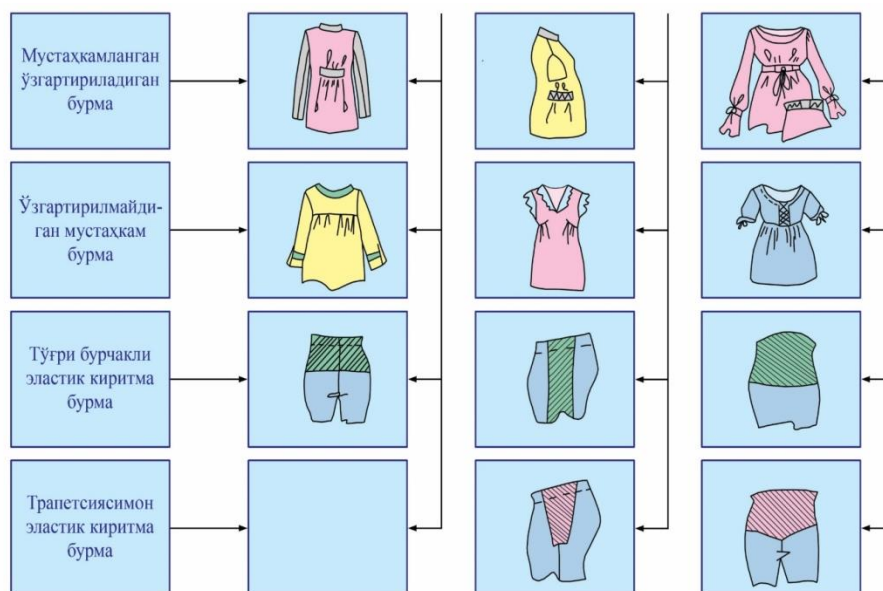
Uchinchi darajada xajmni bir qiyomga keltirish uslubi konkretlashgan bo'ldi. To'rtinchi daraja transformasiyalanayotgan elementlarni birlashtirish uslublarini tasniflaydi.

Ushbu klassifikasiyadan foydalanishni oddiylashtirish va konstruksiya transformasiyasini amalga oshiruvchi konstruktiv qarorlar qidiruvini tizimlashtirish imkonini beradi. Rasional konstruktiv qarorlarni ishlab chiqish berilgan vazifadagi kiyim loyihalasini takomillashtirish eng istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Transformasiya darajalarini ko'rib chiqqan holda homilador ayollar kiyimi dizayniga xos bo'lgan rasional konstruktiv yechimlar ishlanib, turli xil modellarda qo'llash imkonini berdi.

Rasionallik deganda homiladorlikning barcha muddatlarida kiyim o'lchovlari va shakli o'zgarishini(transformasiyasini) va tipaviy qomat uchun bazali konstruksiya asosida ana'naviy usul orqali konstruktiv modellashtirishni ta'minlovchi konstruktiv qarorlar tushiniladi.

Rasional konstruksiyani ishlab chiqish uchun xomilador ayollar kiyimining mavjud konstruktiv qarorlarini tizimlashtirish o'tkazildi.

Klassifikasiyaning ikkinchi darajasidagi rasional konstruktiv qaror kiyimdagi ort bo'lak, yon bo'lak, old bo'lakning qanday joylashganligini tasniflaydi. Detalning yuqori sathida, bel sathida, bo'lsa sathida joylashuvi bo'yicha konstruktiv rasional qaror ajratiladi (ilova, 1,2-sxemalar).

Keyingi darajada rasional konstruktiv qaror konkretlashtiriladi. Ko'krak osti kesilgan joyida yoki old bo'lak relyefi sathida loyihalashtirilayotgan turli taxlamalar, yig'malar, drapirovkalar eng ommaviy rasional konstruktiv qarorga kiradi. Bunday konstruktiv rasional qarorlar yelkali kiyimlar(bluzkalar, jaketlar, ko'ylaklar, sarafanlar) uchun xarakterlidir. Belli (shimlar, yubkalar) kiyimlarda gazlamalarning egiluvchanlik xususiyatiga yoki konstruktiv elementlar birlashtirilayotgan joylarda konstruksiyani siljitish ko'zda tutilishiga asoslangan rasional konstruktiv qaror tez tez uchraydi. Belli kiyimlarda taxlamalar va drapirovkalar miqdoriy ko'p bo'lsa, qomat ko'rinishida noproporsionallik nomoyon bo'ladi, shu bois ulardan foydalanish cheklangan. Ishlab chiqilgan klassifikasiya xomiladorlik davrida kiyish

uchun mo'ljallangan kiyimning turli modeli konstruksiyasini avtomatik tarzda loyihalash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Homiladorlik davridagi ayol organizmidagi davrlar bo'yicha fiziologik o'zgarishlar o'rganildi. Rasional konstruktiv yechimlar, transformatsiya usullari ishlab chiqildi asosiy model va taklif modellar konstruksiyaga eskiz chizmalariga kiritilib, to'plam tikildi. Homilador ayollar uchun xar taraflama tugri keladigan kiyimni ommaviy ishlab chiqarishga tadbir qilish yaratildi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Малухина И.В., Коблякова Е.Б. «Разработка методов эргономического проектирование мобильной форма и конструкции социально ориентировочной одежды для женщин ожидающих ребенканка». 2001г 40-53 стр.

2. Бескорвайная Г.П., Коблякова Е.Б. «Конструирование женского пальто на фигуры различного телосложение » 1992г., 60-75 стр.

3. Коблякова Е.Б. «Конструирование одежды с элементами САПР». М. Легромиздат 1998г., 238-247 стр.

4. Туркова И.А., Коблякова Е.Б. «Исследование закономерностей измерения основных конструктивных параметров одежды в зависимости от признаков телосложения». 1990г., 80-92 стр.

5. С.Г. Стебелянская «Моделирование и конструирование одежды для беременных женщин». 2009г., 10-20, 33- стр.

6. Камилова Х.Х. Вахидова У.А. «Динамика изменения женской фигуры в период беременности». Наука, образование. Техника., №2, 2001г. ОШ.

7. Гриншпан И.Я. «Конструирование мужской верхней одежды по индивидуальным заказам населения». М. Легпищпром 1982г., 46-49, 50-56, стр.

8. Maripdjanovna, U. B. M., & Valiyevich, X. J. (2021). Research and analysis of physical and mechanical properties of the national fabric-adras. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(12), 77-88.

9. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.

10. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric // Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

11. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(5), 1-10.

12. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 42-46.
13. Sodiqovna A. M., Abdugodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.
14. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. *PEDAGOGS jurnali*, 13(1), 130-133.
15. Sodiqovna, A. M., Abdurashidovna, E. R., & Uktamovna, A. D. (2021). Study of female abnormal body types and analysis. *Journal INX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 333-335
16. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.
17. Sovridinova, M. H., & Yusupova, D. U. (2021). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR KIYIMLARIGA BO'LGAN TALABLARNI ANIQLASH. *Евразийский журнал академических исследований*, 1(9), 675-679.
18. Yusupova, D. U., & Sovridinova, M. X. (2020, November). O 'ZBEKISTONDA KEKSAYGAN AYOLLAR UCHUN KIYIM-KECHAK DIZAYNIDAGI HOZIRGI DAVLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. In *Archive of Conferences* (Vol. 9, No. 1, pp. 190-192).
19. Samievna, T. S., Mirkomilovna, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.
20. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 125-132.
21. Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. *Scientific progress*, 2(8), 622-626.
22. Xoshimova, M. X. Q., & Yuldasheva, D. B. Q. (2021). IPAK MATOLARINING TURLARI VA ULARNING TAHLILI. *Scientific progress*, 2(8), 627-633.
23. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 1(3), 28-34.
24. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». *Science and Education*, 3(5), 584-590.
25. Jaxongirovna, X. D. (2022). ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI. *Uzbek Scholar Journal*, 7, 112-117.

26. Tursumatova, S., Tursunov, D., & Isroilova, N. (2023). Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics. Eurasian Research Bulletin, 17, 204-209.
27. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. The American Journal of Engineering and Technology, 3(05), 56-64.
28. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. Central Asian Journal Of Arts And Design, 2(12), 74-78.
29. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.
30. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O 'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. Scientific Impulse, 1(8), 599-603.
31. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.
32. Валиев, Г. Н. (2018). Аналитическая зависимость распределения давления крестовой намотки на ее основание вдоль оси паковки при сложных формах намотки и методика ее определения. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 106-113.
33. Мирзахонов, М., & Валиев, Г. Н. (2020). Разработка новой структуры платьено–костюмной ткани из натурального шелка Development of a new structure of dress-costume fabrik made of natural silk. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной (pp. 261-264).
34. Хомидов, В. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2018). Устройство для испытания натяжных приборов текстильных машин. In Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (ИННОВАЦИИ-2018) (pp. 89-92).
35. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653.
36. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.
37. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.
38. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.
39. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537

40. Валиев, Г. Н. (2016). Пространственное распределение угла подъёма витка намотки мотальной паковки. In *Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности (Инновации-2016)* (pp. 36-40).

41. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2020). Product-an object of artistic thinking. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1172-1176.

42. Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). Retro style in modeling women's clothing. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 372-376.

43. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.

44. Abdullaev, M. M. (2022). Features of calculating the consumption of raw materials in the production of terry fabrics on rapier LOOMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(07), 1-9.

45. Абдуллаев, М. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ШИРИНЫ И ДЛИНЫ ШТУЧНЫХ МАХРОВЫХ ИЗДЕЛИЙ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 9, 132-136.

46. Орипов, Ж. И., & Валиев, Г. Н. (2020). Исследование качественных характеристик шёлка-сырца механического и автоматического кокономотания. *Физика волокнистых материалов: структура, свойства, наукоемкие технологии и материалы (SMARTEX)*, (1), 84-87.

47. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И. О., & Турдиев, М. (2020). Новая технология подготовки нитей основы к ткачеству при выработке тканей крепдешин. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 110-летию со дня рождения профессора АГ Севостьянова* (pp. 147-151).

48. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In *Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева* (pp. 63-67).

49. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12.

5. Nozimjonovna, O. I. (2022). Constructive analysis of modern circular needle knitting machines. *American Journal of Applied Science and Technology*, 2(06), 75-79

50. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.

51. Ulugboboyeva, M. M. (2021). Creation of new modern clothes from national fabrics. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(11), 63-68.

TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSION, KREATIV YONDASHUV

Tolipova Marxabo

Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi ta'lim ustasi

Annotatsiya: *Ta'lim tizimida innovatsion, kreativ yondashuv haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim tizimi, ta'lim-tarbiya, innovatsion, kreativ yondashuv, Kreativ pedagogika.*

XXI asr ta'lim-tarbiyasi jarayonida bu soha mutaxassislaridan qattiq talab qilinayotgan narsa-bu sohaga innovatsiyalarni olib kirishdan iborat. Avvalo, o'qituvchi, o'quvchi-talabalarga zamonaviy bilim va ko'nikmalarni berishi zarurdir.

Bizning ishonchimiz bo'lmish yoshlarimizga yanada keng yo'l ochib berish, fazandlarimizni zamonaviy bilim va tajribaga, o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan ma'naviy yuksak komil insonlar etib tarbiyalar, ularning jamiyatimizda mustahkam va munosib joy olishi yo'lida zarur shart-sharoitlarni yaratib berish barchamiz uchun ham qarz, ham farzdir.

Raqamli texnologiyalari davrida, yoshlar tamomila yangi davrga mos, avvalo raqobat bardosh, maqsad sari intiladigan, bugungi globallashuv davrida zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlar bo'lib yetishmoqdalar, mutaxassis sifatida xalqaro maydonlarda o'zini ko'rsata oladigan kadr sifatida o'z ustida ishlamoqdalar. Bunday vaziyatda avvalo ichki imkoniyatlardan keng foydalanilmoqda, xalqaro, rivojlanayotgan mamlakatlarning ta'lim-tarbiya sohasidagi tajribalaridan ham foydalanilmoqda. Ta'lim ohada ayniqsa ustozlar namunasi, ularning ma'rifatga oshnoligi, mehnatsevarligi, intizomi, ma'suliyati yosh avlod ongiga kuchli ta'sir qiladi.

2019-yilning 8-oktabr kuni Prezidentimizning tegishli farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlandi. Ta'lim muassasalarida konsepsiyani o'rganish, uning asosida kerakli vazifalarni belgilab olishga qaratilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi bosqichda kasb-hunar maktab ta'lim muassasalari yetuk shaxslarni tarbiyalash va barkamol avlodni yetishtirishda muhim ahamiyatga ega bo'g'in sanaladi. Kasb-hunar maktab ta'lim muassasalari ma'naviy-axloqiy, ilmiy ishlab chiqarish sohasi bo'lib, uning mahsuli nafaqat yangi bilimlarni, yangi maqsadlarni, yangi qadriyatlarni va shaxsiy ma'nolarni egallash, balki o'qituvchining muhim kuchlarini ochib berish va rivojlantirishdir, uning intellektual, axloqiy va ijodiy salohiyatini ko'rsatib berishdan iborat.

Oxirgi yillarda o'quv jarayoniga axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish jarayoni sezilarli darajada kuchaydi. Ular sekin asta ta'lim sohasini egallab olyapti va ulardan an'anaviy ta'lim shakllari bilan bir qatorda faol ravishda foydalanilmoqda.

So'nggi yillarda Respublikada ilmiy va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash, kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda, iqtidorli

yoshlarni nufuzli milliy hamda xalqaro olimpiadalar, musobaqalar va tanlovlarda salmoqli natijalarga erishishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'tmish mutafakkirlaridan biri "Yo ilm o'rgatuvchi, yo uni o'rganuvchi yoki eshitiruvchi yohud uni sevuvchi bo'l, beshinchisi bo'lma, halok bo'lasan" degan ekan.

Darhaqiqat shu ma'noda hozirgi vaqtda ta'lim-tarbiya jarayonida "ustoz-shogird" an'anasiga katta e'tibor berilmoqda. Chunki o'z shogirdlarining qaysi fanga qiziqishini boshqalardan oldinroq anglab olaoladi. Mana shu jarayonda ustoz shogirdini ma'rifatni sevishga o'rgatishi maqsadga muvofiqdir. Shogird ma'rifatni sevishigina emas, unga nisbatan muhabbat tuyg'usiga ham ega bo'lishi zarur. Ustoz o'z shogirdining tanlagan sohasi bo'yicha zaruriy malakani bilib olishga yo'naltirishi ham zarur. Bu jarayonda talabaga bo'lgan yondoshuv muhim tamoyil amalga oshirilishi kerak.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchidagi mehnatsevarlik fazilatining singdirilishi ham zarurdir. Chunki bu holatda passiv, faqat og'zaki ma'ruza bilan ta'lim berish talabada dangasalik loqaydlikni keltirib chiqarishi mumkin. Natijada talabatelefon o'ynab o'tirishi, ba'zilarining mizg'ib qolishi, yonidagi kursdoshi bilan gap sotishi hodisalari sodir bo'ladi. Bu esa olib borilayotgan darslarni qoniqarsiz o'zlashtirish bilan yakunlaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida muhim tamoyillardan biri-intizom va mas'uliyat hisoblanadi. Chunki intizom ta'lim-tarbiyaning barcha bosqichlarida katta ahamiyatga egadir. Olib boriladigan ta'lim-tarbiyada talabaning darsga kechikib kelishi, darslarni qoldirishi, darsning sifati va samaradorligiga qanchalik darajada zarar keltirishini iqtisodiy jihatdan dalillar bilan asoslabberishsa, darsga nisbatan talabaning mas'uliyati oshishi muqarrar. Shuni alohida qayd qilish mumkinki, qaerda intizom, mas'uliyat bo'lmasa, o'sha yerda hech qanday yutuq, samara, o'zlashtirish ham bo'lmaydi. Shuning ustozning ham, shogirdning ham intizomi, mas'uliyati havo bilan suv kabi bilim olish, berilgan topshiriq va vazifani o'tashda bajarishda juda muhim o'rin egallaydi.

Zamonaviy ta'limda pedagogik jarayonni tashkil etishning yangi paradigmaticklarini ishlab chiqarish zarurati tug'iladi va bu esa pedagogikaning yangi innavotsion yo'nalishi bo'yicha kreativ pedagogikaga murojaat qilishga yordam beradi.

Kreativ pedagogika muammolari yaxlit pedagogik nazariya va boshqa ijtimoiy fanlar tizimida: pedagogika tarixi va ta'lim falsafasi, umumiy va kasbiy pedagogika va psixologiya, o'qitish va tarbiyalash usullari va texnologiyalari, kasbiy etik va boshqalarda ko'rib chiqiladi.

Kreativlik nima? Amerikalik psixolog Avraam Maslouning fikricha, bu har bir kishiga xos bo'lgan, lekin mavjud tarbiya, ta'lim va ijtimoiy amaliyot tizimi ta'sirida ko'pchilik tomonidan qo'yilgan ijodiy yo'nalishdir.

Lotinchada "kreativlik" nuqtai nazari. "Creatio" - "yaratish", "ijodkor" - "yaratuvchi", degan ma'nolarni anlatadi, lekin mohiyatan bu insonning ijodiy faoliyatining namoyon bo'lishidir.

Kreativ pedagogika - bu ijodiy ta'lim fani va san'atdir. Bu pedagogikaning majburlash pedagogikasi, hamkorlik pedagogikasi, tanqidiy pedagogika kabi pedagogika turlariga

qarama-qarshi bo'lgan pedagogikaning bir turi. Kreativ pedagogika o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, kelajagini yaratuvchisi bo'lishga o'rgatadi.

Kreativ pedagogika, har qanday fanga, xoh matematika, xoh fizika, xoh tillar, xoh iqtisod bo'lsin, qo'llanilish mumkin bo'lgan pedagogikadir. Ma'lum darajada aytish mumkinki, uning metodologiyasi o'qitish va o'rganish jarayonini o'zgartiradi.

Kreativlikni rivojlantirishning bosh maqsadi bu o'quvchilarning aqliy faoliyati va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdan iborat. Buning uchun biz talaba erishgan bir oz oldin fikrga emas, balki biroz yuqoriroq bo'lgan talablarni qo'yishimiz kerak

Kreativ fikrlaydigan o'qituvchiga qo'yiladigan zamonaviy talablar bo'lishi kerak, u axborotchi emas, balki o'quvchilarning individual maslahatni o'z ichiga oladi (koordinator), boshqaruvchi (menejer), muloqot tashkilotchisi, bo'lishi kerak. O'qituvchi bilimlarni o'zlashtirishning eng samarali usullarini izlashni qo'llab- va boshqaradi, qiziqarli kashfiyotlarni rag'bat qiladi, muvaffaqiyatsiz urinishlarni tahlil qiladi, o'quvchilarni mag'lub va g'alabalarni amalga oshirishga undaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi-talabalarga shaxsning iymon-e'tiqodining shakllanishi juda ham zarurdir. Agar talabaning mustahkam e'tiqodi shakllangan bo'lsa, uni hech qanday yomon maqsadlarga og'ishi sodir bo'lmaydi. Aksincha e'tiqodning pastligi, shakllanmaganligi ta'lim oluvchini yosh, begona, zararli g'oyalarga yetaklashi mumkin.

E'tiqodli insonning shakllanishi quyidagilardan yaqqol ko'zga tashlanadi:

1. Aqidaparastlik, "ommaviy madaniyat" sektantlik, missionerlik, prozelitizm kabi illatlardan himoya qilish vazifasini o'taydi;

2. Inson hayotida sodir bo'ladigan sinovlardan matonat bilan o'tishda manba, asos, garov bo'lib xizmat qiladi;

3. Mamlakatimizda bunyodkorlik, mehnatsevarlik tuyg'ularini mustahkamlashda yurtimizni yanada obod qilishda, xalqimiz koriga xizmat qilish kabi ezgu xislat va fazilatlarni voyaga yetkazishda shaxsga kuch-g'ayrat bag'ishlaydi;

4. Jahon, Vatanimiz faniga juda katta hissa qo'shgan yurtimizda xorazmiylar, farg'oniyalar, buxoriylar, samarqandiylar, termiziylar, nasafiylar, shoshiylarni kamol topishida muhim xizmat qilishi muhim ahamiyat egallaydi.

Zamonaviy ta'lim tarbiya to'g'risida o'z vaqtida I.A.Karimov shunday degan edilar:

"Pedagogning o'ziga zamonaviy bilim berish; ularning ma'lumotini, malakasini oshirish kabipaysalga solib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. O'qituvchi bolalarimizga zamonaviy bilim bersin deb talab qilamiz, ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo murabbiyning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak", shu sababli talabalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalar orqali dars berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida faoliyat yuritish maqsadga muvofiqdir. Chunki ilm tarbiya jarayonida o'zlashtiriladi va u yaxshini yomondan, exgulikni yovuzlikdan, joizni nojoizdan farqlash imkonini beradi.

Shu boisdan innovatsion texnologiyalar asosida zamonaviy bilim berish hozirgi davrning eng dolzarb talabi va ehtiyojidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Inog'omova. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob/ Metodik.qo'llanma.. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012.
2. Hoshimov K va boshqalar. Pedagogika tarixi //Pedagogika oliy o'quv yurtlari va dorilfununlar talabalari uchun O'quv qo'llanma. - Toshkent, O'qtuvchi, 1996, - 301-bet.
3. Шагеева Ф. Т. Педагогическое мастерство преподавателя инженерного вуза: пути совершенствования //Высшее образование. – 2019. – №.
4. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.
5. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.
6. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO 'ZI OJIZ O 'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O 'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.
7. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.
8. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653..
9. Jaxongirovna X. D. ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 7. – С. 112-117.
10. Tursumatova S., Tursunov D., Isroilova N. Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics //Eurasian Research Bulletin. – 2023. – Т. 17. – С. 204-209.
11. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.
12. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O 'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. Scientific Impulse, 1(8), 599-603.
13. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(4), 1626-1630.

14. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.
15. Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(12), 125-132.
16. Sodiqovna, A. M. (2022). Notipaviy qomatli ayollarga reglan bichimli yeng turlarini avfzalligi. PEDAGOGS jurnali, 13(1), 130-133.
17. Raxmatovna, M. S. (2022). Analysis of women's clothes sewing-a study to develop a norm of time spent on the technological process of knitting production. International Journal of Advance Scientific Research, 2(03), 16-21.
18. Tursunova, X. S. (2021). Study of Preliminary Design Work for the Selection and Manufacture of Fabrics Based on the Analysis of School-Age Girls' Clothing. ISJ Theoretical & Applied Science, 11(103), 568-572.
19. Mamatqulova, S. R., Nurmatov, D. X. O., Ergashev, M. I. O., & Moydinov, N. X. O. G. L. (2020). The influence of the qualification of repair workers on the efficiency of technical operation of automobiles. Science and Education, 1(9), 193-197.
20. Raxmatovna, M. S. (2021). The description of perspective fashion trends in men's clothing. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 2(10), 15-20.
21. Tursumatova, S. (2022). Selection of sewing machines and establishment of manufactured assortments. American Journal of Applied Science and Technology, 2(06), 42-46.
22. Qaxxorovich, N. Q., Juraevich, Y. N., Nozimjonovna, O. I., & Baxtiyorovna, N. B. (2021). The Perspective Directions For The Development Of Sericulture. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 24-27
23. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». Science and Education, 3(5), 584-590.
24. Muhammadrasulov, S. X., Xoshimova, M. X., & Mominov, B. B. (2023). STUDY OF PHYSICAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF SILK FABRICS AND THEIR ANALYSIS. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(3), 28-34.
25. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 29-33.
26. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).
27. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. Central Asian Journal Of Arts And Design, 2(12), 74-78.
28. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

29. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyevna, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 377-381.
30. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.
31. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O 'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.
32. Maxmudjon, T., Abdusattorovna, M. G., & Qosimjonovna, U. N. (2021). The Relationships between Constructive and Technological Solutions in the Creation of Clothes. *Central asian journal of arts and design*, 2(11), 55-59.
33. Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 10, 22-26.
34. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.
35. Nozimjonovna O. I., Xusanboyevna I. D. ZAMONAVIY TRIKOTAJ TO 'QIMALARINING HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 577-580.
36. Nozimjonovna, O. I., Madaminovich, K. K., Umarjanovna, R. S., & Maqsud o'g, E. M. M. (2022). ANALYSIS OF PHYSICOMECHANICAL PARAMETERS OF NEW PATTERNED KNITTED FABRICS OBTAINED ON KNITTING MACHINES WITH TWO CIRCULAR NEEDLES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(09), 1-9.
37. Uralov L. et al. Analysis of the effect of technological parameters of physical and mechanical indicators of two-layer knitted fabrics //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – Т. 2789. – №. 1.
38. Орипов, Ж. И. О., Валиев, Г. Н., & Турдиев, М. (2021). Исследование влияния способа производства шёлка-сырца на его качественные характеристики. In Сборник научных трудов Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения профессора НА Васильева (pp. 63-67).
39. Валиев, Г. Н., Орипов, Ж. И., & Турдиев, М. (2019). Улучшение качества намотки креповых нитей на крутильных машинах. *Актуальная наука*, (11), 9-12
40. Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 550-553.
41. Ulug'boboyeva M. Development of the Concept of a Collection of Dresses from Khonatlas Fabric //Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 10. – С. 121-124.

TIKUVCHILIK KORXONALARIDA TABIIY TOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rahmatova Nilufar Bahodirovna

Toshkent viloyati, Toshkent tumani

1-son kasb-hunar maktabi

maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola tikuvchilik texnologiyasida ishlab chiqilgan tolalarning o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan. Kalit so'zlar: tola, eshish koeffitsienti, bir davrli va ko'p davrli ko'rsatkichlar, yarim davrli, bikrlik ko'rsatkichlari.*

KIRISH

Mamlakatimiz iqtisodiyotida tub o'zgarishlar amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti asosan xom-ashyo yo'nalishidan raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish yo'lga izchil o'tayotganligi, mamlakat eksport salohiyati kengayayotganligi ishlab chiqarishning har bir sohasi oldiga yangi vazifalarni qo'ydi. Jumladan, tikuvchilik sanoatini rivojlantirish, xalqimizni yuqori sifatli, chiroyli kiyimlar bilan ta'minlash, kiyim ishlab chiqarishda eng sermahsul uskunalardan foydalanish imkoniyatini beradigan, kamroq sonli ishchilar kuch bilan mahsulot hajmini ko'paytiradigan texnologik jarayonlarni va kiyim konstruksiyalarini yaratish tikuvchilik sanoati xodimlari oldida turgan muhim vazifalardandir

Raqamli texnologiyalari davrida tikuvchilik korxonalari fan-texnikaning oxirgi yutuqlari asosida ishlab chiqarilgan jihozlarni bilan to'ldirilmoqda. Mashina va uskunalarni xilma-xil moslamalar bilan jihozlash orqali texnologik jarayonlarni kompleks mexanizatsiyalashtirish va yengil sanoatda avtomatlashtirish davom etmoqda.

Yengil sanoat — xilma-xil xom ashyodan keng iste'mol mahsulotlari va buyumlari ichki chizimga ixtisoslashgan sanoat tarmoqlari majmui. Yengil sanoatda xom ashyoga ham dastlabki ishlov berish, ham tayyor mahsulot ichki chizimda amalga oshiriladi. Yengil sanoatda paxta, ipak, zigir, kanop, jut tolalari, hayvonlar terisi, juni, sun'iy tolalar, sun'iy charm xom ashyo sifatida foydalaniladi. Uning asosiy tarmoqlari to'qimachilik, tikuvchilik, ko'nchilik, mo'ynado'zlik, poyab-zal sanoatlari hisoblanadi. Yengil sanoat maqsulotlari, shuningdek, mebelsozlik, aviatsiya, avtomobil, oziq-ovqat va b. sanoat tarmoqlarida, qishloq xo'jaligi, transport, sog'liqni saqlash va boshqalar. sohalarda ishlatiladi.

To'qimachilik tolalaridan iborat bo'lgan materiallar to'qimachilik materiallari deb ataladi. Tolalarning o'zi, iplar, shuningdek ulardan ishlangan buyumlar shunday materiallar jumlasiga kiradi.

To'qimachilik tolalari ko'ndalang o'lchamlari juda kichik, uzunligi cheklangan, qayishqoq hamda pishiq jismlar bo'lib, kalava ip va to'qimachilik buyumlari tayyorlash uchun ishlatiladi. Tolalar elementar va texnik tolalarga bo'linadi. Yanada maydaroq tolalarga bo'linmaydigan yakka tolalar elementar tolalar deb, bir necha elementar tolani biribiriga yopishtirib olingan kompleks tolalar texnik tolalar deb ataladi. Bu ikkala tolaning

uzunligi cheklangan bo'lib, bir necha o'n-yuz mm ga yetadigan, elementar ip uzunligi bir nechao'n va yuz metr ga yetadigan elementar toladir. To'qimachilik tolalar, iplar va tikuvchilik iplari oddiy sharoitda yumshoq, ingichka, egiluvchan bo'ladilar. Shuning uchun ular erkin holatda tartibsiz joylashgan bo'ladi. Tolalar, iplar olinishida va ulardan mahsulot ishlab chiqarishda ular turli egilish deformatsiyalariga uchraydi. Egilish deformatsiyasida ham yarim davrli, bir davrli va ko'p davrli ko'rsatkichlar o'rganiladi. To'qimachilik tolalar, iplar yarim davrli egilish deformatsiyasidan uzilmaydi. Bajarilgan ilmiy ishlardan ma'lumki agar tolalar, iplar 80-90 mkm radiusli qirrada egilsa shikastlanishi mumkin. Lekin amalda tolalar, iplar bunday kichik radiusli qirrada egilmaydi. Shuning uchun iplarning yarim davrli egilish deformatsiyasi o'rganilmaydi. Iplarning mustahkamligini va ko'p davrli deformatsiyalarga chidamligini oshirish uchun ular eshiladi va bir qancha eshilgan iplar qo'shib pishiriladi. Iplarni eshish koeffitsienti oshishi bilan ularning bikrligi oshadi. Iplarning bikrligi mayin mahsulot ishlab chiqarishda salbiy ta'sir qiladi.

Ip ishlab chiqaruvchi korxonalarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tikuvchilik iplariga qachalik ko'p buram beradigan bo'lsa, ularning bikrlik ko'rsatkich shunchalik ortib boraveradi. Lekin, tikuvchilik iplarida buramlar soni ortishi natijasida bikrlik ko'rsatkichi ortishi mumkin, aks holda ularning uziluvchanlik miqdori ortib ketadi. Shu sababli, tikuvchilik iplariga ham buram berayotganda optimal varianttanlanishi lozim bo'ladi. Iplarning bikrlik ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida tadqiqot ishlari olib borildi. Uning uchun, tolalar tarkibi va buramlar soni turlicha bo'lgan tikuvchilik iplaridan namunalar olinib, ularning bikrlik ko'rsatkichlari aniqlandi. Paxta tolasining fizik-mexanik xossalari chiziqli zichligi (yo'g'onligi), uzunligi, pishiqligi, uzayishi va qayishqoqligi, yeyilishga, egilishga, qisilishga, buralishga hamda tolaning tola ustida sirpanishga qarshiligi, gigroskopikligi, rangi, elektr va issiqlik o'tkazuvchanligi kiradi.

Tolaning uzunligi ham paxtaning sifatini belgilaydigan juda muhim xarakteristikadir. Tola qancha uzun bo'lsa, u kalava ipdagi boshqa tolalar bilan shuncha ko'proq tutashadi va ularni ajratib olish shuncha qiyinlashadi. Demak, uzun tolalardan chiziqli zichligi bir xil bo'lgan pishiq kalava ip olish mumkin, boshqa tomondan, ancha uzun tolalardan normal pishiqlikdagi ingichka kalava ip olish mumkin. Bu holda gap ixtiyoriy uzunlikdagi tola haqida ketyapti. Tolaning pishiqligi deb, uning ch o'zuvchi kuchlarga qarshilik qilish xususiyatiga aytiladi. Pishiqlikni baholash uchun uzilish nagruzkasn kattaligidan, ya'ni tola uzilguncha chidaydigan eng katta kuchdan foydalaniladi.

Turli tarkibli tolalar aralashmasi va 200 br/m buramlar sonining 12,1x2 teksli tikuvchilik iplarining bikrlik ko'rsatkichlarini aniqlashda olingan sinov natijalarini 100% paxta tolasidan olingan 12,1x2 teksli tikuvchilik iplarining sifat ko'rsatkichlariga nisbatan solishtiradigan bo'lsak, 90% paxta bilan 10% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 10,0% ga, 80% paxta bilan 20% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 13,2% ga, 70% paxta bilan 30% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 20,9% ga oshdi, buramlar soni 300 br/m bo'lganda 100% paxta tolasidan olingan 12,1x2 teksli tikuvchilik iplarining sifat

ko'rsatkichlariga nisbatan solishtiradigan bo'lsak, 90% paxta bilan 10% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 37,1% ga, 80% paxta bilan 20% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 39,8% ga, 70% paxta bilan 30% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 44,3% ga oshdi, buramlar soni 400 br/m bo'lganda 100% paxta tolasidan olingan 12,1x2 teksli tikuvchilik iplarining sifat ko'rsatkichlariga nisbatan solishtiradigan bo'lsak, 90% paxta bilan 10% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 1,5% ga, 80% paxta bilan 20% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 5,5% ga, 70% paxta bilan 30% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 10,3% ga oshdi, buramlar soni 500 br/m bo'lganda 100% paxta tolasidan olingan 12,1x2 teksli tikuvchilik iplarining sifat ko'rsatkichlariga nisbatan solishtiradigan bo'lsak, 90% paxta bilan 10% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 40,8% ga, 80% paxta bilan 20% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 47,3% ga, 70% paxta bilan 30% lavsan tolalari aralashmasidan olingan tikuvchilik ipining bikrligi 53,5% ga oshdi.

Tikuvchilik iplariga yuqori buram berilganda, bikrlik ko'rsatkichi oshadi. Bundan kelib chiqadiki, tikuvchilik iplariga buram berishda optimal varianti tanlab olinadi. Olib borilgan tadqiqot natijalari tahlilidan ko'rinib turibdiki, 12,1x2 teksli tikuvchilik iplariga 500 br/m buram berilganda, 12,1x2 teksli tikuvchilik iplariga 400 br/m buram berilganda, bikrlik ko'rsatkichi boshqa buramlarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. И.Г.Борзунов, К.И.Бадалов, В.Г.Гончаров, Т.А.Дугинова, Н.И.Шилова. Прядение хлопка и химических волокон. 2016.-238-248 б. 2. N.G.Abbasova, B.B.Axmedov, Sh.M.Maxkamova, T.A.Ochilov. Yengil sanoat mahsulotlari materialshunosligi. 2016.-30-38 б. 3. Фомченкова Л.Н. Швейные нитки на отечественном рынке// Текстильная промышленность. -2015. № 4.-б. 28-33. 005.95/.96
4. Sh.R. Marasulov. Paxta va ximiyaviy tolalarni yigrish. 2015.-214-222 б.
5. I.S.Soliev. TIKUVCHILIK BUYUMLARI TEXNOLOGIYASI. Darslik. Buxoro.2021
6. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.
7. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.
8. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

9. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.
10. Hamidullo o'g'li T. H., Kamolovich B. E. IMKONIYATI CHEKLANGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 648-653..
11. Jaxongirovna X. D. ZAMONAVIY KIYIM TIKISHDA TRANSFORMATSIYA USLUBLARINING O 'RNI //Uzbek Scholar Journal. – 2022. – Т. 7. – С. 112-117.
12. Tursumatova S., Tursunov D., Isroilova N. Research on the Production of Special Clothing for Car Repair Workers, Taking into Account Human Ergonomic Characteristics //Eurasian Research Bulletin. – 2023. – Т. 17. – С. 204-209.
13. .Xoshimova, M. X. Q., & Tursunuva, X. S. Q. (2021). Kombinatsiyalashgan yangli ayollar paltosining konstruktiv shakllari tahlili. Scientific progress, 2(8), 622-626.
14. Рустамова, М. Ф. К., & Рустамов, М. А. У. (2022). Изготовление современных искусственных нитей для пошива одежды на производстве АО «Ферганаазот». Science and Education, 3(5), 584-590.
15. Sh, T. X., Nizamova, B. B., & Mamatqulova, S. R. (2021). Analysis Of The Range Of Modern Women's Coats. The American Journal of Engineering and Technology, 3(09), 18-23.
16. Samiyevna, T. S., & Raxmatovna, M. S. (2022). The importance of creating embroidery patterns from the methods of artistic decoration in the light industry. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(5), 1-10.
17. Mamatqulova, S., & Tadjikuziyev, R. (2020). Метод оцінки рівня кваліфікації ремонтних робітників підприємства автомобільного обслуговування. Логос. Мистецтво Наукової Думки, (10), 41-44.
18. Ulugboboyeva, M. M., & Tursunova, X. S. (2021). Ways to solve problems in the production of knit wear. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 29-33.
19. Tursunova, X. S., & Rahmatovna, M. S. (2020). Ayollar paltosi uchun gazlamalar taxlili. In 3 rd international congress of the human and social science researches (itobiad).
- 20..Abduraximova, M. (2022). NOTIPAVIY QOMATLI AYOLLARGA MOS TUSHUVCHI KIYIM TURINI ANIQLASH. Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(18), 41-45.
- 21.Sadiqovna, A. M. (2022). Determining the Type of Clothing Suitable for Women With An Non Typical Figure. Texas Journal of Engineering and Technology, 10, 22-36..Maxmudjon, T., & Abdurakhimova, M. (2022). THE METHODS OF WELDING DETAILS OF SEWING ITEMS FROM THERMOPLASTIC MATERIALS. International Journal of Advance Scientific Research, 2(12), 125-132.
- 22.Maripdjanovna, U. B. M., & Xilola, T. (2022). Problems of automation of technological processes of sewing manufacturing. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(1), 550-553.

23. Davronbek, T. (2023). CLO3D YORDAMIDA AYOLLAR QOMATLARINI HAMDA UNDA KIYIM O'RNASHUVINI TAHLIL QILISH ORQALI KIYIM DIZAYNINI ISHLAB CHIQISH. *Scientific Impulse*, 1(8), 599-603.

24. Odinabonu, R. (2022). PALTOBOP QALIN GAZLAMALARNING SUV SHIMISH XOSSALARINING TAHLILI. *Scientific Impulse*, 1(4), 1626-1630.

25. Sodiqovna A. M., Abduqodirovna B. R. N. NOTIPAVIY QOMATLI AYYOLLARNING O'LCHAMLARI VA TANA TURLARINING FARQLANISHI // *Science and innovation*. – 2022. – Т. 1. – №. А3. – С. 284-288.

26. Samieva, T. S., Mirkomilova, R. M., & Obidovich, K. V. (2021). The professional pedagogical activity in modern education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 275-277.

27. Рахмонова, М. М., & Урмонова, Н. К. (2021). Основные Требования, История И Факты О Детской Одежде. *Central Asian Journal Of Arts And Design*, 2(12), 74-78.

28. Рахманова М. М., Анорбоев А. МОДА САНОАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ // *Scientific progress*. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 555-556.

29. Husanqizi, S. M., Ubaydulloyeva, Y. D., & Valiyevich, H. J. (2021). Analysis of the development of older women's clothing of different subcultures (On the example of muslim women's clothing). *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 377-381.

30. Kh, Q. D., Nigmatova, F. U., Yusupova, D., & Sovriddinova, M. (2021). Muslim Clothing As A Sign Of A Separate Subculture Of Older Women. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(05), 56-64.

31. Yusupova, D., & Butayeva, N. (2022). KATTA YOSHDAGI AYOLLAR UCHUN KIYIM ASSORTIMENTIGA ISTE'MOLCHILARNING EXTIYOJLARINI O'RGANISH. *Science and innovation*, 1(A7), 496-500.

DUNYO TA'LIM USLUBLARIDAGI SARA DURDONALAR...

Faxriddinov Muhammad Faxriddin o'g'li

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika
instituti o'qituvchisi, O'zbekiston*

Annotatsiya: *Maqolada rivojlangan mamlakatlar ta'lim jarayonlari va ularning bir-biridan farqlari keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Finlandiya ta'lim tizimi, o'qituvchilar faoliyati, Yaponiya ta'limi, GCSE va A-daraja, Oksford, Kembrij.*

Rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimini tahlil qilsak, ushbu tizim ularning milliy qadriyatlari va milliy ruhiyatiga qanchalik mos kelishini ko'ramiz. Chunki har bir millatning o'ziga xos rivojlanish yo'li, o'ziga xos ruhiyati va o'ziga xos milliy qadriyatlari bor. O'sha davlatda yashayotgan etnik xalqlarning ham qaysidir ma'noda bilim olishga bo'lgan qiziqishlari muhim rol o'ynashini ko'rishimiz mumkin. Har bir ta'lim tizimi tegishli mamlakatlar yoki jamoalarning madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarini aks ettiruvchi o'ziga xos kuchli jihatlarga va ayrim qiyinchiliklarga egadir. Ta'lim inson uchun ham, umuman jamiyat uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Bizning geografik joylashuvimiz, etnik kelib chiqishimizdan qat'iy nazar, bilimlarni saqlash va oshirishni ta'minlash uchun ta'lim tizimimizni himoya qilish va rivojlantirish juda muhim ekanligini unutmasligimiz lozim. Quyidagi jahon tan olgan o'qitilish uslublarini zamonaviy davlatlar misolida ko'rib chiqsak:

Finlandiya: Finlandiya ta'lim tizimi o'zining muvaffaqiyati bilan mashhur. U o'quvchilar va talabalar farovonligiga, keng imkoniyatlarga va individual ta'limga qaratilgan. Ular standartlashtirilgan testlarga kamroq e'tibor beradi, shuningdek, o'qituvchilar sinfda sezilarli erkinliklarga ega. Finlandiya ta'lim tizimining o'ziga xosligi ta'lim jarayonida asosiy ustuvorlik o'qituvchi va o'quvchi, talaba uchun imkon qadar erkin, qulay, jismoniy zo'riqish va ruhiy bosimlardan holi muhit yaratishga qaratilganligida namoyon bo'ladi. O'qituvchilar faoliyati baholanmaydi, tekshiruvlardan o'tkazilmaydi. Ya'ni o'qituvchilarga hisobdorlik emas, mas'uliyat yuklanadi. O'qituvchilar tayyorlash tizimining uzluksizligi va sifati sababli faoliyatlari davomida ularga erkinlik: o'qitish usullari va o'quv materiallarini milliy va mahalliy darajadagi o'quv dasturlari asosida mustaqil tanlash huquqi beriladi. Standartlashtirilgan testlar va maktablar faoliyati inspeksiyasi tizimi mavjud emas, maktablar reytingi yuritilmaydi. O'qituvchiga nisbatan ishonch o'ta yuqori hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida barcha o'quv materiallari bepul taqdim etiladi. O'qituvchilarning o'rtacha oylik ish haqi bir oyda – 3900 dollarni tashkil qiladi. [9]

Yaponiya: Yaponiyada ta'lim juda qadrlanadi va intizom hamda mehnatsevarlikka urg'u beriladi. O'quv rejasi qat'iy va talabalar ko'pincha qo'shimcha repetitorlik yoki maxsus maktablarga qatnashadilar. Ustozlarga hurmat hokimiyat madaniyatiga chuqur singib

ketgan. Qonunda yapon ta'limi g'arb ta'limi bilan uyg'unlashtirilgan. Yaponiya konstitutsiyasida barcha bolalar bepul umumiy ta'lim olishi shart ekanligi belgilab qo'yilgan. Yaponiya ta'limining ustun jihatlari bisyor. Ulardan yana biri o'qituvchilarning maoshi yuqoriligidadir. Bu esa o'qituvchilarga bo'lgan hurmat-e'tiborning bir ko'rinishidir. Yaponiyada dars boshlanishidan 5 daqiqa oldin o'quvchi, albatta, sinfda bo'lishi lozim. O'qituvchilarning o'rtacha oylik ish haqi bir oyda – 4000 dollarni tashkil qiladi. [8]

Germaniya: Germaniyada maktab ta'limi majburiy va bepul. 6 yoshdan 18 yoshgacha fuqarolar majburiy tartibda ta'lim olishi shart qilib belgilangan. Bolalar 5-6 yoshdan boshlang'ich maktabga qatnaydi. Boshlang'ich maktabda o'qish davri to'rt yildan olti yilgacha. Maktablarda birinchi, ikkinchi sinf davomida o'quvchilarga baho qo'yilmaydi. O'qituvchilar baho o'rniga bolaning individual, psixologik rivojlanish holati xususida hisobot tayyorlaydi. O'quvchilarga 3-sinfdan baho qo'yila boshlaydi. Germaniyada 6 ballik baholash tizimi qabul qilingan. Germaniya dual ta'lim tizimini taklif etadi, bu sinfda o'rganishni amaliy kasbiy ta'lim bilan birlashtiradi. Talabalar akademik yoki kasbiy yo'nalishlarni tanlashlari mumkin, bu esa keng ko'lamli martaba imkoniyatlariga olib keladi. O'qituvchilarning o'rtacha oylik ish haqi bir oyda – 4298 dollarni tashkil qiladi. [8]

Amerika Qo'shma Shtatlari: Amerika maktabidagi o'quv yili ikki semestrda bo'lingan. Maktab kuni 6 soatgacha davom etishi mumkin, shu jumladan tushlik tanaffusi, har bir dars 25 daqiqa davom etadi. To'lov evaziga farzandingiz ta'limiy o'yinlar o'ynaydigan yoki uy vazifasini bajarishda yordam beradigan "kengaytmalar" mavjud. O'quv kuni boshlanishidan oldin va oxirida maktabda politsiya xodimlari doimo navbatchilik qilishadi. Bundan tashqari, ertalab va o'quv kunining oxirida maktab xodimlari chorrahalarga borib, yo'l nazoratchisi sifatida o'quvchilarga yo'lni kesib o'tishda yordam berishadi. AQSh ta'lim tizimi shtatlarda farq qiladi, lekin u odatda boshlang'ich, o'rta va o'rta maktab ta'limini o'z ichiga oladi. Bu keng o'quv dasturiga, darsdan tashqari mashg'ulotlarga va standartlashtirilgan testlarga urg'u beradi. Oliy ta'lim imkoniyatlari jamoat kollejlari, universitetlar va kasb-hunar maktablarini o'z ichiga oladi. O'qituvchilarning o'rtacha oylik ish haqi bir oyda – 3521 dollarni tashkil qiladi. [8]

Buyuk Britaniya: Boshlang'ich ta'lim Buyuk Britaniyada yetti yoshdan boshlanadi va o'n yillar davom etadi. Shundan so'ng, bolalar, odatda, shu muassasa ichida o'rta maktabga borishadi. Britaniya ta'lim tizimi boshlang'ich, o'rta va oliy ta'limga tizimli yondashuvga amal qiladi. U akademik fanlarni jamlaydi va ko'pincha GCSE va A-darajalari kabi standartlashtirilgan imtihonlarni o'z ichiga oladi. Oksford va Kembrij kabi nufuzli universitetlar bilan mashhur. O'qituvchilarning o'rtacha oylik ish haqi bir oyda – 2703 dollarni tashkil qiladi. [8]

Qolgan davlatlarda ham quyidagicha o'rtacha bir oylik maoshini ko'rishimiz mumkin bo'ladi: Singapur 3782 dollar, Janubiy Koreya 2964 dollar, Irlandiya 3671 dollar, Avstriya 2940 dollar, Andorra 3388 dollar, Shvesiya 2893 dollar, Yangi Zelandiya 3354 dollar, San-Marino 2843 dollar, Avstraliya 3346 dollar, Italiya 2726 dollar, Fransiya 3332 dollar, Buyuk Britaniya 2703 dollar, Niderlandiya 3238 dollar, Gonkong 2196 dollar, Bagama

orollari 3189 dollar , Ispaniya 2133 dollar, Kanada 3151 dollar , Kipr 2126 dollar, Isroil 3064 dollar , Sloveniya 1914 dollar, Malta 1783 dollar , Estoniya 1560 dollar, Makedoniya 699 dollar , Botsvana 633 dollar, Braziliya 552 dollar , Xitoy 955 dollar, Chexiya 1454 dollar , Litva 1419 dollar, Malayziya 712 dollar , Meksika 401 dollar, Hindiston 119 dollar , Bangladesh 158 dollar, Qozog'iston 486 dollar, Tojikiston 155 dollar, Qirg'iziston 255 dollar. Yurtimizda hozirgi kunda o'rtacha 208 dollarni tashkil qiladi. [10] O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonovichning — “Bugungi va ertangi kunimizni, yoshlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor-o'qituvchilar, haqiqiy ziyolilar kerak. Ochiq aytish lozim, biz bu zahmatkash, fidoyi insonlar oldida hali qarzdormiz. Shu boisdan ham, qanchalik qiyin bo'lmasin, o'qituvchilar mehnatini munosib rag'batlantirish uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz. 2025 yilga borib, oliy toifali o'qituvchilarning oylik maoshini ekvivalent hisobida 1 ming dollarga yetkazish choralari ko'riladi” , — degan fikrlari butun bir O'zbekiston o'qituvchilarining qanchalik o'z ustilarida ishlashsa, o'rganishsa, albatta, rag'batlanishlarini bilishlari uchun aytilgan eng ishonchli va tasdiqlangan fikr bo'ldi. Zero, har bir o'qituvchi bilim berishdek mashaqqatli yo'lni bosib o'tishda, yurtboshimizning qo'llab – quvvatlashlarini his qilib turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://kun.uz/en/news/2022/09/27/differences-between-schools-of-uzbekistan-and-developed-countries-uzbek-man-in-switzerland-provides-a-comparison-of-public-education>
2. <https://www.globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/622/519>
3. <https://www.indiatoday.in/education-today/featurephilia/story/10-different-education-systems-around-the-world-2388988-2023-06-05>
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/10/28/fin-education/>
5. www.openscience.uz / ISSN 2181-0842. Sanaqulov Bekzod Oybek o'g'li Shahriyor Suvon o'g'li Shavqiyev Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
6. <https://abt.uz/blog/germaniya-talim-tizimi-va-uning-besh-oltin-qoidasi>
7. <https://oimurschool.ru/uz/samorazvitie/kakie-uroki-v-amerikanskih-shkolah-shkolnoe-obrazovanie-v-ssha-kak-uchatsya-v/>
8. <https://kun.uz/uz/news/2021/03/13/oqituvchilarga-eng-kop-maosh-qaysi-davlatda-berilishi-malum-qilindi>
9. <https://darakchi.uz/oz/136997>
10. <https://daryo.uz/2022/06/08/markaziy-osiyodagi-qaysi-davlatda-oqituvchilar-uchun-eng-yuqori-maosh-tolanadi>

МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХРОНИЧЕСКОГО МИЕЛОЛЕЙКОЗА

Рахманова У.У

*доцент кафедры военно-полевой терапии и гематологии Ургенчского
филиала ТМА*

Юсупов Ш.Э

*магистр кафедры военно-полевой терапии и гематологии Ургенчского
филиала ТМА*

Баходирова Д.Д

*-студентка педиатрического факультета
Ургенчского филиала ТМА*

ВВЕДЕНИЕ

Хронический миелолейкоз — это клональное опухолевое заболевание, вызванное злокачественным перерождением полипотентной стволовой гемопоэтической клетки пролиферация и дифференцировка которой приводит к расширению ростков кроветворения, представленных преимущественно зрелыми и промежуточными формами миелоидных клеток [1,2,3].

ХМЛ является наиболее часто встречающейся разновидностью миелопролиферативного заболевания, на его долю приходится от 15 до 20% всех лейкозов, с обязательным выявлением филадельфийской хромосомы -транслокации t(9;22)(q34;q11) [7,8].

Успехи достигнутые учеными в понимании патогенеза и терапии ХМЛ позволили значимо изменить продолжительность и качество жизни больных, а в настоящее время уже рассматривается вопрос об их излечении [Маһон F. 2015, Ионова Т.И. 2021]. Однако, несмотря на все достижения, остается проблема развития резистентности и прогрессии данной патологии [Шуваев В.А., 2015, Абдулкадыров К.М. 2016]. В связи с этим все чаще встречаются работы по изучению молекулярно-генетических основ ХМЛ, прогноза эффективности таргетной терапии на основании молекулярно-биологических механизмов развития резистентности лечения [Савченко В.Г., 2017, Тихонова В.В.2018].

Следовательно, дальнейшее изучение эпидемиологических показателей ХМЛ в различных регионах, в том числе в Хорезмской области, позволит выявить местные особенности развития и течения ХМЛ, сравнить их с показателями других стран. Выявление частоты встречаемости различных мутаций и их комбинаций на разных территориях даст возможность прогнозировать течение заболевания и на ранних этапах переключаться на более эффективные препараты. А исследование полиморфизма генов, позволит уточнить некоторые механизмы патогенеза данной патологии.

Цель исследования: Изучение эпидемиологии, клинико-гематологической характеристики больных ХМЛ в Хорезмской области, с изучением полиморфизма генов и анализом клинико-генетических ассоциаций, что позволит уточнить некоторые механизмы патогенеза данной патологии, развития резистентности к терапии, и в свою очередь поможет при выборе лечебной тактики и определении прогноза заболевания.

Материалы и методы исследования: Изучены результаты отечественных и зарубежных исследований по эпидемиологии, этиологии, патогенезу, диагностике и лечению больных с ХМЛ.

Все больные по совокупности основных клинико-гематологических признаков, свойственных ХМЛ, были подразделены на 2 группы.

Первую группу составили 28 больных ХМЛ в возрасте от 20 до 70 лет с длительностью заболевания 1 месяца до 6 лет. Из них у 19 больных установлена хроническая стадия - 1-подгруппа; у 6 фаза акселерации 2-я подгруппа; и у 3 фаза бластного криза 3-я подгруппа. У всех больных данной группы исследовался кариотип лейкозных клеток.

Во вторую группу вошли 22 больных в возрасте от 19 до 77 лет с длительностью заболевания от 2 месяцев до 9 лет клинико-гематологическими признаками ХМЛ и с неисследованным кариотипом.

В работе использовались эпидемиологические, клинические, инструментальные, лабораторные, в том числе генетические и статистические методы исследования.

Результаты исследований: Эпидемиологических данных о заболеваемости, распространенности, группах и факторах риска развития ХМЛ в Узбекистане до последнего времени было не достаточно и они имели разрозненный характер. В экономически развитых странах опыт сбора эпидемиологических данных в рамках различных регистров был гораздо шире [2,4]. Так как планирование комплекса лечебно-диагностических и профилактических мероприятий для пациентов с этим заболеванием предполагает необходимость не только ведения регистра больных, но и эпидемиологических, генетических исследований в каждом регионе [5]. По данным мировой литературы регистрируемая заболеваемость ХМЛ составляет 1,0-1,5 на 100 000 населения и занимает 5 место среди гемобластозов [2]. Заболевание встречается у людей любого возраста и обоего пола, но редко у детей младше 10 лет. Пик заболеваемости приходится на возраст 30-50-лет, около 30% - составляют больные старше 60 лет. Ценность эпидемиологических исследований возрастает, когда предоставляется возможность их сравнения. Установлено, что медиана возраста составляет 55 лет, доля больных ХМЛ репродуктивного возраста до 40 лет, составляет 29-30%, из них 39-54 % женщины, пик заболеваемости приходится на 50-59 лет - это наиболее социально активная часть населения .

Эпидемиологические исследования проведенные в Хорезмской области за период 2021-2023гг показали, что количество пациентов с хроническим миелолейкозом в регионе значительно увеличилось за счет повышения заболеваемости в 2 раза и роста распространенности в 5 раз после внедрения современных методов исследования, что указывает на повышение эффективности диагностики и лечения за этот период. Показатели смертности от ХМЛ значимо не изменились.

Клинико-гематологическая характеристика больных с ХМЛ в Хорезмской области по сравнению с данными других авторов не выявила существенных региональных особенностей заболевания.

В рамках данного исследования проведен анализ молекулярно-генетических основ развития хронического миелолейкоза проживающих в условиях Хорезмской области.

При цитологическом исследовании пациентов первой группы у 23 (82,1%) из 28 была выявлена классическая транслокация t(9;22)(q34;q11)-филадельфийская хромосома. При отдельном анализе по подгруппам было отмечено следующее: в первой подгруппе филадельфийская хромосома определялась у 16 (84,2%) больных и в том числе у одной больной обнаружена трисомия по хромосоме 8; у больных второй подгруппы Ph хромосома выявлена у 5 (83,3%) из 6 обследованных, а у 1 (17%) - обнаружен кариотип 2n=47,ху+22 с перестройкой фрагмента BCR по типу B2A2. Между тем, у больных третьей подгруппы, наряду с Ph-хромосомой в опухолевых клетках, у 1(33,3%) больного найдена изомерия хромосомы 17.

Таблица 1

Результаты цитогенетического анализа

Фаза болезни	Ph положительные	Ph негативные	Общее количество (n=28)
Хроническая	16 (84,2%)	3 (15,7%)	19
Акселерация	5 (83,3%)	1 (16,7%)	6
Бластный криз	3 (100%)	0	3
Среднее значение в группе	24 (85,7%)	4 (14,2%)	28

Таким образом, полученные данные основных клинико-гематологических признаков, присущих к хроническому миелолейкозу, выявили однородность их в

исследуемых группах больных (первая группа с обнаруженной Ph-хромосомой или перестройкой фрагмента BCR, вторая - с неизвестным кариотипом, детекция перестройки фрагмента BCR не производилась) Клинико-гематологические параметры обеих групп были близки в абсолютном выражении и претерпевали параллельные изменения по мере прогрессирования клинико-гематологических показателей. Особенно это актуально для больных в хронической фазе заболевания, в которой, большинстве случаев и осуществляется диагностика ХМЛ (таблица 1).

Клиническая симптоматика ХМЛ весьма разнообразна. Как известно, характерным признаком заболевания является увеличение размеров печени и селезенки. Причем начальные признаки болезни нередко связаны именно с увеличением размеров селезенки. При расспросе и объективном осмотре больных ХМЛ выявлена следующая клиническая картина обследованных в зависимости от стадии заболевания (таблица 2)

Таблица 2

Жалобы обследованных больных в зависимости от стадии ХМЛ

Признак	Хроническая стадия (n=28)	Развернутая стадия (n=14)	Терминальная стадия (n=8)
Похудание	13 (46,4%)	12 (85,7%)	8 (100%)
Понижение аппетита	4 (14,2%)	10 (71,4%)	7 (87,5%)
Тошнота, рвота	4 (14,2%)	8 (57,1%)	8 (100%)
Боль в области сердца	14 (50%)	10 (71,4%)	6 (75%)
Сердцебиение	13 (46,4%)	10 (71,4%)	8 (100%)
Гипотония	3 (10,7%)	9 (64,2%)	8 (100%)
Одышка при физической нагрузке	10 (35,7%)	9 (64,2%)	8 (100%)
Боль и тяжесть в левом подреберье	6 (21,4%)	12 (85,7%)	8 (100%)
Частые инфекции	2 (7,1%)	11 (78,5%)	8 (100%)
Геморрагический синдром	3 (10,7%)	3 (21,4%)	5 (62,5%)
Симптомы нейрорлейкоза	-	2 (14,2%)	4 (50%)
Лейкемиды	-	3 (21,4%)	6 (75%)

Пациенты в хронической стадии заболевания чаще (46,4%) жаловались на безпричинное похудание. Больных беспокоили жалобы со стороны сердечно-сосудистой системы, это боли в области сердца у 14 (50%), сердцебиение у 13 (46,4%), а так же одышка при физической нагрузке у 10 (35,7%) пациентов. Понижение аппетита, рвота и тошнота беспокоили 4 (14,2%) больных. Чувство боли и тяжести в левом подреберье отмечали 6 (21,4%) больных. Следует отметить, что спленомегалия при ХМЛ объясняется несколькими факторами: 1) лейкозной инфильтрацией селезенки; 2) развитием миелофиброза параллельно с фиброзированием костного мозга; 3) вторичным повреждением селезенки, связанным с токсическим гепатитом, цирротическим перерождением печени и портальной гипертензией [2]. При значительной спленомегалии, особенно при высоком лейкоцитозе и тромбоцитозе, у больных ХМЛ возможно возникновение инфарктов селезенки. У больных включенных в исследование мы не выявили этого осложнения. Следует отметить, что пониженное артериального давления выявлено у 3 (10,7%) пациентов. Геморрагический синдром в виде носовых и десневых кровотечений отмечали 3 (10,7%) обследованных. Жалобы на поражение нервной системы, высыпания на коже в виде лейкоидов не беспокоили пациентов в этой стадии заболевания.

Отличительной особенностью клинической картины больных в развернутой стадии болезни - это прогрессирование всех без исключения жалоб. Так, следует отметить высокий процент встречаемости жалоб на похудание у 12 (85,7%), гепатоспленомегалию у 12 (85,7%), частые инфекции 11 (78,5%) пациентов. Понижение аппетита беспокоило 10 (71,4%) больных, боль в области сердца и сердцебиение отмечали так же 10 пациентов (71,4%). В клинической картине нарастали жалобы на гипотонию и одышку при малейшей физической нагрузке у 64,2% больных. Геморрагический синдром и появление лейкоидов мы наблюдали у 3 (21,4%) пациентов. Поражение нервной системы в виде нейролейкоза было выявлено у 2 (14,2%) больных ХМЛ.

В процессе развития ХМЛ у больных в терминальной стадии следует отметить резкое ухудшение их состояния. У всех обследованных (100%) пациентов в фазе бластного криза наблюдалось резкое похудание (истощение), тошнота, рвота, сердцебиение, гипотония, одышка в покое, частые инфекции, гепатоспленомегалия. Геморрагический синдром отмечался в виде носовых, десневых и подкожных кровоизлияний у 5 (62,5%) больных. Нейролейкоз был диагностирован у половины пациентов. Лейкемиды были выявлены у 75% больных.

Вывод: Таким образом, следует отметить, что при развитии заболевания ХМЛ, клиническая картина у обследованного контингента ухудшалась. Больных в основном беспокоили жалобы на гиперпластический, интоксикационный, геморрагический синдромы, а также поражение сердечно-сосудистой и нервной системы.

При анализе сопутствующих заболеваний у изученных больных нами были получены следующие результаты. Учитывая, что основная масса обследованных была молодого возраста, то и выявленные заболевания были распределены следующим образом. Так, у обследованных больных ХМЛ 24% составили заболевания дыхательной системы, такие как острый и хронический ларингит, бронхит, трахеит, пневмония и т.д. Заболевания желудочно-кишечного тракта беспокоили 20% (10) больных. В эту группу мы внесли хронический гастродуоденит, панкреатит, холецистит, язвенная болезнь двенадцатиперстной кишки. Заболевания сердечно-сосудистой системы такие как артериальная гипертензия (АГ), ишемическая болезнь сердца (ИБС), стенокардия напряжения встретились 7 раз, это составило 14% обследованных. Реже встретились такие заболевания как остеохондроз, хронический бронхит, фолликулярная ангина - у 3 больных (6%). Астеноневротический синдром и гепатит С был выявлен у 2 больных, что составило по 4% обследованных.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сулейманова Д. Н., Рахманова У. У., Давлатова Г. Н. ВЛИЯНИЕ ХЕЛАТОРНОЙ ТЕРАПИИ НА КЛЕТОЧНОЕ ЗВЕНО ИММУНИТЕТА ПРИ ТАЛАССЕМИИ //Замонавий клиник лаборатор ташхиси долзарб муаммолари. – 2022. – №. 1. – С. 159-160.
2. Сулейманова Д. Н., Рахманова У. У., Сатликов Р. К. ОСОБЕННОСТИ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ МАРКЕРОВ У ПАЦИЕНТОВ С β -ТАЛАССЕМИЕЙ //Замонавий клиник лаборатор ташхиси долзарб муаммолари. – 2022. – №. 1. – С. 160-161.
3. Ganiev U.G., Rakhmanova U.U. IMMUNE STATUS IN HEMOGLOBINOPATHY //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – Т. 3. – №. 33. – С. 216-219.
4. Рахманова У. У. Хелатор терапия қабул қилаётган β -талассемия беморларда клиник-иммунологик жихатларини ўрганиш. – 2021.
5. Рахманова У. У. ОЦЕНКА КЛИНИКО-ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ПАЦИЕНТОВ С ТАЛАССЕМИЕЙ //ББК 72 Н126. – 2020. – С. 795.
6. Рахманова У. У. БЕТА-ТАЛАССЕМИЯ И ЛАКТОФЕРРИН //ББК 72 В108. – 2020. – С. 148.
7. Рахманова У. У. Изучение выявляемости больных талассемией в некоторых регионах Узбекистана //Инновационное развитие и потенциал современной науки. – 2020. – С. 287-291.
8. Шамсутдинова М. И., Рахманова У. У., Абидов Ф. О. У. Аспекты клинико-лабораторных данных заболеваний печени при гемолитической анемии //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 23 (35). – С. 130-132.
9. Rakhmanova U. U. et al. Diagnostic and predictive significance of immunological disorders in β -Thalassemia. – 2021.
10. Рахманова У. У. Медико-генетическая консультация больных талассемией в Узбекистане. – 2020.

11. Рахманова У. У. и др. Роль и значение лактоферрина, ферритина, клеточного иммунитета при талассемии. – 2020.
12. Маткаримова Д. С., Рахманова У. У., Халматова Н. М. Изучение особенностей основных патогенетических механизмов идиопатической тромбоцитопенической пурпуры у допризывников //Вісник проблем біології і медицини. – 2012. – Т. 2. – №. 2. – С. 124-127.
13. Sulaymanova D. N., Rakhmanova U. U., Otaboyev O. B. STUDY OF CYTOKINE STATUS IN PATIENTS WITH B-THALASSEMIA //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – Т. 11. – №. 6. – С. 1006-1009.
14. Rakhmanova U. U., Sharipov Y. R. ANEMIA OF CHRONIC DISEASE IN THE ELDERLY (LITERATURE REVIEW) //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – Т. 2. – №. 20. – С. 198-202.
15. Рахманова У. У. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ГУМОРАЛЬНОГО ИММУНИТЕТА И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ХЕЛАТОРНОЙ ТЕРАПИЕЙ ПРИ ТАЛАССЕМИИ //Медицинский совет. – 2022. – Т. 16. – №. 19. – С. 162-166.
16. Рахманова У. У., Сулейманова Д. Н., Юсупова И. А. Взаимосвязь ферритина, интерлейкина-2 м ни-6 с показателями общей заболеваемости у больных β-талассемией //Медицинские новости. – 2020. – №. 7 (310). – С. 86-88.
17. Рахманова У. У. Оценка клинико-иммунологических показателей у пациентов с талассемией //Наука, образование, инновации: апробация результатов исследований. – 2020. – С. 795-803.
18. Рахманова У. У. и др. Изучение показателей ферритина, интерлейкина-2 и интерлейкина-6 в сыворотке крови больных талассемией //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 1-2 (79). – С. 48-51.
19. Рахманова У. У. Бета-талассемия и лактоферрин //Сборник научных трудов.«Вопросы современной науки: новые достижения» Болгария. – 2020. – С. 148-151.
20. Рахманова У. У. и др. Роль и значение лактоферрина, ферритина, клеточного иммунитета при талассемии. – 2020.
21. Болтаева Ф. Г., Рахманова У. У., Бабаджанова Ш. А. Изучение клинического течения и гемостазиологических нарушений у больных коронавирусом в период первой волны COVID-19 в Хорезмской области. – 2022.
22. Рахманова У. У. Хелатор терапия қабул қилаётган β-талассемия беморларда клиник-иммунологик жихатларини ўрганиш. – 2021.
23. Расулов Х. Р., Рахманова У. У. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ХЕЛАТОРНОЙ ТЕРАПИИ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ ТАЛАССЕМИЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН //ББК 72 С56. – 2021. – С. 159.
24. Rakhmanova U. U. β-THALASSEMIA: RELATIONSHIP OF INDICATORS OF HUMORAL IMMUNITY AND SERUM FERRITIN //ББК 72 В109. – 2020. – С. 167.

25. Рахманова У. У. и др. ИММУННЫЕ ГЕМОЛИТИЧЕСКИЕ АНЕМИИ //Современные медицинские исследования. – 2018. – С. 26-28.

26. Рахманова У. У. ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ПОЛИМОРФИЗМОВ ПРИ ТРОМБОЦИТОПЕНИИ STUDY OF THE FEATURES OF GENETIC POLYMORPHISMS IN THROMBOCYTOPENIA //Журнал выпускается ежемесячно. Научный журнал публикует статьи по медицинской тематике. Подробнее на [www. avicenna-idp. ru](http://www.avicenna-idp.ru) За точность приведенных сведений и содержание данных, не подлежащих открытой публикации, несут ответственность авторы. Редкол. – 2017. – С. 37.

27. Рахманова У. У. СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ЭТИОПАТОГЕНЕЗЕ НЕКОТОРЫХ ГЕМОПРАГИЧЕСКИХ ДИАТЕЗОВ //Авиценна. – 2017. – №. 6. – С. 26-39.

28. Рахманова У. У. ОСОБЕННОСТИ ГЕМОСТАЗА У ДЕТЕЙ С ИДИОПАТИЧЕСКОЙ ТРОМБОЦИТОПЕНИЧЕСКОЙ ПУРПУРОЙ В УСЛОВИЯХ ПРИАРАЛЬЯ //Журнал теоретической и клинической медицины. – 2015. – №. 2. – С. 119-121.

29. Маткаримова Д. С. и др. Особенности системы гемостаза и оксида азота у допризывников с дизагрегационной тромбоцитопатией и тромбоцитопенической пурпурой //Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2013. – Т. 13. – №. 2 (42). – С. 132-134.

СОВРЕМЕННЫЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ МАРКЕРОВ У ПАЦИЕНТОВ С НАСЛЕДСТВЕННОЙ ГЕМОЛИТИЧЕСКОЙ АНЕМИЕЙ (ТАЛАССЕМИЕЙ)

Сулейманова Д.Н., Рахманова У.У. Бахтиярова Ф.И.

*Республиканский специализированный научно-практический медицинский
центр гематологии. Ташкент
Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии. Ургенч*

Актуальность: Талассемии-это гетерогенная группа заболеваний, при которой происходит нарушение синтеза одной или более глобиновых цепей, частично или полностью угнетается продуцирование нормального гемоглобина, развивается тяжелая степень анемии. Клинически важными типами и наиболее распространенными являются α талассемия (Д56) и β талассемия (Д56,1). Талассемия, при которой нарушается синтез β -цепи глобина, называется β -талассемией. Этот вид талассемии встречается чаще других. При δ -талассемии нарушается синтез α -цепи. Описаны также случаи γ -, δ - и β δ -талассемии, при которых нарушен синтез одноименных цепей глобина.

Талассемия встречается в странах Средиземноморского бассейна, на Среднем Востоке, в Южной и Восточной Азии, в странах Южной части Тихого океана и в Южном Китае, с уровнями носителей гена болезни от 2% до 25%. Более 70% новорожденных, пораженных серповидно-клеточными нарушениями, ежегодно появляются на свет в странах Африки, расположенных к югу от Сахары.

Несмотря на недостаток надежной информации в отношении ситуации во многих регионах мира, в соответствии с последними данными, около 7% всего населения мира являются носителями генов нарушений гемоглобина.

Сегодня гемоглобинопатии не ограничены каким-либо отдельным регионом, они являются широко распространенными по всему миру заболеваниями и представляют собой глобальную проблему общественного здравоохранения. Гемоглобинопатии распространились в связи с миграцией населения из эндемических районов в страны, где они крайне редко встречались среди коренных жителей.

Целью исследования явилось изучение уровня ферритина и показателей цитокинового статуса больных β -талассемией, анализ эффективности хелаторной терапии.

Материалы и методы: Исследования проведены на базе РСНПМЦГ совместно с Республиканским институтом Иммунологии и геномики человека города Ташкента, где определяли уровень изученных цитокинов. Всего в исследованиях участвовало 200 больных талассемией, находящиеся на диспансерном учёте в Республиканском специализированном научно-практическом медицинском центре гематологии.

Гендерным распределением установлено, что в основной группе – 61 больных женского пола и 141 мужского пола.

Результаты и обсуждение: Поскольку талассемии относятся к гематологическим заболеваниям, специализированная помощь оказывается в учреждениях гематологического профиля.

Как известно, в Узбекистане 14 регионов, и ежегодно вновь регистрируется около 10-15 новых случаев талассемии. Отсутствие хелаторной терапии (препарат Деферазирокс (Эксиджад)) приводит к гемосидерозу внутренних органов (накопление излишков железа) и летальному исходу. Ежегодно умирают около 10-12 больных, не дожив до подросткового возраста. За последние годы смертность снижена благодаря хелаторной терапии. Наиболее высокая распространенность талассемии отмечена в Сурхандарьинской, Кашкадарьинской, Самаркандской, Бухарской областях.

На 2022 год на диспансерном учете в РСНПМЦГ- 238 больных, по сравнению с 2015 годом были зарегистрированы-154 больных с диагнозом β - талассемией. Такая ситуация свидетельствует о крайней необходимости пренатальной диагностики в нашей республике, наибольшего внимания требуют именно эти регионы, особенно в плане предупреждения родственных браков.

Известно, что родственные браки повышают риск развития талассемии, по нашим данным именно в этих регионах отмечена высокая распространенность родственных браков

Известно, что при талассемии применяется хелаторная терапия (ХТ), основной целью которой является поддержание безопасных концентраций железа в организме. Начиная с 2015 года в нашу республику поставляется препарат Эксиджад, больные талассемией обеспечиваются препаратом за счет государственных средств. Всем пациентам по месту жительства или в РСНПМЦГ осуществляется следующая медицинская помощь за счет бюджетных средств (т.е. бесплатно): обследование, базовая терапия (гемотрансфузии отмытой/размороженной эритроцитарной массы), сопроводительная терапия (витамины, гормоны, гепатопротекторы, симптоматическая терапия и пр.), бесплатная госпитализация.

Нами изучена эффективность хелаторной терапии у больных талассемией за 2015-2020 гг. Изучение ретроспективных и отчетных данных и сравнения возрастной сетки больных талассемией до и после внедрения ХТ показало, что за время после внедрения ХТ в республике почти в 2 раза возросла численность подростков и взрослых, которые ранее не доживали до этого возраста. Численность детей раннего возраста снизилось в 3 раза, численность детей дошкольного и школьного возраста достоверно возросла, что также указывает на снижение смертности в этом возрасте. На сегодняшний день взрослых больных, старше 17 лет состоящих на учете -36 человек. Таким образом, внедрение ХТ позволило увеличить продолжительность

жизни больных, снизить смертность. До хелаторной терапии в республике ежегодно умирали около 10-15 детей с талассемией, за годы внедрения ХТ умерли всего 9 детей, а в 2021 году-3 больных. Причиной смерти были различные инфекции, при этом общая численность больных талассемией за годы внедрения ХТ (2015-2022 гг.) выросла на 44, что также свидетельствует о снижении смертности среди них.

Постоянное проведение хелаторной терапии на начальном этапе диагностики талассемии позволяет поддерживать уровень железа в организме на безопасном уровне и тем самым предотвратить интоксикацию железом, предотвратить развитие гемосидероза и соответственно нарушение функций внутренних органов. При отсутствии хелаторной терапии обычно к 5-6 году жизни почти у всех пациентов с талассемией развивается тяжелый гемосидероз, продолжительность жизни в среднем составляет 6 -8 лет. Основным показателем развития гемосидероза является уровень ферритина крови.

Нами были изучены показатели ферритина, цитокинового профиля, в частности показатели интерлейкинов 2 и 6 у больных талассемией, получающих хелаторную терапию.

Полученные результаты представлены ниже.

Таблица №1

Показатели ферритина сыворотки крови у больных талассемией в динамике проведения хелаторной терапии

Показатели	До хелаторной терапии	Через 4 месяца после хелаторной терапии	Через 8 месяцев после хелаторной терапии	Через 12 месяцев после хелаторной терапии
ферритин	32870 нг/мл	21708,1 нг/мл	12905,9 нг/мл	7626,8 нг/мл

Как показано в таблице показатели ферритина до хелаторной терапии по сравнению с нормой повышены в сотни раз, через 4 месяца после хелаторной терапии показатели ферритина снизились в 1,5 раза, через 8 месяцев в 2,5 раза, через год в 4 раза ($P < 0.05$). Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о высокой эффективности хелаторной терапии, а также позволяют прогнозировать динамику показателей ферритина у больных талассемией.

Данные о повышенной восприимчивости больных талассемией к инфекциям вызывают большой интерес к изучению различных аспектов иммунного статуса больных.

Результаты указывают, что показатели интерлейкина 2 (IL 2) составили в среднем $123,6 \pm 114,1$ МЕ/мл, а показатели интерлейкина 6 (IL6) составили $241,4 \pm 43,2$ пг/мл.

В норме показатели интерлейкина 2 составляет 158-623 МЕ/мл, интерлейкина 6 составляет 3,40-5,90 пг/мл. Таким образом, в наших исследованиях показание интерлейкина 2 увеличено по сравнению с нормой в 2-3 раза, интерлейкина 6 в сотни раз. Возможно, это связано с гемосидерозом, который подтверждается со значительным повышением показателей ферритина. Полученные результаты указывают на необходимость изучения взаимосвязи между гемосидерозом и показателями интерлейкинов 2 и 6.

При изучении интерлейкинов у больных талассемией нами установлено увеличение в сыворотке крови концентрации IL-2 и 6, что указывает на сдвиг в продукции интерлейкинов в сторону провоспалительных.

Заключение: Выявлена взаимосвязь между показателями ферритина и общей заболеваемостью, что позволяет прогнозировать их показатели в ходе проведения хелаторной терапии. При изучении интерлейкинов 2 и 6 в сыворотке крови у больных выявлено достоверное повышение их показателей, что свидетельствует о иммунодефицитном состоянии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Асадов Ч.Д., Рагимов А.А. Иммунологические нарушения при β -талассемии (обзор литературы). Вестник службы крови России, 2011, №1, стр 37-42.
2. Волкова С.А., Боровков Н.Н. Основы клинической гематологии: учебное пособие. 2013.-400с.
3. Красильникова М.В., Лохматова М.Е., Сметанина Н.С. Гематологии/онкологии и иммунопатологии в педиатре. 2009;1:43-6.
4. Постановление президента Республики Узбекистан от 7.09.2019года №ПП4440 «О мерах по дальнейшему улучшению медицинской и социальной помощи детям с редкими (орфанными) и другими наследственно-генетическими заболеваниями»
5. Руководство по клиническому лечению талассемии 2 издание. МФТ, 2007г, 203стр.
6. Румянцев А.Г., Токарев Ю.Н. Перегрузка железом и хелаторная терапия Москва 2015.
7. Сисла Б. Руководство по лабораторной гематологии/ пер.сангл.под общ. Ред.А.И. Воробьева.-М.: Практическая медицина, 2011.-352с.:ил
8. Сулейманова Д.Н., Маматкулова Д.Ф., Нарметова М.У., Давлатова Г.Н. Риск перегрузки железом и хелаторная терапия у больных талассемией. Методическое пособие, Ташкент, 2018, 52 с..
9. Kushner JP, Porter J P, Olivieri NF. Secondary iron overload. Hematology Am SocHematolEduc Program. 2010:47-61.

10. Abetz L, Baladi J-F, Jones P, Rofail D. The impact of iron overload and its treatment on quality of life: results from a literature review. *Health Qual Life Outcomes*. 2006;4:73.
11. Сулейманова Д. Н., Рахманова У. У., Давлатова Г. Н. ВЛИЯНИЕ ХЕЛАТОРНОЙ ТЕРАПИИ НА КЛЕТОЧНОЕ ЗВЕНО ИММУНИТЕТА ПРИ ТАЛАССЕМИИ //Замонавий клиник лаборатор ташхиси долзарб муаммолари. – 2022. – №. 1. – С. 159-160.
12. Сулейманова Д. Н., Рахманова У. У., Сатликов Р. К. ОСОБЕННОСТИ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ МАРКЕРОВ У ПАЦИЕНТОВ С β -ТАЛАССЕМИЕЙ //Замонавий клиник лаборатор ташхиси долзарб муаммолари. – 2022. – №. 1. – С. 160-161.
13. Ganiev U. G., Rakhmanova U. U. IMMUNE STATUS IN HEMOGLOBINOPATHY //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – Т. 3. – №. 33. – С. 216-219.
14. Рахманова У. У. Хелатор терапия қабул қилаётган β -талассемия беморларда клиник-иммунологик жихатларини ўрганиш. – 2021.
15. Рахманова У. У. ОЦЕНКА КЛИНИКО-ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ПАЦИЕНТОВ С ТАЛАССЕМИЕЙ //ББК 72 Н126. – 2020. – С. 795.
16. Рахманова У. У. БЕТА-ТАЛАССЕМИЯ И ЛАКТОФЕРРИН //ББК 72 В108. – 2020. – С. 148.
17. Рахманова У. У. Изучение выявляемости больных талассемией в некоторых регионах Узбекистана //Инновационное развитие и потенциал современной науки. – 2020. – С. 287-291.
18. Шамсутдинова М. И., Рахманова У. У., Абидов Ф. О. У. Аспекты клинико-лабораторных данных заболеваний печени при гемолитической анемии //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 23 (35). – С. 130-132.
19. Rakhmanova U. U. et al. Diagnostic and predictive significance of immunological disorders in β -Thalassemia. – 2021.
20. Рахманова У. У. Медико-генетическая консультация больных талассемией в Узбекистане. – 2020.
21. Рахманова У. У. и др. Роль и значение лактоферрина, ферритина, клеточного иммунитета при талассемии. – 2020.
22. Маткаримова Д. С., Рахманова У. У., Халматова Н. М. Изучение особенностей основных патогенетических механизмов идиопатической тромбоцитопенической пурпуры у допризывников //Вісник проблем біології і медицини. – 2012. – Т. 2. – №. 2. – С. 124-127.
23. Sulaymanova D. N., Rakhmanova U. U., Otaboyev O. B. STUDY OF CYTOKINE STATUS IN PATIENTS WITH B-THALASSEMIA //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – Т. 11. – №. 6. – С. 1006-1009.
24. Rakhmanova U. U., Sharipov Y. R. ANEMIA OF CHRONIC DISEASE IN THE ELDERLY (LITERATURE REVIEW) //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2023. – Т. 2. – №. 20. – С. 198-202.

25. Рахманова У. У. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ГУМОРАЛЬНОГО ИММУНИТЕТА И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ХЕЛАТОРНОЙ ТЕРАПИЕЙ ПРИ ТАЛАССЕМИИ //Медицинский совет. – 2022. – Т. 16. – №. 19. – С. 162-166.

26. Рахманова У. У., Сулейманова Д. Н., Юсупова И. А. Взаимосвязь ферритина, интерлейкина-2 и интерлейкина-6 с показателями общей заболеваемости у больных β -талассемией //Медицинские новости. – 2020. – №. 7 (310). – С. 86-88.

27. Рахманова У. У. Оценка клинико-иммунологических показателей у пациентов с талассемией //Наука, образование, инновации: апробация результатов исследований. – 2020. – С. 795-803.

28. Рахманова У. У. и др. Изучение показателей ферритина, интерлейкина-2 и интерлейкина-6 в сыворотке крови больных талассемией //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 1-2 (79). – С. 48-51.

29. Рахманова У. У. Бета-талассемия и лактоферрин //Сборник научных трудов.«Вопросы современной науки: новые достижения» Болгария. – 2020. – С. 148-151.

30. Рахманова У. У. и др. Роль и значение лактоферрина, ферритина, клеточного иммунитета при талассемии. – 2020.

31. Болтаева Ф. Г., Рахманова У. У., Бабаджанова Ш. А. Изучение клинического течения и гемостазиологических нарушений у больных коронавирусом в период первой волны COVID-19 в Хорезмской области. – 2022.

32. Рахманова У. У. Хелатор терапия қабул қилаётган β -талассемия беморларда клиник-иммунологик жихатларини ўрганиш. – 2021.

33. Расулов Х. Р., Рахманова У. У. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ХЕЛАТОРНОЙ ТЕРАПИИ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ ТАЛАССЕМИЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН //ББК 72 С56. – 2021. – С. 159.

34. Rakhmanova U. U. β -THALASSEMIA: RELATIONSHIP OF INDICATORS OF HUMORAL IMMUNITY AND SERUM FERRITIN //ББК 72 В109. – 2020. – С. 167.

35. Рахманова У. У. и др. ИММУННЫЕ ГЕМОЛИТИЧЕСКИЕ АНЕМИИ //Современные медицинские исследования. – 2018. – С. 26-28.

36. Рахманова У. У. ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ПОЛИМОРФИЗМОВ ПРИ ТРОМБОЦИТОПЕНИИ STUDY OF THE FEATURES OF GENETIC POLYMORPHISMS IN THROMBOCYTOPENIA //Журнал выпускается ежемесячно. Научный журнал публикует статьи по медицинской тематике. Подробнее на www.avicenna-idp.ru За точность приведенных сведений и содержание данных, не подлежащих открытой публикации, несут ответственность авторы. Редкол. – 2017. – С. 37.

37. Рахманова У. У. СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ЭТИОПАТОГЕНЕЗЕ НЕКОТОРЫХ ГЕМОПРАГИЧЕСКИХ ДИАТЕЗОВ //Авиценна. – 2017. – №. 6. – С. 26-39.

38. Рахманова У. У. ОСОБЕННОСТИ ГЕМОСТАЗА У ДЕТЕЙ С ИДИОПАТИЧЕСКОЙ ТРОМБОЦИТОПЕНИЧЕСКОЙ ПУРПУРОЙ В УСЛОВИЯХ ПРИАРАЛЬЯ //Журнал теоретической и клинической медицины. – 2015. – №. 2. – С. 119-121.

39. Маткаримова Д. С. и др. Особенности системы гемостаза и оксида азота у допризывников с дизагрегационной тромбоцитопатией и тромбоцитопенической пурпурой //Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2013. – Т. 13. – №. 2 (42). – С. 132-134.

VIRTUAL OLAMDA AXBOROT ISTE'MOLI MADANYATI.

Shermatova Xilola Mirzayevna

FarDU katta o'qituvchisi.

Aliyeva Gulbodombegim Egamberdi qizi

FarDU talaba.

Annotatsiya. *Hozirgi zamon borliq va yo'qlikdan tashqari virtual olam ham mavjud. Axborot iste'molining xilma-xil va tezkorligi bilan tez sur'atda rivojlanib bormoqda. Bu davrda yosh avlodni tarbiyalash, ularni virtual olamni zararli oqimlardan asrash va tog'ri yo'naltirish ulkan mas'uliyatni talab etadi. Ushbu maqolada kibernetika yani kibermakonda axborotni qabul qilish undan to'g'ri foydalanish haqida fikrlar yuritilgan.*

Kalit sozlar: *kibernetika, kompyuter, axborot, talim, tarbiya, virtual olam, web saytlar, tarmoqlar, kiber hujumlar.*

Kibernetika (yunoncha-boshqarish sa'nati) axborotni qabul qilish uni qayta ishlash hamda undan turli jarayonlarni boshqarishda foydalanish bilan shug'ullanadigan fan ijtimoiy nuqtai-nazardan kibermakon deganda kompyuter tarmoqlar orqali bir-biri bilan bog'langan va bir vaqtning o'zida turli hududlarda har qanday mavjud kompyuterning grafik sifatidagi ma'lumotlariga o'ralashib qolgan kishilarning jamoasi tushiniladi. Radio, televideniye, telefon, internet kabi axborot tarmoqlari orqali uzatilayotgan ma'lumotlar turli ko'rinishga ega. Ular orasida matn, surat, video, turli belgilar tizimi va boshqalar mavjud. Kinematografiya bugungi kunda ma'lumot uzatishning eng intensiv usuliga aylandi. Kino nafaqat ma'lumot uzatish, balki tarbiyalash, mafkura, dunyoqarash va e'tiqodni shakllantirish vazifasini ham bajarmoqda. Internet fan-texnika taraqqiyoti natijasi, madaniyat evolyusiyasining hosilasi hisoblanadi. Bugungi kunda hayotimizni internetsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Qolaversa, yoshlar hayotida global tarmoqning o'zni tobora oshib bormoqda. Internet dunyoning turli nuqtalarida yashovchi odamlarning o'zaro muloqotini hamda axborot almashinuvini mukammal darajada osonlashtirdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha internetdan eng ko'p foydalanuvchilar aynan 21 dan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar hisoblanar ekan.

Bugungi kunda ilmiy manbalarda tez-tez "axborot iste'moli madaniyati" so'zi ko'p qo'llanayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Unga ko'ra, har kim o'zi e'tiqod qiladigan mafkura tarqatuvchisi va targ'ibotchisidir. Hozirgi kunda ekstremistik tashkilotlarning targ'ibot-tashviqotlari kun sayin avj olib bormoqda. "Odnoklassniki", "Facebook", "Instagram", "Twitter", "Vkontakte" kabi bir qancha ijtimoiy tarmoqlarida yot g'oyalarni targ'ib qiluvchi bir qancha guruhlar mavjudligi fikrimizning yaqqol isboti desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu guruhlarining asl maqsadlari, insonlar uchun aziz bo'lgan tuyg'ular orqali ularning qalblariga turli yo'llar bilan kirib borib, xalq kuchi yordamida hokimiyatni qo'lga kiritish hisoblanadi. Turli missioner tashkilotlar kinematografiya orqali har xil ko'rinishda o'z g'oyalarini ilgari

surishlari, ochiq-oydin ishora qilish, yashirin, psixologik ta'sir o'tkazish va boshqa yo'llar bilan amalga oshirishlari mumkin. Ming afsuski, bunday manfur kuchlar asosan ilm va ma'rifatdan yiroq, sof diniy tushunchalarning asl mazmunini bilmagan kishilarni, asosan yoshlarni jalb etishga intilib, ijtimoiy tarmoqlar orqali «jihod», «takfir», «shahidlik», «hijrat» tushunchalarini noto'g'ri talqin etgan holda o'z Vatanlarini tark etishga urinmoqda. Shuningdek, ayrim kimsalar tomonidan maqsadli ravishda islom mohiyatiga zid bo'lgan turli xil asossiz axborotlar, manbasi aniq bo'lmagan diniy tusdagi xabarlar yoki kishilarni vahimaga soluvchi foto va videolavhalar keng targ'ib etilmoqda. Bunda ba'zi yoshlarning axborot vositalari orqali tarqatilayotgan milliy va diniy qadriyatlarimizga zid bo'lgan xabarlar, aniq manbasi ko'rsatilmagan, asossiz axborot va ma'lumotlarga ishonib qolishayotgani, mulohaza qilmasdan ko'r - ko'rona qabul qilayotgani undan ham keskin oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Bugungi kunda bir necha yirik terrorchi tashkilotlar o'z saflariga faol tarzda ijtimoiy tarmoqlar orqali asosan 17-35 yosh oralig'ida bo'lgan kishilarni yollamoqda.

Har bir oilada sevib tomosha qilinadigan turli xil g'arb va boshqa davlatlarning seriallarida oilaning do'sti ruhoniylar barcha muammolarni hal etadigan, oila a'zolarining sir-asroridan xabardor shaxs sifatida targ'ib etiladi. Yoki hind kinolarida biror-bir dinning sig'inish marosimi (fil, maymun, sigir yoki boshqalar vositasida) ko'rsatiladi va ular xaloskor sifatida talqin etiladi.

Lev Tolstoyning shunday fikri bor: "Har qanday narsaga har tomonlama nazar sol foydasini ham, zararini ham ko'r. Boshqalarning fikrini o'ylab o'tirgandan ko'ra o'z ustingda ko'proq ishla."

Axborotni qabul qiluvchi insonlar o'zi, atrofdagilar, yaqinlari, xalqi, va yurti manfaatlarini himoya qilishi, hamda shunga mos keladigan ma'lumotlarni tanlashni bilishi va tarqatishi lozim. Bu, o'z navbatida, tarbiyaga bog'liq. Bugun yoshlarga "Bu axborotni kim taqdim qilmoqda?", "Nima uchun taqdim qilmoqda?" va "Nima maqsadda taqdim qilmoqda?" degan savollarni o'z-o'ziga berishi, unga asosli javob topishga harakat qilishni o'rgatish kerak bo'ladi. Ana shundagina turli g'oyalar ta'siriga tushib qolish ehtimoli kamayib, taklif etilayotgan ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ergashishning oldi olinadi. "Axborot tashnaligi"ga barham berilishi mumkin.

Ayni paytda, axborotlashuv jarayoni qo'yidagi bir nechta muammolarni ham keltirib chiqaradi:

Birinchidan, mualliflik yoki intellektual mulk huquqi buzilishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu holat hozirgi kunda internet orqali tarqatilayotgan ma'lumotlarning to'g'ridan-to'g'ri olinishi misolida ko'rinmoqda. Mualliflar huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar, plagiatslikni aniqlash programmalarini tabiiy zarurat tufayli vujudga kelgan.

Ikkinchidan, tekshirilmagan, noxolis ma'lumotlarning keng tarqalishi ehtimoli ortadi. Aslida, internet tarmoqlari mualliflardan mas'uliyatni cheklaydi. Shunga muvofiq internet jurnalistikasi rivojlanmoqda.

Uchinchidan, maxfiy va shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy ravishda e'lon qilinishiga olib keladi. Bundan ba'zan moddiy manfaatdorlik yoki ko'zlangan aniq maqsadga erishish, jumladan, biror shaxsni obro'sizlantirish nazarda tutiladi.

To'rtinchidan, din niqobidagi ekstremizm, missionerlik hamda "ommaviy madaniyat" targ'iboti ortadi. Bu esa ma'naviyatga, milliy va diniy qadriyatlarga, azaliy urf-odat va an'analarga qarshi qaratilgan to'g'ridan-to'g'ri tahdidir.

Beshinchidan, ma'naviy, milliy qadriyatlarga putur yetadi. Masofaviy muloqot, faqat hurmatdan iborat munosabat shakli ota-onaga xizmat, yaqinlar diydoriga intilish, hashar, muhtojlarga moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatish kabi qadriyatlarimizga ma'lum darajada ziyon etkazadi. Shu sababdan yurtimizda qadriyatlarga sadoqat, milliylikka hurmat tuyg'ulari targ'ib qilinadi.

Yuksak axborot texnologiyalarini jamiyat hayotining turli sohalariga joriy etish – davr talabi. Ammo uning ham o'ziga xos jihatlari bor. Jumladan, uning natijasida jismoniy mehnat hajmi keskin qisqaradi. Bu esa ishsizlikning ortishidir. Demak, amaliyotga ilm-fanning eng so'nggi natijalarini joriy etish barobarida yangi ish o'rinlarini yaratish ustida jiddiy bosh qotirish ham muhim hisoblanadi;

- yuksak darajada texnik imoniyatlarga ega bo'lish mehnat, ishlab chiqarish jarayonini osonlashtiradi, va insonlarning aqliy faoliyati uchun keng yo'l ochiladi.

-dunyo xalqlari bilan muloqot almashinuvi osonlashadi va tezlashadi. Jahondagi har qanday istalgan mamlakat kutubxonalarida saqlanayotgan nodir va muhim kitoblardan foydalanish imkoniyatlari yaratiladi;

- madaniyatlararo aloqalar rivojlantiriladi, mustahkamlanadi. Dunyo yaqinlashadi.

Demak, har bir olingan ma'lumotni tekshirib, asosli yoki asossiz ekanini aniqlamay turib, o'sha ma'lumotga qarab ish tutish turli muammo va javobgarliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Chunki bunda xabar tarqatayotgan kishining g'arazli maqsadini amalga oshirishiga zamin yaratib qo'yiladi.

Shunday ekan, dunyoning turli mintaqa va hududlarida ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ziddiyatli to'qnashuvlarga teran qarash hissini oshirish, har qanday ko'rinishdagi tahdidlarga qarshi ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, ayniqsa bu borada kelajagimiz hisoblangan yosh avlodni, bir so'z bilan aytganda har birimiz uchun muqaddas bo'lgan oilamizni din niqobi ostidagi yot g'oyalar ta'siridan asrash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz lozim.

Hozirgi kunga kelib virtual olamda 1 mlrd.dan oshiq internet saytlar mavjud bo'lib, har oyda o'rtacha 201,4 trln. videorolik ko'rib chiqiladi, har kuni 144 mlrd. elektron maktub jo'natiladi. Jahon web-auditoriyasining 45%ini 25 yoshgacha bo'lgan shaxslar tashkil etadi. Mazkur o'smirlarning 68% har kuni kimgadir SMS-xabar jo'natadi, 51% ijtimoiy tarmoqlarga kiradi, 30% elektron pochtdan foydalanadi

O'zbekistonda ham Internet tarmoqlari tizimi tezkorlik bilan rivojlanib, undan foydalanuvchilar safi jadal sur'atlar bilan kengayib bormoqda. So'nggi 10 yilda global tarmoqdan foydalanuvchilarning soni o'n barobarga oshgan. Tarmoqlar orqali axborotni

izlash va uni qabul qilish, hamda uzatishning juda qulay va ommabopligi undan foydalanuvchilar sonining tobora ortib borishini ta'minlab kelmoqda. Mamlakatimizda 2007-yilda internetdan foydalanuvchilarning soni (mobil internet foydalanuvchilari bilan qo'shib hisoblaganda) bir millionni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yil yakunida bu ko'rsatkich o'n ikki milliondan oshdi. Internet yoshlar ongi va hissiyotlariga, tafakkur tarziga, xulq - atvorlariga ta'sir ko'rsatishda katta imkoniyatlarga ega.

Bugun axborot iste'molchilarining kattagina qismini o'ziga og'dirib ulgirkan ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar, ko'pincha ma'lum guruhlar yoki foydalanuvchilar tomonidan joylashtirilishi. Bunday axborotlarning shakli, mazmuni, hajmi turlicha bo'lish bilan birga ko'pincha manba tekshirilmasdan tarmoqqa qoyilmoqda. Adabiyot ixlosmandlaridan biri bundan ancha yillar avval: "Insoniyat yigirmanchi asrga ot minib, gurillab kirib kelgan edi, undan piyoda, boshini egib chiqib ketmoqda", deb yozgan edi. Biz yangi asrning yangi o'n yilliklariga, bizdan keyingi avlodlar esa yangi-yangi asrlarga boshni baland tutib, hazrat Alisher Navoiy bobomizdan qolgan she'riyat deb atalmish ma'naviy xazinani qog'oz kitoblar holida qo'ltiqqa qistirib, ulardan taralayotgan yog'du jilolaridan ruhlanib kirib boramiz. Davrlar evrilishi g'alati, bizlar kitob o'qishga mukkasidan ketgan 80-90-yillarda, otalarimizga bobo, buvilarimiz "Ko'p kitob o'qima, miyang suyulib ketadi" - deb tanbeh berishgan. Bugungi yoshlarga kitob o'qishni gapirsang, ensasi qotadi. Ammo biz bu o'rinda yoshlarni mutlaqo ayblamoqchi emasmiz, agar jamiyatda bilim-ma'rifat, adabiyot qadr-qimmat topsa, albatta, aziz bolalarimiz kitobga qaytishlariga ishonamiz. Bugun kitoblarni chop etish, ularni tarqatish tizimini takomillashtirish va eng muhimi, kitob chiqarish va kitobxonlikning davlat siyosati darajasiga ko'tarilayotganidan quvonishimiz kerak.

ADABIYOTLAR.

1. Shermatova, H. M. (2023, January). Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt tizimlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda qo'llanilishi. In international scientific and practical conference "the time of scientific progress" (Vol. 2, No. 1, pp. 107-113).
2. Шерматова, Х. М., & Мукимова, З. З. (2021). Интеллектуальная культура-важный фактор образовательного процесса. Экономика и социум, (4-2 (83)), 723-726.
3. Shermatova, H. M., & Maxammadjonov, J. (2023). Fan va ta'lim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 788-792.
4. Шерматова, Х. М., & Орифжонова, М. О. (2022). Использование информационных технологий в преподавании естественных наук. Ilm-zakovatimiz-senga, ona-Vatan, 1, 103-104.
5. Mirzayevna, S. X. (2023). Ommaviy axborot vositalarining inson psixikasiga ta'siri. Scientific Impulse, 1(11), 577-580.
6. Mirzayevna, S. X. (2023). Axborot texnologiyalari va uning inson psixikasiga ta'siri. Scientific Impulse, 1(11), 581-584.

7. Shermatova, H.M. & Sherqo'ziyeva, Z.F. (2023). Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik qarashlari. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari, 1(5), 12-16.

8. Shermatova, H.M. & Muhammadjonova, O'.B. (2023). Ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik va psixologik xususiyatlari. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari, 1(5), 17-21.

9. Шерматова Х.М. (2023). Цифровизация образования: положительные и отрицательные стороны. Новые технологии в учебном процессе и производстве, 752-753.

10. Sidikjonovna, I. D. (2023). Types of Threats to the Security of the Economic Information System. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(6), 565–568. Retrieved from <http://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/384>

11. Ergashova, G. & Aldashev, I. (2023) Zamonaviy axborot texnologiyalarining inson hayotidagi o'rnini. Научный Фокус, 1(7), 777-779.

VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN QO'LLANILADIGAN JINOIY HUQUQIY TA'SIR CHORALARINI QO'LLASHNING NAZARIY VA AMALIY JIHALARI

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

Qo'shiyev Mirjalol Saidvali o'g'li.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada voyaga yetmagan bolalarga nisbatan qo'llanadigan jinoiy huquqiy ta'sir choralari qo'llash jihatlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Yoshlar, siyosat, islohot, voyaga yetmagan bolalar, jinoyat, huquq, jamiyat, jinoyatchilik.*

Mamlakatning rivojlanishi va taraqqiy etishi ko'p jihatdan yoshlarning qo'lidadir. Jahonning rivojlangan davlatlari yoshlar siyosatiga katta e'tibor qaratishmoqda, shu jumladan, O'zbekiston ham jamiyatning barcha sohalarida ayniqsa sud-huquq tizimida bir nechta islohotlar amalga oshirmoqda. Ushbu islohotlarning asosiy vazifasi demokratik huquqiy davlat barpo etish va voyaga yetmaganlarning huquqlarini ta'minlash va yod g'oyalardan himoya qilishga qaratilgan. Bunda voyaga yetmaganlar uchun qo'llaniladigan jazolash tizimini liberallashtirilishi katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov Oliy Majlisning oltinchi sessiyasidagi maruzasida "Biz voyaga yetmaganlar, ayollar va keksalarga nisbatan qo'llaniladigan jazolash tizimini qayta ko'rib chiqmog'imiz zarur. Aminmanki, bu sohada liberallashtirish jarayoni hali davom etadi. Tan olish kerak, yoshlar orasidagi jinoyatchilikning sababi – ko'pincha biz kattalar mas'ul bo'lgan ularning tarbiyasida yo'l qo'yilgan kamchiliklarning natijasidir" deb aytib o'tgan edilar. Mana shu fikrlardan ham ko'rinib turibdiki, yoshlar orasidagi jinoyatchilikning asosiy sabablaridan biri bu uning ota-onasi tomonidan yo'l qo'yilgan e'tiborsizlik natijasida ular orasida jinoyatchilik avj olmoqda. Mamlakatimizning jinoyat qonunchiligi insonparvarlik, odillik prinsplariga asoslangan holda, jinoyat sodir etgan ayollar va yoshlarga nisbatan jazo tayinlashda bir qator yengilliklar nazarda tutib o'tilgan. Davlat rivojlanar ekan rivojlanish bilan hamohang holda uning qonunlarini ham rivojlantirish, liberallashtirish lozim hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlik holatlarining ko'p uchrayotganligi davlatning asosiy muammosi bo'lib qolmoqda. Davlat tomonidan ularni jazolash tizimini liberallashtirish kun tartibiga aylanmoqda. Chunki ularni qilgan qilmishi uchun tezda jazolash emas balki ularni qayta tarbiyalash va qilgan qilmishlari xato ekanligini ko'rsatib berishimiz kerak. Jinoyat qonunchiligi va jazo tizimini liberallashtirish voyaga yetmaganlar, ayollar va keksalarga nisbatan ular tomonidan sodir etilgan qilmishlar uchun choralar belgilashda insonparvarlik, rahmdillik ruhi bilan sug'orilgan normalarning ustivorligini belgilab qo'ydi. Bu qatlam ichida voyaga yetmaganlar alohida diqqat e'tiborni talab qiladi. Odatda voyaga yetmagan shaxs hayotiy tajribaga ega bo'lmaganligi onggi va irodasi to'liq shakllanmaganligi sababli boshqalar ta'siriga beriluvchan bo'ladi. Voyaga yetmaganlar o'z

qilgan qilmishlarining ijtimoiy xafli ekanliklarini, qilmish qanday huquqiy oqibatlariga olib kelishini anglab yetmaydi yoki aqliy qobiliyat to'liq shaklanmagan bo'ladi. Bunday vaziyatda ularning ijtimoiy va ruhiy holatini hisobga olgan holda ularga nisbatan ish yuritish lozim.

Davlat statistika qo'mitasi bergan statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda voyaga yetmaganlar jinoyati umumiy jinoyat sonining 18.5%ni tashkil etgan. 2020-yilda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar 53,5 %ga, jinoyat sodir etgan voyaga yetmagan shaxslar soni esa 56%ga o'sgan. 2021-yilda esa har ikkala ko'rsatkichlar ikki barobarga ko'payganligini, 2022-yil voyaga yetmaganlar umumiy jinoyatlar soni sddasad foizni tashkil etgan.

Ayrim olimlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari jumlasiga quyidagilarni kiritadi: yashash, o'qish yoki ish joyidagi muhitning salbiy ta'siri; o'qishni tashlab ketgan o'smirlar uzoq vaqt muayyan ish bilan shug'ullanmasligi; o'smirning noto'g'ri tarbiyalanishini belgilovchi shart-sharoit omillari; yoshi katta jinoyatchilarning dalolatchiligi; zo'ravonlik va qonunsizlikni ifodalovchi kitoblar va filmlar ta'siri.

Majburlov choralari tuzilishiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Barcha ta'sir choralari voyaga yetmaganlarni qayta tarbiyalashda o'ziga xos xususiyatiga ega. Voyaga yetmaganlarning jinoyatchiligini oldini olish, ularga nisbatan qo'llaniladigan ta'sir choralarni amalga oshirish vazifasi "Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha respublika komissiyasi"ga yuklatildi. Ushbu komissiya tarkibi bo'lgan Tuman (shahar) komissiyalari Nizomning 20-bandida nazarda tutilgan hollarda voyaga yetmaganlarga nisbatan ta'sir ko'rsatish choralari sifatida quyidagilarga haqli:

- voyaga yetmaganga jabrlanuvchidan uzr so'rash majburiyatini yuklash to'g'risida tuman (shahar) sudiga taqdimnoma kiritish;

- ogohlantirish chiqarish;

- o'n besh yoshga to'lgan voyaga yetmagan zimmasiga, agar u mustaqil ish haqiga ega bo'lsa va zarar miqdori belgilangan eng kam oylik ish haqidan ortiq bo'lmasa yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplash yoki uni bartaraf etish majburiyatini yuklash yoki belgilangan eng kam oylik ish haqi miqdoridan ortiq bo'lmagan moddiy zararni o'z mehnati bilan qoplash majburiyatini yuklash to'g'risida tuman (shahar) sudiga taqdimnoma kiritish;

- o'n olti yoshga to'lgan va mustaqil ish haqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganga O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida nazarda tutilgan hollarda va miqdorlarda jarima solish;

- voyaga yetmaganni o'z ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar yoxud jamoat tarbiyachilari nazoratiga, shuningdek ularning roziligi bilan mehnat jamoasi yoki nodavlat notijorat tashkiloti kuzatuviga topshirish;

- voyaga yetmaganni qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda va tartibda ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasasiga joylashtirish to'g'risida sudga iltimosnoma yuborish.

Jamiyatda g'arazli insonlar ko'paymoqda va ular bolalardan o'z maqsadlari yo'lida foydalanishga harakat qilmoqdalar. Ular voyaga yetmaganlarni jinoyat yo'lga olib kirishga, jamiyatni ichdan yemirishga harakat qilishmoqda. Boshqa shaxslar tasirida jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarni qilmishdan pushaymonlik darajasini hisobga olib, ularni jamiyat uchun foydali bo'lgan shaxs qilib yetishtirish uchun ularga nisbatan jazo chorasini tayinlayotganda extiyotkor bo'lish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatlarini individual oldini olishda qo'llaniladigan huquqiy ta'sir choralari aniq huquqiy tartibga solinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki jinoyatlarni oldini olishda qo'llaniladigan huquqiy ta'sir choralarning ko'pchiligi normativ hujjatlar bilan tartibga solingan choralari qo'llaydigan o'rganlarning vazifalari va vakolatlari aniq belgilab berilishi lozim.

Voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan maxrum qilish va shu kabi umumiy jamiyatdan ajratish bilan bog'liq bo'lgan jazolarni qo'llanilishi salbiy natija bermoqda va kelajakda xavfli jinoyatchilar ko'payishiga zamin yaratmoqda. Voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etisining oldini olish masalasi yurtimizda barchani o'yantirayotgan eng og'riqli va dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Chunki kelajagimiz yosh avlodning barkamolligi bilan bog'liq. Ularni tarbiyalash, jamiyat uchun foydali, ma'naviy sog'lom qilib yaratish asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Yoshlarni huquqlarini himoya qilish nafaqat o'zbekiston respublikasining balki xalqaro hamjamiyatning asosiy va birlamchi maqsadidir. Ularning huquqlarini himoya qilish uchun turli xil huquqiy mexanizmlarlar ishlab chiqilmoqda . hozirgi kunda davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlarning eng bosh maqsadi ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan voyaga yetmaganlarga nisbatan tayinlanadigan jazo choralari liberallashtirishdan iborat bo'lmoqda. O'zi bilib yoki bilmay huquqbuzarlik sodir etib qo'ygan yoshlarni qayta tarbiyalash, ularni jamiyatdan ajratmagan holda turli xil ta'sir choralari ko'rishni davlat o'ziga ustuvor vazifa qilib olgan . Qariyb barcha davlatlarda voyaga yetmagan huquqbuzarlar jazo obyekt sifatida emas, balki ijtimoiy rehabilitatsiya subyekti hisoblanadi. Darhaqiqat, ozodlikdan mahrum qilish joylarida voyaga yetmagan shaxs og'irroq jinoyatlar uchun sudlangan yoki g'ayriijtimoiy qarashlari mustahkam boshqa o'smirlar ta'siriga tushishi, uning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi tabiiydir. Bu o'rinda ta'kidlash joizki, aynan voyaga yetmaganlar uchun tayinlangan jazo uni jazolash emas, balki tarbiyalash vazifasini amalga oshirishi lozim. Bu fikrlar juda to'g'ri hisoblanadi . ozodlikdan mahrum etish joylaridagi voyaga yetmagan shaxslarning qayta tarbiyalanish darajasi ancha past hisoblanadi ,ular uchun huddi u yer jinoyat maktabiga aylanib qolishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zbekiston Respublikasi IIB ning 2005-yil 5-avgustdagi 210-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar idoralarida voyaga yetmaganlar bilan huquqbuzarliklarini oldini olish bo'linmalari faoliyati bo'yicha yo'riqnoma.

2. Ismailov N.T. Voyaga etmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning individual profilaktikasi. Yurid. fan. nomz. ilm. dar. olish uchun diss... avtoref. - Toshkent: TDYU, 2006.

3. Rustambaev M.H. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. T.2. Umumiy qism. Jazo to'g'risida ta'limot: Darslik. - Toshkent: ILM ZIYO, 2011

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2000 yil 15 sentyabrdagi "Voyaga etmaganlar jinoyati haqidagi sud amaliyoti to'g'risida"gi qarori

5. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161-сон

**JAHONDA ENERGETIKA SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH TAJRIBASI VA UNDA
O'ZBEKISTONDA FOYDALANISH**

Axmatov Shoxrux

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

Magistratura 2 bosqichi

Makroiqtisodiyot kafedrasida dosent vazifasini bajaruvchi,

PHD. Umurzakova M.N

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Jahon energetika tizimi va uni tajribasini O'zbekistonda qo'llash haqida fikr va mulohazalar keltrilgan.*

Kalit so'zlar. *Energetika, yashil energetika, yoqilg'i-energetika, xavfsizlik, balans, batareya, shamol.*

So'nggi yillarda energetika butun dunyoda dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu bois aksariyat davlatlar uning muqobil yo'llarini izlamoqda. Bugun jahonda "yashil energetika" ulushi qariyb 30 foizga yetgan, ayrim Yevropa davlatlarida undan foydalanish 80-90 foizdan oshganligini kuzatish mumkin. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy jihatdan eng samarador hisoblangan yo'l bu shubhasiz, quyosh energiyasidir. Ta'kidlash zarur, shu kungacha elektr energiya ishlab chiqarishda ekologik xavf va xatarlar jiddiy e'tiborga olinmagan va miqdor jihatidan ham baholanmagan. Bugun ekologik muammolar yechimi dolzarb bo'lib turganda bu jarayon ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Elektr energiyasini ishlab chiqarish va yetkazib berishning ishonchli, ekologik toza va tejamkor tizimini yaratish jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy shartidir. Energiya xavfsizligiga qo'yiladigan yuqori talablar, yoqilg'i-energetika balansini shakllantirishga oqilona yondashish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini muqarrar ravishda oshirish, uzoq muddatli istiqbolda energiya xavfsizligi tamoyillariga amal qilish energiya tizimi tuzilmasini o'zgartirishga olib keladi. Elektr energiyasining milliy va mintaqaviy bozorlarini xalqaro tuzilmalarga (Shimoliy Amerika, Janubiy Amerika, Yevropa, Afrika, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlararo energetika assotsiatsiyalari va bozorlari) tobora ortib borayotgan integratsiyalashuvi barqaror va iqtisodiy hamkorlik tamoyillariga mos keladi. U yoki bu shaklda quyosh va shamol energiyasi qadim zamonlardan beri ishlatilgan. Insoniyat tarixiga nazar solsak ko'p yillar davomida insonlar shamol kuchi bilan harakatlanadigan yelkanli kemalar ishlatilgan. Qadimgi odamlar olov yoqish uchun quyosh nurini qanday qaratishni bilishgan; o'tin, o't, quruq suv o'tlari yoqilg'i sifatida amal qilgan.

Energetika xavfsizligini ta'minlash, yagona elektr energetikasi tizimining xavfsiz va ishonchli ishlab turishi, iste'molchilarning elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojlarini qanoatlantirish va iste'molchilarning hududiy elektr tarmoqlaridan keng foydalanishini ta'minlash hamda energiya hosil qiluvchi quvvatlarni va elektr tarmoqlarini rekonstruksiya

va modernizatsiyalash, rivojlantirish jarayonlariga investitsiyalar jalb qilish va mexanizmlarini joriy etish kabi vazifalar davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridir.

Prezidentimizning 2019 yilning 22 avgustdagi "Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning energiya samaradorligini oshirish, energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishning tezkor chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Unga ko'ra, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini yanada rivojlantirish, ularning ulushini 2030 yilga borib elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 25 foizidan ko'prog'iga etkazish belgilab berilgan. Hozirgi vaqtda bu ko'rsatkich 10-12 foizni tashkil etadi. Belgilangan muddatda ko'zlangan natijaga erishish uchun esa Energetika vazirligi qayta tiklanadigan energiya manbalariga bog'liq yirik loyihalarni amaliyotga tatbiq etish choralari ishlab chiqib, amaliy chora-tadbirlarni ko'rmoqda.

Quyosh PV, shamol, EV va batareyalarni joylashtirishning bugungi o'sish sur'atlari, agar saqlanib qolsa, belgilangan siyosat stsenariysida prognoz qilinganidan ancha tezroq o'zgarishlarga olib keladi, ammo bu nafaqat ushbu texnologiyalarning dastlabki yetakchi bozorlarida, balki qo'llab-quvvatlovchi siyosatni talab qiladi. Ba'zi asosiy texnologiyalar, jumladan batareyalar, quyosh PV va elektrolizatorlar uchun ta'minot zanjirlari global ambitsiyalarni qo'llab-quvvatlaydigan sur'atlarda kengaymoqda. Agar quyosh PV uchun ishlab chiqarishni kengaytirish bo'yicha e'lon qilingan barcha rejalar kun yorug'ligini ko'rsa, ishlab chiqarish quvvati 2030 yilda e'lon qilingan va'dalar stsenariysidagi joylashtirish darajasidan taxminan 75% ga oshadi. Vodorod ishlab chiqarish uchun elektrolizatorlar bo'lsa, barcha e'lon qilingan loyihalarning salohiyatidan oshib ketishi 50% atrofida bo'lishi kutilmoqda. Greenpeace ekspertlari bashorat qilishlaricha, insoniyat 2050 yilga borib butunlay qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'ta oladi. "Yashil" energiya yiliga taxminan 1 trillion dollar miqdorida investitsiyalarni talab qiladi, ammo xarajatlar an'anaviy yoqilg'i uchun arzonroq xarajatlar hisobiga qoplanadi. RES samaradorligi allaqachon ko'plab mamlakatlar tajribasi bilan tasdiqlangan. Shvetsiyaning energiya ishlab chiqarishda ularning ulushi 55%, Daniya – 36%, Finlyandiya – 45%. Rossiya ham – juda sekin sur'atda bo'lsa ham – energiya almashinuviga tayyorgarlik ko'rishni boshladi.

Bugungi kunda Jahon banki guruhiga kiruvchi xalqaro moliya korporatsiyasi, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki eng yaxshi xalqaro tajribani o'zlashtirish va tenderlar o'tkazish uchun texnik yordam ko'rsatmoqda. Tender g'olibi yangi elektr stansiyani loyihalash, qurish va ishlatish uchun mas'ul hisoblanadi. Korxonalar bilan ishlab chiqariladigan elektr energiyasini xarid qilish yuzasidan 20-25 yilga mo'ljallangan uzoq muddatli bitim tuziladi. Elektr energiya uchun foydali narx taklifi tenderda g'olib bo'lish uchun asosiy mezon qilib olingan. Ammo o'z taklifini berishdan oldin tender qatnashchilari malakali saralash bosqichidan o'tishlari lozim. Bundan ko'zlangan maqsad ularning yuksak tajribasini, mablag'lari mavjudligini, bunday loyihalarni amalga oshirish va ta'minlashga qodirligini isbotlashi lozim. Buning natijasida O'zbekiston energetika sohasi so'nggi 3 yil davomida jadal joriy qilinayotgan bozor tamoyillari bu sohada sog'lom raqobat

yaratishga imkon beradi, elektr energiya mustaqil ishlab chiqaruvchilarining manfaatdorligi esa buning isbotidir.

O'zbekiston energetika va sanoati raqobatbardosh bo'lib qolishi uchun qayta tiklanadigan energiya manbalarini faol va tizimli ravishda joriy qilish kerak. O'zbekiston Respublikasi hukumati huzuridagi Statistika markazining ma'lumotlariga ko'ra, 2040 yilga kelib energiya iste'moli 93 foizga oshadi. Biroq, mutlaq ma'noda qayta tiklanadigan manbalarining ulushi hali ham kichik bo'ladi. Shamol va quyosh ishlab chiqarish 50% o'sishni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 martdagi "O'zbekiston Respublikasida elektr energetika tarmog'ini yanada rivojlantirish va isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi qaroriga muvofiq Energetika vazirligi huzurida Loyiha markazi tashkil qilingan va u xalqaro moliya tashkilotlari bilan ham ish yuritadi. Markazga turli mamlakatlarning energetika sohalarini isloh qilish asnosida katta tajriba to'plagan xalqaro ekspertlar jalb etilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda energiya samaradorligini oshirish masalasi bugun kunda eng dolzarb masala hisoblanadi. Hozirgi kunda jahonda energiya iste'molining qariyb 23 foizi uy-joy sohasiga to'g'ri kelsa, O'zbekiston Respublikasida bu ko'rsatkichlar 40 foizni tashkil qilmoqda. Xususan, Yevropada 1 kvadrat metr uchun energiya sarfi yiliga 120, 150 kilovatt soatni tashkil qilsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 390 kilovatt soatdan oshmoqda. Energiya samaradorligini oshirishga doir ishlarni olib borish jarayonida 2020 yilda iqtisodiyot tarmoqlarida tashkiliy-texnik tadbirlarni amalga oshirish evaziga 1352,4 mln. kub metr tabiiy gaz, 917,5 million kilovatt-soat elektr energiyasi tejashga erishildi.

2025 yilga qadar energiya tizimi quvvatini 25,6 GVtga yetkazish nazarda tutilgan. Unda issiqlik elektr stansiyalari 18,8 GVt, gidroelektr stansiyalar – 2,5 GVt ni ta'minlab, quyosh va shamol elektr stansiyalari quvvati esa 4,3 GVt ga yetadi. Eski qurilmalar birma-bir foydalanishdan chiqarish rejalatirilgan. 2030 yilga borib umumiy ishlab chiqarish quvvati 29 200 MVt ni tashkil etadi. Bu esa bugungi ko'rsatkichlarga qaraganda 2 barobar ko'pdir. Natijada 2030 yilda elektr energiya ishlab chiqarish hajmi 120,1 milliard kilovatt soatni tashkil etadi. Mazkur yo'nalishdagi ishlar natijasi o'laroq, 2025 yilga borib mamlakat energetika tizimining quvvatini 25 600 MVtga, 2030 yilda esa 29 200 MVt ga yetkazish vazifasi belgilab quyilgan. O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energetika bo'yicha joriy qilinayotgan loyihalar mamlakat energetika sohasi oldida qo'yilgan vazifalarni amalga oshirishga o'z hissasini qo'shadi.

Dunyo miqyosida energiya siyosatini amalga oshirish har bir mamlakat duch keladigan aniq maqsadlar, resurslar va muammolarga qarab o'zgarib turadi. Quyida global miqyosda energiya siyosatini amalga oshirish bo'yicha umumiy tajriba va amaliyotlar hamda ularning O'zbekiston uchun potentsial ahamiyati keltirilgan:

1. Energiya manbalarini diversifikatsiya qilish: Ko'pgina mamlakatlar yoqilg'i yoki texnologiyaning yagona turiga qaramlikni kamaytirish uchun energiya manbalarini diversifikatsiya qilishga e'tibor qaratdi. Bunga quyosh, shamol va gidroenergetika kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarini targ'ib qilish, shuningdek, atom energiyasi kabi

muqobil energiya imkoniyatlarini o'rganish kiradi. O'zbekiston qayta tiklanadigan energiya loyihalariga sarmoya kiritish va quyosh va shamol resurslarining mo'l-ko'l salohiyatini o'rganish orqali energiya majmuasini diversifikatsiya qilishni ham ko'rib chiqishi mumkin.

2. Energiya samaradorligi va tejamkorligi: energiya samaradorligini oshirish va energiya tejash chora-tadbirlarini ilgari surish ko'plab mamlakatlarda asosiy strategiyalar bo'lib kelgan. Bunga energiya tejamkor qurilish me'yorlarini joriy etish, energiya tejaydigan qurilmalarni targ'ib qilish va energiya sarfini kamaytirish uchun xatti-harakatlarni o'zgartirishni rag'batlantirish kiradi. O'zbekiston binolarni jihozlash, energiya tejavchi texnologiyalarni targ'ib qilish va aholi o'rtasida energiya tejamkorligi haqida xabardorlikni oshirish kabi energiya samaradorligini oshirish choralariga ustuvor ahamiyat berishi mumkin.

3. Toza yoqilg'iga o'tish: Ko'pgina mamlakatlar issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun qazib olinadigan yoqilg'idan toza alternativlarga o'tishmoqda. Bunga ko'mirdan tabiiy gazga o'tish, elektr transport vositalarini targ'ib qilish va kam uglerodli texnologiyalarga sarmoya kiritish kiradi. O'zbekiston tabiiy gaz infratuzilmasiga sarmoya kiritish, elektr harakatchanligini rag'batlantirish hamda toza energiya texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar va ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash orqali qazib olinadigan yoqilg'iga bog'liqligini kamaytirish imkoniyatlarini o'rganishi mumkin.

4. Energetika bozorini isloh qilish: Ko'pgina mamlakatlar raqobatni kuchaytirish, xususiy investitsiyalarni jalb qilish va energetika sektori samaradorligini oshirish uchun energiya bozorida islohotlarni amalga oshirdi. Bunga elektr energiyasi bozorlarini liberallashtirish, mustaqil energiya ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish va shaffof me'yoriy-huquqiy bazani joriy etish kiradi. O'zbekiston xususiy sarmoyalarni jalb qilish, raqobatni rag'batlantirish va energetika sektorining umumiy samaradorligini oshirish uchun bozorga yo'naltirilgan islohotlarni joriy etishni ko'rib chiqishi mumkin.

5. Xalqaro hamkorlik va sheriklik: Boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik va sheriklik energiya siyosatini amalga oshirish uchun bilim, tajriba va resurslarni almashishda foydali ekanligini isbotladi. O'zbekiston o'zining energetika sektorini rivojlantirish uchun texnik yordam, salohiyatni oshirish va moliyaviy yordam olish uchun xalqaro sheriklik va hamkorlikdan foydalanishi mumkin.

O'zbekiston o'zining noyob energetika resurslari, iqtisodiy ustuvorliklari va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini hisobga olgan holda o'zining o'ziga xos kontekstiga muvofiq energetika siyosatini ishlab chiqishi muhim. Energetikani har tomonlama rejalashtirish, manfaatdor tomonlarni jalb qilish va siyosat natijalarini doimiy monitoring qilish va baholash O'zbekistonda energetika siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Govorushko S.M.Foydalanishning ekologik oqibatlari Okean energiyasi // Muqobil energiya va ekologiya. 2011 yil. № 1.
2. Karabanov S.M., Bezrukix P.P., Gordienko G.V., KuropovM.V. Mamlakatning energiya balansida qayta tiklanadigan Energiya // Muqobil energiya va ekologiya. 2010 yil. № 2.
3. Energopolis. 2012. № 1–2. S. 59.
4. Ryabov A.V.Shamol energiyasi yangi yo'nalish sifatida Ko'p qavatli binolarni me'moriy shakllantirishda // Muqobil energiya va ekologiya. 2011 yil. № 1.
5. Rodionov V.G.Energiya: hozirgi muammolar va Kelajak imkoniyatlari. M.: ENAS, 2010.
6. Energiya – suv – evolyutsiya / Ed. Ed. V.V.Bushuev. M.: IAC “Energiya”, 2008 yil.
7. Ходжанов , И. и Гафуров , Ф. 2021. Опыт применения внутрикостного остеосинтеза при разрывах связок дистального межберцового синдесмоза. Общество и инновации. 2, 4 (авг. 2021), 123–126. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4-pp123-126>.

BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHILARINING KREATIV FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Abdullayeva Zebiniso Xurram qizi

Sherobod tumani 20-maktab.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarning matematika darslarida kreativ fikrlashni rivojlantirish borasida fikr va mulohalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar. *Ta'lim, faoliyat, malaka, bilim, qobilyat, fikrlash, motivatsiya, kreativ fikrlash, vazifa.*

Ta'limning asosiy vazifalari shaxsni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iborat. Ta'lim inson faoliyatining bir turi sifatida bir necha ma'noni bildiradi. Ya'ni ta'lim oluvchilarda bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilish ularda dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish hamda ularning qobiliyatlarini o'stirishdir. Ta'lim orqali yosh avlodga insoniyat tajribasi orqali to'plangan bilimlar beriladi, zaruriy ko'nikma va malakalar hamda e'tiqodlar shakllanadi. Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati bo'lib, u ikki tomonlama xarakterga ega, ya'ni unda ikki tomon o'qituvchi va o'quvchi faol ishtirok etadi. O'qituvchi aniq maqsadni ko'zlab reja va dastur asosida bilim, malaka va ko'nikmalarni singdiradi, o'quvchi esa uni faol o'zlashtirib oladi. Bildirish, bilish murakkab, qiyin, ziddiyatli jarayondir. Bu jarayonda inson psixikasiga tegishli sezgi, idrok tasavvur va tafakkur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi va muhim rol o'ynaydi. Ta'lim berish yoshlarga bilim berish. Ularda ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ya'ni haqiqatni ocha olishga qodir bo'lgan jiddiy mantiqiy tafakkurni tarbiyalashdir. Bugungi jadal rivojlanayotgan zamonaviy globallashuv va axborotlashuv davrida ta'limni yanada rivojlantirish va takomillashtirishni dars jarayonida innovatsiyalarning turli shakllaridan tatbiq etmasdan turib amaiga oshirish mumkin emas. Innovatsion ta'lim ta'limda birinchi navbatda, ijodiy qobilyatlar, o'z-o'zini rivojlantirish va kreativ fikrlash ehg muhim motivatsiyalardan hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini aniqlashda, ularning kreativ fikrlash motivatsiyalarini rivojlantirishda ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalardan to'g'ri va o'rinli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik fikrlash qobilyati va ijodkorlik xususiyati uning ta'lim jarayonidagi muloqotida, tafakkurida, his-tuyg'ularida va muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra kreativ fikrlash, ehg avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlashdir. Darhaqiqat, har tomonlama fikrlash o'quvchilardan berilgan turli topshiriq, masala va vazifalarni bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Ya'ni topshiriqni bajarish, masalani yechishda o'quvchi yechimning bir necha variantlarini izlaydi, so'ngra ular orasidan eng maqbul birgina to'g'ri yechimga to'xtaladi. Oqituvchining

ham dars jarayoniga kreativ yondashuvi o'quvchilarning darsda berilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlari, qo'llay olishlari uchun muhim omil sanaladi. O'qituvchining kreativligi darsda ikki holatni kafolatlaydi: -Past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni, darsda "bir xillik"dan zerikkan o'quvchilar e'tiborini dars jarayoniga jab etish va qiziqtirish - O'quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyatni aniqlash va rivojlantirish, rag'batlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish shakllari va metodlari Matematika o'quvchilar boshlang'ich sinfdan boshlab ta'sir etadigan muhim o'quv fanidir. Garchi matematika ko'pincha faqat yodlash va qoidalarga rioya qilish haqida bo'lgan mavzu sifatida qaralsa-da, u ijodkorlikni shakllantiruvchi mavzu bo'lishi ham mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarining ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish uchun o'z darslariga ijodiy faoliyat va mashg'ulotlarni kiritishlari muhimdir.

Kreativlik—lotincha so'z bo'lib, "ijod" yoki "yo'q narsadan yaratish" kabi ma'nolarni anglatadi. Kreativlik—shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni, yangi g'oyalarni aks ettirishi kerak. Kreativlik tushunchasi o'zida xilma-xillik, qiziquvchanlikni, tafakkur va noan'anaviylikni aks ettiradi. Bugungi kun boshlang'ich sinf o'qituvchisida ijodkorlik va kreativlik bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jixati uning ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarda ham ushbu sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda o'qituvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan ba'zi shakl va usullar quyidagilardir:

1. O'yinlar va g'oyalar. O'qituvchilar o'z o'quvchilarida ijodkorlikni targ'ib qilish yo'li sifatida matematik fikrlashni talab qiladigan o'yin va g'oyalardan foydalanishlari mumkin. Bu ishlar o'quvchilar darajasiga moslashtirilishi mumkin, ularni muammoli yechish ko'nikmalari va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Ochiq-oshkora vazifalar: O'qituvchilar bir nechta mumkin bo'lgan yechim yoki yo'nalishlarga ega bo'lgan vazifalarni tayinlashlari mumkin, bu esa o'quvchilarga vazifaga bo'lgan yondashuvda ijodkor bo'lish imkonini beradi. Ochiq-oydin vazifalar o'quvchilarga qutbdan tashqarida fikrlash va matematika haqidagi tushunchalarini o'ziga xos usullarda qo'llash imkonini beradi.

3. Real-jahon applikasiya: O'qituvchilar o'z o'quvchilarida ijodkorlikni shakllantirish yo'li sifatida real dunyo matematika dasturlaridan namunalar qo'llashlari mumkin.

O'quvchilarga matematikaning real olam bilan qanday bog'langanligini ko'rsatib, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish uchun o'z bilimlarini qanday qo'llay olishlari haqida kreativ fikrlashni boshlashlari mumkin.

4. Guruh ishi va hamkorlik. O'qituvchilar o'z o'quvchilarida ijodkorlikni targ'ib qilish yo'li sifatida guruh ishini va hamkorligini rag'batlantirishlari mumkin. Birgalikda ishlash orqali talabalar g'oyalarni baham ko'rishlari va muammolarning yangi yo'nalishlarini keltirishlari mumkin. Bu, shuningdek, nuqtai nazar va g'oyalarning xilma-xilligini baham ko'rish imkonini beradi, bu esa yanada ijodkor echimlarga olib kelishi mumkin.

5. San'at va matematika integratsiyasi. O'qituvchilar o'z darslarida san'at va matematikani o'z o'quvchilarida ijodkorlikni targ'ib qilish yo'li sifatida umumlashtirishlari mumkin. Masalan, o'quvchilar matematik tushunchalar yordamida geometrik shakl yoki dizaynlar yaratishlari, ya'ni matematik formulalar yoki tushunchalarning vizual tasvirlarini yaratishlari mumkin.

Matematika darslarida ijodkorlik qobiliyatlarining rivojlanishi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ta'limning zaruriy yo'nalishi hisoblanadi. Ijodkorlikni tarbiyalash orqali o'quvchilar muammolarni yaxshiroq hal qila oladilar, tanqidiy fikrlashadi, matematik tushunchalarga turli nuqtai nazardan yondashadilar. Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida tarbiyalanuvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan bir nechta shakl va usullar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004- yil. 102 b. 46-47 betlar.

2. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik moduli bo'yicha o'quvslubiy majmua - Toshkent. 2016

3. Jo'rayev P.X., Raximov B.X., Xomatov SH.F. Yangi pedagogik texnologiyalar. Muammoli ta'lim aasoslangan o'quv-metodik qo'Tanma. -T.: Fan, 2005, 66 b.

4. Sultanov R. O., Yusupov M. R. (2020). Ta'limda matematika fanini o'qitishdagi muammolar va ularning yechimida axborot kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati. O`zMU xabarleri, 2(1/2/1), 144-147.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHDA MIKROKREDITBANKNI TUTGAN ROLI.

Xurshid Sirojiddinov

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Respublika sanoat korxonalari rivojlantirishda Mikrocreditbankning ahamiyati va uning tutgan ro'li haqida soz boradi.*

Kalit so'zlar. *Sanoat, iqtisodiyot, mahsulot, Mikrocreditbank, Mikrocredit dasturlari, moliya.*

Sanoat - milliy iqtisodiyotning eng muhim tarmog'i bo'lib, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Sanoatning tarmoq strukturasi - sanoat tarkibiga kiruvchi turli tarmoqlar va ishlab chiqarish turlarining tarkibi va ulush nisbati, shuningdek, ushbu ulushlarning o'zgarish dinamikasi bo'lib hisoblanadi. Sanoat - bu mahsulotlarning umumiy maqsadi, foydalaniladigan xom ashyo, texnologik jarayon va xodimlarning kasbiy tarkibi bilan tavsiflangan korxonalar yig'indisidir.

Mikrocreditbank O'zbekiston Respublikasida sanoat korxonalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Quyida "Mikrocreditbank"ning asosiy rollari va hissallari keltirilgan:

1. Moliyadan foydalanish imkoniyati: Mikrocreditbank kichik va o'rta sanoat korxonalariga qulay va arzon moliyalashtirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu ushbu korxonalariga moliyaviy to'siqlarni yengib o'tishga va infratuzilma, asbob-uskunalar va texnologiyalarga sarmoya kiritish uchun zarur bo'lgan kapitaldan foydalanishga yordam beradi.

2. Mikrocredit dasturlari: Mikrocreditbank kichik sanoat korxonalarining o'sishi va rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus ishlab chiqilgan mikrocredit dasturlarini taklif etadi. Bu dasturlar tadbirkorlar va yangi boshlanuvchilarning noyob ehtiyojlarini qondirish uchun moslashuvchan va moslashtirilgan moliyalashtirish yechimlarini, jumladan, mikrocreditlarni taqdim etadi.

3. Texnik va biznesni qo'llab-quvvatlash: "Mikrocreditbank" moliyaviy xizmatlardan tashqari sanoat korxonalariga texnik va biznesni qo'llab-quvvatlaydi. Bunga tadbirkorlarning ko'nikma va bilimlarini oshirish, biznesni boshqarish amaliyotini takomillashtirish va barqaror o'sishni rag'batlantirish maqsadida o'quv dasturlari, seminarlar va maslahatlar kiradi.

4. Hukumat tashabbuslari bilan hamkorlik: "Mikrocreditbank" O'zbekistonda sanoatni rivojlantirishga qaratilgan hukumat tashabbuslari va dasturlari bilan hamkorlik qiladi. Bunga davlat tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarda ishtirok etish, ustuvor tarmoqlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va o'z xizmatlarini milliy rivojlanish strategiyalari bilan muvofiqlashtirish kiradi.

5. Hududiy mavjudligi: Mikrokreditbank O'zbekiston bo'ylab, shu jumladan qishloq joylarda keng filial va idoralar tarmog'iga ega. Bu sanoat korxonalarini, jumladan, chekka hududlardagi korxonalarining moliyaviy xizmatlar va qo'llab-quvvatlashdan foydalanishini ta'minlab, mamlakat sanoat tarmog'ining mutanosib rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Umuman olganda, "Mikrokreditbank" O'zbekistondagi sanoat korxonalarini moliyaviy resurslar bilan ta'minlash, texnik yordam ko'rsatish va tadbirkorlikka ko'maklashish orqali ularning o'sishi va barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Uning sa'y-harakatlari mamlakatda ish o'rinlari yaratish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va sanoat sektorini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Mamlakat iqtisodiyoti va aholi bandligida sanoat juda katta o'rin tutadi. Bu sohaga zarur sharoit yaratish maqsadida so'nggi yillarda 19 ta erkin iqtisodiy zona va 400 dan ziyod kichik sanoat zonasi tashkil etildi, ularning infratuzilmasiga 10 trillion so'm yo'naltirildi. Shuningdek, to'qimachilik, kimyo, qurilish materiallari, charm, farmatsevtika, elektr texnikasi kabi tarmoqlarni "drayver"ga aylantirish uchun 3 milliard dollarlik moliyaviy resurslar ajratildi. Sanoatni xomashyo bilan ta'minlash uchun geologiya-qidiruv ishlari 3 barobar ko'paytirilib, 600 tadan ziyod yangi kon aniqlandi.

Natijada oxirgi besh yilda sanoat korxonalarini soni 2 barobar ko'payib, 100 mingtaga yetdi, ishlab chiqarish hajmi 1,4 baravarga ko'paydi. Bu hududlar rivojiga ijobiy ta'sir qilmoqda. Jumladan, Jizzaxda ilgari bo'lmagan qurilish materiallari, avtomobilsozlik, oziq-ovqat sanoati kabi yangi tarmoqlar paydo bo'ldi. Birgina qurilish materiallari bo'yicha 220 ta loyiha ishga tushirilib, viloyat sanoatida bu sohaning ulushi 20 foizdan oshdi.

Samarqand, Sirdaryo, Namangan va boshqa hududlarda metallni qayta ishlash bo'yicha 19 ta yirik loyiha amalga oshirilgan. Namanganda tashkil etilgan 54 ta yangi kichik sanoat zonasida 2022 yilda 3 trillion so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. Davlatimiz rahbari sanoat uchun yangi imkoniyatlar va qo'shimcha moliyaviy resurslar berilishini ta'kidladi.

Birinchi imkoniyat – bank normativlari qayta ko'rib chiqilib, tijorat banklarida korxonalariga kredit ajratish uchun qo'shimcha 55 trillion so'm resurslar ta'minlanadi. Bu – bitta tumanda o'rtacha 20 million dollarlik investitsiyaga qo'shimcha manba, degani.

Ikkinchi imkoniyat – 2023 yilda sanoat zonalari va yirik investitsiya loyihalari infratuzilmasi uchun 1,7 trillion so'm yo'naltiriladi. Shuningdek, "G'ijduvon" va "Qo'qon" erkin iqtisodiy zonalari hududi kengaytiriladi. Qoraqalpog'iston va Qashqadaryoda "Urgut" erkin iqtisodiy zonasining filiallari tashkil etiladi.

Uchinchi imkoniyat – 2023 yildan boshlab, iqtisodiy rivojlanishi orqada bo'lgan to'rtinchi va beshinchi toifadagi 60 ta tumanga 27 turdagi soliq imtiyozlari, subsidiya va preferensiyalar berilganidir.

To'rtinchi imkoniyat – gilamchilik, uy tekstili, charm va zargarlik tarmoqlari uchun taqdim etilayotgan yengilliklar. Unga ko'ra, 2023 yilda to'qimachilik loyihalariga qo'shimcha 300 million dollar yo'naltiriladi. Charm-poyabzal sanoatida 200 dan ortiq turdagi import xomashyo bo'yicha bojxona imtiyozlari uch yilga uzaytiriladi. Zargar

tadbirkorlarga xomashyoni chegirma bilan sotib olish imkoniyati hamda soliq, bojxona va bank imtiyozlari beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-maydagi "2017-2021-yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi PQ-3012-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ID-9413-son "O'zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish kontseptsiyasi to'g'risida" gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 1-aprelda "Ilm-fansohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5047-son Qarori / lex.uz.
4. Aliqoriyev O. Tijorat banklarida xizmat turlarini rivojlantirish yo'llari. T, 2012.-
5. Rouz P.S. Bankovskiy menejment.- M.: Delo, 1997. - S. 5-6.

BANK MARKETINGI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.

Sultanov Hoshimjon.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada marketing tushunchasi hamda bank marketing tizimi samaradorligini oshirish borasida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Marketing, bank, AQSH, sotish, sotib olish, talab, iqtisod, ehtiyoj, reklama, bank xizmati, raqobat.*

Marketing - bu bozorda samarali faoliyat ko'rsatishning mujassamlashishidir. Bu atama dastlab 1902-yilda AQShda paydo bo'lgan, 20 yildan keyin esa bu atamadan jahonning ko'pgina mamlakatlari foydalana boshladilar. Marketing ("marketing") - "bozor bilan bog'liq faoliyat" ma'nosini anglatadi. Lekin bu tushunchaning ma'nosi juda kengdir. Marketing - ayirboshlash yo'li bilan ehtiyoj va talablarni qondirishga yo'naltirilgan inson faoliyatining turi, bozordagi barcha qatnashchilarning o'zaro manfaatlariga asoslangan harakatlarini, talabni shakllantirish va qondirish uchun birlashtirishdir. Dunyo amaliyotida marketing birdaniga paydo bo'lgan emas. Bu - ishlab chiqarish va sotishning maqsadi, vazifalari va rivojlanish uslublariga menedjerlarning ko'p yillik evolyutsion qarashlari natijasidir. Marketing - murakkab, dinamik, ko'p qirrali tushunchadir, bu esa marketingga tamoman universal tavsif berish mumkin emasligidan dalolatdir.

Bank rahbariyatining bosh maqsadi ko'proq mijozlar jalb qilish orqali o'zining xizmat turlarini kengaytirish, bozorni egallash hamda olayotgan foydani 109 ko'paytirishdir. Ushbu maqsadlarga erishish uchun bank marketingini usullaridan foydalaniladi. Oxirgi yillarda marketing faoliyatining maqsadi va mazmuni moliyaviy bozordagi kuchli raqobat ta'sirida banklar va mijozlar o'rtasidagi munosabatlar o'zgarayotgan sharoitda aniq tarzda o'zgardi. Avvaliga, banklar marketingini bank xizmatlariga bo'lgan talabni o'rganish, mijozlarni jalb qilish va rag'batlantirish maksadida o'rganishgan xolos. Banklarda marketing konsepsiyasi o'tgan asrning 80-yillaridagina tashkil topib, u tijorat banklarini boshqarish uchun asosiy mezon sifatida yuzaga keldi. Marketing strategiyasi, birinchi navbatda bankning o'z maxsulotiga emas, balki mijozlarning aniq ehtiyojlariga qaratilishi zarurligini taqozo qiladi. Shuning uchun marketing bank xizmatlarini, mijozlarning manfaatlarini moliya bozorida to'liq o'rganish va ehtiyojlarining o'zgarish tahlilini olib borishni nazarda tutadi. Bank marketingi rivojlanib borishi bilan ko'plab iqtisodchilar tomonidan ushbu mavzuda kitoblar va maqolalar chop etila boshlandi. Bank marketingining mohiyati, uning rivojlanish bosqichlari, asosiy vazifalari va uning boshqa nazariy tushunchalari ko'plab kitoblarda keltirilib o'tilgan.

Bank marketingining maqsadi – kapital bozori talablariga moslashish uchun zarur sharoitlar yaratish, bozorni o'rganish, raqobatbardoshlikni va foydalilikni oshirish bo'yicha tadbirlar tizimini ishlab chiqishdan iborat[3]. Bank marketingining boshqa muhim sohasi

qarz oluvchilarning kredit qobiliyatini tahlil qilish hisoblanadi. Bunga kreditlarni shartlaydigan omillarni o'rganish kiradi. Shuning uchun ham bank uchun qarz oluvchining kreditni kredit shartnomasidagi shartlarga mos ravishda qaytarish imkoniyati va shunga tayyorligini o'rganish juda muhimdir. Bank o'z zimmasiga oladigan tavakkal darajasini bilishi, shuningdek, o'zi bera oladigan kredit hajmini hisobga olishi shart. Mijozning kredit qobiliyatini tahlil qilish bilan bankning kredit bo'limi shug'ullanadi. U mijozlar to'g'risidagi axborotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish bilan shug'ullanadi.

Bank marketingining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- banklar uchun alohida qiziqish uyg'otadigan kapital bozoridagi talablarni va uning alohida segmentlarini o'rganish;
- foizlar siyosatini tahlil qilish;
- reklama;
- bank passivlari va aktivlarini kengaytirish;
- bank faoliyatini rejalashtirish tizimini ishlab chiqish;
- xodimlarni boshqarish;
- mijozlarga xizmat qilishni tashkil etish.

Marketingning asosiy maqsadi - bankdan to mijozgacha bo'lgan har bir jarayonda bank xizmatlari ko'rsatishda mukammal tezlikni ta'minlashdan iborat. Pul mablag'larining aylanish darajasi va sotilishi o'ta foydali bo'lishi, moliyaviy mablag'larni saqlashda kam xarajat talab qilinishi, mijozlar talabining o'z vaqtida qondirilishi va to'liq amalga oshirishga qodirlik shunday tezlikka erishishga imkon beradi. Tijorat banklarida marketingning bosh maqsadi mijozlarni doimiy jalb qilish hisoblanadi. Chunki, bankning mijozlari qancha ko'p bo'lsa, uning daromad olishi, barqaror faoliyat yuritishi mumkin. Bank marketingi aniq turdagi bank operatsiyalarining ta'sirini oshirishga yo'naltirilgan professional faoliyatdir. Bugungi kunda u to'liq talab qilib olinmagan va banklar tomonidan yetarlicha o'zlashtirilmagan soha hisoblanadi.

Bank marketingi samaradorligini oshirishning bir qancha usullari mavjud:

1. Maqsadli reklama: maqsadli auditoriyangizni aniqlang va ularning ehtiyojlari va afzalliklariga mos keladigan maxsus marketing kampaniyalarini yarating.
2. Shaxsiylashtirish: Shaxsiylashtirilgan tajriba yaratish uchun marketing xabarlarini va takliflaringizni mijozlar ma'lumotlari va xatti-harakatlari asosida moslashtiring.
3. Raqamli marketing: Kengroq auditoriyani qamrab olish va yetakchilarni yaratish uchun ijtimoiy media, elektron pochta marketingi va qidiruv tizimini optimallashtirish kabi onlayn kanallardan foydalaning.
4. Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM): Mijozlarning o'zaro munosabatlarini kuzatish va boshqarish uchun CRM tizimini joriy qiling, bu esa mijozlarni yaxshiroq segmentatsiyalash va maqsadli marketing harakatlarini amalga oshirish imkonini beradi.

5. Kontent marketingi: Bankingizni ishonchli moliyaviy ma'lumot manbai sifatida ko'rsatish uchun blog postlari, videolar va infografika kabi ma'lumot beruvchi va qimmatli kontent yarating.

6. Yo'llanma dasturlari: Rag'batlantirish yoki mukofotlar berish orqali mavjud mijozlarni do'stlari va oila a'zolarini bankingizga murojaat qilishga undash.

7. Hamkorlik: Mahsulot yoki xizmatlarni o'zaro targ'ib qilish va mijozlar bazasini kengaytirish uchun boshqa biznes yoki tashkilotlar bilan hamkorlik qiling.

8. Ma'lumotlar tahlili: marketing strategiyalaringizni optimallashtirish va kompaniya samaradorligini oshirish imkonini beruvchi mijozlar xatti-harakati va afzalliklari haqida ma'lumot olish uchun ma'lumotlar tahlilidan foydalaning.

9. Mijozlar tajribasi: Ishonch va sodiqlikni mustahkamlash uchun barcha aloqa nuqtalarida mijozlarga ajoyib xizmat ko'rsatish va uzluksiz foydalanuvchi tajribasini taqdim etishga e'tibor qarating.

10. Doimiy takomillashtirish: Raqobatchilardan oldinda qolish uchun fikr-mulohazalar, tahlillar va sanoat tendentsiyalari asosida marketing strategiyalaringizni muntazam ravishda baholang va takomillashtiring.

Marketing tizimini yaratish masalasi, doimiy izlanishni va yuqori malakali ish yuritishni hamda moliya soxasi marketingini taxlil qilishni taqozo etadi. Bank xizmatlari bozorida kredit muassasalari oldidagi maqsadni aniq ifodalashga qodirlik va unga erishish usullaridan foydalanish banklar uchun o'ta muhim vazifadir. Tovarlar va xizmatlarni sotish - bozor sharoitida ishlayotgan xar qanday korxonalar faoliyatining muhim pog'onasidir. Bank faoliyati tadbirkorlik sohasining bir turi bo'lganligi sababli u ham bundan mustasno emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining —O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida||gi Qonun. -T.: O'zbekiston, 21- dekabr 1995- yil.

2. O'zbekiston Respublikasining —Banklar va bank faoliyati to'g'risida||gi Qonun. -T.: O'zbekiston, 25- aprel 1996- yil.

3. Abdullayeva Z. Bank ishi. —T.: —Moliya||, 2009. 304 b. B – 166.

4. O.A Ortiqov, I.Ya Qulliev, "Bank menejmenti va marketingi" fanidan o'quv qo'llanma.Toshkent.Toshkent moliya instituti, 2013 yil.

5. Mullajonov F.M. va boshqalar. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi. T.||O'zbekiston|| 2011.

6. Ходжанов , Искандар, и Фаррух Гафуров. «Опыт применения внутрикостного остеосинтеза при разрывах связок дистального межберцового синдесмоза». Общество и инновации 2, no. 4 (август 30, 2021): 123–126. просмотрено ноябрь 15, 2023. <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/1111>.

BANK TIZIMIDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH CHORALARI.

Ahmedov Shuhrat Xikmatullayevich.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hozirgi davr eng katta muammolaridan biri korrupsiya, hamda bank tizimida unga qarshi kurash borasida fikr va mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so'zlar. *Bank, sarmoya, korrupsiya, adolat, qonun, imkoniyat, mummo, islohot, Markaziy bank.*

O'zbekistonning yangilangan siyosati jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini oliy darajaga ko'tarish, zamonaviy samarali davlat boshqaruvini joriy etish, davlat xizmatida korrupsiyaviy holatlarning har qanday ko'rinishlariga qat'iy murossasizlik madaniyatini shakllantirishda yuksak g'oyalarga tayanmoqda. Avvalo, ushbu islohotlarning tub zamirida Prezident Sh.M.Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan "Xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak" degan tamoyiliga muvofiq barcha imkoniyatlar xalqimiz manfaatlari yo'lida safarbar etilishi ustuvor vazifa etib belgilanmoqda. Shu o'rinda islohotlarning chinakam natijadorligiga erishish maqsadida davlat va jamiyatning har bir sohasida korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligini izchil ta'minlab borish alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, korrupsiya dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo'lgan global muammolardan biridir. Ushbu illat har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur yetkazadi, inson huquq va erkinliklarining poymol bo'lishiga olib keladi. Shu bois unga qarshi kurash xalqaro ahamiyat kasb etib, jahon siyosatining muhim masalalari qatoridan joy olgan. Ma'lumki, bu illatning kelib chiqish sabablarini aniqlash, korrupsiyaga qarshi kurashning samarali yo'llarini topish bo'yicha mutaxassislar, turli institutlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan yuzlab, minglab tadqiqotlar o'tkazilgan.

Korrupsiyaviy jinoyatlarning har uchtdan bittasi sog'liqni saqlash, ta'lim va bank tizimi xodimlari tomonidan sodir etilgan.

Bugungi kunda korrupsiya jahon miqyosida dolzarb muammolardan biri sifatida tan olingan bo'lib, ushbu illat har qanday davlat va jamiyat rivojiga jiddiy putur yetkazishi bilan xavflidir. Yangi O'zbekistonda "inson qadri uchun" tamoyili asosida xalqimiz farovonligini yanada oshirish va faol jamiyatni shakllantirishga qaratilgan islohotlar doirasida barcha sohalarda korrupsiyaga qarshi murossasiz kurashish muhitini shakllantirish talab etiladi.

Bevosita Markaziy bank tizimida mazkur yo'nalishda qilinayotgan ishlarga to'xtalishdan avval Markaziy bank aholi va tadbirkorlik subyektlariga bevosita bank-moliya xizmatlarini ko'rsatish bilan shug'ullanmasligi sababli uning faoliyatida korrupsiyaviy xavf-xatarlar, umuman olganda, past darajada ekanini ta'kidlash lozim.

Shundan kelib chiqib, Markaziy bank tizimida korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi ishlarni tashkil etishda asosiy e'tibor "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonun, Prezidentning sohaga oid farmon va qarorlarida korrupsiyaning oldini

olish, uni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish bo'yicha belgilangan vazifalar ijrosiga qaratilmoqda.

Jumladan, Markaziy bank markaziy apparati, hududiy bosh boshqarmalar va tasarrufdagi barcha korxonalarda korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalari faoliyati yo'lga qo'yildi.

Markaziy bank tizimida korrupsiyaga qarshi kurashishga oid me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish maqsadida Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi bilan kelishilgan holda korrupsiyaga qarshi halqaro standart (ISO 37001: 2016) talablari asosida 13 ta ichki me'yoriy hujjat ishlab chiqildi va tasdiqlandi.

Bank tizimida korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan barcha zaruriy choralarni ko'rish, ularni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan sabab va shart-sharoitlarni barvaqt aniqlash hamda bartaraf etish bo'yicha samarali tizim yaratishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan,

- korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalari tashkil etilib, ularning vakolat va huquqlari, shuningdek bankning boshqa bo'linmalari bilan birgalikdagi hamkorligi ichki me'yoriy hujjatlar bilan aniq belgilab qo'yilgan;

- mavjud bo'sh ish o'rinlariga nomzodlarni ochiq tanlov asosida ishga qabul qilish amaliyoti joriy etilgan;

- bank ehtiyojlari uchun xaridlarini shaffof tizim orqali amalga oshirish, ushbu jarayonda korrupsiyaviy xatarlarni aniqlash va bartaraf etish amaliyotlari joriy qilingan.

Shuningdek, bank faoliyatida korrupsiya holatlarini yuzaga kelish ehtimoli yuqori bo'lgan kreditlash amaliyotlari bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bunda, aholi va tadbirkorlik sub'ektlariga ko'rsatilayotgan bank xizmatlarini raqamlashtirish orqali inson omilini kamaytirish eng ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Bank tizimida korrupsiyaga qarshi kurashish choralari.

1. Ishonchli va mas'ul hodisa va hisob-kitob tizimi yaratish: Banklarda har qanday operatsiyalarni amalga oshirish uchun ishonchli va mas'ul hodisa va hisob-kitob tizimi olish lozimdir. Bu, har bir ishchining amallarini monitor qilish va korrupsiyani oldini olishga yordam beradi.

2. Xodimlarga professional tayyorgarlik va maslahat berish: Xodimlarga etik qoidalarni tushuntirish va ularning korrupsiyani taninish holatlarini tushunishga yordam berish uchun qatnashishni o'rgatish keng ko'lamli tayyorgarlik dasturlarini taqdim etish lozimdir.

3. Anonim shikoyat tizimi tuzish: Bankda xodimlar yoki mijozlar korrupsiyaga duch kelganida anonim shikoyat tizimini ulashadilar.

4. Korrupsiyani to'g'ri topish va qaror qabul qilish: Anonim shikoyatlarga, tartib va qonunchilik tizimiga qarab, korrupsiyani to'g'ri topish va qaror qabul qilish lozimdir. Korrupsiya faolchilarini jarima qilish va ularni bankdan chetlatish juda muhimdir.

5. Rahbariyatning malakali va ishonchli bo'lishi: Bankda korrupsiyaga qarshi kurashishda eng muhim omillardan biri rahbariyatning korrupsiyaga ishonchli bo'lishi,

amalga oshirilayotgan operatsiyalarni monitoring qilish va qonunchilik tizimiga rioya etishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-419-sonli qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/3088008>
2. O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-419-sonli qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/3088008>
3. "2020 — 2025-YILLARGA MO'ljALLANGAN O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING BANK TIZIMINI ISLOH QILISH STRATEGIYASI TO'G'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992 12.05.2020 sonli farmoni
4. Омонов А.А., Қоралиев Т.М "Пул ва банклар" Дарслик. Т.: "ИҚТИСОД-МОЛИЯ", 2019 й. – 461 б

**TIJORAT BANKLARINING MOLIVAVIY BARQARORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.
(AGROBANK MISOLIDA)**

Yo'ldoshev Safarmurod Muhammadovich.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini oshirish yo'llari va istiqbollari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Moliyaviy barqarorlik, Markaziy bank, kredit, aktiv, daromad, barqarorlik, taraqqiyot.*

Barchamizga ma'lumki, har bir davlatning jahon hamjamiyatida tutgan o'rni va nufuzi bevosita uning iqtisodiy va siyosiy kuchiga bog'liqdir. Mamlakat taraqqiyoti, uning rivojlanishi, butun dunyoda o'z so'zi va o'z qarashlariga ega bo'lishi ham aynan shu davlatning ham iqtisodiy ham ma'naviy kuchiga chambarchas bog'liqdir. Mamlakat iqtisodiyotining asosiy bo'g'inini esa uning bank va moliya tizimi tashkil etadi. Banklarning mohiyati va funksiyalari, shuningdek, bajaradigan operatsiyalari va ko'rsatadigan xizmatlari ularning iqtisodiyotdagi rolini belgilab beradi. Banklarning iqtisodiyotdagi roli deganda asosiy e'tiborni ularning vujudga kelish omillari, rivojlanish jarayonlari va bajaradigan operatsiyalariga qaratish lozim. Binobarin, banklarning iqtisodiyotda tutgan roli ularning funksiyalari kabi ma'lum darajadagi xususiyatlarga egadir. Banklar mulkiy jihatdan qanday shaklda tashkil topgan bo'lishidan qa'tiy nazar, iqtisodiyotda umum ahamiyatga ega bo'lgan, muhim operatsiyalarni bajaradi. Shu boisdan ham, banklar qanday mulkiy shaklda yoki ixtisoslikda tashkil topgan bo'lishidan qa'tiy nazar, ular iqtisodiyotda alohida va yetakchi ahamiyat kasb etadi.

2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida tijorat banklarining kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tatbiq etish mamlakat bank tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu esa, tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolarni aniqlash va ularni hal qilishning ilmiy asoslangan yo'llarini ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda Xalqaro valyuta fondi tomonidan jami 39 ta asosiy va tavsiyaviy tusdagi Moliyaviy barqarorlik (Financial Soundness Indicators - FSI) ko'rsatkichlari chop etilgan bo'lib, ularning 12 tasi asosiy (asosan banklar uchun), 27 tasi tavsiyaviy (asosan boshqa moliyaviy tashkilotlar uchun) tusdagi indikatorlar hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ham tijorat banklarimiz moliyaviy barqarorligi bo'yicha Xalqaro valyuta fondi tomonidan tavsiya etilgan 12 ta asosiy ko'rsatkichlariga oid ma'lumotlarni e'lon qilib bormoqda. Ayni vaqtda, respublikamiz tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan dolzarb

muammolarning (tijorat banklarida aktivlarning rentabellik darajasini past ekanligi, davlat tijorat banklarida kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajrat-malarini ushbu ko'rsatkichning me'yoriy darajasidan yuqori ekanligi va boshqalar) mavjudligini e'tirof etish joiz.

Rivojlanayotgan mamlakatlar bank amaliyotida ham tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash sohasida banklardagi risk-menejment tizimini rivojlantirish, banklarning kapitallashish darajasini oshirish va likvidligini ta'minlash, tijorat banklari va aktivlarining rentabellik darajalarini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Tijorat banklari foizli daromadlarining umumiy hajmida kreditlardan olingan foizli daromadlar salmog'ining yuqori va barqaror bo'lishi ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ekspertlari tomonidan taklif etilgan sof foizli spread koeffitsiyentini me'yoriy darajasini ta'minlash respublikamiz banklarining kreditlardan olingan foizli daromadlarning barqarorligini baholashda foydalanish, fikrimizcha, muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va ularning resurs bazasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qaror qabul qildi. Qarorning asosiy maqsadi bank tizimining moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini yanada oshirish, tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ularning investitsiyaviy faolligini rag'batlantirish, shuningdek umum qabul qilingan xalqaro me'yor va standartlarga muvofiq bank faoliyatini tashkil etishni yanada yuqori darajaga chiqishini ta'minlashdan iborat. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan O'zbekiston Banklar uyushmasi va mamlakatning tijorat banklari bilan birgalikda Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va likvidligini yanada oshirish, ularning resurs bazasini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan kompleks chora-tadbirlar belgilandi.

Xususan, qarorda xalqaro me'yor va standartlarga muvofiq, shu jumladan depozit va kredit siyosati sohasida respublika banklariga nisbatan qo'yilayotgan me'yoriy talablarni yanada takomillashtirish, tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash, omonat va depozitlarning yangi jozibador turlarini joriy qilish yo'li bilan aholi va xo'jalik sub'ektlarining bo'sh pul mablag'larini bank aylanmasiga keng ko'lamda jalb etish chora-tadbirlarini amalga oshirish belgilab qo'yilgan.

Bundan tashqari, yetakchi xorijiy banklar va moliya institutlarida boshqaruvni tashkil etish tizimini chuqur o'rganish asosida tijorat banklarida korporativ boshqaruv usullari, shu jumladan xatarlarni boshqarish va ichki nazoratni yaxshilash usullarini takomillashtirish, ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng tatbiq etgan holda ko'rsatilayotgan bank xizmatlari ko'lamini kengaytirish va sifatini oshirish, shuningdek bank plastik kartochkalaridan foydalangan holda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini kengaytirish tadbirlari ham xujjatda qayd etilgan.

Ushbu Chora-tadbirlar kompleksida nazarda tutilgan tadbirlarning belgilangan muddatlarda sifatli bajarilishi– Markaziy bank, tijorat banklari, vazirlik va idoralar tomonidan ta'minlanadi.

Agrobank yoki istalgan tijorat banking moliyaviy barqarorligini oshirish uchun quyidagi asosiy usullarni ko'rib chiqamiz:

1. Kredit portfelini diversifikatsiya qilish: Agrobank kredit portfelini turli tarmoqlar va tarmoqlar bo'yicha diversifikatsiya qilish orqali riskni kamaytirishi mumkin. Bu muayyan sektordagi har qanday mumkin bo'lgan defoltni ta'sirini yumshatishga yordam beradi.

2. Xavflarni boshqarish amaliyotini kuchaytirish: Xatarlarni samarali aniqlash, baholash va boshqarish uchun ishonchli risklarni boshqarish amaliyotini joriy qiling. Bunga kreditni sinchkovlik bilan baholash, stress testlarini o'tkazish va qarz oluvchilarning moliyaviy holatini muntazam monitoring qilish kiradi.

3. Aktivlar sifatini yaxshilash: Agrobank kredit to'lovlarni diqqat bilan kuzatib borish, har qanday kechikishlarni zudlik bilan bartaraf etish va umidsiz qarzlarni undirish bo'yicha zarur choralarni ko'rish orqali yuqori sifatli kredit portfelini saqlashga e'tibor qaratishi kerak.

4. Kapital adekvatligini oshirish: Agrobank potentsial yo'qotishlarni qoplash uchun etarli kapital darajasini saqlab turishini ta'minlash. Bunga daromadlarni saqlab qolish, qo'shimcha kapitalni oshirish yoki bank kapitali strukturasi optimallashtirish orqali erishish mumkin.

5. Xarajatlarni boshqarishni optimallashtirish: samaradorlik va rentabellikni oshirish uchun operatsion xarajatlarni doimiy ravishda ko'rib chiqing va optimallashtiring. Bu jarayonlarni soddalashtirish, muhim bo'lmagan xarajatlarni kamaytirish va texnologiyaga asoslangan yechimlarni o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin.

6. Likvidlikni boshqarishni kuchaytirish: Bank majburiyatlarini bajarish uchun yetarli likvidlikni saqlash. Agrobank tegishli likvidlik buferlarini va favqulodda vaziyatlarda moliyalashtirish rejalarini o'z ichiga olgan aniq belgilangan likvidlikni boshqarish tizimiga ega bo'lishi kerak.

7. Raqamli transformatsiyani qo'llang: operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlar tajribasini yaxshilash uchun texnologiya va raqamli yechimlarga sarmoya kiriting. Bunga onlayn bank platformalari, mobil banking ilovalari va raqamli to'lov yechimlari kiradi.

8. Kuchli korporativ boshqaruvni rag'batlantirish: Kuchli korporativ boshqaruv amaliyotini, jumladan, shaffof hisobot berish, boshqaruv kengashining mustaqil nazorati va risklarni boshqarish bo'yicha samarali qo'mitalarni ta'minlash.

Yodda tutingki, bular umumiy strategiyalar va Agrobank ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirishda o'ziga xos bozor sharoitlari, tartibga soluvchi talablar va mijozlar ehtiyojlarini ham hisobga olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-sonli “O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi”gi farmoni//Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.05.2020 y., 06/20/5992/0581-son.
2. Lavrushin O.I. Bankovskoye delo. – M.: KnoRus, 2008. – S. 251.
3. Semenova N.N., Ivanova I.A., Vasilkina A.A. Otsenka ustoychivosti razvitiya kommercheskogo banka na osnove metoda analiza iyerarxiy. Finansi: teoriya i praktika/Finance: Theory and Practice. 2021;25(4):121-135. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2021-25-4-121-135>
4. Mian A., Rao K., Sufi A. Household Balance Sheets, Consumption, and the Economic Slump//Quarterly Journal of Economics. – 2013. – 128(4). – pp. 1687 - 1726. .
5. Lando D., Skodeberg T. Analyzing Rating Transitions and Rating Drift with Continuous Observations // Journal of Banking and Finance. – 2002. – Vol. 26 (2–3). – pp. 423–444.
6. Ходжанов , Искандар, и Фаррух Гафуров. 2021. «Опыт применения внутрикостного остеосинтеза при разрывах связок дистального межберцового синдесмоза». Общество и инновации 2 (4):123-26. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4-pp123-126>.

O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA ICHKI AUDITNING MUHIMLIGI VA AUDITOR RISKI BOSHQARISH YO'LLARI

Qo'ldoshev Dilshod Melixo'rovich.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston tijorat banlari va ularda ichki auditning ahamiyati hamda uning muhimligi borasida fikr va mulozalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar. *Insoniyat, jamiyat, bank, audit, auditorlik tekshiruv, raqobat, bozor munosabatlari, kredit.*

Insoniyat tarixiga bir nazar solsak, jamiyat rivojlana borishi bilan birga jamiyatda bo'layotgan xodisa va voqealarning kelib chikish sabablari, kutilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni o'rganuvchi bir qator tabiiy, iqtisodiy va gumanitar fanlar shakllana boshladi. Bu fanlar bilan birga iqtisodiyot fani ham jamiyatda yuz berayotgan iqtisodiy hodisalarni o'rganish, ularni tahlil qilish hamda jamiyatdagi moddiy ne'matlar yaratishdan tortib, uni iste'moli bilan bog'liq muammolarni o'rgana boshladi. Butun dunyoda jamiyatning tuzilishi qanday bo'lishidan qat'iy nazar uning a'zolari insonlar o'zlarining ehtiyojlarini qondirish va hayotlari uchun zarur bo'lgan noz-ne'matlarni yaratish ustida izlanishlar olib boradilar. Bu izlanishlar natijasida jamiyat rivojlanishi shakllana boshlaydi. Shu bilan birga jamiyat a'zolari ya'ni kishilar, guruhlar, tashkilotlar va mamlakatlar o'rtasida o'zlarida mavjud bo'lgan resurslardan foydalanib yuqori daromad olishga erishish va olingan daromaddan samarali foydalanish orqali barqaror turmush tarzini yaratishga bo'lgan intilish kishilar o'rtasida iqtisodiy raqobat kurashini keltirib chiqaradi. Bu raqobat kurashi jamiyat va iqtisodiyotning rivojlanishiga ko'rinmas kuch sifatida doimo turtki beradi va iqtisodiyot va jamiyat shu raqobat kurashi orqali rivojlanadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy pirovard maqsadi - mamlakat iqtisodiyotida bozor munosabatlari tamoyillarini to'liq qaror toptirishdan iboratdir. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirish yo'lida izchil islohotlar olib borilayotgan hozirgi bosqichda tijorat banklarining mamlakat iqtisodiyotidagi roli tobora oshib bormoqda.

Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlarida ichki audit tekshirishlarimuhimhamiyatga egadir. Tijorat banklari faoliyatida ichki auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish muxim xisoblanadi.

Jamiyat rivojlana borishi bilan birga jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarni o'rganish, qilingan ishlarni sarhisob qilish, natijalarni oydinlashtirish, oldindan amalga oshirmoqchi bo'lgan imkoniyatlarni chamalash, kelgusi ishlarni rejalashtirish, faoliyatni sarhisob qilish va faoliyatga baho berish tizimlari o'zo'zidan jamiyat uchun zarurat sifatida asta sekin shakllana boshladi. Shunday faoliyat turlaridan biri bu auditorlik faoliyatidir. Ma'lumki,

tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishlarida audit tekshirishlari muhim ahamiyatga egadir.

Ichki auditning asosiy maqsadlari va vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- ichki audit tekshiruv natijalari asosida bankning real holati va ichki nazorat samaradorligining aniq holati to'g'risidagi ishonchli va mustaqil axborot bilan Bank Kengashini ta'minlash;

- ichki audit tizimini va ichki audit tekshiruv jarayonlarining samaradorligini baholash va tahlil qilish;

- bank faoliyati oldiga qo'yilgan maqsadga erishishda ma'muriy va operatsion jarayonlarning samaradorligini kuzatish;

- tavakkalchilikni boshqarish jarayonini qo'llanilishini va tavakkalchilikni baholash metodologiyasining samaradorligini kuzatish;

- moliyaviy axborot tizimini, shuningdek elektron axborot tizimi va elektron bank xizmatini kuzatish;

- buxgalterlik hisoboti va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini kuzatish;

- bank kapitalining tavakkalchiligini baholash tizimini kuzatish;

- bank faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki me'yoriy hujjatlariga muvofiqligini nazorat qilish;

- doimiy taqdim etiladigan hisobotlarning to'liq va o'z vaqtida taqdim etilishini nazorat qilish;

- Buxgalteriya kitobi va moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini va ishonchliligini o'rganish;

- Bank rahbariyati bilan birgalikda faoliyat yuritish;

- Bank kengashi talablariga binoan maxsus tekshirishlarni o'tkazish yoki o'tkazishga amaliy yordam berish;

- Audit xizmati tekshiruvlari jarayonida aniqlangan qonunbuzarlik holatlari to'g'risida bank Kengashiga axborot berish.

Auditorning korxon va tashkilotlarning moliyaviy hisobotini tasdiqlash to'g'risidagi xulosasining bo'lishi, mazkur moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar uchun unga bo'lgan ishonchni oshiradi. Auditorlik tekshiruvlarini maxsus auditorlik firmalari yoki alohida sertifikatga ega auditorlar o'tkazishi mumkin. Auditorlik nazorati amaliyotda ikkiga ajratiladi: ichki va tashqi audit. Ichki audit auditorlik nazoratini o'tkazish usuliga ko'ra tashqi audit bilan o'xshash bo'lib, u mustaqil auditorlar yoki auditorlik firmalari tomonidan amalga oshiriladigan tashqi audit uchun axborotlarni olish manbai bo'lib hisoblanadi. Tashqi va ichki audit o'rtasidagi sezilarli farq ularning maqomi, asosiy vazifalari va auditorlik tekshiruvini bajarish vaqtiga qarab ajratiladi. Ichki audit asosan mulkdorlar manfaatlariga xizmat qilib, uning asosiy vazifasi korxonaning iqtisodiy ahvoli to'g'risida muayyan korxonaning mulkdorlari uchun axborot tayyorlashdir iborat. Tashqi audit esa nafaqat mulkdorlar, balki davlat va kreditorlar manfaatlari uchun ham xizmat qiladi va uning bosh maqsadi, ushbu korxonaning tashqi foydalanuvchilari: aktsiyadorlar, investorlar, banklar,

soliq va boshqa davlat organlari, sheriklar uchun korxonaning moliyaviy holatiga xolis xulosa tayyorlashdan iboratdir.

Tijorat banklari faoliyatini tashqi auditdan o'tkazish bank va mustaqil auditorlik firmalari o'rtasida tuziladigan shartnoma asosida amalga oshiriladi va ushbu shartnomada tomonlarning huquq va majburiyatlari aks ettiriladi, ish davomida auditor o'z majburiyatlarini unutmasligi va bank ma'muriyati esa auditor oldida hamma ma'lumotlarni ochiq-oydii tushuntirib berishi va barcha hujjatlarni etkazib berish majburiyatini olishi lozim. Ichki audit banklarda tashkil qilingan ichki audit xizmati tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi bank faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kamchilik va muammolarni aniqlash va ularni bartaraf qilish bo'yicha tegishli maslahatlar berish, ichki me'yoriy hujjatlarga mos kelishini va kelgusi istiqbollarni belgilash imkoniyatlarini ko'rsatishdir. Ichki audit faoliyati moslashuvchan audit qoidalariga asoslangan bo'lib, keng ravishda amalga oshiriladi hamda har bir davlatning birliklariga moslashuvchi bo'lib, xar xil sektorlar faoliyatini boshqarish va alohida shaxslarning madaniyatini ham qamrab oladi. Ushbu tarifdan kelib chiqan holda ichki audit tizimi ichki audit tarifi (ichki auditni o'z ichiga oluvchi elementlar), ichki audit ishonch va maslahat tamoyillarini shuningdek uning qamrov darajasi (risklar, ya'ni nazorat va xodimlarni boshqarish) va bank faoliyatiga o'zining foydasini keltirish kabilarni o'z ichiga oladi.

Muayyan tijorat bank bo'limini nazorat qilish uchun ichki audit xizmati tomonidan quyidagi dastlabki ishlar amalga oshiriladi: audit o'tkazish ish rejasi tuziladi; auditorlar ro'yxati va ular tomonidan bajariladigan ishlarning maqsadi va vazifalari belgilanadi; o'tgan davrdagi auditorlik xulosasi ko'rib chiqilib, ular bo'yicha belgilangan tadbirlarning bajarilishi ko'rib chiqiladi; audit o'tkazish bo'yicha buyruq va kassa qiymatliklarini tekshirish uchun guvohnoma tayyorlanadi. Tijorat banklarida ichki audit xizmatini tashkil qilish va uni amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2000 yil 25 noyabrdagi 405-sonli Tijorat banklarining ichki auditiga qo'yilgan talablar to'g'risidagi yo'riqnomasida ichki audit xizmati xodimlarining javobgarliklari belgilangan. Shuningdek, Markaziy bankning yuqorida aytib o'tilgan yo'riqnomasiga muvofiq ichki audit xizmati xodimlari quyidagi talablarga javob berishlari shart: bajarayotgan vazifalari xarakteriga taalluqli oliy ma'lumotga hamda tegishli kasbiy ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari; bank qonunchiligi hamda Markaziy bankning O'zbekiston Respublikasi hududida bank faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni bilishlari; umumiy qabul qilingan xalqaro buxgalteriya hisobi va audit andozalarini yaxshi bilishlari; o'z malakalarini doimiy ravishda oshirib borishlari; vazifalarini hal etish ko'lami va muddatiga doir auditorlik dasturlari rejalashtirilayotganda cheklovlarga ega bo'lmasliklari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuni. 2000 y. 26 may.
2. O'zbekiston Respublikasining "Bank siri to'g'risida" gi qonunni. Adliya vazirligidan 2003 yil 30 avgustda 530-2-son bilan ro'yhatga olingan.
3. "O'zbekiston Respublikasi bank tizimi" muallif: F.M.Mullajonov [va boshq.] F.M. Mullajonovning umumiy tahriri ostida. To'ldirilgan ikkinchi nashri.T.: O'zbekiston, 2011.- 368 b.
4. SH.Z.Abdullaeva. Xalkaro valyuta-kredit munosobotlari. Darslik B.m.: T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2006. - 576 b
5. Банковское дело: Управление и технология: Учѐб. Пособие для ВУЗов Под ред. Проф. А.Н. Товашева, Н. Юнитидана, 2005 г.
6. Белоглазова Г.Н. Банковское дело, 5-е изд., перераб. и доп. Учебник 2008. 320 ст. Фи.С.

TIJORAT BANKLARI XIZMATLARINING TRANSFORMATSIYASI (ATB QISHLOQQURILISH BANK MISOLIDA)

Karimova Nargiza Karimovna.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tijorat banklari xizmatlarining transformatsiyasi haqida soʻz boradi.*

Kalit soʻzlar. *Modernizatsiya, integratsiya, zamonaviy xizmat, moliya tizimi, texnologiya, ATB, investor, bank faoliyati.*

Iqtisodiyotning raqamli modernizatsiyasi hozirgi kunda juda ham ommaviy masalalardan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiy munosabatlarining rivojlanishi sharoitida alohida davlatlar iqtisodiyotining integratsiyasi va toʻlov tizimlarining rivojlanishi, xususan, naqdsiz toʻlov shakllari, banklarning raqamli zamonaviy xizmatlari turlarini rivojlantirish yoʻnalishi kuzatilmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotini globalashtirish hamda ilmiy-texnika taraqqiyotining jadallashuvi sharoitida bank va moliya tizimini tubdan isloh qilish, bank tizimiga xorijiy investorlarning ishonchini yanada oshirish hamda ularning eʼtiborini jalb qilish shuningdek, soha barqarorligini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni keng qoʻllagan holda, koʻrsatilayotgan bank xizmatlarining turi va xizmatlar bozori koʻlamini kengaytirib borish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodchi olimlarning fikriga koʻra, moliyaviy sektorning global innovatsion transformatsiyasiga yoʻnaltirilgan, zamonaviy xizmatlar rivojlangan yangi iqtisodiy davridamiz va bu anʼanaviy moliya institutlari uchun ulkan raqobat muhitini yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy moliyaviy texnologiyalarning tijorat banklari faoliyatiga integratsiyalashuv darajasi ularning raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini belgilaydi.

Bugun jahon iqtisodiyotida keskin raqobat muhiti ustuvor. Jamiyat talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda iqtisodiyotni moliyalashtirish amaliyoti ham keskin raqobatdan xoli emas. Bunda, shubhasiz, bank tizimining roli yuqori. Tijorat banklari faoliyati biznesga asoslangani bois, ular samaradorligini taʼminlash nafaqat milliy, balki xorijiy tijorat banklari hamda hukumatlarning ham doimiy diqqat markazidagi masalalardan biridir. Bunda esa oʻz-oʻzidan bank tizimining transformatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon iqtisodiyotidagi moliyalashuv va raqamlashuv sharoitida Oʻzbekiston milliy bank tizimi transformatsiyasi borasida soʻnggi yillarda salmoqli ishlar amalga oshirildi. Bu haqda Prezidentimiz raisligida shu yil 20-noyabr kuni bank tizimida transformatsiya va xususiylashtirish jarayonlari muhokamasi boʻyicha oʻtkazilgan yigʻilishda ham alohida toʻxtalib oʻtildi. Jumladan, sohani isloh qilish boʻyicha amalga oshirilgan ishlar natijasida soʻnggi uch yilda banklar kapitali 1,8, yillik kredit ajratish hajmi esa 2 barobar koʻpaydi. 4 ta bank ilk bor “evrobond” chiqarib, xalqaro kapital bozorlaridan 1 milliard dollar resurs olib

keldi. Ipoteka-bankka strategik xorijiy investor jalb qilindi. 13 ta yangi xususiy bank tashkil etildi, Vengriya, Qozog'iston va Gruziyaning nufuzli banklari yurtimizda faoliyat boshladi. Onlayn bank xizmatlari hajmi 2,7 barobar oshdi.

Tahlillarga ko'ra, 2010-yillardan boshlab moliyaviy texnologiyalarga asoslangan Fin-tech kompaniyalari jahon moliya bozorida faollashdi. 2018-yilga kelib, bunday kompaniyalar raqamli amaliyotlar tufayli yuqori samaradorlikka ega ekanini namoyon etib, ma'lum bir moliyaviy amaliyotlar bo'yicha tijorat banklari bilan raqobatlasha boshladi. Shunday bir sharoitda tijorat banklari raqamli transformatsiyasi zarurati kun tartibiga chiqdi. Natijada tijorat banklari tomonidan Fin-tech kompaniyalarini qo'shib olish yoki moliyaviy texnologiyalarga asoslangan raqamli bank mahsulotlarini joriy etish keskin rivojlandi. Ushbu jarayonda global pandemiya sharoitida bank xizmatlarini ko'rsatish zarurati ham ijobiy ta'sir etdi. Xorij an'anaviy banklarining yuqori sur'atda raqamli banklarga transformatsiyalashuvi sharoitida mamlakatimizdagi tijorat banklari transformatsiyasi global raqobatga kirishishda muhimdir. Bunda xususiy banklar transformatsiyasi, asosan, raqamli transformatsiyaga yo'naltirilsa, davlat ishtirokidagi tijorat banklari transformatsiyasi ikkita yo'nalishda tashkil etiladi. Bular, birinchisi, bank aktivlarida xususiy banklarning ulushini keskin oshirishga erishish, ikkinchisi, raqamli transformatsiya amaliyotidir.

Ayni yo'nalishlarda, yuqorida qayd etilganidek, tizimli ishlar olib borilmoqda. Bank tizimida xususiy sektor ulushini oshirishga qaratilgan amaliy ishlar davlat ulushiga ega tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlab, 2026-yil yakuniga qadar bank aktivlarida xususiy sektor ulushini 60 foizgacha yetkazish bo'yicha taraqqiyot strategiyasida belgilangan alohida maqsad ijrosi tomon intilishni o'zida namoyon qiladi. Shuningdek, onlayn bank xizmatlari hajmining 2,7 barobar oshgani bank tizimi raqamli transformatsiyasidagi dastlabki natijalardir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risidagi Farmoni bank tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish, mijozlarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini yanada yaxshilash va ommabopligini ta'minlashda dasturilamal bo'lmoqda. Mazkur Farmonga asosan, "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi tasdiqlangan. Strategiyaning asosiy maqsadi "inson qadri uchun" tamoyilini hayotga tatbiq qilish, aholini va mijozlarni rozi qilishdir. Ushbu maqsadni ATB "Qishloq qurilish bank" ham o'zi uchun eng ustuvor vazifa sifatida belgilab olgan. Shu asosda bank tizimida masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish, yangi innovatsion xizmatlarni yo'lga qo'yish, mobil dasturlarni takomillashtirish orqali aholiga keng qulaylik yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zamonaviylik, tezkorlik va yuqori sifat bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarning asosini tashkil etadi.

Hozirda ATB "Qishloq qurilish bank"ning transformatsiyasi doirasida "Osiyo taraqqiyot banki" va Xalqaro konsalting kompaniyalari bilan hamkorlik qilinmoqda. Jumladan, xalqaro

konsalting kompaniyasi bilan “Bankning 2020-2025 yillardagi rivojlantirish strategiyasi” ishlab chiqildi, bankning tashkiliy tuzilmasi qayta ko‘rib chiqildi va bankda Loyiha ofisi tashkil etildi. Transformatsiyaning yana bir muhim yo‘nalishi - bank xizmatlarining sifatini oshirish bo‘yicha ham qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, xizmat ko‘rsatish qamrovini oshirish maqsadida, 46 ta bank xizmatlari markazlari va 77 ta o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish shoxobchalari (24/7) tashkil etildi.

Aholi va tadbirkorlarga qulayliklar yaratish maqsadida raqamli va masofaviy bank xizmatlarining yangi turlari yaratilmoqda. Xususan:

- Mijozlar uchun shaxsiy kabinet, bank mahsulotlariga onlayn arizalar va bank plastik kartalarini uyga yetkazib berish xizmatlari joriy qilindi;
- 35 mingdan ortiq Kobeyjing kartalari muomalaga chiqarildi;
- Quant yangi mobil platformasi yaratildi va takomillashtirilmoqda;
- Smartfonlardan NFC, QR-Code orqali savdo terminali va to‘lov karta sifatida foydalanish imkoniyati yaratildi;
- yangicha tizimda ishlaydigan Call markaz tashkil etildi;
- bank mijozlari uchun 24/7 rejimida bank operatsiyalarini amalga oshirish imkoniyati yaratildi;
- xalqaro pul o‘tkazmalarini bankka bormasdan bank kartasiga qabul qilib olish imkoniyati yaratildi;
- Bankomatlar orqali avtomatlashtirilgan shaklda 3,5 mln. AQSh dollaridan ortiq operatsiyalar bajarildi;
- Loyihalarni moliyalashtirish tizimini samarali tashkil etish maqsadida bankda Anderrayting tizimi joriy qilindi;
- bankning yangi mobil ilovasi ishlab chiqildi va bunda kontaktsiz to‘lovlar amalga oshirish, bankning nafaqat onlayn omonatlari, balki bank tomonidan taklif etilayotgan barcha omonatlarni masofadan boshqarish imkoniyatlari yaratildi.

Bu transformatsiya jarayonlarida yangi bank xizmatlari turlarini ko‘paytirish bo‘yicha ishlarning hammasi emas. Yangi xizmatlarni joriy qilish ustida izlanishlar to‘xtamaydi. Xususan, ayni paytda ham transformatsiya jarayonlari faol davom ettirilmoqda. Buning natijasida, joriy yilda Chakana biznes, Moliya bloklari, Risklarni boshqarish, MHXS, G‘aznachilik & ALM yo‘nalishlari hamda yangi tashkil etilgan Loyiha ofisi faoliyatini takomillashtirish yuzasidan xalqaro ekspertlarni jalb qilish bo‘yicha tender asosida Ernst and Young Advisory xalqaro konsalting kompaniyasi bilan hamkorlik yo‘lga qo‘yildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992 “2020 — 2025- yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida” gi farmoni. <https://www.lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoniga “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi qarori loyihasi. <https://regulation.gov.uz/uz/document/9413>.
4. Vahobov A.V., Malikov T.S. “Moliya” Darslik.–T.:“Sharq” nashriyoti, 2010.
5. Abdullayev O.M., Fattaxov A.A., K. Axmedov “Raqamli iqtisodiyot”, Toshkent, 2018.
6. Ходжанов , Искандар, и Фаррух Гафуров. «Опыт применения внутрикостного остеосинтеза при разрывах связок дистального межберцового синдесмоза». Общество и инновации 2, no. 4 (август 30, 2021): 123–126. просмотрено ноябрь 15, 2023. <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/1111>.

TIJORAT BANLARIDA KREDIT PORTFELI RISKI VA UNI BOSHQARISH

Shokirov Bekzod Inomjonovich.

Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tijorat banklarida kredit portfeli riski va uni boshqarish jarayoni haqida soʻz boradi.*

Kalit sozlar. *Iqtisodiyot, bank tizimi, daromad, kredit portfeli, tijorat banklari, samara, kredit, mablagʻ.*

Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish hamda bank tizimini liberallashtirish sharoitida kredit operatsiyalari muhim oʻrin tutadi. Tijorat banklari kredit operatsiyalari bank daromadlarini shakllantiruvchi faoliyat boʻlganligi sababli kredit portfelining sifat darajasi barqarorligini taʼminlash bugungi kunda banklarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Kreditlash tijorat banklari uchun birlamchi ahamiyatga ega boʻlgan faoliyat turi hisoblanadi, chunki tijorat banklari kredit portfeli sifatining pasayishi ularning moliyaviy barqarorligiga salbiy taʼsir qiladi, yaʼni muddati oʻtgan kreditlarning kredit qoʻyilmalari hajmidagi salmogʻining oshishi bankning likvidligini keskin pasayishiga olib keladi. Shu sababli, tijorat banklari kredit portfelini samarali tarzda boshqarish xoʻjalik sub'ektlarining kredit mablagʻlariga boʻlgan ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Bu borada Prezidentimizning Oliy Majlisga taqdim etgan Murojaatnomasida, “Eng yomoni, istiqbolli yirik loyihalarni belgilash va amalga oshirishda jiddiy xatoliklarga yoʻl qoʻyilgani, xorijiy kreditlar samarasiz ishlarga sarflangani iqtisodiyot rivojiga xalaqit bermoqda. Biz, avvalo, chetdan kredit va sarmoyalar olib kelish boʻyicha samarali tizim yaratishimiz, har bir kreditni aniq ishlatishni oʻrganishimiz lozim. Bu masalada yetti oʻlchab, bir marta kesadigan, oqibatini puxta oʻylab ish olib boradigan davr keldi” deb taʼkidlab oʻtganlari bejiz emas. Respublikamizda iqtisodiyotni rivojlantirishga yoʻnaltirilayotgan bank kreditlari xajmining oshishi, ulardan foydalanayotgan turli mulkchilik va xoʻjalik yurituvchi sub'ektlar miqdorining koʻpayishi, banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish, ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar boʻyicha hisoblangan foizlarni oʻz vaqtida undirib olishni taʼminlash vazifalari banklar kredit portfeli ustidan doimiy kuzatib borishni dolzarb masala ekanligini asoslab beradi.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi banklar va bank xizmatidan foydalanuvchilar oʻrtasidagi masofani sezilarli darajada kamaytirishi, banklararo raqobatni kuchaytirishi va shu sababli bank xizmatlarining miqdoriy va sifat jihatidan rivojlanishiga hissa qoʻshib kelmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi bank tizimining samaradorligini oshirish iqtisodiyotning real sektorini kreditlashda banklarning faol ishtirok etishi bilan bogʻliqdir. Biroq, mamlakatimiz tijorat banklari kreditlash faoliyatini olib borishda bir qancha qiyinchilik va muammolarga duch kelmoqda. Ayniqsa, bugungi kunda tijorat banklarining daromad keltiruvchi aktivlarining asosiy qismini tashkil etuvchi kreditlar orasida muammoli

aktivlarning mavjudligi sezilarli bo'lmogda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, «muammoli kreditlarni qaytarish banklarning imkoniyatlarini yanada kengaytirishini, ularni undirish bo'yicha banklar, qarzдор korxonalar, kompaniya va uyushmalar, hududlar rahbarlari birgalikda ish olib borishi zarurligi lozim». Kredit portfeli sifati va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlari o'sishining mo'tadil darajasiga amal qilish, muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro miqyosda amaliy tajribaga ega bo'lgan menejerlarni jalb qilish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tatbiq etish orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab berilgan.

Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish muhim vazifalardan biridir. Bank kredit portfelini boshqarish tizimi faoliyatining zahirida to'rt asosiy tamoyil turadi:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining «Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida» gi talablari doirasida bank kreditlari asosiy mezonlar bo'yicha muntazam ravishda baholanadi;

Ikkinchidan, bank tomonidan ajratilayotgan kreditlarning ta'minlanishi ustidan nazoratni amalga oshirish. Bunda shuni hisobga olish zarurki, ta'minot kredit berilayotganda uni so'ndirishning bosh manbai hisoblanmaydi. Bank ta'minotdan kredit so'ndirilmasligi risklarini kamaytirish maqsadida foydalanadi, xolos.

Uchinchidan, kredit monitoringini amalga oshirish. Kredit portfeli monitoringi quyidagilarni nazarda tutadi:

- a) kreditni monitoring qilish;
- b) kredit portfelini monitoring qilish.

Hozirgi paytda iqtisodiyotni rivojlantirishga yo'naltirilayotgan bank kreditlar hajmi oshishi, bank kreditlaridan foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdori ko'payishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish va ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni o'z vaqtida undirib olishni ta'minlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy monitoring olib borishni talab etmoqda. To'rtinchidan, kredit portfelini auditdan o'tkazish va kredit risklarini boshqarish. Kredit portfeli ichki va tashqi auditorlar tomonidan audit tekshiruvidan o'tkaziladi.

Tijorat banklari risklarning har qanday turida konsentratsiya o'sishining ahamiyatli yo'qotishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan holatlari qayd etilganda Markaziy bankka darhol xabar berishlari lozim.

Bank risklarini boshqarishning samarali tarkibi quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

bankning risklarni qabul qilish va boshqarishda ishtirok etadigan organ va shaxslarining, shu jumladan, kuzatuv kengashi, risklarni boshqarish qo'mitasi, bank

boshqaruvi va risklarni boshqarish tarkibining bank risklarini boshqarishdagi roli (funktsiyalari), vakolatlari va majburiyatlarini (mas'uliyatlari) aniq belgilab beradigan risklarni boshqaruvchi tashkiliy tuzilmani;

risklarni boshqarish madaniyati, axloq kodeksi hamda manfaatlar to'qnashuvining oldini olishni;

risk appetiti va uning natijasida paydo bo'ladigan risk limitlarini;

riskni boshqarish tizimini – risklarni aniqlash, o'lchash, hisobotlarni tayyorlash, monitoring va nazorat qilishni o'z ichiga oluvchi risklarni boshqarishning aniq ifodalangan me'yoriy hujjatlari, metodlari, instrumentlari va jarayonlari;

yangi mahsulotlarni joriy qilish siyosatini;

riskni informatsion boshqarish tizimini.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa sifatida shuni aytish joizki, tijorat banklari kredit portfelini boshqarishning asosiy vazifalari qo'yidagilardan iborat bo'lishi, bank faoliyatida yuzaga keluvchi xatarlarni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Bular:

☒ kredit xatari darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va ularni baholash;

☒ ssudalarni xatar guruhlari bo'yicha tasniflash;

☒ kredit portfelini kredit xatari, mijozlar tarkibi va ssudalar tarkibi bo'yicha ma'qullashtirish;

☒ kredit xatarini prognoz qilish maqsadida qarz oluvchining kreditga layoqatlilik darajasini va uning moliyaviy ahvoli o'zgarishi ehtimolini aniqlash;

☒ muammoli ssudalarni oldindan aniqlash;

☒ yaratilayotgan zaxiralarni yetarliligini baholash va uni o'z vaqtida ta'minlab borish;

☒ kredit qo'yilmalarini diversifikatsiya qilish, ularning likvidligini va daromadligini ta'minlash;

☒ bankning kredit siyosatini ishlab chiqish va uni kredit portfelining sifatli tahliliga asoslangan holda yuritishdan iborat.

Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishda yuqoridagilarga amal qilish, bankning kredit faoliyati samaradorligini oshiradi, o'z navbatida, bankning ko'radigan foydasi ham oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun, T.: O'zbekiston, 1996 yil 25 aprel.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi № 3620 qarori. 2018 yil 23 mart.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori bilan tasdiqlangan chora-tadbirlar Dasturi 2017 yil 12 sentyabr.

4. Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi 2696-sonli nizom. 2015 yil 14 iyul.

5. Arzikulov O. Economic-statistical analysis of the regional development of small enterprises and micro-firms in the conditions of accelerated economy //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – С. 92-105.

KORXONALAR EKSPORT SALOHİYATINI O‘STIRISHDA BANK MOLIYALASHTIRISHNING INNOVATSION SHAKLLARI

Axatqulov Akramjon Atham o‘g‘li
Bank moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada korxonalar eksport salohiyati va uni o‘stirishda bank moliyalashtirishning innovatsion shakllari haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Modernizatsiya, kompleks rivojlantirish, infratuzilma, korxonaga, moddiy-texnik, rivojlanish.*

Bugungi kunda mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilash, iqtisodiyotimizning sifat jihatidan yangi, zamonaviy tarkibiy tuzilmasini shakllantirish, hududlarimizni kompleks rivojlantirish bo‘yicha barcha rejalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi infratuzilma tarmoqlarini yuksak sur‘atlar bilan rivojlantirishga uzviy bog‘liqdir. Milliy iqtisodiyotni har tomonlama rivojlantirishda innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish innovatsion faoliyatning muhim jihatlaridan hisoblanadi. SHu bois, sanoat korxonalaridagi mavjud moddiy-texnik bazani yangilash, ishlab chiqarish ob‘ektlarini rivojlantirish, yangi faoliyat turlarini o‘zlashtirish, ilmiy hajmdor mahsulotlar ishlab chiqarish, korxonalarda innovatsion muhitni yaratish, innovatsion ishlab chiqarishni rag‘batlantirish doimiy ravishda amalga oshirib borilishi darkor.

Har qanday milliy iqtisodiyotning rivojlanishi uning hududlarini muvozanatli va barqaror rivojlanishiga bog‘liq bo‘ladi. Mintaqalar va ularning hududlarini barqaror rivojlanishida esa sanoat tarmoqlarining ahamiyati yuqoridir. Chunki sanoat tarmoqlari iqtisodiy o‘shish sur‘atini ta‘minlash bilan bir qatorda, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va mahalliyashtirilishini rag‘batlantirish orqali iqtisodiyotning raqobatbardoshligini o‘shishiga zamin yaratadi. Sanoat sohasida qazib olingan, ishlab chiqarishda yaratilgan barcha xomashyolarni qayta ishlash, ulardan turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish hisobiga diversifikatsiyalashuv jarayonlari takomillashadi. Dunyo tajribasida rivojlangan va yuqori o‘shish sur‘atlariga ega bo‘lgan mamlakatlar amaliyoti ko‘rsatishicha, ular muvaffaqiyatlari asosan sanoat tarmoqlarida, xususan qayta ishlovchi sanoat korxonalaridagi tuzilmaviy o‘zgarishlar natijasida yuzaga kelgan. Sanoatning boshqa tarmoqlardan farqli jihati - yuqori darajadagi qo‘shimcha qiymat yaratishidir. Qo‘shimcha qiymat – bu aniq turdagi mahsulotni yaratish, qayta ishlash, marketing faoliyatini olib borish va pirovard iste‘molga chiqarilgunga qadar ishlab chiqarish jarayonining ketma-ketligidir.

Korxonalarining eksport salohiyatini oshirishda banklar tomonidan moliyalashtirish hal qiluvchi rol o‘ynashi mumkin. Banklar yordam ko‘rsatishning ba‘zi usullari:

1. Eksportni moliyalashtirish: Banklar eksport aylanma mablag‘larini kreditlash, eksportni jo‘natishdan oldingi va jo‘natishdan keyingi moliyalashtirish va eksport faktoringi kabi eksportni moliyalashtirish yechimlarini taklif qilishlari mumkin. Ushbu moliyaviy

mahsulotlar korxonalarga eksport jarayonida naqd pul oqimlarini boshqarishda yordam beradi va eksport buyurtmalarini bajarish uchun mablag' bilan ta'minlaydi.

2. Savdoni moliyalashtirish imkoniyatlari: Banklar xalqaro savdo operatsiyalarini osonlashtirish uchun akkreditivlar (AK) chiqarishi va kafolatlar berishi mumkin. LClar eksportyorga shartnoma shartlari bajarilgandan so'ng to'lov amalga oshirilishini kafolatlaydi, shu bilan birga eksportchilar va importchilar uchun xavflarni kamaytiradi.

3. Eksport kreditlarini sug'urtalash: Banklar eksport kredit agentliklari bilan hamkorlik qilishlari yoki eksportchilarni to'lamaslik yoki siyosiy xavflardan himoya qilish uchun eksport kreditlarini sug'urtalashlari mumkin. Bu qamrov eksportchilarning yangi bozorlarga kirishga bo'lgan ishonchini oshiradi va to'lamaslik xavfini kamaytiradi.

4. Valyuta xizmatlari: Banklar eksportchilarga xalqaro savdo bilan bog'liq valyuta risklarini boshqarishda yordam berish uchun raqobatbardosh valyuta kurslari va xedjlash vositalarini taklif qilishlari mumkin. Bu korxonalarga o'z mahsulotlarini raqobatbardosh narxda belgilash va valyuta kursi o'zgarishi ta'sirini kamaytirish imkonini beradi.

5. Eksportni rag'batlantirish dasturlari: Banklar eksportchilarga ixtisoslashtirilgan moliyalashtirish dasturlari va maslahat xizmatlarini taqdim etish uchun davlat organlari va eksportni rag'batlantiruvchi tashkilotlar bilan hamkorlik qilishlari mumkin. Bu dasturlar eksport bo'yicha treninglar, bozor tadqiqotlari va eksport bilan bog'liq imtiyozlar va grantlardan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

6. Ayborot kapitalini moliyalashtirish: Banklar eksportchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan aylanma mablag'lar kreditlarini taqdim etishi mumkin, bu ularga mahsulot ishlab chiqarish va jo'natishni moliyalashtirish imkonini beradi. Bu korxonalarga inventarni boshqarish, xom ashyo sotib olish va boshqa operatsion xarajatlarni qoplashda yordam beradi.

7. Eksportni rivojlantirish jamg'armalari: Banklar eksportga yo'naltirilgan korxonalarni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus fondlar tashkil etishlari mumkin. Bu mablag'lar korxonalarga eksport imkoniyatlarini kengaytirish va yangi bozorlarga kirishda yordam berish uchun imtiyozli moliyalashtirish, aktsiyadorlik investitsiyalari yoki grantlar taqdim etishi mumkin.

Korxonalar uchun xalqaro savdoni moliyalashtirish bo'yicha tajribaga ega bo'lgan va eksportchilarning o'ziga xos talablarini tushunadigan banklar bilan hamkorlik qilish muhim. Banklar har bir korxonaning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish va eksport salohiyatini ochishga yordam berish uchun o'zlarining moliyalashtirish yechimlarini moslashtirishi mumkin.

Korxonalarining eksport salohiyatini oshirishga yordam beradigan bank moliyalashtirishning bir qancha innovatsion shakllari mavjud. Mana bir nechta misollar:

1. Eksportni moliyalashtirish: Banklar eksportni moliyalashtirishning turli variantlarini taklif etadilar, masalan, jo'natishdan oldin va jo'natishdan keyingi moliyalashtirish, eksport aylanma mablag'lar kreditlari va eksport krediti kafolatlari. Ushbu ob'ektlar korxonalarini

eksport buyurtmalarini bajarish va pul oqimini samarali boshqarish uchun zarur mablag'lar bilan ta'minlaydi.

2. Savdoni moliyalashtirish: Banklar akkreditivlar, bank kafolatlari va hujjatli inkassolar kabi savdoni moliyalashtirish yechimlarini taqdim etadi. Ushbu vositalar xalqaro savdo bilan bog'liq risklarni yumshatishga yordam beradi va eksportchilar va importchilarga kafolat beradi.

3. Ta'minot zanjirini moliyalashtirish: moliyalashtirishning bu shakli banklarni xaridorning kreditga layoqatliligi asosida yetkazib beruvchilarga aylanma mablag'lar bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bu ta'minot zanjiri bo'ylab pul oqimini yaxshilashga yordam beradi va etkazib beruvchilarga yirik eksport buyurtmalarini bajarishga imkon beradi.

4. Faktoring va schyot-fakturalarni diskontlash: Faktoring va schyot-fakturalarni diskontlash xizmatlari korxonalariga o'zlarining debitorlik qarzlarni moliyaviy institutga chegirma bilan sotish imkonini beradi. Bu zudlik bilan pul oqimini ta'minlaydi va chet ellik xaridorlar tomonidan to'lanmaslik xavfini kamaytiradi.

5. Eksport krediti sug'urtasi: Banklar eksportchilarni chet ellik xaridorlar tomonidan to'lanmaslik xavfidan himoya qilish uchun eksport kreditlarini sug'urtalashni taklif qiladilar. Ushbu sug'urta qoplamasi korxonalariga yangi bozorlarga chiqish va yirik eksport shartnomalarini qabul qilishda yordam beradi.

Bank moliyalashtirishning ushbu innovatsion shakllari korxonalarini eksport salohiyatini oshirish uchun zarur mablag'lar, xavflarni kamaytirish va pul oqimlarini boshqarish vositalari bilan ta'minlashi mumkin. Korxonalar o'z banklari bilan maslahatlashib, o'zlari uchun mavjud bo'lgan moliyalashtirish imkoniyatlarini o'rganishlari tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli farmoni. // Xalq so'zi, 2017 yil 8 fevral', 28 (6722)-son.

2. Омонов А.А., Қоралиев Т.М “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2019 й. – 461 б

3. “2020 — 2025-YILLARGA MO‘LJALLANGAN O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING BANK TIZIMINI ISLOH QILISH STRATEGIYASI TO‘G‘RISIDA”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992 12.05.2020 sonli farmoni

4. Semenova N.N., Ivanova I.A., Vasilkina A.A. Otsenka ustoychivosti razvitiya kommercheskogo banka na osnove metoda analiza iyerarxiy. Finansi: teoriya i praktika/Finance: Theory and Practice. 2021;25(4):121-135. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2021-25-4-121-135>

ОТДЕЛ «СПОРТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ»

Ибодов Азизбек сын Иноята

ЗНАЧЕНИЕ МАССОВОГО БЕГА СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ БУХДУ УЧИТЕЛЬ

Annotatsiya: *ushbu maqolada mualliflar ommaviy yugurishni targ'ib qilish shu bilan birga uning foydali tomonlari ortiqcha vazindan xalos bo'lishi haqiqda fikir yuritilgan. Yugurishning inson organizimida fizologik o'zaishlari haqida yani nafas olish, qon aylanish, hazim qilish, muskullar faoliyatiga tasiri haqida bayon qilingan. Yugurishning muskullarga tasiri kun davomida biologik jihatdan qay tarzda tasir qilish sodir bo'lishi o'rganildi.*

Аннотация: *Аннотация: в данной статье авторы обсуждают пропаганду массового бега трусцой и его полезные аспекты для избавления от лишнего веса. Описание физиологических изменений бега в организме человека, а именно влияние на дыхание, кровообращение, пищеварение, и мышечной активности. Было изучено, как воздействие бега на мышцы происходит биологически в течение дня.*

Annotation: *in this article, the authors discuss the promotion of mass jogging and its beneficial aspects to get rid of excess weight. A description of the physiological changes of jogging in the human body, namely, the effect on breathing, blood circulation, digestion, and muscle activity. It was studied how the effect of running on the muscles occurs biologically during the day.*

Kalit so'zlar: *Yugurish, ommaviy, ertalbki yugurish, fizologik o'zgarish, yugurish ortiqcha vazin mushaklar, nafas olish, qon aylanish.*

Ключевые слова: *Бег, масса, утренний бег, физиологические изменения, бег с избыточной массой мышц, дыхание, кровообращение.*

Key words: *Running, mass, morning running, physiological change, running overweight muscles, breathing, blood circulation.*

Уважаемый Президент и наше правительство, проводится большая работа для повышения популярности спорта среди населения и тем самым укрепления здоровья населения и увеличения среднего возраста населения Узбекистана. В настоящее время мы встречаем множество вопросов среди людей о том, как избавиться от ожирения и лишнего веса. Например: Как бегать, чтобы похудеть? Как бегать, чтобы избавиться от лишнего веса, похудеть, быть красивым и здоровым? Это один из самых распространенных вопросов среди людей с приближением весны. В наших исследованиях решение этой проблемы было найдено в результате множества исследований и анкет по избавлению от лишнего веса. Сегодня мы расскажем вам, как бегать, чтобы получить желаемый результат. Прежде всего, давайте выберем подходящее время для бега. С 6.30 до 7.30. Первая фаза мышечной активации. В это время организм легко сжигает калории, поэтому это лучшее время для бега. с 11.00

до 12.00. Второй этап повышения мышечной активности. В это время хорошо бегать, потому что за счет повышенной активности организм сжигает калории быстрее. С 16.00 до 18.00. Третий этап повышения мышечной активности. В это время организм использует калории, накопленные в жировой ткани. Это помогает похудеть. Лучшее время для похудения – бег натошак, через 2 часа после еды. Как только мы выяснили, который час, мы можем теперь выяснить, где проходит очередь. Вы можете бегать там, где вам удобно. Если вы хотите узнать, какое расстояние вы пробежали, то рекомендуем бегать на стадионе. Ритм бега и скорость. Организм потребляет энергию в течение первых 40 минут, используя запасы углеводов. После 40 минут бега начинают расщепляться жиры, требующие больше энергии. Поэтому в ходе наших педагогических экспериментов мы выяснили, что для бега 3 раза в неделю необходимо не менее 1 часа. Правильное дыхание во время бега. Рекомендуется дышать через полукрытый рот и нос. Очень важно дышать глубоко и поверхностно в начале бега, а также часто при ускорении. Вдыхайте каждые 23 шага и выдыхайте каждые 23 шага. Одежда и обувь для бега. Для бега выбирайте кроссовки со специальным знаком «беги».

На них надеваются специальные подушечки, они дышащие, изгибы мягкие. Одежда должна быть спортивной, свободной и не сковывать движения. В холодную и ветреную погоду лучше одеваться потеплее. Особенно в области шеи и головы, ведь эти части тела во время бега теряют до 40 процентов тепла. Питьевая вода во время бега. Во время бега теряется в 4 раза больше воды, чем обычно, поэтому пить воду необходимо. Кроме того, в ходе наших педагогических исследований, когда мы изучали пользу бега для здоровья, мы обнаружили следующие полезные аспекты: 1. Упражнения для лечения абдоминального диабета. Мозг посылает информацию, когда человеческое тело выполняет физическую активность и потребляет брюшной жир. Медицинские исследования подтверждают, что это хороший способ снизить риск развития диабета. Поскольку вещества, выделяемые жировыми клетками, могут мешать выработке инсулина, регулярные физические упражнения стали «лекарством» от легкого диабета 2 типа. Действия по уменьшению перегрузки. Избыточные питательные вещества поступают из жидкости, вырабатываемой верхними слоями, а не из кровеносных сосудов. Причина, по которой бег обеспечивает достаточное количество суставной жидкости в коленных и коротких суставах, заключается в том, что человеческое тело теряет жидкость на каждом шагу, а затем выводит ее снова. Это также помогает снизить нагрузку на суставы выше колена, поскольку улучшенная мышечная ткань может лучше поддерживать суставы. Упражнение – это активное мышление мозга. Регулярные упражнения помогут вам задействовать свой мозг и активное мышление. Активные мышцы человеческого тела могут посылать информацию, стимулирующую выработку белка в человеческом мозге. Медицинская наука называет это мозго-нейрострофическим фактором. Человеческое тело нуждается в этом нерве, чтобы

способствовать развитию новых нервов и установлению нервных связей. Упражнения для усиления кровообращения. Во время занятий спортом учащается сердцебиение, улучшается кровообращение и поступление кислорода. Таким образом, он обеспечивает клетки большим количеством питательных веществ и придает коже красный цвет. Бег от гипертонии. Увеличивая частоту сердечных сокращений во время бега, он поставляет богатую кислородом кровь к напряженным мышцам. Если люди часто употребляют наркотики, сердце может испытывать большую нагрузку. Таким образом, даже когда организм находится в состоянии покоя, сердце может транспортировать больше крови при каждом сокращении, и все клетки тела лучше снабжаются кислородом. Снижая массу тела и снижая уровень гормонов стресса в крови, можно нормализовать кровяное давление. Пациенты с легкой формой заболевания могут заниматься активными упражнениями и есть меньше еды. Объем легких увеличивается. Мышцы потребляют много кислорода за короткий промежуток времени, поэтому организм приучается вдыхать больше кислорода в состоянии покоя. Исследования показали, что 30 минут бега в день способны увеличить объем легких (объем легких) на 1/3 и повысить способность крови связывать кислород. Прием разгружает кишечник. Упражнения и физическая активность могут помочь парасимпатическим нервам стимулировать пищеварительную систему. Небольшие физические упражнения являются основной причиной запора. В этом случае врач рекомендует следующее: необходимы не менее 30 минут физических упражнений, при этом также исчезнут боли при непроходимости кишечника.

Установлено, что если правильно выбрать время для бега и бегать больше часа, это расщепляет лишний жир у человека. Организм потребляет энергию в течение первых 40 минут, используя запасы углеводов. Доказано, что после 40 минут бега начинают расщепляться жиры, требующие больше энергии.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ходжамкельдиев Г.С. Массовая популяризация легкой атлетики в отдаленных районах // Сборник теоретических и практических проблем теории и методики физического воспитания, спортивной тренировки. Ч. 2022. -Б.1317-1318.

2. Ходжамкельдиев Г.С. Роль ходьбы в здоровье человека // «Актуальные проблемы развития легкоатлетического спорта и совершенствования спортивной подготовки» Международная научно-практическая конференция. 2021. - Б.313-316.

3. Ibodov A. Control Of Special Aggression Of Football Players //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

4. Инайят сын И.А. и др. НЕОБХОДИМОСТЬ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ.: 10.53885/edinres. 2022.23. 46.042 БухДу «Факультет физической культуры», преподаватель межфакультетского отделения физического воспитания и спорта, Ибодов Азизбек Иноят оглы, сын

Болтаева Суннат Бахтиёр, студент второй ступени факультета физической культуры // Научно-практическая конференция. - 2022. - С. 228-232.

5. Azizbek I. The Need for an Innovative Approach to the Development of Students 'Physical Culture //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 148-152.

6. Нуримов Р. И., Ибодов А. И. КОНТРОЛЬ СПЕЦИАЛЬНОЙ ЛОВКОСТИ ФУТБОЛИСТОВ //Fan-Sportga. – 2021. – №. 2. – С. 8-10.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI INNOVASIYON YONDASHUV

Soqiyeva Barnoxon Abbosovna.

Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumani

7-umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ona tili va adabiyot fani, hamda ularda dars jarayoniga innovatsion yondashuv haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *O'qituvchi, fan, ta'lim, dars ishlanma, pedagogik texnologiya, A.G'ulomov, H.Ne'matov, B.Ziyomuhammadov, B.Abdullayeva.*

Bugungi kunda ta'lim sohasiga har qachongidan ham ko'proq ahamiyat berilmoqda. Bu esa, o'z navbatida ta'limning birlamchi ishtirokchilari bo'lgan o'qituvchilarga yanada katta mas'uliyat yuklaydi. Chunki bugungi kun o'qituvchisi har sohada yetuk va bilimdon bo'lmog'i shart va zarurdir. O'qituvchi o'quvchilarga fanga doir yetarli bilimlarni berish, fanga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birgalikda ularning tasavvurida fanlarning o'zaro uzviy bog'liqligini, biri ikkinchisini taqozo etishi to'g'risidagi muayyan tushunchani hosil qilishi zarur. Bu kabi masalalarda integratsiyaning – fanlararo aloqadorlikning o'rni juda muhimdir. Ona tili va adabiyot darslarini tashkil etishda integrativ yondashuvdan keng foydalanish – o'quvchilarning fanga doir bilimlarini puxta o'zlashtirishida yetakchi samara beradi.

Keyingi yillarda ta'limda integrativ yondashuv jarayonlarini tadqiq qilishda ko'plab izlanishlar olib borildi. Shuningdek, ona tili va adabiyot darslarini integrativ o'qitishning samaradorligi va bu jarayonga xos ta'lim metodlarini ishlab chiqish kabi masalalar ko'ndalang qo'yildi. Xususan, A.G'ulomov, H.Ne'matov, B.Ziyomuhammadov, B.Abdullayeva singari olimlarning ishlarida fanlararo integratsiyaning ona tili va adabiyot ta'limidagi o'rni xususida qimmatli fikrlar uchraydi. Til ta'limida integrativ yondashuv xususida U.Musayev, D.Yo'ldosheva kabi pedagoglarning ilmiy izlanishlaridan ham ma'lumotlar olish mumkin. Jumladan, K.Mavlonovanning "Ona tili darslarini adabiyot darslari bilan badiiy matn orqali integratsiyalash masalalari" bo'yicha olib borgan izlanishlari ham alohida ahamiyat ega.

Darslarni innovasion texnologiyalardan foydalanish asosida tashkil etish ijobiy natija beradi, chunki o'qituvchi innovasion faoliyat yuritgandagina ta'lim mazmuni o'zgaradi. O'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda ona tili va adabiyot darslariga interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan bir qatorda ularni fanga bo'lgan qiziqishlarini ham orttiradi. Quyida biz ana shunday metodlardan ayrimlari haqida fikr yuritib, ulardan namunalar keltiramiz: Mashg'ulotni o'tkazish tartibi muammo o'zi nima degan savol asosida mavzuga kirib boriladi. Muammo bilish va bilmaslikning o'rtasi bo'lib, bunda muammoing dolzarbligi va o'ziga xosligi nazarda tutiladi. Bir mavzuga oid qator

muammolar olinib, undan eng dolzarblari ajratiladi. Mashg'ulotda o'qituvchi ishtirokchilarni guruhlarga ajratib, darsni o'tkazish tartib-qoidalari va talablarini tushuntiradi. Chunki, ushbu texnologiyani amalga oshirish jarayoni bosqichli ketma-ketlik asosida olib boriladi. Ishtirokchilar dars davomida yakka, juftlikda va kichik guruhda faoliyat olib borishlari tushuntiriladi.

Hozirgi kun ona tili o'qituvchisi bu yangi ta'lim usull va metodlaridan qay darajada foydalanyapti? Bizningcha darslarda bu metodlardan ayrim murabbiylar unumli foydalanmayapti. Jamiyatning axborotlashuvi ta'lim tizimida uzluksiz innovatsiyalarni talab etadi. Bugun har qanday uslub darhol eskirishi va yangi metodlar bilan boyitilishi mumkin. Dars mashg'ulotida kerakli natijalarga erishish qaysi omillarga bog'liq? Dunyoning turli mamlakatlarida ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ta'limda innovatsiyalarni qo'llash bo'yicha izlanishlar olib borilgan. Ularda «innovatsiya», «interfaousullar», «innovatsion texnologiyalar» to'g'risida yaxshi axborotlar to'plangan, biroq axborot texnologiyalarini ta'lim muassasalarida o'rgatish samaradorligini orttirish bo'yicha aniq tavsiyalar yetarli emas. Ona tili darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish turli bosqichlarda amalga oshiriladi. Ona tili o'qitish metodikasida o'quvchilarning savodini chiqarish, grammatik tushunchalarini shakllantirish, ularning nutqiy va imloviy savodxonligini oshirishda qo'llanadigan usullar, mashqlar variantlari ko'p. Fonetik, grammatik, orfografik tushunchalarni mustahkamlash, nutqiy malakani mukammal shakllantirishda metodika fanidan belgilangan mashqlar qatorida o'yinlar orqali ta'limga ped texnologiyalarni tatbiq etish ham muhim o'rin tutadi. O'yinlarni boshqa mashq turlaridan farqi shuki, bunda bir tamondan, o'quvchilarning zerikishi, charchog'iga barham berilsa, ikkinchidan tamondan, bolalarning fikrlash jarayoni tezlashadi, muayyan belgilangan malakalarning mufassal shakllanishi osonlashadi.

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi. Shuningdek ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchini faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari izlab topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Bugungi kunda barcha fanlar qatori ona tili darslarini ham hozirgi zamon talablariga muvofiqlashtirish, zamonaviy ta'lim metodlari asosida o'qitish yuzasidan faol ishlar olib borilmoqda. «Ona tili va adabiyot» darslariga noan'anaviy darslarni olib kirish va uni ta'lim mazmuniga singdirish, dars o'tishning yangi-yangi usullarini topish Davlat ta'lim standartlari talablarini bajarishga zamin yaratadi. Inson shaxsini har tomonlama kamol toptirish, o'sib kelayotgan yosh avlodda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini uyg'otishda, milliy tilga, o'z xalqining an'analariga iftixor hissini kamol toptirishda «Ona tili va adabiyot» darslarining o'rni beqiyosdir. Shuningdek, hozirgi davrda XXI asr pedagogidan nafaqat nazariy bilim balki shu bor bilimni o'quvchilar ongiga samaraliroq usullar orqali yetkazish, berilgan bilimning oson, puxta va tez o'zlashtirilishiga zamin yaratish, o'quvchilar ongida mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va ravonlikni shakllantirish ham talab etilmoqda. Albatta bunday vazifalar innovatsion texnologiyalar, turli xil interaktiv o'yinlar orqali amalga oshiriladi. Biroq ta'lim mazmuni, usuli va vositalarini "o'quvchilarning ijodiy, mantiqiy, obrazli va assotsiativ fikrlash, tafakkur qilish, tafakkur mahsulini og'zaki va yozma shakllarda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon ifodash kompetensiyalarini rivojlantirish" bosh maqsadidan kelib chiqib, izchil va sistemali, aniq amaliy natijalarni olish nuqtai nazaridan tashkil etib ta'lim samaradorligini ta'minlash dolzarb muammoligicha qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ona tili va adabiyot fanining chuqur o'zlashtirilishi zamonaviy pedagog foydalanadigan interfaol metodlar, o'yinlar va computer texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali yanada puxta, oson va tez bo'lishi mumkin. Ona tili darslari o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, og'zaki va yozma nutqlarini rivojlanishi, o'z fikrini erkin va ravon bayon eta olishi, so'zlarni to'g'ri va o'z o'rnida qo'llash ko'nikma va malakalari rivojlantirishda asosiy fan hisoblanadi. shuning uchun ta'limning dastlabki bosqichidayoq ona tilini o'qitishga alohida etibor berish lozim

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumaniyozov, S. A. (2020). Abdulla Qahhor hikoyalarini o'rganishda innovatsion metodlar. *Science and Education*, 7(5).
2. Шайхисламов, Н. (2020). Она тили ва адабиёт дарсларида замонавий педагогик технологияларни куллаш махррати. *Science and Education*
3. Mavlonova, K. (2016). Ona tili darslarida badiiy matnning til xususiyatlarini integratsiyalash asosida o'rganish metodikasi. *Mashhur-press*.
4. Musayev, U. (2002). Integratsiya darajalari. *Xalq ta'limi* - №6

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TARIX FANINI O'QITISHNING AHAMIYATI.

Kadirova Adolatxon Tuxtaboyevna.

Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumani

7-umumiy o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktablarda tarix fani va uni o'qitishning ahamiyati orasida fikr va mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar. *Tarix, nazariya, jamiyat, voqea-hodisa, meros, maktab, insoniyat, jarayon, faoliyat.*

Tarix fanining nazariyasini atroflicha ilmiy – nazariy va falsafiy jihatdan atroflicha ishlab chiqilishi tarix fanidan ilmiy tadqiqotlarni olib borish jarayonida ijobiy natijalarga erishish uchun mustahkam zamin bo'ladi. Bu to'g'risida tadqiqotchi Borisnyov quyidagi so'zlarni aytgan: Ushbu tadqiqotchining bu fikriga qo'shilish mumkin, chunki, tabiiyki, tarixiy tadqiqotlarning subyekti tarix fanidan yuqori saviyada ilmiy-nazariy bilimga ega bo'lishi shart. Qaysiki, tarix nazariyasida bo'shliq va mo'rtlikning mavjud bo'lishi tadqiqotchini ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga ta'sir qilishi ehtimoldan xoli bo'lmaydi.

Tarix fani — insoniyatning butun o'tmishi davomida jamiyat hayotida sodir bo'lgan voqea-hodisalar, jarayonlarni (jamiyat rivojini) yaxlit bir tarzda o'rganadi. Tarix fani o'tmishda sodir bo'lgan jarayon va hodisalar orasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning ildizi, tarixni harakatlantiruvchi sabablar, uning mantig'i va ma'nosini ko'rish imkonini beradi. Ijtimoiy va gumanitar fanlar tarix tadqiqotlari natijalariga tayanadi. Fanlararo yondashuv jamiyat haqidagi yaxlit tasavvurni shakllantirib, o'tmishni va hozirni anglash orqali jamiyat rivoji istiqbolini ko'ra bilishdek muhim vazifani hal qiladi. "Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak. Bu markazga kelgan odam tariximiz haqida to'la tasavvurga ega bo'lishi, katta ma'naviyat olib ketishi zarur"- deya ta'kidlagan edi Shavkat Mirziyoyev

Boshqa fanlar kabi tarix fani ham o'z nazariyasiga ega . Tarix fani XIX asrdan mustaqil fan sifatida shakllanishi uchun zaruriy bo'lgan nazariy jihatlari shakllangan edi. Tarix fani yo'nalishida qator va mzmunan tarixni fan sifatida e'tirof etadigan nazariyalar paydo bo'ldi. Lekin tarix nazariyasi bo'yicha turli bir-birini inkor qiladigan qarashlar ham paydo bo'ldi. Bu turli munozaralarga olib keldi va hozirgacha bu munozaralar da'vom etib keladi. Bizning fikrimizcha bu munozara yana davom etaveradi.

Keyingi yillarda mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlarning asosini jahon ta'limi standartlariga javob bera oladigan ilg'or tajribalarni ommalashtirish hamda ta'lim-tarbiya jarayonida kam jismoniy kuch sarflab, yuqori samaradorlikka erishish yo'lida amaliy faoliyat olib borilmoqda. Hozirgi vaqtda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilari oldida turgan eng muhim va dolzarb vazifa

o'quvchilarning ilm olishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, ularning tasavvurlarini kengaytirishdan iborat. Ana shu ishni amalga oshirish uchun bugungi kungacha bir qator tadbirlar bajarildiki, natijada umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi ta'lim samaradorligining muvaffaqiyatiga zamin yaratildi. Dars samaradorligining muhim shartlaridan biri bu - o'qituvchi va o'quvchilarning haqiqatni birgalikda izlashi va o'quvchilarning butun dars jarayonida faol ishtirok etishidir. Albatta, bu o'rinda o'qituvchiga yangi pedagogik texnologiyalar qo'l kelishi amaliyot ko'rsatib turibdi.

Hozirgi zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson, uning jamiyatdagi o'rni va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi. Buning uchun o'qituvchi ta'lim-tarbiyaning yangi shakllari, vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishga, shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaviy, samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmog'i lozim.

Maktablarda o'qitilayotgan ijtimoiy, shu jumladan tarix fani o'zida oliyjanob fazilatlarni mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyati bosib o'tgan yo'lni, ularning chet el bosqinchilariga qarshi, o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi. Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi.

Bizga ma'lumki tarix-juda qadimiy fanlardan biri hisoblanadi. Tarix fanini kelajakni ko'rsatuvchi „Ko'zgu“ desak bo'ladi va bu ko'zguna qarab har qanday inson, jamiyat, xalq o'z kelajagini belgilab olishi mumkin. Hozirgi kunda O'zbekiston rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin egallashi onson kechgani yo'q. Shuning uchun tarixni o'qitish jarayonida o'quvchilar bugungi kunning qadriga yetishini, o'tmishda yo'l qo'yilgan xatolarni takrorlamaslikni, o'tmishdagi xatolardan xulosa chiqarib olishini o'rgatish lozimdir. Qolaversa maktabda tarix fanini o'qitish orqali o'quvchilarda o'zlari mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, milliy ong va tafakkurni o'stirishga, eng asosiysi ma'naviy barkamol shaxsni, haqiqiy vatanparvar insonni tarbiyalab voyaga yetkazishga ahamiyat berish lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayonida mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun bugungi kunning pedagog hodimlari har bir darsda qiziqarli, samarali bo'lgan yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish kerak.

Tarix o'qitishni tashkil deganda, tarixni o'qitish va o'quvchilarning uni urganishni tashkil qilish, ularning urganish faoliyatini o'qituvchining boshqarishiga erdam beradigan usullar, o'quvchilardagi mavjud bilimlarini ishga solish va ularni ijodiy bilishga junaltiradigan topshiriqlar tizimi h'anda talimning turli xil formalari dars, amaliy mashg'ulotlari tushuniladi., Tarix o'qitishning maqsad va vazifalarini, mazmunini muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilishi; o'quvchilarning tarix fan asoslarini tarixiy materilga mos samorali metodlarni bilish va bilimlardan foydalana bilish malakalarini puxta uzlashtirishlari, shu assoda yangi jamiyat kishisining zaruriy sifatlarni tabiyalash o'quvchilarning tarixiy tafakkurini, tasavvuri va nutqini, maxsus va umumiy qobiliyatlarini

ustirish kuzda tutiladi. Demak, o'qitishning maqsadi uning mazmuni bilan belgilanadi, maqsadi va mazmuniga mos keladigan o'qitish usllari tanlanadi, o'qitishning samarasi esa o'qitishda erishilgan qat'iy ijobiy natijalar bilan tekshiriladi, yani tarixiy bilimning sifati, tarbiya va o'quvchilarning kamol topishi darajasi bilan ulchanadi.

Tarix faniga oid mavzularni tez yod olish va xotirada mustahkam saqlash uchun o'quvchilar bilan "Tezkor savol-javob" o'tkazish kerak. Guruhlar uchun beshtadan aniq va lo'nda javobga ega savollar beriladi. Masalan: 1. Tarix otasi kim? 2. Shiroq qaysi shohga qarshi kurashgan vatanparvar inson edi? 3. Tarixiy obidalarimizdan qaysilarini bilasiz?. 4. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov asarlarini sanab o'ting. 5. Boburiylar sulolasi Hindistonda necha yil hukmronlik qilgan? (Izoh: savollar o'quvchilar yoshi va bilim saviyasiga mos holda tanlansa, maqsadga muvofiqdir)

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'rta ta'lim maktablarida tarix fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirishda, qolaversa mavzularni oson tushunishlariga, bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi-pedagog borki, izlanishlar bilan yangiliklarga intilib darslarni zamonaviy usulda tashkil etsa, o'zi hatto o'quvchilari ham yuksak yutuq va marralarni zabt etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.N.Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.-T.: TDPU. 2003.
2. Asqarov A. O'zbekiston mustaqilligi sharoitida tarix fanining vazifalari.- "O'zbekistonda ijtimoiy fanlar" 1992. № 7-8.
3. Gaffarov YA, Gafforova M. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T., 1996.
4. Коллингвуд Р. "Идея истории" Автобиография. М., 1980. С. 484
5. Ходжанов , И. и Гафуров , Ф. 2021. Опыт применения внутрикостного остеосинтеза при разрывах связок дистального межберцового синдесмоза. Общество и инновации. 2, 4 (авг. 2021), 123–126. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4-pp123-126>.

MATEMATIKA FANINI O'QITISH ISTIQBOLLARI

Tursunova Nargizaxon Erkinboyevna

Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumani

7-umumiy o'rta ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada matematika fani uning rivojlanishi va uning istiqbollari haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar. *Matematika, o'qituvchi, tafakkur, mantiq, elementar matematika, oliy matematika, maktab.*

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablarining uzluksiz rivojlanishi uchun iqtisodiy, siyosiy, huquqiy shart-sharoit yaratildi. Jumladan, hukumatimiz tomonidan qabul qilingan qator me'yoriy hujjatlarda o'qitishni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish sohasida qator tadbirlar boshlab qo'yilgan. Xususan, boshlang'ich ta'limda o'qitishga alohida e'tibor qaratilib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini zamon talablari asosida malakali kadr etib tayyorlash bugungi kunning kechiktirib bo'lmas muammolaridan biri sanaladi. Shuni hisobga olgan holda O'zbekiston Prezidenti SH.M.Mirziyoyev quyidagilarni ta'kidlaydi: "Maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'quv yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarur. Mamlakatimiz uchun ilm-fan sohasidagi ustuvor yo'nalishlarni aniq belgilab olishimiz kerak. Hech bir davlat ilm-fanning barcha sohalarini bir yo'la taraqqiy ettira olmaydi. Shuning uchun biz ham har yili ilm-fanning bir nechta ustuvor yo'nalishini rivojlantirish tarafdorimiz. Ma'lumki, matematika fani - abstrakt fan. Uning mazmuni boshidan oxirigacha inson tasavvurining va mantiqiy tafakkurining mahsulidan iborat. Fanning bunday abstrakt tuzilishi, o'zini-o'zi boyitib borishi, ya'ni yangidan-yangi matematik tushunchalar va ularning xossalari ma'lum xossalardan hosil qila olish imkoniyati qadimdan insonning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilib kelgan.

Hozirgi zamon fanlari mazmuniga qarab uch qisimga (ijtimoiy, tabiiy va texnika fanlariga) bo'linadi. Bularning har biri o'ziga mos ko'pgina qo'shni fanlarni qamrab olib, butun bir sistemani tashkil qiladi. Matematika fanlar sistemasida muhim bir sohani tashkil qiladi va yunoncha "ilm-fan" degan ma'noni anglatadi. Shuningdek matematika – qadimiy fanlardan biri bo'lib, boshqa arifmetika, geometriya, keyinchalik algebra, matematik analiz, analetik geometriya kabi fanlarni birin-ketin o'zida shakllantirib, ularni takomillashtirib bordi. Matematika juda qadimgi fanlardan biri bo'lib dastlabki bosqichlarda o'zaro muomala va mehnat faoliyatlari asosida shakllana boshladi. U asta-sekin rivojlana boshladi, ya'ni faktlar yig'a boshladi. Matematika mustaqil fan sifatida vujudga kela boshlaganda uning bundan keyingi rivojlanishiga matematik bilimlarning o'zi ham ta'sir eta boshladi.

Matematik ongni bog'cha, maktabning ilk davridan shakllantirish kerak. Matematika fani hamma aniq fanlarga asos hisoblanadi. Bu fanni bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab keta oladi. Matematika so'zi qadimgi grekcha - mathema so'zidan olingan bo'lib, uning ma'nosi «fanlarni bilish» demakdir. Matematika fanining o'rganadigan narsasi (ob'yekti) materiyadagi mavjud narsalarning fazoviy formalari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlardan iborat. Hozirgi davrda matematika fani shartli ravishda ikkiga ajraladi.

- 1) Elementar matematika
- 2) Oliy matematika.

Elementar matematika ham mustaqil ma'noga ega bo'lgan fan bo'lib, u oliy matematikaning turli bo'limlari, ya'ni nazariy arifmetika, sonlar nazariyasi, oliy algebra, matematik tahlil va geometriyaning mantiqiy kursining elementar ma'lumotlariga asoslanadi. Oliy matematika real olamning fazoviy shakllarini va ular o'rtasidagi miqdoriy munosabatlarni to'liq va chuqur aks ettiruvchi matematik qonunlarni topish bilan shug'ullanadi. Boshlang'ich matematika maktab matematika kursining asosidir. Maktab matematika kursining maqsadi o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matematik bilimlar tizimini ma'lum bir usulda (metodika orqali) berishdan iborat. (Metodologiya so'zi yunoncha so'z bo'lib, "yo'l" degan ma'noni bildiradi.) Matematik metodologiya pedagogika va didaktikaning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, matematikani ta'lim maqsadlariga muvofiq holda o'qitish va o'rganish qonuniyatlarini o'rganuvchi mustaqil fandır.

Maktabda matematika o'qitishning asosiy vazifasi o'quvchi yoshiga mos kundalik turmushda va mehnat faoliyatida qo'llaniladigan, kelajakda ta'lim olishni davom ettirishda zarur bo'lgan matematik bilimlar va ko'nikmalarini ongli ravishda mustahkam egallashni ta'minlashdan iborat. Matematika o'qitish metodikasi fani bevosita falsafa, psixologiya, pedagogika, didaktika, matematika fanlari, chizmachilik, mantiq, tarix va boshqa fanlarga asoslanadi. Matematika fani nazariyasi va uni o'qitish bilan bog'liq muammolarni tadqiqot qilishda matematika fani va uning o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Matematika o'qitishda texnik vositalar va ko'rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish bu - o'quvchilarning matematika darslarida texnik vositalar, matematik ko'rgazmali qurollar, elektron jadvallar, kalkulyatorlardan foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Ko'rinib turibdiki, yoshlarga matematika fanini o'rgatish fanni yaxshi bilishni, o'qitish metodlaridan foydalana bilishni talab qiladi. Shuningdek, u pedagogika, psixologiya va boshqa fanlarni chuqur bilishi kerak. Bu jarayonda o'qituvchi fidoyi kasb egasi sifatida o'quvchilarning dunyoqarashini boyitishi kerak. O'qituvchi kasb sifatida mantiq dahosi bo'lishi va shu mantiqni darsda qo'llay bilishi kerak. Mashg'ulotning asosiy maqsadi o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini, mustaqil tanlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda zarur bilimlarni egallashdan iborat. Matematika darslarida aqliy yuklamaning ortishi butun dars davomida o'quvchining faolligini va

materialga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Demak, o'qituvchi o'quvchilar tafakkurini faollashtiradigan, mustaqil bilimlarini ifodalovchi yangi faol o'qitish metod va usullaridan foydalana bilishi kerak.

Zamonaviy ta'limda ta'lim oluvchi uchun dars jarayonidan tashqari vaqtlarda ham o'z ustida ishlashlari, bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish uchun imkoniyat yaratiladi. Matematika boshqa fanlar (fizika, ximiya, tarix va hokazo) kabi haqiqiy borliqni o'rganadi. Haqiqiy borliqning tuzilishi va undagi qonun qoidalarini tadqiqot qiladi. Haqiqiy borliq haqida turli modellar yasaydi. Agar, tabiiy fanlar o'z tadqiqotlarida tajribalarga asoslanishsa, matematika tajribalarga asoslanmaydi. Matematikadagi nazariyani amaliyot bilan bog'lash bilan bog'liq muammolarni tushunish va tasavvur qilishda tajribaga murojaat qilish mumkin. Biroq tajriba metodi matematikada isbot uchun qabul qilinmaydi. Tabiiy ilmiy fanlar haqiqiy borliqning noma'lum bo'lgan xossalarni topish uchun tadqiqot o'tkazsa, matematika moddiy dunyoning qaralayotgan modellarida yangi xossalarni topadi va yangi modellar yaratadi. Bunga borliqdagi hodisalarni yaxlit talqin qilishga imkon beruvchi matematik modellashtirishlar misol bo'ladi. Matematika bu aniq fanlar guruhiga mansub bo'lib, uni o'rganish va tadqiqot qilishning boshqa fanlardan farq qiluvchi o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kun o'quvchisini bugungi zamonning talablari asosida o'qitish lozim. Zero, yangi texnologiyalar zamonida dunyoga kelayotgan o'g'il-qizlar o'zining bir qator umumiy sifatlari bilan ajralib turadi. Turmush tarzimiz, qiziqish va xohish-istaklarimiz global makonda qariyb o'xshash tus olayotgan bir vaqtda kechagi o'qitish usullari bilan maqsadga erishib bo'lmaydi. Zamon bilan hamqadam rivojlanib borgandagina yuksak intellektual avlodni tarbiyalash imkoniga ega bo'lamiz. O'quvchilarda matematik tafakkurni va matematik madaniyatni shakllantirish. Matematika darslarida o'rganiladigan har bir matematik xulosa qat'iylikni talab qiladi, bu esa o'z navbatida juda ko'p matematik tushuncha va qonuniyatlar bilan ifodalanadi. O'quvchilar ana shu qonuniyatlarni bosqichma-bosqich o'rganishlari davomida ularning mantiqiy tafakkur qilishlari rivojlanadi, matematik xulosa chiqarish madaniyatlari shakllanadi. O'quvchilarni biror matematik qonuniyatni ifoda qilmoqchi bo'lgan fikrlarni simvolik tilda to'g'ri ifodalay olishlari va aksincha simvolik tilda ifoda qilingan matematik qonuniyatni o'z ona tillarida ifoda qila olishlariga o'rgatish orqali ularda matematik madaniyat shakllantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari, (darslik) T.:2007
2. Mirzaahmedov M., Rahimqoriyev A., Ismoilov Sh. Matematika, Umumiy o'rta ta'lim maktablari 6-sinfi uchun darslik. –T.: “O'qituvchi”, 2017.
3. Azamov A. Xaydarov B., Kuchkarov A., Sariqov Ye., Sag'diyev U. Geometriya. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 7- sinfi uchun darslik. –T.: “Yangiyo'lpoligrafservis”, 2017.

USE OF "GAMING TECHNOLOGY" IN TEACHING THE SCIENCE OF LIFE ACTIVITY SAFETY

Bakhriddinov Nuriddin Sadriddinovich

*Namangan Engineering Construction Institute,
160103, Republic of Uzbekistan, Namangan, I. Karimov st.,12*

Mamadaliyev Adkhamjon Tukhtamirzaevich

*Namangan Engineering Construction Institute,
160103, Republic of Uzbekistan, Namangan, I. Karimov st.,12*

Abstract: *This article is devoted to the use of interactive methods with "Game technology" in the process of teaching the subject of life safety, how to organize workplaces for computer workers and what harmful and dangerous factors affect working employees and how to protect them based on home technology. illuminated.*

Key words: *Home technology, educational system, risk factors, jobs, creative thinking, technological approach to teaching, teamwork, venn diagram*

Interactive methods mean methods that activate learners and encourage them to think independently, with the learner at the center of the educational process. When these methods are used, the teacher encourages active participation of the learner. The learner is involved throughout the process.

The concept of interactive is expressed in English as "interact" ("interactive" in Russian), and from the dictionary point of view, it means "inter" - mutual, "act" - to act.

Interactive education is education based on the organization of interaction of students on the way to acquire knowledge, skills, competences and certain moral qualities.

Every specialist working in the field of education knows well that traditional education is also based on conversation (dialogue) and this conversation is organized in the following forms of interaction:

- A teacher is a learner
- Interview participants in traditional education
- A teacher is a learner.

According to the studies of American psychologists R. Karnikau and F. McElroy, the natural physiological and psychological capabilities of a person allow to preserve acquired knowledge in different ways.

That is, a person:

☐ 10% when he reads the source himself;

☐ 20% when he heard the information;

☐ 30% when he saw the incident, event or process;

☐ 50% when seeing the incident, incident or process and hearing information about them;

☐ 80% when he transmits information (information) himself (when he speaks, when he demonstrates his knowledge); ☐

☐ when he applies the acquired knowledge (information, information) to his activities, he has the ability to remember 90% of the information.

Educational activities based on interactive methods are usually organized in the following forms:

1. individual;
2. couple;
3. group;
4. work with a team.

Pedagogical innovations are manifested in technological approach to teaching, interactive models of teaching, test science, person-oriented education, distance learning, acmeology and other forms. Pedagogical innovation forms of teaching ensure a significant increase in the quality and result of the pedagogical process compared to the previous one.

Independently of the pedagogical technologies created by the developed countries, the spread of the knowledge acquired as a result of the use of educational institutions in the educational processes of our republic is significantly reduced, and educational results that meet the requirements of the international educational standard are achieved. Wide use of "Brainstorming", information gathering and spread-sinkvein clusters, text "insert" and "zig-zag" interactive methods, recognized in world pedagogy, serve to develop students' independent thinking skills.

It is important to use home technologies in teaching. The practical importance of using this method of teaching is that, based on the fact that the student can gain up to 30% of knowledge through reading, in the game method of explanation, equal to the opportunity to see them in the form of a game, mastering in this lesson, which is of great interest to many, increases to 70%, that is, the mastering of a new topic by the student .

Regarding the process of working with a computer, firstly, it is adapted to the organization of workplaces in computer rooms, and secondly, in the direction of eliminating the influencing factors in working with a computer, together with the organization of games that reflect them, the role of the main labor protection in the performance of these works, injuries and injuries of operators and programmers as well as the rules of safety equipment against occupational diseases, the creation of opportunities for increasing work productivity through the introduction of the concepts of setting measures to create comfortable working conditions for operators and programmers.

The game is organized as follows, with one student participating in the organization of workplaces in computer rooms, one in the role of operator and programmer, one in each influencing factor.

Regarding the organization of workplaces in computer rooms:

1) Saying that the student is a computer, he turns to the operator and the programmer, saying what jobs should be organized for the people who worked with me. The operator immediately stated the following points about this, according to the sanitary rules and norms of the organization of workplaces, the area should not be less than 6.0 m² per person, the volume should not be less than 20.0 m³, the height of the work table should be kept in the range of 580-760 mm, the most convenient working size of the table top is 1600x900 mm. It says that the working chair can be raised-turned, seated and reclining in height, the height of the sitting surface should be kept in the range of 400-500mm, the width should not be less than 400mm, and the depth should not be less than 380mm.

2) In this case, the student also says that it is a computer and tells what harmful and dangerous factors affect the working employees and how to protect them. It was discussed about the electromagnetic field, ionization of air, chemical factor, azone, dust of thinner paint from laser printers, noise created when working on mechanical and electrical devices, risk of electric shock, strain of vision analyzer.

3). The operator responds as the reader chooses. The most comfortable working and resting conditions of computer workers are determined taking into account the level of nervous and mental tension of their work, the dynamics of the functional state of various systems of the body, work capacity, and the order of fixed working hours and breaks.

The main break is the lunch time, taking into account the special nature of the work of computer equipment workers, additional two-four micro-breaks of 10-15 minutes each, two breaks in a 6-hour working day and 3 in a 12-hour working day - 4 breaks are necessary, when lunch is 3 hours after working hours in a 6-hour work shift, additional regular breaks must be given 1.5-2 hours after the start of work and 1.5-2 hours before the end. says that it is necessary to distribute according to the norm and according to the nature of work.

The main importance of business games is that the answers given by operators and programmers are listened to by all students and analyzed together with the teacher when all the answers are finished. An opportunity will be created to fill in the concepts left unsaid during the analysis of the given answers. At the end of the "Playful technology" lesson, an understanding of the regulation of the microclimatic conditions of industrial sanitation of labor protection will be given.

The favorable aspects of the organization of lessons with "gaming technology" are determined by the teacher, following the evaluation criteria of students' knowledge of labor protection based on their answers, comparing the evaluated students with other teaching methods. These types of lessons can be adapted to several other repair and maintenance workshops. For example, through the game "Koptok", a paper ball is thrown upside down by the teacher to the students. The student who receives this ball can be asked questions about labor protection, and the student's activity in the lesson can be

increased. If the answers to the given questions are incomplete, this student throws the ball, and the student who caught this ball adds and completes the answer.

By using the new pedagogical technology "Game technology" teaching method, I found that this method can be used in all subjects by increasing students' activity in the lesson, testing their knowledge during the lesson, and increasing the level of assessment.

LITERATURE:

1. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2022). Преимущество отделения осадков, образующихся при концентрировании экстрагируемых фосфорных кислот. *Scientific Impulse*, 1(5), 1083-1092

2. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). Компьютер хоналари учун ёритиш ва шамоллатишни хисоблаш. *Scientific Impulse*, 1(8), 995-1003.

3. Бахриддинов, Н. С., Мамадалиев, Ш. М., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ЭКОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЯНГИ ТИЗИМИ. *PEDAGOG*, 6(4), 391-399.

4. Бахриддинов, Н. С., Мамадалиев, Ш. М., & Мамадалиев, А. Т. (2023). КОМПЬЮТЕР ХОНАЛАРИДА ЭЛЕКТР ХАВФСИЗЛИГИ ЧОРА ТАДБИРЛАРИНИ КЎРИШ. *PEDAGOG*, 6(5), 163-172.

5. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ТЕМЫ «ПРОМЫШЛЕННАЯ ПЫЛЬ» И «ПРОМЫШЛЕННЫЕ ЯДЫ». *World of Science*, 6(7), 32-40.

6. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). РАСЧЕТ ОСВЕЩЕНИЯ И ВЕНТИЛЯЦИИ ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ АУДИТОРИИ. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 6(5), 635-644.

7. Мамадалиев, А. Т. (2023). ОКСИДЛИ МИНЕРАЛЛАРНИНГ ТАБИАТДА УЧРАШИ ВА ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИ УЧУН АҲАМИЯТИ. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(18), 470-478.

8. Мамадалиев, А. Т. (2023). ЧЎКИНДИ ТОҒ ЖИНСЛАРИ МАВЗУСИНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. *SO'NGI ILMIIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 6(7), 57-67.

9. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ОКСИДНЫЕ МИНЕРАЛЫ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(4), 168-180.

10. Мамадалиев, А., Бахриддинов, Н., & Тургунов, А. (2023). ЎҚИТИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ. *Научный Фокус*, 1(1), 1751-1759.

11. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). UDK 37.013. 42.504 NEW SYSTEM OF TEACHING ECOLOGY. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(10), 293-300.

12. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Lighting and Ventilation for Teaching Rooms. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 634-642.

13. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Development of production of building materials in the republic of uzbekistan through innovative activities. *Scientific Impulse*, 1(4), 213-219.

14. Bakhriddinov, N. S., Mamadaliev, A. T., & Turgunov, A. A. (2023). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING. *Экономика и социум*, (5-2 (108)), 59-63.

15. Tukhtamirzaevich, M. A., Karimov, I., & Sadriddinovich, B. N. (2022). TEACHING THE SUBJECT OF ENGINEERING GEOLOGY ON THE BASIS OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGY. *Scientific Impulse*, 1(5), 1064-1072.

16. Bakhriddinov, N. S., & Mamadaliyev, A. T. (2022). Development of production of building materials in the republic of uzbekistan through innovative activities. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4).

17. Mamadaliyev, A. T., & Bakhriddinov, N. S. (2022). Teaching the subject of engineering geology on the basis of new pedagogical technology. *Scientific Impulse*, 1(5), 38.

18. Bakhriddinov, N. S., & Mamadaliyev, A. T. (2022). DEVELOPMENT OF PRODUCTION OF BUILDING MATERIALS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN THROUGH INNOVATIVE ACTIVITIES. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4).

19. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Possibilities of Using New Pedagogical Technologies in Teaching the Subjects of Emergency Situations and Civil Protection. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(2), 451

20. Tukhtamirzaevich, M. A., & Akhmadjanovich, T. A. (2022). CAUSES OF THE OCCURRENCE OF LANDSLIDES AND MEASURES FOR ITS PREVENTION. *Scientific Impulse*, 1(5), 2149-2156.

21. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Interactive educational methods in teaching the subject of physicochemical properties of minerals. *Scientific Impulse*, 1(6), 1718-1725.

22. Мамадалиев, А. Т., & Мамаджанов, З. Н. Фавқулудда вазиятлар ва аҳоли муҳофазаси. *Дарслик. Тошкент*. 2.

23. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). NATURALLY OCCURRING CARBONATE MINERALS AND THEIR USES. *Scientific Impulse*, 1(5), 1851-1858.

24. Mamadaliyev, A. T. (2022). The movement of the population when a flood happens. *Scientific Impulse*, 1(5).

25. Mamadaliyev, A. T. (2022). Naturally occurring carbonate minerals and their uses. *Scientific Impulse*, 1(5).

26. Tuxtamirzayevich, M. A. (2020). Study of pubescent seeds moving in a stream of water and mineral fertilizers. *International Journal on Integrated Education*, 3(12), 489

27. Vafakulov, V. B. (2023). QAMCHIQ DOVONIDAGI XIMOYA INSHOOTLARIGA QOR KO 'CHKISI TA'SIRINI TAHLIL QILISH. *Экономика и социум*, (2 (105)), 172

28. Tukhtamirzaevich, M. A., & Bakhramovich, V. V. (2023). JUSTIFY THE REQUIREMENTS FOR THE PARAMETER OF AVALANCHE IMPACT ON PROTECTIVE STRUCTURES OF MOUNTAIN ROADS. *Scientific Impulse*, 1(7), 678

29. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022, December). DIMENSIONS AND JUSTIFICATION OF OPERATING MODES FOR PANING DEVICE OF HAIRD COTTON SEEDS WITH MACRO AND MICRO FERTILIZERS. In International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions" (Vol. 1, No. 5).

30. Мамадалиев, А. Т. (2022, December). ИНЖЕНЕРЛИК ГЕОЛОГИЯСИ ФАНИ МАВЗУСИНИ ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА ЎҚИТИШ. In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 1, No. 3, pp. 494-504).

31. Мамадалиев, А. Т. (2022). Карбонатли минераллар ва уларнинг халқ хўжалигидаги аҳамияти. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 1(10).

32. Бахриддинов, Н. С. (2023). ТЕМПЕРАТУРЫ КИПЕНИЯ ЧИСТЫХ И КОНЦЕНТРИРОВАННЫХ ЭФК С ДОБАВЛЕНИЕМ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ. *World of Science*, 6(6), 158-166.

33. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). FLOODING IN THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE MOVEMENT OF THE POPULATION THEREIN. *Scientific Impulse*, 1(5), 2285-2291.

34. Тўхтақўзиев А, Р. А., Мамадалиев, А. Тукли чигитларни қобиқлаш барабанининг параметрларини назарий асослаш. ФарПИ илмий-техник журнали. Фарғона, 2012 йм (2), 34-36.

35. Гафуров, К., Шамшидинов, И. Т., Арисланов, А., & Мамадалиев, А. Т. (1998). Способ получения экстракционной фосфорной кислоты. SU Patent, 5213.

36. Мамадалиев, А. Т. (2023, January). Ўзбекистон республикаси хуудларларида сел келиши ва унда аҳолининг ҳаракати. In Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (Vol. 2, No. 1, pp. 211-220).

37. Mamadaliev, A. (2021). Theoretical study of the movement of macro and micro fertilizers in aqueous solution after the seed falls from the spreader. Scienceweb academic papers collection.

38. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Planting seeds with nitrogen phosphorus fertilizers. principal issues of scientific research and modern education, 2(1).

39. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Theoretical Study of Macro and Micro Fertilizer Compositions in the Water Solution of Mobile Seeds after Dropping from the Spreader. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(6), 357

40. Бахриддинов, Н. С. (2022). Суюқ ўғитларнинг қишлоқ хўжалигида фойдаланиш қулайликлари. Principal issues of scientific research and modern education, 1(10).

41. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022, December). RESULTS OF LABORATORY-FIELD TESTING OF HAIRY SEEDS COATED WITH MINERAL FERTILIZERS. In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 1, No. 3, pp. 528-536).

42. Mamadaliev, A. (2019). THEORETICAL SUBSTANTIATION OF PARAMETERS OF THE CUP-SHAPED COATING DRUMS. Scienceweb academic papers collection

43. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PLANTING SEEDS WITH NITROGEN PHOSPHORUS FERTILIZERS. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 2(1).

44. Вафакулов, В. Б., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ТРЕБОВАНИЯ К СНЕГОЗАЩИТНЫМ БАРЬЕРАМ НА ГОРНЫХ ДОРОГАХ. Universum: технические науки, (2-1 (107)), 25-28.

45. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). SPIRITUAL PREPARATION OF THE POPULATION WHEN EMERGENCY SITUATIONS OCCUR. PEDAGOG, 6(6), 84-93

46. Tukhtamirzaevich, M. A. (2021). Presowing Treatment of Pubescent Cotton Seeds with a Protective and Nutritious Shell, Consisting of Mineral Fertilizers in an Aqueous Solution and a Composition of Microelements. Design Engineering, 7046-7052.

47. Sadridinovich, B. N., & Bakhtiyarovich, A. D. (2023). HAZARDS DEPENDING ON PROPERTIES OF DUSTS. PEDAGOG, 6(3), 544-552.

48. Mamadaliev, A. (2002). УРУҒЛИК ЧИГИТЛАРНИ МАКРО ВА МИКРОЎҒИТЛАР КОМПОЗИЦИЯЛАРИ БИЛАН ҚОБИҚЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ҚУРИЛМАЛАРИ. Scienceweb academic papers collection.

49. Mamadaliev, A. (2014). ТУКЛИ ЧИГИТЛАРНИ МИНЕРАЛ ЎҒИТЛАР БИЛАН ҚОБИҚЛОВЧИ ҚУРИЛМАНИНГ КОНУССИМОН ЁЙГИЧИ ПАРАМЕТРЛАРИНИ АСОСЛАШ. Scienceweb academic papers collection.

50. Mamadaliev, A. (2021). Theoretical study of the movement of macro and micro fertilizers in aqueous solution after the seed falls from the spreader. Scienceweb academic papers collection.

51. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). FORMS AND METHODS OF ORGANIZATION OF CIVIL PROTECTION PROMOTION. PEDAGOG, 6(6), 74-83.

52. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). DEVELOPMENT OF SAFETY TECHNIQUE REQUIREMENTS FOR THE USE OF PRESSURE WORKING EQUIPMENT. World of Science, 6(6), 362-370.

53. Мамадалиев, А. Т. (2023). МИНЕРАЛЛАРНИНГ ФИЗИК КИМЁВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ МАВЗУСИНИ ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШ. STUDIES IN ECONOMICS AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD, 2(4).

54. Мамадалиев, А. Т. (2023). ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ “ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА МИНЕРАЛОВ” НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ. Экономика и социум, (2 (105)), 789-794.

55. Мамадалиев, А. Т. (2023). ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ВА ФУҚАРО МУҲОФАЗАСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ. Экономика и социум, (1-2 (104)), 365-372.

56. Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). СОЗДАНИЕ КОМФОРТНЫХ УСЛОВИЙ ТРУДА ДЛЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ РАБОТНИКОВ. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(8), 45-58.

57. Бахриддинов, Н. С. (2022). Чиқиндидан фойдаланиб магний ва сульфат ионли оддий суперфосфат олиш технологияси. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 1(8).

58. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Occurrence of Oxide Minerals in Nature and Importance for the National Economy. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(3), 189-195.

59. Mamadaliev, A. (2012). ТУКЛИ ЧИГИТЛАРНИ ҚОБИҚЛАШ БАРАБАНИНИНГ ПАРАМЕТРЛАРИНИ НАЗАРИЙ АСОСЛАШ. Scienceweb academic papers collection

60. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). The flood phenomenon observed in the territories of our republic and the fight against this phenomenon. PEDAGOG, 6(2), 333-342.

61. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). Landslide occurrence in the territory of our republic and measures to prevent them. PEDAGOG, 6(2), 372-381.

62. Tukhtamirzaevich, M. A. (2022). Dimensions and justification of operating modes for paning device of haired cotton seeds with macro and micro fertilizers. International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions" (Vol. 1, No. 5).

63. Бахриддинов, Н. С., & Ахунов, Д. Б. (2023). НОВАЯ СИСТЕМА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОЛОГИИ. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(2), 120-130.

64. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). LABOR PROTECTION IN MAINTENANCE AND REPAIR OF AGRICULTURAL MACHINES. World of Science, 6(6), 63-72.

65. Бахриддинов, Н., & Тураев, З. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ. World of Science, 6(5), 279-287.

66. Мамадалиев, А.Т. (2021). Теоретическое обоснование параметров чашеобразного дражирующего барабана. Universum: технические науки, (6-1 (87)), 75-78.

67. Бахриддинов, Н. С. (2017). Жидкие комплексные удобрения на основе экстракционной фосфорной кислоты. Science Time, (5 (41)), 177-180.

68. Мамадалиев А. Т. и др. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОБЕЗОПАСНОСТИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С КОМПЬЮТЕРОМ //Scientific Impulse. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 1676-1685.

69. Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). PRINCIPLES OF FORMATION OF ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING. PEDAGOG, 6(5), 460-469.

70. Mamadaliev, A. (2019). THEORETICAL SUBSTANTIATION OF PARAMETERS OF THE CUP-SHAPED COATING DRUMS. Scienceweb academic papers collection.

71. Мамадалиев, А. Т. (2023). КАРБОНАТНОЕ МИНЕРАЛЬНОЕ СЫРЬЕ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(4), 46-57.

72. Бахриддинов, Н. С. (2022). Чиқиндидан фойдаланиб магний ва сульфат ионли оддий суперфосфат олиш технологияси. PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION, 1(8).

73. Бахриддинов, Н. С. (2023). ТЕХНОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ФИЛЬТРАЦИИ ПРИ ПОЛУЧЕНИИ ЭКСТРАКЦИОННОЙ ФОСФОРНОЙ КИСЛОТЫ. *Universum: технические науки*, (2-4 (107)), 28-31.

74. Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Действие населения при наводнении. *PEDAGOG*, 6(3), 147-157.

75. Sadriddinovich, B. N. (2023). Application of pedagogical technology in teaching ecological science. *PEDAGOG*, 6(2), 324-332.

76. Мамадалиев, А. Т., & Ахунов, Д. Б. (2023). Минералогия, кристаллография ва кристаллокимё фани мавзусини интерфаол таълим методлари асосида ўқитиш. *PEDAGOG*, 6(3), 63-73.

77. Мамадалиев, Ш. М., Бахриддинов, Н. С., & Мамадалиев, А. Т. (2023). ОХРАНА ТРУДА РАБОЧИХ ПРИ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ОБРАБОТКЕ ПОЧВЫ. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(8), 74-80.

78. Sadriddinovich, B. N., & Tukhtamirzaevich, M. A. (2023). ELUCIDATION OF THE TOPIC OF DANGEROUS AND HARMFUL FACTORS IN PRODUCTION BASED ON NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES. *Научный Фокус*, 1(6), 346-354.

TASHISH SHARTNOMASINING TUSHUNCHASI VA TURLARI

Nazirov Nodirbek Jamoliddin o'g'li

Andijon mashinasozlik instituti stajyor-o'qituvchisi

nodirnazirov98@gmail.com

+998882345451

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Yuk tashish shartnomasi, shuningdek shartnoma majburiyatlarining boshqa turlari to'g'risidagi qoidalar bo'limga kiritilgan. Yuklarni tashish shartnomasi fuqarolik-huquqiy shartnomalar tizimidagi mustaqil shartnomalardan biridir. Transport shartnomalari tizimida ushbu shartnoma eng katta ahamiyatga ega. Ushbu kelishuvga binoan moddiy boyliklarning haqiqiy harakati mavjudligi to'risida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *transport, temiryo'l, kodeksi, yuk narxi, bagaj.*

Abstract: *In this article, the provisions on the contract of transportation, as well as other types of contractual obligations, are included in the section. The cargo transportation contract is one of the independent contracts in the system of civil legal contracts. This contract is the most important in the system of transport contracts. According to this agreement, it is stated that there is a real movement of material assets.*

Key words: *transport, railway, code, freight price, baggage.*

Yuklarni tashish shartnomasi fuqarolik-huquqiy shartnomalar tizimidagi mustaqil shartnomalardan biridir. Transport shartnomalari tizimida ushbu shartnoma eng katta ahamiyatga ega. Ushbu kelishuvga binoan moddiy boyliklarning haqiqiy harakati mavjud.

Shartnoma bo'yicha yuk tashish kelishuviga binoan, yuk tashuvchi o'zi tomonidan ishonib topshirilgan tovarlarni belgilangan manzilga etkazib berish va yukni olishga vakolatli shaxsga (qabul qiluvchiga) topshirish majburiyatini oladi va jo'natuvchi tovarlarni tashish uchun belgilangan to'lovni to'lashni o'z zimmasiga oladi (O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 703-706-moddalari).

Bundan kelib chiqadiki, yuklarni tashish shartnomasi transportda jamoat transporti orqali olib boriladigan barcha holatlarda ommaviy deb tan olingan (O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 705-moddasi) va u qonundan, boshqa huquqiy hujjatlardan yoki ushbu tashkilotga berilgan ruxsatnomadan (litsenziyadan) kelib chiqadi. Tovarlar har qanday fuqaro yoki yuridik shaxsning iltimosiga binoan tashiladi. Jamoat transporti bilan bog'liq bo'lgan bunday tashkilotlarning ro'yxati belgilangan tartibda e'lon qilinadi. [2]

Yuklarni tashish shartnomasi - ikki tomonlama kuchga ega. Chunki tomonlarning har biri o'z vakolatlari va majburiyatlariga ega. Biroq, unga pul to'lanadi. Ushbu shartnomaning taraflari yuk qabul qiluvchi va tashuvchi hisoblanadi. Agar qonunda yoki boshqa qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, yuklarni tashish uchun haq

tomonlarning kelishuvi bilan belgilanadi. Ammo, yuk jamoat transportida tashilgan bo'lsa, yuk narxi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tasdiqlangan tariflar asosida belgilanadi.

Yuk tashish shartnomasi ham shoshilinch hisoblanadi, chunki, unda majburiyatni bajarish muddati shartnoma muddatini belgilaydi. Buning sababi, yukni ko'chirish uchun zarur bo'lgan vaqt transportning texnik imkoniyatlariga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 711-moddasiga binoan, tashuvchi transport qonunlarida belgilangan muddatda tovarlarni belgilangan manzilga etkazib berishga majburdir va bunday muddat bo'lmagan taqdirda- ma'lum vaqt ichida.

Yuk tashish shartnomasi bo'yicha yuk tashuvchi yuk jo'natuvchi tomonidan o'ziga ishonib topshirilgan yukni belgilangan manzilga etkazib berish va uni olishga vakolat berilgan shaxsga (oluvchiga) topshirish, yuk jo'natuvchi esa yukni tashib berganlik uchun belgilangan haqni to'lash majburiyatini oladi.

Yuk tashish shartnomasi tuzilganligi tegishli transport ustavi yoki kodeksida nazarda tutilgan hujjat (transport yukxati, konosament yoki yukka doir boshqa hujjat) ni tuzish va uni yuk jo'natuvchiga topshirish yo'li bilan tasdiqlanadi.

Shunday qilib, shartnomaning predmeti ushbu yukni tashuvchiga etkazib berilgandan keyin tashishdir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi tovarlarni tashish uchun shartnoma tuzmoqda. Haqiqiy shartnoma sifatida, tomonlarning huquqlari va majburiyatlari muayyan haqiqiy harakatlar, ya'ni tovar jo'natuvchi tomondan taqdim etilishi va tashuvchi tomonidan qabul qilinishi paytida vujudga keladi.

Biroq ushbu qoidadan istisnolar mavjud. Shunday qilib, yuklarni dengiz orqali tashish shartnomasi ko'p hollarda konsensual shartnoma karakteriga ega. Avtotransportda ham konsensual shartnoma tuzish imkoniyati mavjud.

Shartnoma predmeti yuk tashuvchining tovarlarni belgilangan joyga etkazib berish va ularni vakolatli shaxsga topshirish bo'yicha harakatlari, shuningdek yukni etkazib beruvchining transport uchun to'lash bo'yicha o'zaro harakatlari.

Yuklarni tashish to'g'risidagi shartnomaning subyektlari quyidagilar: yuk jo'natuvchi, tashuvchi va qabul qiluvchi, bularning barchasi O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 721-moddasi. Yuk yoki bagaj yo'qolganligi, kam chiqqanligi va ularga shikast etkazilganligi (buzilganligi) uchun tashuvchining javobgarligi.

Agar tashuvchi yuk yoki bagajning yo'qolishi, kam chiqishi yoki shikastlanishida (buzilishida) o'zining aybi yo'qligini isbot qilib bera olmasa, tashish uchun qabul qilib olgan yuk va bagaj yo'qolganligi, kam chiqqanligi yoki ularga shikast etkazilganligi (buzilganligi) uchun javobgar bo'ladi [1].

Yuk yoki bagajni tashish vaqtida etkazilgan zarar tashuvchi tomonidan quyidagi miqdorda to'lanadi:

-yuk yoki bagaj yo'qolgan yoxud kam chiqqan taqdirda yo'qolgan yoki kam chiqqan yuk yoxud bagajning qiymati miqdorida;

-yuk yoki bagajga shikast etkazilgan (buzilgan) taqdirda- uning qiymati qancha pasaygan bo'lsa, shuncha summa miqdorida, shikastlangan (buzilgan) yuk yoki bagajni tiklash mumkin bo'lmaganida esa, uning qiymati miqdorida;

-bahosini e'lon qilgan holda tashishga topshirilgan yuk yoki bagaj yo'qolgan taqdirda -yuk yoki bagajning e'lon qilingan qiymati miqdorida.

Transport tashkiloti real zararni to'lash bilan birga yo'qolgan, kam chiqqan yoki shikastlangan (buzilgan) yukni tashish uchun olgan kira haqini, agar u yukning bahosiga kirmasa, jo'natuvchi (oluvchi) ga qaytarib beradi.

Jo'natuvchi tashuvchidan yuklar yo'qolishi, kam chiqishi yoki shikastlanishi (buzilishi) tufayli etkazilgan boshqa zararni ham to'lashni talab qilishga haqli.

Yuk yo'qolganligi, kam chiqqanligi, shikastlanganligi (buzilganligi) uchun bir yo'nalishda har xil transportda tashuvchilar yuk jo'natuvchi (yuk oluvchi) javobgar bo'ladilar.

Agar oxirgi tashuvchi yukning kechikib kelishida tashuvchilarning aybi yo'qligini isbot qilib bera olmasa, yukning kechikib kelganligi uchun javobgar bo'ladi.

Ammo tovarlarni tashish shartnomasining predmetlari tovarlarni tashish shartnomasi taraflari bilan chalkashtirilmasligi kerak. Huquq fanida ushbu masala bo'yicha tortishuvlar shu kungacha davom etmoqda. Ushbu masala bo'yicha turli fikrlarni batafsil bayon qilmasdan, biz, qoida tariqasida, yuklarni tashish shartnomasi uchinchi tomon- yuk qabul qiluvchi va uning tomonlari yuk jo'natuvchi va tashuvchi hisoblanadi [2,3].

Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik Kodeksining 787-moddasida Nizom shartnomasining qoidalari tasdiqlangan.

Konsession shartnomasi- davlat mulkidan iqtisodiy foydalanish uchun kapital qo'yilmalarni jalb qilishning bir shakli - konsessiya shartnomasi sifatida. "Konsessiya shartnomalari to'g'risida"1995- yil 30- avgust 110-I sonli Respublika qonunining 4-moddasi ko'chmas mulkka imtiyoz shartnomasining obekti sifatida kiradi: avtomobil yo'llari va transport infratuzilmasining muhandislik inshootlari, temiryo'l va quvur transporti obektlari, dengiz va daryo portlari, dengiz va daryo kemalari. aralash turdagi kemalar va aerodromlar, havo harakatini boshqarishning yagona tizimi obektlari, gidrotexnika va elektr inshootlari, kommunal xizmat, metro va jamoat transporti, tibbiyot muassasalari ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy maqsaddagi obektlar. Biroq, har qanday imtiyoz shartnomasi namunaviy shartnoma emas, balki aniq loyihaga mos keladigan sof individual shartnoma.

Loyihalash, qurish, boshqarish, foydalanish uchun shartnomalar soni, to'lovning mohiyati, xavflarni ajratish muddati, investitsiya majburiyatlari va boshqalar bo'yicha turli xil variantlar mavjud. Shunday qilib, qonunni amalga oshirishda ijroiya hokimiyati hal qilishi kerak bo'lgan bir qator muammolar yuzaga keladi. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining me'yoriy-huquqiy hujjatlari transportning har xil turlari uchun imtiyoz shartnomalarining namunaviy shakllarini tasdiqlaydi [4-6].

Fraxtalash shartnomasi (Charter)- bitta tomon (charterer) boshqa tomonga (chartererga) yuklarni, yo'lovchilarni va yuklarni tashish uchun bitta yoki undan ko'p transport qatnovlarining to'liq yoki qisman haqi bilan haq to'lashi shart.

Yaqin vaqtgacha yo'lovchilar va yuklarni charter orqali tashish faqat dengiz va havo transportida amalga oshirilgan. Endi yuk shartnomalari avtomobil transportida ham keng tarqalgan. yo'lovchilar va yuklarni tashishning uch turini aniqlaydi: muntazam tashish; buyurtmalar bo'yicha transport; taksi bilan tashish. Shu bilan birga, tartibsiz tashish (buyurtma bo'yicha yo'lovchilarni tashish va yo'lovchilarni taksida tashish) hozirgi vaqtda charter shartnomasi asosida amalga oshiriladi (27- va 31-moddalar).

So'nggi paytlarda havo transportida "havo taksisi" tushunchasi keng qo'llanila boshlandi, bu odatda tijorat stansiyasining boshqa turlaridan tashilgan o'rindiqlar yoki yuklar sonidan farq qiladi. Dunyoning aksariyat mamlakatlarida "avia taksi xizmatlari" atamasi samolyot va yengil stansiyaning vertolyotlari yordamida yo'lovchilar va yuklarni buyurtma asosida va yo'nalishda tijorat orqali tashish uchun ishlatiladi. O'zbekistonda havo taksilari tijorat aviakompaniyalari uchun belgilangan qoidalarga muvofiq uchadi.

Shatakka olinadigan transport vositalariga xizmat ko'rsatish, masalan, ichki suv va dengiz transportida keng tarqalgan. KVVT RF va KTM RF yuklarni tortib olishda eng ko'p sonli qoidalarni o'z ichiga oladi.

Shatakka olish shartnomasi- kelishuvga binoan bitta transport vositasining egasi boshqa transport vositasini yoki obektni ma'lum bir masofaga ko'chirishga va uni transport vositasida ko'rsatilgan qabul qiluvchiga qaytarishga rozi bo'ladi va ko'chirilgan (ko'tarilgan) narsaning egasi ko'tarilgan buyumni tortib olish uchun taqdim qilishi va unga haq to'lashi shart (KVVT RF 88- modda, KTM RF 225-modda) [7-9].

«Suzuvchi obekt» ta'rifida shartli deb qaralishi mumkin. Bunday holatlarda bu nafaqat «suzish xususiyatiga ega bo'lgan obektga», balki uni ko'chirishda ishlatiladigan narsaga ham tegishlidir. Buni, masalan, suzuvchi obekt kabi loglarni, ularni kemada yoki oddiy yuk kemasida ushlab turish orqali tashish mumkinligi yuklarni tashish shartnomasining an'anaviy doirasida bilan tasdiqlash mumkin.

Shatakka olish tommonlari shartnomasining taraflari transport vositalarining egalari bo'lib, ulardan biri (shatakka oluvchi) pudratchi sifatida, ikkinchisi (shatakka olunayotgan obekt egasi) buyurtmachi hisoblanadi. Shu bilan birga, yuk oluvchi yuklarni tashishda ham huquqiy munosabatlarning ishtirokchisi bo'limi mumkin. Shu munosabat bilan, yuk ko'tarish shartnomasi uchinchi tomon foydasiga shartnoma sifatida belgilanishi kerak.

Shatakka olish shartnomasi- konsensual, og'ir va ikki tomonlama KTM RF shatakka olish ikkita turga ajratiladi:

-dengizda shatakka olish - kemani yoki boshqa suzuvchi narsalarni ma'lum masofaga tortish;

-portdagi shatakka olish - port suv zonasida manevrlar (shu jumladan kemani portga kiritish yoki portdan chiqarib olish) [10-13].

Portdagi shatakka olish - eng ko'p ishlatiladigan ushlar turi. Katta kemalar uchun bunday tortish uchun shartnoma tuzish ko'p hollarda majburiydir. Tugatmalarning xizmatlari manevrlarni amalga oshirishda yordam berish uchun zarur, ayniqsa port suvi cheklangan hududda. Daryo transportida aylanma qayiqning egasi yozma ariza asosida, port yo'lakchasida ish olib borishi mumkin.

Daryo transportida olib o'tish shartnomasi yozma shaklda tuziladi. KVVТ 88 RF-ning yuk tashish qog'ozi va uning varaqasi asosida rasmiylashtirilgan, yuk ko'taruvchi buyumni tortib olishga qabul qilinganligi to'g'risidagi kvitantsiya, tortish shartnomasi tuzilganligini tasdiqlaydi. Biroq, portni ko'tarib kelish to'g'risida og'zaki shartnoma tuzishga ruxsat beriladi. Rossiya Federatsiyasining KТM ning 227-moddasida rul boshqaruvi kapitaniga yuk ko'tarish nazorati bo'yicha majburiyatlarni tayinlash to'g'risida yozma ravishda kelishuv tuzilishi kerakligi to'g'risidagi maxsus qoida mavjud. Shartnomaning og'zaki shakli avtoullovni olib yurishda ham keng tarqalgan. Amalda, ba'zi bir qaymoqli kemalar faqat shartnoma shartlariga qo'shilish orqali tuzilishi mumkin bo'lgan standart shartnomalar shaklini ishlab chiqmoqdalar [14-19].

Shartli ravishda, yuk ko'tarish shartnomasining bajarilishini uch bosqichga bo'lish mumkin:

- shatakka olishga tayyorlash;
- shatakka olinadigan transport vositasini va jo'natuvchi tomonidan ushlangan transport vositasini ta'minlash;
- shatakka olishni amalga oshirish.

Shatakka olishga tayyorgarlik ikkala tomondan ham teng ravishda amalga oshiriladi. Bunday holda, ularning vazifasi kemani xavfsiz navigatsiya qilish uchun qulay bo'lgan holatda, tortish qoidalariga, raftlarni shakllantirish va soxtalashtirish uchun texnik shartlarga, shuningdek shatakka olish shartnomasiga muvofiq yaxshi holatga keltirishdir. Tutqichli ashyoni ekipaj yoki yo'riqchilar bilan olib borish tartibi, agar kavlab olish qoidalarida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, tomonlarning kelishuvi bilan belgilanadi. Tarmoqli uskunalar (kabellar va boshqalar) bilan ta'minlash majburiyati tugmachali qayiq egasi zimmasiga yuklanadi (Rossiya Federatsiyasi KТM ning 228-moddasi) [20-23].

Agar raft ko'tarilgan narsa bo'lsa, unda tayyorgarlik bosqichida uning rahbari:

- pilotlarning shakllanishi;
- jo'natish portlarida, shuningdek, shlak va reformatsiya punktlarida shashka moslamalarini jihozlash.

shatakka olinadigan vositaning egasi uni tekshirish uchun jo'nab ketish kunidan kamida 12 soat oldin taqdim etishi shart. Rul haydovchisi o'z navbatida, ko'tarilgan buyumni olishdan oldin majburdir:

- tekshirishni amalga oshirish;

bog'lab qo'yish, ko'tarish (burish) va jihozni jihozlash uchun zarur bo'lgan hujjatlarni tekshirish;

- shatakka olinadigan o'Ichamlarini tekshirish;
- shatakka olinadigan buyumning navigatsiya qoidalariga, nayzalarga nisbatan esa
- shatakka olinadigan ning hosil bo'limi va o'ralishi uchun texnik shartlarga muvofiqligini tekshirish [24-28].

Shatakka olishga xalaqit beradigan nuqsonlar va kamchiliklar aniqlangan taqdirda bunday nuqsonlar va kamchiliklarning ro'yxati va ularni bartaraf etish vaqti ko'rsatilgan holda akt tuzilishi kerak. Tutib turishga xalaqit beradigan nuqsonlar va kamchiliklar bo'lmaganda yoki yo'q qilinsa, tomonlar ko'tarilgan narsaning tortib olishga tayyorligi to'g'risida dalolatnoma tuzadilar, uning asosida yelkaga tortish uchun rasmiy hujjat tuziladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

2. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>

3. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>

4. Закирович, Н. И. ., Жалолiddин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>

5. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёкубжон угли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>

6. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.

7. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолиддин оглы и Козиболоева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ

ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.

8. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания. Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.

9. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'rni va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.

10. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббосов С.Ж. Результаты испытания электролизера // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).

11. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.

12. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.

13. Насиров И.З., Аббосов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // Интернаука: электрон. научн. журн. 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).

14. Nurdinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.

15. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.

16. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. UNIVERSUM, 52-54.

17. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения: 19.12.2022)

18. Гаффоров Мукхаммадзокир, & Акромалиев Откир (2021). ДИГИТАЛИЗАТИОН ОФ СУСТОМС ДУТИЕС. Бюллетень науки и практики, 7 (4), 353-356.

19. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.
20. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
21. Esonboyev, B., G'ulomova, Z., & G'ulomov, I. (2023). SHISHA ISHLAB CHIQRISH VA UNI KLASIFIKATSIYASI. Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi, 1(2), 9-15.
22. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi
23. Esonboyev, B., & Saidahmedov , R. (2023). INTELLECTUAL DIAGNOSIS OF THE TECHNICAL STATE OF DIRECTIONAL TAXIS. International Conference On Higher Education Teaching, 1(1), 80–85. Retrieved
24. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATINI INTELLEKTUAL TIZIM ASOSIDA AVTOMATLASHTIRISHNI TASHKIL ETISH YO'LLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(1), 161-167.
25. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich , Nasirov Ilham Zakirovich , Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi , Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>
26. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>
27. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.
28. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.

O'ZBEKISTONDAGI LOGISTIK AKTIVLIK VA LOGISTIK TIZIMLAR FAOLIYATINING RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI VA TRANSPORT SOXASIDAGI ISLOXATLAR BOSQICHI.

Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich

Andijon mashinasozlik instituti, asisenti

E-mail: sshodmonov1989@gmail.com;

Tel.:+998993217989.

Annotatsiya: *Jadal suratlar bilan rivojlanayotgan logistik tizim uning faoliyati O'zbekiston transportni hududiy boshqarish – logistik tizimi konsepsiyasini va ishining texnologiyasi ishlab chiqish, quyidagilarni amalga oshirish mumkin bo'lgan bosqichlarni yuk oqimlarini boshqarish temir yo'lda yuk tashuvchilar va boshqa transport turlarining texnik imkoniyatlarini kengaytirish eksport darajasini oshiradi.*

Аннотация: *Быстро развивающаяся система логистики, ее деятельность Узбекистан Территориальное управление транспортом - разработка концепции и технологии логистической системы, последующие возможные этапы управления грузопотоками Расширение технических возможностей железнодорожных перевозчиков и других видов транспорта повышает уровень экспорта.*

Annotation: *Rapidly developing logistics system, its activities Uzbekistan Territorial transport management - development of the concept and technology of the logistics system, the following possible stages of cargo flow management Expansion of technical capabilities of railway carriers and other modes of transport export level increases.*

Kalit so'zlar: *Ombor, yuk oqimlari, inter, multimodal tashish, konveyer, ekspeditor, transport, temir yo'l, vagon, makro, mikro, mezo, savdo, sanoat, materiallar oqimi, korxonalar, sikli.*

Ключевые слова: *Склад, грузопотоки, интер, мультимодальные перевозки, конвейер, экспедитор, транспорт, ж/д, вагон, макро, микро, мезо, торговля, промышленный, материальный поток, предприятие, цикл.*

Keywords: *Warehouse, freight flows, inter, multimodal transportation, conveyor, forwarder, transport, railway, wagon, macro, micro, meso, trade, industrial, material flow, enterprise, cycle.*

Logistik tizim – u yoki bu logistika vazifasi va operatsiyalarni bajaruvchi teskari aloqaga moslashtirilgan tizimdir. U qoidaga ko'ra, bir necha tizimlardan iborat va tashqi muhit bilan rivojlangan aloqaga ega [1,2]. Nazariyadan ma'lumki, har qanday tizim ikki yoki undan ortiq elementlardan tashkil topadi. Logistik tizimning tuzilishida quyidagi omillar hisobga olinadi. Buyurtmachi bilan ishlab chiqaruvchilarning aloqasini ta'minlaydi [3,4]. Logistik soxasini rivojlantirishda tizimdagi o'zgarishlar buyurtmalarning bajarilishini tashkil etishdi. Omborga joylashtirish va tashish, logistik tizim o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib

bir butunlik va alohidalik hamda aloqalar tashkil qilish bo'yicha integrativ sifatlardan iboratdir.

Barcha transport majmuasi masshtabida yuk oqimlarini yagona markazlashgan logistik tizim asosida boshqarishni tashkil etish inter va multimodal tashish turlarini yanada samarali amalga oshirishga hamda yagona optimallashtirilgan transport konveyerini yaratishga imkon beruvchi logistik tizim asosida ekspeditorlik, stividorlik va boshqa yordamchi operatsiyalar markazlashadi, yuqori malakali transport, operatorlik va boshqa kompaniyalar vujudga keladi va mamlakat transport majmuasi infrastrukturasi ratsional rivojlanishi uchun sharoit yaratiladi

1-rasm sochiluvchan yukalarni temir yo' transportida tashish

Transportni hududiy boshqarishda – tamit yo'l logistik tizimi konsepsiyasi va ishining texnologiyasi ishlab chiqish, quyidagilarni amalga oshirish mumkin bo'lgan hamda yuk oqimlarini boshqarish va temir yo'lda yuk tashuvchilar va boshqa transport turlarining texnik imkoniyatlarini bog'lash uchun yuklarni bir transport turidan ikkinchi transport turiga qayta ortish va vagonlarni turib qolish vaqtini tejash va yuklarni ortish tushirish vaqtini tejash va samarali ta'minlash, multimodal tashishlarda barcha transport turlari qatnashchilarining manfaatlarini ko'zlash hududiy muammolarni e'tiborga olib undagi muammo va kamchiliklarni bartaraf etish bilan birga sifatli eksport darajasini yaxshilaydi

2-rasm. Temir yo'l transportida qadoqlangan yuklarni tshsih.

Logistik masalalarning hal qilinishida logistik markaz yuklangan vagonlarning kelishini boshqa transport turlari kelishi vaqtiga muvofiqlashtiradi. Taklif etilgan logistik markaz konsepsiyalari yaqin vaqtda ortilgan vagonlar oqimini o'tkazish bilan bog'liq muammolarni

bartaraf etishga imkon beradi. Boshqa transport turlarida qayta ishlov berish imkonini va xalqaro transport yo'lkalarining raqobatbardoshligini oshiradi [8].

Transport logistik tizimi (TLT) samarali xizmat ko'rsatishi uchun

logistik - axborot tizimi mukammal mezonlar ishlab chiqish quyidagi talablar javob berishi kerak bo'ladi, oddiylik – logistik axborotlarga yengil va oddiy yondoshish,

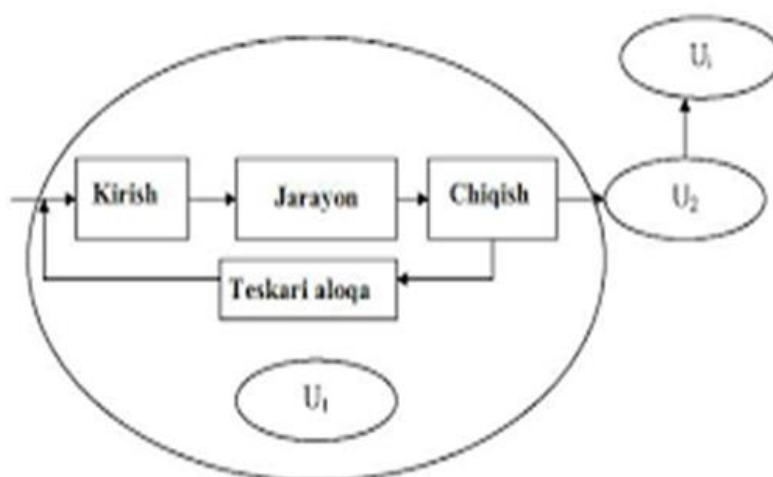
aniqlik – transport terminallarida joriy operatsiyalarni, buyurtmalarni bajarishdagi jarayonning o'zgarishi yuk konsolidatsiyasi haqidagi axborotlarni aniq aks ettirishi, egiluvchanlik – transport-logistik zanjirdan foydalanuvchilar va mijozlarning ma'lumotlarga bo'lgan talabini boshqara olish qobiliyati tiklash zarur. Hisobot ma'lumotlarini samarali rasmiylashtirish – ma'lumotlar kompyuter monitorlari va hisobotda qulay shaklda bo'lishi lozim [9-12].

Logistik tizimlar makro, mikro, mezo logistik tizimlarga bo'linadi va shu uch bosqich asosida eksport, import tavarlarini ishlab chiqish xamkorlar bilan aloqa tizimini yaxshilash imkonini yaratadi, Logistik tamoillar muhim vazifani bajardi.

Makrologistik tizim – mamlakatdagi savdo, transport, sanoat, vositaviy korxonalarini qamrab oluvchi materiallar oqimini boshqaruvchi yirik tizimdir.

Makrologistik tizim biror bir mamlakatning aniq iqtisodiy infrastrukturasi o'zida aks ettiradi. Makrologistik tizim quyidagi ko'rsatkichlarga qarab tavsiflanadi:

- mamlakatning ma'muriy-hududiy bo'linish belgisiga ko'ra
- tuman, tumanlararo, shahar, viloyat va o'lka;
- mintaqaviy, mintaqalararo, respublika va respublikalararo;
- funksional – obyekt belgisiga ko'ra;
- korxonalar, soha, korxonalar o'rtasida, sohalararo, harbiy, institutsional va aloqalar tizimlarini mustaxkamlaydi.

3-rasm. Logistik korxonada yuk aylanmasining grafik sxemasi.

Mikrologistik tizim makrologistik tizimning tarkibiy qismlari, tizimchalari hisoblanadi. Unga har xil ishlab chiqarish, savdo korxonalari, hududiy ishlab chiqarish majmualari kiradi

[13-16]. Mikrologistik tizim ichki (ishlab chiqarish ichidagi), tashqi va integratsiyalashgan turlarga bo'linadi. Ishlab chiqarish ichidagi logistik tizimlar mahsulot ishlab chiqarishning texnologik sikli doirasida materiallar oqimini boshqarishni optimallashtiradi. Ishlab chiqarish ichidagi logistik tizimning asosiy vazifasi – yakunlanmagan ishlab chiqarish va material resurslar zaxiralarini kamaytirish, firmaning kapital aylanishini tezlashtirish, uzoq muddatli ishlab chiqarish davrini kamaytirish, material resurslar zaxira darajasini nazorat qilish va

boshqarish, texnologik (sanoat) transport ishini optimallashtirishdir. Ishlab chiqarish ichidagi logistik tizim ishini optimallashtirish mezonlari mahsulot tannarxini va tayyor mahsulot sifatini berilgan darajada ta'minlash, uzoq muddatli logistik tarmoq davrini saqlaydi va minimallashtirish hisoblanadi [17-20].

Mezologistik tizimlar. Odatda davlatning xo'jalik faoliyati makroiqtisodiyot deb yuritiladi. Bu tushuncha mustahkam iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan mamlakatlarning xo'jalik faoliyatini tavsiflash uchun ishlatiladi. Oxirgi yillarda iqtisodiy rivojlanayotgan mamlakatlarda va butun jahon amaliyotida yagona logistik tizimga bog'langan korxonalarining katta guruhlaridan konglomeratlar tuzish jarayoni kuzatilmoqda. Konglomeratlar moliya – sanoat guruhlar korporatsiyasi hisoblanadi, bunda kapitallar birlashishi nazarda tutiladi. Ko'rsatib o'tilgan korporatsiyalar bir mamlakatni qamrovchi va transmilliy, ya'ni bir nechta mamlakatlar xo'jalik faoliyatini birlashtiruvchi bo'lishi mumkin. Har xil darajadagi shunday konglomeratlar tashkil bo'lish jarayoni korporativlash nomini oldi [16-19]. Moliyaviy kapital sohasida ham yirik xalqaro banklar birlashuvini

yaratish, korporativlash jarayoni kuzatilmoqda. Bunday xo'jalik faoliyati iqtisodiyotning o'rta bo'g'ini – mezoiqtisodiyot sohasining yaratilishiga olib keladi. Transportning barcha turlarida yuk tashish bo'yicha avtomobil transporti (1068,2 mln. tonna) ustunlik qiladi. Quvur yo'li transporti orqali 72,4 mln. tonna neft va gaz quyilgan, temir yo'l transporti orqali - 68,4 mln. tonna yuk tashildi. Yuk tashish bo'yicha eng kichik ko'rsatkich havo transportida 13,1 ming tonna qayd qilindi. 1-rasm. Transport sohasida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va tashkilotlarning taqqoslanishi fermer va dehqon xo'jaliklaridan tashqari

	2021 yil yanvar-dekabr	2022yil yanvar-dekabr nisbatan %
Transportda tashilgan yuklar, mln tonna	1209,0	105,6
Temir yo'l transporti	68,4	100,8
Avtomobil transporti	1068,2	105,6
Havo transporti ming/t	13,1	49,6
Quvurlar transporti	72,4	111,2
Transport yuk aylanmasi mln/t	70560,6	105,7
Avtomobil transporti	22942,1	100,0
Havo transporti ming/t	13851,9	103,0
Quvurlar transporti	33643,2	111,4

DSQ statistik ma'lumotlariga qaraganda umumiy yuk tashish hajmida eng yuqori ulushni avtomobil transporti – 88,3 % egallaydi, boshqa transport turlarida yuk tashish ulushi 11,7 % ga to'g'ri keladi [25-27].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARRO'YXATI:

1. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'rni va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.

2. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббосов С.Ж. Результаты испытания электролизера // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).

3. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.

4. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.

5. Насиров И.З., Аббосов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // Интернаука: электрон. научн. журн. 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).

6. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

7. Закирович, Н. И. , & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>

8. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>

9. Закирович, Н. И. ., Жалолиддин Ёғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>

10. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёкубжон угли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>

11. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.

12. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолиддин оглы и Козиболаева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.

13. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания. Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.

14. Nurdinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.

15. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.

16. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. UNIVERSUM, 52-54.
17. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения:19.12.2022)
18. Гаффаров Мукхаммадзокир, & Акромалиев Откир (2021). ДИГИТАЛИЗАТИОН ОФ СУСТОМС ДУТИЕС. Бюллетень науки и практики, 7 (4), 353-356.
19. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
20. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi
21. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
22. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. UNIVERSUM, 52-54.
23. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOHOVCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.
24. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich , Nasirov Ilham Zakirovich , Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi , Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>
25. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>
26. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнонаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.
27. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.

O'ZBEKISTONDA TRANSPORT SEKTORINING ZAMONAVIY XOLATI VA UNING RIVOJLANISH DARAJASI

Esonboyev Behzodbek Murodjon o'g'li

Andijon mashinasozlik instituti stajyor-o'qituvchisi

behzodbek9711@mail.ru

+998941010919

Annotasiya: *Bugungi kunga kelib shahar jamoat transportlari harakat jadvallarini ishlab chiqishda dispetcherlar oldida avtobuslarning harakat muntazamligini doimiy ta'minlash vazifasi alohida ahamiyatga ega. Yo'lovchilarga ishonchli xizmat ko'rsatishda jamoat transportlari infratuzilmasini tubdan rivolantirishda, xizmat sifatini oshirish hozirgi kundagi eng dolzalb muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur masalaning ilmiy yondashuvi, avtobuslarning harakat jadvalini ishlab chiqish va muntazamlik ko'rsatkichlari tahlillarini olib borishni talab qiladi. Maqolada yo'nalishli avtobuslarning intellectual tizim tadqiq etilgan.*

Kalit so'zlar: *Optimallashtirish elektrik, Sputnik, Pezoelektrik, Intensivlik, Transport tarmog'ining zichligi, Radial yo'nalish.*

Annotation: *To date, the task of constantly ensuring the regularity of bus traffic is of particular importance to the dispatchers in the development of city public transport timetables. Improving the quality of service in the radical development of public transport infrastructure to provide reliable service to passengers is one of the most urgent problems today. A scientific approach to this issue requires the development of a bus timetable and analyzes of regularity indicators. The article examines the intellectual system of directional buses.*

Key words: *Optimizing electricity, Sputnik, Piezoelectricity, Intensity, Transport network density, Radial direction.*

Аннотация: *На сегодняшний день задача постоянного обеспечения регулярности автобусного движения имеет особое значение для диспетчеров при составлении расписаний городского общественного транспорта. Повышение качества обслуживания в условиях радикального развития инфраструктуры общественного транспорта для обеспечения надежного обслуживания пассажиров является сегодня одной из наиболее актуальных задач. Научный подход к этому вопросу требует разработки расписания автобусов и анализа показателей регулярности. В статье рассматривается интеллектуальная система направленных автобусов.*

Ключевые слова: *Оптимизация электроэнергии, Спутник, Пьезоэлектричество, Интенсивность, Плотность транспортной сети, Радиальное направление.*

O'zbekistonda avtomobillashtirish darajasi bugungi kunda o'rtacha xisobda 1000 kishiga taxminan 185 avtomobil to'g'ri keladi. Ushbu ko'rsatkich borgan sari yuqori sur'atlar bilan o'sib bormoqda va xisoblar bo'yicha 2030 yilda ikki barobar oshadi. Bunday rejani amalga oshirish uchun O'zbekistonda qator ishlar amalga oshirilishi lozim.

Avtomobil yo'llarning o'tkazuvchanlik qobiliyatini oshirish uchun yo'l-ko'cha tarmog'ini ortiqcha yuklanganligi yuk va yo'lovchilarni yetib borish muddati va tezligini pasaytiradi (tavsiya etilgan me'yorlardan 15- 20 % past) va u o'z navbatida tashish tannarxining 20- 30% o'sishiga va natijada transport xizmatlarining yakuniy qiymatining o'sishiga, aholi tomonidan vaqt yo'qotishlarga olib kelmoqda. Xisoblar shuni ko'rsatmoqdaki, avtomobilchilarning Toshkent shahridagi tirbandliklar natijasida vaqt yo'qotishlari 3,3 mln. soatni tashkil qiladi yoki pul qiymatida yiliga taxminan 67,7 mln. AQSh dollariniga teng. Yoqilg'idan yo'qotishlar esa 23,6 mln. AQSh dollaridan ortiq. Tirbandliklar va to'xtab turishlar tufayli yo'lovchilarning yo'llardagi yo'qotishlari yiliga taxminan 41,7 mln. AQSh dollarini tashkil qiladi. Jami ushbu xarajatlar yiliga taxminan 133 mln. AQSh dollariga teng [1-3].

Yo'llarda ekologik vaziyatni yaxshilash va energiya xarajatlarini kamaytirish. Avtomobil transportini ekologiyaga salbiy ta'siri asosan atmosferaga zararli chiqindalarni chiqazish (qo'rg'oshin, SO₂) xamda suv ob'ektlarni ifloslantirish va transport shovqinidan iborat. Xisoblar natijasi bo'yicha Toshkent yo'llaridagi tirbandliklar qo'shimcha 561100 kg xajmida CO₂ chiqindariga sababchi bo'lmoqda.

Umuman O'zbekistonda avtomobil transporti tomonidan iste'mol qilingan ortiqcha energiya tufayli yo'qotishlar yiliga 315 mln. AQSh dollarini tashkil etadi [4].

Xarakat xavfsizligini oshirish. O'zbekistonda yo'llardagi o'lim xolatlari ko'rsatkichi bo'yicha boshqa jahon davlatlari bilan solishtirganda nisbatan yuqori emas, xar 100 ming kishiga 9dan ortiq o'lim xolatlariga to'g'ri keladi. Lekin rivojlangan Yevropa davlatlari ko'rsatkichlari bilan solishtirsa, (misol, Shvesiyada bu ko'rsatkich 3ga teng) YTX sababli o'lim ko'rsatkichi albatta yaxshilanishi kerak. Yo'ldagi o'lim ko'rsatkichi O'zbekistonda 100 ming kishiga 9dan ortiq to'g'ri kelsa YTX sababli yo'qotishlar pul qiymatida yiliga 1,13 mlrd. AQSh dollarini tashkil qiladi (bu YaIMning taxminan 1,8%) [5-7].

Yuk va yo'lovchilarni tashish transportida intellektual texnologiyalarni joriy etish. YaIM 8% o'sishi avtomobil transportida yuklarni tashish xajmi o'rta xisobda yiliga 9,4% 2030 yilgacha o'sadi. Avtomobil transportida yuklarni tashishga bo'lgan talabning doimiy ravishda o'sib borishi yuk avtomobillar parkini 2020 yilgacha 37dan 56 minggacha o'sishini talab qiladi, 2030 yilgacha esa avtomobillar sonini- 120 minggacha yetkazish lozim. Shu bilan birga muxim vazifalardan biri milliy maxsulotimizning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida yuk tashishlarning samaradorligini ta'minlash kerak bo'ladi.

Xarajatlarni optimallashtirish uchun transport vositalari parkini monitoringini sputnik orqali olib borish tizimlari nazorat qilishga yordam beradi. Amerika kompaniyalari ma'lumotlariga qaraganda monitoringni sputnik orqali olib borish tizimi bitta yuk avtomobili xarajatlarini 27,8%gacha iqtisod qilishni ta'minlaydi.

Respublikamizda sputnik navigatsiyasini amaliyotga tadbiiq etishning joriy darajasi (GPS, GLONASS) talabga javob bermaydi- 3000 ortiq avtomobillarda navigatsiya tizimi ishlaydi. ITTni O'zbekistonda tadbiiq etish jarayonida bir nechta loyihalar bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Toshshahartransxizmat AJ yo'lovchi tashish transporti tizimida monitoringni amalga oshirish va boshqarishda avtomatlashtirilgan tizimni tadbiiq etish va Toshkent shahrida yo'l xarakati xavfsizligini boshqarishda kompyuter tizimini tadbiiq qilish [8-10].

1 - rasm. Toshkent shahrida xarakat xavfsizligini boshqarish

Ushbu loyihalar- muhim va prinsipial ahamiyatga ega chunki ular davlatimiz transport sektorini intellektuallashtirish yo'lida tavakkalchilik va muammolarni baholashga imkon beradi va intellektual transport tizimini samarali tadbiiq qilish jarayoniga to'siq bo'luvchi sabablarini tizimli aniqlashga yordam beradi [11-14].

«Toshshahartransxizmat» AJ —Toshkent shahrida yo'lovchilarni tashishni avtomatlashtirilgan boshqarish tizimi|| loyihasi joriy etildi, uning asosiy maqsadi avtobuslarni marshrutlarda boshqarishni avtomatlashtirish evaziga xisob-kitob, nazorat, monitoring va boshqarish ishlarini samaradorligini oshirishdan iborat. Ushbu loyihaga «Toshshahartransxizmat» AJ tomonidan umumiy xisobda 920 mln. so'm xarajat qilindi. Loyiha tadbiiq etilgandan so'ng birinchi bosqichda 2017 yil yanvar- avgust oylari ichida iqtisodiy samara taxminan 1,3 mlrd so'mni tashkil qildi. Ushbu samara quyidagi ko'rsatkichlar o'zgarishi tufayli olindi [15-19]:

- transport vositalarning umumiy bosib o'tgan masofa 8,0-10,0%cha kamaydi;
- transport korxonalarining doimiy xarajatlari 1,0-3,0%ga qisqardi;
- yoqilg'ini sarfi 5,0-10,0%ga kamaydi;
- tashish tannarxi 0,5-1,0%ga kamaydi.

Umuman tashuvchi korxonalarining daromadlari o'rtacha xisobda 2,0- 4,0% gacha oshdi. Ikkinchi tadbiiq etilgan loyiha- Toshkent shahrida xarakat xavfsizligini ta'minlashning boshqarish kompyuter tizimi Loyiha bo'yicha poytaxtimizning asosiy va yirik

chorraxalarida 160 avtomatik yo'l komplekslari o'rnatildi, ularning tarkibida kecha-kunduz rejimida bir vaqtda ishlaydigan svetoforlar va videokameralar mavjud. Videokuzatuv kameralari avtomobillar tezliklarini oshirganligini, svetoforning taqiqlovchi chirog'ida xarakatlanish, taqiqlangan joylarda to'xtab turish kabi qoidalar buzilganligini aniqlashga yordam beradi.

Hozirgi kunda «Toshshaxartransxizmat» AJda shahar jamoat transportida avtomatlashtirilgan yo'l xaqini to'lash tizimi loyihasi tadbiq etilmoqda. Ushbu tizim bank tizimi bilan integrallashgan va barcha to'lov jarayonlarni Uzcard kartochkasi yordamida amalga oshiradi. Tizim birinchi bosqichda Toshkent shahrida keyinchalik Samarqand undan keyin esa butun respublika bo'yicha joriy etiladi. Loyihaning qiymati Toshkent shahri uchun- taxminan 30 mln. AQSh dollari (77,9 mlrd.sum) [20-23].

ITT murakkab va qimmatli uskunalarni o'rnatilishini talab qiladi. Toshkent shahrida amalga oshirilayotgan loyihalar doirasidagi texnologiyalar va uskunalarning (induktiv, pezoelektrik va boshqa yo'l koplaminig ichki qismida joylashtiriladigan transport detektorlari) qator kamchiliklari mavjud:

- uskunalarini o'rnatish va servisi qimmatligi;
- ishning ishonchiligi va o'lchovlarning aniqligi tashqi ta'sir etuvchilarga bog'liq (mexanik va iqlim);
- transport vositalarini turlari bo'yicha tavsiflash imkoni yo'qligida (yuk tashuvchi, yo'lovchilarni tashuvchi, yengil avtomobillar va shu kabilar);
- ko'p sonli detektorlarni o'rnatilishini talab etilishi tufayli loyiha qiymati o'sadi.[5]

2 - rasm. Shahar jamoat transportida avtomatlashtirilgan yo'l xaqini elektron to'lash tizimi

Alternativa sifatida hozirgi kunda yetakchi ilmiy markazlar va jahonni qator davlatlarining ishlab chiqaruvchilari tomonidan transport oqimini parametrlarining monitoringi o'tkazish va o'lchash vositalari sifatida zamonaviy raqamli videokameralar

taklif qilinayapti O'zbekistonda ishlatilayotgan datchiklarga xos bo'lgan kamchiliklarga ega emas, chunki bir qancha quyidagi ustunliklari mavjud [24-27]:

- avtomagistral ustida o'rnatilishi munosabati tufayli yo'l xarakatiga to'sqinlik qilmaydi;

- yagona datchik yordamida bir nechta yo'laklar bo'yicha avtotransport vositalarining xarakatini nazorat qilishni ta'minlaydi;

- yo'l xarakati to'g'risida katta xajmda xar xil ma'lumotlarni to'plashni ta'minlaydi;

- foydalanilayotganlarga nisbatan 2 - 3 barobar arzon va uning o'rnatilishi ham ikki barobar arzon.

ITTni tadbqiq qilishning xorijiy tajribalari shuni ko'rsatayaptiki, dasturni amaliyotga tadbqiq etish katta xarajatlar evaziga amalga oshadi va uni joriy etishda moliyalashtirish jarayoni juda ko'p mablag'ni talab etadi.[6]

Respublikamizda intellektual transport tizimini tadbqiq etish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kompleks dasturining asosiy qismi sifatida ko'rilishi lozim va quyidagi ishlarni bajarilishini talab etadi:

• O'zbekistonda intellektual transport tizimini ishlab chiqish va tadbqiq qilish dasturini qabul qilish;

• ITTni tadbqiq etishning strategik yo'nalishlari va yagona kompleks yondoshuvni shakllantirish transport majmuasini yagona informatsion muhiti doirasida amalga oshirilishi lozim;

• Intellektual transport tizimini milliy iqtisodiyotda tadbqiq etish va undan foydalanish uchun malakali mutaxassislarni tayyorlash;

• Intellektual transport tizimi uchun zarur texnik vositalar, videokameralar, datchiklar, dasturiy ta'minot va yangi avlod svetoforlarini ishlab chiqishni tashkil etish, moliyalashtirish va rag'batlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.

2. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.

3. Esonboyev, B., G'ulomova, Z., & G'ulomov, I. (2023). SHISHA ISHLAB CHIQARISH VA UNI KLASIFIKATSIYASI. Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi, 1(2), 9-15.

4. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI

ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182.
<https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi

5. Esonboyev, B., & Saidahmedov , R. (2023). INTELLECTUAL DIAGNOSIS OF THE TECHNICAL STATE OF DIRECTIONAL TAXIS. International Conference On Higher Education Teaching, 1(1), 80–85. Retrieved

6. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATINI INTELLEKTUAL TIZIM ASOSIDA AVTOMATLASHTIRISHNI TASHKIL ETISH YO 'LLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(1), 161-167.

7. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603.
<https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

8. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>

9. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>

10. Закирович, Н. И. ., Жалолiddин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>

11. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёкубжон угли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>

12. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.

13. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолiddин оглы и Козиболаева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.

14. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания.

Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.

15. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'рни va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.

16. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббосов С.Ж. Результаты испытания электролизера // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).

17. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.

18. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.

19. Насиров И.З., Аббосов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // *Интернаука: электрон. научн. журн.* 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).

20. Nurdinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS // *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences.* – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.

21. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.

22. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. *UNIVERSUM*, 52-54.

23. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения: 19.12.2022).

24. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich , Nasirov Ilham Zakirovich , Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi , Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>

25. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

26. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.

27. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.

“НЕКСИЯ” АВТОМОБИЛИ ДВИГАТЕЛИНИНГ ҲАВО ОЛГИЧИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Насиров Илхам Закирович

Доцент

Андижон машинасозлик институти

Хайдаров Муроджон Акбаралиевич

катта ўқитувчи

Андижон машинасозлик институти

Аннотация: *Двигателнинг ишлашида цилиндрларни тўлдириш коэффициенти 0,75 га тенг бўлиб қолади. Ёнилғини тўла ёниши учун яна 25 % ҳавони автомобиль ҳаво филтрининг олдига кичик вентилятор қўйиш эвазига етказиб бериш таклиф этилди. Бунда киритишда босимнинг йўқотилиши йўқ бўлди, цилиндрни тўлдириш коэффициенти 0,95 га етди. Солиштира ёнилги сарфи 0,162 кг/кВт соатни, 100 км йўлга сарфланган ёнилги (90 км/соатда) 6,4 литрни ташкил этди бунинг эвазига ишланган газлар таркибидаги углерод оксиди 1,03 % га тенг (ЕВРО-4 да 1,3 %) бўлиб қолди.*

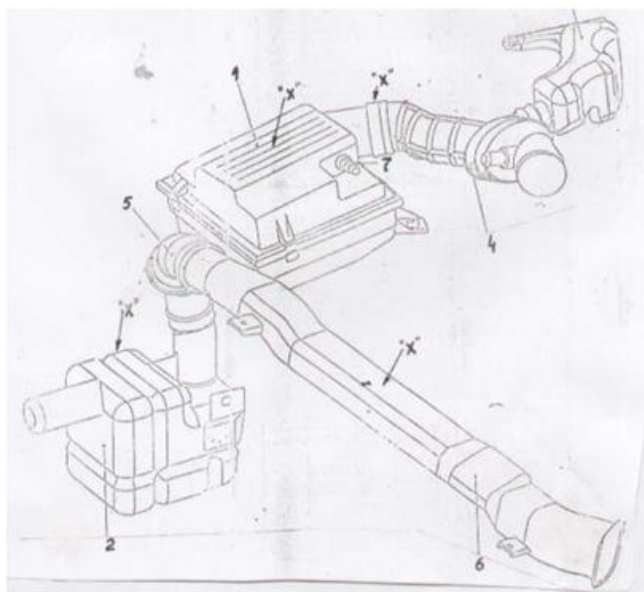
Калит сўзлар: *“Нексия-2” автомобили, ҳаво филтри, инжекторли тизим, ҳаво, ёнилғи, цилиндр, босим, тўлдириш коэффициенти, вентилятор, ҳавонинг миқдори, ҳавонинг ортиқчалик коэффициенти, киритишда босимнинг йўқотилиши.*

Автомобилсозликда илмий- техника тараққиёти бугунги кунда энг тезюрар, қулай автомобилларни ишлаб чиқаришга йўналтирилган. Албатта автомобилларни тез ҳаракатланишлари учун энг сифатли, октан сони юқори бўлган ёнилғилар зарур бўлади. Масалан 1980 йилларгача октан сони кўпи бмлан 76 га тенг бўлган бензинлар ишлатилар эди. Бугунги кунда октан сони 90 дан ортиқ бўлиши зарур бўлиб қолди, чунки Европа ва жахон стандартлари ишланган газлар таркибидаги углерод оксидининг минимал миқдори борган сари камайтириб юбормоқда. Бу стандартларга жавоб бериш учун аввало ёнилғининг сифати, яъни октан сони юқори бўлиши керак. Автомобилларни ишлаб чиқарувчи корхоналар ҳам бу талабларга жавоб бериш учун автомобиллар конструкцияларини борган сари мураккаблаштириб юборишмоқда. Яъни уларга каталитик нейтралаторлар ва филтрлар ўрнатишмоқда. Бу омиллар нефт захираларини янада айёвсиз ишлатилишига олиб келмоқда. Чунончи, 1 кг А- 76 бензинини ишлаб чиқариш учун 3,2 кг нефт ишлатилган бўлса, Аи- 91 бензини ишлаб чиқариш учун 4 кг нефтни ишлатиш керак бўлади. Агар 75 о.к. га бўлган “Нексия” автомобилида ҳар 100 км йўлга 6,1 л бензин ишлатилган бўлса. Худди шундай, фақат чиқариш трубасига каталитик нейтралатор ўрнатилган “Нексия-2” автомобилида 7,8 л бензин ишлатилмоқда [1-3].

Ҳаво филтрити нафақат ИЁДнинг, балки бутун автомобилнинг энг асосий узели ҳисобланади. У- ИЁДга ҳаво етказиб беришда марказий ўрин эгаллайди. У- бу вазифани канчалик яхши бажарса, ИЁД шунча ишончли ишлайди. Унинг функцияси инсонда бурун функцияси каби, ташқаридаги ҳавони ҳар қандай чангли, тутунли, иссиқ, совуқ ва бошқа экстремал шароитларда ҳам ўзидан тозалаб ўтказиб, ўпкага етказиб бергандек- цилиндрларга етказиб беради. Шунинг учун ҳам ҳаво филтрити кўринишдан содда бўлса ҳам, автомобилнинг энг зарур ва ишлатилиши хиҳатидан энг мураккаб узели ҳисобланади. Чунончи, инсонни бурунсиз яшадини тассавур қилсак. Масалан инсон касал бўлиб нафас ололмай қолса, унга сунъий нафас берилади, ёки ўпкасидан тешик очиб, найча орқали ҳаво берилади. Шунда инсоннинг ўпкаси ва бошқа аъзолари ишга тушиб кетиши мумкин!

Хўш автомобилда-чи. Айрим хайдовчилар ҳаво филтритини тозалаб туриш ҳақида ўйлашни ҳам хохламайдилар ва натижада филтрити ифлосланиб, ҳаво ўтказмай қўяди. Яна улар автомобилни кўп ёнилғи сарфлаётганлиги ва ИЁДни тез ишдан чиқаётгани тўғрисида шикоят қиладилар. Яна айрим хайдовчилар филтритини алмаштиришга эриниб филтритсиз ҳам юраверадилар. “Бузоқнинг югургани- сомонхонагача” деган нақлга асосан, тез кунда улар ўзларини автомобили билан устахонада кўрадилар [4-6].

Маълумки, “Нексия” автомобилнинг инжекторли тизимида ҳаво оқимига ёнилғи форсункалар орқали тўғридан тўғри цилиндрларга пуркаб берадиган ажратилган пуркаш билан амалга оширилади. Бу тизим двигателга кираётган ҳаво ва ёнилғини йўл- йўлакай датчиклар ёрдамида электрон бошқариб бориш хусусияларига эга. Автомобилнинг ҳаво филтрити автомобилнинг мотор бўлинмасида, двигателнинг ёнида жойлашган (1- расм). У қуйидаги қисмлардан ташкил топган: - ҳаво филтрити элементи; 2- юқори қопқоқ; 3- пастки қопқоқ; 4- корпус; 5- чиғаноқ; 6- ҳаво сўргич. 7- ростлагич; 8- ричаг

1- расм. “Нексия” автомобили ҳаво филтритининг умумий кўриниши

“Нексия” автомобили ҳаво фильтри туфайли юзага келаётган бузуқликларга хайдовчининг малакаси ҳам таъсир қилади. Унинг автомобилнинг техник ҳолатига эътиборсизлиги сабабли нафақат ҳаво фильтри, балки электрик ёнилғи насоси ҳам бузилмоқда. Бундай бузуқликларнинг юзага келмаслиги учун хайдовчи ўз вақтида йўл шароитини ҳисобга олган вақтда автомобилга ТҲК ишларини ўтказиши, алмаштираётган ҳаво фильтри ва қуяётган ёнилғи сифатига эътибор бериши ва ЭБҚ сигналларини кузатиши лозим [8-11].

Лекин, айрим хайдовчилар автомобилларни ювишга мослаштирилмаган шохобчаларда ювдирмоқдалар. Кўпинча ювишни мутахассис бўлмаган кишилар, айникса мактаб ўқувчилари бажариб, сувни аямасдан автомобиль сиртига қўйишади. Бунда ҳаво фильтри, симлар, датчиклар ва клеммаларни хўл қилиб ташлашади. Бу электр занжирларидаги қарама-қаршилиқни кескин оширади. Натижада, электрон бошқарувли ёнилғи пуркаш тизими ва ЭБҚ тезда ишдан чиқади. Электрон датчиклардан нотўғри сигналларни олган хайдовчи двигателни ҳар қандай усул билан юргизишга ҳаракат қилади (суради, бошқа автомобиль билан тортади ва х.к.). Натижада ёнилғи насоси, инжекторлар ва ЭБҚнинг иш режими бузилади [12-15].

Хайдовчи томонидан ўт олдиришни илгарилатиш бурчагини тўғрилаш билан боғлиқ яна бир кенг тарқалган хато шундан иборатки, айрим автомобиль эгалари буни трамблерни суриш йўли билан амалга оширади. Масалан, «Нексия» автомобили двигателининг ўт олдиришни илгарилатиш бурчаги $10,7^{\circ}$ катъий катталikka эга. Агар бензин маркасининг алмашганлиги туфайли уни тўғрилаш зарур бўлса, буни махсус корректор ёрдамида амалга ошириш лозим. У автомобиль салонининг борт компютери устига ўрнатилган штеккер ёрдамида бажарилади. Штеккерда 4 та нуқта бўлиб, уларни улаш вариантини танлаб, ўт олдиришни бензиннинг 80, 91 ёки 95- русумларига тўғрилаш мумкин.

Фильтрнинг ҳаво бўғизи 50x50 мм ли квадрат шаклга эга бўлиб, ундан двигатель тирсақли валининг айланишлар сонига қараб минутуга 25...100 л ҳаво ўтади. Цилиндрни ҳаво билан тўлдириш учун цилиндр билан ташқи муҳит ўртасида босимлар фарқини ҳосил қилиш керак. Цилиндрга кираётган ҳавонинг миқдори киритиш бўғизининг диаметрига боғдиқ. Двигатель бу пайтда худди ҳаво насосидек ишлайди ва бунинг учун индикатор қувватнинг бир қисми сарф бўлади.

Цилиндрни тўла тўлдириш учун тирсақли валнинг айланишлар сонининг квадратига тўғри пропорционал бўлган босимни йўқотиш даражасини минималга келтириш керак. Ҳавони сўриб олиш тирсақли валнинг айланишлар сонини ортиши билан ёмонлашиб кетади. Двигателнинг максимал қувватида цилиндрни тўлдириш коэффиценти 0,75 га тенг бўлиб қолади. Демак, бензинни тўла ёниши учун яна 25 % ҳаво етмай қолади!

Карбюраторли тизимда цилиндрларга қўшимча ҳаво етказиб беришнинг иложи йўқ эди, чунки бунда ҳаво билан бирга бензин ҳам қўшилиб кириб, ёнилғи сарфини орттириб юборар эди. Лекин инжекторли тизимда ҳавони қўшимча равишда етказиб

бериш мумкин, чунки бунда цилиндрларга фақат ҳаво киради, ёнилғи эса кейин алохида цилиндрларга пуркаб берилади.

Шунинг учун биз ҳаво фильтри олдига кичик вентилятор қўйишга аҳд қилдик. Бу вентилятор двигателнинг максимал қувватида ҳам ўша етмаётган 25 % ҳавони цилиндрларга қўшимча равишда етказиб беради [16].

Биз цилиндрларни тўла тўлдириш учун зарур бўлган ҳаво миқдорини ҳисоблаймиз:

1 кг ёқилғини тўла ёниши учун керак бўлган ҳавонинг назарий миқдори:

$$L_H^1 = 1/0.23 * (8/3 * C + 8 * H_2 - O_2), \text{ кг.}$$

Бунда: C, H₂, O₂- 1 кг ёқилғи (бензин) да мос равишда углерод, водород ва кислороднинг миқдор нисбати [17-20]:

Бензин учун: C = 0,855 кг, H₂ = 0,145 кг, O₂ = 0

$$L_H^1 = 1/0.23 * (8/3 * C + 8 * H_2 - O_2) = 1/0.23 * (8/3 * 0,855 + 8 * 0,145 - 0) = 4,35(2,28 + 1,16 - 0) = 14,6 \text{ кг}$$

1 кг ёнилғининг тўла ёниши учун керак бўлган ҳавонинг назарий миқдори киломолларда.

$$L_H = L_H^1 / \mu, \text{ кмоль}$$

Бунда: μ_x - ҳаво миқдорини килограмдан кмолга ўтказиш коэффициенти [21]:

$$\mu_x = 28,96.$$

$$L_H = L_H^1 / \mu = 14,96 / 28,96 = 0,52 \text{ кмоль}$$

Янги заряднинг ҳақиқий миқдори:

$$M_1 = \alpha * L_H + 1 / \mu_{\text{e}}, \text{ кмоль.}$$

Бунда α -ҳавонинг ортиқчалик коэффициенти.

$$M_1 = \alpha * L_H + 1 / \mu_{\text{e}} = 0,95 * 0,52 + 1 / 0,750 = 0,94 + 1,33 = 2,27 \text{ кмол}$$

Ёниш маҳсулотларнинг умумий миқдори.

$$M_2 = \alpha * L_H + H_2 / 4 + O_2 / 32 + 0.21 L_H * (1 - \alpha), \text{ кмоль}$$

$$M_2 = \alpha * L_H + H_2 / 4 + O_2 / 32 + 0.21 L_H * (1 - \alpha) = 0,95 * 0,52 + 0,145 / 4 + 0 / 32 + 0,21 * 0,52 * (1 - 0,95) = 0,94 + 0,04 + 0 + 0,11 * 0,05 = 0,99 \text{ кмоль}$$

Ёнувчи аралашмани молекуляр ўзгаришининг кимёвий коэффициенти.

$$\beta_0 = M_2 / M_1$$

$$\beta_0 = M_2 / M_1 = 3,27 / 0,99 = 3,30$$

Киритишда заряднинг зичлиги.

$$\rho_k = P_0 * 10^6 / (R_x * T_0), \text{ кг / м}^3$$

Бунда: R_x- ҳаво учун солиштирма газ доимийлиги. R_x = 287 кг град.

T₀ - ташқи муҳит ҳарорати, 293K.

$$\rho_k = P_0 * 10^6 / (R_x * T_0) = 0,1 * 10^6 / (287 * 293) = 0,39 \text{ кг / м}^3$$

Киритишда босимнинг йўқотилиши.

$$\Delta P_a = (C^2 + \xi_{кир}) * (C_{кир}^2 * \rho_k * 10^{-6}) / 2, \text{ мПа.}$$

Бунда: С ва $\xi_{кир}$ - мос равишда заряд тезлигининг сўниши ва киритиш системасининг қаршилиқ коэффициентлари.

$$C^2 + \xi = 2,5 \dots 4$$

$C_{кир}$ - зарядни киритиш системасининг энг кичик қисмидан ўтиш тезлиги.

$$C_{кир}^2 = 50 \dots 130 \text{ м/с.}$$

Демак, киритишда босимнинг йўқотилиши:

$$\Delta P_a = (C^2 + \xi_{кир}) * (C_{кир}^2 * \rho_k * 10^{-6}) / 2 = 3,25 * 90 * 0,39 * 10^{-6} = 0,015 \text{ мПа}$$

Киритиш жараёни охиридаги босим.

$$P_a = P_0 - \Delta P_a, \text{ мПа.}$$

$$P_a = P_0 - \Delta P_a = 0,1 - 0,015 = 0,085 \text{ Мпа}$$

$$P_a = P_0 - \Delta P_a = 0,1 - 0,024 = 0,076 \text{ Мпа}$$

Тўлдириш коэффициенти

$$\eta_v = T_0 (\varepsilon P_a - P_r) / [(T_0 + \Delta T)(\varepsilon - 1)P_0]$$

Бунда ε - двигателнинг сиқиш даражаси.

ΔT - янги заряд ҳароратини киритиш коллектори, клапан ва бошқа деталларнинг иссиқлиги ҳисобига ортиши [22,23]:

$$\Delta T = 10 \dots 25 \text{ К}$$

$$\eta_v = T_0 (\varepsilon P_a - P_r) / [(T_0 + \Delta T)(\varepsilon - 1)P_0] = 885(9,3 * 0,085 - 0,015) / [(885 + 12)(9 - 1)0,1] = 885(0,77 - 0,015) / 897 * 8 * 0,1 = 0,88 \text{ мПа}$$

Қолдиқ газлар коэффициенти

$$\gamma = P_r T_0 / [P_0 T_r \eta_v (\varepsilon - 1)]$$

Бунда P_r – қолдиқ газлар босими, мПа

$$P_r = 0,1 \dots 0,2 \text{ мПа}$$

$$\gamma = P_r T_0 / [P_0 T_r \eta_v (\varepsilon - 1)] = 0,15 * 885 / 0,1 * 885 * 0,92 * 8 = 0,20$$

Киритиш жараёни охиридаги ҳарорат

$$T_a = \frac{T_0 + \Delta T}{1 - \frac{P_r}{\varepsilon P_a} * (1 - \frac{T_0 + \Delta T}{T_r})}$$

Бунда T_r – қолдиқ газлар ҳарорати, К

$$T_a = \frac{T_0 + \Delta T}{1 - \frac{P_r}{\varepsilon P_a} * \left(1 - \frac{T_0 + \Delta T}{T_r}\right)} = \frac{885 + 15}{1 - \frac{12}{9 * 0,95} * \left(1 - \frac{285 + 15}{885}\right)} = \frac{900}{1 - 0,40 * (1 - 0,33)} = 288,81 K$$

Жадв.

“Нексия” автомобилнинг ҳаво фильтри бўғизига вентилятор ўрнатишнинг техник -эксплуатацион кўрсаткичлари

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Меёр бўйича	Одатий фильтр билан	Вентиляторли фильтр билан
1.	Тирсакли валнинг айланишлар сони	айл/мин	5000	5000	5000
2.	Киритишда босимнинг йўқотилиши	мПа	0,015	0,024	0
3.	Киритиш жараёни охиридаги босим	мПа	0,085	0,076	0,105
4.	Цилиндрни тўлдириш коэффициенти		0,88	0,75	0,95
5.	Қолдик газлар коэффициенти		0,20	0,24	0,18
6.	Ёнилги сарфлашнинг солиштира меёри	л/соат	4,55	4,67	4,07
7.	Солиштира ёнилги сарфи	кг/кВт соат	0,175	0,182	0,161
8.	Солиштира ҳаво сарфи	кг/кВт соат	2,63	2,31	2,85
9.	Ёнилгининг ёнмай қолиш эвазига кушимча сарфи	л/соат	0,42	0,42	0,42
10.	100 км йўлга сарфланган ёнилги (90 км/соатда)	л/100 км	7,2	7,5	5,5
11.	Ишланган газлар таркибдаги углерод оксиди	%	1,6	1,92	1,23

Ҳисоблашлар натижасида қуйидагиларни аниқланди: Киритишда босимнинг йўқотилиши йўқ бўлди, цилиндрни тўлдириш коэффициенти 0,95 га етди. Солиштира ёнилги сарфи 0,161 кг/кВт соатни, 100 км йўлга сарфланган ёнилги (90 км/соатда) 5,5 литрни ташкил этди бунинг эвазига ишланган газлар таркибдаги углерод оксиди 1,23 % га тенг (ЕВРО-4 да 1,3 %) бўлиб қолди [24-27].

Шунингдек, ҳаво филтрити олдида ўрнатилган вентилятор ёмғирли ва туманли ҳавода филтрити намланишдан сақлайди, ҳаво қуруқ бўлганда эса- филтритдаги чангни қоқиб туради, натижада филтритдан ҳавони тўлароқ ўтказиб туришга хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

2. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>

3. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>

4. Закирович, Н. И. ., Жалолиддин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>

5. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёқубжон ўгли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>

6. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.

7. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолиддин оглы и Козиболаева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.

8. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания. Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.

9. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'рни va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.
10. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббосов С.Ж. Результаты испытания электролизера // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).
11. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.
12. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.
13. Насиров И.З., Аббосов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // *Интернаука: электрон. научн. журн.* 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).
14. Nurdinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS // *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences.* – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.
15. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.
16. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ё. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. *UNIVERSUM*, 52-54.
17. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения: 19.12.2022)
18. Гаффоров Мукхаммадзокир, & Акрмалиев Откир (2021). ДИГИТАЛИЗАТИОН ОФ СУСТОМС ДУТИЕС. *Бюллетень науки и практики*, 7 (4), 353-356.
19. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5), 5-9.
20. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi

21. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
22. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.
23. Esonboyev, B., & Saidahmedov, R. (2023). INTELLECTUAL DIAGNOSIS OF THE TECHNICAL STATE OF DIRECTIONAL TAXIS. International Conference On Higher Education Teaching, 1(1), 80–85. Retrieved.
24. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich, Nasirov Ilham Zakirovich, Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi, Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>
25. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich, Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>
26. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнонаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.
27. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ ЙЎЛ ҲАРАКАТИ ҚОИДАЛАРИНИ БУЗГАН ХОРИЖИЙ ҲАЙДОВЧИЛАРИДАН ЖАРИМАЛАРНИ УНДИРИШ ТАРТИБИ

Махаматзокир Гаффаров

Андижон муҳандислик институти

Transport логистикаси кафедраси доценти,

mgaffarov1965@gmail.com . Тел. +99891 161-11-07

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси янги ренессанс даврига ўтишда бутун жаҳон ҳамжамияти билан транспорт коммуникациясини йўлга қўйишдаги ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатларини тартибга солинишида йўл ҳаракати қоидаларини бузган хорижий автотранспорт воситалари ҳайдовчиларидан жарималарни ундириш тартиби апрофлича ёритиб берилган.

Калит сўз: божхона органи, йўл ҳаракати қоидалари, автотранспорт воситаси, ҳуқуқбузарлик, жарима, чегара божхона пости, мажбуриятнома, дипломатик ваколатхона.

Маълумки, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни муҳофаза қилишни, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлашни, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг ўз вақтида ва объектив кўриб чиқилишини, шунингдек бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни, фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялашни ўз олдига вазифа қилиб қўяди. [1].

Мазкур вазифаларни амалга ошириш, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида йўл ҳаракати қоидаларига сўзсиз риоя этилиши ва мазкур турдаги қоидабузарликлар учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш мақсадида жорий йилнинг 5 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида йўл ҳаракати қоидаларини бузган хорижий автотранспорт воситалари ҳайдовчиларидан жарималарни ундириш тартиби тўғрисида”ги низом қабул қилинди.

Ушбу Низом, асосан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида йўл ҳаракати қоидаларини бузган хорижий автотранспорт воситалари ҳайдовчиларидан жарималарни ундириш тартибини белгилайди.

Дейлик, хорижий автотранспорт воситаси Ўзбекистон Республикасига кириш божхона пости орқали тегишли мажбуриятномани тўлдирган ҳолда тўқсон календарь кундан ошмаган муддатда ҳаракатланиш учун вақтинчалик киритилди.

Изоҳ: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирилигидан 19.11.2010 йилда 2156-сон билан рўйхатга олинган қарор билан тасдиқланган низомнинг 15-бандига асосан, хорижий автотранспорт воситасининг божхона ҳудудида туришининг умумий

муддати календарь йил мобайнида жами тўқсон календарь кундан ошмаслиги лозим, халқаро юк ва йўловчи ташишда қўлланиладиган автотранспорт воситаси бундан мустасно. Белгиланган йиғимни тўлаган ҳолда хорижий автотранспорт воситасини ушбу муддатдан ортиқроқ муддатга вақтинча олиб киришга йўл қўйилади.

Шу вақт оралиғида хорижий автотранспорт воситаси билан боғлиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудида йўл ҳаракати қоидалари бузилганлиги аниқланди. Лекин хорижий автотранспорт воситаси ва унинг ҳайдовчиси белгиланган муддатда Ўзбекистон Республикасидан ташқарига чиқиб кетган. Шу ўринда савол туғилади, содир этган йўл ҳаракати қоидалари бузилганлиги учун жарима жазоси қандай ундирилади [1,2,8].

Эндиликда, бу каби ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда божхона хизмати органлари ҳамда ички ишлар органлари ҳамкорликда бир қатор ишларни амалга ошириш учун ҳуқуқий база мазкур низом асосида яратилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида йўл ҳаракати қоидаларини бузган хорижий автотранспорт воситасининг ҳайдовчиси ёки уни амалда олиб чиқаётган бошқа шахсдан тегишли жарималар ушбу автотранспорт воситалари республика ҳудудидан олиб чиқиб кетилаётганда божхона органлари томонидан ички ишлар органлари онлайн режимда тақдим этган маълумотлар асосида ундирилади [1,7].

Божхона органлари хорижий автотранспорт воситаси ҳайдовчиси ёки уни амалда олиб чиқаётган бошқа шахсдан йўл ҳаракати қоидаларини бузганлик учун жарималарни ундиришда Ички ишлар вазирлигининг маълумотлар базасидан Давлат божхона қўмитасининг маълумотлар базасига келиб тушган жарима солиш тўғрисидаги қарор асос бўлади [2,3].

Айтиш лозимки, ички ишлар органининг жарима солиш тўғрисидаги қарори, божхона органлари томонидан онлайн режимда тақдим этилган “Автотранспорт воситасини қайтариб олиб чиқиш тўғрисида мажбуриятнома” маълумотлари асосида реал вақтда автоматик шаклланади.

Йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидаларини бузганлик учун жарима, Давлат божхона қўмитасининг маълумотлар базасига келиб тушган жарима солиш тўғрисидаги қарорда қайд этилган миқдорда хорижий автотранспорт воситаси эгаси, ҳайдовчиси ёки уни амалда олиб чиқаётган бошқа шахсдан ундирилиши таъминланади [4,5].

Жаримани тўлаш шакли жудаям оддий ва содда, яъни Йўл ҳаракати қоидаларини бузган хорижий автотранспорт воситасининг ҳайдовчиси ёки уни амалда олиб чиқаётган бошқа шахс жарима солиш тўғрисидаги қарорда қайд этилган жарима суммасини чегара божхона постидаги банк кассалари ёки электрон тўлов тизимлари ёхуд ўзига ўзи хизмат кўрсатиш терминаллари орқали тўлайди [6,7].

Агар йўл ҳаракати қоидаларини бузганлик учун жарима суммаси тўланмаган тақдирда, божхона хизмати органи ҳудудий ички ишлар органлари билан биргаликда

автотранспорт воситаларини ушбу жарима суммаси тўлиқ ундирилгунга қадар тегишли шаклдаги далолатнома асосида Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 291-моддасида белгиланган тартибда вақтинча сақловга олади.

Изоҳ: Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 291-моддасига асосан транспорт воситаларини ушлаб туриш ва кўриқдан ўтказиш қонун ҳужжатлари билан ваколат берилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан ушлаб туриш сабаби бартараф этилгунга ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўрилгунга қадар амалга оширилиши мумкин.

Таъкидлаш лозимки, йўл ҳаракати қоидаларини бузганлик учун жарима суммаси тўланмаган автотранспорт воситаси белгиланадиган жойларда

60 календарь куни сақланади. Жарима суммаси 60 календарь куни ичида тўланмаган тақдирда, тўланмаган қарздорлик суммасини амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ мажбурий ижро ва суд органлари билан ҳамкорликда транспорт воситаси ҳисобидан ундириш чоралари кўрилади [8,9].

Шу ўринда эслатиб ўтиш керакки, мазкур Низом талаблари:

- Ўзбекистон Республикасида аккредитациядан ўтган хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасаларининг, шунингдек, уларга тенглаштирилган ташкилотларнинг автотранспорт воситаларига;

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудига вақтинча кирган ёки транзит ҳаракатланишда бўлган хорижий расмий делегациялар автотранспорт воситаларига нисбатан татбиқ этилмайди [10-15].

Бундан ташқари, экспорт юklarини ташиш жараёнида йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидалари бузилганлиги бўйича жарима суммасини тўлаш имконияти бўлмаганда, кейинчалик тўлаш шarti билан, шу жумладан жарима суммаси тўланмаган тақдирда мазкур транспорт воситаси ёки мулкдорга (ҳайдовчига) тегишли бошқа транспорт воситаси келгусида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида вақтинча сақловга олиниши тўғрисида далолатнома асосида ёзма равишда огоҳлантирилиб, вақтинча сақловга олинмасдан божхона постининг республикадан чиқиш йўналиши орқали ҳаракатланишига рухсат берилади. Бунда чиқиш божхона пости ходими Давлат божхона қўмитасининг маълумотлар базасида ушбу бандга мувофиқ транспорт воситаси ҳайдовчиси огоҳлантирилганлиги тўғрисида тегишли белги қўяди. Огоҳлантириш берилганлик бўйича жарима суммаси тўланмаган транспорт воситаси ёки мулкдорга (ҳайдовчига) тегишли бошқа транспорт воситаси Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кирганда вақтинча сақловга олинади ва тўланмаган қарздорлик суммасини амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ундириб олиш чоралари кўрилади [16-19].

Бунда ташқи савдо юklари ташувлари амалга оширилаётган бўлса, тўланмаган қарздорлик суммасини ундириб олиш чоралари чегара ёки ташқи савдо юklари

етказиб бериладиган манзилдаги божхона постларида амалга оширилиши белгилаб қўйилди [20-23].

Фикримизча, экспорт юкларини ташиш жараёнида йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидалари бузилганлиги бўйича жарима суммасини тўлаш юзасидан берилган бундай имконият Республикамизда экспорт салоҳиятини ошириш ва улардан самарали фойдаланишни рағбатлантириш юзасидан олиб борилаётган ислохотларнинг давоми десак, муболаға бўлмайди [24-27].

АДАБИЁТЛАР:

1. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich , Nasirov Ilham Zakirovich , Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi , Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>

2. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

3. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.

4. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.

5. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

6. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>

7. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>

8. Закирович, Н. И. ., Жалолiddин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>

9. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёқубжон ўгли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>
10. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.
11. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолиддин оглы и Козиболаева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.
12. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания. Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.
13. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'rni va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.
14. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббасов С.Ж. Результаты испытания электролизера // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).
15. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.
16. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.
17. Насиров И.З., Аббасов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // Интернаука: электрон. научн. журн. 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).
18. Nurdinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.
19. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.

20. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. UNIVERSUM, 52-54.
21. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения:19.12.2022)
22. Гаффоров Мукхаммадзокир, & Акромалиев Откир (2021). ДИГИТАЛИЗАТИОН ОФ СУСТОМС ДУТИЕС. Бюллетень науки и практики, 7 (4), 353-356.
23. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
24. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi
25. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
26. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOHOVCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.
27. Esonboyev, B., & Saidahmedov , R. (2023). INTELLECTUAL DIAGNOSIS OF THE TECHNICAL STATE OF DIRECTIONAL TAXIS. International Conference On Higher Education Teaching, 1(1), 80–85. Retrieved.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING AVTOMOBIL TRANSPORTIDA YUK TASHISH QOIDALARI

Xakimov Mavlonbek Solijon o'g'li

Andijon mashinasozlik instituti "Transport loistikasi" kafedrasida

stajyor-o'qituvchisi. Telefon +998934192997

E-mail: mavlonbekxakimov17@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining «Avtomobil yo'llari to'g'risida» va «Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida»gi qonunlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi hududida, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarida katta hajmli va og'ir vaznli yuklarni avtomobil transportida tashishda harakat xavfsizligini ta'minlash hamda uni muvofiqlashtirish tartibini belgilaydi.*

Kalit so'zlar: *transport, tirkama, maxsus ruxsatnoma, mahalliy tashuvchi.*

Mazkur Qoidalar O'zbekiston Respublikasining «Avtomobil yo'llari to'g'risida» va «Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida»gi qonunlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi hududida, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarida katta hajmli va og'ir vaznli yuklarni avtomobil transportida tashishda harakat xavfsizligini ta'minlash hamda uni muvofiqlashtirish tartibini belgilaydi [1].

Ushbu Qoidalarga quyidagi atamalar va tushunchalar kiritildi [2-4]:

avtopoyezd- tirkama (tirkamalar) ulangan mexanik transport vositasi;

katta hajmli yuk- o'lchamlari (balandligi, kengligi yoki uzunligi) ning birorta ko'rsatkichi ularni O'zbekiston Respublikasi hududidagi avtomobil yo'llarida tashishda mazkur Qoidalarda bayon etilgan me'yoriy o'lchamlardan katta bo'lgan yuk;

katta hajmli transport vositasi- yuklangan yoki yuksiz holda o'lchamlari (balandligi, kengligi yoki uzunligi) ning birorta ko'rsatkichi ularning O'zbekiston Respublikasi hududidagi avtomobil yo'llarida harakatlanishi uchun mazkur Qoidalarda bayon etilgan me'yoriy o'lchamlardan katta bo'lgan transport vositasi;

kuzatuvchi maxsus avtomobil- tashish yo'nalishida harakat xavfsizligini ta'minlash, yo'l-transport hodisalarining oldini olish maqsadida (belgilangan tartibda to'lov asosida) yukli avtomobilni kuzatib boruvchi Davlat yo'l harakati xavfsizligi xizmatining patrul avtomobili;

mahalliy tashuvchi- qonunchilik asosida o'zi egalik qiladigan avtotransportda yuklarni tashishni amalga oshiradigan O'zbekiston Respublikasining yuridik yoki jismoniy shaxsi;

Maxsus avtomatlashtirilgan o'lchash vositasi- metrologik tekshirishdan o'tgan, foto va video suratga oluvchi, avtomatik rejimda ishlovchi, avtotransport vositalarining turi, rusumi, ro'yxatdan o'tgan davlat raqami belgisini, vazn va (yoki) gabarit parametrlarini qayd etuvchi sertifikatsiyalangan maxsus nazorat-o'lchash texnik uskunasi;

maxsus ruxsatnoma- O'zbekiston Respublikasi hududida kelishilgan aniq yo'nalish bo'yicha katta hajmli va og'ir vaznli yuklarni tashishga huquq beruvchi hujjat. Maxsus ruxsatnoma avtomobil yo'lga amaldagi qonunchilikda belgilangan tartibda egalik qiluvchi yuridik shaxs tomonidan bir martali yoki ko'p martali tashuv uchun beriladi;

og'ir vaznli yuk- vazni ularni O'zbekiston Respublikasi hududidagi avtomobil yo'llarida tashishda transport vositasining g'ildirak o'qiga tushadigan og'irligi mazkur Qoidalarda bayon etilgan me'yoriy miqdorlardan ortiq bo'lgan yuk;

tashishga ruxsat beruvchi tashkilot- katta hajmli va og'ir vaznli yuklar bilan avtotransport vositasida umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarida harakatlanishga ruxsat beruvchi va harakatlanish yo'nalishini belgilovchi, yo'llarga egalik qiluvchi yuridik shaxs [5];

tashishni kelishuvchi tashkilot- katta hajmli va og'ir vaznli yuklarni tashish yo'nalishidagi avtomobil yo'llariga, sun'iy inshootlarga yoki aloqa yo'llari (ko'priklar, yo'l o'tkazgichlar, temir yo'l kesishmalari va boshqalar)ga egalik qiladigan yoki ular balansida bo'lgan yuridik shaxs, shuningdek harakat xavfsizligini ta'minlashga mas'ul bo'lgan Davlat yo'l harakati xavfsizligi xizmati;

yuk tashish- transport vositalarining yuk bilan harakatlanishi;

yuklarni avtotransportda xalqaro tashish- yuklarni O'zbekiston Respublikasidan tashqariga yoki tashqaridan mamlakat hududiga tashish, shuningdek mamlakat hududidan tranzit tashish;

yuklarni avtotransportda mahalliy tashish- yuklarni O'zbekiston Respublikasining davlat chegaralaridan chiqmagan holda tashish;

himoya qiluvchi avtomobil- katta hajmli va og'ir vaznli yukni transport vositasida tashishni kuzatib borish va xavfsizligini ta'minlash uchun yukni tashuvchi yoki jo'natuvchi tomonidan ajratilgan avtomobil;

chet el tashuvchisi- qonunchilik asosida o'zi egalik qiladigan avtotransportda yuklarni tashishni amalga oshiradigan xorijiy yuridik yoki jismoniy shaxs.

Mazkur Qoidalar katta hajmli va og'ir vaznli yuklarni tashishda foydalaniladigan transport vositalarining texnik holati, jihozlanishi va qo'shimcha jihozlari hamda ularning harakatlanishida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha asosiy talablarni belgilaydi [6-9].

Mazkur Qoidalar hajmlari va og'irlik xususiyatlari bo'yicha amaldagi davlat standartlarida ko'rsatilgan me'yorlardan yuqori bo'lgan va yo'l harakati qoidalarida belgilangan o'lchamlardan katta bo'lgan transport vositalarida yuk tashishni tartibga soladi.

Ushbu qoidalarga 1 va 2-ilovalarda ko'rsatilgan o'lchamlarning birortasidan yuqori o'lchami bilan farq qiladigan transport vositasi (yuk bilan yoki yuksiz) katta hajmli hisoblanadi.

Avtotransport vositasining gabarit o'lchamlari haqiqiy ko'rsatkichlari chiziqli-o'lchash asbobi yordamida, to'liq massa va o'qqa tushadigan og'irligi esa turg'un yoki ko'chma

turdagi avtomobil tarozilari yordamida yoxud maxsus avtomatlashtirilgan o'lchash vositalari orqali harakatlanishi paytida aniqlanadi.

Chiziqli-o'lchash asbobi, shu jumladan, maxsus avtomatlashtirilgan o'lchash vositalari va avtomobil tarozilari soz holatda bo'lishi va sertifikatlarga va (yoki) metrologik tekshirish o'tkazilganligi to'g'risidagi davlat tamg'asiga ega bo'lishi kerak [10-12].

Avtotransport vositalarining gabarit va vazn parametrlarini aniqlashda o'lchash asbobining ikki foizli farq bilan ishlashiga yo'l qo'yiladi va u yuk tashuvchi foydasiga talqin qilinadi.

Agar tashiladigan yukning gabarit o'lchamlari va (yoki) uning vazni belgilangan ko'rsatkichlardan o'ta yuqori bo'lganligi yoxud avtomobil tarozilari, maxsus avtomatlashtirilgan o'lchash vositalarining yo'qligi (nosozligi) sababli O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlarida avtotransport vositasining umumiy massasini va o'qlarga tushadigan og'irligini aniqlashning imkoni bo'lmaganda, zarur bo'lgan parametrlar tovar-transport hujjatlarida ko'rsatilgan ma'lumotlar asosida aniqlanishi mumkin [13-15].

Katta hajmli va og'ir vaznli yuklarni avtomobil transportida tashish, ularni bir necha qismlarga bo'lish va boshqa transport vositasi bilan tashish imkoni yoki maqsadga muvofiq bo'lmagan holdagina amalga oshiriladi.

Transport turini tanlash katta hajmli yoki og'ir vaznli uskuna yoki mahsulotni tayyorlash uchun loyiha hujjatlarini ishlab chiqish bosqichida amalga oshiriladi. Hisob-kitoblarda avtomobil yo'llari, sun'iy inshootlar, temir yo'l kesishmalari va yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari bilan bog'liq bo'lgan sarf-xarajatlar hisobga olinadi.

Yo'l harakati qoidalari va mazkur Qoidalar talablarini bajarmaslik natijasida yo'l va sun'iy inshootlarga zarar yetkazilsa, yuk tashishni amalga oshirayotgan yuridik yoki jismoniy shaxs va transport vositasining haydovchisi amaldagi qonunchilik bo'yicha javobgarlikka tortiladilar [16-19].

Yuk tashuvchi yoki yuk jo'natuvchi jismoniy yoki yuridik shaxs (yoki ularning vakillari) maxsus ruxsatnoma va yo'nalish chizmasini olish uchun yo'lga egalik qiluvchi yuridik shaxslarga tashuvni amalga oshirishdan kamida 10 kun oldin transport vositasining rusumi, turi, davlat raqami belgilari va yukning o'lchamlari, haydovchi va yuk tashishga mas'ul bo'lgan xodimlarning ismi, familiyasi, otasining ismi ko'rsatilgan yozma xat bilan murojaat etishlari zarur.

Amaldagi me'yoriy hujjatlardagi talablarga muvofiq yo'lga egalik qiluvchi yuridik shaxslar tomonidan yuk tashishga maxsus ruxsatnoma va harakatlanish yo'nalishi aniq belgilangan yo'nalish chizmasi beriladi. Yuk tashuvchi yoki yuk jo'natuvchi jismoniy yoki yuridik shaxs (yoki ularning vakillari) yo'nalish chizmasini Davlat yo'l harakati xavfsizligi xizmati organlari bilan (15 va 16-bandlarga asosan) belgilangan tartibda kelishadi, so'ngra yo'nalish chizmasi va ruxsatnomadan bir nusxa qoldiradi [20-22].

Ruxsatnoma bir marta yuk tashish uchun beriladi. Bir xil turdagi yuklarni belgilangan qatnov bo'yicha tashishda ma'lum miqdordagi yuklarga yoki yo'lga egalik qiluvchi yuridik

shaxslar tomonidan belgilangan muddatga ruxsatnomalar berilishi mumkin (bu holda tashilayotgan yuk hajmi, aniq bir ob'jektning qurilish muddati va boshqalar hisobga olinadi).

Mazkur Qoidalar talablariga muvofiq harakatlanish yo'nalishi kelishib olinishi kerak bo'lgan tashkilotlarning aniq ro'yxati ruxsatnomani beruvchi yo'lga egalik qiluvchi yuridik shaxslar tomonidan ko'rsatiladi.

Yuk tashishning harakat yo'nalishini kelishib olish avtomobil yo'llariga egalik qiluvchi yuridik shaxslar bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Yuk tashish yo'nalishi bir yoki bir necha shahar hududidan o'tadigan bo'lsa, uni kelishish o'sha shaharlar hokimliklarining tegishli tashkilotlari bilan amalga oshiriladi.

Yukning balandligi yo'l sathidan 4,5 metrdan yuqori bo'lgan taqdirda shahar elektr transporti, elektr tarmog'i va boshqa aloqador tashkilotlar bilan kelishish shart.

Quyidagi hollarda temir yo'l organlari bilan kelishish amalga oshiriladi [23-25]:

yuk tashish yo'nalishi temir yo'l bilan bir sathda kesishganda, transport vositasining yuk bilan yoki yuksiz kengligi 5 metrdan, yo'l sathidan balandligi 4,5 metrdan, bir tirkamali (yarim tirkamali) avtopoyezdning uzunligi 20 metrdan, ikki va undan ortiq tirkamali avtopoyezdning uzunligi 24 metrdan ortiq bo'lsa, shuningdek transport vositasining umumiy og'irligi 52 tonnadan yuqori yoki harakatlanish tezligi soatiga 5 kilometrdan kam bo'lsa;

yuk tashish yo'nalishi temir yo'l ko'prigi, temir yo'l o'tkazgichi ostidan o'tganda, transport vositasining kengligi yuki bilan yoki yuksiz 5 metrdan ortiq, balandligi yo'l sathidan 4,35 metrdan ortiq bo'lsa.

Mazkur Qoidalarning 9, 10, 12 va 13-bandlarida ko'rsatilgan tegishli tashkilotlarga yuboriladigan kelishish xatlarida harakatlanish yo'nalishi, belgilangan sanasi va vaqti, transport vositasining yuk bilan eng kam burilish radiusi, g'ildirak yo'llarining va g'ildiraklarning soni, ularning joylashish chizmasi, o'qlarga tushadigan og'irlikning taqsimlanishi, umumiy og'irligi, yukli transport vositasining o'lchamlari, transport vositasining rusumi va turi ko'rsatiladi [26,27].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich , Nasirov Ilham Zakirovich , Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi , Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>

2. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

3. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.

4. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.

5. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>

6. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>

7. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>

8. Закирович, Н. И. ., Жалолiddин ўғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>

9. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёкубжон угли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>

10. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.

11. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолiddин оглы и Козиболаева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.

12. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания. Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.

13. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'рни va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.

14. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббосов С.Ж. Результаты испытания электролизера // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).

15. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.

16. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.

17. Насиров И.З., Аббосов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // *Интернаука: электрон. научн. журн.* 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).

18. Nurdinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS // *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences.* – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.

19. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.

20. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. *UNIVERSUM*, 52-54.

21. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения: 19.12.2022)

22. Гаффоров Мукҳаммадзокир, & Акрмалиев Откир (2021). ДИГИТАЛИЗАТИОН ОФ СУСТОМС ДУТИЕС. *Бюллетень науки и практики*, 7 (4), 353-356.

23. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5), 5-9.

24. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi

25. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.

26. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.

27. Esonboyev, B., & Saidahmedov, R. (2023). INTELLECTUAL DIAGNOSIS OF THE TECHNICAL STATE OF DIRECTIONAL TAXIS. International Conference On Higher Education Teaching, 1(1), 80–85. Retrieved.

**YANGI O'LCHOVLARDA EVROPA XAVFSIZLIGI. EVROPA ITTIFOQIDA YASHIL
KELISHUV ISTIQBOLLARI**

Gaffarov Maxammatzokir Toshtemirovich

dotsent, mgaffarov1965@gmail.com. Tel. +99891 161-11-07;

Nasirov Ilxam Zakirovich

dotsent, nosirov-ilhom59@mail.ru, tel. +998934428025

Andijon mashinasozlik instituti

Annotatsiya: *Evropa Ittifoqida 2019 yil oxiridan beri ishlab chiqilgan yashil bitimning (yashil bitim) asosiy qoidalari tahlil qilinadi, uning doirasida qabul qilingan strategiyalar – iqlim, investitsiya, sanoat, oziq- ovqat, sirk iqtisodiyoti va biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha tavsiflangan. Yaqin kelajakda yashil kelishuv duch kelishi mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklar va muammolar ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Evropa Ittifoqining yashil shartnomasi, Evropa iqlim shartnomasi, dekarbonizatsiya, dumaloq iqtisodiyot, organik qishloq xo'jaligi, biologik xilma- xillik, Evropa Ittifoqining "iqlim tranziti" ga qarshilik.*

Bugungi tsivilizatsiya harakatini birgalikda kutayotgan nutqlarning yig'indisida bitta fikrni sezish oson– kontseptsiyaga tegishli bo'lgan ma'nolar va analitik yondashuvlarning ko'payishi "xavfsizlik". Rio-da- Janeyroda bo'lib o'tgan yer sammiti (1992) dan beri ekologik xavfsizlik kontseptsiyasi mustahkam o'rnashdi, shundan so'ng "inson xavfsizligi" gacha bo'lgan yangi paradigmalarning butun spektri aniqlandi [1,2].

Barqaror rivojlanish nazariyasi uchta yondashuvni – iqtisodiy, ijtimoiy va ekologlarni- har biri "o'z xavfsizligi" bilan birlashtiradi. Mavzuni ilmiy o'rganish nuqtai nazaridan, mavjud yondashuvlarni yagona muammoli sohada birlashtirish zarurati aniq.

Bugungi kunda ushbu yo'nalishdagi harakat Evropa Ittifoqida hamma narsadan kuchliroq bo'lib, u erda 2019 yil dekabr oyida umumiy Evropa yashil bitimi e'lon qilindi (Evropa yashil bitimi)- bunday yangilik tashabbusi va Evropa Ittifoqining integratsiya amaliyotida hali mavjud bo'lmagan darajada. Ushbu holatni ta'kidlab, Evropa komissiyasi raisi U. fon der Leyen hatto Amerikaning oyga qo'nish dasturi bilan taqqoslaydi. Yo'l xaritasining bir turi sifatida qabul qilingan 24 betlik hujjatda "Evropa xavfsizligi" ning turli jihatlari-energiya, iqlim, ekologik, oziq- ovqat, biologik va hokazolarning xavfsizligi to'g'risida uzoq muddatli maqsadlar qo'yilgan. qadimgi dunyoning barqaror rivojlanishining beqarorligiga olib kelishi mumkin bo'lgan omillar doirasi bo'ylab. "Evropa Ittifoqining global tashabbusi,- deb ta'kidlaydi evropalik tahlilchilar, – hayotimizning barcha jihatlari va tafsilotlariga- nafas olayotgan havodan tortib, oziq-ovqat ishlab chiqarish usullariga va yangi mo-billik formatiga ta'sir qiladi... bu alohida vazifalarni bajarish haqida emas, balki butun iqtisodiy jarayonni o'zgartirish haqida [3-4].

Parallellik o'rinli: agar savdo-sotiq sohasida Evropa Ittifoqi o'zining xavfsizlik istiqbollarini harbiy-texnik dastur bilan bog'lasa- mening doimiy tuzilgan hamkorligim (PESCO), keyin "qolgan hamma narsa" yashil kelishuv bilan bog'liq. Umumevropa-hamkorlik tamoyillari asosida "Ufq" Evropa ilmiy-texnik dasturlari ham amalga oshirilmogda, ularning oxirgisi 2021-2027 yillarga mo'ljallangan. eng keng- "inklyuziv" hamkorlik printsiplari Evropa Ittifoqining integratsiya amaliyotining doimiy asosiga aylandi.

Rossiya ekspert muhitida yashil kelishuv allaqachon mutaxassislarning e'tiborini jalb qildi. Bu erda biz shartnomaning dinamikasini tavsiflovchi hujjatlarga- uning 2019 yil oxiridan hozirgi kungacha qanday rivojlanganiga izoh beramiz. (Quyida ushbu harakatning asosiy muhim nuqtalari shrift bilan ko'rsatilgan) [1,7].

Shunday qilib, 2019 yil dekabr oyida Evropa komissiyasi yashil kelishuv taqdimotini o'tkazdi. Tashabbusning boshqa barcha maqsadlarini o'z ichiga olgan asosiy maqsadi Yevropa iqtisodiy makonini dekarbonizatsiya qilish deb e'lon qilindi. Bu Evropa Ittifoqining iqlim o'zgarishiga qarshi chinakam tizimli kurash yo'lidagi ulkan qadam deb hisoblanadi- bu dunyoda ana-loglar mavjud emas. 2050 yilga kelib, Evropa Ittifoqida uglerodni qazib olish maydonini shakllantirish va 2030 yilga kelib, issiqxona gazlari chiqindilarini 1990 yil darajasiga nisbatan 50 foizga (keyingi echimlarga ko'ra- 55 foizga) kamaytirish vazifasi qo'yildi.

2020 yil yanvar oyida "yashil kelishuvning investitsiya rejasi" (parallel unvon- "barqaror eV –ropa uchun investitsiya rejasi") va shu bilan birga "adolatli o'tish mexanizmi" nashr etildi. Rejada kelgusi 10 yilga mo'ljallangan vazifalarni hal qilish uchun yillik 260 milliard evro miqdorida "qo'shimcha investitsiyalar" amalga oshirilayotganligi ko'rsatilgan; shu bilan birga, kelishuv muammolarini hal qilish uchun kamida 1 trillion evro ittifoq, davlat (milliy) va xususiy investitsiyalar safarbar qilinishi kerak. Iqlim barqarorligi, ifloslanishga qarshi kurash, aylanma iqtisodiyotni rivojlantirish, toza energiya olish, ta'mirlash texnologiyalari, biologik xilma- xillik, ishlab chiqarish va "aqlli transport" loyihalari moliyalashtirilishi kerak. "Adolatli o'tish mexanizmi" yashil kelishuv muammolarini hal qiladigan mamlakatlar (va ulardagi aholi guruhlari) dastlab teng bo'lmagan sharoitlarda bo'ladi, shuningdek, yashil islohotlar "ning oqibatlari ularda ham keng farq qiladi degan fikrni o'z ichiga oladi; "mexanizm" printsiplial jihatdan imkon qadar ko'proq narsani ta'minlashga qaratilgan. ushbu turdagi farqlarni tekislang.

"Adolatli o'tish mexanizmi va jamg'armasi– deydi V. B. Belov,- amalga oshirilayotgan ekologik chora – tadbirlar tufayli eng qiyin ahvolga tushib qolgan hududlarda ishchilar va aholini qo'llab- quvvatlash uchun mablag' jalb qilish uchun mo'ljallangan." Adolatli o'tish mexanizmi doirasida ekologik o'zgarishlardan eng ko'p zarar ko'rgan hududlarda amalga oshirilayotgan loyihalarning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlariga e'tibor qaratiladi.

Avvalo, biz ish joylari qazib olinadigan yoqilg'i (ko'mir, jigarrang ko'mir, torf va slanets) qazib olishga yoki issiqxona gazlarining asosiy manbalari bo'lgan sanoat tarmoqlariga bog'liq bo'lganlar haqida gapiramiz. Korxonalar tomonidan yangi ish joylarini yaratish uchun moliyaviy mablag'lar ajratiladi; ushbu transformatsiya natijasida ishsiz

qolgan ishsizlarni qo'llab- quvvatlash, ularni yangi kasblarga o'rgatish; binolarni ta'mirlash; qayta tiklanadigan energiya, issiqlik tarmoqlari va transport vositalariga investitsiyalar; mintaqaviy ekologik nomlarni diversifikatsiya qilish... 2021 yildan 2027 yilgacha bunday mablag'larning umumiy miqdori 30 dan 50 milliard evrogacha bo'lishi kerak, ular muhtoj mintaqalarga subsidiyalar shaklida beriladi [3,7]. Shartnoma hujjatlarida bir necha bor e'lon qilinganidek, "hech kim ortda qolmasligi kerak".

Yashil kelishuvning bir qismi 2020- yil dekabr oyida Yevropa Ittifoqi a'zolariga taklif qilingan va "odamlar, tashkilotlar va barcha manfaatdor tomonlar"ga qaratilgan Yevropa iqlim paktiga aylandi. Tashabbusning maqsadi "yashil" muammolarni muhokama qilish, ilg'or tajribalarni, tegishli ilmiy va texnik ma'lumotlarni tarqatish uchun umumevropa tarmoq tuzilmasini yaratishdir. Pakt bugungi kunda Evropa iqlim qonunini muhokama qiladi.

2020 yil bahorida o'zining "yashil yo'nalishini" chuqurlashtirish tartibida Evropa Ittifoqi Evropa savdo strategiyasini- "raqobatbardosh, yashil va raqamli Evropa uchun yangi sanoat tarmog'ini"qabul qildi. Bu erda ustuvor yo'nalishlar ta'kidlangan bo'lib, ular doirasida bugungi kunda Evropa iqtisodiyoti rivojlanishi kerak – "intellektual mulkni yanada ishonchli himoya qilish", "raqobat qoidalari va normalarini qat'iy tartibga solish", "evro-Pei bozorini tashqi tomondan subsidiyalangan tovarlardan himoya qilish", "innovatsiyalar, investitsiyalar va ishlab chiqarish malakalariga e'tiborni kuchaytirish." Yevropa komissiyasining alohida e'tibor mavzusi Yevropa ishlab chiqaruvchilarining kichik va o'rta kompaniyalari hisoblanadi [4-6].

Shu bilan birga, evropaliklarni- ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarni chiqindilar paydo bo'lishining oldini olishga yoki ularni "sifatli JST – boy resurs"ga aylantirishga erishiladigan iqtisodiy o'zgarishlarga yo'naltiradigan dumaloq iqtisodiyotga o'tish bo'yicha harakatlar rejasi qabul qilindi. Shu bilan birga, elektron komponentlar, transport vositalari, qadoqlash materiallari, matolar, qurilish inshootlari, oziq-ovqat chiqindilariga alohida e'tibor berish taklif etiladi.

Evropa ittifoqi uchun an'anaviy ravishda muhim bo'lgan qishloq xo'jaligi mavzusi yashil bitimning o'zaro bog'liq ikkita hujjatida- 2030 yilgacha bo'lgan davrda biologik xilma – xillikni saqlash strategiyasida va Evropa ittifoqining barqaror oziq- ovqat tizimini rivojlantirish strategiyasida ("daladan stolga") ishlab chiqilgan. Paket bugungi Evropaning o'ta dolzarb muammosi – qit'aning ekologik bosqichlarida biologik xilma- xillikning asta-sekin yo'qolishi bilan bog'liq ish yo'nalishlari va maqsadlarini belgilab berdi. Evropa Ittifoqi tabiatini tiklashning aniq rejasi shakllantirildi: 10 yildan so'ng, Evropa Ittifoqi erlari va suvlarining kamida 30% "ishonchli himoya qilingan bo'shliqlarga" aylanishi kerak; 25 ming km daryolar ularning erkin oqimiga xalaqit beradigan barcha narsalardan ozod qilinadi; 3 million daraxt ekilgan; eng xavfli pestitsidlardan foydalanish 50% ga, o'g'itlar esa har qanday turdagi – 20% ga; qishloq xo'jaligi erlarining kamida 25% organik qishloq xo'jaligiga ajratilishi kerak [7-9].

2021 yilning birinchi yarmida yashil kelishuv doirasida deyarli har oy yangi strategik hujjatlar qabul qilinadi; muntazam ravishda konferentsiyalar va seminarlar (vebinarlar) o'tkaziladi, "yashil kurs" ning turli jihatlarini ommaviy axborot vositalarida keng muhokama qilinadi.

Ammo aynan shu narsa-yashil kelishuv doirasida e'lon qilingan "rejalar doirasi"- bu holda kommentatorlarda muqarrar savollarni tug'diradi: bu rejalar qanchalik Real? Yashil rang ishlaydimi? Agar shunday bo'lsa, qanday qilib, qaysi chegaralar va qaysi sohalarda? Sharhlar orasida "Evropaning yashil kursi" maqsadlarining to'liq xayoliyligi haqida gapiradigan ta- Kie ham bor – bu fikr ko'pincha Sharqiy Evropada aytilgan. Ammo ushbu kursga munosabat bilan, tahlilchilar moliyaviy resurslarning etarlicligi to'g'risida savol tug'diradilar: bitimning asosiy hujjatlarida allaqachon mavjud bo'lgan misli ko'rilmagan ulkan mablag'larning barchasi haqiqatan ham "safarbar qilinishi" mumkinmi? Vaziyat yangi "yashil loyihalar" ni moliyalashtirishning katta qismi Milliy byudjetlar va kapitallarga to'g'ri kelishi bilan murakkablashadi- kelishuv istiqbollari uchun yana bir oldindan aytib bo'lmaydigan narsa [10-13].

Kelishuvning murakkab "siyosiy iqtisodiyoti" allaqachon Evropa Ittifoqi ichidagi siyosiy qarama-qarshiliklarga aylanib bormoqda. Rossiyalik sharhlovchilar ta'kidlaganidek,

"Ko'mir bilan ishlaydigan elektr stantsiyalaridan deyarli 80% elektr energiyasini oladigan Polsha loyihani 2070 yilga qoldirishni talab qilmoqda va Chexiya va Vengriya atom energetikasini atrof- muhitga zarar etkazmaydigan deb tasniflashni talab qilmoqda. Shubhasiz, ular Evropa Ittifoqi mablag'laridan yangi atom stantsiyalarini qurish uchun foydalanishga umid qilmoqdalar".

"Bizga hech kim bizga atom elektr stantsiyalarini qurishga xalaqit bermasligiga ishonch kerak",- deya Chexiya bosh vaziri Andrey Babishning "Ros – Sia gazetasi" 4 bayonotidan iqtibos keltiradi.

Evropa Ittifoqi ichidagi muqarrar qarama – qarshiliklar muammoning bir tomoni, ikkinchisi – Bryusselning energiya manbalarini etkazib beruvchilar bilan munosabatlari "yashil o'tish" rejalariga qanday mos keladi. Germaniya o'z gazining 70 foizini Rossiyadan, umuman Evropa Ittifoqidan oladi – deyarli 30%. Evropa xalqaro aloqalar kengashi mutaxassislari bu borada qanday fikr bildirmoqdalar [14-16],

"Yashil kelishuv tashqi siyosatdir" va ushbu yangi "tashqi siyosat" ning muammolari juda xilma- xil va murakkab.

"Birinchiidan, Evropadagi savdo va investitsiya jarayonlarining chuqur tarkibiy islohotlari. 2019 yilda Evropa ittifoqi 320 milliard evroga energiya manbalarini import qildi, importning 60 foizi Rossiyadan keldi. Agar bunday ko'rsatkichlar keskin pasayib ketsa, Evropa ittifoqining asosiy energiya stavkalari bilan munosabatlari ham qayta formatlanadi. Rossiya, Jazoir va Norvegiya kabi davlatlar o'zlarining sobiq tikuvchi bozorlarining katta qismini yo'qotadilar. Evropa Ittifoqining qazib olinadigan yoqilg'idan chiqib ketishi uning boshqa mintaqaviy sheriklariga ham ta'sir qiladi – ularning iqtisodiy va siyosiy beqarorligiga qadar.

"Ikkinchidan, Yevropa xom neft importining taxminan 20 foizini tashkil qiladi. Qayta tiklanadigan energetikaga o'tishda neftga bo'lgan talabning pasayishi global neft bozoriga ta'sir qiladi, narxlarni pasaytiradi va asosiy eksportchilarning daromadlarini kamaytiradi, hatto ushbu eksportning eng katta qismi Evropaga bormasa ham [17-20].

Uchinchidan, ko'proq "yashil" Evropa toza energiya va toza texnologiyalarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan xom ashyo importidan foyda ko'radi. Shunday qilib, quyosh batareyalarini ishlab chiqarish uchun noyob tuproq elementlari kerak: ular Xitoy tomonidan eksport qilinadi.

Va nihoyat, yashil kelishuv Evropaning xalqaro raqobatbardoshligini pasayishiga olib kelishi mumkin. Agar qat'iy tartibga solish bilan bu erda ishlab chiqarish xarajatlari uning xorijiy raqobatchilariga qaraganda yuqori bo'lsa, Evropa kompaniyalari nafaqat tashqi bozorlarda, balki ichki bozorlarda ham raqobatbardoshlikni yo'qotadilar

Rossiyalik tadqiqotchilar Evropa yashil kelishuviga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi- bu aniq ijobiy yoki aniq salbiydan ko'ra ko'proq kutish va neytral [20-23].

Bir tomondan, Rossiya energetika kompaniyalari vaqt o'tishi bilan Evropaga energiya manbalarini eksport qilishdan katta daromadlarining katta qismini yo'qotishi mumkin degan xavotirlar mavjud¹, boshqa tomondan, Evropaning "yashil kursi" qiziqish uyg'otmoqda, chunki Evropa innovatsiyalari Rossiyaning ekologik muammolarini hal qilishda ham, buning uchun ishlatiladigan texnologiyalarning ham mukammalligi manbai bo'lishi mumkin.

2017 yilda qabul qilingan Rossiya Federatsiyasining ekologik xavfsizlik strategiyasida xuddi shunday nutqlar mavjudligi xarakterlidir – deyarli mantiqiy tasodiflarga qadar- ular yashil kelishuvda ham qo'llaniladi². Shu sababli, Rossiya Federatsiyasining yashil shartnomaga bo'lgan munosabati eng konstruktiv bo'lib tuyuladi – "eng yaxshi amaliyotlar" ga e'tibor va ularni targ'ib qilishda xalqaro mehnat va tenglikka e'tibor.

Bryussel, albatta, u bilan bog'liq barcha savollarga javob izlaydi. "Yashil kurs"- shubhasiz, bu kurs o'z samarasini beradi. Qaysi biri va qachon? Bugun-yashil shartnomani amalga oshirishning ikkinchi yilida- uning ehtimoliy istiqbollari taxmin qilish mumkin [24-27]. Loyihalar atrofidagi holatlar yig'indisi bo'yicha Evropa Ittifoqidagi" yashil " islohotlar, ular hozirgi kunga qaraganda ancha uzoq vaqt talab qilishi aniq. Qanday bo'lmasin, biz bir narsa haqida ishonch bilan gapirishimiz mumkin: "yashil" islohotlar amalga oshiriladi va Birlashgan Evropa ekologik toza bo'ladi.

АДАБИЁТЛАР:

1. Gaffarov Makhammatzokir Toshtemirovich , Nasirov Ilham Zakirovich , Sobirova Tursunoy Abdipatto kizi , Hakimov Mavlonbek Solijon ugli. (2023). Recovery Of Fines From Drivers Of Foreign Vehicles. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3589–3591. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.446>
2. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>
3. Насиров И.З., Гаффаров М.Т. “Электронная система платежей в автобусах”// Естественнаучный журнал «Точная наука», выпуск № 117. www.idpluton.ru. Кемерово: «Техноконгресс»- 2021 с. 10-13.
4. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.
5. Nasirov Ilkham Zakirovich- Ph.D., Gaffarov Mukhammadzokir Toshtemirovich , Doctoral Student. (2023). Consequences Of Complete And Undercombustion Of Fuel. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3597–3603. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.448>
6. Закирович, Н. И. ., & Мирзаахмадович, Т. У. . (2023). ДВИГАТЕЛЛАРДА БЕНЗИН ВА ГАЗ ЁНИЛФИЛАРИНИНГ СИФАТЛИ ЁНИШИ ТАЪМИНЛАШ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 352–359. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5249>
7. Nasirov Ilham Zakirovich, Kuzibolaeva Dilnoza Tukhtasinovna, & Abbasov Saidolimkhon Zhaloliddin ugli. (2023). Analysis of Automobile Mufflers. Texas Journal of Engineering and Technology, 16, 37–40. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/3306>
8. Закирович, Н. И. ., Жалолиддин Ёғли, А. С. ., & Тухтасиновна, К. Д. . (2023). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТХОДОВ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 345–351. извлечено от <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/5247>
9. Насиров Илхам Закирович, & Ганиев Хуршидбек Ёкубжон угли. (2023). БЕНЗИНЛИ ДВИГАТЕЛЛАРДА ЁНИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ: WAYS TO IMPROVE THE COMBUSTION PROCESS IN PETROL ENGINES. Молодой специалист, 2(10), 3–9. Retrieved from <https://mspes.kz/index.php/ms/article/view/42>
10. Nasirov Ilham Zakirovich, Qo'zibolayeva Dilnoza To'xtasinovna, Abbasov Saydolimxon Jaloliddin o'g'li. Ichki yonuv dvigatellari so'ndirgichlaridan chiqadigan ishlangan gazlarni zararsizlantirish usullarini ishlab chiqish//TADQIQOTLAR jahon ilmiy – metodik jurnali. 21-son_1-2 to'plam_Sentabr-2023, 120-125 b.

11. Насиров Ильхам Закирович, Аббасов Саидолимхон Джалолиддин оглы и Козиболаева Дилноза Тахтасиновна. (2023). СНИЖЕНИЕ ВРЕДНОСТИ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ГАЗОВ В АТМОСФЕРЕ И В ДВИГАТЕЛЯХ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ. ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА , 1 (1), 10–15. Получено с <https://esiconf.com/index.php/TOSROWW/article/view/264>.
12. Ильхам З. Насиров, Дилноза Т. Козиболаева и Саидолимхон З. Аббасов. (2023). Новые подходы к очистке выхлопных газов двигателей внутреннего сгорания. Техасский журнал техники и технологий , 21 , 46–49. Получено с <https://zienjournals.com/index.php/tjet/article/view/4113>.
13. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'rni va ahamiyati. Namangan muhandislik-texnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.
14. Насиров И.З., Рахмонов Х.Н., Аббасов С.Ж. Результаты испытания электролизера // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2021. 6(87). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/11860> (дата обращения: 03.12.2021).
15. Sobirova, T. A. (2022). YARIMO 'TKAZGICHLI LAZERLAR. Экономика и социум, (6-1 (97)), 1181-1187.
16. НАСИРОВ, И. З. ., & Аббаов С. Ж. . (2022). ВОДОРОД ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УСУЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАР. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 99–103. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/237>.
17. Насиров И.З., Аббасов С.Ж. ГЕНЕРАТОРЛАРНИНГ АВТОМОБИЛЬ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ // Интернаука: электрон. научн. журн. 2021. № 18(194). URL: <https://internauka.org/journal/science/internauka/194> (дата обращения: 25.11.2021).
18. Nuridinov M., G'anijonov M., Abdupattoyev B. CARGO ON INTERNATIONAL HIGHWAYS REST AREAS FOR CARS //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – S. 302-308.
19. Насиров Ильхам Закирович. (2022). МУСТАХИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. Конференц-зона , 327–332. Получено с <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>.
20. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. UNIVERSUM, 52-54.
21. Саримсаков А.М., Хакимов М. ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМ ПОЖАРОТУШЕНИЯ, СКОРОСТНОГО ДВИЖЕНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ СКОРОЙ ПОМОЩИ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2022. 4(97). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/13416> (дата обращения: 19.12.2022)

22. Гаффоров Мукҳаммадзокир, & Акромалиев Откир (2021). ДИГИТАЛИЗАТИОН ОФ СУСТОМС ДУТИЕС. Бюллетень науки и практики, 7 (4), 353-356.
23. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
24. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi
25. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.
26. Murodjon o'g'li, E. B. (2023). YONILG 'I QUYISH SHOXOBCHALARINI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH YO'LLARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 211-217.
27. Esonboyev, B., & Saidahmedov, R. (2023). INTELLECTUAL DIAGNOSIS OF THE TECHNICAL STATE OF DIRECTIONAL TAXIS. International Conference On Higher Education Teaching, 1(1), 80–85. Retrieved.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ ЛЕЧЕНИЯ АУТОИММУННОГО ГЕПАТИТА

Таирова Г.В

Ташкентская Медицинская Академия

Это аутоиммунное заболевание печени неизвестной этиологии, характеризующееся хроническим воспалением клеток печени. Это происходит у людей разного возраста, и болезнь может оставаться скрытой в течение многих лет. Во время болезни может наблюдаться печеночная недостаточность, цирроз и смерть. Аутоиммунный гепатит-один из самых редких видов заболеваний печени в нашей стране, на его долю приходится около 2% хронических заболеваний печени, а также он встречается в соотношении 2:100 000. Хотя существует три типа этого заболевания, которые чаще встречаются у женщин, аутоиммунный гепатит 1 типа поражает 70% пациентов. При лечении заболевания проводится длительная кортикостероидная терапия. У пациентов, которые в результате этого заболевания перешли в стадию цирроза печени, единственным вариантом лечения является трансплантация печени.

Аутоиммунный гепатит (АИГ) является первым заболеванием печени, при котором терапевтическое лечение кортикостероидами оказалось эффективным в контролируемых клинических испытаниях. Тем не менее, по сей день АИГ по-прежнему остается серьезной диагностической и терапевтической проблемой. Есть две основные причины этой проблемы: во-первых, тот факт, что АИГ является относительно редким заболеванием. Во-вторых, это очень гетерогенное заболевание.

Цель исследования: Основная цель нашего исследования-поставить точный диагноз заболевания у пациентов с АИГ на ранней стадии и выбрать типы лечения, а также внедрить эффективные методы лечения на практике.

Материал и методы: 81-86% случаев аутоиммунного гепатита относятся к типу 1. Он характеризуется наличием в сыворотке ядерных антител (ANA) и гладкомышечных антител (SMA-гладкомышечные антитела). 70% пациентов-женщины. Хотя заболевание может возникнуть в любом возрасте, чаще всего оно возникает после 40 лет. Однако диагноз обычно ставится в возрасте 50-60 лет. Вероятность обнаружения специфичных для органа (специфичных для органа) аутоантител невелика, если они сопровождаются другим аутоиммунным заболеванием (например, аутоиммунным тиреоидитом, синовитом, язвенным колитом) у 45% пациентов. Ответ на иммуносупрессивную терапию (лечение препаратами, подавляющими иммунную систему) обычно положительный.

Частота тканевых маркеров HLA A1, HLA B8 и HLA DR3 / DR4 увеличивается у пациентов с аутоиммунным гепатитом 1 типа. HLA DR3-положительные пациенты наблюдаются в более молодом возрасте, чем HLA DR4-положительные пациенты (возраст начала <35), и имеют более высокую активность заболевания и меньший

ответ на лечение. У них также высокая частота рецидивов, и этим пациентам потребуется пересадка печени даже после лечения.

Аутоиммунный гепатит 2 типа: он характеризуется наличием аутоантител против LKM-1 (микросомальный-1 печени и почек) и цитозольный-1 печени. Большинство пациентов с этим типом аутоиммунного гепатита-дети (2-14 лет). AIG типа 2 является наиболее серьезной формой аутоиммунного гепатита. Аутоиммунные заболевания (витилиго, инсулинозависимый диабет, аутоиммунный тиреоидит) и органоспецифические аутоантитела могут быть положительными.

Тип 3 характеризуется наличием в сыворотке анти-SLA (антитело против растворимого антигена печени) и анти-LP (антитело, разработанное против антигенов поджелудочной железы печени). Обычно наблюдается у молодых пациентов и пациентов женского пола (90%).

Независимо от того, какой у вас тип аутоиммунного гепатита, цель лечения-замедлить или остановить атаку иммунной системы на печень. Это поможет замедлить прогрессирование заболевания. Для достижения этой цели больным потребуются препараты, снижающие иммунитет. Начальное лечение обычно преднизолон. В дополнение к преднизолону может быть рекомендован второй препарат, азатиопурин. К лекарствам, используемым для лечения этого состояния, мы можем отнести кортикостероиды (преднизолон): кортикостероиды используются для подавления иммунной системы. В качестве начальной терапии может применяться монотерапия в дозе 20-60 мг в сутки. По мере улучшения состояния дозу препарата для борьбы с болезнью следует снижать до минимальной дозы. Кортикостероиды также можно использовать в сочетании с азатиоприном 50 мг/день. Азатиопурин: использовании в сочетании с кортизоном он поддерживает низкую дозу кортизона и снижает побочные эффекты, связанные с кортизоном. В качестве начальной терапии его можно применять в сочетании со стероидами в дозе 50-100 мг в сутки. Циклоспорин: если при начальном и поддерживающем лечении не было положительного результата, его можно использовать в качестве альтернативного средства. Из-за побочных эффектов и необходимости постоянного контроля количества в сыворотке этот препарат не является предпочтительным.

Результат: пациенты с аутоиммунным гепатитом после симптоматического лечения имели увеличение продолжительности жизни до 5 лет до 50%. Хотя результаты лечения эффективны у пациентов с аутоиммунным гепатитом, выживаемость без трансплантации печени часто ниже, чем у пациентов в целом. Результат трансплантации печени обычно положительный: ожидаемая продолжительность жизни пациентов на срок до пяти лет составляет более 85%. Чтобы еще больше улучшить эти результаты, необходимо строго следовать таблицам диеты.

Резюме: Трансплантация печени-последний единственный вариант у пациентов с терминальной стадией печеночной недостаточности, которые не реагируют на иммуносупрессивную терапию. Частота продления жизни пациентов до 5 лет после трансплантации составляет 90%.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ansgar W. L. EASL Clinical Practice Guidelines: Autoimmune hepatitis // Journal of Hepatology, 2015.- 63 j 971–1004
2. Manns M.P., Lohse A.W., Vergani D. Autoimmune hepatitis- // Journal of hepatology, 2015 – 62 s.
3. Migita K, Watanabe Y, Juichi Y, Nakamura Y, Saito A, Yagura M, et al. Hepatocellular carcinoma ma and survival in patients with autoimmune hepatitis (Japanese National Hospital Organization autoimmune hepatitis prospective study). Liver Int 2012; 32:837–844.
4. Mack C, Adams D, Assis DN, et al. Diagnosis and management of autoimmune hepatitis in adults and children: 2019 practice guidance and guidelines from the American association for the study of liver diseases. Hepatology.2019. <https://doi.org/10.1002/hep.31065:1-119>.
5. Курбанова З.Ч. Особенности нарушения системы гемостаза при хронических гепатитах вирусной этиологии и циррозе печени: автореф. Дис. Кан. Мед. Наук. - Ташкент, 2019. -45
6. Таирова Г.Б. Лабораторная диагностика аутоиммунного гепатита: время // актуальные проблемы современной клинической лабораторной диагностики, 2022. - С.
7. Таирова Г.Б., Курбонова З.Ч. Улучшение лабораторной аутоиммунного гепатита: журнал // разработка и инновации, 2022. – 1-10.
8. Ивашкин В.Т., Буеверов А.О., Абдулганиева Д.И. Клинические рекомендации по диагностике и лечению аутоиммунного гепатита. Москва 2013.
9. Широкова Е.Н., Ивашкин К.В., Ивашкин В.Т. Аутоиммунный гепатит: новое в диагностике, патогенезе и лечении. //Рос.журн. гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии. – 2012. - №22(5). - С.37–45.
10. Кляритская И.Л., Шелихова Е.О., Семенихина Е.В. Диагностика аутоиммунного гепатита согласно рекомендациям easl 2015 Крымский терапевтический журнал 2015, №4 9-18)

ИЖТИМОЙ АХЛОҚ, ИЖТИМОЙ ЖАВОБГАРЛИК АХЛОҚИЙ ОНГ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Кипчоқов Хомиджон Гуломович

“Ижтимоий фанлар” кафедраси

Тел: +998939278715

E-mail: kipchakovxamidjon@jmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада ахлоқий ижтимоий жавобгарлик муаммоси ҳозирги замоннинг ахлоқий муаммоларидан бирига айланганини ҳамда унинг ахамиятини очиб бериш билан бирга иқтисодий ва ижтимоий зарурати кўрсатиб берилган. Ижтимоий жавобгарлик муаммоси ҳозирги вақтда барча инсонлар ва уларнинг меҳнат фаолияти самарадорлиги учун муҳим асос эканлиги ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Эркинлик, жавобгарлик, ижтимоий жавобгарлик, бурч, виждон, адолат, муҳаббат, мажбурият, зарурият ва тасодиф, Ижтимоий жавобгарлик объекти, Ижтимоий жавобгарлик субъект, ирода эркинлиги, айбдорлик.

Сўнги юз йил ичида инсоният атроф-муҳитга кучли таъсир этувчи техника воситаларига эга бўлди. Бу эса ижтимоий жавобгарлик муаммоси ҳозирги замоннинг ахлоқий муаммоларидан бирига айланганини кўрсатади. Аксарият олимлар ҳозирги глобал муаммоларнинг сабаби жамият ҳаётининг иқтисодий-маънавий негизларида деб ҳисоблашади[1.176]. Иқтисодий-маънавий фаолият атроф-муҳитга, об-ҳавога, моддий ва маънавий бойликларнинг сақланишига бевосита ёки билвосита таъсир этади. Нотўғри иқтисодий-сиёсий жараёнлар, хусусан, турли ҳудудларда иқтисодий ривожланишнинг тўғри режалаштирилмаганлиги, айниқса, жойлардаги ҳарбий ҳаракатлар жамиятда очлик ва қашшоқликни юзага келтирди. Буларнинг ортида инсонларнинг, айниқса, мансабдор шахсларнинг ўз вазифасига, зиммаларидаги жавобгарликка бепарволиги турибди.

Шундай қилиб, глобал муаммоларнинг ечими инсонларда ўз ҳаракатларининг натижаси учун жавобгарлик ҳиссини шакллантиришдадир. Шу билан бирга, глобал муаммоларни йирик ташкилотлар иштирокисиз ҳал қилиб бўлмайди. Бинобарин, инсонлар олдидаги муаммоларнинг ечимини топишга ҳар бир ташкилот бевосита масъулдир, вазиятни ижобий томонга ўзгартиришга фақатгина улар қодир.

Қадим замонлардан ҳозирги кунгача ҳар бир шахснинг ўзига хос жавобгарлик концепцияси шаклланиб келган. Унга кўра, ҳар бир инсон ўз фаолияти билан нафақат ўзига, балки давлат ва жамиятга ҳам, атроф-муҳитга ҳам фойда келтириши кераклигини ҳис этиши зарур.

Ижтимоий жавобгарликнинг фалсафий-ахлоқий мазмуни ҳақидаги ғояларни атрофлича таҳлил қилиш масаланинг моҳиятини тушуниш ва бу борада тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун муҳим.

А. М. Скрипник фикрига кўра «Жавобгарлик» — мураккаб ва кўп маъноли ахлоқий ва ҳуқуқий тушунча. Одатда у қўллаб-қувватлаш, виждон, мажбурият, ишончлилик, жавоб бериш, муҳимлик, жиддийлик маъноларини ҳам билдиради[2.241]. Фалсафий фанларга доир замонавий изоҳли луғатларда жавобгарлик қуйидагича таърифланган: а) хатти-ҳаракатнинг юксак даражадаги талабга мувофиқлиги; б) бутунликни (яхлитликни) сақлаш нуқтаи назаридан муҳимлиги; в) ҳаракатларнинг тўғрилиги нуқтаи назаридан муҳимлиги; г) ўз хатти-ҳаракатлари учун жавоб бериш мажбурияти; д) шахснинг ўз хулқига нисбатан юқори даражадаги ижтимоий талаблари; е) шахс нотўғри ҳаракатларининг жамият учун хавфлилиги; ё) шахс хулқининг жамият талабларига мувофиқлиги; ж) шахснинг ижтимоий-ахлоқий назоратга бўйсунуши[3.342].

Европа ва Осиё давлатларида қадимдан «Жавобгарлик» тушунчаси ёндош (садоқат, ватанпарварлик, касбга мухаббат, в. х.) тушунчалар орқали қўлланиб, ундан маҳаллий аҳоли кенг фойдаланган. «Жавобгарлик» тушунчаси турли даврларда ҳар хил кўринишларда намоён бўлган. Шарқ файласуфларидан Форобийнинг таълимотига кўра, «амалий фазилатлар ва амалий санъат (касб-ҳунар)лар ва уларни бажаришга одатланиш масаласига келганда, бу, одатда, икки йўл билан ҳосил қилинади: биринчиси — қаноатбахш, чорловчи, илҳомлантирувчи сўзлар ёрдамида ҳосил қилинади, одамдаги ғайрат, қасд-интилиш ҳаракатга айлантиради. Иккинчи йўл (ёки усул) — мажбур этиш йўли»[4.185]. Бу тушунчани ХХ асрнинг 20-йилларидан кейин юристлар кўчма (яъни аниқ чегарага эга бўлмаган) маънода ишлата бошлаганлар[5.96]. Шу маънода, «жавобгарлик» тушунчасининг ҳозирги терминологик ифодаси кейинчалик пайдо бўлган, дейиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, ҳозир ҳам фалсафада бу тушунчанинг таърифи хусусида бир тўхтама келинмаган ва шу боис уни турли ахлоқий-фалсафий оқимларнинг вакиллари турлича талқин этишади.

Жавобгарлик субъектнинг кимгадир масъуллиги ва айни вақтнинг ўзида кимгадир бўйсунуши (кимгадир ҳисоб бериши) ифодасидир, дейиш мумкин. «Жавобгарлик» сўзи кўп ҳолларда юкламоқ, олмоқ, қабул қилмоқ, зиммасига олмоқ феъллари билан бирга ишлатилади, бунда ушбу тушунчаларнинг ҳар бири жавобгарликнинг турли жиҳатларини ифодалайди. Бундан ташқари, «жавобгарлик» тушунчаси «бурч», «ирода эркинлиги», «айбдорлик» тушунчалари билан бирга ишлатилади. «Жавобгарлик» тушунчаси ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларда уйғунлашиб кетади, яъни жавобгарлик ахлоқшуносликда ҳам, ҳуқуқшуносликда ҳам айбдорлик натижасида юзага келади ва инсонларда салбий ҳис-туйғуларни уйғотади.

Ижтимоий жавобгарлик — кенг маънога эга умумий тушунча бўлиб, ўзаро муносабатга киришган шахсларнинг ўз хатти-ҳаракатлари натижаси учун ҳисобдорлигидир.

Ҳуқуқий жавобгарлик деганда шахснинг бошқа шахс(лар)нинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишига сабаб бўлган ўз хатти-ҳаракатлари учун ҳисоб бериши тушунилади.

Ахлоқий жавобгарлик — инсонлар ўртасидаги доимо ирода эркинлиги билан амалга ошириладиган ҳар қандай муносабатларнинг ахлоқ қоидалари асосида бўлиши ёки бўлмаслиги, ушбу жараёндаги хатти-ҳаракатлар натижаси учун ҳисоб беришдир. Ҳаракат натижасида инсон айбдор ҳам, қаҳрамон ҳам бўлиши мумкин.

Диний-ахлоқий жавобгарлик — илоҳий қонун-қоидаларга амал қилиш ва эътиқодни амалга ошириш жараёнидаги ҳаракатлар натижаси учун худо олдидаги ҳисобдорлик.

Умуман олганда, «ижтимоий жавобгарлик»ни шахснинг ахлоқ талабаларини бажаришини англатувчи ахлоқий категория дея ҳисоблаш мумкин. Жавобгарликни шу нуқтаи назардан кўриб чиқишда қуйидаги саволларга жавоб бериш керак бўлади: 1) жамиятнинг ахлоқий талаблари ҳозирги шароитда қай даражада бажарилиши мумкин; 2) жамиятнинг ахлоқий талабларини одамлар қай даражада тўғри тушунмоқда; 3) инсонлар ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг оқибатлари учун қай тариқа ва қай даражада жавоб бериши керак. Бундай саволларга жавоб бериш «ижтимоий жавобгарлик» тушунчасининг мазмун-моҳиятини очиқ беришда муҳим роль ўйнайди.

Жамият томонидан қўйилаётган ахлоқий талаблар шахснинг ахлоқий бурчи ҳисобланади. Инсонларнинг реал фаолияти уларнинг бурчига мос келади ёки келмайди. Инсоннинг ўз бурчини қай даражада бажариши унинг жавобгарлик даражасини белгилайди. Ўз бурчини бажармаслик ахлоқий айб ҳисобланади.

Шу жиҳатдан қараганда, ижтимоий жавобгарлик хатти-ҳаракатларнинг бурч ва ахлоқ нормаларига мос бўлишидир. А. В. Прокофьев: «Бирор нарса учун жавобгарлик: инсон маълум бир вазият учун ахлоқий танловим, кейинги ҳаракатларим натижасига боғлиқ, деб ҳисобланганида юзага келади»[6.111], деб ёзади.

А. В. Шестакович ижтимоий жавобгарликни шахс ва жамият ўртасидаги мулоқотдан келтириб чиқаради. Унинг фикрича, «инсоннинг ижтимоий жавобгарлиги унинг ахлоқий фаолияти жамият унга қўйган талабларга мувофиқлигидир»[7.3]. А. П. Скрипник «ижтимоий жавобгарлик — шахснинг ўзига юклатилган вазифага ёки ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг оқибатларига нисбатан мажбурияти»[2.134], деб ҳисоблайди.

Ҳар қандай категорияни яхши тушуниш учун унинг турли-туман ва кўп маъноли эканлигига эътибор бериш керак. Ижтимоий жавобгарликнинг ички тузилиши муносабатлар тизими сифатида учта элементдан ташкил топган: 1) жавобгарлик

субъекти; 2) жавобгарлик объекти 3) у жавоб берадиган, ундан ҳисоб талаб қиладиган инстанция.

Ижтимоий жавобгарлик субъекти — ўз хатти-ҳаракатлари учун жавоб берувчи шахс, яъни муайян бир инсон, жамоа, ташкилот, ҳатто бутун инсоният.

Ижтимоий жавобгарлик объекти — субъект оқибатлари учун жавоб берадиган ҳамма нарса ва ҳодисалар, яъни ўзининг ва қўл остидаги шахсларнинг хатти-ҳаракатлари, уларнинг натижалари, хавфсизлиги ва ҳ.к.

Инстанция вазифасини эса оила, жамият, давлат ҳамда турли идоралар бажариши мумкин.

Ижтимоий жавобгарлик муносабатларининг ривожланиши бир қанча босқичлардан ўтади.

Биринчи босқичда инсонларга қандайдир инстанция (идора) томонидан амалга ошираётган хати-ҳаракатлари учун жавобгарлик юклатилади. Жавобгарлик ишнинг табиий ҳолатидан келиб чиқади. Бироқ ҳар қандай ҳолда ҳам инсонга жавобгарлик юклатилганлиги унинг тушуниб етганини билдирмайди. Чунки инсон бу жараёнларни тушуниб етганида жавобгарликни ўз зиммасига олмаслиги ҳам мумкин эди.

Иккинчи босқич — инсоннинг ўз зиммасидаги жавобгарликни тушуниб етиши. Ижтимоий тараққиёт жараёнида инсон ота-она, бошлиқ, хизматчи кабиларнинг жавобгарлиги ҳақида умумий тушунчаларга эга бўлиб боради. У жавобгарликни тўлиқ тушуниб етиши учун аксар ҳолларда унга жамият томонидан таъсир кўрсатилиши талаб этилади.

Учинчи босқич — инсоннинг бирор инсон ёки нарса, ҳолат учун жавобгарликни ўз зиммасига олиши. Бундай жавобгарликни тўлиқ тушуниб етишда когнитив элементлар жуда муҳим. Бу компонентга зиммага жавобгарлик олинганида ўз бурчини тўғри бажараётгани ҳақидаги ишонч туйғуси ҳам қўшилади.

Тўртинчи босқич — инсоннинг жавобгар сифатида ҳаракат қилиши. Бу босқичда инсон билиш ва ишончдан амалий хатти-ҳаракатга ўтади.

Бешинчи босқич — инсоннинг ўз қилмишлари ва уларнинг натижалари учун жавобгарликни ҳис қилиши. Инсон ўз ҳаракатларининг натижалари учун тўғри ва тўлиқ жавоб бера олса, бу унинг вазифасини тўлиқ бажарганлиги бўлади; тўлиқ жавоб бера олмаса, бу унинг айби бўлишини тушуниб етади, ушбу айби учун назорат инстанциялари томонидан унга турли жазо чоралари қўлланилишини англайди.

Шу жиҳатдан жавобгарликнинг муайян турларини ажратиш ҳамда жавобгар субъектнинг кимлигига қараб, унинг ижтимоий жавобгарлиги ҳақида сўз юритиш мумкин. Масалан, олим, ўқитувчи, тадбиркор, юрист, шифокорнинг жавобгарлиги — уларнинг ўз касби талабларидан келиб чиқадиган ижтимоий-ахлоқий масъулиятидир. Ҳуқуқий жавобгарлик эса бироз бошқача тарзда намоён бўлади. Ижтимоий жавобгарлик ва ҳуқуқий жавобгарлик бир-биридан анча фарқ қилади.

Ҳуқуқий жавобгарлик инсонларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликлари чегарасидан чиқиши, яъни бошқалар (жисмоний ва юридик шахслар)нинг ҳуқуқ ва

эркинликларини бузиши натижасида келиб чиқади. Шахснинг содир этган қилмишига қараб жиноий, маъмурий, фуқароликка оид ва бошқа турдаги жавобгарлик юзага келади. Айбдорлик даражаси суд томонидан аниқланади ва бунинг учун тегишли тартибда жазо белгиланади.

Ижтимоий жавобгарлик эса жамиятда инсонларни тўғри тарбиялаш, уларнинг маънавий қарашларини ривожлантиришга қаратилади. Ўз ижтимоий бурчини бажармаган инсонга хатоси кўрсатилади, танбеҳ берилади, уялтирилади ёки ўзи виждон азобидан қийналади ва ҳоказо.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, ижтимоий жавобгарликнинг сабабли ва сабабсиз турларини фарқлаш мумкин[8.92]. Сабабий жавобгарлик – бевосита субъектга боғлиқ бўлиб, «етказилган зиён» тушунчаси асосий ўринни эгаллайди. Масалан, эҳтиётсизлик натижасида бировнинг мулкига зарар етказилганида зарарни қоплаш учун маълум миқдорда маблағ бериш керак бўлади. Носабабий жавобгарлик (масъулият)да эса, масалан, сиз сабабчи бўлмасангиз ҳам қийинчиликка учраган инсонларга ёрдам беришдек инсонийлик бурчи тушунилади.

Демак, ахлоқий жавобгарлик ҳар доим ҳам аниқ сабаб натижасида юзага келавермайди. Айни вақтда сабабли жавобгарлик ҳам доимо ахлоқий жавобгарлик ўлчовларига тўғри келавермайди.

Фақат салбий хусусиятга эга бўлган ҳуқуқий жавобгарликдан фарқли равишда ижтимоий жавобгарлик ижобий ёки салбий бўлиши мумкин. Ижобий ҳаракатлар учун жавобгарлик субъектнинг ўз мажбуриятларини тўлиқ ва тўғри адо этишидан келиб чиқади ва бу унинг ютуғидир. Салбий ҳаракатлар учун жавобгарлик эса субъектнинг айби бўлиб, албатта, бунга салбий муносабат билдирилади.

Ушбу ҳолатни таҳлил қилган Г. Йонас ижтимоий жавобгарликнинг табиий ва келишилган турларини фарқлайди. Биринчиси — шахснинг мавқеи (мақоми) билан, иккинчиси эса келишув билан боғлиқ бўлиб, унинг мажбурияти ҳисобланади[1.176].

Р. Г. Апресян ҳам ижтимоий жавобгарликни икки турга бўлиб, уларни шартли равишда ички ва ташқи жавобгарлик деб номлашни таклиф қилади. Ички жавобгарлик — корпоратив ишга боғлиқ жавобгарликнинг юкланиши бўлиб, жамоа ҳаракатларининг натижаси учун ҳисоб бериш билан боғлиқ. Ташқи жавобгарлик — шахснинг ўз зиммасига олаётган мажбурияти бўйича жавобгарлигидир[3.106]. Жавобгарликнинг бундай бўлиниши ижтимоий-ахлоқий санкцияларга асосланган. Бундай санкцияларга жамиятнинг норозилиги, виждон азобини мисол қилиб келтириш мумкин.

Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, назаримизда, ижтимоий жавобгарликни ички ва ташқи жавобгарликка бўлиб олишимиз учун ижтимоий-ахлоқий мажбурият келтириб чиқарувчи жараёнларга қараш керак бўлади. Мажбурият гетераном ва автоном ҳолатларда намоён бўлади. Ушбу ҳолатни ўрганган баъзи психологлар назоратнинг характери инсонларнинг психотипига боғлиқ деб ҳисоблашади[9.47].

Чунки инсон характери шаклланаётганида унинг иродаси, виждони, қатъияти ва бошқа шунга ўхшаш турли ҳис-туйғулари ҳам вужудга келади.

Ижтимоий жавобгарликни йўналишига кўра перспектив ва ретроспектив турларга бўлиш мумкин. Перспектив жавобгарлик, А. В. Прокофьев таъкидлаганидек, бирор объект тўғрисида ўз зиммасига олган ижтимоий мажбуриятга мос келади[10.79]. Бунга мисол қилиб объектга қаратилган ҳаракатлар ва уларнинг ижобий натижаларини кўрсатишимиз мумкин. Ретроспектив жавобгарлик субъектнинг ўз зиммасига олган мажбуриятини эҳтиётсизлик натижасида бажармаслигидан келиб чиқади. Демак, перспектив мажбурият — субъект ҳаракатларининг сабаблари билан, ретроспектив мажбурият эса салбий натижалари билан боғлиқ.

Ижтимоий жавобгарлик шахсий ва ассоциатив бўлиши ҳам мумкин. Субъект шахсий жавобгарликда фақат ўз хатти-ҳаракатлари учун, ассоциатив жавобгарликда эса қарамоғидаги, қўл остидагиларнинг хатти-ҳаракатлари учун ҳам жавоб беради. Масалан, ота-оналар — вояга етмаган болаларининг, бошлиқ эса хизматчисининг қилмишлари учун жавобгардир. Қадимги даврларда бир одамнинг қилмиши учун унинг барча қариндош-уруғлари жавоб берган («қонга — қон, жонга — жон» қоидаси бўйича улардан қасос олинган).

Ижтимоий жавобгарлик индивидуал ва жамоавий ҳам бўлиши мумкин. Анъанавий ахлоқшунослик аксар ҳолларда индивидуал жавобгарликка асосланади, яъни шахснинг ўз универсал бурчини бажаришига эътибор қаратади. Бироқ кўпчилик инсонлар фан ва техника соҳасидаги ютуқлар асосида фаолият кўрсатадиган ташкилотларда хизмат қилаётган ҳозирги даврда индивидуаллик иккинчи даражага тушиб қолган бўлиб, уларда индивиднинг мақсад ва эҳтиёжлари ташкилотникига мос келмаслиги мумкин. Бу каби вазиятларда айрим ходимларнинг салбий хатти-ҳаракатлари бутун жамоага, ташкилотга қўлланилган санкциялар эса салбий ҳаракатларда бевосита иштирок этмаган инсонларга ҳам салбий таъсир этади. Бунда индивиднинг маълум бир жамоага аъзолигининг ўзи унга нисбатан ана шундай санкциялар қўлланилиши учун кифоя қилади[11.65].

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, жамоавий жавобгарлик — шахсий жавобгарликнинг махсус шакли, чунки бунда ташкилот маълум бир манфаат ва мақсадга эга бўлган шахс сифатида намоён бўлади[12.84]. Тарихга назар ташласак, ижтимоий жавобгарлик ғояси маданият фалсафасида кечроқ шаклланганлигини кўришимиз мумкин. Жамият ривожланишининг илк босқичларида дунёқараш фатализм билан суғорилган бўлиб, афсона ва эпик матнларда ўз ифодасини топган. Айниқса, юнон афсоналарида айрим ҳолларда нафақат одамлар, балки ҳудолар ҳам азалдан белгиланган муайян талабларга бўйсунуши шарт бўлган. Масалан, тақдирга ўз отасини ўлдириб, онасига ўйланиш битилган Эдип, ҳар қанча чораларга қарамай, тақдирдан қочиб қутула олмаган.

Субъект ўз ҳаракатларида эркин бўлмас экан, унинг ахлоқий жавобгарлиги ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Софистлар ҳам айб ва айбдорлик масалаларига алоҳида эътибор қаратишган. Плутархнинг ўз найзаси билан тасодифан бир томошабинни ярадор қилган спортчи ҳақидаги ҳикояларидан бирида ушбу жиноятда ким айбдорлиги (спортчи, мусобақани уюштирганлар ёки найза) ҳақида баҳс юритилади. Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, маданият фалсафасидаги жавобгарликка оид дастлабки қарашлар айб тушунчаси билан боғлиқ ҳолда ифодаланган. Гегель буни жазо қўлланишига доир энг буюк ва муҳим баҳс деб атаган[13.23].

Инсонларнинг айби нимада, улар нима учун жавобгар, деган саволлар файласуфларни инсоннинг ўзи нима, у қандай қилиб етук (комил) бўла олади, деган саволлар устида ўйланишга мажбур қилган. Баҳснинг табиати саволга фалсафий ёндашиш кераклигини кўрсатмоқда. А. А. Гусейновнинг фикрича, биринчидан, жавобгарлик ҳақидаги баҳс сабабият контекстида олиб борилмоқда; иккинчидан, баҳслашувчилар инсоннинг ҳаракатларини чегаралаб қўйишмоқда; учинчидан, уларнинг эътиборини жамиятдаги ҳукмдорлик ва тобелик муносабати кўпроқ тортмоқда[14.23]. Шу маънода, инсонларнинг хатти-ҳаракатлари уларнинг ютуғи ёки айби ҳисобланиши мумкин. Чунки инсонда бошқача ҳаракат қилиш имкони бор. Масалан, юқорида келтирилган воқеада спортчи кўпроқ машқ қилган ва ўз ҳаракатларига эътиборлироқ бўлганида томошабин ҳалок бўлмас эди. Ёки мусобақа ташкилотчилари томошабинлар учун бошқа жой танлаганларида ҳам бундай оқибат юзага келмас эди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам инсон ўз ҳаракатларининг оқибати учун ўзи жавобгар бўлишини таъкидлаш лозим. Бу эса инсон ҳаракатининг манбаи унинг шахсий танлови ва йўналишига боғлиқлигини англатади. Гусейновнинг таъкидлашича, инсон ҳаракатларининг сабаби унинг ўзида мужассамлашган. Фақат шунинг учун уни айбдор деб ҳисоблаш мумкин[14.201].

Аксарият файласуфлар ақл-идрокни жамиятдаги тартибнинг эксплицитив (шартли белгиларда) ифодаланишида кўришган. Уларнинг фикрича, одам яхшилик ва ёмонлик ҳақида ўзи билганича қарор қабул қилмаслиги, унинг учун бу ишни жамият ва давлат қилиши керак. Жамият ҳар бир инсоннинг жавобгарлик чегарасини унинг жамоадаги ўрни, ижтимоий ҳолати, вазифасига қараб белгилаб беради[15.3]. Бундан ҳулоса қилиб айтиш мумкинки, вазифани оқилона тақсимлаш, яъни инсонларнинг ўзи яхши бажара оладиган вазифани бажариши кўпчилик учун катта фойда келтириши мумкин. Инсон зиммасидаги абстракт, бажарилиши қийин бўлган бурчни адо этганида кўплаб хатоликларга йўл қўяди ва оқибатда зиммасидаги ижтимоий жавобгарлик ортиб боради. Масалан, А. Смитнинг фикрича, «ақлли одам ўзини вазифаси туфайли зиммасига юклатилган нарсаларгагина жавобгар деб ҳисоблайди. У бировнинг ишларига аралашмайди, сўрамаса ҳеч кимга маслаҳат бермайди, у фақат ўзига ва ўз вазифасига тегишли нарсаларни бажаришга ҳаракат қилади»[16.212].

Бундай инсонлар учун жамоат ишлари бошқаларнинг қўли билан бажарилгани мақул бўлиб, бу вазиятга у жавобгар бўлишдан асрайди.

В. Зомбарт бу жараёни қуйидагича тасвирлайди: «Ишдаги, бинобарин, ишларни юритишдаги, демакки, мижозлар билан шартномалар тузишдаги ахлоқ одатда тижоратдаги мустаҳкамлик, яъни ваъдаларни бажаришдаги ишончлилик, амалда хизмат кўрсатиш, мажбуриятларни бажаришда аниқликни ифодалайди»[17.127]. М. Оссовскаянинг «иқтисодчи одам» тушунчасига берган тавсифида қуйидаги фикрларни учратиш мумкин: Биз билгандек, ҳамма нарсанинг қийматини у нарсаларнинг фойдалилиги билан ўлчайди. У одамларга истеъмолчи ёки ишлаб чиқарувчи сифатида қарайди, ишчи кучига у ёки бу маънода харажатларни тўлай олишга кучи етадиган фойда келтирадиган мижоз деб қарайди[18.326]. Умуман олганда, А. Смит, Ж. Миллем, И. Бентамлар томонидан қўллаб-қувватланган ижтимоий жавобгарликни утилитар тушуниш бурч ҳамда индивидуал тараққиётдан кўра, жамоатчилик фойдаси ва таъсирига таянади.

Утилитаристик қарашларда ижтимоий жавобгарлик тўғрисида икки хил йўналишни кўриш мумкин. Биринчиси — максималлик, у инсондан фаолият жараёнида, келиб чиқадиган оқибатларга қарамасдан, ўз зиммасидаги бурчини бажаришни талаб қилади. Бу ерда шахсий манфаатларни кўзламаган ҳолда юқори даражадаги мотивация муҳим ўринда туради. Иккинчиси — минималлик, у инсонлардан ортиқча куч талаб қилмай, инсоннинг хатти-ҳаракатлари ҳолатини, бошқаларга ундан келадиган фойдани ҳисобга олади. Бу ердаги хатти-ҳаракатлар натижасининг аҳамияти жамият учун муҳим роль ўйнайди. Ушбу икки йўналишнинг қарама-қаршилигига биринчи бўлиб М. Вебер эътибор берди. У Кант этикасини «этиқод этикаси» деб номлайди, иккинчи қараш — утилитар йўналишдаги этикани эса «жавобгарлик этикаси» деб атайди. М. Вебер ўз асарида шундай деб ёзади: «Биз ўзимиз учун шуни аниқлаб олишимиз керакки, ҳар қандай ахлоқий йўналтирилган ҳаракат икки хил фундаментал бир-бирига қарама-қарши максималликка бўйсунishi, «этиқод этикаси» ёки «жавобгарлик этикаси»га йўналтирилган бўлиши мумкин»[19.696]. Лекин бу «этиқод этикаси» — маъсулиятсизликка, «жавобгарлик этикаси» эса принципсизликка ўхшаб кетмаслиги керак. Бундай ғоялар универсал ва умумийдир.

Ю. Н. Давидов ана шу иккала этикани фаолият мезонларига мос тарзда кўрсатиб берган. Унинг фикрича, этиқод этикаси бу дунёда эмас, нариги дунёда ҳукмрон; жавобгарлик этикасида эса реал дунё — инсон яшаб турган дунёдир. Қолаверса, этиқод этикасининг мақсади — «инсон руҳи»ни пок сақлаш, жавобгарлик этикасининг мақсади эса «инсон аъзосини», бошқача айтганда, яшаш учун имкон яратувчи ҳамма нарсалар (иқтисод, сиёсат, маънавият)нинг имкониятларини сақлашдир. Шунингдек, этиқод этикаси — мажбур қилмасликка, жавобгарлик этикаси эса мажбурлаш, зўрлашга таянади[20.94]. Умуман олганда, ижтимоий жавобгарлик ҳозирги замонда, яъни технологиялар тараққиёти даврида инсонлар учун ягона

ахлоқий ечим ҳисобланади. Ҳозирги замонда «ижтимоий жавобгарлик» тушунчаси, инсонлар фикрича, ўзининг классик маъносига унчалик ҳам тўғри келмайдиган янги тушунчага айланиб бормоқда. Ҳозирги инсонларнинг кенг қамровли орзулари, яхши ҳаёт кечирши ва ҳеч қандай камчиликларсиз яшаш учун ҳаракатларининг оқибатлари теварак атрофга ҳамда инсониятнинг келажагига бевосита таъсир кўрсатади. Ўзгармас деб ҳисобланган табиат ҳам мустақамлик қобиғини йўқота бошлади. Кўпчилик файласуфлар қатори Г.Йонас ҳам табиат йўқолса, инсоният ҳам йўқ бўлишини таъкидлаган.

И. Кантнинг ахлоқий принципадаги «императив» категорияси ҳар бир хатти-ҳаракатни шубҳасиз умумий қонун остига жойлаштириш мумкин бўлган ҳолатда ҳаракатни давом эттиришни талаб қилади. Инсоният ўз келажагини барбод қиладиган бўлса, ахлоқий қараш ва қонун-қоидалар ҳам керак бўлмай қолади. Кант «императив» категориясининг аҳамияти катта бўлмаса, демак, инсониятнинг яшашига, мавжудлигига хавф солмайдиган, ундан ҳам муҳимроқ императив категория бўлиши керак. Кант яшаган даврда масалани бундай қўйиш учун сабаб бўлмаган, чунки бу даврда бутун инсониятни йўқ қилиш имкони йўқ эди. Ҳозир эса ушбу имкониятнинг чегараси йўқлигини барча билиб турибди. Бундай ҳолатда бутун инсоният яшаш учун мажбуриятни ўз зиммасига олиши ва келажак авлодини таъминлашдек ижтимоий жавобгарлик туйғуси билан яшаши лозим.

Инсонларнинг келажакда мавжуд бўлишини таъминловчи ижтимоий жавобгарликнинг асоси — авлодлар олдигаги бурч, ота-оналар масъулиятидир. Ижтимоий жавобгарликнинг муҳим хусусиятини инсоннинг фаровон келажакка бўлган умидигина эмас, балки инсониятнинг фалокатидан (йўқ бўлиб кетишидан) қўрқув ҳам ташкил қилади. Биз ўзимизга қандай ёмонлик қилинишини биламиз ва шу асосда яхшиликнинг аҳамияти катталигини англашимиз мумкин.

«Ижтимоий жавобгарлик» инсоният учун ўта муҳим тушунча бўлиб, унинг жамият ривожига беқиёс аҳамияти қўйидагилар билан боғлиқ:

биринчидан, XX аср ўрталарига келибгина ижтимоий жавобгарлик муаммоси инсоният учун энг муҳим мавзу сифатида ўрганила бошланди. Бу муаммонинг илмий ва оммавий баҳс мавзуга айланишининг асосий сабаби ҳозирги замонда фан-техника ва иқтисодий-сиёсий қарашларнинг ривожланганлигидир;

иккинчидан, ижтимоий ҳаётга таъсир қилувчи ҳозирги глобал муаммоларнинг илдизларидан бири — иқтисодий таъминот. Бу дунёда юзага келиши мумкин бўлган иқтисодий-ижтимоий муаммолар учун ҳар бир инсон ўз ҳаракатининг натижасига қараб жавоб бериши шарт. Бугунги ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг ечими топилишида йирик ташкилотларнинг ўрни беқиёсдир. Чунки улар кўплаб инсонлар учун тирикчилик манбаи бўлиб, кўплаб инсонларни қамраб олиш имконига эга. Барча ташкилотлар инсонларга хизмат қилади ва доимо улар олдида жавобгардир;

учинчидан, ижтимоий «жавобгарлик» тушунчаси илмий-фалсафий, ҳуқуқий-ахлоқий маънодаги энг муҳим тушунча бўлиб, унга эътиборсиз бўлиш мумкин эмас.

Умумий маънода, бу шахсий бурчни бажариш, субъектнинг ўз ҳаракатлари натижаси учун инсонлар олдида ҳисоб бериши кераклигидир. «Мен қилишим керак» (бурч) ва «Мен қила оламан» (эркин ирода) тушунчалари ўртасидаги боғловчи тушунча «ижтимоий жавобгарликдир»;

тўртинчидан, ижтимоий жавобгарликнинг тузилиши муносабатлар тизими сифатида намоён бўлади. Унинг характери учта муҳим элемент билан боғлиқ: жавобгарлик субъекти, жавобгарлик объекти ва субъектнинг ҳаракатларини назорат қилувчи инстанцияларнинг таъсир кучи.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. — М., 2004.
2. Скрипник А.П. Этика. — М., 2004.
3. Этика. Энциклопедический словарь / Под общ. ред Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. — М., 2001.
4. Маҳмудов М. Фозил одамлар шахри. Тўплам. — Т.: Халқ мероси нашрети, 1993. — Б. 185.
5. Хохлов В. А. О гражданско-правовой ответственности // Правоведение. — 1997. — № 1.
6. Прокофьев А.В. Справедливость и ответственность: социально-этические проблемы в философии морали. Тула, 2006.
7. Шестакович А.В. Нравственная ответственность и ее воспитание у детей в семье. — Минск, 1979.
8. Давыдов Ю.Н. Этика убеждения и этика ответственности: Макс Вебер и Лев Толстой // Этическая мысль. — 2006. — № 7.
9. Муздыбаев К. Психология ответственности. — Л., 1983.
10. Прокофьев А.В. Справедливость и ответственность: социально-этические проблемы в философии морали. — Ту-ла, 2006.
11. French P. Collective and corporate responsibility. — NY., 1984.
12. Дубко Е.Л. Политическая этика. — М., 2005.
13. Гегель Г. Лекции по истории философии. В 2-х кн. — СПб., 1994. Кн. 2.
14. Гусейнов А.А. Античная этика. — М., 2003.
15. Нерсесянц В. С. Сократ. — М., 1984.
16. Смит А. Теория нравственных чувств. — М., 1997.
17. Зомбарт В. Буржуа. — М., 2004.
18. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. — М., 1987.
19. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990.
20. Давыдов Ю.Н. Этика убеждения и этика ответственности: Макс Вебер и Лев Толстой // Этическая мысль. — 2006. — № 7.

AVTOMOBIL ELEKTR VA ELEKTRON JIHOZLARI TUZULISHI, ULARGA TEXNIK XIZMAT KO'RSATISH VA TA'MIRLASH ISHLARI

Omonova Zuhraxon Adxamjon Qizi
Oltiariq 2-Son Kasb Hunar Maktabi.
Ishlab Chiqarish Ta'limi Ustasi

Annotasiya: *Avtomobil elektr va elektron jihozlari tuzulishi, ularga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari xaqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Avtomobil elektr va elektron jihozlari, texnik xizmat ko'rsatish, yuqori, o'lchov, anjom, vosita, qurilma, saqlash, texnika.*

Dunyo bo'ylab avtomobillar eng ko'p yo'lovchilar va yuk hajmi sonini olib yuradi turli ishlab chiqarishni amalga oshiradi ularga mahsus jihozlarni o'rnatish bilan funksiyalar, turmush tarzimizga, madaniyatimizga, dam olishimizga xizmat qiladi, bir so'z bilan aytganda, ajralmas bo'lagiga aylandi zamonaviy sivilizatsiyaning bir qismi desak adashmaymiz.

Avtomobillarni elektr va elektron jihozlari tuzilishi, ularga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari, avtomobil sohasidagi texniklarning o'ziga xos bo'lgan bir qismidir. Bu sohada ish beruvchilar elektrik va elektronik sub'ektlarning nazorat va ta'mirlashini amalga oshirishlari uchun xususiy bilimlarga ega bo'lishlari kerak.

Elektr avtomobillar elektr energiyasidan foydalanadigan transport vositalaridir. Ularning tuzilishi traditsionallaridan farqli bo'lib, ularning elektrik motorlari, akselerator va boshqalar kabi elektronik jihozlari mavjud. Elektr transport vositalari, akkumulyatorlar yordamida energiyani saqlaydigan va elektrik motori orqali kuchlantiradigan qurilmalardan iborat bo'lgan. Elektronik jihozlar esa, avtomobildagi barcha elektrikli va elektronikli tizimlarni birlashtiradigan va nazorat qiladigan qurilmalardir.

Elektr energiya iste'molchilar sonining ko'payishi, ularning quvvatini ortishi avtomobillarda elektr ta'minot, ishga tushirish, o't oldirish, yoritish tizimlarini shakllanishiga olib keldi. Avtomobillarda turli xil nazorat-o'lchov asboblari keng ko'lamda ishlatila boshlandi. Elektr ta'minot tizimi generator, kuchlanish rostlagichi va akkumulyatorlar batareyasidan iborat. Juda uzoq muddat davomida avtomobillarda asosan o'zgarmas tok generatorlari ishlatildi. Elektron sanoatning rivojlanishi va bu sohada erishilgan muvaffaqiyatlar avtomobillarda yarim o'tkazgichli to'g'rilagichlarga ega bo'lgan o'zgaruvchan tok generatorlarini ishlatish imkonini berdi. O'zgaruvchan tok generatorlari o'zgarmas tok generatorlariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo'lib, xususan ularning ishlatish jarayonidagi ishonchlilik va chidamlilik darajasi ancha yuqori, o'lchamlari nisbatan kichik bo'lgan holda katta quvvatga ega, tannarxi ancha past va hokazo.

Elektr va elektron jihozlarni tuzatish va ta'mirlash ishlari, elektrik va elektronika sohasida mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Ularning asosiy vazifalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

1. Diagnostika va muammo aniqlash: Avtomobillarda yuzaga keladigan elektrik va elektronik muammo va nosozliklarni aniqlash uchun diagnostik vositalardan foydalanish. Bu vositalar avtomobilning kompyuter tizimiga ulanish imkonini beradi va muammo haqida ma'lumotlar olishga yordam beradi.

2. Elektronik jihozlar va avtomobilning elektrik tizimini ta'minotlarga ulanish. Bu, elektrikli motorlar, akkumulyatorlar, invertorlar, kabel va elektronik kontroller kabi elementlarni o'z ichiga oladi.

3. Muayyan elektronik jihozlarning yoki elektr avtomobillarning ta'mirlashini va almashtirishini amalga oshirish. Bu, yozuvli devorlar, sensorlar, elektronik boshqaruv qurilmalari va boshqalar kabi jihozlarning almashtirishini o'z ichiga oladi.

4. O'rganish va yangilanishlar: Elektrik va elektronika sohasidagi yangiliklarni, texnologik o'zgarishlarni, yangi jihozlar va qurilmalarini o'rganish va ulardan foydalanish.

5. Xavfsizlik va tahlil: Avtomobillarni elektrik va elektronik jihozlarini o'rganish va ularga bo'lgan xavfsizlikni ta'minlash. Elektronik sistemlarning xavfsizligini aniqlash, qo'llanish xatoliklarini tahlil qilish va ularni bartaraf qilish.

Bu jarayonlar uchun avtomobillar elektr va elektronik jihozlarini tuzatish va ta'mirlash bo'yicha mutaxassislar va xususiy vositalar talab qilinadi. Ularning bilimi va tajribasi, muammo aniqlash, ta'mir va ta'minot ishlarini yaxshi amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Hozirgi zamon avtomobil dvigatellarida siqish darajasi, aylanishlar chastotasining o'sishi bilan birga tejamkorligini oshirish, chiqindi gazlar zaharliligini kamaytirish masalalarigabo'lgan talabning kuchayishi o't oldirish tizimlaridagi yuqori kuchlanish qiymatini 1,5-2 baravar oshirish zaruratini tug'ildi. Klassik yoki kontaktli o't oldirish tizimining imkoniyati cheklanganligi sababli bu muammoni hal qilish uchun o't oldirishning yangi tizimlari ishlab chiqildi, xususan kontakt-tranzistorli, kontaktsiztranzistorli, mikroprosessorli o't oldirish tizimlari shular jumlasidandir. Avtomobillarning yoritish tizimi bir tomondan harakat havfsizligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan haydovchi va yo'ovchilarga ma'lum qulaylik yaratish vazifasini ham bajaradi. Avtomobil transporti vositalari sonining ortib borishi va ular harakatining tobora tig'izlashishi yo'l-transport hodisalarining keskin ko'payishiga olib keldi. Davlat avtomobil nazorati to'plagan ma'lumotlarga ko'ra bu noxush hodisalarning 60% dan ortiqrog'i ko'rinish yaxshi bo'lmagan sharoitlarda (ya'ni tun, tuman) sodir bo'ladi. Bu, avtomobillarda gomofokal va elipssimon faral, yoritishni avtomatik rostlovchi tizimlar, tumanga qarshi faralar, galogen va ksenon lampalarning joriy qilinishiga olib keldi. Yaqin kelajakda avtomobillarning yoritish tizimida yarim o'tkazgichli yorug'lik chiqaruvchi elementlar, suyuq kristallar va boshqa turdagi yangi yorug'lik jihozlarni ishlatish mo'ljallanmoqda.

Avtomobillar elektr va elektron jihozlari tuzulishi, ularga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari, elektr transport sohasida keng qo'llaniladigan muhim mavzu bo'lib, bu yo'nalishda ko'plab tushunchalar mavjud.

1. Elektr avtomobillar: Elektr avtomobillar, batareyalar orqali ishlaydigan elektr motorlari yordamida ishlaydigan avtomobillar hisoblanadi. Ular, benzinli yoki dizel motorlarga nisbatan kam emissiyaga ega bo'lib, energiya samaradorligi yuqori bo'lishi bilan bilinadi. Elektr avtomobillarning elektron tuzilmalari, batareyalar, elektr motorlar, invertorlar, elektronika va boshqa komponentlardan iborat bo'lishi mumkin.

2. Batareyalar: Elektr avtomobillarda batareyalar, energiya saqlash va o'zaro aloqani ta'minlash uchun muhim element hisoblanadi. Tugri tanlangan batareyalar, avtomobilning ishlab chiqish masofasini, tezligini va energiya oqimini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Bu batareyalar ko'plab li-ion (litiy-ion) batareyalar, nikkell-marganet batareyalar yoki boshqa xil turlarda bo'lishi mumkin.

3. Elektronika: Elektr avtomobillar o'zida yuqori darajada elektronika ishlatadi. Bunda, batareyalarning boshqaruv sistemlari, elektronik boshqaruv paneli, elektronik bog'lovchilar va boshqa tizimlar ishlatiladi. Elektronika, avtomobilning batareyalaridan keladigan energiyani boshqa elektronik apparatlar uchun moslashtirish, yanada samarador energiya ishlatish va tashqi tarmoqlarga aloqani ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

4. Ta'mirlash va texnik xizmat: Elektr avtomobillarning ta'mirlash va texnik xizmati, ularning elektronika va elektr jihozlari tuzatish va o'zgarishlarni amalga oshirishga oid bo'lgan ishlar bilan bog'liq. Bu, batareyalar, elektr motorlar, invertorlar, bog'lovchilar va boshqa komponentlarning ta'mirlashini, diagnostik sinovlarini, o'zgarishlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Elektr avtomobillar va ularga texnik xizmat ko'rsatish sohasidagi tushunchalar va bilimlar tez-tez o'zgarib borayotgan sohalar bo'lib, yangi texnologiyalar va yechimlar keng qo'llanilayotgan misollar mavjud. Shuning uchun, texnik xizmat ko'rsatuvchilari va ta'mirlash ustalari, elektr avtomobillar va ularga bog'liq yangiliklarni kuzatib borish va yangi o'rganishni davom ettirishga muhtoj bo'ladi.

Avtomobillarga elektr va elektron jihozlarni tuzish, ularga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari, avtomobil sohasidagi yangiliklar va texnologiyalarning o'zgarishi bilan muhim bo'lgan bir mavzu. Bu sohada ko'p kompaniyalar, xususan avtomobil ishlab chiqaruvchilari va xizmat ko'rsatuvchilari, yangi elektr mobil modellarini ishlab chiqarish va ularga xizmat ko'rsatish uchun xizmat tarmoqlarini rivojlantirishadi.

Elektr avtomobillar va ularning elektron jihozlari tuzilishi, odatda, elektrik energiyasi iste'mol qiluvchi motorlardan, batareya tizimidan, boshqaruv panelidan va elektronik boshqaruv sistemidan iborat bo'ladi. Bu komponentlar avtomobilning elektrik ishlab chiqarish, o'zaro aloqalar, energiya saqlash va o'zgaruvchanlikni boshqarish imkoniyatlarini ta'minlayadi.

Elektr avtomobillarning tuzilishi va jihozlari xususiyatlariga qarab, ularga xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari turli darajada bo'ladi. Ba'zi oddiy ta'mir ishlari, masalan,

batareya o'zgarishlari, elektrik ishlab chiqarish tizimini tekshirish va boshqarish panelidagi moslamalar bilan bog'liq muammo yechish, avtomobilning zaryadlovchi portini ta'mirlash va boshqarish kabi ishlarni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, mushinachi va texnik xizmat ko'rsatuvchilari, muhim ta'mirlash va diagnostika ishlari bilan ham shug'ullanishi mumkin. Bu, elektrikli motorlarning, batareya tizimlarining, elektronik boshqaruv sistemlarining va boshqa jihozlarning ta'mirlashini o'z ichiga oladi. Bu jarayonda, avtomobilga tegishli dastur va tizimlarni tekshirib chiqish, muammo aniqlash va ularni bartaraf etish, komponentlarni almashtirish, yangi jihozlar o'rnatish va elektronik to'xtash holatlarini tahlil qilish kabi amallar o'tkazilishi mumkin.

Ushbu sohada xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar, xizmat tarmoqlari, avtomobillarni ta'mirlash va diagnostika qilish uchun xususiy jihozlar va dasturlarni taqdim etishadi. Bundan tashqari, ularga elektrikli avtomobillar bo'yicha mutlaqo yangilashgan xizmat ko'rsatish xizmatlari, batareya tizimlari uchun shuhrat qilingan o'zaro almashinuv va GPS tizimlari, energiya saqlash taktikalari, ularga xizmat ko'rsatishning yangi usullari va boshqalar kabi maslahatlar beriladi.

Elektron sanoatning rivojlanishi natijasida tannarxi arzon, o'lchamlari kichik, yuqori haroratlarga chidamli va ishonchiligi baland bo'lgan kremniy yarim o'tkazgichlar asosida yasalgan to'g'rilagichlarining paydo bo'lishi avtomobillarda, o'zgarimas tok generatorlariga xos bo'lgan kamchiliklardan holi bo'lgan o'zgaruvchan tok generatorlarini keng ko'lamda ishlatish imkonini berdi.

Barcha bu tuzilish, xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari, elektr avtomobillar sohasining rivojlanishiga bog'liqdir. Kompaniyalar va xizmat ko'rsatuvchilar, yangi texnologiyalar va avtomobillar turlarining o'sishi bilan birgalikda muhandislik va yetarli yetishmovchilikni oshirish uchun xilma-xillikni amalga oshirishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xaydarali Fayzullayev, Azamat Mirtemirov. Avtomobil dvigateling moylash tizimiga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari texnologiyasi. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. 2023/2/9

2. Sahtarov, X. A. O., & Fayzullayev, X. (2022). Alternativ yoqilg'ilarda ishlaydigan avtomobil konstruksiyalari tahlili. Academic research in educational sciences, 3(4), 1080-1087.

3. Qobulov, M. A. O., & Abdurakhimov, A. A. (2021). Analysis of acceleration slip regulation system used in modern cars. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(9), 526-531.

4. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/3316>

5. <https://cyberleninka.ru/article/n/avtomobillarga-texnik-va-servis-xizmat-ko-rsatish-usullari>

ZUBTURUM O'SIMLIGINI MEDA-ICHAK KASALIGIDA QO'LLANILISHI

Meliboyeva Shoxista Sharofiddin qizi

Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot unverseteti

farmakalogiya kafedراسi assistenti

Po'latova Mexriniso Xamza qizi

Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot unverseteti talabasi

bexruzmehriniso@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu maqolada barglarning xamiri yoki pyuresi barglaridan qaynatilgan pulpa, zaharli ilon chaqishi, davolash, o'simlikning shifobaxsh xususiyatlari, o'simlik me'da shirasining ishlab chiqarilishini normallashtirish uchun oshqozon-ichak trakti kasalliklari va boshqalar to'g'risida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *burglar, xamir, pyure, pulpa, zahar, ilon, davolash, o'simlik, shifobaxsh, o'simlik, me'da, shira, oshqozon-ichak, kasalliklar*

Ko'p yillik o't o'simligi qisqa bila n o'simlik ildizpoya va rozet bazal barglar. Gullar katta to'plangan zubturums silindrsimon boshqoq, uzunlik 2-5 sm.Yo'l bo'ylab o'sadi qirg'oqlar, nam va suv ostida o'tloqlar, qumloq tuproqlarda. Zubturum urug'lari va eng muhimi - barglar sinovdan o'tkaziladi va qadimgi dorivor anglatadi. Urug'lar o'z ichiga oladi shilliq, oqsil va taninlar moddalar, aucuban, yog'li yog ', fermentlar, qatronlar. 10 g maydalangan urug'lar 100 ml qaynoq suvga quyiladi va shilimshiq olinadi, bu qo'llaniladi, infuziya va suzishdan keyin, yallig'lanish uchun olinadi oshqozon. Zubturum ildizi ekstrakti ari va boshqa chaqishlar uchun ichkarida buyuriladi, hasharotlar Zubturum barglari yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega, nafas olish organlari kasalliklarida, buzilishlarda analjezik ta'sir ovqat hazm qilish organlari (diareya, oshqozon-ichak traktining katarasi). Zubturum preparatlari tonik ta'sirga ega, ishtahani rag'batlantiradi, qondagi gemoglobinni oshirishga yordam beradi. O'simlik ekstrakti anti-sklerotik xususiyatga ega harakat, xolesterin miqdorini kamaytiradi qon. Dorivor vosita sifatida zubturum dan olingan an'anaviy tibbiyot uzoq vaqtdan beri qo'llanilgan infuziya shaklida. Barglari sifatida ishlatiladi gemostatik va yaralarni davolovchi vosita, zarbalar, kesishlar, xo'ppozlar, burun uchun qon ketishi. Yangi barglarning xamiri yoki pyuresi barglaridan qaynatilgan pulpa

ishlatiladi yaralarni, zaharli ilon chaqishini va shishishni davolash uchun; ari va asalarilarning chaqishi natijasida yuzaga kelgan. Yaralarni davolashda, pastasini qo'llash tavsiya etiladi ezilgan barglar, uni yangi barg bilan yoping; bir vaqtning o'zida qaynatma yoki sharbatni oling qichitqi o'tidan (yoki shunga o'xshash harakatda, qonni tozalovchi o'simlik).

O'simlikning shifobaxsh xususiyatlari

Zubturumning xom ashyosi ko'plab foydali moddalarni o'z ichiga oladi: fitonsidlar, polisakkaridlar, fermentlar, vitaminlar (C, K), organik kislotalar, pektinlar, taninlar, glikozidlar, achchiq, saponinlar, mis, sink. Boy kimyoviy tarkibi dorivor o'simlikka gemostatik, o'rab qo'yuvchi, antiseptik, regenerativ, yallig'lanishga qarshi, antispazmodik va ekspektoran ta'sir ko'rsatishga imkon beradi. Bundan tashqari, o'simlik me'da shirasining ishlab chiqarilishini normallashtirish uchun oshqozon-ichak trakti kasalliklari uchun ishlatiladi.

Zubturum xomashyosiga asoslangan infuziyalar, damlamalar va preparatlar terining har qanday shikastlanishini (kuyishlar, aşınmalar, tishlashlar, dermatitlar, xo'ppozlar) va ginekologik kasalliklarni davolash uchun ishlatiladi. Ichki foydalanish uchun dorilar (sharbat va Pantagluclide) gastrit, oshqozon yarasi, enterokolit, fermentopatiya va disbakterioz uchun buyuriladi. Zubturum pnevmoniya, ko'k yo'tal, bronxit va boshqalar uchun ekspektoran sifatida buyuriladi.

Boshqa dorilar singari, hamroh kontrendikatsiyaga ega:

- individual intolerans;
- o'tkir bosqichda oshqozon-ichak kasalliklari.

Ehtiyotkorlik bilan bolalar, homilador va emizikli ayollar foydalanishlari kerak.

Barglarni yig'ish va pishirish xususiyatlari

Katta zubturum xom ashyosi gullash davrida, may-avgust oylarida yig'ib olinadi. Barglar ehtiyotkorlik bilan kesiladi, yuviladi va havoda yoki quritgichda quritiladi (50° C dan yuqori bo'lmagan haroratda). Tabiiy sharoitda quritishda dorivor xom ashyoni quyosh nuri va kekiishdan himoya qilish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun barglar soyabon bilan qoplangan va vaqti-vaqti bilan aylantiriladi.

Tayyor xom ashyo yaxshi gazlangan joyda, mato yoki qog'oz qoplarda yoki yog'och qutilarda 2 yildan ortiq bo'lmagan muddatda saqlanadi.

Infuziyalar yoki damlamalar quritilgan zubtutum barglaridan tayyorlanadi.

Infuzionni tayyorlashning ikkita varianti mavjud:

1 osh qoshiq. l. ezilgan xom ashyo 1 stakan issiq suv (90°S) bilan quyiladi va 15 daqiqaga qoldiriladi. Keyin infuzion filtrlanadi va suv bilan 200 ml ga keltiriladi.

4 osh qoshiq. l. Quruq yo'ldosh o'ti 500 ml issiq suv bilan quyiladi va termosda 2,5 soatga qoldiriladi. Infuzion ichimlik suzilishi kerak.

Tayyor infuzion 1 osh qoshiq ishlatiladi. l. Ovqatdan 40 daqiqa oldin, kuniga 3-4 marta.

Qaynatma biroz boshqacha tayyorlanadi: 1 osh qoshiq. l. xom ashyo suv bilan quyiladi va keyin kamida 15 daqiqa davomida suv hammomida saqlanadi. Tayyorgarlikdan so'ng ichimlik suzilishi kerak.

Doktor maslahati

Zubtutum barglarini o'zingiz tayyorlashingiz yoki dorixonada xarid qilishingiz mumkin. Har holda, dori-darmonlarni tayyorlash uchun tasdiqlangan retseptlardan foydalanish tavsiya etiladi. Tananing salbiy reaksiyasini oldini olish uchun siz foydalanish bo'yicha ko'rsatmalarga rioya qilishingiz va komponentlarning belgilangan hajmlari va nisbatlaridan oshmasligingiz kerak.

Zubtutumning xususiyatlari

Katta zubtutum barglari sifatida ishlatiladi:

- yarani davolash
- yallig'lanishga qarshi
- gemostatik
- og'riq qoldiruvchi
- bakteritsid agenti.

Zubtutumdan foydalanish

Infuziyalar va damlamalar c hinordan tayyorlanadi. Misol uchun, dorixonalar briketlarda zubtutum barglarini sotadilar, ularda siz suv infuziyalarini tayyorlashingiz mumkin. Barglarning qaynatmasi oshqozon-ichak trakti kasalliklari, shu jumladan oshqozon va o'n ikki barmoqli ichakning oshqozon yarasi uchun ishlatiladi. Zubtutum sharbati past kislotali gastrit va surunkali kolit bilan yordam beradi. Oshqozon yonishi uchun quyidagi tayyorgarlik tavsiya etiladi:

- zubtutum barglari - 20 g katta zubtutum
- Seynt Jonning go'shti o'ti - 20 g
- romashka inflorescences - 5 g.
- Infuzionni tayyorlang, 1 osh qoshiqni oling. kuniga 3 marta qoshiq.

Qizilo'ngach kasalliklari uchun quyidagi to'plamni ham tavsiya qilish mumkin:

- zubtutum barglari - 2 qism
- quritilgan o't - 3 qism
- romashka gullari - 2 qism
- celandine o'ti - 1,5 qism
- Seynt Jonning go'shti o'ti - 2 qism
- kalendula gullari - 2 qism
- Kentavr o'ti - 1 qism
- jo'xori urug'lari - 5 qism
- ezilgan gul kestirib - 5 qism.

To'plamga (2-3 osh qoshiq) qaynoq suv (500 ml) tushiring, uni bir kechada termosga joylashtirish yaxshidir. Keyin suziladi, ovqatdan keyin kuniga 5-6 marta 40-50 ml iliq holda ichiladi. Aralashmaning ta'mi uchun asal va limon qo'shishingiz mumkin, lekin shakar emas! (Zaykin D.)

GERDning kuchayishi yoki remissiyasi davrida o'simlik preparatlari buyurilishi mumkin:

- romashka (gullar) - 5 g
- Seynt Jonning go'shti (o't) - 20 g
- katta zubtutum (barglari) - 20 g.
- 1 osh qoshiq infuzionni oling. Ovqatdan 15-20 daqiqa oldin kuniga 3-4 marta qoshiq.

(Privorotskiy V.F., Luppova N.E.)

Gastrit, enterit, enterokolit bilan og'rigan bolalar uchun tavsiya etilgan dorivor o'simliklar to'plamini bu erda ko'rish mumkin.

Xalq tabobati va dorivor o'simliklardan foydalangan holda past kislotali gastritni davolash uchun bu yerga qarang.

Qabziyatni dorivor o'simliklar bilan davolash uchun bu yerga qarang.

Oshqozon kislotaliligiga zubtutumning ta'siri

Yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega bo'lgan katta zubtutum oshqozon sekretsiasini normallantiradi va me'da shirasining zararli ta'siridan himoya qiladi.

Zubtutum katta. Qo'llash mumkin bo'lmagan holatlar

Qon ivishining kuchayishi va qon phtilarinin shakllanishiga moyilligi bo'lgan odamlarga davolanish paytida zubtutum preparatlarini qabul qilish tavsiya etilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'XATI:

1. Джалилов, Ф. С., Болтаев, М. М., & кизи Мелибоева, Ш. Ш. (2022). BROCCOLINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI. Журнал химии товаров и народной медицины, 1(3), 194-205.

2. Meliboeva, S., Boltayev, M., & Jalilov, F. (2022). The effect of broccoli sprouts on diabetes mellitus and the gastrointestinal tract. Science and innovation, 1(D5), 81-87.

3. Болтаев, М. М., Шарипова, Э. М., & Мелибоева, Ш. Ш. (2022). ПЕРВЫЕ ЛЕЧЕБНО-БОТАНИЧЕСКИЕ САДЫ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА. ИТМОИЙ FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 96-100.

4. Boltayev, M. M., Sh, M. S., & Jalilov, F. S. (2023). PREPARATION AND DRYING OF BROCCOLI HERBS (BRASSICA OLERACEA L.). Электронне видання мережне Редакційна колегія: проф. Котвіцька АА, проф. Владимірова ІМ, проф. Георгіянц ВА, проф.

Перехода ЛО, проф. Журавель Ю, проф. Колісник СВ, доц. Криськів ОС, проф. Власов СВ, ас. Смелова НМ, ас. Григорів ГВ, 19.

5. https://turist.edu.yar.ru/metodika/metodika_turizm/lekarstvennie_travi_ch3.pdf

6. <https://ooo-sun.ru/blog/podorozhnik-lekarstvennoe-rastenie-poleznye-svoystva-kak-zavarivat-sovety-vracha/>

MAKTABGA TAYYORLASHDA BOLALARNI O'QISH VA YOZISHGA O'RGATISHNING AHAMIYATI

Jabborova Marifat Qodiraliyevna

Farg'ona davlat universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi, p.f.f.d., (PhD).

Annotatsiya: *Maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy vazifasi bolalarga har tomonlama tarbiya berib, ularni maktabda o'qiy oladigan qilishdan iborat. Bu esa o'z navbatida maktabdagi o'qish ishlari bilan bog'chadagi ta'lim-tarbiya ishlari o'rtasida muayyan izchillik bo'lishini taqozo etadi.*

Kalit so'zlar: *umumrivojlantiruvchi, alifbogacha davr, alifbo davri, alifbodan keyingi davr, barqaror diqqat, idroki, taffakur, xotira, xayol hamda tasavvur, irodaviy sifatlar.*

Аннотация: *Основная задача организации дошкольного образования – дать детям всестороннее образование и дать им возможность учиться в школе. Это, в свою очередь, требует определенной последовательности между школьным обучением и воспитанием в детском саду.*

Ключевые слова: *общее развитие, доалфавитный период, алфавитный период, послеалфавитный период, устойчивое внимание, восприятие, мышление, память, воображение, волевые качества.*

Annotation: *The main task of organizing preschool education is to provide children with a comprehensive education and give them the opportunity to study at school. This, in turn, requires a certain consistency between schooling and kindergarten education.*

Key words: *general development, pre-alphabetic period, alphabetic period, post-alphabetic period, sustained attention, perception, thinking, memory, imagination, volitional qualities.*

Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining mazmuni maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maktabga kirishda teng boshlang'ich imkoniyatlarni ta'minlash muammosini hal qilishga qaratilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotining bo'lajak tarbiyachilari bolaning shaxsini rivojlantirishga alohida ta'sir ko'rsatadilar, chunki ular bolaning ijodiy rivojlanishini amalga oshirilishiga, o'z-o'zini takomillashtirishiga hissa qo'shadilar.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarga o'qish va yozishni o'rgatishning boshlang'ich bilimlarni berish, ya'ni bolalarga so'z haqida tushincha berish, so'zlardan gaplar tuzishga o'rgatish, gaplarni so'zlarga ajratish va ular tartibini aytishga (so'zlarni qismlarga, bo'g'inlarga ajrata olishga) o'zbek tilidagi unli va undosh tovushlarni aytish va ularni so'zlarda tahlil qila olishga, o'rgangan harf va tovushlardan bo'g'in yasay olishga, harf elementlarini yozishga va hokazolarga o'rgatish lozim. Bola maktabga borgunga qadar

shunday malakalarga ega bo'lishi, uning maktabda muvaffaqiyatli o'qishining garovi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida, oilada o'qish va yozishga o'rgatish umumrivojlantiruvchi yo'nalishga ega bo'lib, u bolada fikr yuritish qobiliyatini, axloqiy-irodaviy estetik va boshqa shaxsiy sifatlarni rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Bolalarni maktabgacha tarbiya tashkilotlarida, oilada o'qish va yozishga o'rgatish - maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning muhim sharti deyish mumkin. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari bolalarni boshlang'ich sinflarda o'qishini muvaffaqiyatli boshlab ketishlari uchun o'qish va yozishga o'rgatishda, savodga tayyorlashga o'rgatish davrining vazifalarini, mazmuni va uslubiyotlarini juda yaxshi bilishlari kerak.

Maktabda bolalarni o'qish va yozishga o'rgatish 3.5 oy davom etadi va u uch davrni - alifbogacha davr, alifbo davri, alifbodan keyingi davrlarni o'z ichiga oladi.

1-davr. Alifbogacha bo'lgan davr 3-7 kun davom etadi va bu davr ichida bolalar nutqi rivojlantiriladi, gaplarni so'zlarga, so'zlarni bo'g'inga va hokazolarga ajratishga o'rgatiladi.

2-davr. Bu alifbo davri hisoblanib, bunda bolalar o'zbek tilidagi barcha tovushlar va ularning harf belgilari bilan tanishadilar.

3-davr. Alifbodan keying davr 10-12 kun davom etib, bunda bolalar hamma tovush va harflarni o'rganib oladilar. Bu davrga kelib, bolalar endi alifbodagi hikoyalarni, she'rlarni, sujetli rasmlarni va rasm ostidagi yozuvlarni, gaplarni o'qiy oladigan bo'ladilar. Chunki alifbodan keyingi davrning maqsadi hamma bolalarda bo'g'inlab to'g'ri o'qish malakasini hosil qilishdan iboratdir.

Maktabda bolalarni yozishga o'rgatish o'qishga o'rgatish bilan bir vaqtda olib boriladi. Ammo bolalar maktabda tez va puxta savod chiqarishlari uchun poydevor bog'cha ostonasida qurilgan bo'lishi kerak. Aytish lozimki, maktabga qadam qo'ygan bolalar tez savod chiqarishga qiziqadilar. Shu bois, agar bolalar maktab ta'limiga yaxshi tayyorlangan bo'lsa, o'qish va yozish jarayonini osonlik bilan o'zlashtiradilar. Bu fikr quyidagi parchada o'z tasdig'ini topganligini ko'ramiz. "Birinchi sinfga 6 yoshdan o'qishga borgan bolada yonidagi bolaga nisbatan jismonan, ruhan va aqlan tayyorgarlik bo'lmasa, bu bolada mutelik, qo'rqqoqlik, o'z kuchiga ishonmaslik, noshudlik avj oladi, boshqalar oldida u o'zini kamsitilgan his qila boshlaydi".

Maktabga borish bolalar hayotida yangi bir dunyo hisoblanadi. Endi ularning faoliyatlarida turli o'zgarishlar yuz beradi. Odatda, maktab yoshidan boshlab bolalarning asosiy faoliyatlari, vazifalari o'qish hisoblanadi. 6-7 yoshli bolalar uchun yangi faoliyat bo'lgan o'qish ularning yangi sifat, yangi xususiyatga ega bo'lishlarini taqozo eta boshlaydi. Endi o'qish faoliyati uchun bolalarda barqaror diqqat, o'tkir zehn, mustahkam xotira va tafakkur, yaxshi nutq, iroda shuning bilan birga mustaqillik, ishchanlik, batartiblik sifatlari tarkib topgan bo'lishi kerak.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy vazifasi bolalarga har tomonlama tarbiya berib, ularni maktabda o'qiy oladigan qilishdan iborat. Bu esa o'z navbatida

maktabdagi o'qish ishlari bilan bog'chadagi ta'lim-tarbiya ishlari o'rtasida muayyan izchillik bo'lishini taqozo etadi. Bundan tashqari, bog'chada bolalarning jismoniy o'sishlariga qanchalik e'tibor berilsa, ularning aqliy, axloqiy o'sishlariga ham shunchalik e'tibor beriladi. Bolalarni maktabga chiqishlari doimo nazarda tutilib, ular bilan o'tkaziladigan ta'limiy faoliyatlarda bolalarning idroki, diqqati, taffakur va xotiralari, xayol hamda tasavvurlari, irodaviy sifatleri doimiy ravishda rivojlantirib boriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar nutqini o'stirishga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki bolalarnutqining qay daraja rivojlanganligi ular maktabda o'qishga qanchalik tayyor ekanliklarini ko'rsatuvchi ishonchli dalil bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun tayyorlov guruhiga bolalarni maktabga tayyorlashda ularning o'z ona tilini yaxshi, puxta o'rganishlariga, ya'ni so'z boyligi orttirishlariga, to'g'ri talaffuz qilishlariga, to'la hamda to'g'ri jumla tuza olishlariga alohida ahamiyat berish kerak. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligida bolalarni maktabga tayyorlashda ularning qiziqishlariga jiddiy e'tibor beriladi.

Katta guruh bolalari uchun maktab hayoti doimo qiziqarli hisoblanadi. Shu bois tarbiyachi va ota-ona bunday qiziqishni qo'llab-quvvatlashi va yanada orttirib borishi kerak. Buning uchun esa maktab va unda o'qish haqida qiziqarli suhbat o'tkazish hamda yaqin atrofda joylashgan maktabga sayohat uyushtirish foydalidir. 6-7 yoshga to'lish davri go'daklikning tugashi va o'smirlikning boshlanish davriga to'g'ri keladi. Ana shu davrdan boshlab bolalarni uzluksiz o'qishiga o'tishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bolalar 1-sinfga borar ekanlar, ular savod chiqarishga puxta hozirlik ko'rgan va o'qish malakasini egallashga yaxshi tayyorlangan bo'lishlari kerak. Shuning uchun 6 yoshli bolalar bilan olib boriladigan ta'lim - tarbiyaviy ishlar bolalarda madaniy nutq saviyasini oshirishga, fonematik eshituv diqqatini rivojlantirishga, ona tiliga qiziqishini tarbiyalashga, so'zni tovush jihatdan tahlil qila olish malakasini shakllantirishga qaratilmod'i lozim. Shuningdek, bolalar tovushlarni ko'rinishiga qarab bir - biridan farqlashga, so'zdagi urg'ularni belgilay olishga, gaplarni so'zlarga ajratishga, berilgan 2-3 ta so'zdan gap tuzishga va ularning ketma-ketligini ayta olishga o'rgatishi kerak. Bolalar o'zbek tilidagi barcha harflarni bilib olishlari va kesma harflardan so'z va gaplar tuzib uni o'qiy olish malakalariga ham ega bo'lishlari lozim. Erilgan va tuzilgan so'zlarni bo'g'inlarga ajratishga o'rgatish ishining asosiy mazmunini tashkil qiladi.

Katta guruhlarda nutq bolalar uchun dastlabki o'quvmanbayi hisoblanadi. Tarbiyachi va ota-ona bolalarni og'zaki nutqqa haqiqiy til fani sifatida munosabatda bo'lishga hamda bolalarga so'zlarni tovush jihatdan tahlil analiz qilishga o'rgatadi. Maslan, Ikki so'zdan iborat gap tuzish "Qo'g'irchoq chiroyli", "Qo'g'irchoq o'tiribdi", "Qizcha o'ynayapti", ularni so'zlarga ajratib, tartib bilan aytib chiqish (birinchi so'z - qizcha, ikkinchi so'z - o'ynayapti kabi). Uch-to'rt so'zdan iborat, ko'makchisiz va bog'lovchisiz gap tuzish. Masalan, "Qizcha gul teryapti", "Qizcha koptok o'ynayapti", "Qizcha koptokni uloqtirib o'ynayapti" va boshqalar. So'zlar tartibini ko'rsatib, aytib berish 1-so'z nima, ayt, 2- so'z nima, ayt, 3-so'z nima, ayt, 4-so'z nima, ayt. So'zlarning hammasini qo'shib ayt.

Gap va so'z haqidagi tushunchalarni (grammatik qoidasiz) amaliy mashqlar davomida mustahkamlab borishda so'zlarni bo'g'inlarga ajratish masalan: o-na, o-ta, ech-ki, e-lak, che-lak, ol-ma, ol-xo'-ri, va hokazo hamda bo'g'inlardan so'zlar tuzish ona, ota, elak, chelak, olma, olxo'ri . Uch va to'rt bo'g'indan iborat so'zlarni ochiq bo'g'inli so'zlarga ajratish (ma-shi-na, cccche-lak-cha, bay-roq-cha va boshqalar.

Bolalarni unli va undosh harf va tovushlar bilan tanishtirish.

Bolalarni yozuvga o'rgatish. Buning uchun bolalarnikatak daftari bilan tanishtirish va bu daftarga kvadrat, to'g'ri to'rtburchak, doira uchburchak hamda oval shakllarini chizib, shtrix qilishga o'rgatish lozim. Shundan so'ng birinchi sinf yozuv daftari bilan tanishtirish, katak va yozuv daftarning varag'i, sahifasi, qatori, chizig'i haqida tushuncha berish va bolalar qo'lini yozuvga o'rgatish. Shunday qilib dastur vazifalarini amalga oshirish tarqatma va namoyish etiladigan ko'rsatiladigan materiallar, ta'limiy (didaktik) o'yin va mashqlar asosida amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 uil 13 maydagi 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 uil 20 apreldagi PQ -2909-son "Oliy ta'limni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

3. M.Q.Jabborova Bo'lajak tarbiyachilarni pedagogik faoliyatiga tayyorlash ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida TDPU Ilmiy xabarlar. 2022\ 12-son ISSN 2181-9580 (13.00.00 №32.)

4. M.Q.Jabborova The impotance of communicative speech in improving the pedagogical training of future educators. «Science and innovation» International scientific journal volum 2 issue 2 February 2023 uif-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | scientists.uz8f-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 <https://doi.org/10.5281/zenodo.768257>.

5. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti. Toshkent sh., 2020-yil 22-dekabr, 802-son.

6. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr 2022.

7. Djamilova N.N Maktabgacha ta'limda metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi. O'quv Qo'llanma.

8. Djurayeva B. R., Umarova X. A., Tojiboyeva H.M., Nazirova G. M. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini takomillashtirishning pedagogik tizimi" / monografiya // Toshkent, Real print. – 2017.

9. Жабборова М.Қ "Мақтабгача таълимда инноватсион ёндашув" "Самарқанд вилоятини инноватсион ривожлантириш:муаммо ва ечимлар". -79-81, 2020-йил.

10. Jabborova Marifat "The role of activity in the process of education and upbringing of preschool children" Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 12, Issue 1, January 2023 SJIF 2022 = 8.179 A peer reviewed journal.

11. Mirzajonova, E.T. (2023). INKLYUZIV TA'LIM OLAYOTGAN BOLALARNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK O 'RGANISH. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(28), 185-192.

12. Topvoldieva, M. E. (2022). To the Question of the Effectiveness of Socio-Cultural Adaptation of Children With Special Needs. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 3, 89-94.

13. Topvoldiyeva, M.E., & Adxam o'g'li, X. A. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ МЫШЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ, ОБУЧАЮЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(1), 217-225.

14. Mirzajonova, E. T., & Parpiyeva, O. R. (2022). Modern special preschool education: problems and solutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 9, 100-106.

15. Мирзажонова, Э., & Машарипов, Д. (2023). СПЕЦИАЛЬНОЕ ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 137-144.

16. Мирзажонова, Э. (2023). EARLY DIAGNOSTICS AND PERSONALITY COGNITIVE DEVELOPMENT CORRELATION AS THE FACTORS OF THE EFFICIENCY OF TEACHING. Scientific Journal of the Fergana State University, (2), 24.

17. Мирзажонова, Э.Т. (2023). ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И УСЛУГ ДЛЯ СЕМЕЙ С ДЕТЬМИ, ИМЕЮЩИХ ОСОБЕННОСТИ В РАЗВИТИИ, НА БАЗЕ МАХАЛЛИ. Академические исследования в современной науке, 2(20), 108-116.

18. Mirzajonova, E. T. (2022). To study the practical problems of attention and memory processes in children with speech defects. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 9, 130-135.

19. Мирзажонова, Э.Т. (2021). АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ. In VIII Махмутовские чтения. Интеграция региональной системы профессионального образования в европейское пространство (pp. 301-306).

20. Мирзажонова, Э. Т. (2020). Системность социокультурной адаптации детей с особыми потребностями как условие эффективности. In Актуальные вопросы современной психологии, конфликтологии и управления: взгляд молодых исследователей (pp. 5-15).

21. Мирзажонова, Э.Т. (2020). ДИАГНОСТИКА И РАЗВИТИЕ НЕЙРОКОГНИТИВНЫХ ФУНКЦИЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА КАК УСЛОВИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ

ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 307-310).

22. Мирзажонова, Э. (2018). К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ. Scientific journal of the Fergana State University, (1), 23-23.

MNEMOTEXNIKA YORDAMIDA 1-SINF O'QUVCHILARINING NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Usmonova Odinaxon Sobirovna

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limning 1-sinf o'quvchilari uchun har xil janrdagi asarlarni o'rgatishda mnemotexnikadan foydalanishning samaradorligi yuzasidan fikr va mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *mnemotexnika, grammatika, she'riy asar, nutq texnikasi, vizual, assotsiatsiya, ta'lim berish, izchillik, texnologiya, muloqot, modellashtirish.*

Аннотация: *В данной статье высказаны мнения и комментарии по поводу эффективности использования мнемотехники при обучении произведениям различных жанров для учащихся 1 класса начальной школы.*

Ключевые слова: *мнемотехника, грамматика, поэтическое произведение, техника речи, наглядность, ассоциативность, обучение, системность, технология, общение, моделирование.*

Abstract: *In this article, opinions and comments on the effectiveness of using mnemonics in teaching works of various genres for students of the 1st grade of primary education are expressed.*

Key words: *mnemonic, grammar, poetic work, speech technique, visual, associative, teaching, consistency, technology, communication, modeling.*

1-sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish jarayonida quyidagi muammolar ko'proq kuzatiladi: gapdagi so'zlarni muvofiqlashtira olmaslik, grammatik jihatdan to'g'ri gapira olmaslik, ovoz talaffuzining buzilishi va diktsiyaning yomonligi. 1-sinf o'quvchilari yodlash texnikasi va usullarini bilishmaydi. Ular istaksiz ravishda she'r o'rganishadi va matnlarni takrorlaydilar. She'rlarni yodlash ularga qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli, 1-sinf o'qituvchilari oldida nafaqat o'quvchilarni o'z fikrlarini izchil, grammatik ifodalashga o'rgatish, balki, birinchi navbatda, nutq faoliyatiga qiziqishini uyg'otish, juda muhimdir. Shu maqsadda ta'lim berishda e'tirof etilganlar bilan bir qatorda samaradorligi aniq bo'lgan ijodiy innovatsion usullar va texnologiyalardan foydalanish juda muhimdir. K.D.Ushinskiyning fikricha, "Bolaga noma'lum beshta so'zni o'rgating - u uzoq vaqt va behuda azob chekadi, lekin yigirmata so'zni rasmlar bilan bog'lang va u ularni tezda o'rganadi". Biz boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qiziqarli bo'ladigan va shu bilan birga ularning nutqini samarali rivojlantiradigan hamda aqliy rivojlanishiga hissa qo'shadigan bunday texnologiyani tavsiya etmoqchimiz. Bunday texnologiya, bizning fikrimizcha, esda saqlashni osonlashtiradigan, qo'shimcha assotsiatsiyalar hosil qilish orqali xotira hajmini oshiradigan va ularning nutqini rivojlantirish muammolarini kchik yoshli o'quvchilar uchun qiziqarli tarzda hal qilishga imkon beradigan mnemotexnika texnologiyasidir.

T.B.Polyanskaya. L.V.Omelchenko mnemonikani yodlashni osonlashtiradigan va qo'shimcha assotsiatsiyalar hosil qilish, o'yin shaklida o'quv jarayonini tashkil qilish orqali xotira hajmini oshiradigan turli xil texnikalar tizimi sifatida belgilaydi. Mnemonikani o'qitishning maqsadi nutqning har tomonlama rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan xotira, tafakkur, tasavvur, diqqatni rivojlantirishdir. Mnemonikani o'zlashtirish uchun o'qituvchilarga maktabda seminarlar, amaliy mashg'ulotlar o'tkazilishi, uslubiy va didaktik materiallar tayyorlanishi lozim. Mnemonikadan foydalanish hozirgi vaqtda dolzarb bo'lib, ushbu pedagogik texnologiya nutqni rivojlantirishga juda katta yordam beradi. Mnemonik belgilar nutq materialiga imkon qadar yaqin bo'ladi. Masalan, archa yovvoyi hayvonlarni, uy esa uy hayvonlarini bildiradi. Mnemonika texnologiyasi nutqni rivojlantirish muammolarini hal qilishda yordam beradi. Ya'ni dialog va monologlarda nutqning ko'nikmalarini shakllantirish (rasmlar, suhbatlar, hikoyalar yozish, badiiy adabiyotni qayta hikoya qilish va boshqalar) uchun muhimdir.

Mnemetexnika - muloqot va ta'lim jarayonida nutqni mustaqil ravishda rivojlantirishga qodir. Texnologiyadan foydalanish samaradorligi ma'lum shartlarga bog'liq. Masalan, vizual modellashtirishning turli usullaridan foydalanish. Monologik nutqning eng qiyin turi tasviriy hikoyani yig'ish va ijodkorlik elementlari bilan qayta hikoya qilishdir. Bunda o'quvchi mavzuning belgilarini ajratib ko'rsatishga qodir bo'lishi kerak. Ta'riflovchi hikoyani tuzish bosqichida ular so'zlarni bildiruvchi belgilarni mnemonik jadvallarga kiritishadi. Masalan, savol belgisi yoki qaysidir narsaning tasviri ko'rinishidagi belgini ko'rganlarida, o'quvchilardan obyekt yoki obyektning nomlash so'raladi. Keyin bolalar rangni belgilashadi. Bundan tashqari, mnemojadvallardan foydalanish yordamida quyidagilarga erishiladi: atrofdagi dunyo haqidagi bilim kengaydi; lug'at boyligi oshadi; uyatchanlikni yengishadi; o'zlarini erkin tutishni o'rganadilar. Yuqorida aytilganlarning barchasi kichik yoshli boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun muayyan turdagi nutqni rivojlantiruvchi faoliyatdir.

Xulosa qilib aytganda, mnemetexnikadan foydalanish nafaqat 1-sinf o'quvchilari uchun, balki, 2-4-sinf o'quvchilari uchun beriladigan turli xil asarlarni o'rganish jarayonida ham qo'llash juda o'rindidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. T.V.Bolsheva: Ertakdan o'rganish. Mnemetexnika yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkurini rivojlantirish. nashriyot uyi: Detstvo-Press, 2005 yil Seriya: "Bolalik" dasturi kutubxonasi
2. T.Polyanskaya: Usuldan foydalanish mnemonika bolalarga ertak aytishni o'rgatishda maktabgacha yosh. nashriyot uyi: Detstvo-Press, 2010 yil
3. V.A.Kozarenko darslik Mnemonika Moskva 2007 yil.
4. Mnemonikon sayti (<http://www.mnemetexnika.narod.ru>)

5. Usmanova, O. S. (2022). National curriculum and new generation mathematics textbook. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(2), 11-16.
6. Sobirovna, U. O. (2022). The Use of Mnemotechniques in Teaching Younger Schoolchildren. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 446-450.
7. Usmonova, O. (2016). Ikkinchi sinf darsliklarida shartli belgilar. *Ta'lim va kasbiy mahorat. Ilmiy uslubiy maqolalar to'plami*, 1(06), 46-49.
8. Sobirovna, U. O. (2022). The Use of Mnemo Technique in the Textbook of Primary School Native Language and Reading Literacy. *International Journal of Culture and Modernity*, 17, 421-426.
9. Usmanova, O. S. (2022). A TEXTBOOK ON NATIVE LANGUAGE AND READING LITERACY, CREATED ON THE BASIS OF THE NATIONAL CURRICULUM. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(10), 48-54.
10. Usmanova Odinakhon Sobirovna. (2022). NATIONAL CURRICULUM AND NEW GENERATION MOTHER TONGUE AND READING TEXTBOOK. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(10), 176–183. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/NMBXR>
11. Усмонова, О. (2022). РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(Special Issue 3), 148-158.
12. Sobirovna, U. O. 1-sinf o'qish kitobidagi she'rlarni o'quvchilarga o'rgatish uslubiyoti. *Vashington. Innovation in the modern education system*, 1, 206-209.
13. Usmanova Odinakhon Sobirovna. (2023). THE USE OF MNEMONICS IN TEACHING PRIMARY SCHOOL CHILDREN THEIR NATIVE LANGUAGE AND READING LITERACY. *Academia Science Repository*, 4(05), 35–45.
14. Usmonova, O. (2023). 1-SINFLARDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGINI O'RGATISH VA TA'LIM TIZIMDA SAMARADORLIKKA ERISHISH. *Академические исследования в современной науке*, 2(11), 10-12.

NOBIOLOGIK IXTISOSLIK TALABALARIDA EKOLOGIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH

M.A.Maxammadiyeva

Mustaqil tadqiqotchi

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Annotatsiya: *Ekologik bilimlar nafaqat biologik yo`nalish talabalari uchun, balki barcha sohalarda tahsil olayotgan talabalarga birdek zarur va muhimdir. Ushbu maqolada nobiologik ixtisoslik talabalarida ekologik bilimlarni shakllantirishning bir qator metodologik asoslari, yo`nalishlari va samaradorligi muhokama etiladi.*

Kalit soʻzlar: *Ekologik bilim, o`qitish, oliy ta`lim, nobiologik ixtisoslik, metod.*

KIRISH

Bugungi kunda respublikamiz oliy ta'limida qo'llanilayotgan ekologik bilim berish texnologiyalari-uzluksiz yaxlit hodisa bo'lib, u jamiyat tomonidan qo'yilayotgan talablar va tahsil oluvchi zaruriyatidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan puxta loyihalashtirilgan va shaxsning ichki iqtidori va salohiyatiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

"Texnologiya"- ("texne"- san'at, mahorat; "logos"-ta'limot)- ta'lim jarayonini mahoratona tashkil qilish san'ati sifatida ham tushuniladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Forobiy fikricha, fan va umuman barcha bilimlar sub'ektiv xohish va istakdan emas, balki ularga nisbatan tobora oshib boradigan inson ehtiyojlari natijasida kelib chiqadilar. Forobiyning fanlar tasnifi Sharqda ham, Yevropada ham, kelgusidagi fanlar tasnifiga kuchli ta'sir o'tkazib, ular taraqqiyotida katta o'rin tutdi [3].

V.P. Bepalko pedagogik texnologiya – o'qituvchining mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik faoliyat muvaffaqiyatini kafolatlay oluvchi hamda talaba shaxsini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayonning loyihasi,-deb ta'riflaydi[1].

YUNESKO ta'rifi bo'yicha, ta'lim modellarini optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda, butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash tizimidir.

Atrof-muhitni muhofaza qilish orqali tabiatni asrash, havo, suv va tuproqning toza bo'lishiga erishish orqali oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanishiga erishish qulay hisoblanadi. Bu o'rinda aytish mumkinki, o'qitish tizimlari va shakllarini tanlash orqali o'qitish usullarini ham tanlash kerak. Chunki, o'qitish maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktabda, oliy ta'limda amalga oshirilishini bilamiz. Biroq, atrof- muhit muhofazasini o'qitishda atrof-muhitga o'zining ta'sirini ko'rsatuvchi kishilar asosan halq ommasi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham o'qitishning turini tanlashda aynan ana shu xalq ommasini ham o'qitish usulini topa bilish lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ekologik bilim berishni amalga oshirishda texnologik yondashuv pedagogik texnologiyalarni quyidagi turlarga ajratib, amalga tatbiq etishda qo'l keladi: "avtoritar", "erkin tarbiya", "antropotsentrik va pedotsentrik", "didaktotsentrik", "sotsiotsentrik", "shaxsga yo'nalgan", "faoliyatga yo'nalgan", "o'rta yo'nalgan". Pedagogik amaliyotda mazkur texnologiyalarning qo'llanilishi ekologik bilim berishning turli xil tizimlarida foydalaniladigan konseptual modellariga, ularning maqsadli yo'nalganligiga, mazmuniga va tamoyillariga bog'liq [1].

Ekologik bilim berish texnologiyalarining xarakterli jihatlari ta'lim sub'ektlarida izlanuvchanlik faoliyatining birgalikda amalga oshirilishidadir. Hissiy-obrazli muhokama va tanlov natijasida shaxslararo mustahkam hamkorlikdagi harakat vujudga keladi. Hamkorlikka oid qat'iy talablarning ishlab chiqilganligi uni o'quv jarayoni bilan birgalikda amalga oshishiga asos bo'ladi. Shu jumladan, ekologik bilim berish texnologiyalari tahsil beruvchidan muayyan pedagogik-psixologik mahorat va yuqori darajadagi fidoiylikni talab qiladi.

Ekologik bilim berish texnologiyalari talabalarning ekologik kompetensiyalarini rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib, o'qituvchi hamda talabalar orasidagi demokratik munosabatlarni ta'minlash imkonini beradi:

1. Talaba va o'qituvchi orasidagi munosabatlarni barqarorlashtirish;
2. Darsda hamjihatlikka asoslangan ijobiy muhitni vujudga keltirish;
3. Talabalarda ekologik tafakkur va o'z fikrini himoya qilish ko'nikmasini shakllantirish.

4. Pedagogik jarayonda o'qituvchi va talabalar orasida o'zaro tenglikka asoslangan munosabatlarni qaror toptirish kabilarda namoyon bo'ladi

Oliy ta'limda ekologik bilim berish texnologiyalarini amaliyotga tatbiq qilish jarayonida yangi mazmun va mohiyatga ega bo'lgan boshqaruv faoliyati yaratuvchanlik, ijodkorlikka intilish hissi bilan yo'g'rilgan. Bugungi kun o'qituvchisi ta'lim sifati va uzluksizligini ta'minlash va o'zining kasbiy darajasi va malakasini doimiy ravishda oshirib borishi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish asosida o'quv jarayonini uzluksiz takomillashtirib borishi, kasbiy masalalarni yechishga moyil bo'lishi shart.

Oliy ta'limning talabalari uchun atrof-muhitni eng ko'p ifloslovchi omillar – kimyo va energetika (issiqlik elektr stansiyalari) sanoati, transport vositalari hamda tabiiy holdagi vulqonlar otilishi kabilarni tushuntirish mumkin. Bunda respublikamizning kimyo sanoati asosan azotli, fosforli o'g'itlar olinishi bilan, qolaversa, fosforitdan ekstraksiya fosfat kislotalar olish, ularni konsentrlash jarayonlarida ftor azot oksidi, ftorli gazlar chiqishi [3], energetika sohasida ko'plab issiqlik elektr stansiyalarida kul va oltingugurt (IV) oksidi, vulqonlar otilishidan turli xil zararli, zaharli gaz va changlar atmosfera havosini ifloslashini aytib o'tish mumkin.

Eramizdan avvalgi VI asrda yashagan Xitoy faylasufi Konfutsiyning - "Aytsang unutam, ko'rsatsang eslayman, o'zim bajarib ko'rsam mohiyatiga yetaman" – degan falsafiy fikrlari asosida talabalarga kimyo fanini o'qiganligi uchun kimyoviy reaksiyalarni

ko'rsatish orqali tushuntirib, kimyo sanoatiga doir videofilmlar ko'rsatilishi bilan atrof-muhitni ifloslanishi to'g'risida tushuncha hosil qilinishi mumkin.

Hozirgi Yerning global isishida Ozon qatlami yemirilishini sabab qilib ko'rsatilishini ham bemalol Ozon uch atomli kislorod molekulasidan tashkil topganligi, uning ftor, xlor kabi oksidlovchilar ta'sirida yemirilishini izohli darajada tushuntirish mumkin [4].

O'qitish jarayonida hozirgi kunda zamonaviy pedagogik texnologiya qo'llanishi bilan talaba ongiga ekologik bilimni singdirish samara beradi. Agar yoshligidan, ya'ni, maktabgacha tarbiya muassasidan boshlab bilim berilsa, hattoki o'qitish usullari ham bolaga ko'nikma berishi osonlashadi, buning ahamiyatli tomoni shundaki, ushbu bola talaba bo'lgan davrida ham bilimlarni oson egallashiga erishiladi. Agar kompyuter texnologiyasi orqali animatsion programma asosida o'qitish amalga oshiriladigan bo'lsa, qisqa metrajli holatdagi, ya'ni taxminan 5-10 minutli videofilm yoki animatsion materiallardan foydalanish qulay bo'ladi. Bunda talabalar bilimini sinash imkoniyati ham yaratiladi.

Nazariy o'tilgan har bir mavzuga doir amaliy mashg'ulotlar bevosita o'sha mavzu ma'ruzasidan keyin o'tilishi bilan talabada bilim rivojlanishiga erishilishi mumkin.

XULOSA VA MUNOZARA

OTMlarda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish sohasidagi kompetensiyaviy yondashuvga ko'ra, talabalarni ekologik tarbiyalashda o'z kuchiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mustaqil fikrlashini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga talabalarda ekologik kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha xalqaro dasturlar, assisment topshiriqlarini tizimli qo'llash orqali ularning o'quv-biluv motivatsiyasini jadallashtirish muhim ahamiyatga egadir.

Bu esa talabalarda ekologik kompetensiyalarni rivojlantirishni shaxsning ekologik ongini shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik jarayon sifatida baholash mumkin. Unda amalga oshadigan ichki o'zgarishlar shaxs ongi strukturasi faoliyatini ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, ta'lim-tarbiya sifatiga ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Klarin M.V. Pedagogik texnologiyalar.-M.: Bilim, 2017.-276b.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2016. – 247 b.
3. Fozil odamlar shahri. Abu Nasr Forobiy Toshkent "A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi"-1993.
4. Jan-Jak Russo. Tan olish "Xorijiy klassiklar". / Perda. Rozanova M.N. va Gorbova D.A. - M.: "EXMO", 2012 yil.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Йулдашева Гулбахор Ибрагимовна

ФерГУ, ст. преп. кафедры информационной технологии

Хусанбаева Хуршида Хамидиллаевна

ФерГУ, студентка направления ИГИИ

Аннотация: В статье рассмотрено использование информационных технологий в образовании, как они открывают новые возможности для обучающихся и преподавателей, улучшая качество образования и делая его более доступным.

Ключевые слова: информационные технологии, интернет, электронные библиотеки, видеоматериалы.

В современном мире информационные технологии проникают во все сферы жизни, и образование не является исключением. Благодаря непрерывному развитию технологий и доступности информации, информационные технологии играют существенную роль в преобразовании образовательной системы. Они открывают новые возможности для обучающихся и преподавателей, улучшая качество образования и делая его более доступным.

Одним из главных преимуществ информационных технологий в образовании является расширение доступа к знаниям. Раньше учебный материал был ограничен учебниками, а доступ к экспертам и специализированной литературе был ограничен. Сегодня же учащиеся могут использовать интернет, электронные библиотеки, видеоматериалы и множество других ресурсов для получения информации и изучения различных предметов. Это позволяет им расширить свои знания и развить навыки самообучения.

Информационные технологии также способствуют улучшению качества образования. Современные образовательные программы могут быть интерактивными и адаптивными, а использование мультимедийных материалов, виртуальных экспериментов и симуляций помогает студентам лучше понимать и запоминать информацию. Кроме того, с помощью технологий можно проводить онлайн-тестирование и отслеживать прогресс каждого ученика, что позволяет преподавателям индивидуализировать обучение и предоставлять дополнительную поддержку тем, кто в этом нуждается.

Одной из основных тенденций в образовании с использованием информационных технологий является дистанционное обучение. Оно позволяет обучаться независимо от места проживания и географических ограничений. Студенты могут принимать участие в онлайн-курсах, вебинарах и взаимодействовать с преподавателями и другими учащимися через платформы электронного обучения.

Дистанционное образование также облегчает обучение взрослых, работающих людей и тех, кто имеет ограниченные возможности для посещения традиционных учебных заведений.

Однако, помимо всех преимуществ, информационные технологии в образовании также сталкиваются с некоторыми вызовами. Необходимость подготовки учителей к использованию новых технологий и интеграции их в учебный процесс является одним из главных. Некоторые преподаватели могут испытывать сопротивление к изменениям или не обладать достаточными навыками для эффективного использования технологий. Также в некоторых регионах мира доступ к достойным информационным технологиям и широкополосному интернету остается ограниченным, что создает неравенство в образовании.

Для решения этих проблем необходимо уделять большее внимание подготовке учителей. Образовательные учреждения должны предоставлять продолжительные курсы и тренинги, чтобы помочь преподавателям освоить новые технологии и интегрировать их в свою практику. Также важно разработать более доступные и экономически эффективные решения для учебных заведений с ограниченными ресурсами.

Правительства и образовательные организации должны сотрудничать для обеспечения доступа к информационным технологиям и широкополосному интернету во всех регионах. Инфраструктура должна быть развита, чтобы обеспечить стабильное соединение и доступ к цифровым ресурсам для всех учащихся и преподавателей.

Информационные технологии в образовании имеют огромный потенциал для преобразования учебного процесса и обогащения образовательного опыта. Они позволяют учащимся получать знания и навыки, необходимые для успешного функционирования в современном информационном обществе. Однако, для полной реализации этого потенциала необходимо продолжать инвестировать в развитие информационных технологий в образовании, обеспечивать доступность и эффективное использование этих технологий, а также обучать учителей, чтобы они могли максимально использовать их возможности.

Таким образом, информационные технологии в образовании играют важную роль в современном мире. Они расширяют доступ к знаниям, улучшают качество образования и способствуют развитию новых форм обучения. Однако, для полной реализации их потенциала необходима совместная работа преподавателей, учащихся, правительств и образовательных организаций. Только при условии взаимодействия и поддержки информационные технологии могут стать сильным инструментом для улучшения образования и подготовки нового поколения к вызовам будущего.

В Узбекистане информационные технологии играют все более значительную роль в образовании. Множество школ и университетов внедряют современные

технологии в учебный процесс, чтобы улучшить качество образования и подготовить студентов к требованиям современного информационного общества.

Одной из важных инициатив в области информационных технологий в образовании в Узбекистане является развитие электронных образовательных ресурсов. В рамках этой инициативы создаются электронные библиотеки, онлайн-курсы и другие цифровые материалы, которые становятся доступными для широкой аудитории студентов и преподавателей. Это позволяет учащимся получать актуальную информацию и использовать разнообразные образовательные ресурсы для углубленного изучения предметов.

Еще одной важной сферой применения информационных технологий в образовании в Узбекистане является дистанционное обучение. Онлайн-платформы и веб-конференции позволяют студентам из разных регионов страны получать высшее образование, не покидая свой родной город. Это особенно актуально для студентов, проживающих в удаленных или малонаселенных районах, где доступ к качественному образованию может быть ограничен. Дистанционное обучение также предоставляет возможность для профессионального развития и повышения квалификации взрослых.

Российские университеты активно развивают свои электронные платформы и системы дистанционного обучения. Многие из них предлагают онлайн-курсы и даже полноценные онлайн-программы, которые можно пройти удаленно. Это позволяет студентам выбирать образовательные программы, которые наиболее соответствуют их интересам и целям, а также гибко планировать свое обучение. Еще одной важной областью применения информационных технологий в образовании в Узбекистане является использование виртуальной и дополненной реальности. Виртуальные экскурсии, тренажеры и симуляторы позволяют студентам погружаться в уникальные образовательные среды и получать практические навыки в безопасной и контролируемой обстановке. Это особенно важно для обучения в медицинских и технических областях, где практический опыт играет важную роль.

В заключение можно сказать, что информационные технологии становятся все более важным компонентом образования в Узбекистане. Они позволяют расширить доступ к образованию, улучшить качество образовательного процесса и предоставить студентам новые возможности для саморазвития и профессионального роста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ;

1. Малинина Л. А. Основы информационных технологий: учебник для Вузов. М. : Издательский дом «Феникс», 2012.
2. Йулдашева, Г., & Йўлдошева, М. (2022). Использование информационных технологий в организациях. *Scientific progress*, 3(3), 477-480.

3. Yuldasheva, G. (2022). D. Begmatova Zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish. International Academic Research Journal, 57-61.
4. Yuldasheva, G. (2023). Ta'lim jarayonida ijtimoiy tarmoqlarning tutgan o'рни. Golden brain, 1(30), 144-147.
5. Ibragimovna, Y. G. (2023). The use of interactive whiteboards in the educational process and its important aspects. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(8), 209-212.
6. G.I.Yuldasheva. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik.1-qism. Farg'ona 2023.
7. Yuldasheva, G., & Yo'ldosheva, M. (2023). Axborotlashuv va yoshlar tarbiyasi. Scholar, 1(32), 205–209.
8. G.I.Yuldasheva., M.Otamirzayeva (2023). Ta'lim muhitida axborot texnologiyalarining o'рни. Международный научный журнал «Научный импульс». № 10(100), 118-121.

YURTIMIZ TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING TUTGAN O'RNI

Gulbahor Yuldasheva

FarDU, Axborot texnologiyalari kafedrasida katta o'qituvchisi

To'xtamatova Zilola

FarDU, TSMG yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yurtimiz ta'lim tizimidagi yangiliklar hamda ushbu jarayonda axborot texnologiyalarning o'rni haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, texnologiya, zamonaviy texnologiya, pedagog, o'quvchi, bilim, ko'nikma, dars jarayoni.*

KIRISH

Hozirgi kunda ta'limni rivojlantirish unda sifat darajasini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalarni qo'llanilishi keng tarqalgan metodik qo'llanmalardan biriga aylandi. Bugungi kunda innovatsion texnologiyalarni talimda kiritilishi ta'lim jarayonini osonlashtirdi desak adashmaymiz. Mustaqilligimizdan so'ng "Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga binoan ta'lim sifatiga e'tibor yanada kuchaydi. Unda o'qituvchi bilim malakalarini oshirish o'quvchilar, talabalar bilan ishlashda yetarlicha bilim va malakalarga ega bo'lish uchun alohida kurslar tashkil qilindi. Ushbu kurslar asosan ta'limda innovatsion qurilmalar ya'ni kompyuter imitatsion modellarni dars jarayonlarida foydalanish hamda zamonaviy texnologik qurilmalardan keng ko'llamda ishlatilish imkoniyatlarini berdi. So'nggi yillarda xorijiy tillarni o'qitishda yangi axborot texnologiyalarini qo'llash savol miqiyosida ko'tarildi.

Hozirgi davrda ta'limni axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi, mana shu sababli barchamiz «yangi pedagogik texnologiyalar» atamasini ishlata boshladik. Bir misol, shaxsiy kompyuter ta'limning imkoniyatlarini butunlay o'zgartirib yubordi. Internet laptoplar ta'lim tizimiga yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bo'yicha yanada kattaroq imkoniyatlar yaratib berdi. O'zbekistonning mustaqilligi sharoitlarida ta'lim tizimini isloh qilish birinchi navbatda ta'lim va tarbiya tizimiga ilg'or axborot texnologiyalarning tatbiq etish bilan bog'liq.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ma'lumki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari mikroelektronika, hisoblash texnikasi (apparatli vositalar va dasturiy ta'minotlar), elektroaloqa va antoelektronika-mikroprosessorlar, yarimo'tkazgichlar va optik tolali kabellar sohalaridagi kashfiyotlar bilan bog'liq. Bu kashfiyotlar ulkan axborotlarni ishlab chiqish va saqlashga hamda ularni kommunikatsiya tarmoqlari orqali tez tarqatish imkonini beradi. Kompyuterlarni bir-biriga ulash va ularni bir-biri bilan aloqa qilishga sozlash yangi kuchli texnologik tizimni umumiy protokoldan foydalanuvchi tarmoq axborot sistemalarini yaratishga imkon beradi. Ular odamlarni, ularning uylarini va idoralarni birlashtiradi hamda juda qisqa vaqt ichida ulkan topshiriqlar sonini ishlab chiqadi va bajaradi. Bu axborotlardan foydalanish xususiyatini va

kommunikasiya tuzilishini tubdan o'zgartiradi. Shu bilan birga kompyuter tarmoqlari Yer sharining barcha nuqtalari bilan aloqa qilish imkonini beradi. Ta'lim tizimi uchun bu o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida kommunikasiya uchun yangi imkoniyatlar yaratib beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning yangiligi va o'ziga xosligi insoniyat rivojlanishi nuqtai nazaridan ular deyarli insoniyat faoliyati barcha sohalariga kirib borishi, ulardan cheklanmagan joylar va maqsadlarda foydalanish mumkinligidan iborat. Shu kabi axborot-kommunikasiya texnologiyalari uch yo'nalishda ilgari bo'lmagan juda katta samara bilan insoniyat rivojlanishi jarayonidagi to'siqlarni yengib o'tish imkon beradi:

1) Bilimlarni egallash yo'lidagi to'siqlarni yengish. Axborotlardan foydalanish natijasida ta'lim olish yo'lidagi inson imkoniyatlarini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega. Agar ta'lim kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga olib kelsa, axborotlar bilimlar to'plash jarayonining mazmunli jihatini ta'minlash uchun kerak bo'ladi. Internet va "Butun jahon tarmog'i" barcha ijtimoiy qatlamdagi insonlar uchun birdek axborot izlash kanali bo'lib xizmat qiladi.

2) Ijtimoiy hayotda ishtirok etish yo'lidagi to'siqlarni yo'qotadi. Internet tarmog'i orqali butun dunyo bilan aloqa qilish imkoniyati oxirgi yillarda ko'plab global fuqarolik tashabbuslarini tarqatishga imkon berdi. Misol uchun, ta'lim tizimida qayta aloqani ta'minlash harakati.

3) Iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish yo'lidagi to'siqlarni yo'qotadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalar va ular bilan bog'liq sohalar hamda ta'lim tizimi eng jadal rivojlanayotgan sektorlar hisoblanadi. Yangi axborot texnologiyalari axborotlar va aloqadan foydalanish imkoniyatini keskin kengaytiradi. Elektron pochta, elektron kutubxonalar – saytlar ta'lim tizimi uchun cheksiz imkoniyatlar beradi, har qanday chegaralarni yo'qotadi, dunyoning har qanday nuqtasidan o'quv va ilmiy axborotlarni olish imkonini yaratadi.

XXI asr - axborot texnologiyalari asri. Bugungi kunda boshqa sohalar qatorida ta'lim sohasida ham kompyuter texnologiyalari keng kirib keldi va bu ta'lim - tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishda va har tomonlama intellektual salohiyatni oshirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda hayotni axborot vositalarisiz, jumladan, internetsiz ta'savvur qilib bo'lmaydi. Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning aqliy mehnati, faollik va ijodiy fikrlashidan iborat bo'lgan ko'pqirrali va murakkab jarayon hisoblanadi. Dars samaradorligini oshirish ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda yo'lga qo'yish va yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llash bilan uzviy bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni tashkil etishdan asosiy maqsad o'qituvchilar va talabalar jamoasi hamkorligi izchilligini ta'minlash hamda uni aniq maqsadga yo'naltirilgan holda yo'lga qo'yishdan iboratdir. Bu ishda ham pedagogik, ham boshqaruv masalalari hal etiladi. Shuni qayd etish lozimki, pedagogik innovatsiyalar ishtirokchilari innovatsiyalarning yuzaga kelish, namoyon bo'lish va boshqarish jarayoni qonuniyatlari haqida metodologik, psixologik, pedagogik, texnologik bilimlarni puxta egallashi lozim. Aks holda pedagogik innovatsiyalar samarali natija bermaydi. Bizning fikrimizcha ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarni

boshqarish samaradorligi hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablaridan kelib chiqqan holda oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash sifati pedagogik innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etish shart-sharoitlariga, ta'limning an'anaviy usullari bilan maqsadga muvofiq ravishda uzviy qo'llashga bog'liq. Ayrim hollarda samarali bo'lgan an'anaviy usullardan voz kechish holatlari sodir

bo'lmoqda. Bu innovatsiyalarni tajribada sinalgan va ijobiy natija berib kelayotgan o'qitishga qarshi qo'yishdek sezilmoqda. Shuning uchun ham an'anaviy ta'lim tizimidagi ijobiy tajribalar innovatsiyalarga uyg'unlashtirilsa ma'qul bo'lar edi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki axborotlilik prinsipining dolzarbligi bir nechta omillar bilan tushuntiriladi. Axborotni qidirish, yig'ish, saqlash, qayta ishlash, o'zgartirish, taqsimlash va foydalanish prinsiplarini, uni qonunlarini o'rganadigan fan – informatika nuqtai-nazaridan qaraydigan bo'lsak, ixtiyoriy pedogogik texnologiyani axborot texnologiyalariga o'xshatishimiz mumkin, chunki, unda manbaa (pedagog), va axborot qa'bul qiluvchi (o'rganuvchi) bor. Ta'lim jarayonida yangi axborot texnologiyalarining qo'llanilishi o'qituvchilarning yaqin vaqtlargacha faqatgina axborotni o'quvchiga etkazib berish qobiliyati bilan o'lchangan baholash tizimini tubdan o'zgartirib yubordi. Bugunda o'qituvchining ma'lumotlilik, uning faqatgina kommunikatsion qobiliyatlari bilangina emas, balki kompyuterni axborot manbaasi sifatida ishlata olish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Bu nuqtai nazardan o'qituvchining ta'lim elektron resurslari (TER) sifati va ta'lim jarayonida qo'llashning samaradorligini baholashga qaratilgan analitik, proyektiv va prognostik qobilliyatlarining shakllanganligi juda muhimdir. TERda taqdim etilgan axborot ilmiyligi va taqdim etishga qulayligi, o'quvchining o'rganishga qulayligi va hokazalar umumiy didaktik prinsiplardan kelib chiqqan holda baholanishi kerak. Ta'limda zamonaviy axborot hamda pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchi eshitish, ko'rish, ko'rganlari asosida mustaqil fikrlash qiziquvchanlik, odob-ahloq, ijodkorlik, muloqot va estetik qobiliyatlarni rivojlantiradi. Bizning fikrimizcha ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarni boshqarish samaradorligi hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablaridan kelib chiqqan holda oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash sifati pedagogik innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etish shart-sharoitlariga, ta'limning an'anaviy usullari bilan maqsadga muvofiq ravishda uzviy qo'llashga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаев Ш., Амиров Д. Ўзбекистонда ахборот коммуникация технологияларининг ривожланиши шархи за 2006-2008: сборник научных трудов Координаторы: - Т. : ИСТП, 2008й.
2. Малинина Л. А. Основы информационных технологий: учебник для Вузов. М. : Издательский дом «Феникс», 2012.

3. G.I.Yuldasheva (2023). Ta'lim jarayonida ijtimoiy tarmoqlarning tutgan o'рни. Golden brain Multidisciplinary Scientific Journal, Volume 1 (Issue 30), 144-147.
4. G.I.Yuldasheva (2023). The use of interactive whiteboards in the educational process and its important aspects. Best Journal of Innovation in Science, Volume 8 (Issue 2), 209-212.
5. G.I.Yuldasheva., Z.Oxunjonova (2023). Ta'lim va tarbiya jarayonlarida axborot texnologiyalarining o'рни. Educational Research in Universal Sciences. Volume 2 (Issue 3), 984-986.
6. G.I.Yuldasheva., M.Otamirzayeva (2023). Ta'lim muhitida axborot texnologiyalarining o'рни. Международный научный журнал «Научный импульс». № 10(100), 118-121.
7. Yuldasheva, G. (2022). D. Begmatova Zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish. International Academic Research Journal, 57-61.
8. Мадаминов, Н. М. (2022). Таълимда информацион технологияларни ривожлантириш ва талабаларда касбий кўникмаларни шакллантириш. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 200-203.
9. Aldashev, I. (2021). The creation of simulation and game models in pedagogical process. Экономика и социум, (2-1 (81)), 45-48.

ПОРОКИ СЕРДЦА

Ширинова Зульфия Наврузбай кызы

Кыргызская государственная медицинская академия имени Иса Коноевич

Ахунбаева

Факультет: Лечебное дело

3-курс 39-группа

Анотация: *определение пороков сердца, классификация пороков сердца, пороки митрального клапана.*

Ключевые слова: *порока сердца, поражения клапана, синдром, ЭКГ, Эхо КГ*

Врожденные или приобретенные дефекты структур сердца (клапанного аппарата, перегородок сердца, магистральных сосудов), приводящие к нарушениям внутрисердечной и системной гемодинамики .

По локализации клапанного поражения:

- Пороки митрального клапана
- Пороки аортального клапана
- Пороки трехстворчатого клапана
- Пороки клапана легочной артерии
- Сложные пороки (наличие пороков сразу нескольких клапанов)

По характеру поражения клапана:

- Стеноз (сужение отверстия клапана)
- Недостаточность (неполное смыкание створок клапана)
- Комбинированные (= сочетанные) (сочетание на одном клапане стеноза и недостаточности)

Клинические проявления приобретенных пороков сердца:

- Синдром клапанного поражения
- Синдром первичного патологического процесса, приведшего к поражению клапанного аппарата (ревматизм, инфекционный эндокардит, атеросклероз и т.д.)
- Синдром сердечной недостаточности

Синдром клапанного поражения:

- Прямые признаки порока сердца
- обусловлены нарушением функции пораженного клапана и изменением кровотока через него
- Аускультация сердца (в т.ч., специальные приемы)
- изменение тонов, дополнительные тоны, шумы и/или их эквиваленты
- ФоноКГ(ФКГ), ЭхоКГ (визуализация клапана, выявление регургитации, оценка трансклапанного градиента), МРТ, СКТ, рентгеноконтрастная вентрикулография.

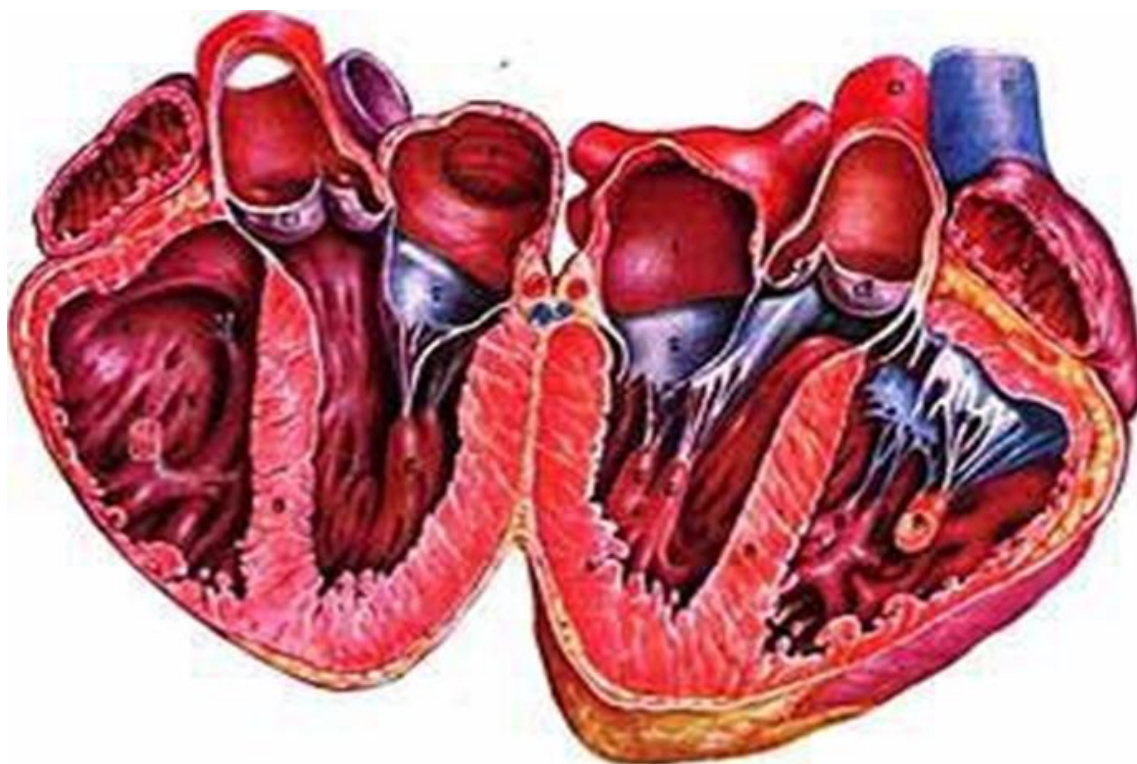
• Косвенные признаки порока сердца-вследствие компенсаторной гипертрофии и/или дилатации камер сердца и нарушений кровотока зависимых областей. Вследствие компенсаторной гипертрофии и/или дилатации камер сердца и нарушений кровотока в зависимых областях

- физикальные методы (изменение тонов сердца, выявление гипертрофии и дилатации отделов сердца при осмотре, пальпации и перкуссии),

- ЭКГ (гипертрофия отделов сердца, нарушения ритма),

- Рентгенография грудной клетки (увеличение отделов сердца, признаки легочной гипертензии, застоя в легких),

- ЭхоКГ (выявление гипертрофии отделов, оценка размера камер сердца) - СКТ, МРТ

Прямые признаки МС Аускультация. ФоноКГ.

• S1 - громкий хлопающий, м.б. ослаблен при полной потере подвижности створок;

• OS-Щелчок открытия МК – высокочастотный тон (S2--OS = 0,05-0,12”);

• Ритм перепела;

• Пресистолический шум;

• Протодиастолический шум (низкочастотный, рокочущий, убывающий);

• Диастолическое дрожание (кошачье мурлыканье) на верхушке – эквивалент протодиастолического шума;

Патофизиология МС (1):

Обструкция току крови из ЛПр в ЛЖ в диастолу → перегрузка ЛПр давлением →
Концентрическая гипертрофия ЛПр:

Субъективные симптомы (жалобы)- отсутствуют

Объективно : Аускультация: прямые признаки порока, перкуторные размеры
ЛПр не изменены (3 м/р слева),

ЭКГ: Гипертрофия ЛПр - (р-mitrale)

Эхо КГ: прямые признаки порока + гипертрофия ЛПр

Патофизиология МС (2-1):

↑ степени МС →

↑ предсердно-желудочковый градиент (a-v grad) на МК

онцентрическая ГЛПр Миогенная дилатация ЛПр →

→ етроградное повышение легочного венозного и капиллярного давления (j-
рецепторы) (венозная ЛГ)

→ ртериальная легочная гипертензия (ЛГ) (пассивная / активная)

Патофизиология МС (2-2):

Субъективные симптомы (зависят от a-v grad):

• Небольшой a-v grad -в покое симптомов нет. При физ. нагрузке - приступы
одышки, кашля (ЛГ). Кровохарканье (ЛГ).

• При нарастании a-v grad (Рлпр ≥ 25 mm Hg) и ЛГ – одышка в покое, ночная
пароксизмальная одышка, ортопное, отек легких.

Объективно: признаки дилатации ЛПр, легочной гипертензии.

- перкуторно: увеличение границ ОСТ слева в 3-м м/р (дилатация ЛПр), во 2 м/р
справа (ЛА)

- Аускультация : акцент и раздвоение Р2 , признаки застоя в легких (ЛГ).

-Пульс: малое наполнение (фиксированный СВ), фибрилляция предсердий
(дилатация ЛПр),

- ЭКГ: - р-mitrale, фибрилляция предсердий (дилатация ЛПр)

- Рентгенологические признаки ув-я ЛПр, легочной гипертензии, застоя в легких

- ЭхоКГ – дилатация полости ЛПр, градиент давления на МК, повышение
давления в легочной артерии

Патофизиология МС (3)

Артериальная легочная гипертензия (активная) →

Перегрузка давлением ПЖ →

Концентрическая гипертрофия ПЖ →

при Рла > 60 ↑ mm Hg — миогенная дилатация ПЖ →

Признаки ПЖ СН, относительная трехстворчатая недост-ть

Субъективные симптомы: Слабость, утомляемость при нагрузках
(фиксированный СВ)

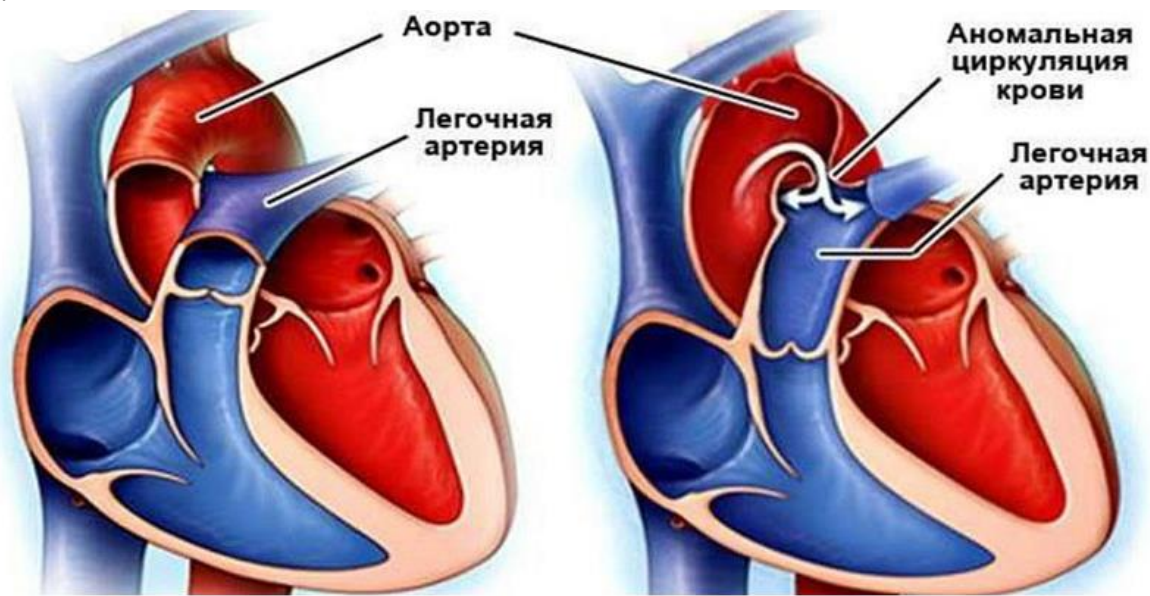
Объективно: признаки гипертрофии и дилатации ПЖ (сердечный толчок,
эпигастральная пульсация, ув-е АСТ)

- Признаки ПЖ СН (системная венозная гипертензия, периферические отеки, гепатомегалия, асцит)
- Признаки трехстворчатой недостат-ти (пульсация шейных вен, шум 3-х створчатой недостаточности, уменьшение тяжести одышки)

ЭКГ: ув-е ППр (p-pulmonale) и ПЖ

Рентгенологические признаки увеличения правых отделов

ЭхоКГ: гипертрофия и дилатация полости ППр и ПЖ, трикуспидальная регургитация

Митральная недостаточность: аускультация (прямые признаки)

S1 ослаблен;

S3 (увеличение кровотока через митральное отверстие в фазу быстрого наполнения ЛЖ) – при митральной недостаточности может не являться признаком декомпенсации СН;

Шум-(пан)систолический, сливающийся с S1, -лентовидный -дующий - высокочастотный -максимум на верхушке -радиация в левую аксиллярную область;

Патофизиология МН (1):

Ретроградный ток крови в ЛПр>перегрузка объемом ЛПр → ув. давления в ЛПр → эксцентрическая гипертрофия/ миогенная дилатация ЛПр>Объемная перегрузка ЛЖ ↓ Эксцентрическая ГЛЖ (зон Франка-Старлинга);

- Пациенты с умеренной МН остаются бессимптомными на протяжении многих лет

- Объективно: признаки эксцентрической гипертрофии ЛЖ, дилатации ЛПр

Патофизиология МН (2):

Объемная перегрузка ЛЖ →

Эксцентрическая ГЛЖ → ↑ → СВ

миогенная дилатация ЛЖ →

Пов-е КДД ЛЖ Пов-е КДД ЛПр →

Ретроградное пов-е давления в лег. венах и капиллярах (ЛГ венозная)

Симптомы ЛЖ СН:

Субъективные: одышка при нагрузке, пароксизмальная ночная одышка, ортопноэ, отек легких;

Объективно: акцент и раздвоение Р2 (ЛГ, укорочение фазы изгнания ЛЖ); легочный венозный застой/легочная гипертензия (симптомы ЛЖ СН);

ЭКГ: гипертрофия ЛПр и ЛЖ;

Рентгенография гр. клетки: ув-е ЛПр и ЛЖ, застой в легких;

Патофизиология МН (З):

ЛГ венозная → Легочная артериальная гипертензия →

Перегрузка давлением ПЖ →

Концентрическая гипертрофия/миогенная дилатация ПЖ → пов-е давл-я в ППр → эксцентр. гипертр/дилатация ППр → симптомы ПЖ СН

Субъективные симптомы: Слабость, утомляемость (СВ) ↓

Объективно: признаки гипертрофии и дилатации ПЖ (сердечный толчок, эпигастральная пульсация, ув-е АСТ)

Признаки ПЖ СН (системная венозная гипертензия, периферические отеки, гепатомегалия, асцит, гидроторакс)

ЭКГ, Рентгенография гр. клетки, ЭхоКГ: признаки ув-я правых отделов (гипертрофия и дилатация ППр и ПЖ)

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1.А.В. Тополянский., А.Л.Вёрткин., ПОРОКИ СЕРДЦА, М2019

2.Ф.И.Борис., А.В.Сай., Хирургия, М2005

SHAXS NAZARIYALARI

Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika fakulteti talabalari

Munisa Ibaydayeva
Guldana Ataniyazova

Annotasiya: *Maqolada shaxs nazariyalari hamda ularning kelib chiqishi haqida soʻz boradi.*

Kalit soʻzlar: *shaxs*

Jahon psixologiyasi fanida shaxs toʻgʻrisida oʻnlab nazariyalar, qarashlar, yondashuvlar mavjud boʻlishiga qaramay, inson kamoloti yuzasidan hanuzgacha umumiy bir fikrga kelinganicha yoʻq. Shu bois insonshunoslikda shaxsga oid bir qator terminlar, tushunchalar, atamalar qoʻllanilishi anʼana tusiga kirgan. Shaxs, inson, odam, kishi, subʼyekt, individ, individuallik, komil inson, shuningdek, unga taalluqli tipiklik va tipologik xususiyatlar shular jumlasidandir. Psixologiya fanida munosabatlar nuqtai nazaridan “subʼyekt – obʼyekt – subʼyektlararo”, “subekt – subʼyekt – obʼyektlararo” singari yondashuvlar mavjud boʻlib, ularning barchasi tabiiy va ijtimoiy shartlanganlik manbalaridan kelib chiqqan holda tahlil hamda talqin qilishga asoslangandir. Shaxsga oid psixoanaliz, analitik psixologiya, individual psixologiya, neofreydizm, begonalashish nazariyasi, gumanistik psixologiya, epigenetik nazariya, frustratsiya nazariyasi, rollar nazariyasi, ekzistensial psixologiya, tushunuvchan psixologiya, fransuz sotsiologik maktabi sobiq sovet psixologlarining har xil nazariyalari mavjuddir. Lekin bu oʻrinda shaxsning tuzilishi, uning tabiiy va ijtimoiy shartlangan xususiyatlari munosabati, tipiklik va tipologik jabhalar, ijtimoiylik va tarixiylik, filogenetik va ontogenetik tomonlari boʻyicha konsepsiyalar mohiyatini tahlil qilish masalasi ilmiy izlanishlarimizning maqsadiga kirmaydi. Xuddi shu sababdan ularning mazmuni, tuzilishi toʻgʻrisida mulohaza yuritish boshqa sahifalarga moʻljallanganligi tufayli nomlarini taʼkidlab oʻtish bilan qanoat hosil qilamiz, xolos. Uzoq va yaqin chet el psixologlarining qarashlarida kamolot ontogenetik nuqtai nazardan muayyan, qatʼiy bosqichlarga ajratilgan holda juda kam tadqiq qilingan. Shuning uchun biz shaxsan oʻzimiz taklif qilayotgan sxema boʻyicha mulohaza yuritimiz va kamol topish bosqichlari hamda ularning oʻziga xos xususiyatlarining mohiyatini ochib berishga harakat qilamiz. Ularni quyidagi davrlarga ajratib tahlil qilish maqsadga muvofiq: murtaklik (embrional), odam (individ), inson, shaxs, subʼyekt, komil inson. Shaxsning kamoloti murtaklik davrdan boshlanish toʻgʻrisidagi asosli fikrlar A. Vallon, D. Bromley tadqiqotlarida, ayrim psixologlar va psixofiziologlarning maqolalarida uchraydi, xolos. Shu narsani taʼkidlab oʻtish joizki, murtaklik davrining oʻziga xos xususiyatlarini aks ettirish imkoniyati muayyan darajada mavjud ekanligi nafaqat psixologlar, balki tabiatshunoslar, biologlar, fiziologlar tomonidan tavsiflab berilganligi, tibbiyot mutaxassislarining esa bu borada oʻzlarining qarashlari, yondashuvlari shakllanganligi nazariy mulohaza yuritish uchun asos boʻlib xizmat qila

oladi. Murtaklik davrini kamolot bosqichiga kiritgan tadqiqotchilar A.Vallon va D.Bromley bo'lib hisoblanadi. D.Bromley mazkur davrni quyidagi bosqichlarga ajratib tahlil qilishni tavsiya qiladi: zigota – embrional – homila – tug'ilish oldi. A.Vallon esa ontogenezning tarkibiy qismi sifatida uni kamolot bosqichi qatoriga kiritadi. Mazkur psixologlar murtaklik davrini insonning umumiy kamoloti nuqtai nazaridan tahlil qilmaydilar, balki ular ontogenezning (tug'ilgandan to umrning oxrigacha davr) tarkibiy qismi sifatida talqin etadilar, xolos. Ushbu davrning o'ziga xos tomonlari va xususiyatlarni psixologik jihatdan yoritib berishga intiladilar va bu yo'nalishda ma'lum bir yutuqqa erishishga muayyan bo'ladilar. Ularning ilmiy – amaliy mulohazalarini asosli dalil sifatida qabul qilgan holda bu boradagi o'z shaxsiy mulohazalarimizni bildiramiz. Buning uchun murtaklik davrining muayyan tarkiblardan iborat ekanligini izohlash va tavsiflashning o'zi kifoya. Jahon psixologlari va fiziologlarining fikriga qaraganda, mazkur kamolot davrining har bir bosqichi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ma'lum bir ma'noda qulay (sezitiv) palla sifatida muayyan funktsiya bajaradi. Murtaklikning zigota (urug'lanish) bosqichi eng mas'uliyatli davrlaridan biri bo'lib, u ham tabiiy (biologik), ham sub'yektiv (shaxsiy psixologik), ham ijtimoiy (sotsial) omillar ta'sirida vujudga keladi. Butun mas'uliyat onaning zimmasiga tushadi, binobarin, uning homilaga nisbatan munosabati, unga zarur shart – sharoitlar yaratishi, instinktiv xususiyatli himoya fiunksiyasining ishga tushishi, og'riq sezgilarining kuchayishi va ularga nisbatan chidam – bardosh, sabr sifatleri bilan qarama – qarshi tura olishlik zigota yashovchanligini ta'minlaydi. Onaning xotirjamligi, ayrim qiyinchiliklarni yengish hoxishining mavjudligi, tabiiy ehtiyojlarni qondirish darajasi, nozik ezgu niyatlar va shirin hissiy kechinmalar bilan band ekanligi zigotaning baquvvat o'sishga zamin hozirlaydi. Attraksiya (mahliyo qiluvchi) tuyg'ular olamiga onaning tortilganligi, stress (zo'riqish, tanglik) va affekt (g'azablanish) holatlariga berilmasligi, shijoat, hayajon, tashvishlanish hislaridan uzoqligi tabiiy go'zallik vujudga kelishiga imkon yaratadi. Organizmning sog'lomligi, tabiiy ehtiyojlar qondirilishi jismoniy o'sishning jadal borishi uchun puxta negiz yuzaga keltiradi, binobarin, komillikda dastlabki asos solinadi. Homilalik bosqichi bo'lg'usi shaxs uchun muhim ahamiyat kasb etib, jismoniy barkamollikning, asab tizimi, bosh miya katta yarim sharlari, hissiy bilish tana a'zolari paydo bo'lishining va o'sishning manbai vazifasini bajaradi. Ushbu bosqichda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq:

- homilaning jismoniy o'sishini uzluksiz ravishda ta'minlash uchun oqsillar, vitaminlar va boshqa turdagi ozuqalarga nisbatan tabiiy ehtiyojini qondirib turish;

- unga salbiy ta'sir etuvchi qo'zg'atuvchilardan saqlanish, ijobiy his –tuyg'ular uyg'otuvchi hodisalar to'g'risida ko'proq o'ylash;

- qaltis jismoniy va somatik harakatlardan o'zini tiyib turish, zo'riqishning uzluksiz ravishda oldini olish;

- homilaga sensor ta'sir o'tkazishni odatiy psixologik holatga aylantirish; - kontakt va distant muomala vositalaridan foydalanish;

- shaxslararo munosabatda muloqot maromlariga rioya qilish;

- bioritmika va psixometriya qoidalaridan og'ishmay foydalanish;

- ijtimoiy hodisalarga nisbatan loqaydroq munosabatda bo'lish.

Tabiiy ehtiyojlarni qondirish, zarur shart – sharoit yaratish, nafosat tuyg'ulari bilan hamkorlik, kun tartibi asosida faoliyat va xulq harakatlarini amalga oshirish ham tabiiy, ham ma'naviy go'zallikni shakllantiradi. Orzu, istak, tilak, xohish tuyg'ulari yordami bilan obrazlarni yaratish tashqi ta'sirning eng kuchli mexanizmi funksiyasini o'taydi. Hujayralar, neyronlar orqali kirib borayotgan axborotlar qanchalik nozik, nafis, go'zal bo'lsa, homilada go'zallikning ham tabiiy shakli, ham xarakterologik jabhasi o'z aksini topadi. Murtaklikning tug'ilish oldi bosqichi tashqi ta'sirga beriluvchanligi bilan boshqalaridan ajralib turadi, xuddi shu bois bunga alohida ahamiyat berish zarur. Homila o'zining tuzilishi, tana a'zolarining takomilligi, ularning maqsadga muvofiq harakati bilan chaqaloqqa juda o'xshab ketadi. Uning boladan farqli o'laroq tomoni ona organizmi orqali oziqlanish va nafas olishidir. Bu voqelik ilmiy tilda platsentar hodisa deb atalib, jamiiki narsa bir markazdan boshqarilishi yoki ta'minlanishini bildiradi. Homiladagi ideomotor (ixtiyorsiz) va motor (ichki yoki tashqi ta'sirga maqsadli javob reaksiyasi) harakatlari ortib borishi tug'ilishi tayyorgarligidan dalolat beradi. Ushbu xatti – harakatlar jajji odamning qarshilik ko'rsatishini, ziddiyatli vaziyat vujudga kelayotganligini anglatadi. Onaning u bilan muloqotga kirishuvi tarbiyaviy ta'sir o'tkazishning real alomati sifatida namoyon bo'ladi. Sezgir tibbiyot asboblari yordami bilan uni tekshirib turish dastlabki diagnostik va korreksion ishlarning debochasi hisoblanadi. Insonda yuz beradigan subsensor, subseptiv yuksak idrok shakllari tug'ilish oldi bo'sag'asida yorqin namoyon bo'la boshlaydi. Harakatning sur'ati, mazmuni, davomiyligi sifatleri bo'yicha bo'lg'usi chaqaloqning temperament xususiyatlarini va uning asab tizimi tipini aniqlash imkoniyati mavjud. Odam (individ)lik davri tug'ilganidan to unda nutq paydo bo'lgunga qadar vaqt birligini qamrab oladi. Uning muhim tomonlari mana bunday holatlarda ko'zga yaqqol tashlanadi:

- embrional davridagi plansentar tizimi o'rnini oral (mustaqil hazm qilish) egallaydi, ya'ni mustaqil nafas olish, qon aylanish va boshqalar tabiiy ravishda chaqaloqda yuz bera boshlaydi;

- tabiiy holatlarga va muhitga moslashish (adaptatsiya) tevarak – atrofni bilish boshlanganligidan dalolat beradi;

- har xil turdagi harakatlarni amalga oshirish, jismlarga chang solish, ularga intilish narsalarni bilishga nisbatan harakatini bildiradi;

- ota – ona va qarindosh – urug'larini tanish, sezgi, idrok, xotira jarayonlari o'sishini anglatadi;

- jismlarga razm solish, uning tuzilishi va rangi bilan qiziqishi yaqqol tafakkurning ifodasidir;

- unda emotsiya va hissiyotning paydo bo'lishi, muomalaga kirishi ehtiyojini namoyon etadi;

- emaklash, tik turishga intilish uquvining paydo bo'layotganligi fazoviy tasavvurni aks ettiradi. Mazkur davrda shaxslararo munosabatga kirishish, mikro va makro muhit xususiyatlari hamda holatlariga bolaning shaxsiy reaksiyasi, ulardagi o'xshashlik va farqni

ajrata bilish unin o'sishini bildiradi. So'z orqali narsalar va hodisalarni ifodalash hamda tushuntirish jarayoni yuzaga kelguniga qadar muomala, xulq, harakat orqali tabiat va jamiyatni sodda tarzda bilish amalga oshadi. Xuddi shu sababdan kamolotning dastlabki bosqichlaridan biri sifatida individuallik davri o'zini o'zi anglashga puxta negiz tayyorlaydi. Inson davri o'zini o'zi anglashdan boshlanib, jismoniy, aqliy va ijtimoiy kamolotga erishuv jarayoni amalga oshishi bilan tugallanadi. Ushbu davr insoniy hislatlarni etnik guruh a'zosi sifatida mukammal egallashi bilan boshqa taraqqiyot pallalaridan ajralib turadi. Alohidalikka oid xususiyatlar quyidagilarga o'z aksini topadi va u ikki bosqichdan iborat bo'ladi:

1. Nutqning paydo bo'lishidan to 6-7 yoshgacha:

- bolada fazoviy muvozanatning vujudga kelganligi;

- o'zini o'zi anglashdan iborat "Men" davrining mavjudligi;

- nutqda ona tili boyligidan unumli foydalanish imkoniyatining tug'ilishi; - milliy urf – odatlarga, xulq – atvor qoidalariga rioya qila olishi; - muomala maromi, ijtimoiy qadriyatlarni egallashi; - o'yin hamda faoliyatning boshqa turlarini o'zlashtirish negizida milliy va umumbashariy fazilatlarning shakllanganligi;

- individual – tipologik xususiyatlarning aniq namoyon bo'lishi; - barcha jihatlari bilan maktab ta'limiga tayyorgarligi;

- guruhiy hamkorlik uquvidan xabardorligi. 2. O'smirlik davri xususiyatlarining aks etishi:

- jismoniy jihatdan mukammallikka intilishning mavjudligi;

- faoliyat, xulq va muomala jarayonlarida tipologik xususiyatlarga erishilganligi;

- aqliy, axloqiy, xarakterologik xususiyatlari shakllanganligi;

- turli shakldagi va tuzilishdagi (tengqurlari, katta yoshdagilar, rasmiy va norasmiy, real) guruhlarda o'zini – o'zi anglashning namoyon qilishi;

- ijtimoiy hayotda va faoliyatda o'zini – o'zi tasdiqlashga imkoni borligi;

- ijtimoiy turmushning har bir jabhasida faollik ko'rsatishi;

- o'quv fanlariga differensial munosabatning qaror topishi; muayyan e'tiqod, dunyoqarash, shaxsiy munosabatning mavjudligi;

- tashqi ta'sirlarga beriluvchanligi, xulq – atvorga qat'iyatlik etishmasligi;

- fantaziya va o'ziga bino qo'yishning ustuvorligi va boshqalar.

Maktab

ta'limiga tayyorgarlik bosqichida to'plangan bilimlar ko'lami umrning qolgan yillarida kutilishi taxmin qilingan qismining yarmiga tengdir. Bundan keyingi davrda o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan bilimlar shaklan emas, balki mazmunan, sifat jihatidan boyib, takomillashib boradi, xolos. O'smirlik davrida insonga berilgan tabiiy imkoniyatlar ro'yobga chiqadi, ijtimoiylashuv, jismoniy o'sish jadallashadi, natijada etuklikka puxta shart – sharoitlar yaratadi. Tabiatga, jamiyatga va shaxslararo munosabatga nisbatan shaxsiy pozitsiya – munosabat vujudga keladi. Buning natijasida mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish, xulq - atvor va faoliyatni amalga oshirish imkoniyati tug'iladi. Bu holat kamolot ko'rinishini namoyish etadi, insoniy fazilatlar, hislatlar, sifatlar va xususiyatlar tarkib

topganligini bildiradi. Inson kamolotining shaxs davri etuklikning muayyan bosqichi hisoblanib, ijtimoiy hayot alohida ahamiyat kasb etadi va o'zining ko'rsatkichi bilan muhim rol o'ynaydi. Shaxs davri bir necha taraqqiyot bosqichlarini aks ettirib, unda ilk o'spirinlik, o'spirinlik va yoshlikni qamrab oladi. Uning birinchi bosqichi balog'at deb nomlanib, 15-16 yoshdagi o'g'il qizlarni o'zida jamlaydi. Bu bosqichda ushbu xususiyatlar ko'zga bevosita tashlanadi:

- jismoniy barkamollikning ifodalanishi;
- ruhiy jihatdan muayyan ko'rsatkichga erishganligi;
- ijtimoiy va ijtimoiy psixologik jihatdan muayyan yetuklikka erishuv; - xulq, faoliyat va muomala jarayonlarida individuallikning shakllanishi; - e'tiqod, dunyoqarash va pozitsiyada barqarorlikning mavjudligi.

Shaxs tarkib topishining ikkinchi bosqichi ixtisos egallash deb atalib, 17-18 va 21-23 yoshdagi barkamol yigitlar va bokira qizlardan tashkil topadi, kasbiy faoliyatni egallashning o'ziga xosligi bilan boshqa taraqqiyot pallalaridan ajralib turadi. Ushbu holatlar o'ziga xosligi bilan namoyon bo'ladi:

- bilimlar, ko'nikmalar va malakalar egallashdagi individuallik;
- faoliyatning individual uslubining paydo bo'lishi; - kasbiy motivatsiyaning ustuvorligi; - ma'naviy ehtiyoj, barqaror qiziqish, qat'iyat yetakchiligi; - mutaxassislikka murojaatning shaxsiy pozitsiyaga bo'ysunganligi; - kollej va oliy maktab muhitining o'ziga xosligining ular shaxsiyatida ifodalanish;

- amaliyotga va muhitga moslashishning sifat jihatdan tafovutlanishi.

Shaxs shakllanishining uchinchi bosqichi yoshlik davridan iborat bo'lib, ixtisosiy etuklikni o'zida aks ettiradi. Ko'pincha barkamollik alomatlari quyidagilarda ifodalanadi:

- kasbiy, ixtisosiy individuallik, betakrorlik, o'ziga xoslik yuzaga kelishi;
- kasbiy, ixtisosiy mahorat darajasiga erishuv;
- o'z sohasida tashabbuskorlik xususiyatini namoyish etish;
- ijtimoiy baholash ekspertizasi – tekshirish mezonlariga batamom mos tushishlik.

Shaxsning ma'lumot darajasiga qaramay, yuksak ko'rsatkichlarga erishuvi uning kamolotidan darak beradi. O'z sohasida kasbiy, ixtisosiy mahoratini namoyish etish yetuklikning yuksak darajasini bildiradi va jamoatchilik fikrida iliq iz qoldiradi. Tashabbuskorlik takliflari, ixtirolari sohadagi muvaffaqiyatni ifodalab berib, betakror shaxs ekanligini isbotlashga xizmat qiladi. Noyob kasb egasi, fenomenal qobiliyatli, iste'dodli yetuk shaxs shakllanganligi ijtimoiy – tarixiy voqelik sifatida yuksak baholanadi. Inson kamolotining navbatdagi davri sub'yekt darajasiga o'sib o'tishi mumkin emas, lekin uning ayrim xususiyatlarini egallash imkoniyatiga egadir. Sub'yekt o'zining mana shu xususiyatlari bilan shaxsdan tafovutlanadi:

- xulq – atvorda, faoliyatda, muomalada mustaqillikning ustuvorligi; - ijtimoiy hayotning har bir jabhasida shaxsiy pozitsiyaga egalik; - ilg'or insonparvarlik g'oyalari ilgari surish va originalligi, nostandartligi, innovatsion ekanligi bilan ajralib turishlik;
- g'oyalarni qaror toptirishda ob'yektiv va sub'yektiv to'siqlarni yengish.

Sub'yektning eng muhim ko'rsatkichi – bu professionalizmga erishuv va ijtimoiy – siyosiy etuklikni namoyish qilishdir. Nomdor mutaxassislar, fan va texnika, jamoat arboblari, ijodiy – tarixiy fikrlovchilar, siyosatchilar, davlat rahbarlari sub'yekt bosqichida faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Shuning uchun ushbu vaziyatda ommaviylikka erishishga intilish jamiyatning taraqqiyotini tezlashtirish sari yetaklaydi, fidoiy, toliqmas kishilar safini kengaytirishga xizmat qiladi. Komil inson g'oyasi insoniyatning asriy orzusi bo'lib hisoblanadi va ushbu darajaga erishish borliqni, tabiatni, jamiyatni bilishning muhim manbai sanaladi. Komil inson to'g'risida tasavvuf, so'fizim ilmiy maktablari muayyan ma'lumotlar to'plashga muvaffaq bo'lganlar, shuningdek, bu mavzuga oid qarashlar jahonning insonparvarlik g'oyalari bilan qurollangan allomalarning izlanishlarida alohida o'rin egallagan. Ularning nazariyalariga tanqidiy munosabatni bildirish mavridi bo'lmaganligi sababli faqat ta'kidlab o'tish bilan kifoyalanamiz. Aksincha, bu borada o'zimizning shaxsiy qarashlarimizni bayon qilamiz xolos. Bizningcha, hozirgi zamon nuqtai nazaridan mazkur muammoga yondashsak, komil insonlikni to'rt bosqichga ajratib talqin qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1. Inson kamolotining bu bosqichiga kelib o'zining sohasi bo'yicha piri ixtisos darajasiga erishadi. Buning natijasida etuk inson hayot va faoliyatda ijtimoiy – tarixiy psixologik namumna bosqichiga o'sib o'tadi, o'zining salohiyati bilan sohani taraqqiy ettirish manbaiga aylanadi. Individuallik namunasi milliy va insoniy ahamiyat kasb etadi, taraqqiyotni harakatlantiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Bu bosqichdagi insonlarning asosiy xususiyatlari quyidagilarda o'z aksini topadi:

- yuksak aql – zakovatga egalik, intellektual faoliyatda mahsuldorlik; - antipatsiya kundalik faoliyat mahsuliga aylanganlik, ya'ni amalga oshirish rejalashtirilgan faoliyat natijasining oldindan modelini yaratish;

- xulq, faoliyat, muomala jarayonlari o'z imkoniyatini oqilona baholash va o'zgaralar tomonidan xuddi shunday darajaga erishish;

- sohaga oid talant va salohiyatning amaliy ifodalanishini ta'minlash.

2. Ixtisoslararo bilimdonlik komil inson kamolotining navbatdagi yuksak bosqichi bo'lib, hozirgi davrda bir necha sohalar bo'yicha mukammal bilimlarga, qarashlarga egaligi bilan tavsiflanadi. Sohalarining kengayishi tufayli bu darajaga erishish imkoniyati tobora cheklanib bormoqda, chunki fan va texnika jadal suratlar bilan o'sishi, axborotlar salmog'ining soniya sayin ortishi vaqt taqchilligini keltirib chiqarmoqda. Fazoviy va vizual munosabatlar to'g'risidagi miqdor hamda sifat o'zgarishlari inson da'vosi bilan uning imkoniyati o'rtasidagi ziddiyatli holatlarni vujudga keltirmoqda. Ixtisoslararo bilimdonlik o'ziga xos ikki xususiyati bilan boshqa kamolot bosqichlaridan ajralib turadi:

- uzluksiz ravishda kashfiyotlarni amalga oshirishga qobillik;

- har bir ixtisos predmetiga oid qarashlarda mukammallikka, sermahsullikka va dinamizmga erishish.

3. Komil insonning navbatdagi kamolot bosqichi aqliy donishmandlik deb atalib, tabiatga va jamiyatga, biosfera va noosferaga nisbatan super onglilik ko'rsatkichiga erishish

bilan tavsiflanadi. Aqliy donishmandlik axloqiy madaniyat, yuksak his – tuyg'ular, muomala maromi, tabiat va jamiyat normalariga rioya qilishlik bilan uzviy uyg'unlikda hukm suradi. Axloqiy etuklik siyosiy, xuquqiy, iqtisodiy ong ko'rinishlariga oqilona yondashishni ta'minlaydi. Aqliy donishmandlik axloqiy, intellektual, estetik va praksik (mehnat natijasidan lazzatlanish) yuksak his – tuyg'ular manbasiga bevosita asoslansa, to'kislik, mukammallik namunasini aks ettiradi. Ma'naviy barkamollik yetuklikning tarkibiy qismlari bilan bir tekis qurollantiradi, xulq, faoliyat va muomala regulyatori funksiyasini o'taydi.

4. Umumbashariy daholik jamiyat va taraqqiyot taqozosi bilan vujudga keluvchi imkoniyat yoki zaruriyatning mahsulidir. Fan, texnika, siyosat, din, davlat qurilishi sohasida keskin o'zgarishni amalga oshiruvchi tarixiy shaxslar kamolotining oxirgi bosqichiga erishishi mumkin. Bunday darajaga erishganlar o'zlarining valeligi, bashoratchanligi bilan davrdan, zamondan ancha ilgari ketish hollari bilan tavsiflanadi. Komil insonlik to'g'risidagi mulohazalar ideal sharoitni aks ettirishga qaratilganligini ta'kidlab o'tish joiz. Chunki reallikdan uzoqlashish unga erishish imkoniyati mavjud emasligini bildirmaydi, aksincha, inson o'zini – o'zi kashf qilish, o'zini ro'yobga chiqarish, qulay shart – sharoitlar yaratish orqali yuksak darajaga erishsa bo'ladi. Lekin, komil insonlikka qo'yiladigan talablar darajasiga nisbiy yondashish, mezonlarni ixchamlashtirish orqali komil insonni shakllantirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki bugungi kunda o'z oldiga muayyan maqsad qo'ygan yosh avlodga turli shart-sharoitlar yaratilgan. Bugungi kunda kasbiy jihatdan insoniy jihatdan o'sib, rivojlanib komillikka erishaman degan har bir yoshga imkoniyatlar berilgan. Ushbu imkoniyatlardan foydalanib, o'zining tashabbuskorligini namoyon qila olgan har bir yosh o'z yo'nalishining yetuk kadri bo'lib yetisha oladi, komil inson bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.A. Aripova, I.A. Xolmamatova, N.B. Qurbonova KASBIY PSIXOLOGIYA Toshkent-2018

KASBIY FAOLIYATNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika fakulteti talabalari

Munisa Ibaydayeva

Zuhra Ramanova

Jolmirza Duysenbayev

Madina Matkarimova

Annotatsiya: *Maqolada kasbiy faoliyatning o'ziga xos qiyinchiliklari, muammolari hamda ularning yechimlari haqida qisqacha so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *kasb, faoliyat, motivlar.*

Inson dunyoga kelganidan to vafot etguniga qadar turli xil faoliyatlar bilan shug'ullanadi. Jismoniy faoliyat, aqliy faoliyat shu bilan bir qatorda kasbiy faoliyat bilan ham shug'ullanadi. Inson o'ziga muayyan bir kasbni tanlash orqali o'z shaxsining statusini ham belgilaydi, o'z faoliyati mobaynida erishadigan muvaffaqiyatlari ham tanlagan kasbiga bog'liqdir. Kasb tanlashda kasbning pedagogik jihatlarini o'rganib chiqish inson faoliyatining nisbatan yaxshi yo'lga qo'yilishiga zamin yaratadi.

Kasbiy faoliyatning pedagogik jihatlarini o'rganishdan ko'zlangan maqsad shundaki, biz ko'rib chiqayotgan mavzuni, ya'ni shaxsning kasb tanlashi, kasbiy shakllanishi va kasbiy faoliyati muammolarini chuqurroq yoritish orqali shaxsni aynan kasbiy o'z o'zini aniqlash jarayonini bosqichma bosqich ko'rib chiqishimiz zarur bo'ladi. Kasbiy o'z-o'zini aniqlash beshta bosqichni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'ladi, o'z ichki imkoniyatlari haqida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali sust darajada bo'ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taalluqli bo'lib, unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug'ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o'z-o'zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to'g'ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo'ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o'ziga ma'qulini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta'lim bosqichida tanlangan kasbni o'zlashtirish jarayoni sodir bo'ladi.
4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo'lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog'lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o'zini ko'rsatish bosqichi (qisman yoki butunlay) kasbiy mehnatga taalluqli bo'lgan talablarning (kutilmalarning) bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog'liq holda kechadi. Shunday qilib, kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash - shaxs kasbiy faoliyatining barcha davrlarini, ya'ni kasbiy intilishning paydo bo'lishidan tortib to mehnat faoliyatidan butunlay ozod bo'lgungacha bo'lgan davrlarni o'zida mujassamlashtirgan jarayondir. Aytish mumkinki, u insonning butun hayot yo'lini qamrab oladi. Albatta, bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri kasb tanlash amalga oshiriladigan bosqichdir. To'g'ri tanlangan

kasb, bir tomondan, shaxsning ichki imkoniyatlariga mos tushadi va uning insoniy baxti hamda kamolotini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa yaxshi kasb egasining samarali mehnati ta'sirida jamiyat rivoji jadallashadi.

Shaxsning kasbiy shakllanishi

Biz shaxsning kasbiy shakllanishida o'zaro aloqadorlik masalasini tadqiq etar ekanmiz, izlanishlar bugungi kunda o'zining keskin pallasiga kirganligini e'tirof etishimiz kerak. Chunki ko'pgina tadqiqotlar mavjudki, ularda kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbiy kamolot, kasbiy faoliyatni boshqarish va kasbiy kamolotning boshqa masalalari tadqiq etiladi. Ilmiy manbalarning tahlili shundan dalolat beradiki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbiy o'zlikni anglash va aniqlashga taalluqli umummetodologik va nazariy muammolar borasida qator izlanishlar olib borilgan, bular: L.A.Aza, G.M.Belokrilova, A.E.Golomshtok, V.I. Jukovskaya, E.A. Klimov, M.X. Titma, P.A.Shavir, M.G.Davletshin, N.Sh. Shodiyev, B.R. Qodirov, E. G'.G'oziyev va boshqalar. Qator tadqiqotlar kasb tanlash, kasbiy faoliyatga yaroqlilik va shaxsning kasbiy o'zligini anglashi masalalari, kasbiy faoliyatning psixologik talablari va individ faoliyatining psixofiziologik asoslari, kasbiy qiziqishlarning shakllanishini o'rganishga bag'ishlangan. Bu yo'nalishlarda M.X.Titma, E.A.Klimov, V.G.Maksimov, A.P.Chernyavchkaya, E.A.Golomshtok, K.M.Gurievich, N.D.Levitov va boshqalarning olib borgan tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish mumkin. Kasbiy o'zlikni aniqlash borasidagi izlanishlarning tahlilidan kasbiy faoliyatning har bir bosqichiga tizim sifatida qarash kerak, degan xulosani chiqarish mumkin. T.M.Buyakas, N.D.Levitov, O.N.Rodinalar o'z tadqiqotlarida kasbiy kamolotning bosqichlaridan biri hisoblangan kasbiy maslahatga alohida e'tibor qaratib, uni shaxsning ma'lum kasbiy faoliyatga moslashuvi jarayonida yo'naltiruvchi sifatida baholaydilar hamda faoliyat samaradorligini shaxsning qobiliyatlariga bog'lab tushuntiradilar. Biz o'z izlanishimizda bugungi kunda talabalar shaxsining kasbiy shakllanishidagi tasavvurlari, kasb tanlashga sabab bo'luvchi omillar va kasb tanlashga nimalar ta'sir ko'rsatayotganligi, kasbiy faoliyat motivlarining darajalari, shaxsiy va kasbiy maqsad, qiziqishlari hamda kasbiy qarorlari nimadan iborat ekanligini aniqlashga e'tibor qaratdik. Shunday bo'lsa ham hozirgacha ilmiy tadqiqotlarda kasb tanlashning turli xil sabablari mavjudligi aniqlangan. O'spirinlarning kasbiy o'zlikni anglashi borasidagi holatlari tahlil qilinganda, ularning kasblar to'g'risidagi tushunchalarida sayozlik mavjudligi ko'zga tashlandi. Bundan tashqari, kasbiy o'zligini anglash bilan ma'lum kasbni tanlash jarayoni o'rtasida ta'lim-tarbiya muhiti va atrofdagilarning ta'siri omillarini nazardan chetda tutmasligimiz lozim bo'ladi. Mazkur o'zaro ta'sir jarayonlaridagi dialektik bog'liqlikning o'ziyoq ushbu masalaning naqadar

murakkabligidan dalolat beradi. Masalan, birgina kasbiy maslahatni tashkil etishning o'zining bir qator bosqichlari mavjud:

a) kasbiy ma'lumot bosqichida shaxs o'zi uchun mehnatni tashkil etish, ishga qabul qilish talablari, turli kasblarni egallashi, ularni tayyorlash bosqichlari va ta'lim olish muddati, mehnat haqi va kasbning istiqboli xususida ma'lumotlar oladi

b) diagnostik bosqichda shaxsning o'z tanlagan kasbiga nisbatan qiziqishlari, layoqati, qobiliyati va maqsadlarining mosligi o'rganiladi.

v) shakllantiruvchi bosqichda kasb tanlagan o'quvchi yoki shaxsga rahbarlik qilinadi, kasb tanlashdagi og'ishlarning oldi olinadi va tuzatishlar kiritiladi.

g) tibbiy jihatdan salomatligining kasbga mos kelishini aniqlash va psixologik bosqichda shaxs sifatlarining o'z tanlagan kasbiga muvofiqligi masalalari muhokama qilinadi. Kasbiy o'z o'zini aniqlash bosqichni P.A.Shavirning mulohazalariga ko'ra, shaxsning kasbiy o'zligini aniqlashi qobiliyatning bo'lg'usi kasbiy talablarga mos kelishi, kasbga yaroqliligi bo'yicha o'zini to'g'ri baholashi, irodaviy sifatlar saviyasini o'stirishi, mehnatga muhabbatli bo'lishi va hayotiy tajriba singari shaxslilik asoslari talab etilar ekan. Kasb muammosini o'rganish jabhalarining keng ko'lamdagi o'z tadqiqot predmetiga egaligi bugunga qadar amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida kuzatiladi. Ushbu tadqiqotlarning bir necha yil davomida olib borilganligi va ulardan olingan natijalar ko'lamining kengligi e'tiborga molikdir. Ularning bugungi kungi izlanishlar yakunlari bilan qiyoslanishi bu boradagi qo'lga kiritilgan yutuqlarimizni boyitadi. Ammo talabalar kasbiy tasavvurlarining kasbiy shakllanishga va kasbiy faoliyatga muvofiqlashuviga ta'siri masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularda shaxs kasbiy rivojlanishining psixologik jihatlariga asosiy e'tibor qaratilgan. Mazkur masalalarga biz quyida alohida to'xtalib o'tamiz. Ularning bugungi kungi izlanishlar yakunlari bilan qiyoslanishi bu boradagi qo'lga kiritilgan yutuqlarimizni boyitadi. Ammo talabalar kasbiy tasavvurlarining kasbiy shakllanishga va kasbiy faoliyatga muvofiqlashuviga ta'siri masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Demak, kasbiy o'z-o'zini aniqlash kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy yaroqlilik muhim komponentlarga bo'linadi. Quyida ularga alohida-alohida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Kasbiy yo'nalganlik inson shaxsi yo'nalganligining bir ko'rinishi hisoblanib, bu holat uning chuqur shaxs tuzulmalarigacha kirib boradi. Kasbiy yo'nalganlik insonning individual-psixologik va individualtipologik xususiyatlarigacha, uning qadriyatlar tizimiga, steriotiplariga, qobiliyatlari va qiziqishlariga borib taqaladi. xususiyatlarini aniqlash, shakllantirish va inobatga olishni tushunish mumkin. Kasbiy o'zini-o'zi aniqlashning muhim elementlaridan biri insonning kasbiy yaroqliligidir. Ma'lumki, inson, masalan uchuvchi bo'lishga qiziqishi mumkin. Boringki, uning kasbiy yo'nalganligi ham to'g'ri kelishi mumkin. Biroq u kasbiy jihatdan yaroqsiz bo'lsa, tabiiyki bu kasbni tanlay olmaydi. Demak, kasbiy yaroqlilik ham insonning kasbiy o'zini-o'zi aniqlashida muhim o'rin tutadi. Kasbiy yaroqlilikning ikki xil turi farqlanadi: mutloq kasbiy yaroqlilik (bunda insondan maxsus qobiliyat talab qilinadigan kasblar uchun yaroqlilik nazarda tutiladi) va nisbiy kasbiy yaroqlilik (bunda har qanday sog'lom inson uchun imkon darajasida bo'lgan kasblarga yaroqlilik nazarda tutiladi). Kasbiy yaroqlilikni aniqlash bo'yicha ma'lum bir psixologik testlardan foydalanishda analitik, sintetik va kompleks yondoshuvlardan foydalanish mumkin. A.A. Stolyarov mazkur yondoshuvlarga quyidagicha ta'rif beradi: Analitik yondoshuv alohida psixologik ko'rsatkichlarni o'rganish va baholashni

nazarda tutadi (masalan, diqqat, xotira, harakat kordinatsiyalari). Bu ko'rsatkichlar tanlangan kasb bo'yicha ta'lim va faoliyat muvaffaqiyatlari uchun zarur hisoblanadi. Sintetik yondashuv yaxlit faoliyatni yoki uning muhim elementlarini o'rganishni nazarda tutadi. Shuning uchun ham mazkur metod darajasida turli xil apparatlardan foydalaniladi. Bu apparatlar yordamida butun boshli kasbiy operatsiyalar modellashtiriladi. Kompleks yondashuv analitik va sintetik yondoshuvlarning qo'shiluvidan paydo bo'ladi. Endi qisqacha kasb tanlash bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlarga to'xtalib o'tamiz. Ulardan birinchisi kasbiy ma'rifat hisoblanadi. Kasbiy ma'rifat deb tanlanadigan kasb haqida, uning ijtimoiy-psixologik va boshqa jihatlari haqida bilimlarni uzatishga aytiladi. Shuning uchun ma'lum kasbni tanlash jarayonida shu kasb haqida, uning talablari va imkoniyatlari haqida qancha ko'p ma'lumotlarga ega bo'lishlik shu kasbni tanlashda to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi. Darhaqiqat kasbni tanlash jarayonida kasblar olami haqidagi bilimlar, qanday qilib tanlash haqidagi bilimlari har qanday endigina hayot yo'lining boshida turgan o'spirin uchun juda foydali hisoblanadi. Keyingi yo'nalish – kasbiy maslahat hisoblanadi. Kasbiy maslahat quyidagi vazifalarni bajarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi:

A) Lug'aviy - ma'lumot berish vazifasini bajaradi. Bu ma'lumotlar ishga joylashish kanallari, ishga kirishga qo'yiladigan talablar, turli xil kasblarni egallash imkoniyatlari, kasbiy o'sishning kelajakdagi yo'nalishlari haqida ish axtaruvchiga xabar beradi.

B) Diagnostik vazifani bajaradi. Bunda kasb tanlash sub'yekti shaxsini uning ma'lum shaxs xususiyatlari tanlayotgan kasb talablariga mosligi nuqtai nazardan o'rganish haqida gap ketadi.

V) Korreksion vazifani bajaradi. Kasb tanlash sub'yektining imkoniyatlariga uning qiziqishlarini mos keltirishga qarab o'zgartirish korreksiya deb ataladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, kasb tanlash jarayoni inson hayotidagi muhim jarayonlardan biri hisoblanib, umrning muayyan qismini tashkil qiladi hamda shaxsning ijtimoiy statusini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

N.A. ARIPOVA, L.A. XOLMAMATOVA, N.B. QURBONOVA
KASBIY PSIXOLOGIYA Toshkent-2018

THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE TOPIC «PERFECT CONJUNCTIVE AND DYSFUNCTIONAL NORMAL FORMS»

Jumayeva Charos Ilkhomjan's kizi

Bukhara state university

charosjumayeva2801@gmail.com

Annotation: Today, in the educational system, it is of particular importance to master the topic under study, effectively using computer technology and modern pedagogical methods and techniques throughout the lesson. In this article, one of the important topics of discrete mathematics and mathematical logic is the thinking of effective approaches to a meaningful explanation of the subject of the «Perfect conjunctive and dysfunctional normal forms» to students and interactive methods that can be used in practical training lessons, their advantage and disadvantage. In particular, there is a need for the widespread promotion of the use of international standards in the practical implementation of computer technologies and related aspects, which are one of the requirements of the Times today. In this regard, the importance of kata is attached to the development of scientific categories of pedagogical methods and methods and their effective application in educational processes.

Keywords: Perfect conjunctive normal forms (PCNF), perfect dysfunctional normal forms (PDFNF), Complete and correct elementary conjunctions (dysfunctions). «Fish skeleton» method, «Domino» method.

Today, every subject which is taught to students in higher education institutions is approached scientifically in depth. Great attention is paid to the enrichment of each topic with perfect, latest information. Therefore, the role of modern pedagogical methods and techniques used during the lesson in the long-term memorization of information on the topic is incomparable.

Let's talk about the topic briefly.

n of $x_1, x_2, \dots, x_n$ elementary considerations $x_1^{\sigma_1} \vee x_2^{\sigma_2} \vee \dots \vee x_n^{\sigma_n}$ (1)

elementary dysfunctions and $x_1^{\sigma_1} \wedge x_2^{\sigma_2} \wedge \dots \wedge x_n^{\sigma_n}$ (2) let be given elementary conjunctions.

Definition 1. (1) elementary disjunction (2) Elementary conjunction) is said to be pure elementary disjunction (elementary conjunction) so that, and only then, when in the expression of (1) (2) each elementary reasoning x_i has participated once [1].

For example, elementary dysfunctions $x_1 \vee x_2 \vee x_3$ and $\overline{x_1} \vee x_4 \vee x_6$ and elementary conjunctions $x_1 x_2 x_3$ and $x_1 \overline{x_3} x_6$ are said to be true elementary dysfunctions and elementary conjunctions, respectively.

Definition 2. (1) elementary dysfunctions ((2) elementary conjunctions) are said to be complete elementary dysfunctions (elementary conjunctions) with respect to

$x_1, x_2, \dots, x_n$ considerations, when each of the $x_1, x_2, \dots, x_n$ considerations is involved once in their expression.

For example, elements $x_1 \vee \overline{x_2} \vee x_3$ and $\overline{x_1} \vee \overline{x_2} \vee x_3$ are dysfunctions and elements $\overline{x_1} \overline{x_2} \overline{x_3}$, $x_1 x_2 \overline{x_3}$ are conjunctions x_1, x_2, x_3 are complete elements compared to considerations dysfunctions and elements are conjunctions.

Definition 3. The diz'yunctive normal form (conjunctive normal form) is said to be PCNF (PDFN) if there are no uniform elementary conjunctions (elementary diz'unctions) in the CNF (DNF) expression and all elementary conjunctions (elementary diz'unctions) are correct and complete [2-3].

For example, $xyz \vee xy\overline{z} \vee \overline{xy}z \vee x\overline{y}z$ DNF is PDFN compared to x, y, z considerations. $(x \vee y) (\overline{x} \vee \overline{y}) (\overline{x} \vee y)$ CNF is PCNF compared to x, y considerations.

The PDFN and PCNF views of the main logical steps will be as follows:

$$\text{a) PDFN: } \overline{x} = \overline{x}; \overline{xy} = \overline{x} \vee \overline{y}; \quad x \vee y = xy \vee \overline{x} \vee \overline{y}; \quad x \rightarrow y = xy \vee \overline{x} \vee \overline{y};$$

$$x \rightarrow y = xy \vee \overline{x} \vee \overline{y}$$

$$\text{b) PCNF: } \overline{x} = \overline{x}; \overline{xy} = (\overline{x} \vee y) (x \vee \overline{y}); \quad x \vee y = x \vee y; \quad x \rightarrow y = \overline{x} \vee y;$$

$$x \rightarrow y = (\overline{x} \vee y) (x \vee \overline{y}).$$

Example. Bring the formula to PCNF. $A = (\overline{x \vee z}) \wedge (x \rightarrow y) = (\overline{x} \wedge \overline{z}) \wedge (\overline{x} \vee y)$

$$A = [\overline{x} \vee (y \wedge \overline{z})] \wedge [(x \wedge \overline{x}) \vee (y \wedge \overline{z}) \vee \overline{z}] \wedge (\overline{x} \vee y \vee (z \wedge \overline{z})) =$$

$$=[(\overline{x} \vee y \vee z) \wedge (\overline{x} \vee \overline{y} \vee z) \wedge (\overline{x} \vee y \vee z) \wedge (\overline{x} \vee \overline{y} \vee \overline{z})] \wedge [(x \vee y \vee \overline{z}) \wedge (x \vee \overline{y} \vee \overline{z}) \wedge$$

$$\wedge (\overline{x} \vee y \vee \overline{z}) \wedge (\overline{x} \vee \overline{y} \vee \overline{z})] \wedge [(\overline{x} \vee y \vee z) \wedge (\overline{x} \vee y \vee \overline{z})],$$

$$A = (\overline{x} \vee y \vee z) \wedge (\overline{x} \vee \overline{y} \vee z) \wedge (\overline{x} \vee y \vee \overline{z}) \wedge (\overline{x} \vee \overline{y} \vee \overline{z}) \wedge (x \vee y \vee \overline{z}) \wedge (x \vee \overline{y} \vee \overline{z}).$$

thoughtful perfect conjunctive normal form in the expression instead of and vice versa, instead of when we add we get an important dysfunctional normal form with considerations [4-7].

Each term of the perfect conjunctive normal form is called a conjunctive constituent.

In order to organize effective lessons on this topic we should utilize several interactive techniques, such as «skeleton of a fish» method which is used at the beginning of the lesson. In this method, the formula for the algebra of reflections is written at the top of the skeleton of the fish. Students should write a formula that is equivalent to formulas on the bottom of the skeleton [7-20].

Advantages of this method: to draw students' attention to the topic thoroughly, to enable students to select information correctly, to teach learners how to express opinion clearly.

Disadvantages: almost undetermined.

In the study of the topic on perfect conjunctive and dysfunctional normal forms, the «Domino» method also gives the results we expected.

In this method, we should prepare colorful cards and write some examples connected to this topic on the one sides of the sheets in order. A word «START» should be written on the first sheet. The answers to the previous example are written on another side of the remaining sheets. Then we add another sheet, and on it we write the inscription «END» on the back, and the answer to the last example. Then these cards are shuffled. The game begins with a «START» sheet. Using this method during classes will be very interesting if students are divided into groups and lessons are conducted in a competitive manner [13-20].

Advantages of the method: this method encourages students to be more active and energetic during the lesson; to teach students to work in group and to be responsible; to improve learners' critical thinking skills and helps them to correct their mistakes independently.

Disadvantages of the method: almost undetermined.

When using the method «Domino», the cards can be prepared as follows. It is asked to find the PDNF or PCNF form of each example.

Sheet 1 PDNF $f(x,y,z)=xyVxzVx\bar{z}$

Sheet 2 PCNF $f(x,y,z)=xyVxV\bar{x}z$

Sheet 3 PCNF $f(x,y,z)=x\rightarrow(x\rightarrow y)$

Sheet 4 PDNF $f(x,y,z)=xyVxzVx\bar{z}$

Sheet 5 PDNF $f(x,y,z)=(xVy)\leftrightarrow\bar{x}V\bar{y}$

Sheet 6 PCNF $f(x,y,z)=(x\wedge z)\rightarrow(x\leftrightarrow y)$

Sheet 7 PDNF $f(x,y,z)=(xVy)\leftrightarrow\bar{x}\bar{y}$

Sheet 8 PCNF $f(x,y,z)=(xVz)\leftrightarrow(x\leftrightarrow y)$

Nowadays, a number decrees have been signed by the president of our country in order to draw great attention to the development of the subject mathematics and its application in practice. At the core of ensuring the implementation of decrees, of course, lies in teaching mathematics students to use advanced pedagogical methods and techniques. The methods of «Fish skeleton» and «Domino» recommended in the article are welcomed by students positively. Similar advanced pedagogical technologies have also been recommended in a number of scientific studies, and ways to use them have been explained with several examples. It is also widely covered that at present, taking into account the relevance of expanding the practical applications of the theory, it is also important to provide information about the integration of mathematics with other disciplines in the future.

REFERENCES:

1. To'rayev H., Azizov I., «Matematik mantiq va diskret matematika». Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik: II jildlik.-Toshkent: Tafakkur-Bo'stoni, 2011. – 208 bet. 231-232.
2. Jumayeva Ch.I., Axmedov O.S., Matematikani o'qitishda maktab o'quvchilarining nutq-kogitativ faoliyatini rivojlantirish asoslari va usullari. «Pedagogik akmeologiya» xalqaro ilmiy-metodik jurnal. MS 2022. 199-207
3. Сайлиева Г.Р. «Использование метода «Математический рынок» в организации практических занятий по Дискретной математике», Проблемы педагогики 53 (2), с. 27-30.
4. Ch.I.Jumayeva, M.D. Shukurova. Ikki noma'lumli birinchi tur Fredholm integral tenglamalar sistemasining yechimi haqida. Science and Education, 2023 y. 4- son. 12-18 b.
5. Ch.I.Jumayeva. B.E.Daliyev. Ajralgan yadroli xususiy integrally operatorning xos qiymatlari va rezolventasi. Scientific progress, 2023 y. 4- son. 219-222 b.
6. Ch.I.Jumayeva. M.U. Abduraxmonov Fridriks modelining xos funksiyalari uchun Faddeyev tenglamasi va uning xarakteristik xossalari. Scientific progress, 2023 y. 4- son. 215-218 b.
7. Ch.I.Jumayeva. «Charxpalak» va «uchta to'g'ri bitta no'to'g'ri» metodlarining «Jegalkin ko'phadi» mavzusini o'rganishdagi o'rni. Zamona-viy taraqqiyotda ilm-fan va madaniyatning o'rni, 2023 y. №2, 66-67 b.
8. A.Алаудинов, Ch.Jumayeva. Local innerderivations on three-dimensional lie algebras. Fan va jamiyat. 2022 й. 2-сон. 5-8 б.
9. A.Алаудинов, Ch.Jumayeva. Local inner derivations on four-dimensional lie algebras. Қорақалпоғистонда фан ва таълим. 2022 й. 1 -сон. 22-29 б.
10. Г.Р Сайлиева, Использование метода «математический рынок» в организации практических занятий по «дискретной математике», Проблемы педагогики. 53(2), 27-30.
11. Sayliyeva G.R., Diskret matematika va matematik mantiq fanining «predikalar mantig'i» bobi mavzularini tushuntirishda samarali yondashuv va undagi zamonaviy usul va metodlar, scientific progress. 2:1, 552-558.
12. Sayliyeva G.R. Diskret matematika va matematik mantiq fanida bul funksiyalarni jegalkin ko'phadlariga yoyish mavzusini mustahkamlashda «matematik domino» metodidan foydalanish, Scientific progress, 2(2), 2021, 773-780.
13. Сайлиева Г.Р. (2021). Использование новых педагогических технологий в обучении «Аналитическая геометрия». Вестник науки и образования. 68-71.
14. Расулов Х.Р. Аналог задачи Трикоми для квазилинейного уравнения смешанного типа с двумя линиями вырождения // Вестн. Сам. гос. техн. ун-та. Сер. Физ.-мат. науки, 2022. Т. 26, № 4.

15. Rasulov X.R. Qualitative analysis of strictly non-Volterra quadratic dynamical systems with continuous time // Communications in Mathematics, 30 (2022), no. 1, pp. 239-250.
16. Rasulov X.R. Boundary value problem in a domain with deviation from the characteristics for one nonlinear equation with mixed type. AIP Conference Proceedings 2781, 020016 (2023), <https://doi.org/10.1063/5.0144892>.
17. Rasulov X.R. Sayfullayeva Sh.Sh. Buzilish chizig'iga ega bo'lgan elliptik tipdagi tenglamalar uchun qo'yiladigan chegaraviy masalalar haqida // Science and Education, scientific journal, 3:3 (2022), p.46-54.
18. Rasulov, R. X. R. (2022). Buzilish chizig'iga ega kvazichizikli elliptik tenglama uchun Dirixle-Neyman masalasi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18).
19. Rasulov, R. X. R. (2022). Иккита перпендикуляр бузилиш чизиғига эга бўлган аралаш типдаги тенглама учун чегаравий масала ҳақида. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 22(22).
20. Rasulov, R. X. R. (2022). Бузилиш чизиғига эга бўлган квазичизиқли аралаш типдаги тенглама учун Трикоми масаласига ўхшаш чегаравий масала ҳақида. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18).

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKIOTLARIDA BOSHQARUVNI TASHKIL ETISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti o'qituvchisi
Haqqiyeva Fotima Olimjonovna

Annotatsiya: *Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishda yangicha yondashuvlarga asoslanib ta'lim tarbiya jarayonini tashkil etish bugungi kunning asosiy masalasidir. Ushbu maqolada ham boshqarishni tashkil etishning usullari va turlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish haqida so'z boradi.*

Аннотация: *организация образовательно-воспитательного процесса на основе новых подходов к управлению системой дошкольного образования-главный вопрос сегодняшнего дня. В данной статье также рассматриваются методы и виды организации управления, совершенствования на основе инновационных педагогических технологий.*

Abstract: *the organization of the educational process based on new approaches to the management of the preschool education system is the main issue of today. This article also discusses methods and types of management organization, improvement based on innovative pedagogical technologies.*

Kalit so'zlar: *Boshqaruv, menejment, innovatsion boshqaruv, takomillashtirish, menejment, pedagogik texnologiya.*

Ключевые слова: *Менеджмент, управленческая деятельность, инновационный менеджмент, совершенствование, менеджмент, педагогическая технология.*

Keywords: *Management, Management, innovative management, improvement, management, pedagogical technology.*

Zamonaviy ta'lim tizimi nuqtai nazaridan qaraganda maktabgacha ta'lim tashkiloti unda tashkil etilgan pedagogik jarayonlar hamda tashkilot direktoriga bo'lgan talablar ham oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentyabrda "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qaroriga muvofiq shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, to'laqonli jamiyatga moslashgan bola shaxsini shakllantirish mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirildi.

Pedagogik ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish ma'lum bir o'zaro bog'liq elementlardan iborat bo'lgan murakkab tizim sifatida qaraladi. Bunday elementlarga uning faoliyatini belgilovchi maqsadlar, vazifalar, vositalar, shakl va usullar, sub'ekt, boshqaruv ob'ekti, tamoyillari va funktsiyalari kiradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy

etish sharoitida pedagogik jarayonni qurishning o'ziga xosligini ta'kidlanadi, unda o'ziga xoslik, bolalar rivojlanishining normal kursi va maktabgacha yoshdagi bolalik davrining o'ziga xosligi saqlanib qoladi. Ular jamiyatdagi o'zgarishlar, yangicha tafakkur va dunyoqarashning shakllanishi, psixologiya-pedagogika fanining rivojlanishi bilan bog'liq holda o'zgarib boradi. Boshqaruv sub'ektlari faoliyatini belgilaydigan maqsadlar pedagogik jarayonning maqsad va vazifalariga mos keladi: bolaning shaxsiyatini rivojlantirish, uning dunyoni va o'zini bilishga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish, shuning uchun asosiy shart. maktabgacha ta'lim muassasasining faoliyati - bu jamoaning barcha a'zolari tomonidan bolaning shaxsiyatining o'ziga xosligini tan olish.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv harakatlari, pedagogik jamoa bilan munosabati, ota-onalar bilan hamkorligi shu kabi boshqa jarayonlar ham bola tarbiyasi uchun juda muhim omillardan hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik jarayonni boshqarish modeli quyidagi xususiyatlarga ega:

- Ta'lim va tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari;
  - Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi o'zaro muvofiqlikni ta'minlash va uyg'unlashtirish;
  - Maktabgacha ta'lim tashkilotining ijtimoiy- psixologik mas'uliyati;
  - Maktabgacha ta'lim tashkilotining jamiyat, oila, maktab, mahalla, oliy o'quv yurtlari bilan aloqasi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining doirasini kengaytirish;
  - Insonparvarlik tamoyiliga asoslangan kattalar va bolalar o'rtasidagi hamkorlik.
- Bundan tashqari, boshqaruv modeliga qo'yiladigan talablar:

☒ Uning tez o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va pedagogik sharoitlarga moslashishi, boshqaruv sub'ektlariga yangi tuzilmalar va mazmunni tizimga o'z vaqtida kiritish imkonini beruvchi ochiqligi;

☒ Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning taqlidchanlik xarakteriga barham berish, ijodkorlik muhitini yaratish, qat'iy tartib-qoidalarga barham berish.

☒ Ta'lim tashkiloti xodimlari doimiy yangilanishga, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rivojlanishini ta'minlashga qaratilishi kerak.

☒ Xodimlar malakasini oshirish va qabul qilish jarayonining shaffofligi

G'oyalarning innovatsiyaga aylanishini ta'minlaydigan va bu jarayonni boshqarish tizimini shakllantiradigan faoliyat bu innovatsion faoliyatdir. Innovatsiya jarayoni rivojlanish bosqichlarining yana bir o'ziga xos xususiyati mavjud. Pedagogik tajribada pedagogik innovatsiyalarni ijodiy qo'llash alohida o'qituvchilar ish faoliyatining boshlang'ich bosqichida namoyon bo'ladi. Pedagogik innovatsiyalarning mazmuni, uni qo'llash metodlarini bo'lajak o'qituvchilar tajribasiga singdirish muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim muassasasi hayotiga pedagogik innovatsiyalarni keng ko'lamda olib kirish uchun unda yangilik muhitini yaratish, muayyan axloqiy psixologik holatni shakllantirish, tashkiliy, metodik, psixologik xarakterdagi chora tadbirlarni qo'llash talab etiladi. Shu maqsadda bo'lajak o'qituvchilarning kreativ funksiyalarini rivojlantirish, ularni pedagogik

innovatsiyalar bilan izchil qurollantirib borish, innovatsion usullarni tahlil va tatbiq qilishga o'rgatish vazifasini qo'yish lozim.

Boshqaruvni tashkil etish yuzasidan maslahatlar:

- Jamoaviy birlikni ta'minlash
- Uyushqoqlik ruhida ishni tashkil etish
- Pedagogik kengashni tashkil etishda noodatij shaklda tashkil etish
- Ma'naviy marifiy ishlarda o'zaro tashkilotlar bilan hamkorlikni bog'lash

Xulosa qilib aytganda tizimni isloh qilish, takomillashtirish, soha bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni o'rganish va dunyo tajribasidan o'rnak olgan holda milliy tarbiya modelini ta'lim tizimida qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi zamon pedagogi kreativ fikrga ega, mustaqil va erkin fikr mulohazalarni bayon eta oluvchi, soha yangiliklaridan xabardor bo'lishi lozim.

Boshqaruvni tashkil etishning innovatsion yondashuvlari quyidagilar:

- STEAM texnologiyalarining joriy etilishi;
- Pedagogik klasterni tashkil etish;
- Integratsion hamkorlikni ta'minlash;
- Axborot texnologiyalardan samarali foydalanish;
- Kompetensiyaviy xususiyatlarini takomillashtirish yuzasidan seminar-treninglar tashkil etish;
- Mahalla oila birligini ta'minlash
- Kattalar yoshlarga yoshlar kattalar prinsipi asosida pedagoglar o'rtasida ustoz shogirt an'anasini takomillashtirish

Boshqaruv jarayoni murakkab va mo'tadil bo'lmagan jarayon hisoblanganligi sababli ham uni vaziyatdan kelib chiqqan holda tayinlangan qoidalar asosida qat'iy boshqarish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentyabrda "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qarori
2. Novikova G.P. Zamonaviy maktabgacha ta'limni boshqarish shartlar: Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari uchun qo'llanma.
3. Troyan A.N. Maktabgacha ta'limni boshqarish: darslik
4. Sh. Sodiqova Maktabgacha pedagogika. Tafakkur bo'stoni Toshkent-2013.
5. Усаров Ж.Э, Ҳаққиева Ф.О ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ КЛАСТЕР КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР БЛАГОПОЛУЧИЯ ЧЕЛОВЕКА INSON FAROVONLIGINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDASHUV xalqaro ilmiy konferensiya materiallari 451-454-бет
6. www.ziyonet.uz
7. www.google.uz

RETSEP YOZISH QOIDALARI

Muzaffarova Nigora Safarovna

*Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot unversiteti
farmakologiya kafedrasasi assistenti*

Annotatsiya: *ushbu maqolada retsept tuzilishi, dori maddalari, dori shakli va dori nasil tushunchasi formulada qabul qilgan asosiy ta'smalar, tibbiy va farmasevtika retsepti va boshqalar to'g'risida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *retsept, tibbiyot, muassasa, muhr, sana, bemor, ism, yosh, shifokor, dori, farmatsevt.*

Tibbiy va farmasevtika retsepti

Tibbiyot fanining bir tarmog'i sifatida umumiy birikma tibbiy va farmatsevtik birikmalarni birlashtiradi. Tibbiy retsept dori-darmonlarni (aniqrog'i, dozalash shakllari) buyurish qoidalarini o'rganadi. Farmatsevtika formulasi dozalash shakllarini ishlab chiqarish qoidalarini o'z ichiga oladi va hozirda farmatsevtika bilimlarining maxsus tarmog'iga - dozalash shakllari texnologiyasiga ajratilgan.

Dori maddalari, dori shakli va dori nasil tushunchasi

Dorivor modda (yoki dori) - bu farmakologik faollikka ega kimyoviy birikma.

Dorivor mahsulot - bu maxsus ishlov berishdan o'tgan dorivor xom ashyo. Dorivor xom ashyo manbalari mineral, o'simlik, hayvonot, sintetik kelib chiqishi va mikroorganizmlarning chiqindilari bo'lishi mumkin.

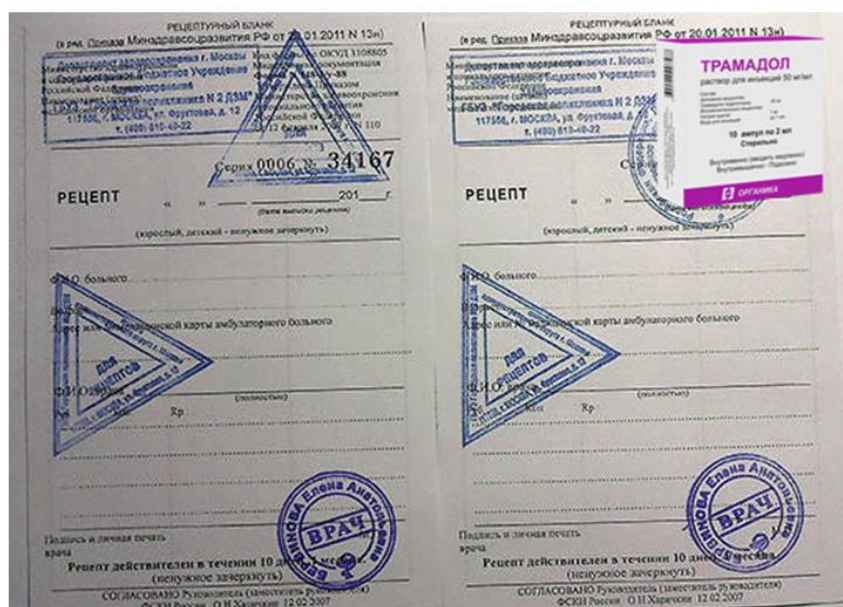
Dozlash shakli - bu foydalanish maqsadiga eng mos keladigan va foydalanish uchun eng qulay bo'lgan dorivor moddaga beriladigan chiqarish shakli.

Dori - bu ma'lum bir dozlash shaklidagi dorivor modda.

Retsept va uning tuzilishi

Retsept - bu shifokorning farmatsevtga dori tayyorlash to'g'risida yozma arizasi bo'lib, bemor ushbu dori vositasidan qanday foydalanishi kerakligini ko'rsatadi. Shifokorning ko'rsatmalarini bajarib, farmatsevt (farmatsevt) retseptning to'g'riligini nazorat qiladi (bu asosan dori dozasi va retseptlangan moddalarning muvofiqligiga tegishli). Bemor, o'z navbatida, preparatni qo'llashning ko'rsatilgan usuliga qat'iy rioya qilishi kerak.

Dori retsepti lotin tilida olib boriladi va bemorga dori vositasidan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar rus (ona) tilida.

Retsept quyidagi bo'limlardan iborat:

-tibbiyot muassasasining muhri;

-sanasi;

-bemorning ismi va yoshi;

-shifokorning to'liq ismi;

-dori retsepti;

-farmatsevtga ma'lum bir dozalash shaklini tayyorlash bo'yicha ko'rsatmalar (rasmiy va qisqartirilgan retseptlar uchun ixtiyoriy)

-bemorga dori berishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha farmatsevtga ko'rsatmalar

-bemorga dori-darmonlarni to'g'ri qabul qilish bo'yicha ko'rsatmalar berish

-shifokorning imzosi, uning shaxsiy muhri va muassasa muhri.

Retseptning asosiy bo'limi - bu dori retsepti. U har doim farmatsevtga murojaat qilish bilan boshlanadi: Retsept - uni qabul qiling, shundan so'ng dorivor moddalar ma'lum bir ketma-ketlikda ro'yxatga olinadi. Retseptning

majburiy qismi faqat birinchi qatorga joylashtirilgan asosiy faol modda yoki asosdir. Preparatning farmakologik ta'siri uning ishlatilishiga asoslanadi. Retseptda ikkinchi o'rinda yordamchi moddalar (adjuvanlar): ular asosning ta'sirini kuchaytirish yoki uning kiruvchi ta'sirini susaytirish uchun ishlatiladi. Uchinchi o'rinda dori tarkibiga uning yoqimsiz organoleptik (ta'mi, rangi, hidi va boshqalar) xususiyatlarini tuzatish uchun kiritiladigan tuzatuvchi moddalar (korrigenlar) turadi. Oxirgi o'rinda dori-darmonga ma'lum bir shakl beradigan moddalar - bular shakl hosil qiluvchi moddalar (tarkibiy qismlar): eritmalardagi suv, moylarda moyli jele, kukunlarda shakar va boshqalar. Bir nechta yordamchi, tuzatuvchi va shakllantiruvchi bo'lishi mumkin. retseptorlari retseptida qurilish moddalari.

Formulada qabul qilgan asosiy ta'smalar

Retseptga kiritilgan dorivor moddalar miqdori blankaning o'ng tomonida ko'rsatilgan. Retsept bo'yicha vazn o'lchovi gramm (1,0) va uning fraktsiyalari: 0,1 - desigram; 0,001 - milligramm; 0,0001 - decimilligram; 0,00001 - santimetr; 0,000001 - mikrogram. Retseptdagi hajm o'lchovi millilitr (1 ml). Uzunlik santimetrda (sm) ko'rsatilgan.

Ikki yoki undan ortiq dorivor moddalar bir xil dozada ko'rsatilgan bo'lsa, u oxirgi moddaning nomidan keyin faqat bir marta ko'rsatiladi. Belgilangan miqdor barcha sanab

o'tilgan moddalarga tegishli ekanligini ko'rsatish uchun "ala" (teng) yoki qisqartirilgan "aa" so'zi ishlatiladi.

Agar shifokor dorini eng yuqori bir martalik dozadan oshib ketadigan dozada buyursa, u uning miqdorini so'z bilan yozishi va undov belgisini (!) qo'yishi shart.

Agar retsept shaklining bir tomoniga to'g'ri kelmasa, siz pastki qismida "verte" (aylantirish) yozishingiz va boshqa tomondan retseptni tugatishingiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Болтаев, М. М., кизи Мелибоева, Ш. Ш., Джалилов, Ф. С., Юлдашева, Д. Х., Джалилова, Ф. С., & Самадов, Б. Ш. (2022). BROKKOLI VA BROKKOLI NIHOLLARIDAN TURLI KASALLIKLARNING OLDINI OLISH VA DAVOLASHDA FOYDALANISH. Журнал химии товаров и народной медицины, 1(4), 242-254.

2. Джалилов, Ф. С., Болтаев, М. М., & кизи Мелибоева, Ш. Ш. (2022). BROCCOLINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI. Журнал химии товаров и народной медицины, 1(3), 194-205.

3. Meliboeva, S., Boltayev, M., & Jalilov, F. (2022). The effect of broccoli sprouts on diabetes mellitus and the gastrointestinal tract. Science and innovation, 1(D5), 81-87.

4. Болтаев, М. М., Шарипова, Э. М., & Мелибоева, Ш. Ш. (2022). ПЕРВЫЕ ЛЕЧЕБНО-БОТАНИЧЕСКИЕ САДЫ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА. ИТМОИЙ FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 96-100.

5. Boltayev, M. M., Sh, M. S., & Jalilov, F. S. (2023). PREPARATION AND DRYING OF BROCCOLI HERBS (BRASSICA OLERACEA L.). Електронне видання мережне Редакційна колегія: проф. Котвіцька АА, проф. Владимірова ІМ, проф. Георгіянц ВА, проф. Перехода ЛО, проф. Журавель ІО, проф. Колісник СВ, доц. Криськів ОС, проф. Власов СВ, ас. Смєлова НМ, ас. Григорів ГВ, 19.

6. <https://dendrit.ru/page/show/mnemonick/kratkie-pravila-vypisyvaniya-receptov/>

OLXO'RI O'SIMLIGI HAQIDA

D.M.Xatamova

D.R.Tolipova

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada olxo'ri o'simligi turlari, kelib chiqish tarixi, yetishtirish va ishlatilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Аннотация: *В этой статье представлена краткая информация о видах сливы, истории происхождения, выращивании и использовании.*

Olxo'ri - shirin va juda suvli pulpaga ega meva. Ular Rosaceae oilasiga mansub va maydan oktyabrgacha yetishtiriladi. Olxo'ri o'simliklar orasida ajoyib kichik buta bo'lib, butun dunyoda keng tarqalgan. Olxo'rining vatani Xitoy bo'lib, Gretsiyada paydo bo'lgan deb ishoniladi. Xitoy, Amerika Qo'shma Shtatlari, Yaponiya va Yevropa uning asosiy ishlab chiqaruvchilari bo'lib, bizga 200dan ortiq olxo'ri navlari ma'lum. Pulpa suvli bo'lib, olxo'ri turiga va rangiga qarab o'zgaradi.

Ushbu mevaning terisi qizil, binafsha, qora va yashil bo'lishi mumkin. Ular yumshoq, yumaloq va ovalsimon silliq teriga ega hamda taxminan 3-6 sm o'lchamli kattalikda. Uning o'rtasida yog'ochga o'xshash katta urug' bor, u meva iste'mol qilingandan keyin tashlanadi. Ular juda yoqimli hidga ega va quritilgan olxo'ri qoqi deb ataladi. Quvnoq olxo'ri, qorako'l olxo'ri va damsun bu mevaning asosiy navlari bo'lib, ularni butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar iste'mol qiladilar. Har bir tur ajoyib oзуqaviy tarkibga ega va ko'p tomondan foyda keltiradi.

Blackamber olxo'ri - Amerika olxo'risining mashhur navi mevasi qora tanli po'stli va go'shti ochiq-sariq rangga ega. Agar ular butunlay yetilganidan keyin tanlab terib olinsa, ular juda shirin va o'tkir ta'mga ega bo'ladi.

Damson olxo'rilar shirin nav sifatida tanilgan va binafsha rangli po'stga ega. Ko'pgina mashhur taomlarga damson olxo'risini o'z ichiga oladi. Ularni murabbo yoki qovurilgan mevalarni tayyorlash uchun ham ishlatilishi mumkin.

Fil yurak olxo'ri turi qizil go'shtli pulpasi jigarrang-oltin rangga ega po'st bilan qoplangan. Ular juda suvli va sog'liq uchun yaxshi, yangi olxo'ri sharbatini tayyorlash uchun siqib chiqarish kifoya. Ularning tropik ta'mi vanil hidi bor.

Fransuz olxo'risi Yevropa uslubidagi va yong'oq kattaligidagi ixcham binafsha olxo'ridir. Ular tortlar tayyorlash uchun juda mos keladi, juda mazali va shirin, bu ularga shakar olxo'ri nomini ham beradi.

Olxo'ri tabiatda mo'tadil va kuchli o'sadigan kichik daraxtdir. Bu tepaliklarning asosiy mevali ekinidir, ammo Shimoliy Hindiston tekisliklarida muhim kichik ekin hisoblanadi. Bu meva ajoyib hosildorlik salohiyati va yuqori iqtisodiy rentabelligi tufayli bog'bonlarning e'tiborini tortdi.

Yapon olxo'rining past muzlatuvchi ertapishar navlari bozorga boshqa mevalar kam bo'lganda kirib keladi va shu sababli o'sha paytda bozorda raqobat bo'lmagan.

Nisbatan qattiq tanali va chidamli daraxt bo'lganligi sababli, olxo'ri bog'ini barpo etish boshqa mevali daraxtlarga qaraganda ancha oson. Kech hosil beradigan mango, litchi va nok bog'larida olxo'ri to'ldiruvchi daraxt sifatida ekilishi mumkin. Yapon olxo'ri (*Prunus salicina* Lindl.) Hindistonning mo'tadil va subtropik iqlimida o'stiriladi.

Yapon olxo'rining vatani Xitoy bo'lib, u yerda ming yillar davomida yetishtirilgan. Uning navlari Yaponiyaga eramizdan avvalgi 1500 yilda olib kelingan bo'lsa-da, Amerikada yapon olxo'ri sifatida tanilgan. Amerikadagi bu turning mevali daraxti, Kelsi navi 1870 yilda Yaponiyadan olib kelingan. Ba'zi salitsina navlari keyinchalik Amerikadan Yevropaga keltirildi. Olxo'ri birinchi marta Hindistonda janob Aleksandr Koutts tomonidan Mashobradagi (Shimla tepaliklari) bog'ida taqdim etilgan.

Hozirgi vaqtda olxo'ri dunyoning barcha mo'tadil iqlimli mamlakatlarida yetishtiriladi. Olxo'ri yetishtiruvchi yirik davlatlar Xitoy, Serbiya, Ruminiya, Chili, Eron, AQSh, Turkiya, Ispaniya, Hindiston va Italiyadir. Xitoy dunyodagi eng yirik olxo'ri ishlab chiqaruvchisidir.

Hindistonda olxo'ri tijorat miqyosida Jammu va Kashmir, Himachal-Pradesh, Uttarakhand va Uttar-Pradeshda yetishtiriladi. Ular, shuningdek, ma'lum darajada Janubiy Hindistonning Nilgiri tepaliklarida o'stiriladi. Past sovuqqa chidamli yapon olxo'ri Panjob, Haryana va ba'zi qismlarida yetishtiriladi

Hindistonning Uttar-Pradesh va Rajastanlarida olxo'ri 26000 ga maydonni egallaydi, umumiy ishlab chiqarish 72000 megatonnani tashkil etadi.

Panjobda yapon olxo'ri ekiladigan umumiy maydon 204 gektar bo'lib, yiliga 3611 tonna meva beradi. Ferozepur, Gurdaspur, Amritsar va Patiala tumanlari olxo'ri yetishtirish bilan mashhur. Himachal-Pradeshda olxo'ri ekiladigan maydon 8530 gektarni tashkil etadi, yillik ishlab chiqarish 9842 megatonnadan iborat.

Mazali va xushta'm bo'lishidan tashqari, olxo'ri yuqori ozuqaviy qiymatga ega. U vitamin B1 (tiamin)ning eng boy manbalaridan biridir. Olxo'ri mevasi A vitamini va riboflavinga ham boy. U shakar, oqsillar, uglevodlar va kaltsiy, fosfor va temir kabi minerallarning yaxshi manbai.

Olxo'ri mevasi o'zining sovuqmijozlik ta'siri bilan mashhur va sariq kasali ta'sirini yengish uchun eng yaxshi hisoblanadi. Olxo'ri mazali meva bo'lib, odatda yangisi olinadi. Ushbu mevaning shakarli suv aralashtirilgan mevasi va sharbati og'izda tetiklantiruvchi ta'm qoldiradi. Olxo'ri mevasidan murabbo, jele va chutney kabi turli xil mahsulotlarni tayyorlash uchun foydalanish mumkin. Olxo'ri mevasi sharbat va murabbo tayyorlash uchun keng qo'llaniladi. Qattiq va pishgan mevalar shakar siropida konservalanishi mumkin. Olxo'rining ma'lum navlari olxo'ri tayyorlash uchun quritilgan holda iste'mol qilinadi.

ADABIYOTLAR:

1. Crane, M.B.; Lawrence, W.J.C. (1947). The Genetics of Garden Plants. MacMillan & Co. LTD. p. 233.
2. Khanizadeh, S.; Cousineau, J. (2000). Our Plums/Les Pruniers de chez nous. Agriculture and Agri-Food Canada/Agriculteur et Agroalimentaire Canada.
3. D.M, Xatamova. Olxo'ri mahsulotlarining kimyoviy tarkibi va ishlatilishi. Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке». № 12(100), часть 1. Июль, 2023

TIME MANAGEMENT AS A MEANS OF EFFECTIVE TEACHING

Niyatova Maftuna Norbek kizi

*Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, The faculty of Psychology,
The field of Philology and teaching languages*

Makhmudova Adolat

Mo`minova Zukhra

The 3rd year students of Philology

Annotation: *Time management: a guide for teachers and education staff*

One of the biggest challenges people face is managing their time productively and coping with their workload. Teachers juggle classroom time, exams, lesson prep and marking. Non-teaching staff are faced with admin, finances, staffing, tech support and anything else needed to keep the school running. Whatever your role, this article offers tips to help you manage your workload and life goals productively.

Keywords : *Prioritization, Communication, goal-setting, Delegation, planning, time, management, Stress management, Problem- solving, Note- taking lesson, exam, teacher, staff school management, education.*

The time management process is the management of time in the way you plan and organize your specific tasks and work. The importance of time management will provide insights that will certainly change the faith. It will almost effortlessly reinforce the appropriate behavior to take full advantage of the benefits of time management. The importance of time management in student life: Time management is not only important for professionals, but also for everyone. Even students need to know how to manage their time in order to use it effectively. Some of the reasons why time management is important for students are,

- ☑ Help them develop a sense of responsibility.
- ☑ Can lead to effective learning
- ☑ Money management assistance
- ☑ Good efficiency gains
- ☑ Prepare them for the outside world

Use a time management technique

The Pomodoro Technique®, created by consultant and time management expert Francesco Cirillo, is effective for boosting productivity for both pupils and education staff. Pomodoro is Italian for "tomato," and although the technique itself doesn't require tomatoes, the inventor used a tomato-shaped egg timer!

The basics are as follows:

Pick a task. Choose something you need to get done. Big or small, something you've been putting off for a million years. All that matters is that this task requires your full, undivided attention.

Set the Pomodoro (your timer) for 25 minutes. Promise yourself that you will spend 25 minutes on this task exclusively, without interruptions. You can do it! It's only 25 minutes.

Work on this task until the timer rings. If you suddenly realise you have something else you need to do, write the task down on a sheet of paper.

When the timer rings, put a checkmark on your paper. Congratulations! You've spent an entire, uninterrupted "pomodoro" on a task.

Now take a short break. Before you begin your next task, do something relaxing for about 10 minutes. Breathe, meditate, grab a cup of coffee, go for a short walk or do something else not work-related. Your brain will thank you later.

Every four pomodoros, take a longer break. Once you've completed four Pomodoros, you can take a longer break. Try for 20 or 30 minutes. Your brain will use this time to assimilate new information and rest before the next round of Pomodoros.

Teaching Time Management Skills

With a better understanding of time, students are able to plan and prioritize their work in ways that support academic success. Successful students are able to use their time effectively to get their work done. Teachers often encourage their students to use their time wisely and be efficient in their work habits without explicitly telling them how to do so. Providing explicit lessons on understanding time can be particularly challenging for new teachers, but there are several simple ways to teach students what time feels like. These lessons will make it much easier for students to independently self-monitor and better organize their time.

WAYS TO TEACH TIME

1. Encourage estimation. Before students begin an assignment, have them estimate how long they think it will take. After they complete the assignment, have them write down how long the assignment actually took and reflect on the estimation. Often students anticipate an assignment taking a shorter amount of time than it actually does. As a result, they may not set aside an adequate amount of time to complete the given assignment. Conversely, had they known the assignment would be completed quickly, the student may have prioritized work differently. As students progress through school, we want them to become better at organizing their schedules and prioritizing tasks. When students estimate and then reflect, they can be more aware of how long a given task will take and will anticipate accordingly. Initially it's best to practice within class assignments. Once students have had practice, it can be incorporated into homework.

2. Use a visual. Use a timer that gives students a visual of the passing of time. This helps students stay on task and gives them a way to organize their time effectively. For

example, if students have 10 minutes to finish four short written responses, when the timer hits 5 minutes, students should be reminded that they should be about halfway done. If this becomes a routine in a classroom, students can start to organize and prioritize the work they are completing independently.

3. Set a minimum. Teachers often give students a limit on the time they can use—for example, “You have 30 minutes to complete this assignment.” Instead, try setting a minimum rather than a maximum. By letting students know that the task should take at least 20 minutes, you are prompting them to slow down and monitor. Students might confuse speed for success. They are eager to announce, “I’m done,” but have rushed through the process.

Additionally, teachers can build in other systems that help students focus on the process rather than the product. For example, teachers can add in checklists or rubrics that students must refer to as they work on their assignment. This builds in natural moments of reflection.

4. Incorporate silent time. Time, or the feeling of being timed, can cause anxiety to rise. As stress increases, one’s ability to utilize their executive functioning skills decreases.

At the beginning of a task or assessment, set a timer for a small amount of silent time, such as 5 minutes. During this time, students are not allowed to ask questions. You might find that when the 5 minutes are over, students have filtered their questions and either have gotten started or have identified their confusion. The use of silent time encourages students to implement a plan independently and initiate the task.

5. Try half timed and half not. When giving a task like recalling math facts, have students write their answers in pen for the first minute. Then, allow students to continue working untimed in pencil. This allows them to differentiate between automaticity and ability. Often the stress from being timed can negatively impact a student’s ability to showcase their knowledge. The use of a pencil and pen also allows students to reflect on how time restraints impact their learning.

Students need to learn how to organize time to be effective and productive. Fifteen minutes of playtime or screen time feels different than 15 minutes of writing. When teachers are explicit and teach students how to use time and give them a significant amount of practice, students will begin to internalize time and be able to independently plan and prioritize a given task. As students progress through school, they must eventually not only plan and prioritize a task but plan and prioritize many assignments over several weeks. In order to be successful, students must learn ways to organize their time efficiently and use their time effectively. If students can practice organizing their time when working on one task and experience success doing so, they can begin to generalize this skill and carry it out in their independent assignments.

Advantages or benefits of time management:

The time management activity is not the one that requires additional skills. The only necessity is to know how to implement a time schedule and to commit to its

implementation. And more importantly, align daily activities to achieve better results and even success.

Since the change implemented is never an easy task, it becomes a bit more persistent when you understand the benefits. He will give you a positive answer.

The advantage of time management is not only important for career development. It has a significant impact on personal life. Reasonable scheduling is necessary and leads to self-discipline because punctuality has many advantages.

1. Reduction of stress levels

Reducing stress is the main content of time management. If you apply time management correctly, you will achieve a better result. You too can relax and enjoy your work. Stress leads to a worsening of working hours and a disrupted workflow can never lead to the best results. The result will undoubtedly come, but no one can say that it will be the best or the worst.

2. Allows you to concentrate on the task

Time management skills initially relieve you of stress and later help you focus on your goal and performance in the task. A target succeeds in less time than a person who fights harder to achieve their goal in life. People always want to have a successful and pleasant life, and this can be achieved by keeping track of everything and every step.

3. Reduce the hesitation

There is a lot of time in life and it also causes fluctuations. The special point in introducing time management is the ability to predict results and control situations. Time management is not something that requires additional skills, the only thing you need to know is how to implement it and how to deal with it in your daily activities.

4. Gain confidence

Self-confidence plays a crucial role in human life and people who are confident always have a better life than dependent people. This feeling usually manifests itself when you plan your work properly and make decisions about the time it takes to improve. "Time management never takes time, but gives you extra time." A person can do anything with self-confidence and self-confidence takes a person to a higher level.

5 .A path to the goal

Everyone has the desire to achieve their goal in life and dreams of a relaxing future after reaching that goal. Time management gives you time where it has the most effect. The time management system allows everyone to spend time with the things that are most important to them. In this process, time management has a positive aspect and people consider planning as a better option.

6. Test your productivity

Everyone's capacity is similar, only habits differ in the results. People who reach 100 out of 100 points are also people and not robots, the fact is that they follow their dreams. The state turns into a turtle with your determination when you plan your next meeting

because all the tasks are listed on the to-do list. You can use priorities when you define the order in which tasks are performed.

7. Have an instinct for success

The performance of a task is different, while the success of a series of successes is a very different task. Only then will our kitten experience a series of successes if we make our efforts in a pre-defined way. Discipline and personal development are a must. Communication tools that are available in various forms of support, synchronous, such as setting the meeting time as a web conference and asynchronous without a fixed time to contribute as a discussion forum in the form of interaction. This performance is the result of hard work and dedicated behavior. Everyone must introduce time management if they are to be successful.

8. Time for relaxation and leisure activities

Recreation in this time of rush is a blessing and everyone wants it, but few can do it. Don't miss an event. You don't have to worry about missing events as the working day is scheduled with reminders and alerts for urgent events. The blessed are those who work punctually and adopt a schedule in their lives to create daily chaos. Relaxed living motivates people and puts them on the road to success. Leisure activities also give a boost to family life. People feel more connected to their families. The only thing to keep in mind is that relationships need time and love to thrive.

9. Financial strength

Success brings financial benefits. A person is always in good financial health if he or she has planned his or her life well and has a schedule for his or her personal and professional life. The experience of lifelong learning promotes the empowerment of people with knowledge. They can do research and find information. Shared interpretation offers students the opportunity to establish a network connection. A global community of interesting people.

10. Become healthy

Health is a blessing to people and can be achieved through appropriate care. Time management is also useful for making human life healthy; as if a person were planning their life, they would certainly save time for exercise and other health-related activities. Thus, he/she will definitely become healthy. Once you have decided to plan your time, you need to discipline yourself and work to improve yourself, where health is a key factor.

Disadvantages of time management:

The first fall, while you are managing your time, is an area of your life that influences other areas. To avoid a compromising situation, it is enough to understand that learning time management theory mainly means a change in lifestyle. In other words, it requires a consistent adoption of values for effective time management. This can be very difficult for someone who does not accept punctuality and time. Time management has very few

disadvantages. The main disadvantages of management are that it takes longer to create plans. It can also make human life mechanical.

1. Unclear targets

Productive behavior is certainly one of the main goals of time management. Sometimes it leads to imprecise goals that generally hit people hardest. An unconscious person does not know what to do? If you are not able to manage your workload better, you will be more affected by tasks that are not completed in the shortest possible time

2. Bad management

Organized results for less rework and mistakes, but an excess of enthusiasm for the organization leaves a person in error. Articles, details, and instructions are so forgotten that they lead to extra work and blame for mismanagement. A person must do a task more often if he forgets something. This leads to fatigue and occurs due to predictive behavior.

3. I cannot say “no”:

You may have forgotten an appointment or missed an appointment and everything has happened because you have been working on other tasks, because saying “no” will be difficult for you. Such crazy situations promote the friction of life. You can avoid such problems by planning and preparing carefully. No one can create more time, but it can be better used by managing time, no doubt about it. It is always better to stay away because people cannot say no to anyone.

4. Obstacles

Simple measures such as moving the pendulum or working early lead to more problems in life. Time management leads you to an obstacle. If you know what to do, you hate wasting time in idle activities, which leads to arguments and disruptions. Instead of thinking about what to do next, focus on the steps before work, because everything can go wrong. This results in many problems for people.

5. Inactivity

Frequent misunderstandings make time management an extra effort. On the contrary, good time management makes human life easier and more inactive. If things take less effort than usual, then time consumption leads to inertia. Managing time to improve life, because time management means spending time in the right places and on the right things, but sometimes the obsession with doing things right makes your life stagnate.

6. One load of different jobs at a time

When you work after time management, you sometimes take on too many tasks with too much self-confidence. This particular state makes you make a total mistake. People have too many expectations of you simply because of your pompous behavior, and finally, you feel a lot of work on your shoulders. And such confusion leads to mismanagement.

7. Fatigue and stress are part of life

Fatigue and stress are common problems that lead you into a phase of fatigue. Fatigue makes a person tired of life. They also feel demoralized because they think again and again about their unsuccessful attempt to take charge of time management in their

lives. They consider their unsuccessful attempt as a stop in their own way and leave behind them an interest in everything. Most people are susceptible to the disease. Good planning is not a cup of tea for everyone. The first and last grasp only the abilities that allow you to relax from the difficulties of a hectic life, instead of taking you deeper.

8. No time to rest

Recovery disappears from the lives of people who are more concerned about time management than their personal abilities. They waste most of their time planning instead of acting. Intellectuals generally define actions as speaking louder than words. And people who invest their time and money in planning can never succeed. Leisure has become a necessity in today's life. If someone does not, then these people's lives will become a burden to them and they will lead their lives in a stagnant way.

CONCLUSION

In general, time management techniques can directly lower stress. The process will lead to fewer surprises, less time pressure, and some urgent events from one task to another and from one place to another. You can make productivity a goal by implementing time management techniques. Time cannot be increased, but it can be managed. Time management enables people to succeed and lead easy lives. The majority of successful people define scheduling as unquestionably leading to professional and equally personal success.

REFERENCES:

1. Axmedova, S. R. (2021). Ilova elementlarining strukturaviy tahlilini o'rganish. *Science and Education*, 2(12), 583-587.
2. <https://www.bakkerelkhuizen.com/knowledge/the-10-most-important-benefits-of-time-management/>
3. Teshaboyeva, N. Z. (2019). TEACHING ENGLISH THROUGH LITERATURE INTESL AND TEFL CLASSROOMS. In *СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 82-84).
4. Ma'ripov J. Antroposentrizm–tilshunoslikning zamonaviy yonalishi sifatida // *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*. – 2022. – Т. 1. – №. 28. – С. 62-68.
5. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2021). The important meanings of category of tenses in contexts. "Zamonaviy tadqiqotlar, innovatsiyalarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar" *Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari toplami*, 468-473.
6. <https://www.actitime.com/school-management-software/time-management-for-teachers>
7. <https://www.educationsupport.org.uk/resources/for-individuals/guides/time-management-and-wellbeing-at-work/>

8. Carell, P. L., Devine, J., Eskey, D. E. "Interactive approaches to second language reading". Cambridge: Cambridge University Press. 1998
9. <https://www.edutopia.org/article/time-management-tips-teachers/>
10. 6. Solnyshkina M. I. et al. IMPORTANCE OF SETTING GOALS. SMART GOALS //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 11. – С. 318-320.
7. LEARNER I. Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, The faculty of psychology, The teacher at the department of Foreign languages.
11. Маърипов Д. Psychological value of the novels by agatha christie //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 630-632.
12. Ахмедова, С. Р. (2022). Эга шаклида ифодаланган мураккаб тузилишли иловали элементларнинг таҳлилини ўрганиш. Science and Education. 1963-1966.
13. <https://classplusappcom.cdn.ampproject.org/v/s/classplusapp.com/growth/importance-of-time-management->
14. Ма'рипов J. KORPUS HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 175-178.
15. Пармонова N. (2022). Teaching speaking through thinking and enriching vocabulary . Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 598–601. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5361>
16. Husanova Mohira, G'ofurova Dilafuz. (2020). TYPES OF COMPLEX SENTENCES. Vol.2. P. 20-22
17. Solnyshkina, M. I. (2023). PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATION OF FOREIGN LANGUAGE OF LEARNERS' INTERCULTURAL COMPETENCE. OpenAccessRepository, 4(3), 49-55.
18. Teshaboyeva, N. (2020). LINGUISTIC PERSONALITY, ITS STRUCTURAL CHARACTERISTICS IN THE NEW PERSPECTIVE DIRECTIONS. In МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ (pp. 415-420).
19. Gaybullayeva, N. D. K., & Kizi, T. N. Z. (2022). THE ROLE OF INNOVATIVE METHODS FOR LISTENING COMPREHENSION IN TEACHING LANGUAGE LEARNERS FOREIGN LANGUAGES AND MAINLY ENGLISH. CentralAsianResearchJournalforInterdisciplinaryStudies (CARJIS), 2(10), 8-10.
20. Ма'рипов J. K. A BRIEF INFORMATION ABOUT TENSES //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA. – С. 464.

MAHALLIY VA XORIJIY YO‘LLARDA ULOQSIZ TEMIR YO‘L UCHUN QO‘LLANILADIGAN RELSLAR PARAMETRLARI

Xalfin Gali-Askar Rustamovich

PhD, dotsent

Ozodjonov Javohir Tursunnazar o‘g‘li

talaba

Toshkent davlat transport universiteti

Annotatsiya: *Maqolada mahalliy va xorijiy temir yo‘llarda uloqsiz temir yo‘l uchun qo‘llaniladigan relslar parametrlari keltirilgan va umumiy uloqsiz temir yo‘l qanday ishlashi bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *rels kallagi, uloqsiz temir yo‘l, payvand pletlar, rels harorati, harorat-kuchlanishli.*

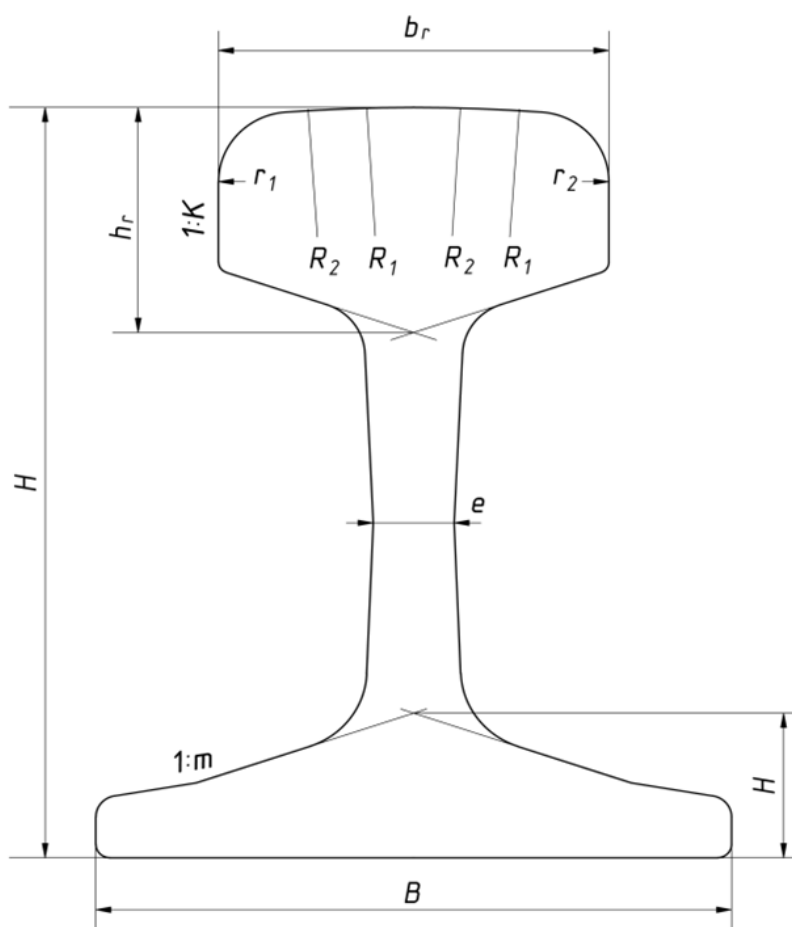
Uloqsiz temir yo‘l – temir yo‘lining eng progressiv konstruksiya hisoblanadi (hozirgi vaqtda). Rels kallagi yuzasi yaxshi silliqlangan va temir yo‘l a‘lo darajada saqlangan holatda relslar tutashgan joylari butunlay yo‘qligi yo‘lovchilarga biron-bir qo‘shimcha dinamik ta‘silarni deyarli istisno qilish (to‘liq qulaylik), poezd harakatlanishiga qarshilikni 8-12% kamaytirish, harakatdagi tarkib va temir yo‘lni ta‘mirlash uchun xarajatlarni 9-10% qisqartirish imkonini beradi [1-5].

Bunday yo‘l hozirda Rossiya alohida temir yo‘llar yo‘nalishlarida ham (Moskva, Oktyabr, Gorkiy, Kuybishev, Volgabo‘yi va b.), chet eldagi barcha tezyurar liniyalarda ham mavjud [6-7].

Bizning yo‘llarimizda va ayrim holatlarda xorijda “uloqsiz temir yo‘l” tushunchasiga blok-uchastkaga teng uzunlikdagi (odatda, 2-4km) payvand pletlarga ega uchastkalar ham tegishli bo‘lib, bu yerda ular (elektrni izolyasiyalaydigan qoplamalardan, ba‘zan esa yana ikki-to‘rtta qo‘shimcha relsdan foydalanilgan holda) muayyan tenglashtiruvchi oraliqni yuzaga keltirgan holda bir-biriga biriktiriladi. Afsuski, hozirgi vaqtda, aksariyat mahalliy yo‘llarda payvand pletlar uzunligi, odatda, 550-800 m ni tashkil etadi, ular o‘rtasida ikki-to‘rtta tenglashtiruvchi rels yotqizilgan. Garchi ushbu uchastkalar ham, bizdagi tasnifga asosan, “uloqsiz temir yo‘l”ga tegishli bo‘lsada, bunday echimda biz “sof ko‘rinishda” uloqsiz temir yo‘lga emas, balki qisqa bo‘g‘inli yo‘l uchastkalari bilan 550-800 metrli payvand pletlar ketma-ketligiga ega bo‘lamiz [8-10].

Yaqin yillardagi kechiktirib bo‘lmaydigan vazifalar quyidagilardan iborat: uloqsiz payvand pletlar haqiqiy uzunligini blok-uchastkalar uzunligigacha uzaytirish; svetoforlar oldidagi tenglashtiruvchi oraliqlarni bevosita pletlarni yuqori mustahkam izolyasiyalaydigan qoplamalar bilan biriktirishga almashtirish; tonal blokirovkadan foydalanib stansiyadan stansiyagacha uloqsiz temir yo‘l liniyasini (izolyasiyalaydigan relslar tutashgan joylarisiz) ta‘minlash [11-14].

Uloqsiz temir yo‘l – harorat-kuchlanishli konstruksiya hisoblanadi. Harakatdagi tarkib g‘ildiraklarining payvand pletlarga ta‘siri natijasida kuchlanishlardan tashqari, pletning o‘rta (asosiy) qismida 10530-11030 kN ga etadigan N_t harorat kuchlari ta‘sir etadi. Harakatdagi tarkibdan relsning pastki qismidagi “ortiqcha” qirra kuchlanishlari hisobga olinganidan so‘ng cho‘zilish harorat kuchlari ta‘siri uchun mustahkamlik zaxirasiga ega bo‘lish kerak. Ushbu “zaxira” maksimal joiz qirra kuchlanishlari $[\sigma]$ va hozirda poezd yuklanishi ta‘sirida “sarflangan” tutashgan joylar o‘rtasidagi farqni o‘z ichiga oladi. Ushbu farq $[\sigma] - [\sigma_k]$ – relslar harorat ishiga “zaxira”. Relslar qanchalik ko‘proq kuchli bo‘lsa, qirra kuchlanishlari shunchalik kamroq ta‘sir etadi va relslar harorat ishiga “zaxira” shunchalik ko‘proq qoladi. Shu tufayli mahalliy va xorijdagi yo‘llarda uloqsiz temir yo‘lning payvand pletlari relslari, odatda, termik ishlov berilgan, yuqori xizmat xususiyatlariga ega va to‘g‘ri chiziqli 60 kg/m yo‘ldan kam bo‘lmagan og‘irlikda qo‘llaniladi (1-jadval, 1-rasm).

1 - rasm. Relsning namunaviy kondalang profili

1.1 - jadval

Mamlakat	Rels turi	1 m relsning vazni, kg	Maydon, sm ²	Rels balandligi H, mm	Taglik eni B, mm	Kallag balandligi hr, mm	Kallag eni br, mm	Rels kallagi yuzasining konturi			Rels boyinchasi kalinligi e, mm	Rels tagligi eni f, mm	Kallag yon tomonining yegilishi 1:k	Taglikning yuqori Chetining qivaligi 1:m
								r ₁ , mm	R ₁ , mm	R ₂ , mm				
Germaniya, Italiya, Fransiya, Angliya	UIC 54	54,43	69,34	159	140	49,4	72,2	13	300	80	16	30,2	1:20	1:2,75;1:18
	UIC 60	60,34	76,86	172	150	51	74,3	13	300	80	16,5	31,5	1:20	1:2,75;1:14
Rossiya	P50	51,67	65,99	152	132	42	72	15	500	80	16	27	1:20	1:40
	P65	64,72	82,65	180	150	45	75	15	500	80	18	30	1:20	1:40
	P75	74,414	95,037	192	150	55,3	75	15	500	80	20	32,2	1:20	1:40
AQSh	132RE	65,53	83,55	180,98	152,4	44,45	76,2	9,52	254	31,75	16,67	30,16	1:40	1:40
	136RE	67,5	86,4	185,74	152,4	49,21	74,21	14,3	356	31,75	17,46	30,16	1:40	1:40
	140RE	69,4	89,03	185,74	152,4	52,3	76,2	9,52	254	31,75	19,05	30,16	1:14	1:3;1:4
	155RE	76,9	98	203,2	171,45	52,39	76,2	9,52	254	31,75	19,05	32,54	1:14	1:3;1:4
Kanada	136CN	68	86,4	185,74	152,4	50	75	14	102	-	17,46	30,16	1:40	1:40
Yaponiya	50kgN	50,4	64,2	153	127	49	65	13	300	80	15	30	1:40	1:40;1:2,75
	60kgA	60,8	77,5	174	145	49	65	13	600	50	16,5	30,1	1:40	1:40

Erkin yotqizilgan rels harorati oshishi uning uzayishini yuzaga keltiradi. Uloqsiz temir yo'l sharoitlarida uning o'rta (katta) qismi o'z uzunligini o'zgartirish imkoniga ega bo'lmaydi. Harorat ko'tarilganida bu erda N_t bo'ylama siqish kuchlari paydo bo'ladi, ular o'z N_k kritik ko'rsatkichlariga etganida, "yo'l otqini" – gorizonta (ko'proq) va vertikal (kamroq) tekisliklarda keskin qiyshayishini yuzaga keltirishi mumkin.

Tajribalar va hisob-kitoblar bilan [$[\Delta t]_{y}$] qizish miqdori aniqlangan bo'lib (neytral haroratdan yuqori, bunda bo'ylama harorat kuchlari nolga teng), ushbu ko'rsatkichga erishilganida $N_t = N_k$ harorat-kuchlanishli uloqsiz temir yo'l chidamliligi buzilishi mumkin. Masalan, R65 relslardan uloqsiz temir yo'lining payvand pletlari uchun 1840 dona/km temir-beton shpalalari 500 m egri radiusli, $\Delta > t_y = 37$ °C hajmda har ikki temir yo'l chizig'ida bo'ylama kuchlar paydo bo'ladi: $N'' = 15290$ kN.

Ushbu paytning o'zida harorat-kuchlanishli relslarning ayrim uchastkalari (o'q ko'ndalangiga) mahalliy mikro-siljishlari boshlanadi. Haqiqiy sharoitlarda rels pletlari qizishi quyosh energiyasi ta'sirida yuz beradi. Ushbu qizish [$[\Delta t]_{y}$] miqdoridan yuqori bo'lmasligi kerak. [$[\Delta t]_{y}$] ko'rsatkichlari temir yo'l liniyalari va tuzilishi rejasiga bog'liq: R egri chiziq radiusi qanchalik kamroq bo'lsa, [$[\Delta t]_{y}$] miqdori shunchalik kamroq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. Mirakhmedov M.M., Khalfin G.R. "Investigation of the longitudinal hijacking force from friction braking," Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers: Vol. 16 : Iss. 4 , Article 19 (2020).

2. Лесов К.С., Рустамович Х.Г.А. Расчет и оценка устойчивости рельсовой плети бесстыкового пути для условий Узбекистана // Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – С. 339-343.

3. Лесов К.С., Хальфин Г.А.Р. Техничко-экономическое обоснование эффективности применения диагностических средств //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 4-2. – С. 208-216.

4. Рустамович Х.Г.А., Пурцеладзе И.Б. Обоснование необходимости и целесообразности укладки сверхдлинных плетей на АО «Ўзбекистон Темир Йўллари» //Universum: технические науки. – 2022. – №. 3-3 (96). – С. 23-25.

5. Лесов К.С., Рустамович Х.Г.А. Диагностическое средство для косвенного определения усилия нажатия клемм скрепления Pandrol Fastclip //Universum: технические науки. – 2022. – №. 5-4 (98). – С. 54-56.

6. Khalfin G.A. R., Yakhyaeva M.T., Yakhyaeva S.T. Factors determining the stability of a continious welded track //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 53-55.

7. Khalfin Gali-Askar Rustamovich Factors influencing the choice of direction and position of the HSR route //Universum: технические науки. 2021. №10-5 (91).

8. Rustamovich, Khalfin G., and Purtseladze I. Borisovna. "Use of a System for Determining the State of a Non-jointed Track to Ensure the Safety of Train Traffic." JournalNX, vol. 7, no. 05, 2021, pp. 242-245, doi:10.17605/OSF.IO/U3A2F.

9. Рустамович Х.Г.А., Пурцеладзе И.Б. Оценка погонного сопротивления продольному перемещению рельсовых плетей //Universum: технические науки. – 2021. – №. 6-2 (87). – С. 13-15.

10. Рустамович Х.Г.А. Состояние «Маячных» шпал и причины неравномерного распределения продольных напряжений в рельсовой плети //Universum: технические науки. – 2019. – №. 12-1 (69). – С. 72-75.

11. Khalfin G.A., Umarov K. The work of intermediate rail fasteners on mountain sections of railways //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2023. – Т. 2612. – №. 1. – С. 040023.

12. Khalfin, Gali-Askar. "Research of running resistance to longitudinal movement of rails on JSC" Uzbekiston Temir Yulari". Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers 16.2 (2020): 14-19.

13. Rustamovich, Khalfin G. "Clamping Force of Intermediate Fasteners and Their Determination." JournalNX, vol. 7, no. 05, 2021, pp. 233-236, doi:10.17605/OSF.IO/ETJHF.

14. Рустамович, Хальфин Гали-Аскар. "Пурцеладзе Ирина Борисовна Оценка погонного сопротивления продольному перемещению рельсовых плетей." Universum: технические науки 6-2 (2021): 87.

LEVERAGING TECHNOLOGY TO BOOST EFL LISTENING AND SPEAKING SKILLS

Student of UzSWLU Baxtiyorova Nozima

Supervisor: PhD Karimov Ulug'bek Nusratovich

Abstract: *This article explores the diverse ways in which technology can be harnessed to enhance EFL listening and speaking skills. From interactive language learning apps and virtual language exchanges to AI-driven tutors and immersive technologies like AR and VR, the integration of technology transforms traditional language education. The article discusses the impact of these technological advancements on language proficiency, providing educators and learners with a comprehensive understanding of the digital tools available for creating engaging and effective EFL learning experiences.*

Keywords: *EFL, technology-enhanced learning, language education, listening skills, speaking skills, language apps, virtual language exchange, AI-driven tutors, augmented reality, virtual reality, language learning blogs, social media challenges, pronunciation guides, online forums, collaborative platforms, language corpus analysis, adaptive learning, digital storytelling, online education.*

Introduction: English as a Foreign Language (EFL) learners often face challenges in developing their listening and speaking skills. Fortunately, advancements in technology have opened up innovative avenues to enhance these crucial language abilities. This article explores the various ways in which technology can be harnessed to create an engaging and effective learning experience for EFL students.

Interactive Language Learning Apps: Mobile applications designed for language learning offer interactive exercises and real-life scenarios, allowing EFL learners to practice listening and speaking in a simulated environment. Apps like Duolingo, Rosetta Stone, and Babbel provide tailored exercises that adapt to individual proficiency levels, making language practice accessible and engaging.

Podcasts and Audiobooks: Listening to authentic English through podcasts and audiobooks exposes EFL learners to different accents, colloquialisms, and tones. Platforms like Spotify, Audible, and BBC Learning English offer a wide range of content suitable for various proficiency levels. Integrating these audio resources into lessons provides valuable exposure to natural language usage.

Speech Recognition Technology: Speech recognition tools, such as Google's Speech-to-Text or Apple's Siri, enable EFL learners to receive instant feedback on their pronunciation and speaking skills. These technologies help users identify and correct errors, fostering improvement in oral communication.

Video Conferencing Platforms: Platforms like Zoom, Skype, or Google Meet facilitate virtual language exchange and conversation practice. EFL learners can connect with native speakers or peers to engage in authentic conversations, enhancing both listening and

speaking skills. Virtual language exchanges provide exposure to diverse accents and cultural nuances.

Online Language Learning Platforms: Websites like FluentU, iTalki, and Tandem offer EFL learners opportunities to practice listening and speaking with native speakers through video chats or voice messages. These platforms often incorporate multimedia content, such as videos with interactive subtitles, to make language learning more dynamic.

Educational Games and Simulations: Gamified learning experiences can make language acquisition enjoyable. Platforms like Kahoot! or Quizizz allow educators to create interactive quizzes and games that focus on listening and speaking skills. These activities not only engage students but also reinforce language concepts in a fun and memorable way.

Digital Storytelling: EFL learners can use digital tools to create and share their own stories, presentations, or podcasts. This not only enhances their speaking skills but also encourages creativity and self-expression. Platforms like StoryJumper or Flipgrid provide user-friendly interfaces for creating and sharing multimedia content.

Real-time Collaboration and Feedback: Online collaborative platforms like Google Docs or Microsoft Teams enable students to work together on projects, enhancing both their listening and speaking skills through group discussions and joint presentations. Educators can provide real-time feedback, fostering a supportive learning environment.

Adaptive Learning Platforms: AI-powered adaptive learning platforms, such as DreamBox or Knewton, tailor lessons to individual learning styles and progress. In the realm of language learning, these platforms can adapt content to focus on specific areas where a student may need improvement in listening or speaking, providing personalized learning experiences.

Augmented and Virtual Reality: Immersive technologies like augmented reality (AR) and virtual reality (VR) offer EFL learners virtual environments where they can engage in realistic scenarios, conversations, or cultural experiences. This hands-on approach can significantly enhance both listening comprehension and spoken communication.

Online Forums and Discussion Boards: Platforms like Reddit or dedicated language learning forums provide EFL learners with spaces to engage in written discussions, practice their written English, and receive feedback. Though focused on writing, these interactions indirectly contribute to improved listening and speaking skills by reinforcing overall language proficiency.

Digital Pronunciation Guides: Pronunciation guides available on platforms like Forvo or PronunciationGuide can assist EFL learners in mastering the correct pronunciation of words. These resources often include audio samples from native speakers, allowing learners to mimic and refine their pronunciation skills.

Language Learning Blogs and Vlogs: Following language learning blogs or vlogs by experienced educators or language enthusiasts can expose EFL learners to valuable tips,

strategies, and authentic language use. These online resources contribute to a well-rounded language learning experience, complementing traditional classroom instruction.

Social Media Language Challenges: Social media platforms offer language challenges and hashtag campaigns that encourage EFL learners to create and share content related to specific themes. Participating in such challenges not only improves language skills but also fosters a sense of community and motivation among learners.

Artificial Intelligence Language Tutors: The emergence of AI-driven language tutoring systems, such as ChatGPT or language-specific AI chatbots, offers EFL learners the chance to engage in conversational practice at any time. These tools provide instant feedback, adapt to individual learning needs, and create a personalized learning path, making language practice more accessible and flexible.

Online Pronunciation Communities: Joining online communities focused on pronunciation, like Rhinospike or Speechace, allows EFL learners to submit recordings for native speakers to evaluate. This collaborative approach provides constructive feedback and fosters a sense of community, making the language learning journey more social and supportive.

Crowdsourced Subtitling and Captioning: Platforms like Amara or Subtitle Workshop enable EFL learners to contribute to subtitling and captioning projects. Engaging in such activities not only enhances listening skills but also encourages learners to closely analyze spoken language patterns and nuances.

Language Corpus Analysis Tools: Using language corpus analysis tools like Corpus of Contemporary American English (COCA) allows EFL learners to explore authentic language usage. Analyzing spoken language samples helps learners understand colloquial expressions, idioms, and various registers, contributing to improved listening comprehension.

Digital Language Journals: Encouraging EFL learners to maintain digital language journals, whether through blogs or journaling apps, provides a platform for self-reflection and expression. Writing about language learning experiences and practicing reflective writing indirectly supports both listening and speaking skills by reinforcing overall language proficiency.

Multimodal Learning Resources: Combining visual, auditory, and interactive elements in learning materials enhances EFL lessons. Platforms like YouTube or TED-Ed provide a wealth of educational videos with subtitles, enabling learners to reinforce listening skills while gaining exposure to diverse accents and speaking styles.

In conclusion, the integration of technology into EFL learning has transformed the landscape of language education, providing diverse tools that cater to the unique challenges of listening and speaking skills. From interactive apps and virtual reality experiences to AI-driven language tutors and online communities, the options are abundant and versatile.

This technological shift not only enhances language proficiency but also fosters a more dynamic and engaging learning experience. EFL learners can now immerse themselves in authentic language use, connect with native speakers globally, and receive instant feedback on their pronunciation and speaking abilities.

As educators continue to leverage these innovative resources, the synergy between technology and language learning will undoubtedly shape a new era of proficient and confident EFL speakers. The journey doesn't end here; ongoing advancements in technology will likely introduce even more tools, creating an ever-evolving landscape for EFL learners to explore and conquer.

In this digital age, the integration of technology stands as a testament to the adaptability and resilience of language education. As we look forward, the collaboration between educators, learners, and technology will remain pivotal in unlocking the full potential of EFL students, empowering them to navigate the intricacies of English with confidence and proficiency.

REFERENCES:

- Duolingo. (n.d.). <https://www.duolingo.com/>
- Rosetta Stone. (n.d.). <https://www.rosettastone.com/>
- Babbel. (n.d.). <https://www.babbel.com/>
- Spotify. (n.d.). <https://www.spotify.com/>
- Audible. (n.d.). <https://www.audible.com/>
- BBC Learning English. (n.d.). <http://www.bbc.co.uk/learningenglish>
- Google Speech-to-Text. (n.d.). <https://cloud.google.com/speech-to-text>
- Zoom. (n.d.). <https://zoom.us/>
- Skype. (n.d.). <https://www.skype.com/>

GEOMETRIYA FANIDA VIRTUAL RESURLARNI QO'LLASHNI AFZALLIGI

Turaqulov Yashnar

Guliston davlat pedagogika instituti 2-kurs magistri

Annotatsiya: *Bu maqolada, geometriya fanida virtual resurslarni qo'llashning o'zbek ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishda o'ynagan roli va ahamiyati muhokama qilindi. Virtual resurslar, interaktiv darsliklar, 3D modellar, va o'zlashtirilgan darsliklar orqali geometriya fanini o'rganish va o'qitish jarayonlarini sodda va samarali qilish imkonini ta'minlaydi. Masofaviy o'qish, tez vaqtida feedback, va qulayliklar, o'quvchilarni matematika va geometriya bilan yaqinlashishda yordam beradi. Ushbu maqola O'zbekiston kontekstida, o'zbek tili va madaniyati asosida tayyorlangan virtual resurslar va ularning muhim ahamiyati bo'yicha muhokama qiladi.*

Kalit so'zlar: *Geometriya fani, virtual resurslar, interaktiv darsliklar, 3D modellovlar, o'zlashtirilgan darsliklar, masofaviy o'qish, feedback, qulayliklar, O'zbekiston ta'lim tizimi, matematika o'qitish.*

Аннотация: *В данной статье обсуждается роль и значение использования виртуальных ресурсов в науке геометрии в выводе системы образования Узбекистана на новый уровень. Благодаря виртуальным ресурсам, интерактивным учебникам, 3D-моделям и адаптированным учебникам он дает возможность сделать процесс изучения и преподавания геометрии простым и эффективным. Дистанционное обучение, своевременная обратная связь и доступность помогают учащимся приблизиться к математике и геометрии. В данной статье рассматриваются виртуальные ресурсы на основе узбекского языка и культуры и их значение в контексте Узбекистана.*

Ключевые слова: *Геометрия, виртуальные ресурсы, интерактивные учебники, 3D-моделирование, адаптированные учебники, дистанционное обучение, обратная связь, материально-техническая база, система образования Узбекистана, преподавание математики.*

Abstract: *In this article, the role and importance of the use of virtual resources in the science of geometry in bringing the Uzbek education system to a new level was discussed. Through virtual resources, interactive textbooks, 3D models, and customized textbooks, it provides an opportunity to make the learning and teaching process of geometry simple and effective. Distance learning, timely feedback, and accessibility help students get closer to math and geometry. This article discusses virtual resources based on the Uzbek language and culture and their importance in the context of Uzbekistan.*

Key words: *Geometry science, virtual resources, interactive textbooks, 3D modeling, adapted textbooks, distance learning, feedback, facilities, educational system of Uzbekistan, teaching mathematics.*

Geometriya fanining o'qitish va o'rganish jarayonlarida virtual resurslar muhim ahamiyatga ega. Bu elektron ta'lim vositalari, o'quvchilarga interaktiv darsliklar, animatsiyalar, va qo'shimcha materiallar orqali, geometriya fanini o'qitish va o'rganishni yanada sodda va sodiqliroq qilish imkoniyatini beradi. O'quvchilar uchun bu turidagi resurslardan foydalanishning bir necha afzalliklari mavjud.

1. Interaktiv Darsliklar

Virtual resurslar, interaktiv darsliklarni tashkil etishda o'qituvchilar uchun qulayliklar yaratishda o'rtacha darsliklar bilan solishtirilganda ko'p foydalaniladi. Bu darsliklar, o'quvchilarga geometriya mavzularini grafik va animatsiya orqali tushuntirish imkonini beradi. O'quvchilar o'zlarini faollashtirish orqali konseptlarni yanada chuqur tushunishadi.

2. 3D Modellash

Geometriya fanida 3D modellovlar orqali ko'rish va tahlil qilish, o'quvchilarga obyektlarni tashkil etish va ulardan tushuntirish imkoniyatini beradi. Bu, abstrakt matematik konseptlarni real dunyoga bog'lab ko'rishda o'quvchilarni qiziqtiradi va matematikadan foydalanishni osonlashtiradi.

3. O'zlashtirilgan Darsliklar

Virtual resurslar o'qituvchilar uchun o'zlashtirilgan darsliklar tuzishda ham muhimdir. Bu, o'quvchilarni shaxsiy qiziqtirishlariga mos ravishda darsliklar tuzilishini ta'minlash imkoniyatini beradi. Shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarni individual qo'llab-quvvatlash uchun o'zlashtirilgan yakkamizdan foydalanishlari mumkin.

4. Uzluksiz Muhokama Va Qo'llab-quvvatlash

Virtual resurslar orqali o'quvchilar o'zlarini boshqalari bilan muhokama qilish va fikrlarini almashish imkoniyatiga ega. Bu, guruh ishlari, vebinarlar yoki onlayn forumlar orqali o'quvchilar o'rtasida fikrlarni almashish va ta'lim jarayonida bir-biriga qo'llab-quvvatlashni ta'minlashda muhim bo'ladi.

5. O'quv Natijalari Monitoringi

Virtual resurslar, o'quvchilarning harakatlarini monitor qilish va baholashda o'qituvchilarga yordam bera olishga imkon beradi. O'quvchilarning qanday bosqichda turishlari, qanday mavzularni tushunishlari va qanday vaziyatda bo'lishlari, o'qituvchilar uchun shaffof bir tasdiq va yordamni ta'minlaydi.

Geometriya fanida virtual resurslarni qo'llash, o'quvchilarga matematik va geometriya bilan bog'liq ma'lumotlarni oson va qulay o'rganishlari uchun juda muhimdir. Bu, yangi texnologiyalardan foydalanish va o'quv jarayonini innovatsion ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

6. Masofaviy O'qish

Virtual resurslar, o'quvchilarga masofaviy o'quv tajribasi imkoniyatini beradi. Bu, o'quvchilarning o'zlarini bepul vaqtlarida matematik va geometriya bilan mustaqil ravishda mashg'ul qilishlari uchun yaxshi bir vosita. Uzluksiz o'rganish va masofaviy dasturlar orqali o'quvchilar qanday bo'lishi kerakligini oson tushunishlari mumkin.

7. Yangiliklarga Tayanish

Virtual resurslar, yangi matematik metodika va texnologiyalariga doir yangiliklarga tayanish imkonini yaratadi. O'qituvchilar, yangi darsliklar, interaktiv materiallar, va ma'ruzalar orqali o'z metodikalarini yangilab borishlari mumkin. Bu, o'qitish jarayonini doimiy ravishda rivojlantirish va o'quvchilarga yangi bilimlarni o'rgatish uchun muhimdir. Virtual resurslar, o'quvchilarga tez vaqtida feedback berish imkonini ta'minlaydi. O'quvchilar, yozilgan yoki amaliy vazifalarni yuborish orqali tezda o'zlarining xatolari va tashvishlari haqida ma'lumot olishadi. Bu, o'qituvchilar uchun o'quvchilar bilan individual ravishda ishlash va ularning xususiyatlari hisobga olingan darslar tuzilishida muhimdir. Virtual resurslar, o'quvchilar uchun o'rganishni qulay va soniy qilishga yordam beradi. Ular, mobil qurilmalar yoki kompyuterlar orqali istalgan joyda va vaqtida o'rganishlari mumkin. Bu, o'quvchilar uchun ta'limni hayotga bo'lgan vaqtiga moslashtirish imkonini yaratadi. Geometriya fanida virtual resurslarni qo'llash, o'qitishning innovatsion modelini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu, o'qituvchilar uchun yangi texnologiyalardan foydalanishni o'rganish va ulardan o'quvchilarga eng yaxshi foyda olishni ta'minlashda muhimdir. Bu usul, o'quvchilarni matematik va geometriya bilan ta'lim berishda eng zor yoki noyob mavzularni ham osonlashtirish imkonini beradi.

Geometriya fanida virtual resurslarni qo'llash, o'quvchilarning matematik va geometriya bilan yaqinlashishini, tushunishini, va bu sohadagi malakalarini oshirishini ta'minlaydi. Bu esa, ularni mustaqil, sifatli, va innovatsion o'rganishda rivojlantirish uchun juda samarali va zarur bo'ladi.

REFERENSLAR:

Abdullaev, A. (2020). "Matematika O'qitishda Virtual Resurslardan Foydalanishning Zararlari va Afzalliklari." O'zbekiston Bilimlar Akademiyasi ilmiy elektron jurnali, 4(2), 112-125.

Yusupov, B. (2018). "Geometriya Fanini O'qitishda 3D Modellovlar Qo'llanilishining O'quv Natijalariga Ta'siri." O'zbek matematika fanlari jurnali, 6(1), 45-57.

Ochilov, N. (2019). "O'zlashtirilgan Darsliklar va Virtual Resurslar Qo'llanilishining Geometriya Fanini O'qitishda O'quvchilar Bilimlarini Mustahkamlashga O'xshashligi." Ta'lim va ilmiy tadqiqot jurnali, 2(3), 78-91.

UNESCO. (2021). "E-Learning in Uzbekistan: Current Trends and Future Perspectives." Retrieved from [URL].

PSIXOLOG KOUCH SHAXSIGA QO'YILGAN TALABLAR

Turayeva Iroda Baxtiyarovna

Buxoro shahar Osiyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada psixologik konsultatsiya va kouching texnologiyasini qo'llash, shaxsning kasbiy faoliyatini yangi paradigmasi va zamonaviy texnologiyasi sifatida tavsiflangan. Kouchingni tashkil etishga ilmiy yondashuvlar tizimlashtirilgan va uning psixologik konsultatsiyadan farqlari: o'xshash va tafovutlari hamda qo'llash sohalari to'g'risida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *konsalting, maslahatchi, murabbiy, kouching, kasbiy tayyorgarlik, ijtimoiy ish, dastur.*

Abstract: *This article describes the application of psychological counseling and coaching technology as a new paradigm of human professional activity and its modern technology, systematizes scientific approaches to the organization of coaching, determines its differences from psychological counseling: similarities and differences, as well as the position of application.*

Keywords: *consulting, consultant, coach, coaching, vocational training, Social work, program. o'*

KIRISH

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi, yurtboshimiz belgilagan tamoyillari asosida yangi jamiyatni qurilishi, ta'lim tizimidagi tub islohotlar, odamlar ongidagi katta o'zgarishlar, "Yangi O'zbekistonda yangicha dunyoqarash" shiorini hayotiy reallikka aylantirish ko'p jihatdan oliy ta'lim tizimidagi professor-o'qituvchilarning salohiyati, shaxsiy sifatleri va jamiyatda tutgan mavqeiga bog'liq. Yuqoridagilarni talab darajasida saqlanishini ma'lum jihatdan oliy ta'limdagi pedagog imiji belgilaydi. Ularning imiji qanchalik yuqori bo'lsa, shunchalik yoshlar orasidagi katta aql egalari shu sohaga o'zlarini bag'ishlaydilar, ularni kasb faoliyatiga aylantiradilar va aksincha pedagog imiji yetarli saviyada bo'lmasa intellektual yoshlar ushbu kasbni chetlab o'tishga harakat qiladilar. Demak, bugungi kunda shaxsni tarbiyalovchi oliy ta'lim tizimidagi pedagog imiji mamlakatni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ayrim sabablarga ko'ra zamonaviy pedagog imijini yetarli saviyaga ko'tarishning ehtiyoji mavjud, chunki u talab darajasida emas. Bizning fikrimizcha, bugungi kunda barcha rivojlangan davlatlarning o'tish davrida muqarrar ravishda kuzatilishi mumkin bo'lgan ziyoliylar, shu jumladan, oliy ta'lim tizimidagi pedagoglar imijida talaygina o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. Ularni keltirib chiqaruvchi omillar, sabablar, o'zgarishlarni davomiyligi, salbiy va ijobiy, ijtimoiy hamda hududiy xususiyatlari maxsus ilmiy tadqiq etilish zaruriyati tanlagan muammoning dolzarbligini tashkil qiladi.

ASOSIY QISM

Kouching muvaffaqiyatli konsalting zamonaviy formati bo'lib, bu bizning maqsadlarimizga optimal tarzda erishishning bir usuli. Kouching - bu konsalting xizmatlari sohasida nisbatan yangi hodisa. "Kouching" atamasi biznesni boshqarishga 1990-yillarning boshlarida ingliz biznesmeni va maslahatchisi Ser Djon Uitmor tomonidan kiritilgan[1]. "Kouching" tushunchasi psixologiya, menejment, falsafa, mantiq va hayot tajribasi chorrahasida paydo bo'lgan ta'limotdir. Psixologik maslahatdan farqli o'laroq, kouching diqqatni mijozning mustaqil pozitsiyasiga yo'naltiradi. "Coaching "inglizcha" coaching" so'zining transliteratsiyasi bo'lib, u ustozlik qilish, tayyorgarlik ko'rish, mashq qilish degan ma'noni anglatadi[2]. Bir qator mualliflarning fikriga ko'ra, kouching jarayonini birgalikdagi yutuq sifatida tushunishni eng aniq aks ettiradi. Keng ma'noda kouching - bu odamlarning faoliyati samaradorligini oshirish, ularning potensialini oshkor qilish va samarali amalga oshirish uchun rivojlanishiga hissa qo'shadigan prinsiplar va texnikalar tizimi. Zamonaviy psixologiyasida turli xil maslahat turlari (gestalt, neyrolingvistik dasturlash, an'anaviy psixoterapiya) mavjud bo'lib, olimlar R. Dils[3], N.Yarosh[4], D.Uitmor, O. Smolenskiy[5]larning fikricha, ishbilarmonlik doiralari aslida yuqorida keltirilgan maslahat turlarining kouching maslahatidan muvaffaqiyatli foydalanilmoqda. Bugungi kunda aholiga, ayniqsa yoshlarga sifatli psixologik xizmat ko'rsatish, psixologik xizmat faoliyatini boshqarishni muvofiqlashtirish, ta'lim muassasalari bilan profilaktika inspektorlari va jamoat vakillari o'rtasidagi hamkorlikni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarish, psixologiya maktabini rivojlantirish hamda oliy ta'limda tor ixtisosliklar bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimini joriy etish, psixologik markazlar tashkil etishni yo'lga qo'yish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 472-sonli qarorining 9-bandida "xorijiy tajribadan kelib chiqib, oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatoriga ijtimoiy psixologiya, yoshlar psixologiyasi, psixologik xizmat faoliyatini boshqarish, oilaviy konsultatsiya va kouching kabi bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarini kiritish" vazifasi belgilanib olingan[6]. Afsuski, mamlakatimizda hozirgacha kouching va boshqa turdagi amaliyo psixologik yordam amaliyotlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni empirik darajada o'rganish va tahlil qilish borasida juda kam ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan.

Kouchingga to'xtashni istamaydigan, oldinga intilayotgan va yangi marralar sari intilayotgan, muvaffaqiyatga erishish uchun har qancha harakat qilishga tayyor kishilar tashrif buyurishadi. Kouching muvaffaqiyat bunga tayyor bo'lganlarga yana bir bor ishonch hosil qilish imkoniyatini beradi. Kouchingning maqsadi mijozning salohiyatini ochish, unga shaxsiy rivojlanishda yangi ufqlarni ko'rsatish, ishonchni kuchaytirishdir. Kouching - bu ko'rsatmalar va tavsiyalar emas, maslahatlashuvlar va munozaralar emas, balki rag'batlantiruvchi suhbat, fikrlash jarayonini rag'batlantirish, mijozga o'z niyatlarini aniqlash, tanlov qilish va maqsadlariga samarali erishish imkonini beradi. Kouchingni psixoterapiya deb ham hisoblash mumkin emas. Psixoterapiya birinchi navbatda mijozning

muammolarini hal qilishda yordam berishga qaratilgan, kouching esa optimal yechimlarni birgalikda izlashni o'z ichiga oladi va maqsadlarga samarali erishishga yordam beradi. Murabbiylik yondashuvi terapevtik emas, bu har bir inson dastlab o'zi uchun qo'yilgan maqsadlarga erishishga qodir ekanligidan kelib chiqadi. Ularning har biri o'z maqsadlari, ularga erishish yo'llarini tanlash va amalga oshirish uchun javobgardir. Kouchingning vazifasi - bu shaxsni rivojlantirishga va munosib, jonli hayot bilan ta'minlashga yordam berish. Inson o'z hayotining yaratuvchisi sifatida qabul qilinadi. Kouching bo'yicha maslahatchi har kimga birinchi navbatda ichki resurslariga murojaat qilish va ulardan qanday qilib to'g'ri foydalanishni o'rganish imkoniyatini beradi. Bilamizki, "insonga kerak bo'lgan hamma narsa o'zidadir" va kelajakdagi kasbda individual qobiliyatlardan qanday qilib oqilona foydalanish mumkinligini ko'rsatish kerak. Boshqacha qilib aytganda, kouching insonning zarur maqsadlar sari harakatini osonlashtiradi va optimallashtiradi. Avvalo, bu hamkorlik, bu jarayonning har bir ishtirokchisiga rivojlanish imkoniyatini beradi. Maslahatchilarga murojaat qilib, mijoz yanada yetuk munosabatni va hayotidagi o'zgarishlarga bo'lgan intilishni namoyish etadi. Psixologga murojaat qilishning o'zi allaqachon inson bu o'zgarishlarga tayyorligini bildiradi va u bu o'zgarishlarning mulohazali va psixologik jihatdan barkamol bo'lishini xohlaydi. Psixolog va mijoz o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning direktiv modeli tibbiy amaliyotdan olingan. Psixolog ko'proq o'z sohasining mutaxassisi bo'lgan shifokor kabi qabul qilinadi. Biroq, psixolog - hatto eng tajribali ham - hayotingizda mutaxassis bo'lishi mumkin emas. Shu munosabat bilan qarama - qarshilik paydo bo'ladi, bir tomondan maslahatchi mijozning pozitsiyasidan uning muammolaridan uzoqlashgan holda qabul qilinadi, boshqa tomondan-psixolog-maslahatchi o'z mijozni bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatadi, mijozga uning muammolarini yengishga va hayotdagi to'siqlarni yengishga yordam beradi. Shuning uchun, hatto maslahat berishning direktiv modeli doirasida ham psixolog o'z mijozni uchun eng samarali yechimlarni topish uchun sherikka aylanadi[7]. Albatta, bunday bo'linish juda shartli, ammo bu amaliy psixolog ishidagi yo'nalishni, tendensiyani tasavvur qilishga va sizga va sizning so'rovingizga eng mos uslubni tanlashga imkon beradi. Direktiv modelning afzalliklari aniq: biz mutaxassisga murojaat qilishga odatlanganmiz, muammolarimizni hal qilish uchun javobgarlikni unga yuklaymiz. Buning evaziga biz uning barcha tavsiyalariga amal qilishga va shartnoma shartlariga rioya qilishga tayyormiz. Direktiv bo'lmagan yondashuv jozibali, chunki psixolog va mijoz o'rtasidagi munosabatlar har bir insonning o'ziga xosligini ishonch va tan olishga asoslangan. Direktiv bo'lmagan yoki fenomenologik yo'nalishning asosi shundaki, inson o'z haqiqatini yaratadi va o'z qarorlari uchun javobgardir. Bu holda psixologning vazifasi tanlov va o'zgarish uchun sharoit yaratishdir. Albatta, shu nuqtai nazardan, konsalting xizmatlarining zamonaviy va dinamik turlaridan biri sifatida kouching direktiv bo'lmagan yo'nalishga bog'liq bo'lishi mumkin. Kouching, avvalambor, mijozning o'zi tomonidan faol pozitsiyani, o'z hayotini o'zgartirish, yangi qiziqarli maqsadlarni belgilash va ularga erishish istagi va istagini nazarda tutadi. Kouching bo'yicha maslahatchining yordami mijozning hayotiy tajribasini ijodiy qayta ko'rib chiqish, individual

xususiyatlarni hisobga olgan holda maqsadga erishishning samarali usullarini topish uchun dialog maydonini yaratishdir. Bunday holda, maslahatchi o'z mijoziga hech narsa yuklay olmaydi yoki tayyor retseptlarni taklif qila olmaydi. Aynan qo'shma qidiruv ijodiy muhit yaratadi va ichki resurslarni, kouching jarayoni ishtirokchilarining ichki salohiyatini faollashtirishga imkon beradi. Shunday qilib, kouching mijoz tomonidan yetuk pozitsiyani yegallaydi va unga psixologik jihatdan yanada malakali hayot tarzini yaratishga yordam beradi. Ushbu lavozim ko'pincha "o'z hayotingizning direktori bo'lish" qobiliyati deb nomlanadi. Kouch tayyor yechimlarni taklif qilmaydi va o'z tajribasi bilan o'rtoqlashmaydi, balki odamga maqsadga erishish uchun yechimlar va zarur resurslarni qanday topishni o'rganishga yordam beradi. V.Plavilshchikov[8], O.Smolyanskiy[5], N.Yarosh[4]larning kouching haqidagi ilmiy yondashuvlarni tahlil qilib, kouchingni shaxslarning potensialini maksimal darajada oshkor qilishni targ'ib qilish jarayoni sifatida aniqlash mumkin. Kouchingning maqsadi insonning muayyan o'zgarishi, uning xulq-atvori, fikrlashi, motivatsiyasidagi o'zgarishlarga erishishdir. psixologik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, odamlar kouchingga murojaat qilishadi, chunki ular yaxshiroq yashashni: o'zlarini anglash, biznes va oila o'rtasidagi muvozanat va uyg'unlikka erishish, shaxsiy ishlari va bizneslarini tartibga solish, oddiy narsalardan zavqlanishni boshlash xohlashadi. Shuningdek, odamlar o'zlarini tartibga solish, hayotdagi yoki biznesdagi muammolardan xalos bo'lish, tartibsizlik va moliyaviy qiyinchiliklardan xalos bo'lish, "o'rta yoshdagi inqiroz" dan omon qolish, oilaviy munosabatlarni o'rnatish istagi bilan kouchingga murojaat qilishadi.

XULOSA

Kouchingda murabbiy uchun ham, maslahatchi uchun ham muvaffaqiyat kaliti mijoz shaxsi va shaxsiy muammolarni sinchkovlik bilan o'rganishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андрюхина Л.М. Коучинг высокой эффективности в профессиональнопедагогическом образовании//Инновации в профессиональном и профессиональнопедагогическом образовании: материалы 22-й Междунар. науч.-практ. конф. 2017. С. 312-316.

2. Борисова О.Н. Психолого-педагогические аспекты консультирования как вида профессиональной деятельности // Вестн. Твер. гос. ун-та. Сер. «Педагогика и психология». 2008. №13 (73). С.80-85.

3. Дарибаева Р.Д., Толегенова К.К., Толегенова С.С. Научно-теоретические основы использования коучинговой технологий в социальной работе // Молодой ученый. 2016. № 9 (113). С. 1101-1103.

4. Мороз М.В. Коучинг как технология подготовки будущих социальных работников в вузе // // Вестн. Твер. гос. ун-та. Сер. «Педагогика и психология». 2017. №4. С. 201-204.

5. Основы коучинга: учеб.пособие / Т. А. Никитина, М. А. Шаталина. Самара: Самар. гос. пед. ун-т, 2007. 184 с.

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 7 июндаги “Психология соҳасида кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 472-сонли қарори. <https://lex.uz/docs/4367731>

7. Попова Е.В. Академическое консультирование как вид сопровождения студентов в современном университете // Вестн. Омск. юр. ин-та. 2011. №2 (15). С.91-93.

8. Шекшня С.В. Как эффективно управлять свободными людьми [Электронный ресурс]: коучинг. Электрон. текстовые данные. М. : Альпина Паблишер, 2016. 206 с. URL: <http://www.iprbookshop.ru/43654.htm>

GENDER ROLLARI

Asadova Mehrangiz Ilxomovna

Buxoro shahar Osiyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotasiya: *Maqolada fanda gender psixologiyasi sohasini yuzaga kelishiga turtki bo'lgan turli tarixiy omillar va uning fan sifatida yuzaga kelish tarixi haqida so'z boradi. Shuningdek bugungi kunga qadar sohada olib borilgan turli tadqiqotlar va olimlarning ilmiy farazlari yoritiladi. Bugungi kundagi gender psixologiyasi, gender rollari doirasidagi tadqiqotlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to'g'risida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zi: *Gender, jinsiy differentsiatsiya, stratifikatsiya, ierarxizatsiya, diskriminatsiya, feminizm, jinsiy rollar, gender stereotiplar, agressivlik xususiyatlari.*

KIRISH

XXI asrga kelib gender munosabatlarni tadqiq etish asta-sekin barcha gumanitar va ijtimoiy fanlarning bir qismiga aylanib bormoqda, shu o'rinda psixologiya sohasi xam bu jarayonda yetakchi o'rinlardan birini egallab ulgurgan. Sababi ayollar va erkaklar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tahlil qilish ijtimoiy-psixologik hodisalarning kuchli qatlamiga ta'sir etmay qolmaydi. Bugungi kunga kelib gender psixologik muammolar nafaqat oila yoki ayollarning jamiyatdagi mavqei bilan chegaralanadi, balki ular barcha ijtimoiy muammolar bilan jamiyat ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy va ma'rifiy sohalarini bilan bog'liq. Zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar nafaqat ijtimoiy munosabatlarning turli sohalariga, balki bu munosabatlarning subyektlari psixologiyasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Bugungi zamonaviy jamiyatdagi an'anaviy rollarning o'zgarishi, erkaklar va ayollar normativ standartlari qayta qurilishi sabab zamonaviy erkaklar va ayollarning intellektual va psixologik xususiyatlari, o'zaro munosabatlarning turlari va modellari chuqur ilmiy tahlil va tadqiqotlarni o'tkazishni talab etib kelmoqda. Shu sababli mazkur maqola shaxs gender-psixologik xususiyatlari muammosining tadqiq etilishi bugungi kunda ahamiyati jihatidan dolzarb hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Gender psixologiyasi - jinsiy differentsiatsiya, stratifikatsiya va ierarxizatsiya tufayli shaxsning xususiyatlarini ma'lum bir jins vakili sifatida shakllanishi va rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologiya fanining bir bo'limi hisoblanadi. Jinslar psixologiyasidan farqli o'laroq, gender psixologiyasida nafaqat erkak va ayollarning psixologik o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etadi, balki uning diqqat markazida birinchi navbatda jinsiy farqlanish, tabaqalanish va ierarxizatsiya hodisalari tufayli kelib chiqadigan shaxsiy rivojlanish qonuniyatlari turadi. Shuningdek ayol va erkaklar uchun o'z-o'zini anglash jarayonlariga ta'sir etuvchi gender omillarning ahamiyatini tushunish va ularndan foydalanish imkonini beruvchi psixologik usul va mexanizmlarni tahlil qilish xam muhimdir.

Jins psixologiyasida gender psixologiyasidan biroz farqli yondashuv mavjud bo'lib, unda ayol va erkak rollari mazmunan har xil bo'lsada, ekvivalent deb e'tirof etiladi. Dastlabki asos-insondagi erkak yoki ayollik rollarining biologik determinizmini qabul qilishdir. Jinsiy farqlarning determinantlarini tahlil qilishda biologik va ijtimoiy-madaniy omillar hisobga olinadi, ammo ijtimoiy-madaniy ta'sirning roli tabiatan oldindan belgilangan shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, xarakter xususiyatlarini aniqlashga qaratiladi.

Gender psixologiyasida jinsiy farqlanish muammolarini tahlil qilishda erkaklar va ayollarning rollari, maqomlari, pozitsiyalari ierarxiyasiga e'tibor qaratiladi. Ijtimoiy tengsizlik va diskriminatsiya masalalari faol muhokama qilinadi. Shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini belgilashda ijtimoiy-madaniy omillarga ustuvorlik beriladi. Gender psixologiyasi tarixini shartli ravishda 5 bosqichga bo'lish mumkin:

1. Falsafa yo'nalishidagi g'oyalarni ishlab chiqish davri (antik davrdan XIX asr oxirigacha);
2. Gender psixologiyasining predmeti va bo'limlarining shakllanishi (XIX asr oxiri XX asr boshlari)
3. Freyd va psixoanaliz bosqichi (XX asr boshlari-1930 yillar)
4. Keng eksperimental tadqiqotlarning boshlanishi va birinchi nazariyalarning paydo bo'lish bosqichi (1950-1980 yillar)
5. Gender psixologiyasining jadal rivojlanishi: eksperimental tadqiqotlarning kuchayishi, empirik dalillarni nazariy tushunish, gender masalalarini o'rganish uchun ma'lum usul va metodlarni moslashtirish va muayyan gender usullarini yaratish (1990-yillardan hozirgacha)

Gender roli yoki jinsiy rol - bu shaxsning jinsiga qarab, ya'ni ayollarga, erkaklarga yoki boshqa jinsga tegishli bo'lgan maqbul, mos yoki munosib deb hisoblangan xatti-harakatlar va munosabatlarni belgilaydigan ijtimoiy normalar jamlanmasi. Gender rollari asosan erkaklik va ayollik tushunchalariga qaratiladi. Shaxsning xulq-atvori va gender roli o'rtasidagi nomuvofiqlik gender nomuvofiqligi deb ataladi. Turli madaniyatlarda gender rollarining soni va o'ziga xos mazmuni sezilarli darajada farq qiladi, ammo madaniyatlaro o'xshashliklar ham mavjud.

Fanda gender rollari va ularning xilma-xilligi biologik tomonidan qay darajada aniqlanishi va jamiyat tomonidan qay darajada qabul qilinganligi haqida yagona nuqtai nazar yo'q. Gender rollari kelib chiqishi jihatidan qat'iy biologik nazariyalar, xususan, evolyutsion psixologiya, empirik ma'lumotlar orqali qo'llab-quvvatlanmaydi. Lekin insonning keng doiradagi xulq-atvoriga ta'sir qiladi. Masalan, shaxsning tanlagan kiyimi, kasbi, narsalarga yondashuv uslubi, shaxsiy munosabatlar hamda ushbu munosabatlarda o'zini qanday tutishi hisobga olinadi. Umuman olganda, mavjud ilmiy dalillar shuni ko'rsatadiki, gender rivojlanishiga nafaqat biologik, balki kognitiv va ijtimoiy omillar ham ta'sir qiladi. Gender roli atamasi keng tushuncha bo'lishiga qaramay, an'anaviy tarzda ayollarni xususiy sohada, erkaklarni esa ijtimoiy sohada ushlab turadi. Ba'zan turli guruhlar,

ayniqsa feministik harakatlar o'zlari zulmkor va zo'rvonlik deb hisoblaydigan gender rollari aspektlarini o'zgartirishga harakat qilishadi.

Gender tushunchasi inson ijtimoiy hayotining muhim kategoriyalaridan biriga aylanib qoldi. Jamiyatning bir jins vakillari uchun, xulq-atvor me'yorlari va qoidalarining o'ziga xos yig'indisi boshqa jinsga qo'yiladigan talablardan farq qiladi.

Jamiyatda madaniyat erkaklar va ayollarga turli qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvor normalarini o'rgatib boradi va ularning buzilishini ma'qullamaydi. Jamiyatning turli xil ko'rinishlarida gender tushunchalari farqlanadi, lekin ko'pincha bu tizimlar assimetrik bo'lib, hamma narsa "erkaklik" (xarakter xususiyatlari, xatti-harakatlari, kasblari va boshqalar) asosiy, muhim va dominant hamda hamma narsa "ayollik" — ikkilamchi, ijtimoiy ahamiyatsiz va bo'ysunuvchi deb ta'riflanadi.

Erkaklar va ayollar uchun kutilgan xatti-harakatlar (yoki me'yorlar) majmui, shuningdek, erkak va ayol sifatida qabul qilinadigan faoliyat, vazifalar va mas'uliyatni belgilovchi o'rganilgan xatti-harakatlar gender rollari deb ataladi. Ular shaxsda jamiyat va madaniyat ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Gender rollari xilma-xil bo'lib, ularning mazmuni jamiyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida o'zgaradi. Har bir inson xotin, opa-singil, ona, tadbirkor ayol yoki ota, er, do'st, faxriy talaba va hokazolar kabi turli xil rollarni bajarib keladi. Ko'p rollarni bajarish insonning psixologik farovonligiga hissa qo'shishi haqida dalillar mavjud. Rollar yoki rollarning tarkibiy qismlari bir-biriga zid bo'lishi mumkin, bu holda ular rol ziddiyatini keltirib chiqaradi. Gender stereotiplarini gender rollaridan - erkaklar va ayollarning o'zini qanday tutishi haqidagi jamiyatda shakllangan umumlashtirilgan g'oyalar (e'tiqodlar) dan farqlanishi kerak.

Buning uchun erkak va ayolni turli yo'llar bilan tasvirlaydigan maxsus atamalar va so'zlar mavjud bo'lib, barchasi alohida aks ettirilgan jamoat ongining namoyon bo'lish shakllari - stereotiplarni mujassam etadi. An'anaga ko'ra, stereotip so'zi ma'lum bir sxema sifatida tushuniladi, uning asosida axborotni idrok etish va baholash amalga oshiriladi. Ushbu sxema ma'lum bir hodisani, obyektini umumlashtirish funksiyasini bajaradi. Odatda uning yordami bilan inson harakat qiladi hodisalarni baholaydi yoki o'ylamasdan avtomatik ravishda harakat qiladi.

Ijtimoiy stereotip tushunchasi shaxsning qobiliyatini bildiradi. Atrofdagi dunyoni umumlashtirilgan tarzda baholash, ijobiy xulosalar va tanqidiy xulosalar chiqarishga, uning asosi bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy stereotiplarning ijobiy tomoni shundan iboratki, ma'lumot yetishmasligi yoki davom etayotgan o'zgarishlar va sharoitlarda tezda harakat qilishni o'rgatadi

XIX asr oxiri-XX asr boshlariga kelib ko'pgina jamiyatlarda keng miqyosda ayollarga bo'lgan munosabat o'zgacha tus ola boshladi. Aynan mana shu davrni gender psixologiyasining predmeti va tabiiy asoslarining shakllanish davri deb belgilash mumkin. Bu harakatlar XIX asrning birinchi yarmida fransuz tilida paydo bo'lgan Feminizm tushunchasi (lot.dan femina-ayol) bilan bog'liq edi. Feminizmi -ijtimoiy-siyosiy harakat bo'lib, uning maqsadi ayollarni to'liq fuqarolik huquqlari bilan ta'minlashdir. Keng ma'noda, jamiyatning

barcha sohalarida erkaklar bilan ayollarning teng huquqli bo'lishiga intilishdir. Tor ma'noda, bu ayollar harakati bo'lib, uning maqsadi ayollarga nisbatan kamsitishni bartaraf etish va ularning huquqlarini erkaklar bilan tenglashtirishdir. Feminizm tushunchasi bilan birgalikda 1830-yilda yana bir atama paydo bo'ldi "ayollar emansipatsiyasi" ya'ni "ozod qilingan ayollar". Ayollar ham, erkaklar ham bu ijtimoiy harakatning ishtirokchilariga aylandilar. Bu harakatlar mazmunan xotin-qizlarni erkaklar bilan teng huquqli bo'lishlari ya'ni saylov, iqtisodiy (jamoat ishlab chiqarishida ishtirok etish), ta'lim olish va jinsiy erkinliklar bilan ta'minlashdan iborat edi.

Shunday qilib, ularning tadqiqotlarining umumlashtiruvchi asosiy natijasida shu ma'lum bo'ldiki turli jins vakillarining o'zaro gender o'xshashliklari gender farqlariga qaraganda ancha ahamiyatliroqdir. Ya'ni bu tahlillar shu kunga qadar ma'lum bo'lgan gender stereotiplarni rad etib ayol va erkaklarning gender jihatdan o'xshashliklari ularning o'zaro farqlariga nisbatan katta ekandigini isbotladi. Bu esa jinslararo turli sohalaridagi shu bilan jamiyatdagi umumiy rollar va maqomlarni va faoliyatlarini tabaqalanishini keskin qoralovchi fakt sifatida anglash mumkin edi. Makkobi va Jaklin tomonidan yaratilgan kitob gender psixologiyasi sohasidagi klassik adabiyot sifatida qabul qilingani va ko'pgina iqtiboslar keltirishiga qaramay, kitobning eng muhim jihatlaridan biri olimlarning bergan umumiy xulosalari emas balki ular tomonidan keltirilgan gender tahlil natijalari yuzasidan keltirilgan istisnolar hisoblanadi. Ular asosan quyidagi jihatlarda: nutqda va matematik qobiliyatlarda fazoviy idrok yetish qobiliyatlari va agressivlik xususiyatlarida o'z aksini topadi.

XULOSA

Fikrimizcha gender nazariyasining paydo bo'lishi va rivojlanish tarixini o'rganish mavhum bo'lgan ko'pgina masalalarga oydinlik kiritishi, shuningdek, zamonaviy fanda gender psixologiyasining muammolari va istiqbollari aniqlashning imkonini berishi mumkin. Gender psixologiyasi yo'nalishining paydo bo'lishi psixologiyada jinsga xos masalalarning rivojlanishidagi tabiiy bosqich hisoblanib, psixologik tafakkur taraqqiyotining butun avvalgi tarixi asosida yuzaga kelgan. Jinslar psixologiyasidan farqli o'laroq, gender psixologiyasida nafaqat erkak va ayollarning psixologik o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etiladi, balki uning diqqat markazida birinchi navbatta jinsiy farqlanish, tabaqalanish va ierarxizatsiya hodisalari tufayli kelib chiqadigan shaxsiy rivojlanish qonuniyatlari turadi. Shuningdek ayol va erkaklar uchun o'z-o'zini anglash jarayonlariga ta'sir etuvchi gender omillarni ahamiyatini tushunish va ularndan foydalanish imkonini beruvchi psixologik usul va mexanizmlarning tahlil qilish xam muhimdir. Demak gender psixologiyasi jins psixologiyasidan farqli tarzda nafaqat shaxsni tashkil etuvchi biologik detirminantlarga balki ularning shakllanishida ijtimoiy-madaniy omillarning ta'sirini xam hisobga oladi. Shuningdek ayol va erkaklar psixologiyasida xam ijtimoiy ta'sirlarning, ijtimoiy -madaniy omillarning ularning jinsiy taraqqiyotidagi ahamiyatini chetlab o'tmaydi. Aksincha o'z o'zini jinsiy identifikatsiya qilishning asosiy shartlari sifatida bu omillarni qabul qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дусказиева Ж.Г. Д 847 Гендерная психология: учебное пособие / Ж.Г. Дусказиева; Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2010. – 108 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — 431 с: ил. — (Серия «Учебное пособие»). С – 9
5. Актуальные проблемы гендерной психологии : курс лекций /Л.Г. Степанова. - Минск : БГПУ, 2009. - 8 с 1
Hoffman, M., Gneezy, U., and List, J. Nurture affects gender differences in spatial abilities (англ.). Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (6 September 2011). Мурожат этилган сана 27август 2021.
2 Pappas, S. Culture Drives Gender Gap in Spatial Abilities, Study Finds (англ.). Live Science (29 August 2011). Мурожат этилган сана 27августа 2021.
3 Bjorkqvist, K. Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research // Sex Roles. — 1994. — № 30- С. 177—188. № 3, 2021 “PSIXOLOGIYA”ILMIY JURNAL * НАУЧНЫЙЖУРНАЛ * SCIENTIFIC JOURNAL 56
6. Maccoby, E., and Jacklin, C. The Psychology of Sex Differences. — Stanford University Press, 1974. — ISBN 9780804708593
7. Hyde, J. S. The Gender Similarities Hypothesis : [англ.] // American Psychologist. — 2005. — Vol. 60, no. 6. — P. 581–592. — doi:10.1037/0003-066X.60.6.581. — PMID 16173891

PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA UNI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI

Abduraxmonov Saxob Yuldashevich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogik tadqiqotlarning o'ziga xos xususiyatlari va uni tashkil etish bosqichlari haqida fikr yuritiladi. Pedagogik tadqiqotni tashkil etish, dalillarni aniqlash, baholash, tahminiy xulosa chiqarish, nazariy umumlashtirish metodikasi pedagogik tadqiqotda asosiy me'zon ekanligi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, fan, tajriba, tadqiqot, pedagogika, tahlil, eksperimental, tadqiqotchi, muammo, nazariya, fakt, kategoriya.*

Abstract: *This article discusses the specific features of pedagogical research and the stages of its organization. It has been revealed that the methodology of organizing pedagogical research, identifying evidence, evaluating, drawing approximate conclusions, and theoretical generalization is the main criterion in pedagogical research.*

Key words: *education, science, experience, research, pedagogy, analysis, experimental, researcher, problem, theory, fact, category.*

KIRISH

Ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish bugungi kunda ta'limning asosiy amaliy maqsadlarini hal etishga qaratilgan ta'lim va tarbiyaning samarali usullarini topishning juda muhim vositasi bo'lib xizmat qilmoqda. Har bir fan ilmiy tadqiqotlar va ilmiy tajribalar asosida rivojlanadi. O'ziga xos tadqiqot ob'ekti, predmetidan kelib chiqadigan ilmiy tadqiqot usuliga ega. Tabiiy fanlarda tajriba ustuvorligi, gumanitar fanlarda tafakkur eksperimenti ustuvorligi amal qiladi

ASOSIY QISM

Ma'lumki, tadqiqot yangi fundamental va amaliy bilimlar yaratish, asoslash, obyektiv ilmiy faoliyat jarayoni tadqiqot predmeti voqea hodisalarni qonuniyatlarini aniqlashdir. Har qanday tadqiqotda, avvalo dalillar aniqlanadi va u asosida nazariy qolidalar shakllanadi. Tadqiqotchining metodologik yondoshuvi, uning dunyoqarashi, maqsad vazifalarni qo'yishi, hayotiy misollar, dalillarni tahlil qilishi va xulosa chiqarishga bog'liq. Shuning uchun tadqiqotni tashkil etish, dalillarni aniqlash, baholash, tahminiy xulosa chiqarish, nazariy umumlashtirish metodikasi pedagogik tadqiqotda o'ziga xos xususiyatga ega. Ya'ni, har bir fandagi singari pedagogik tadqiqotning boshlanishi umummetodologik va fanning nazariyasidan kelib chiqadi. Har qanday yangi nazariya oldin yaratilgan fanning fundamental ta'limoti asosida rivojlanadi. Pedagogik tadqiqotlar juda xilma-xil va ko'p funktsiyali bo'lib, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish shuningdek, pedagogik muammolarni hal qilishda ushbu pedagogik o'ziga xoslik ta'lim tashkiloti va jamiyatning o'qituvchi-tadqiqotchiga bo'lgan hozirgi ehtiyoji va bu borada uning kasbiy tayyorgarligini

oshirish zarurligini e'tirof etmoqda. Bu jarayonda asosiy e'tibor tarixiy yoki falsafiy yo'nalishga ham, uslubiy yoki psixologik jihatga ham berilishi mumkin. Biroq, ta'lim jarayoni va ta'lim muassasalarining faoliyati va rivojlanishi bilan bog'liq deyarli barcha tadqiqotlar murakkab psixologik-pedagogik, ba'zan esa ijtimoiy va psixologik-pedagogik xususiyatga ega. Pedagogik tushunchalardan aniq foydalanishi ilmiy tadqiqotning muhim shartidir. Pedagogik tushunchalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ilmiy tushunchalar oddiy, umumiy tilga yaqin. Pedagogik ishlanmalar keng ommaga, o'qituvchilar, tarbiyachillar, otionalarga tushunarli bo'ladi. Tushuncha va iboralarni to'g'ri qo'llash fikrni maqsadli, tushunarli bayon qilish imkonini beradi.

Pedagogik tadqiqotlar bir necha bosqichlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- dastlab tadqiqot muammosi va maqsadini aniqlash;
- mavjud ma'lumotlarni zamonaviy nazariyadagi kabi nazariy tahlil qilish;

Ekspirimental ishning bosqichlari muammoning dolzarbligini aniqlashni o'z ichiga oladi. Ekspirimental va nazorat guruhlarining birlamchi tashxisi bo'lgan eksperimentni aniqlash, shakllantiruvchi eksperiment, undan so'ng yakuniy tashxis qo'yiladi va diagnostik eksperiment, ya'ni formativ eksperiment davomida olingan natijalarni har tomonlama tahlil qilinadi. Hozirgi bosqichdagi pedagogika muammolari va jihatlarini o'rganib, pedagogika taraqqiyotining tarixiy tadqiqotlarning asosiy metodologik tamoyillarini shakllantirish mumkin. Nazariya va amaliyotning birligi tamoyili. Amaliyotga asoslanmagan nazariya samarasiz bo'lib chiqadi, ilmiy nazariya tomonidan qo'llab-quvvatlanmagan amaliyot esa o'z-o'zidan muvaffaqiyatli natija bermaydi. O'quv jarayonini samarali takomillashtirish uchun bo'lajak mutaxassislarining amaliyotini har tomonlama ilmiy tahlil qilish zarur. Shuning uchun amaliyotning rivojlanishi va tadqiqot usullarini tanlash ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish va tadqiqotlar olib borish davomida natijalar haqida hisobot berish talab qilinadi. Tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish lozimdir. Hozirgi bosqichdagi pedagogika muammolari va pedagogika taraqqiyotining tarixiy jihatlarini o'rganib, pedagogik tadqiqotlarning asosiy metodologik tamoyillarini shakllantirish mumkin.

O'rganilayotgan muammoga ijodiy, konkret-tarixiy yondashish. Oldingi tadqiqotlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, u yoki bu bilim sohasini ishlab chiqilgan qoliplarga amal qilgan holda, ijodkorliksiz har tomonlama o'rganish mumkin emasligiga ishonch hosil qilish mumkin. Tadqiqotchi paydo bo'lgan muammolarni hal qilishda zukko bo'lishi kerak. O'rganish jarayonida yangi hodisalar, faktlar uchun o'z tushuntirishlarini izlash, o'rnatilgan qarashlarni o'z ichiga olish va konkretlashtirishga harakat qilish lozim. Biroq, bu zukkolikni ehtiyotkorlik bilan qo'llash, dalillar ilmiy va uzoqni ko'rish bilan mahorat bilan uyg'unlashtirish kerak, chunki bunday izlanishlar insonni ma'naviy jihatdan boyitishi kerak va zaruriy ehtiyotkorlik pedagogik tadqiqotlarda yordam berishi kerak. Pedagogik jarayon va hodisalarni har tomonlama o'rganish tamoyili. Pedagogik hodisalarning har biri, u yoki bu tarzda, boshqa hodisalar bilan bog'liq, shuning uchun uni bir tomonlama va alohida ko'rib chiqishga urinish mutlaqo noto'g'ri. Oxir oqibat, bunday yondashuv tadqiqotimizni

noto'g'ri xulosalarga olib keladi. Komplekslikning metodologik printsiplari pedagogik jarayon va hodisalarni o'rganishga kompleks yondashuvni nazarda tutadi. Integratsiyalashgan yondashuv o'rganilayotgan hodisaning barcha munosabatlarini o'rnatishni talab qiladi, bu unga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan yoki ta'sir qiladigan tashqi omillarning zaruriy tahlilini o'z ichiga olishi kerak. Tarixiylik va mantiqiylikning birligi. O'rganilayotgan obyektning rivojlanish mantiqining shakllanishining butun tarixini kuzatmasdan turib, uni mantiqiy bilish mumkin emas. Shaxsni rivojlantirish jarayoni bizga ma'lum bir shaxsni tushunish kalitini topishga, uning tarbiyasi va ta'limi bo'yicha muayyan qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Ushbu yondashuvning yana bir muhim talabi tadqiqot olib borishda turli usullarni ularning turli kombinatsiyalarida qo'llash zarurligini tan olishdir. Falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik fanlaridagi yutuqlar pedagogika sohasidagi tadqiqotlar uchun asosiy asos bo'lishi kerak. Bular pedagogik tadqiqotlar uchun eng umumiy metodologik talablardir. Ushbu tadqiqotda dialektikaning qonuniyatlari va kategoriyalari, eng avvalo, qandaydir umuminsoniy tamoyillar sifatida hisobga olinadi. Ushbu umumiy tamoyillardan asos sifatida foydalanib, yanada aniqroq fundamental talablar shakllantirildi, ular, albatta, pedagogika sohasidagi tadqiqotchilar tomonidan hisobga olinadi. Tashqi ta'sirlar va ichki sharoitlarning birligi printsiplari. Bu tamoyil shaxsning xatti-harakati va harakatlarining tashqi ma'lumotlarini baholash natijasida yuzaga keladigan ichki mazmunni bilish jarayoniga qaratilgan. Shunday qilib, yuqorida muhokama qilingan tamoyillarni tahlil qilib, biz pedagogik tadqiqotlar o'tkazish uchun zarur bo'lgan aniq uslubiy talablarni shakllantirishimiz mumkin.

XULOSA

Bu tadqiqotlarda shaxsning sog'lom aqliy va jismoniy rivojlanishi vazifalari, ijodiy o'sish imkoniyatlari, o'quvchida qadriyat yo'nalishlari va motivatsiyasi, sezgi, axloqiy ko'rsatmalarni shakllantirish birinchi o'ringa chiqadi. Tadqiqot tashqi va ichki omillarning pedagogik jarayonga ta'sirini kuzatishni o'z ichiga olishi kerak. Lekin shu bilan birga, markazida pedagog va ta'lim oluvchi o'rtasidagi munosabatlar turadigan pedagogik tadqiqotlar o'zining o'ziga xosligini saqlab qolishi kerak. Globallashuv jarayonida tadqiqotchi jahon fani yutuqlaridan xabardor bo'lishi, inshonshunoslik borasida tadqiqotlarni tahliliy va tanqidiy o'rganish shart. Bizning asrimiz fanlarning tutash bandida yangi fanlar, tadqiqotlar yaratilishi bilan xarakterli. Pedagogik tadqiqot samarasi, mukammalligi insonni o'rganadigan fanlar yutug'idan foydalanilganiga bog'liq. Demak, tadqiqotni boshlanishida, pedagogik dalillarni ilmiy obyektiv baholash, ilmiy tahlil etish, maqsad va vazifalarini belgilash, fanning nazariy asosini bilish, falsafiy qonun va kategoriyalar asosida ta'lim-tarbiya voqeeligini baholash, jahon ilmiy fan yutuqlaridan maqsadli foydalanish, fanlarning tutash qonuniyatlari, imkoniyatlarini bilish ilmiy faoliyatga yo'llanmadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Choriyev A, Choriyev N "Pedagogika tarixi metodologiyasi" Toshkent:, "Fan", 2010.
2. Choriev A, Choriev "Pedagogikaning fanlararo bog'liqlik metodologiyasi" Toshkent:, "Fan", 2011
3. Kraevskiy V.V. Pedagogika metodologiyasida paradigma muammosi / Sat. "Pedagogikaning zamonaviy muammolari: fan paradigmasi va ta'limni rivojlantirish tendentsiyalari: Butunrossiya uslubiy konferentsiya materiallari - SPb. Piter 2004 yil.
4. Obratsov P.I. Psixologik-pedagogik tadqiqot usullari va metodologiyasi – 4. Pedagogika o`qitish jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish fanlar [Elektron resurs] <http://ntfmfkonf.ucoz.ru>
5. Slastenin V., Isaev I. va boshqalar Pedagogika: Darslik [Elektron resurs] <http://www.gumer.info>
6. [Elektron resurs] <http://www.kalitva.ru/133371-kontrol-i-ocenka-usvoeniya-znanij.htm>

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK USULLARI

Raximov Akmal Naimovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik yondashuv asosida kreativ kompetentligini rivojlantirishning maqsadi, imkoniyatlari, pedagogik shartlari va omillari ko'rib chiqilgan. Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kreativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik modeli va uni amalga oshirish zamonaviy usullari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *akmeologik yondashuv, kreativ kompetentlik, pedagogik model, pedagogik usullar, o'zini-o'zi tarbiyalab rivojlantirish dasturi.*

Abstract: *This article examines the purpose, possibilities, pedagogical conditions and factors of developing the creative competence of future teachers based on the acmeological approach. Based on the acmeological approach, the pedagogical model of developing the creative competence of future teachers and the modern methods of its implementation are highlighted.*

Key words: *acmeological approach, creative competence, pedagogical model, pedagogical methods, self-education and development program.*

KIRISH

Oliy ta'lim muassasalari va ulardagi o'quv-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimi sifat-monitoringini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularda kasbiy faoliyatga nisbatan akmeologik motivatsiyani shakllantirish pedagog mutaxassislarning kreativ kompetentligini rivojlantirish jarayonidagi muhim vazifalardan sanaladi[1]. Bunday rivojlanish jarayoni birinchi navbatda faoliyatli yondashuv konsepsiyasi talablari asosida tashkil etiladi. Bu o'z navbatida ijodkor, mustaqil fikrlovchi, hayotiy vaziyatlarni qat'iy yondashuv asosida hal eta oladigan, kasbiy kompetensiyalarni chuqur egallagan mutaxassislarni taqozo qilmoqda. Bunday pedagogik jarayonni tashkil qilishga asos bo'ladigan o'quv dasturlari akmeologik yondashuv prinsipi asosida yaratilishi lozim. Birinchi marta "akmeologiya" tushunchasi 1928-yilda N.A.Ribnikov tomonidan rivojlanish psixologiyasining maxsus bo'limi-yetuklik yoki balog'at psixologiyasini belgilash uchun kiritilgan. Bugungi kunda pedagogik akmeologiyaning vazifalari sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

- pedagogning insonparvarlik yondashuvi asosida alohida o'quv fanlari orqali talabalar shaxsini rivojlantirishga, kasbiy mahorat cho'qqilariga erishishga, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik faoliyatning keyingi bosqichlariga tayyorlashda ularning motivlari,

qadriyat yoʻnalishlari, maqsadlarini hisobga olgan holda oʻz faoliyatining usul va vositalarini tanlashiga yordam beradi;

- pedagog shaxsi va faoliyatining darajalari va bosqichlarini, bir professionallik darajasidan ikkinchisiga oʻtishning akmeologik texnologiyalarini ochib beradi;

- shaxsiy va kasbiy rivojlanish va oʻsish trayektoriyasini (akmeogramma) pedagog tomonidan individual ravishda tanlagan kasbiy mahoratga erishish yoʻllari, shuningdek, pedagog shaxsiyatining kasbiy deformatsiyasini (emotsional “yonish” va charchoq va boshqalar) bartaraf etish usullarini belgilaydi.

ASOSIY QISM

Akmeologik yondashuvning nazariy va uslubiy asoslarini yaratishda A.A.Bodalev, A.A.Derkach, N.V.Kuzmina, V.N.Maksimova, A.A.Rean, B.G.Ananev, V.N.Tarasova, S.N.Tolstov, N.V.Kuxarev, G.I.Xozainov, O.S.Anisimov kabi olimlarning hissasi kattadir. Akmeologik yondashuvning umumiy uslubiy tamoyillari orasida olimlar (determinizm tamoyili, rivojlanish tamoyili, insonparvarlik tamoyili), maxsus metodologik tamoyillar (subyekt faoliyati tamoyili, hayot faoliyati tamoyili, potensialni aktualikka oʻtkazish tamoyili, modellashtirish tamoyili, optimallik tamoyili, operatsion-texnologik tamoyili, qayta aloqa tamoyili)ni ajratadilar[2].

Taʼlim sohasida akmeologik yondashuvni qoʻllashning asosiy maqsadi - pedagogning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining hozirgi darajasini yuqori, optimal darajaga koʻtarishdan iborat. “Ideal-mukammallik” sari boʻlgan bu yoʻl doimiy harakat jarayonida pedagog rivojlanishining real xususiyatlarini takomillashtirishning optimal modeliga tayangan holda amalga oshiriladi. Pedagog rivojlanishning reproduktiv usullari oʻrtasida tanlov qilish orqali nafaqat oʻzini anglaydi, balki u oʻzini sifat jihatidan oʻzgartiradi, psixologik toʻsiqlarni yengadi, hayotiy maqsadlarini qayta koʻrib chiqadi, akmeologik jihatdan muhim fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini izlaydi, shaxsiy va kasbiy rivojlanishning oʻziga xos trayektoriyasini belgilaydi[3]. Boʻlajak oʻqituvchilarni yuqori malakali va raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash sifatida tayyorlashda akmeologik yondashuvning taʼlim imkoniyatlari quyidagilarda ifodalanadi:

- boʻlajak oʻqituvchilarning kasbiy tayyorgarligi mazmunini akmeologik bilimlar bilan boyitishda;

- akmeologik usullar va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatida;

- yetuklik darajasi nuqtayi nazaridan zamonaviy talaba dunyosining “professional” qiyofasini yaratishga imkon beradigan shaxsning kasbiy mahoratining xususiyatlari va boʻlajak oʻqituvchi faoliyati oʻrtasidagi bogʻliqlikni tahlil qilishda;

- akmeologik tahlilni qoʻllashda professionallikka erishishga yordam beradigan yoki unga toʻsqinlik qiladigan qonuniyatlar, mexanizmlar, shartlar va omillarni izlashni oʻz ichiga oladi va ular asosida shaxsni rivojlantirish yoʻllari va usullari va uning professionalligi tanlangan prognozlar tuziladi;

- oliy pedagogik ta'lim sharoitida shaxsning erishilgan shaxsiy va kasbiy rivojlanishi darajasini aniqlash imkonini beradigan tashkiliy-metodik ta'minotga asoslangan umumiy xususiyatlarni tuzishda;

- pedagogik kasbiy mahorat cho'qqilariga erishishga qaratilgan izchil samarali shaxsiy va kasbiy rivojlanishni loyihalash va amalga oshirishga tayyorlik va qobiliyatni shakllantirishda;

- bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik ta'lim darajasini oshirishda, bu ularga mustaqil kasbiy va pedagogik faoliyatda doimiy akmeologik rivojlanishni amalga oshirishga imkon beradi (akmeologik savodxonlikdan akmeologik kompetensiyaga va refleksli boshqaruv tipidagi akmeologik madaniyatga erishishgacha)[4].

Bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik yondashuv asosida kreativ kompetentligini rivojlantirishning muhim shartlari:

- rivojlanish uchun zarur resurs imkoniyatlarini ta'minlash, ta'lim muassasasida akmeologik muhitni yaratish. Akmeologik muhit - bu samarali shaxsiy va kasbiy rivojlanish jarayonlarini rag'batlantiradigan muassasa yoki tashkilotdagi professional muhit hisoblanadi. Akmeologik muhitning parametr-o'lchovlari - yuqori shaxsiy va kasbiy standartlar, samarali shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun teng sharoit va imkoniyatlar yaratish, bunday rivojlanishni, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida akmeologik motivatsiyani rag'batlantirish va jamoada qulay ijobiy psixologik muhit;

- ta'lim sohasida kasbiy mahoratga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish;

- pedagogik kasbining jozibali imidjining ijtimoiy nufuzini oshirish;

- shaxsning subyektivlik darajasini oshirish[5].

Bo'lajak o'qituvchilarni akmeologik yondashuv asosida kreativ kompetentligini rivojlantirishning muhim omillari kasbiy qiyinchiliklarni bartaraf etish, psixologik to'siqlar va cheklovlar ta'sirini qoplash imkonini beruvchi ko'nikmalardir. Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kreativ kompetentligini rivojlantirishning vazifalari:

1. Kreativ kompetentlik darajasi va o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlanganligini diagnostika qilish.

2. Amaldagi o'qitish texnologiyalari va kreativlikni rivojlantiruvchi eng samarali texnologiyalarni o'zaro taqqoslash hamda intensiv usul va texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Professional o'zini-o'zi rivojlantirish dasturlari, modellarni loyihalash bo'yicha ko'rsatmalarni o'rganish. Ushbu mavzu bo'yicha ishlaydigan o'qituvchilar bilan o'zaro aloqalarni kengaytirish.

4. Muammo bo'yicha ishning asosiy bosqichlarini, yo'nalishlarini, shakllarini aniqlash.

5. O'z-o'zini rivojlantirish dasturini amalga oshirish, tajribani umumlashtirish.

6. Kasbiy jarayon samaradorligini mustaqil kuzatib borish, o'z-o'zini nazorat qilish.

XULOSA

Xulosa qilib ta'kidlash mumkinki, amalga oshirilgan tadqiqot natijasida bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik usullar,

uni amaliyotga joriy etishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalarning samaradorligi aniqlandi va mazkur pedagogik modelni takomillashtirish yo'llari ko'rsatildi. Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi maqsadli tavsiyalarni beramiz:

- Oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishning mavjud shakllari bo'lgan ma'ruza, amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil vazifalarning mazmuniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kengroq kiritish;

- Ma'ruza darslar muammoli muloqot ta'lim shaklida, seminar darslarni kreativ tafakkurni va amaliy mashg'ulotlarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishligi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz;

- Mustaqil ishlarni tashkil etishda individuallikka ahamiyat qaratish va kreativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni oflayn va onlayn amalga oshirish;

- Talabalarni individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirishda tyutorlar va professor-o'qituvchilarni ta'lim sifatidagi ma'suliyatini oshirish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni PF-5847 08.10.2019. Manba: www.gov.uz

2. Д.М.Кошман Научно-методические основы акмеологической компетентности будущего учителя: практическое руководство;/ М-во образования Республики Беларусь, Гомельский гос. ун-т им. Ф.Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017.

3. Orinova, N. M. (2021). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KREATIVLIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI. Academic research in educational sciences, 2(9).

4. Арипджанова А. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш: пед. фанл. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дис. автореф. – Т.: 2017.

5. O'rinova, N. M., & Yo'ldosheva, D. A. Q. (2022). OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA KREATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA FAOL TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING MAZMUNI VA SAMARALI YO'LLARI. Academic research in educational sciences, 3(1), 97-105.

6. Yo'ldosheva, D. A. (2022, August). TALABALARDA KREATIVLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH MASALASI TA'LIM TIZIMIDA SAMARADORLIKKA ERISHISHNING KAFOLATI. In International journal of conference series on education and social sciences (Online) (Vol. 2, No. 6).

PROFESSIONAL-PEDAGOGIK MADANIYATNING XOSSASI SIFATIDAGI INNOVATIONLIKNING SHAXSIYAT DARAJASIDA NAMOYON BO'LISH TASNIFLARI

Rayimov To'liqinjon G'aybullayevich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta pedagogi

Annotatsiya: *Maqolada zamonaviy madaniyatli shaxsning eng muhim jihatlari ochib berilgan. Pedagogning innovatsion faoliyati pedagogik madaniyat tarkibi sifatida talqin etilgan. Ijodiy tafakkurning yetakchi xossalari e'tibor qaratilgan. Shu bilan birgalikda professional-pedagogik madaniyatning xossasi sifatidagi innovatsionlikning shaxsiyat darajasida namoyon bo'lishiga oid fikrlar misollar asosida tahlil qilib berilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogik madaniyat, pedagogik texnologiya, innovatsion hayot tarzi, insonparvarlik pedagogikasi.*

Abstract: *In the article the important aspects of modern and cultural person are revealed. Pedagogical personality of innovative person is commented as a uniqueness of culture. Attention is paid to the leading features of creative thinking. At the same time, ideas about the manifestation of innovation at the level of personality as a feature of professional-pedagogical culture are analyzed on the basis of examples.*

Key words: *pedagogical culture, pedagogical technology, innovative lifestyle, humanitarian pedagogy.*

KIRISH

Shaxsning kamol topish imkoniyatlariga nisbatan gumanistik jamiyatning bilimlar jamiyati sifatida shakllanishi haqidagi tasavvurga asoslangan yondashuvlar e'tiborlidir. "Bunga erishish uchun hozirgi jamiyatni shunday o'zgartirish, qayta qurish kerakki, bilimlar, madaniy boyliklar uning ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy va moddiy ishlab chiqarishlarida yaratilsin. Hozirgi jamiyatni bilimlarni yaratish va ularning amal qilishiga qayta yo'naltirishning zaruriyati, avvalambor, shu bilan belgilanadiki, yaxlit shaxsni shakllantirish va kamol toptirish, insonning mohiyati individuum hayotda o'zlashtirgan bilimlar majmui bilan belgilanishiga erishish yangi jamiyatning oliy maqsadi hisoblanadi". Shaxs innovatsion tipining o'ziga xos xususiyatlariga ham hozirgi jamiyat o'zgarishining ayni shu g'oyasidan kelib chiqib yondashiladi. Shu nuqtayi nazardan zamonaviy shaxsning A.Inkeles tomonidan taklif qilingan tahliliy modeli diqqatga sazovordir. Ushbu shaxsning eng muhim jihatlari quyidagilardir:

1. Eksperimentlar, innovatsiyalar va o'zgarishlarga ochiqlik.
2. Fikrlar rang-barangligiga tayyorlik, o'z dunyoqarashining o'zgarishidan cho'chimasdan turli xil nuqtayi nazarlar mavjudligini tan olish.
3. O'tmishga qarab emas, balki hozirgi zamon va kelajakka qarab mo'ljal olish.
4. Hayot to'siqlarini yengish qobiliyati.

5. Ijtimoiy hayotda ham, shaxsiy hayotda ham maqsadlarga erishish uchun bo'lg'usi harakatlarni rejalashtirish.

6. Ijtimoiy hayotni tartibga solish va prognoz qilish imkoniyatiga ishonch ko'zi bilan qarash.

7. Ishga qo'shgan hissasi va kasbiy mahoratiga qarab haq to'lanishiga bo'lgan ishonchga asoslangan odillik hissi.

8. Ma'lumot va ta'limni yuksak darajaga qo'yish.

9. Boshqalarning sha'ni va qadr-qimmatini ularning maqomi va mavqeidan qat'iy nazar hurmat qilish.

ASOSIY QISM

Pedagog bu – yuksak madaniyatli mutaxassis, o'z fanini chuqur biluvchi, umumiy va bolalar psixologiyasini yaxshi biluvchi, ta'lim-tarbiya metodikasini mukammal biluvchidir. Ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi va vazifasi barkamol, yetuk shaxs, malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Shunday ekan biz ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'lim oluvchilarning qay darajada bilim, ko'nikma va malakaga ega ekanliklari, mustaqil bilim olishga, jamiyatda o'z o'rinlarini topish uchun qanday tayyorgarligi bilan o'lchashimiz, baho berishimiz lozimligini bilishimiz shart. Ta'lim insoniyat taraqqiyotining asosini tashkil etadi. Yangi asrda jamiyatning har tomonlama ravnaq, topishi, taraqqiy etishi bevosita ta'limning rivojlanishi, mazmunan takomillashib borishiga bog'liq. Ayni paytda ta'limning globallashuvi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilayotganligi, keng ko'lamli axborotlar oqimi ta'lim mazmunini muntazam yangilab, takomillashtirib borishni taqozo etadi. "Innovatsiya – sohaga yangilik, o'zgarishlar olib kirish jarayoni va faoliyati" bo'lib, "innovatsion texnologiya - pedagogik taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy faollik jarayonidir". Jadal zamonaviy rivojlanish sharoitlarida jamiyat, madaniyat va ta'limning innovatsion pedagogik faoliyatning, aniqrog'i innovatsion texnologiyalarning zarurligi qator omillar bilan belgilanadi: - ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlarni taqazo etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, ta'lim tizimida yangilanishlar, turli o'quv muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda metodika va texnologiyalardan foydalanishning zarurligi. Pedagoglar faoliyatining innovatsion yo'naltirilganligi ta'lim siyosatining yangilanish vositasi sifatida namoyon bo'ladi;

3- ta'lim mazmunida o'quv fanlari miqdori va tarkibidagi o'zgarishlar orqali insonparvarlik g'oyalarining kuchayishi; ta'lim va tarbiya tizimida muntazam tashkiliy yangiliklarni taqozo qiluvchi yangi o'quv predmetlarini kiritish orqali. Bunday vaziyatda pedagoglar orasida pedagogik bilim va mavqeyi oshadi, pedagoglarning kasbiy mahorati sezilarli ravishda ortadi. - pedagoglar tomonidan yangiliklarni qo'llashga va o'zlashtirishga nisbatan yondashuvning o'zgarishi. Ta'lim –tarbiya jarayonlari qat'iy vaqt me'yorlariga rioya etish talab qilinadigan sharoitlarda pedagoglar nafaqat dastur va darsliklarni ixtiyoriy tanlash, balki o'zlarining pedagogik faoliyatlarida usul va vositalarni tanlashda ham ma'lum chegaralar mavjud edi.

Pedagogning kasbnomasida pedagogik mahorat, pedagogik tajriba, pedagogik texnologiya kabi tushunchalar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ta'lim oluvchi-yoshlarda nutq madaniyatini shakllantirish, tafakkur kengligini rivojlantirish ham pedagogning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Pedagoglarning shaxsiy ijtimoiy sifatlariga azal-azaldan e'tibor qaratib kelingan va har bir zamon talabidan kelib chiqib, pedagogga qo'yiladigan talablar takomillashib, murakkablashib boravergan. Olib borilgan tadqiqotlar har qanday pedagog quyidagi ijtimoiy sifatlarga ega bo'lishi shart ekanini ko'rsatdi.

*Birinchi*dan, pedagog, pedagogik kasbning jamiyat hayotidagi o'rnini, uning paydo bo'lish tarixini yaxshi bilishi kerak. Chunki pedagogika tarixini o'rganish jarayonida kishi pedagogik faoliyatning insoniyat hayotidagi o'rnini, pedagogikadagi asosiy qonun-qoida va tamoyillarning shakllanish tarixini bilib oladi.

*Ikkinchi*dan, bo'lajak pedagog intellektual faoliyatining umumiy tomonlari (tafakkur, xotira, qabul qila olishi, ko'z oldiga keltirishi, e'tibor) ni xulq-atvor madaniyati va shu jumladan pedagogikaviy aloqasini egallagan bo'lishi shart.

*Uchinchi*dan, pedagog falsafani yaxshi bilishi kerak. Chunki falsafa odamga abstrak fikr yuritishni o'rgatadi. Pedagog auditoriyaga kirganda, unda abstrakt tafakkur sust rivojlangan bo'lsa, o'zini yo'qotib qo'yadi. Auditoriyadagilar diqqatini o'ziga jalb qilishi uchun, kishida abstrakt tafakkur yaxshi rivojlangan bo'lishi lozim.

*To'rtinchi*dan, muayyan fan bilimlarni o'rgatuvchi pedagog yosh avlodni axloq va odobga ham o'rgatishi kerak. Zero, bunday vazifa pedagog va pedagoglarning burchi, hamda mas'uliyati hisoblanadi.

*Beshinchi*dan, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi kishi, albatta, estetik tarbiyalangan bo'lishi shart. Estetik tarbiyaning jamiyat tarqqiyotida naqadar muhim rol o'ynashi hammaga ma'lum. Estetik tarbiya ma'naviy tarbiyaning muhim va tarkibiy qismi ekanini unutmazlik kerak[2]. Yuqoridagi ijtimoiy sifatlardan tashqari pedagogning kasbiy madaniyati va pedagogning kasbiy shakllanishi ham muhim ahamiyatga ega. Pedagogning kasbiy madaniyati uning kasbiy faoliyat doirasidagi, uning shaxsiy sifat tavsifining mohiyati-tizimli ta'limdan iborat bo'lib, pedagogning kasbiy shakllanishi oliygoh dargohida kasbiy ta'lim olish jarayonida amalga oshadi. Shu bilan birga, pedagogning kasbiy shakllanishi o'z-o'zini tarbiyalab borishga, o'z ustida tinmay ishlashga, zamonaviy bilimlardan xabardor bo'lishga, shuningdek, o'z vaqtida malakasini oshirib borishga uzviy bog'liq. Bularning hammasi kasbiy fazilatlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

XULOSA

Ta'lim sohasidagi innovatsion jamoalar va innovatorlar ish amaliyotining nazariy tahlili, shuningdek, ijtimoiy-pedagogik voqelikning mazkur hodisasiga bag'ishlangan tadqiqotlar maydonida vujudga kelgan yondashuvlarni o'rganish shaxsiyat darajasida professional-pedagogik madaniyatning sifati sanalgan innovatsionlik tipologiyasining quyidagi mezon ko'rsatkichlarini ajratish zarur, degan xulosaga kelish imkoniyatini beradi: birinchidan, innovatsiya shaxsiy ahamiyatga molik qadriyat sifatida qabul qilinganmi;

ikkinchidan, innovatsiyaga ta'lim tizimini rivojlantirishning zaruriy ijtimoiy mexanizmi sifatida yondashish ma'qullanadimi; uchinchidan, innovatsiya munosabatlarning yaxlit tizimi va o'ziga xos usulda tashkil etilgan faoliyat sifatida tushuniladimi; to'rtinchidan, bu munosabat o'z kasbiy faoliyatini tashkil etishga nisbatan tatbiq qilinganmi; beshinchidan, o'z faoliyatida uni innovatsion tashkil etishning xususiyati qay darajada o'zlashtirilgan.

Professional-pedagogik madaniyatning xossasi sifatidagi innovatsionlikning shaxsiyat darajasida namoyon bo'lishining asosiy tiplariga kelsak, umuman olganda, yuqorida keltirilgan taqsimlashning to'g'riligi boshqa tadqiqot ma'lumotlari bilan korrelyatsiya darajasining yuqoriligi bilan tasdiqlanadi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari tipologik guruhlarning tarkibiy tuzilishi bevosita pedagogik faoliyat muhitining innovatsionlik darajasi bilan belgilanishini ko'rsatadi. Bu hol innovatsiya kollektiv subyekting innovatsion o'zaro aloqalar maydonidagi o'rni va imkoniyatlarini atroflicha tahlil qilishga majbur etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Волков Ю.Г. Homo Humanus. Личность и гуманизм. – Челябинск, 1995. (Volkov Yu.G. Homohumanus. Personality and humanism. - Chelyabinsk, 1995.)
2. Карпова Ю.А. Инновации, интеллект, образование. – М., 1998. (Karpova Yu.A. Innovation, intellect, education. - M., 1998.)
3. Crozier M. L'entreprise a L'ecounte. Apprendre le management postindustriale. – P., 1991.
4. Ангеловски К. Учителя и инновации. – М.: Наука, 1991.(Angelovsky K. Teachers and innovations. – M.: Nauka, 1991.)
5. Учитель. Школа. Общество. Социологический очерк 90-х гг. / Под ред. Смирновой Е.А. – СПб., 1995 (Teacher. School. Society. Sociological essay of the 90s. / Ed. Smirnova E.A. - St. Petersburg, 1995)
6. .Oribjonovich, K. H. (2022). PEDAGOGICAL SKILL IN THE ACTIVITY OF A TEACHER IS A PRODUCT OF INDIVIDUAL CHARACTERISTICS. International Journal of Pedagogics, 2(12), 18-22.
7. Педагогика. // М.Х.Тохтаходжаеванинг умумий таҳрири остида. – Т.: Иқтисод-Молия, 2008.(Pedagogy. // Under the general editorship of M.Kh. Tokhtakhodzhaeva. - T.: Economy-Finance, 2008.)
8. Роджерс К. К науке о личности// История зарубежной психологии. – Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1996 (Rogers K. Toward the Science of Personality// History of Foreign Psychology. - Texts. - M.: Publishing House of Moscow State University, 1996)
9. Мелик-Пашаев А.А. Гуманизация образования: проблемы и возможности // Вопросы психологии. – 1995 (Melik-Pashaev A.A. Humanization of Education: Problems and Opportunities // Questions of Psychology. – 1995)

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISH VA BOSHQARISHNING TAMOYILLARI, FUNKSIYALARI VA METODLARI

Sattorov Najmiddin Po'latovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotasiya: *Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va boshqarish tamoyillari, uning funktsionalligi, boshqarish metodlari yuzasidan tahlillar keltirilgan hamda taklif va tavsiyalar ishlab chiqqan.*

Tayanch so'zlar: *ta'lim, pedagog, mexanizm, tizimli yondashuv, tamoyil, axborot, funksiya.*

Abstract: *This article analyzes the principles of designing and managing educational processes of higher education institutions, its functionality, management methods, and developed suggestions and recommendations.*

Key words: *education, pedagogue, mechanism, systematic approach, principle, information, function.*

KIRISH

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asoslarda tashkil etish va samaradorligini ta'minlashda ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi yaxlit pedagogik tizimni tashkil etishini inobatga olish, mazkur jarayon subyektlarining qiziqishlarini rivojlantirish hamda ko'zlangan natijalarga erishishda innovasion jarayonlarni oldindan loyihalashtirish boshqaruvning qator funksiya va metodlaridan foydalanishni nazarda tutadi.

ASOSIY QISM

Pedagogik jarayonlarning samaradorligi ko'p jihatdan mazkur jarayonga tadbiq etilayotgan innovatsiyalarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida: dialektiklik, davriylik, asoslanganlik darajasi, ixtiloflilik, ahamiyatlilik, tavakkalchilik, rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati, vaziyatga aloqadorlik, tarkibiy tuzilishga egaligi (strukturaviylik), innovasion harakatlar strategiyasini shakllantirish imkoniyati, boshqaruvchanlik, ijtimoiy mo'ljallanganlik, subyektlarning qiziqishi yo'nalishida tabaqalashtirish qobiliyati, innovatsiyalarni subyekt tomonidan o'ziga xos qabul qilinishini keltirish mumkin. Pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarishda uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur:

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoni o'ziga xos integrativ tizim ekanligi;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;

- pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayon subyektlarining bilim, ko'nikma va malakalari va o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonlarda amaliyotga tadbiiq etilayotgan, ya'ni samaradorligi tekshirilayotgan yangilik va innovatsiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi;

- pedagogik jarayonlarning samaradorligi subyektlarning ehtiyojlari va manfaatlariga hamda shaxsiy qiziqishlariga bog'liqligi;

- pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni yaratish motivlashtirish zaruriyatini belgilashi;

- kommunikasion jarayonlarda pedagogik jarayonlar subyektlarining faolligi hamda axborotlarning yangi va ishonchli bo'lishi zaruriyati;

- pedagogik jarayonlarda har bir subyekt o'z ijodiy imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun shart-sharoitlar yaratishning majburiyligi;

- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish mazmun- mohiyatiga ko'ra ma'lum bir maqsadga erishishga yo'naltirilgan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan boshqaruv funksiyalari va metodlaridan foydalanishni nazarda tutishi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda inobatga olinishi zarur bo'lgan innovatsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, subyektlarning individual psixologik xususiyatlari, tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari mazkur jarayonda ijodiy muhitni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi [1]. Pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirish subyektlarning erkin ishtirok etishi, mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikr va tashabbuslarini namoyon qilishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratilishini nazarda tutadi va bu o'z navbatida, boshqaruvning ijtimoiy-psixologik metodlaridan foydalanish zaruriyatini belgilaydi. Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, qo'yilgan maqsadlarga erishish va samaradorlikni ta'minlashda subyektlar faolligini ta'minlash, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish va obyektiv baholash asosida innovatsion faoliyatni tashkil etish va uning natijaviyligini ta'minlash, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish funksiyalari va qo'llaniladigan metodlarning o'ziga xos jihatlarni inobatga olish zarur. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish hamda boshqarish bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, birinchisi ikkinchisini to'ldiruvchisi, ya'ni tashkil etish boshqarishga asos sifatida xizmat qiladi. Boshqaruv nazariyasida tashkil etish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri Anri Fayol XX asrning boshlarida boshqaruvning asosiy funksiyalari sifatida: rejalashtirish, tashkil etish, farmoyish berish, muvofiqlashtirish, nazorat funksiyalarini ajratib ko'rsatgan [2]. Anri Fayol boshqarishni kelajakni ko'ruvchi, faoliyatni tashkillashtiruvchi, tashkilotni idora qiluvchi, faoliyat turlarini muvofiqlashtiruvchi, qaror va buyruqlarning bajarilishini nazorat qiluvchi kuchli qurol deb ataydi. Mazkur fikrga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tashkil etish ham boshqaruv funksiyasi sifatida, ham boshqaruv vositasi sifatida ta'riflanayotganligini ko'ramiz, shuningdek, menejment nazariyasida rejalashtirish, tashkil etish, motivlashtirish va nazorat

funksiyalarini ajratilishi va ularni birinchi darajali deb hisoblash qabul qilinganligi ham yuqorida keltirgan fikrimizni tasdiqlaydi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda professor-o'qituvchilar tomonidan bajariladigan ishlarining mazmun-mohiyati va yo'nalishiga ko'ra boshqaruvning rejalashtirish va tashkil etish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi: pedagogik jarayonlarni rejalashtirish; subyektlar uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda vazifalar taqsimlash; subyektlar faoliyatini nazorat qilish, tahlil qilish va obyektiv baholash asosida rag'batlantirish. Shuningdek, professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi-talabalar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish, ularning manfaatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda faolligini ta'minlash va ta'lim olishga qiziqishini shakllantirishda motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonlarda ko'zlangan natijalarga erishish uchun belgilangan maqsad va mavjud imkoniyatlarni o'quvchi-talabalar manfaati va ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish hamda ularning faoliyatini vaziyatlarga moslashtirib borishda muvofiqlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi. Ko'zlangan natijalarga erishishda o'quvchi-talabalarining boshlang'ich tushunchalari darajasi, qobiliyatlari, shaxsiy xislatlari, qiziqishlari, shuningdek, pedagogik jarayonlarni vaziyatlarga ko'ra muvofiqlashtirishning murakkab tomonlarini o'rganish va shular asosida mazkur jarayonni takomillashtirish, samaradorligini oshirishga yordam beradigan omillarni aniqlash jarayonida nazorat funksiyasi professor-o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda amalga oshiriladigan funksiyalarni shartli ravishda professional va ijtimoiy-psixologik funksiyalarga ajratish mumkin. Pedagogik jarayonlarning subyektlari tomonidan o'z funksional vazifalarini (o'qitish va o'qish) bajarishi jarayonida professional funksiyalar amalga oshiriladi va mazkur jarayonda pedagogik jarayon subyektlari hisoblangan professor-o'qituvchilar bilan o'quvchi-talabalar o'zaro ma'lum bir belgilangan munosabatda bo'ladilar, bu munosabatlar tarbiyaviy munosabatlarning inson-inson munosabatlari shakli bo'lib, bunda ijtimoiy-psixologik funktsiya amalga oshiriladi [3]. Mazkur funktsiyani amalga oshirish jarayonida axborotlar bilan ishlash o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda axborotlar bilan ishlash turli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo'lib, subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonida qo'llaniladi. Mazkur funktsiya subyektlar o'rtasidagi axborotlarning almashuvini ta'minlash vazifasini bajaradi. Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri axborotlar tizimi bo'lib, u pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi barcha me'yoriy hujjatlarni, iqtisodiy- ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy, huquqiy va tashkiliy yangiliklardan iborat axborotlar oqimini, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuterlashtirish va kompyuterlar tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bunda axborotlarning yangiligi va ishonchliligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni o'rganish va ishonchliligini aniqlash jarayonida axborot-tahlil funktsiyasi amalga oshiriladi. Ushbu funktsiyaning asosiy vazifasi pedagogik

jarayonlar va uning subyektlari hisoblangan o'quvchi-talabalar to'g'risida axborotlar to'plash va ularni muntazam o'rganish hamda tahlil qilish asosida obyektiv baholashdan iborat bo'lib, mazkur axborotlarning yangiligi va ishonchliligi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki to'plangan axborotlar mavjud shart-sharoitlarni, o'zaro munosabatlarni va ta'limiy muhitning holatini hamda o'quvchi- talabalarning qiziqishi, moyilligi, individual psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini ifodalaydi hamda o'z navbatida, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi [4]. Axborot-tahlil funksiyasini samarali amalga oshirish, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun zaruriy axborotlarni to'plash va ularning ahamiyatini, yangiligi va ishonchliligini o'rganish hamda tahlil qilish asosida obyektiv baholash kabi vazifalarni amalga oshirish usullari va yo'llari majmuidan iborat bo'lgan, pedagogik jarayonlarga samarali, maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatuvchi, boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish mexanizmi hisoblanadigan boshqaruv metodlaridan biri axborot to'plash metodidan oqilona foydalanish zaruriyatini belgilaydi.

XULOSA

Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, mazkur jarayon ishtirokchilari uchun zaruriy va yetarli shart-sharoitlar yaratib berish bilan bir qatorda, o'quvchi-talabalar faoliyatini takomillashtirish asosida samaradorlikka erishish uchun har bir o'quvchi-talaba haqida ishonchli va asosli axborotlarni to'plash hamda pedagogik jarayonlarda vujudga kelayotgan vaziyatlarni tahlil qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogika professionalnogo obrazovaniya/ Pod red. V.A.Slastenina. - Moskva: Akademiya, - s. 37.
2. Zaxarov Denis Viktorovich PRINSIPY MENEDJMENTA PO A. FAYOLYu // Dostijeniya nauki i obrazovaniya. 2020. №18 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-menedzhmenta-po-a-fayolyu> (data obratzeniya: 11.06.2023).
3. Tenitilova K.S., Belyayeva V.G., Abayeva S.M. Monitoring urovnya sformirovannosti professionalnoy kompetentnosti pedagoga. Mejdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy jurnal – № 6 (120) – Chast 4 – Iyun. ISSN 2227-6017 online. Yekaterinburg-2022.
4. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped.f.d. ... diss. -Toshkent, TDPU, 2007, - 305 b

HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDA OLIY TA'LIMDA TA'LIM JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Sobirov Azizbek Abduraxmonovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hamkorlik pedagogikasi asosida oliy ta'limda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish usullari, shuningdek, dars samaradorligini oshirishda hamkorlikda ishlash tamoyillarining muhim jihatlari xususida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *hamkorlik pedagogikasi, hamkorlikda ishlash tamoyillari, insonparvarlik pedagogikasi, ta'lim sifatini takomillashtirish.*

Abstract: *This article discusses the methods of effective organization of the educational process in higher educational institutions based on the pedagogy of cooperation, as well as important aspects of the principles of teamwork in improving the effectiveness of the lesson.*

Key words: *pedagogy of cooperation, principles of cooperation, humanitarian pedagogy, improving the quality of education.*

KIRISH

Hamkorlik pedagogikasi – bu shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishi yo'lida muhim qadam hisoblangan, bolalarni o'qitish va tarbiyalashda nafaqat o'qituvchilarning ta'lim oluvchilar va hamkasblar bilan, shuningdek, ota-onalar, atrof-muhit, jamoa faollari bilan birgalikdagi faoliyatidir. Ota-onalar, atrof-muhit, jamoa faollari, nodavlat va notijorat tashkilotlar bilan birgalikdagi harakat, dars va darsdan tashqari faoliyatda ularning ishtirok etishi, ta'lim-tarbiya jarayoni sifat va samaradorligini oshirishda yordam ko'rsatishi, mavjud muammolarni birgalikda hal etish va o'zaro hamfikrlilik muhitini tashkil etishni talab etadi. Pedagog-novatorlar esa pedagogika fani rivojiga o'z hissasini qo'shadigan, yuqori natijalarni ko'zlaydigan iste'dodli pedagoglar bo'lishi lozim. Hamkorlik pedagogikasining g'oya va tamoyillarini amalga oshiruvchi pedagog-novatorlarning konseptual g'oyalarini tahlil etish, ularning ta'lim oluvchilarning ta'lim-tarbiyasiga yondashuvi yangi, insonparvar tizimga egaligini alohida qayd etishni taqozo etadi. Hamkorlik pedagogikasining rivojlanishi, eng avvalo ta'lim-tarbiyani insonparvarlashtirish va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bilan bevosita aloqadordir. Shu bilan birga, bugungi kunda ham ta'lim-tarbiyani insonparvarlashtirish, shaxsiy insonparvarlik yondashuvi hamkorlik pedagogikasining muhim yo'nalishlari sanaladi.

ASOSIY QISM

Ta'lim sifatini takomillashtirish deganda ta'lim jarayonlarini tizimli loyihalashtirish va pedagogik qo'llab-quvvatlash, qayta aloqaning intensivligini ta'minlash, pedagogik tizimning ochiqligi, dinamikligi, statistikligi, ta'lim oluvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishi, intellektual, hissiy, axloqiy, madaniy, jismoniy imkoniyatlarini faollashtirishga erishish

tushuniladi. Ta'lim oluvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishida hamkorlik pedagogikasi yetakchilik qiladi. Buning uchun darslarda ta'lim oluvchiga fikr erkinligi, o'zaro bahsmunozaraga kirishish, fikrini isbotlash uchun imkoniyat yaratish kerak bo'ladi. Yu.A.Maslova ham ta'lim jarayoni sifatini uch asosiy jihatlarini alohida qayd etadi:

- birinchidan, bilimlar va ko'nikmalar sifatidagi asosiy xususiyatlar;
- ikkinchidan, o'quv yurtlari tomonidan taqdim etilayotgan kafolatlar;
- uchinchidan, ta'lim muassasasining obro'si, nufuzi, o'qituvchilar va ta'lim olayotganlarning kommunikativ layoqati va boshqa xususiyatlari tegishlidir [6].

Shu o'rinda oliy o'quv yurtlari tomonidan taqdim etilayotgan kafolatlarning bosh mezoni sifatida dars sifatiga qaratilar ekan, bunda har bir ta'lim oluvchining darsga bo'lgan qiziqishini orttirishda hamkorlikda ishlashning o'ziga xosligi, ta'lim oluvchining darsda ko'makchi, yo'naltiruvchi sifatidagi faoliyatini yaxshilashga qaratilgan mexanizmlarni ishlab chiqish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylanmoqda. K.Rodjers an'anaviy pedagogikaning o'qituvchi bilimlarini bayon etishi, ta'lim oluvchilar ularni o'zlashtirishga harakat qilishi, dars va imtihonlar – ta'limning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanishi, shuningdek, pedagog boshqaruvchi, ta'lim oluvchilar esa unga bo'ysunuvchilar sifatidagi qotib qolgan qoidalarni tanqid qiladi. Ana shu nuqtayi nazardan K.Rodjers[5] ta'limning ikki turini ajratib ko'rsatadi: oddiy bilimlar, faktlar bilan qurollantiradigan axboriy va ta'lim oluvchilarga ularning o'z-o'zini o'zgartirishi va o'z-o'zini rivojlantirishi uchun zaruriy, haqiqiy bilimlar beruvchi ahamiyatli ta'lim. Insonni shaxs sifatida shakllantiruvchi ta'lim shaxsga yo'naltirilgan yoki K.Rodjers fikricha, ahamiyatli ta'limdir. Oliy ta'limda o'quv-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish, pedagogikaning atrofdagi shaxsga nisbatan pedagogik-psixologik ta'sirlarni rasman bekor qilish, shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaga umumiy tartibda o'tish, oliy ta'limda pedagog hamda hozirda ta'lim oluvchilar o'rtasida insoniy va axloqiy munosabatlarni o'rnatish hamda tarkib toptirish bilan farq qilishi, qolaversa, bugungi kun ta'lim oluvchilarining shaxsiy va ilmiy faoliyatida bularning barchasi muhim ahamiyat kasb etishi lozim. Yuqorida ta'kidlangan insonparvarlik nuqtayi nazaridan aynan ta'lim va tarbiyaning asosiy belgilangan maqsadi shundan iboratki, har bir ta'lim oluvchi bilish hamda muloqot qila olish faoliyatining to'laqonli huquqli subyekti, qolaversa, samarali faoliyatni tashkil eta oladigan tashabbuskor shaxs bo'la oladi. Ta'lim jarayonida o'quv-tarbiyani insonparvarlashtirishning asosiy muhim parametrlari va ko'rsatkichi sifatida qanchalik bu jarayonlar shaxsning umumiy mazmunda o'z-o'zini to'laqonli namoyon eta olishi uchun turli shart-sharoit yaratilganligi, shuningdek, undagi tabiiy va ilmiy layoqatni yuzaga chiqarganligi, uning ijodkorligi, erkinlik, tashabbuskorlik qobiliyatlarining turli yo'nalishda shakllanganligi bilan belgilanadi. Pedagogik jarayonlarni umumiy tartibda insonparvarlashtirishning keng masalalarini tahlil qilar ekanmiz, L.V.Zanina uni amalga oshirishning yo'llaridan biri sifatida "qaysidir fanlar doirasida kuchni turli faoliyatda sarflashda emas, turli nazariy va amaliy bilim sohalari, madaniyat, tashqi muhit mashg'ulotlari uchun tanlangan ma'lumot erkin olinadigan va buni umumiy tarzda pedagogik-psixologik vazifalarni birlashtiradigan" integratsion ta'lim mazmunini qayta

tashkil etishda va faoliyatga tadbiiq etishda aks etadi, deb ta'kidlab o'tadi. L.V.Zanina tadqiqot ishida ta'lim oluvchilarda "Menlik" tuyg'usining katta imkoniyatlarga ega ekanligiga ishonch uyg'ota oladigan pedagogni har jabhada insonparvarlikning muhim jihati, deb hisoblaydi. Ta'lim va tarbiyani insonparvarlashtirishning turli jihatlarini E.V.Bondarevskaya, S.V.Kulnevich, B.M.Bim-Bad, V.V.Serikov, J.G'.Yo'ldoshev, R.G'.Safarova, N.M.Egamberdieva kabilarning ishlarida bayon etilgan. Hamkorlik pedagogikasining asosiy yo'nalishlaridan yana biri shaxsiy-insonparvarlik yondashuvidir. Shaxsiy-insonparvarlik yondashuv shaxs sifatlarini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimi markazida turadi. Bunday rivojlanishning o'lchovi ta'limning asosiy natijasi, yaxlitlikda o'qituvchi, tarbiyachi, boshqaruvchi, tarbiyaviy muassasa ish sifati mezoni deya e'lon qilinadi. Mazkur yondashuv ta'lim oluvchi shaxsi, uning ichki dunyosi, qobiliyatlari, imkoniyatlari, erkinlik va adolatlilik, yaxshilik va baxtning axloqiy kuch-qudratini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Ta'lim muassasasining maqsadi – shaxsning ichki kuchlari va imkoniyatlarini uyg'otish, ularning to'liq va erkin rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdir. Aynan bugungi kunga kelib ta'limning asosiy maqsadi o'quv-tarbiya jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi asnosida ta'limga va shaxsga nisbatan yangicha va innovatsion qarash: shaxsiy pedagogik faoliyatning obyekti emas, aksincha subyekti sifatida aks etadi; shaxs esa – bunda qandaydir ichki va tashqi maqsadlarga erishish vositalari emas, balki ta'lim tizimi maqsadi; har bir ta'lim oluvchi qobiliyatli, ko'plab ta'lim oluvchilar iqtidorli; shaxsning muhim sifatlarini sifatida yuksak axloqiy qadriyatlar (yaxshilik, sevgi, mehnatsevarlik, vijdon, qadr-qimmat, fuqarolik va boshqalar) aks etadi. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish:

- pedagogik muhabbat, ta'lim oluvchilar taqdiriga qiziqish bilan qarash;
  - ta'lim oluvchiga yuksak ishonch bilan qarash;
  - hamkorlik, muloqot mahorati;
  - to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish; ijobiy rag'batlantirishning muhimligi;
- ta'lim oluvchi shaxsga ta'lim subyekti, faollik va erkin tanlash sohibi sifatidagi munosabat;
- pedagog va ta'lim oluvchi huquqlarini tenglashtirish;
  - ta'lim oluvchining erkin tanlashga bo'lgan huquqi tushuniladi.

Zamonaviy sharoitda to'g'ridan-to'g'ri natija bermaydigan "majburlab o'qitish" metodidan voz kechish balki majburlovsiz, ishonchga asoslangan talabchanlikni yo'lga qo'yish; o'qitishga tug'ma qiziqishlarni ko'payganligi; majburlashning o'rnini muvafaqqiyatga erishishga imkon beradigan istak bilan almashtirish; ta'lim oluvchilarni erkinlik va tashabbuskorlikka qo'yib berilishi; ta'lim oluvchilarga ularning subyektligi, o'z-o'zini namoyon etishi, ijtimoiylashuvi, hayotiy o'z o'rnini belgilashiga yordam ko'rsatish, pedagogik qo'llab-quvvatlash. Shu o'rinda individual yondashuvni yangicha talqin etishda quyidagicha xulosa qilish mumkin: "barcha o'quv fanlardan ta'lim oluvchiga qarab borish emas, aksincha ta'lim oluvchidan boshlab sekin asta o'quv faniga borish" tamoyilining bajarilishi; bunda ta'lim oluvchilarning barcha qobiliyatlari va mavjud bugungi

imkoniyatlarini inobatga olgan holda o'qitish; ta'limda o'zlashtirishda o'rtachalikdan voz kechish; ta'lim oluvchi shaxsining eng yaxshi sifatlarini izlash; shaxsni pedagogik tashxis eta olish (qiziqish, turli qobiliyatlari, jarayonga yo'nalganlik, Menlik, ijobiy xarakter, kreativ fikrlash jarayonlarining o'ziga xosligi)ning qo'llanilishi; shaxsning o'quv-tarbiya jarayonidagi barcha o'ziga xosliklarini hisobga olish zarur. Bugungi kunda olamni yaxlit tarzda turli fanlar kesimida o'rganish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki, aksariyat kishilar ongida yirik muammolar va ularni echishning muayyan darajasi mavjud emas. Ma'lumki, xalqning ijtimoiy tajribasi ta'lim jarayonida yosh avlodga taqdim etiladi. Ta'lim strategiyasini o'zgartirish uchun uchinchi ming yillik bo'sag'asida yangicha metodologiya asosida ta'lim tizimi isloh qilina boshlandi. Bu esa, fanda sohalararo aloqadorlik, hamkorlikda faoliyatni tashkil etish paradigmasini vujudga keltirdi.

Hamkorlik pedagogikasi asosida oliy ta'limda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish usullari, shuningdek, dars samaradorligini oshirishda hamkorlikda ishlash tamoyillarining muhim jihatlarini o'rganishda birgalikda ishlash, tasniflash, tavsifiy, oppozitiv, qiyosiy, transformatsiya, statistik metodlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quv-bilish faoliyatida ta'lim oluvchilarning o'zaro harakati jarayonida muvofiqlikka erishish ularning jipslashuviga (kooperatsiya) o'tishining zarur shartini aks ettiradi. O'zaro jipslik mehnat jarayonida bir yoki bir necha vazifani bajarishda hamkorlikda ishtirok etadigan kishilar faoliyatini tashkil etish shakllaridan birini aniqlab beradi. O'quv-bilish faoliyatida ta'lim oluvchilarning jipsligining asosiy tavsifi o'quv maqsadlariga erishish uchun ularning imkoniyatlarini integratsiyalashda namoyon bo'ladi.

XULOSA

Shunday qilib, biz ta'lim sifati samaradorligini oshirishda ta'lim oluvchilarning o'zaro jipsligi, ularning hamkorlikdagi faoliyatiga kirishishi muhim rol o'ynaydi. Ta'lim oluvchilarning hamkorligi asosida birgalikdagi faoliyatning ma'lum maqsadga erishish uchun ularning kuchlarining birlashuvi yotadi. Kooperatsiyadan farqli ravishda ta'lim oluvchilarning hamkorligi o'quv-bilish faoliyati subyektlarining o'zaro harakati va uning tashkillanishida o'zaro bir-biriga yordam ko'rsatish, faol sheriklik, bir-biriga mas'ullikning jadalligi bilan tavsiflanadi. Yuqoridagi tahlillardan aniq bo'ldiki, maqsadga erishishda o'zaro kelishuvga asoslangan hamkorlikdagi o'quv-bilish faoliyati subyektlarining harakati ta'lim oluvchilar hamkorligining yana bir invariant belgisini o'zida aks ettiradi. Pedagogik-psixologik tadqiqotlar tahlili o'quv-bilish faoliyatida ta'lim oluvchilarning subyektiv nuqtayi nazarlarini faollashtirishga asoslangan dialogik o'zaro birgalikdagi harakat uning ishtirokchilarida ko'plab nuqtayi nazarlar, qarashlar, farazlarni hosil qiladi, shu bilan birga, ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega va ular o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga imkon beruvchi tashqi muhitni aniqlab beradi. Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, ta'lim oluvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология.– М.: УРАО, 2003. – 208 с.
2. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 178 с.
3. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 288 с.
4. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – Т.: O'qituvchi, 2004. – 101 b.
5. Роджерс К., Фрейберг Д. Свободо учиться. Москва. Смысл.2019. стр.-601.
6. Qurbonov Sh, Seytxalilov E. Ta'lim sifatini boshqarish. /Т.: «Turon-Iqbol», 2006. - 592 b.
7. Safarova R., Musaev U.Q., Musaev P. va boshq. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim strategiyasi muammolari va ta'lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo'llari. –Т.: Fan, 2005. – 255 b.
8. Сериков, В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. – 272 с.
9. Egamberdiyeva N.M. Madaniy-insonparvarlik yondashuv asosida ta'lim oluvchilarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nazariyasi va amaliyoti (Pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida): Ped. fan. dok. ... diss. – Т., 2010. – 332 b.

BO'LAJAK PEDAGOG-KADRLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA ELEKTRON TARBIYA RESURSLARINING O'RNI VA ROLI

Sobirov Botirjon Toxirjanovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning ijodkorlik, liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda elektron axborot resurslar yaratish va qo'llash texnologiyalari doirasida amaliy, laboratoriya hamda mustaqil ta'lim jarayonlarida motivatsiyalarini shakllantirish, rivojlantirish yo'llari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *AKT, texnologiya, ta'lim, dasturiy ta'minot, elektron resurs, motivatsiya, ijodiy yondashuv, veb sayt, liderlik qobiliyati.*

Abstract: *This article reveals the ways to form and develop the motivation of future teachers in practical, laboratory and independent educational processes within the framework of the technologies of creating and using electronic information resources in the development of creativity and leadership skills.*

Key words: *ICT, technology, education, software, electronic resource, motivation, creative approach, website, leadership ability.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyat ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy soqlom shaxslarni tarbiyalab berish talabini qo'ymoqda. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zaqirasini yaratish" vazifasi belgilandi. Kompetentli pedagog - u kim? Uning shakllanish jarayoni qanday kechadi kabi savollar tug'iladi. Shu nuqtai nazardan "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalar mazmun mohiyatini aniqlashimiz muhimdir. Har qanday o'qituvchi ham "kompetentlik" nimani anglatishini va u "kompetensiya"dan nimasi bilan farq qilishini bilavermaydi. "Kompetentlik" tushunchasi pedagogning ma'lumoti, ko'nikmasi, qobiliyati va tajribasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, uning ma'lum bir ish turini bajarish qobiliyati hisoblanadi. Aslida, ikkala atama o'xshashdir. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'limni o'zgartirish va isloh qilish uchun kuchli vosita hisoblanadi. Oldingi bir qancha tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, AKTdan to'g'ri foydalanish ta'lim sifatini oshirishda juda muhim ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Ayniqsa ta'limni modernizatsiyalash bilan bog'liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarni amaliy,

psixologik, metodik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan boyib bormoqda. Kasbiy kompetentlik tashhisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o'quvlar guruhlarini kiritish lozim. Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish malakasini nazarda tutadi. Mazkur holda o'z-o'zini tartibga solish xususiyatlari o'z bilim va malakalarini doimo takomillashtirish zarurati, boshqa odamlarga qaratilgan o'z hatti-harakatini qathiy muvofiqlashtirish uquvi bilan tavsiflanadi. Pedagogning kasbiy tarbiyalanganlik layoqatliligini tadqiq qilishga bag'ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari bilan farq qilinadi:

- maxsus tarbiyalanganlik layoqatliligi
- kasbiy faoliyatini etarlicha yuqori darajada egallaganlik, o'zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati;
- ijtimoiy tarbiyalanganlik layoqatliligi
- birgalikdagi kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va shuningdek, mazkur kitobda qabul qilingan kasbiy muloqat uslublarini egallaganlik, o'z kasbiy kasbi natijalari uchun ijtimoiy mas'ullik.

Pedagogning kasbiy kompetentligi, irodaviy sifatlar, intellektual salohiyat, hissiy sifatlar, amaliy ko'nikmalar, o'z-o'zini boshqara olish layoqatlarining o'zaro bog'liqligi va shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasini aks ettiruvchi individual sifatlar asosida shakllantiriladi.

Shaxsning ma'lum sifatleri amaldagi tarbiyaviy ishlar majmui orqali hosil qilinadi. Bu ishlar yaqqol ko'rinishdagi ko'p yoqlik bo'lishi, bir vaqtning o'zida aqliy, jismoniy, xulqiy, estetik va mehnat tarbiyasini uzviyligi asosida olib borishi zarur. Har yoqlama yaxlit tarbiyaviy yondashuv tarbiyachining tizimli munosabatini va boshqaruvini taqoza qiladi. Boshqaruv tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi tashqi va ichki omillarni va ularning o'zaro ta'sirini inobatga olingandagina muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Shu bois, u omillar haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi zarur. Respublikamizning taniqli olimlari ilmiy asoslangan, mintaqamizning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan pedagogik texnologiyalarni yaratish va ularni ta'lim-tarbiya amaliyotida qo'llashga intilmoqdalar. O'quv-tarbiya ishlari jarayonida talaba yoshlarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda talabalarni axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan amaliy mashg'ulotlarda foydalanishi muhimdir. Bu esa talabalarda mustaqillik fikrlashni tarbiyalashni, o'quv faoliyatini tahlil qilishni, istiqbolda kasbiy mahorat va kompyuter savodxonligini orttirish bo'yicha rejalarini aniq belgilashiga erishishni ularning ichki ehtiyojiga aylantirish talab etiladi.

Ta'limni axborotlashtirish, ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish so'zsiz o'z samarali natijasini bermoqda. Shu o'rinda aytishimiz joizdirki, axborotlashgan

ta'lim tizimida nafaqat ta'lim resurslari, balki elektron tarbiya resurslaridan ham foydalanish shubhasiz muhim hisoblanadi, chunki har qanday ta'lim-tarbiya bilan uyg'unlashgandagina etuk ma'naviyatga zamin bo'ladi. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim tizimi oldiga elektron tarbiya resurslari yaratish muammosini qo'yadi. Bugungi kungacha bo'lgan ta'lim tizimidagi elektron resurslarning holati tahlili ko'rsatishicha, ta'lim muassasalarining mahalliy tarmoq negizini faqatgina ta'limiy saytlar hamda o'quv - metodik materiallar tashkil etadi. Shunday ekan, elektron ta'lim resurslariga qo'shimcha elektron tarbiya resurslarini ham yaratish shubhasiz dolzarb va muhim hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni tashkilashtirish uchun ma'lum bir shartsharoitlar mavjud. Birinchidan, axborot resurslari bo'lishi kerak.

Bularga

- shaxsiy kompyuter;
- proektor;
- multimedia vositalari;
- skaner (murakkab sxemalar va chizmalarni, negativ plyonkadagi tasvirlarni kompyuterga o'tkazish uchun);
- raqamli fotoapparat;
- video kamera (video konferensiyalar o'tkazish uchun va yana boshqa maqsadlarda);
- printer, nusxa ko'chiruvchi qurilma (tarqatma materiallarni qog'ozga tushirish va ko'paytirish va yana boshqa maqsadlar uchun) va boshqa resurslar.

Ikkinchidan, maxsus dasturiy ta'minotlar hisoblanadi. Boshqa ishlarni yaratishda kerak bo'ladigan maxsus dasturlar hisoblanadi. Bu dasturlar juda ko'p bo'lib, misol uchun: Animatsion roliklar yaratish uchun Macromedia Flash MX dasturidan foydalaniladi. Multimediali taqdimot ma'ruzalarini yartishda hammamizga ma'lum bo'lgan Power Point dasturidan foydalaniladi. Biz yashayotgan asrda o'qitishni osonlashtiradigan, balki ta'lim oluvchilarning ushbu sohadagi bilimlarini chuqurlashtiradigan dasturlar va dasturiy ta'minotlar oqimi mavjud.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchining chuqur bilim va samarali faoliyat yurita olish mahoratiga ega bo'lishi ma'lum fan asoslari borasida unda yetarli nazariy va amaliy bilimlarning, ta'lim jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish malakasining nechog'lik shakllanganiga bog'liqdir. Shunga ko'ra, ta'lim jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zlashtirish va undan unumli foydalanishning metodik hamda amaliy asoslarini yaratish muhim vazifalardan hisoblanadi. Hozirgi vaqtda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish hamda keng ko'lamda ko'llash jahon taraqqiyotining global yo'nalishi hisoblanadi. Yangi texnologiyalar kun sayin rivojlanib, mamlakatda axborotlashtirish jarayoni tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan hozirgi davrda axborot texnologiyalari ta'limi jarayonida shu kabi elektron tarbiya resurslar

yaratish amaliy ishlari olib borilsa ham ta'limning, ham tarbiyaning samaradorligiga erishish mumkin bo'ladi.

REFERENCES:

1. Qobil o'g'li, Nurullayev Mirzabek. "KOMPYUTER TERMINLARINING DERIVATSION TADQIQI." Conference Zone. 2022.
2. Boburjon, A., & O'G'Li, N. S. N. (2022). Axborot-texnologiyalaridan foydalangan holda bolalarning matematika va fizika fanlaridan fikrlashlarini rivojlantirish. Ta'lim fidoyilari, 25(5), 121-124.
3. Shavkatovna, S. S. (2022). MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH HAQIDA. Ta'lim fidoyilari, 22(7), 234-236.
4. G. Couros, The innovators' Mindset, San Diego, CA: Dave Burgess Consulting Inc., 2015.
5. H. Abelson, N. Goodman, and L. Rudolph, Logo Manual, Artificial Intelligence Lab, Massachusetts Institute of Technology, 2016.
6. Solidjonov, D. Z. (2021). The impact of social media on education: advantage and disadvantage. Экономика и социум, (3-1), 284-288.

PEDAGOGIK FAOLIYATDA TA'LIM METODLARI VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AFZALLIK TOMONLARI

Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada pedagogik faoliyatda ta'lim metodlaridan va innovatsion metodlardan foydalanishning samarali jihatlari, bu jarayonda, fanlar o'rtasidagi integratsiya holati, innovatsion metodlarni yaratishda, axborot kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Metod, innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion muhit, texnologiya, pedagogik yangilik, integratsiya, sifat, samara.*

Abstract: *This article presents the effective aspects of using educational methods and innovative methods in pedagogical activities, the state of integration between disciplines, the possibilities of information communication technologies in creating innovative methods.*

Key words: *Method, innovation, innovative activity, innovative environment, technology, pedagogical innovation, integration, quality, efficiency.*

KIRISH

Pedagog innovatsion faoliyatining eng muhim va markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali va sifatli tashkil etishdan iborat. Ta'lim berishda turfa xil usullar ya'ni metodlar mavjud. O'qituvchi qay uslubda dars bermasin maqsadiga yetish imkonini izlaydi, bu borada, ta'lim metodlari va innovatsion metodlardan foydalanadi. Ta'lim metodlari shu vaqtga qadar o'zining samarasini ko'rsatib kelmoqda va zamon muallimlari yangicha uslubda dars o'tib yanada yaxshi natijalar olishga intilmoqdalar. Shuningdek innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqdalar. Innovatsion faoliyatda pedagogik yangiliklar: o'qitishning yangi usul va metodlarining yaratilishi va qo'llanishi o'quv jarayonining samarali va sifatli tashkil etilishini yaratib beradi. Pedagogik yangilik-pedagogik faoliyatda ilgari ta'lim jarayonida noma'lum bo'lgan o'zgarishlarni kiritish orqali ta'lim va tarbiyaning nazariya va amaliyotini boyitish va uni rivojlantiruvchi omilidir. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining samarasini oshiradi, o'quvchilarning erkin fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilim olishga ishtiyoqi va zavqini oshiradi, bilimlarini mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda mustaqil foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

ASOSIY QISM

Har qanday fan sifatida o'zining ilmiy tadqiqot metodlariga ega. Bu metodlar orqali u o'z mazmunini boyitib, yangilab boradi. Harbiy pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlari bilan o'rganadi. Shu ma'noda harbiy

pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari harbiy xizmatchilarga ta'lim va tarbiya berishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish yo'llari, metodlari, vositalari majmui tushuniladi. Hozirgi kunda harbiy pedagogikada quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanilmoqda.

Pedagogik kuzatish metodi. Pedagogikaning mazkur metodi ta'lim-tarbiya jarayonining amaldagi holati bilan tanishish, ularning sabab-oqibatlarini bilish, ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari, ularning intizomi va o'zaro munosabatlaridagi o'zgarishlarni hisobga olish va tegishli pedagogik ta'sir ko'rsatish yo'llarini belgilash maqsadida qo'llaniladi. Bu metod tadqiqotchining pedagogik tajribaning muayyan bir tomoni va hodisalarini biror maqsadni ko'zda tutib idrok etishni tashkil qiladi. Bunda kuzatishlarning davriyligi va soni, kuzatish obyekti, vaqti, pedagogik vaziyatlarni kuzatish uchun belgilangan ko'rsatmalar va boshqa ma'lumotlar hisobga olinadi.

Suhbat metodi. Ta'lim-tarbiya jarayonini yaxshilash yoki yaratilgan ilmiy farazlarning qanchalik to'g'ri ekanligini aniqlash maqsadida suhbat metodidan foydalaniladi. Suhbat metodidan samarali foydalanish uchun tadqiqotchi oldindan reja tuzadi, suhbat olib borish vaqti, joyi, yo'llarini belgilaydi, so'ngra suhbat natijalarini tahlil qiladi va tegishli xulosalar chiqaradi. Suhbat davomida tadqiqotchining suhbat olib borish va uni kerakli tomonga yo'naltira olishni bilishi, suhbatdoshining ruhiy holatiga qarab suhbat ohangini moslashtirishi g'oyat muhimdir. Bo'ysunuvchilar bilan suhbat o'tkazishga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishda ko'zda tutilgan natijalarga erishish uchun tadqiqotchi quyidagilarga ahamiyat berishi lozim:

- suhbatdan ko'zlanadigan maqsadlarni aniq tushunish;
- suhbat davomida beriladigan savollarni oldindan belgilab olish;
- vaqti va o'tkazish joyini belgilash;
- suhbat ishtirokchilarining soni, mutaxassisligi, yoshi, qiziqishlari, jangovar va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlikdagi yutuqlari va kamchiliklari, xizmat va turmushdagi muammolari, oilaviy sharoiti haqida ma'lumotga ega bo'lish;
- suhbat uchun qulay sharoit va erkin gaplashish imkonini yaratish;
- suhbat vaqtida mahmadona va bachkana bo'lmaslik;
- suhbatdoshining kayfiyatini va ruhiy holatini hisobga olish; - suhbat natijalarini zudlik bilan tahlil qilish, qiyoslash, tegishli xulosa chiqarish, lozim bo'lsa pedagogik jarayonga qo'shimchalar, tuzatishlar kiritish.

Harbiy xizmatchilar amaliy faoliyatini o'rganish. Bu metodning maqsadi harbiy xizmatchilarning jangovar va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlik jarayonidagi, ichki va qorovul xizmatini o'tash, turli xizmat vazifalarini bajarishdagi muvaffaqiyatlari va kamchiliklari, bo'linma va qism ijtimoiy hayotidagi ishtiroki, jamoat topshiriqlarini bajarishga bo'lgan munosabatlarni o'rganish va boshqa muhim jarayonlarni tadqiq qilishdir. Bunday tadqiqot natijasida ularning xizmatga, jamoaga va bir-birlariga munosabatlari, bo'linmadagi axloqiy-ruhiy holat o'rganiladi hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga tegishli tuzatishlar kiritiladi.

Test – so‘rovnomalar metodi. Bu metod pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari ichida yetakchi hisoblanadi. So‘rovnoma-anketa metodi qo‘llanilganda yaratilgan ilmiy farazning yangiligini bilish, aniqlash, alohida olingan harbiy xizmatchi yoki harbiy jamoaning fikrini, qarashlarini, orzu-istaklarini bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o‘tkaziladi. Test sinovlaridan ko‘zlangan maqsad esa oz vaqt ichida ko‘pchilikning bilimini aniqlash, baholashdan iboratdir.

Hujjatlarni tahlil qilish metodi. Bu metod ta‘lim oluvchilarga, harbiy jamoalarga taalluqli hujjatlarni o‘rganish, tahlil qilishni ko‘zda tutadi. Mashg‘ulotlar, mashqlar jurnallari, jangovar texnikadagi navbatchilik, otish natijalarini qayd qilish daftarlari va boshqa o‘quv va ishchi hujjatlarni o‘rganish tadqiqotchini qiziqtirayotgan jarayon va holatlarni o‘rganish, kuzatish, baholash va xulosa chiqarish imkonini beradi.

Pedagogik eksperiment metodi. Pedagogik eksperiment metodi asosan ta‘lim-tarbiya jarayoniga aloqador ilmiy faraz yoki amaliy ishlarning tadbiqu jarayonlarini tekshirish, aniqlash maqsadida o‘tkaziladi. Tajriba ishlari ta‘lim va tarbiya o‘rtasidagi qonuniy aloqadorlikni aniqlash, natijalarni hisobga olish asosida yangi usullarni tadbiqu etishga, ta‘lim-tarbiya samaradorligini oshirishga qaratiladi. Shuningdek harbiy-pedagogik jarayonning tuzilishini, borishini va natijalarini oldindan ko‘ra bilish imkonini beradi. Eksperiment o‘tkazilish sharoitiga qarab uch xil bo‘ladi: tabiiy eksperiment, laboratoriya eksperimenti, amaliy tajriba. Pedagogik eksperiment o‘z mazmuniga ko‘ra didaktik, tarbiyaviy, harbiy xizmat muammolari yuzasidan o‘tkazilishi mumkin. Pedagogik eksperiment o‘tkazishga qo‘yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

- 1) eksperimentning maqsadini, ilmiy jihatdan asoslangan farazini aniqlash va kutilishi lozim bo‘lgan natija uchun reja belgilash;
- 2) ilmiy ish yoki pedagogik faoliyat uchun aniq obyekt belgilash, amalga oshirish borasida qo‘shimcha metodlarni aniqlash;
- 3) tajriba ishi o‘tkazish vaqtini va muddatini belgilash;
- 4) tajriba uchun lozim bo‘lgan material, jihozlar, asbob-uskunalar va hokazolarni tayyorlash;
- 5) eksperiment natijalarini zudlik bilan tahlil qilish, tegishli xulosalar chiqarish va tavsiyalar berish.

Statistika ma‘lumotlarini tahlil qilish metodi. Bu metod pedagogik tadqiqotlarda keng qo‘llaniladi. Masalan, ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘quv qo‘llanmalari, ko‘rgazmali qurollar, o‘qitishning texnik vositalari, jangovar texnika va qurol-yarog‘ ta‘minoti, kadrlar masalasi, moliyaviy ta‘minot muammolari statistika ma‘lumotlarini tahlil qilish metodidan foydalanib aniqlanadi.

Matematika va kibernetika metodlari. Bu metod pedagogik jarayonda hisoblash texnikasi va kibernetika mashinalari yordamida bir tildan boshqasiga tarjima qilish, dasturli ta‘lim va uni mashina orqali boshqarish, o‘qitishni takomillashtirish, baholash orqali ta‘lim-tarbiya samaradorligini oshirish, differensial va individual ta‘lim berish kabi jarayonlarda qo‘llanilmoqda. Uning mazmuni axborot berish, dasturlashtirish, algoritmlar, boshqaruvchi

tizim, model yasash singari asosiy nazariyalarda o'zligini namoyon etadi. Jumladan, mazkur metodni pedagogikaga ham tadbiiq etish harakati kuchaytirilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytishim mumkinki, axborot kommunikatsiya tizimining ulkan darajada rivoj topib borayotgan bir davrda pedagoglar texnika va texnologiyani chuqur bilishi, tahlil qila olishi va yangilik yaratish darajasida ilmi va mahoratli bo'lishi lozim. Buning uchun darsni tashkil etish jarayonida barcha bilim oluvchilarga soda, tushunarli va oson bo'lgan usullarni tanlashi va qo'llay olishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanishi, pedagogik texnologiyalardan to'g'ri va samarali foydalanishi maqsadga muvofiq deb o'ylayman. Pedagog yaratuvchanlik asosida darsni qiziqarli tashkil qila olsa, o'quvchi yoshlar ham fanga bo'lgan qiziqishi va sifatli, samarali bilim olishi oshib boraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.A.Karimov-Barkamol avlod orzusi T.,-Sharq 1999 y
2. N.M.Azizxo'jayev Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. - T., 2002 y
3. O'.Asqarova, M.Nishonov, M.Xayitbaev -Pedagogika T.,-Talqin 2008 y
4. N.X.Avliyoqulov, N.Musayeva -Pedagogik texnologiyalar –T., 2008 y
5. O.Musurmonova-Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi T.,-O'qituvchi 1990 y
6. R.Mavlonova-Pedagogika T.,-O'qituvchi 2004 y
7. Подласий И.П. Педагогика.-Москва, Высшая образования, 2008 г
8. M.To'xtaxo'jayeva-Pedagogika T.,-O'qituvchi 2010 y

TARIXIY TAFAKKUR ORQALI PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH OMILLARI, USULLARINI PEDAGOGIK TAHLILI

Xusanov Abdavaxob Abdulobbozovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola tarixiy tafakkur orqali pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlari haqida bo'lib, bugungi kunda ta'lim oluvchilarning ham kasbiy, ham ma'naviy ham ruhiy dunyoqarashlarini tarixiy tafakkur asnosida kamol toptirib borish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimiz ravnaqi yo'lida muhim o'rin tutuvchi soha vakili sifatida pedagoglarni fan yuzasidangina emas balki, tarixiy tafakkur, tarixiy ong bilan chambarchas bog'lagan holda ta'lim jarayonida olib borish masalalari maqolada atroflicha yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Tarixiy tafakkur, kasbiy komponentlik, vatanparvarlik, pedagog, g'oya, shakllantirish, metod, pedagogik jarayon, madaniy meros.*

Abstract: *This article is about the mechanisms of preparing teachers for professional activity through historical thinking, and the issues of developing professional, spiritual, and spiritual worldviews of students today are highlighted on the basis of historical thinking. Also, the issues of leading pedagogues in the educational process, closely connected with historical thinking and historical consciousness, as a representative of the field that plays an important role in the development of our country, are covered in detail in the article.*

Key words: *Historical thinking, professional component, patriotism, pedagogue, idea, formation, method, pedagogical process, cultural heritage.*

KIRISH

Tarixni o'rganish pedagoglarda tarixiy tafakkurining yuksalishiga olib keladi. O'tmish madaniy merosini o'rganish murakkab jarayon sanaladi. Madaniy meros namunalari va ularda ilgari surilgan ezgu g'oyalarni yosh avlod ongiga singdirish uzluksiz, izchil, tizimli hamda maqsadga muvofiq amalga oshirilishi zarur. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirish uzoq muddatli, tizimli va izchil yondashuvni talab etuvchi pedagogik faoliyat jarayonidir. Bu jarayon barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash borasidagi ijtimoiy maqsadni amalga oshirish borasidagi yaxlit jarayonning muhim tarkibiy qismi sanaladi. Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida shaxsning har tomonlama yetuk, barkamol bo'lib shakllanishini ta'minlovchi muhitning yaratilishiga e'tibor qaratilmoqda va bu yo'lda keng ko'lamli harakatlar amalga oshirilmoqda. O'qituvchi maqomini yuksaltirish, uning jamiyat hayotidagi o'rnini oshirishga qaratilgan meyoriy hujjatlar ishlab chiqildi va amaliyotga tadbiiq etildi. Prezident Sh.Mirziyoyev "Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-hatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-

onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'uy bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo'lga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratishimiz zarur. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analarimizga ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz" deganlari bejiz emas. Chunki asrlar davomida shakllangan boy madaniy merosimiz va an'analarimiz inson ruhiyatini, tarixiy tafakkurini va milliy g'ururini shakllantiribgina qolmay, insonni vatanga muhabbat va uning o'tmishi, buguni va kelajagi uchun daxldor etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Buning uchun, avvalo, ilm dargohlarida o'sib kelayotgan yoshlarga ta'lim va tarbiya beruvchi bo'lajak pedagoglarni zamon talablariga xos tarzda, milliylikka va tarixiylikka daxldor etib tarbiyalash, ularning tarixiy tafakkurini o'stirish muhim va kechiktirib bo'lmas vazifa hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Pedagoglarda tarixiy tafakkur tuyg'usining shakllanganligini aniqlash uchun bu tushunchaning mohiyatini anglab olish talab etiladi. Shu sababli uning manbalarda yoritish holatini tahlil qilish asosida pedagoglarda tarixiy tafakkur tuyg'usining shakllanganlik darajasini aniqlashga yordam beruvchi mezonlarni yaratishga urinib ko'ramiz. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirishga qaratilgan faoliyat mohiyatini yoritishda "rivojlanish", "tarbiyalash", "shakllantirish", "omil", "pedagogik ta'sir", "milliy g'urur", "tarixiy tafakkur" va "milliy o'zlikni anglash" kabi tushunchalar tayanch tushunchalar sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot muammosini ijobiy hal etishda bu tushunchalarning mazmunini to'laqonli anglab olish taqozo etiladi. Ko'plab adabiyotlarda "shakllanish", "rivojlanish", "tarbiyalash", ayrim manbalarda esa "ijtimoiylashuv" tushunchalarining yagona mantiqqa egaligi qayd etiladi. "shakllantirish" va "rivojlantirish" tushunchalarining o'zaro bir-birini o'rnini to'ldiruvchi tushunchalar ekanligi to'g'risidagi qarashlar ham mavjud.

Shaxsni tarbiyalash ta'lim jarayonini tashkil etish chog'ida ro'y berib, shaxsda ma'lum ma'naviy-axloqiy, irodaviy va shaxsiy xislatlarni qaror toptiradi. Tarbiya ijtimoiy hayotning umumiy va muhim kategoriyasi sanaladi. Shu bilan birga, ijtimoiy hodisa sifatida bir qator xususiyatlarga ega. Masalan, ajdodlar tomonidan to'plangan tajribalarni avlodlarga yetkazish, insoniyat tomonidan yaratilgan bilimlarni egallash, inson salomatligi va rivojini ta'minlash, dunyoqarashni tarkib toptirish va boshqalar shular sirasidandir. "Tarbiya, birinchidan, shaxs shakllanishi, madaniyat elementlarini, insoniy, milliy qadriyatlarini o'zlashtirish jarayonida amalga oshirishini, ikkinchidan, tarbiya va madaniyatning o'zaro aloqadorligini ifodalaydi va bu tarixiy tafakkur asosida tarbiyalanganlik darajasini belgilab beradi". Tarixiy tafakkur asosida tarbiya jarayonining samarasi maqsadning aniq

belgilanganligi, faoliyat asosida tashkil etilgan faoliyatning natijalanganligi va uning mazmunida aks etuvchi ko'rsatkichlar bilan belgilanadi.

Prezident Sh.Mirziyoyev tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar kishilar milliy g'ururini oshirib, uni xalq, vatan, ajdodlar xotirasi oldidagi mas'uliyatni his qilishdek mazmun bilan boyitmoqda. Bunday sharoitda o'zbek xalqining boy o'tmishidan faxrlanish, jamiyatda ozod, farovon va erkin hayotni yaratish yo'lida mehnat qilish, faollik ko'rsatish, jahon hamjamiyati tomonidan ilm-fan, texnika yutuqlari, ilg'or texnologiyalardan foydalanish tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantiradigan, rivojlantiradigan omillardir. Bu esa, o'z navbatida, ko'p jihatdan o'sib kelayotgan yosh avlodning kuchi, salohiyati, bunyodkorlik faoliyatini belgilaydi, ularni sog'lom milliy g'urur, tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirish uchun tinmay izlanishga safarbar etadi. Bu safarbarlik va tarixiy tafakkurni o'sib kelayotgan yosh avlodda qaror toptirish uchun ta'lim tizimi katta imkoniyatlarga ega. Chunki bugungi kunda ushbu maskanlarda o'zbek xalqining o'tmishi, ajdodlarning boy ma'naviy merosi, bugungi bunyodkorlik faoliyati keng ko'lamda o'rgatilmoqda.

Bundan shuni anglashimiz mumkinki, nafaqat pedagoglarning tarixiy tafakkurini shakllantirishga balki, pedagogika sohasidagi tadqiqotlarda ham tarixiy tafakkur, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur, vatanga muhabbat g'oyalarini singdirib borishimiz lozim. Modomiki, davlat barkamol shaxsni tarbiyalashni talab etar ekan, bu ma'naviy qadriyatlar, ma'naviy meros, tarixiy tafakkurning ajdodlar siyomosida namoyon bo'lganligini anglab yetishi, bu tuyg'uni o'zida singdira olishi, jamiyatda bu yo'lda keng ko'lamlil ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish kerak. Zero, "Faqatgina chinakam ma'rifatli odam inson qadrini, millat qadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda, o'zligini anglash, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib, obro'li o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin". Tarixiy tafakkur tuyg'usi milliy mansublikni chuqur anglash, uni e'zozlashga ma'naviy-ruhiy jihatdan kelib chiqqan ehtiyoj mahsulidir. Tarixiy tafakkur, eng avvalo, o'zligini anglash, milliy ravnaqni ta'minlash yo'lidagi xatti-harakat, o'z millati istiqboli oldida mas'ullikning beqiyos namunasidir. Tarixiy tafakkur tuyg'usiga ega bo'lgan har bir kishi o'z millati o'tmishini yaxshi bilgan, qadrlay olgan va ayni paytda uni yangicha sharoitlar, holatlarda boyitib boradigan barkamol shaxsdir. Shu bilan bir qatorda o'sib kelayotgan yosh avlod boshqa millatlar milliy an'analari, san'ati va madaniyatini hurmat qilish qobiliyati, ularni anglash salohiyatiga ega bo'lmog'i lozim. Tarbiya - jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir. Jamiyat esa nomilliy bo'la olmaydi. Tarbiya yordamida avlodlarning sinalgan, eng ma'qul, taraqqiyparvar tajribasi o'zlashtiriladi va yangi avlodga yetkaziladi, odamlarning ongi, xulqiga shu jamiyatda qabul qilingan axloq me'yorlari singdiriladi, yetakchilik qilayotgan mafkura o'zlashtiriladi. Ma'lumki, milliy mafkura, milliy taraqqiyot, tarixiy mansublik kabi muqaddas qadriyatlarni xalq keng va teran idrok etmoqda. Mamlakatimiz yangi renessans qurish yo'lida asosiy e'tiborni ta'lim va tarbiya tizimiga qaratmoqda. Tub o'zgarishlar amalga oshirilib, ta'lim va tarbiya tizimi keng isloh qilindi. Bu o'zgarishlar odamlarning ongi va tafakkuriga ham ijobiy ta'sir etmoqda. Binobarin, o'sib kelayotgan yangi avlod dunyoqarashida tarixiy tafakkur

tarzida namoyon bo'lmog'ida. Bu tuyg'uni rivojlantirish, barqaror e'tiqodga aylantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Demak, tarixiy tafakkur tuyg'usining mohiyatini yanada chuqur, puxta anglash, vatanni sevish, u bilan faxrlanish, vatan sharafini himoya qilish uchun yoshlar nimalarga e'tibor berishi kerakligini ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarga singdirish muhim ahamiyatga ega. Agarda milliy tarbiya e'tiborsiz qoldirilsa, stixiyali tarzda kechsa, xalqning milliy o'zligini anglash darajasi, milliy g'ururi, madaniyati, vatanparvarlik darajasi susaya boradi. Chunki har bir individ o'ziga xos milliy-madaniy an'analar, me'yorlari bo'lgan jamiyatda shakllanadi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan masalalar mazmunidan shu narsa ayon bo'ldiki, pedagoglarda tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirishning mazmuni, metodlari, shakl va vositalarini yoritib bergan maxsus tadqiqotlar amalga oshirilmagan. Muammoni tadqiq etish mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning quyidagi yo'llari samarali ekanligini isbotladi:

- xususiy fanlarni o'qitish jarayonida pedagoglarga milliy qadriyatlar, ularning ijtimoiy ahamiyati, o'zbek xalqining jahon ilm-fani va sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi haqidagi ma'lumotlarni berishga jiddiy e'tibor qaratish;

- pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirish jarayonida ommaviy axborot vositalari xizmatidan samarali foydalanish;

- bosh g'oyasi maishiy muammolardangina iborat bo'lib, g'oyaviy saviyasi va ijro mahorati past bo'lgan musiqa va kino san'ati namunalarning ommaviy axborot vositalari sahifalaridan o'rin olishiga nisbatan jamoatchilik ta'sirini o'tkazish, shu bilan birga, gazeta va jurnallarda imkoni boricha ko'proq ijtimoiy ong va shaxs dunyoqarashini boyitish, fuqarolarda fikrlash layoqatini shakllantirish;

- ishlab chiqarish va ijod sohalarida samarali faoliyat yuritayotgan zamona qahramonlarini yoshlarga tanishtirishga alohida e'tibor qaratish va bu yo'lda faollik ko'rsatish;

- yoshlarda umummillat va jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan yuqori qo'ya olishlari, jamiyat va millat oldidagi insoniy burchlarini to'laqonli anglashlari, xalq baxt-saodati hamda yurt farovonligi yo'lida mehnat qilishlariga erishish uchun psixologik va pedagogik sharoit yaratish;

- yoshlar o'rtasida vatanparvarlik va harbiy vatanparvarlik g'oyalarini targ'ib etuvchi tadbirlarning keng ko'lam va yuksak saviyada tashkil etish an'anasini qayta tiklash;

- pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini tarixiy tafakkur tuyg'usi asosida shakllantirishning psixologik-pedagogik va falsafiy jihatlarini yaxlit holda o'rganilishiga erishish, mazkur jarayonni tashkil etishning samarali yo'llari, omillari va vositalarini yetarli darajada o'rganish kabi jarayonlar muammoga yechim bo'lishi mumkin.

XULOSA

Yuqoridagi tahliliy ifodalangan fikrlar asosida pedagoglarda tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirish jarayonining mazmunini quyidagicha ifodalash mumkin:

- pedagoglarda tarixiy tafakkur hamda milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirish ijtimoiy zaruriyat bo'lib, bu muammoning hal etilishi milliy mustaqillikni mustahkamlash va millatning xalqaro maydondagi obro'sini oshirishga xizmat qiladi.

- o'quv fanlarining pedagoglarda tarixiy tafakkur tuyg'usini shakllantirish imkoniyatini aniqlash va shu asnoda ta'lim va tarbiyaga yo'naltirish;

- pedagogik shart-sharoitlar, omillarni o'rganish, ta'lim va tarbiyaviy ishlar mazmunida bu masalaning aks etishiga erishish, ularning milliy madaniyat, tarix va qadriyatlar mohiyatini yorituvchi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar jarayonida ko'ngilli, majburlovlarsiz ishtirok etishlariga erishish;

Yuksak salohiyatli xodimlarni tayyorlashda ularni badiiy adabiylarga qiziqtirish hamda ushbu badiiy adabiyotlarning vatanparvarlik va tarixiy tafakkurga yo'g'rilganligini nazorat qilish;

- Bugungi globallashuv hamda siyosiy jihatdan o'ta tahlikali zamonda pedagoglarda ahborot bilan ishlash kompetensiyalarini ta'lim jarayonida shakllantirish muhim omil sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To'xtaho'jayeva M.X., Nishonova S, Hasanboyev S va b.q "Pedagogik. Pedagogika nazariyasi va tarixi. I qism. Pedagogika nazariyasi" T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010-yil - bet 58
2. Mirziyoyev Sh "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi", T.: "O'zbekiston", 2017-yil, -bet 23
3. Yo'ldashev O' "Umumiy pedagogika" T.: "Fan va texnologiya", 2017-yil, 128-bet
4. Jo'rayev N "Tarixiy falsafaning nazariy asoslari". T.: "Ma'naviyat" 2008-yil, 17-18-bet
5. Ibrohimov A. va boshqalar. "Vatan tuyg'usi" Toshkent.: 1996. 29-30-bet
6. Musurmonova O. "Oila ma'naviyati – milliy g'urur" Toshkent.: 1999. 24–bet
7. Egamberdiyeva T. "Oilada ijtimoiy muhit va gender tengligi". FarDu ilmiy ahborotnomasi. 5-son, 2021- yil. – bet 177

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗЛИЧНЫХ СТИЛЕЙ РУКОВОДСТВА

Сабилов Гайрат Ганижанович

*Магистрант Факультета Психологии
Филиала МГУ имени М. В. Ломоносова в г. Ташкент, Узбекистан*

Выяснение этого вопроса затруднено тем, что у разных авторов, имеются различные подходы к классификации стилей руководства.

Отмечая российских исследователей таких как, А.Л. Журавлева и Е.П. Ильина они поддерживали теорию К.Левина и создали свои методики диагностики стиля руководства.

Так, А.Л. Журавлев выделил три стиля руководства – это директивный (авторитарный), коллегиальный (демократический) и либеральный. Сам А.Л. Журавлев под стилем руководства понимал индивидуально-типические особенности целостной, относительно устойчивой системы способов, методов, приемов воздействия руководителя на коллектив с целью эффективного и качественного выполнения управленческих функций (Игебаева Ф.А., 2017).

В свою очередь, Е.П. Ильин в свою очередь так же выделил три стиля руководства: автократический (авторитарный), демократический и попустительский (либеральный). Также автор методики отмечал, что склонность к тому или иному стилю руководства связана со многими личностными свойствами. Относительно каждого стиля руководства можно выделить комплексы этих свойств (Ильин Е.П., 2013).

Как показали еще исследования К.Левина, у руководителя с демократическим стилем руководства стремление к творчеству, уровень общей удовлетворенности работой и благоприятными отношениями выше. Однако у руководителя, характеризующегося автократическим стилем, были самыми высокими показатели эффективности деятельности группы. Попустительский стиль руководства приводил к беспорядкам, увеличению фрустрированности и конфликтности, а это способствовало снижению качества работы группы.

И так для того, чтобы контрольные процессы могли реализоваться, необходимо, чтобы в системе были организованы также следующие управленческие процессы:

установление стандартов деятельности системы, подлежащих проверке;

корректировка управленческих процессов, если достигнутые результаты существенно отличаются от установленных стандартов.

Контроль направлен на недопущение разрастания проблемы (отклонения фактического состояния системы (объекта) от заданного).

Но и контроль не должен быть чрезмерным, так как несущественные отклонения фактического состояния объекта (управляемой системы) от заданного, вызывающие срабатывание контрольных механизмов, делают эту

систему неэкономичной. Важно учесть, что чрезмерный контроль может переориентировать элементы управляемой системы с достижения поставленных целей на удовлетворение требований контроля.

И так рассмотрим почему же так важен контроль сотрудников и лояльный подход к учету рабочего времени? Вот несколько причин:

1. Первое и самое главное в контроле сотрудников – оценка эффективности работника. Он может выполнять задания, выдавать определенные результаты, но при этом руководитель не знает, сколько времени сотрудник затратил на работу, а сколько – на чай и разговоры по душам с коллегами. Возможно, организация теряет на недозагрузке сотрудника существенную сумму.

2. Контроль сотрудников поможет руководителю оценить и собственную работу, а именно – выяснить, насколько правильные и понятные задачи он дает тому или иному руководителю, и не промахивается ли с объемом. Вполне возможна ситуация, когда руководитель недооценивает кого-то из сотрудников, а кого-то – слишком нагружает. Ведь если работник занимается посторонними делами, возможно, он просто не полностью загружен и способен сделать больше.

3. Контроль времени. Жалобы на то, что приходится задерживаться на работе в ущерб личному времени, отдыху с друзьями, стали привычными в обществе. Вина задержек на работе лежит часто не на руководстве, которое ставит сверхзадачи, а на банальной человеческой лени, на отвлекающих факторах, из-за которых сотрудник не заканчивает работу вовремя. Контроль сотрудников с помощью автоматизированной системы учета рабочего времени поможет офисным работникам завершать дела в срок и найти долгожданный баланс между работой и личным временем.

Обоснование необходимости контроля в управленческой деятельности состоит из следующего:

исчезает неопределённость – никакое планирование, даже самое тщательное, не может учесть всех возможных осложнений и обстоятельств. Мероприятия контроля выявляют их и дают возможность корректировать программу действий;

появляется возможность предотвращения кризисов: никакая организация функционирования объекта не боится от ряда мелких ошибок и упущений. Если их вовремя не исправлять, их количество может превысить некую «критическую массу». Мероприятия контроля позволяют выявить и исправить их, не дожидаясь кризиса;

выявляются не только деструктивные, но и конструктивные явления: контроль позволяет выявить эффективные решения, определить перспективные направления деятельности.

Подводя итоги, можно сделать вывод о том, что контроль в управленческой деятельности организаций необходим везде, где существует система,

предназначенная для выполнения определённых задач и достижения определённых целей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Базаров Т.Ю. Психологические грани изменяющейся организации. – М.: Аспект-Пресс, 2007. – 278 с.
2. Журавлев А. Л. Психология совместной деятельности / А. Л. Журавлев. — М.: Институт психологии РАН, 2005. — 640 с.
3. Заварцева М.М. Роль организационного доверия в регулировании деятельности персонала государственных и коммерческих предприятий: диссертация на соискание учен. степ. канд. психолог. наук. Москва, 2017.
4. Ильин Е.П. Психология доверия. – СПб.: Питер, 2013. – 288 с.
5. Кариева Н.Т. Выявление представления о доверие в организации у молодых сотрудников. Вестник интегративной психологии, 26-е издание, 2022. – 350 с.
6. Купрейченко А.Б., Табхарова С.П. Типы отношения личности к соблюдению нравственных норм делового поведения в зависимости от направленности доверия и недоверия. С. 209-233. / Психологические исследования духовно-нравственных проблем / Отв. ред. А.Л. Журавлев, А.В. Юревич. – М.: Издательство психологии РАН», 2011. – 480 с.
7. Шо Р. Б. Ключи к доверию в организации. / Р.Б.Шо – М.: Дело, 2000. – 272 с.
8. Интернет источник: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id>

ПРИМЕНЕНИЕ РЕЛЕЙНЫХ КОНТАКТОВ В СИСТЕМАХ ПРОМЫШЛЕННОЙ АВТОМАТИЗАЦИИ

Дустова Шахло Бахтиёровна

*Преподаватель кафедры «Математического анализа»
Бухарского государственного университета*

Рахмонова Шахриноз Рашидовна

*Студентка 2-курс факультета «Информационных технологий»
Бухарского государственного университета*

Чариев Заирбек Олтибаевич

*Студент 1-курс факультета «Информационных технологий»
Бухарского государственного университета*

Аннотация: В данной статье показано построение логических схем и способы применения релейных контактов в системах промышленной автоматизации.

Ключевые слова: «и-нет» логический элемент, «или» логический элемент. «И» логический элемент, ключи, входы, выходы, изобретатель, схема, реле-контакт.

Annotation. This article shows the construction of logical circuits and methods of using relay contacts in industrial automation systems.

Key words: «and-no» logical element, «or» logical element. «AND» logical element, keys, inputs, outputs, inventor, circuit, relay contact.

Дискретная математика-очень необходимая и очень важная дисциплина для программирования, информатики, промышленности, технологий, медицины и многих других областей. В том числе релейно-контактные схемы также являются основой многих отраслей промышленности, особенно систем промышленной автоматизации.

Логический элемент «и»

Логический элемент «и» в некоторых случаях также называется элементом «все или ничего». Через механические выключатели можно показать принцип работы логического элемента «и». Пусть ключи подключены последовательно:

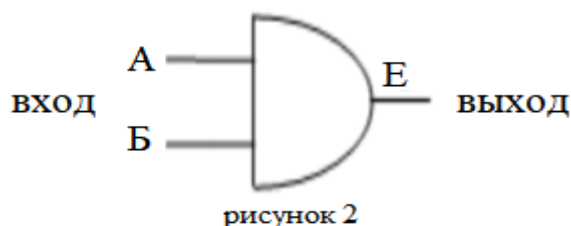
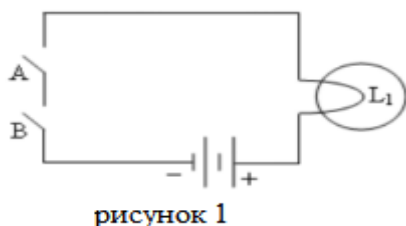

Рисунок 1. Что нужно сделать, чтобы зажечь лампочку L1? Для этого оба переключателя должны быть закрыты, другими словами, чтобы лампа L1 загорелась, переключатель A и переключатель B также должны быть закрыты. Логический

элемент « и » находился в корпусе интегральных схем и собирался в большом количестве на транзисторах. Для отображения логического элемента « и » на схеме используется следующая разметка [1-4].

Рисунок 2. Логический элемент « и » подключается к входным переключателям А и Б. Пусть светодиод будет служить индикатором выхода. Если на входах А и Б появляется сигнал «низкого» логического уровня (er), то светодиод не горит. В этом случае можно привести следующую таблицу:

Вход				Выход	
А		Б		Е	
Уровень напряжения	Двоичный сигнал	Уровень напряжения	Двоичный сигнал	Радиа ция	Двоичный сигнал
низкий (земля)	0	низкий (земля)	0	нет	0
низкий (земля)	0	высокий	1	нет	0
высокий	1	низкий (земля)	0	нет	0
высокий	1	высокий	1	да	1

Таким образом, таблица истинности дает полную информацию о работе логического элемента «и», то есть описывает логическую функцию «и». Входное обозначение логического элемента «и» читается как «входные сигналы А и Б связаны с логической функцией» и «сигнал у появляется на выходе». Сокращенное выражение этого утверждения называется выражением Бул (А&Б). Выражение Бул – универсальный язык, широко используемый в цифровой технике инженерами и техническими специалистами [4-7].

Логический элемент «или».

Логический элемент «или» в некоторых случаях также называется «по крайней мере, один или все». Принцип работы логического элемента «или» с помощью простых выключателей можно описать следующим образом. Из чертежа понятно, что лампа L_1 горит только в том случае, если выключен хотя бы один выключатель или оба. Таблица истинности для логического элемента « или » будет выглядеть так: Рисунок 3.

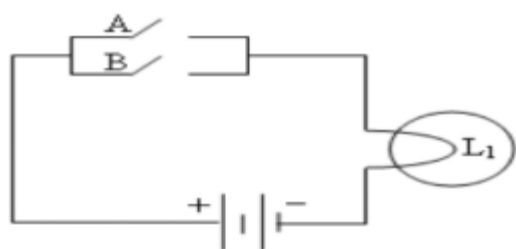

рисунок 3.

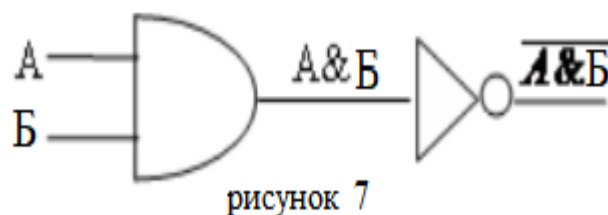
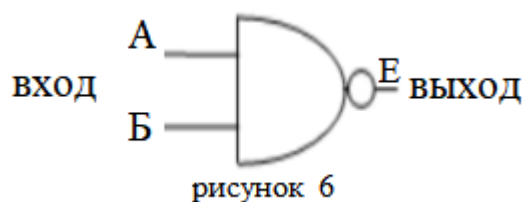
рисунок 4

В соответствии с таблицей правдоподобия это выражение будет выглядеть (или $A+B=E$) соответственно.

Вход				Выход	
А		Б		Е	
Переключатель вкл/выкл	Двоичный сигнал	Переключатель вкл/выкл	Двоичный сигнал	Радиа	Двоичный сигнал
открыто	0	открыто	0	нет	0
открыто	0	закрыто	1	да	1
закрыто	1	открыто	0	да	1
закрыто	1	закрыто	1	да	1

Логический элемент «и-нет».

Логический элемент «и-нет» реализует логическую функцию «и-нет» или инвентаризованную функцию «и». Это логическое действие обозначается как на рисунке 6. Этот символ также можно записать, разложив его следующим образом. (Рисунок 7).

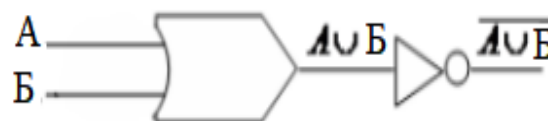

Однако таблица истинности имеет следующий вид:

А	Б	И	И-нет
0	0	0	1
0	1	0	1
1	0	0	1
1	1	1	0

Логический элемент «или-нет».

Логический элемент «или-нет» реализует либо-нет-логическую функцию, либо инвариантное «или». Это логическое действие обозначается как на рисунке 6. Обозначается на схеме следующим образом: (рисунки 8).

рисунки 8

Однако таблица истинности имеет следующий вид:

A	Б	Или	Или-нет
0	0	0	1
0	1	1	0
1	0	1	0
1	1	1	0

Будет введено еще несколько аналогичных стандартных обозначений:

рисунок 9

		И	Или	Инвертор	И-нет	Или-нет	Некоторые, но не все	Не позволяет или-нет
A	Б	A & Б	A ∪ Б	$\bar{A}$	$\bar{A \& Б}$	$\bar{A \cup Б}$	A ⊕ Б	$\overline{A \oplus Б}$
0	0	0	0	1	1	1	0	1
0	1	0	1	1	1	0	1	0
1	0	0	1	0	1	0	1	0
1	1	1	1	0	0	0	0	1

Для логических элементов с более чем двумя числовыми входными данными также используются следующие обозначения:

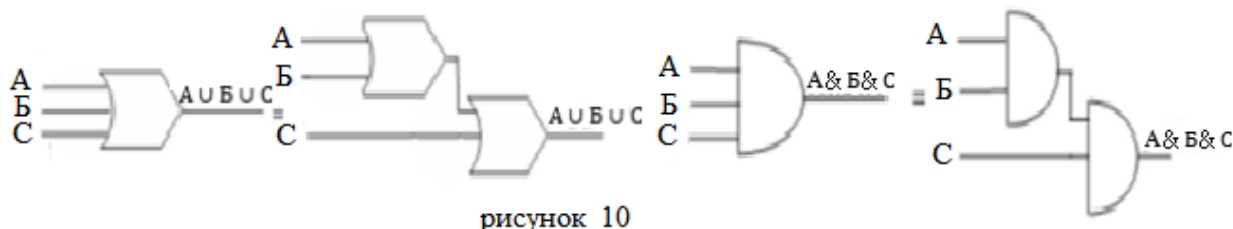

рисунок 10

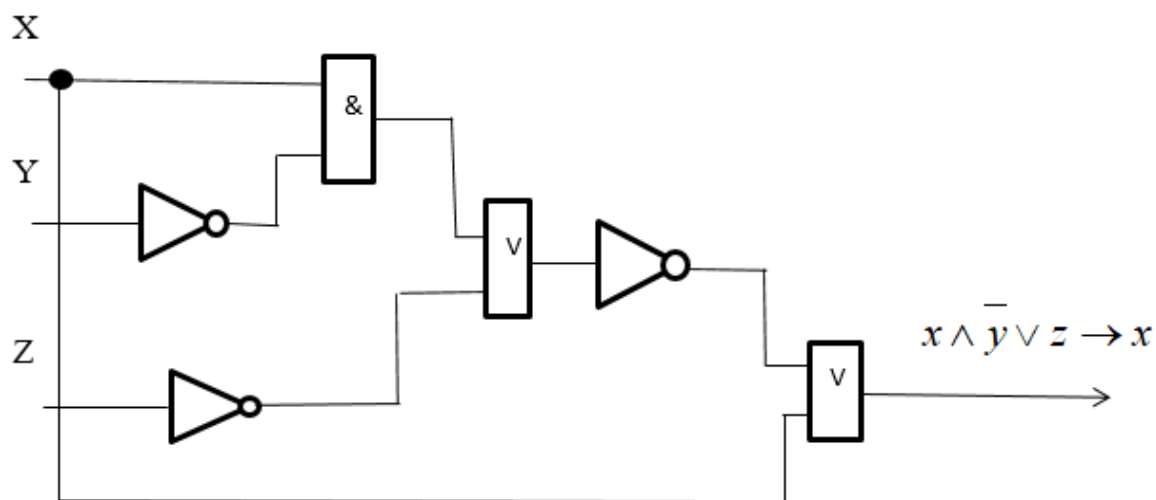
Некоторые примеры реле-контактные схемы:

Схема реле управления: эта схема используется в основном приложении управления включением и выключением. Когда контрольный переключатель замкнут, реле запутывается, и цепь включается, позволяя току течь к нагрузке. Когда переключатель управления разомкнут, реле обесточивается, и контакты размыкаются, вызывая замыкание цепи.

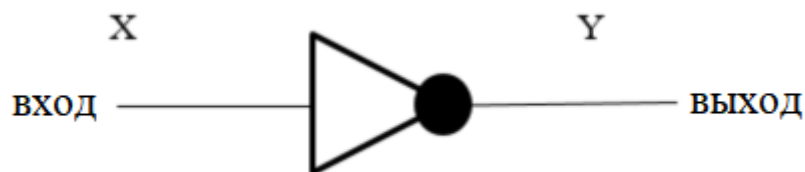
Схема реле защелки: в этой схеме используются два реле, одно для подключения к цепи, а другое для ее сброса. Когда первое реле включено, оно входит в цепь, удерживая реле включенным. Второе реле используется для размыкания контактов и сброса напряжения в цепи для отключения нагрузки [7-18].

Схема реле временной задержки: эта схема используется для включения задержки при активации нагрузки, например, для достижения полной рабочей скорости двигателя перед запуском нагрузки. Задержка времени осуществляется с помощью реле таймера, установленного на определенный промежуток времени. При включении кнопки управления реле таймера начинает обратный отсчет, и по истечении указанного времени нагрузка включается.

Схема реле: эта схема используется для обеспечения того, чтобы два процесса не происходили одновременно. Когда один процесс активирован, второй контакты реле замыкаются, чтобы предотвратить активацию процесса. Это всего лишь несколько примеров множества возможных схем релейных контактов, используемых в приложениях управления и автоматизации. Релейно-контактные схемы предусматривают организацию системы управления с использованием электрических реле и контактов. Они позволяют управлять различными типами оборудования и механизмов, открывая и закрывая цепи по мере необходимости. Эти схемы обычно используются в широком спектре промышленных процессов, от простых задач управления до сложных процессов автоматизации. Используемая конкретная схема релейного контакта будет зависеть от требований приложения и может отличаться с точки зрения количества и типа используемых реле, а также логики, управляющей их работой [10-18].

Инвертор. Логические элементы, которые мы видели до этого момента, имели как минимум два входа и один выход. В то время как схема «нет», называемая инвертором, имеет один вход и один выход. Основная функция инвертора заключается в подаче сигнала, обратного входному сигналу на выходе. Инвертор определяется как:

Вывод: Схемы реле-контактов используются в системах промышленной автоматизации, производстве, распределении, энергетике и многих других отраслях промышленности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES):

1. Dustova Sh.B., Rasulov T.H. «NUMBER AND LOCATION OF EIGENVALUES OF GENERALIZED FRIEDRICH'S MODEL WITH FINITE RANK PERTURBATIONS» Academy. Научно – методической журнал. Россия.2020. №4(55), [стр. 4-8].

2. Дустова Ш.Б., Тешаева Ш.Ш. «Создание графиков сложных функций с использованием графиков элементарных функций» Scientific progress, 2:1 (2021), p. [195-196].

3. Dustova Sh.B., Rasulov T.H. «NUMBER AND LOCATION OF EIGENVALUES OF GENERALIZED FRIEDRICH'S MODEL WITH FINITE RANK PERTURBATIONS» Academy. Научно – методической журнал. Россия.2020. №4(55), стр. [4-8].

4. Дустова Ш.Б., Кодиров С.О.»Интегрирование биномиальных дифференциалов» Scientific progress, 2:1 (2021), p. [183-184]

5. Gulomjon Kurbonov and Shahlo Dustova «ON THE NUMERICAL RANGE OF A 2x2 OPERATOR MATRIX». *Journal of Global Research in Mathematical Archives* RESEARCH PAPER Available online at <http://www.jgrma.info> © JGRMA 2019, Volume 6, No.11, November 2019. All Rights Reserved 52

6. Дустова Ш.Б., Хамитова М.М.»Логарифм. Логарифмическая функция и её свойства» Scientific progress, 2:1 (2021), p. [185-186].

7. Дустова Ш.Б., Рахмонова Ш.Р. «Использование алгоритмов при решении сложных и трудных задач»ю Материалы Республиканской научно - теоретической конференции по теме «Актуальные вопросы дистанционного образования точных и естественных наук» (Нукусб 12-13 апреля 2023 г.) стр. 144-149.

8. Дустова Шахло Бахтиёровна «Решение неравенств высокого уровня промежуточным методом» педагогическое навыковие Научно - теоретический и методический журнал СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР (октябрь 2021 г)

9. Шахло Бахтиёровна Дустова «Интересная информация о цифре π » «SCIENCE END EDUCATION» SCIENTIFIC JOURNAL ISSN 2181-0842. November 2021.

10. Шахло Бахтиёровна Дустова «Интересная информация о цифре e » «SCIENCE END EDUCATION» SCIENTIFIC JOURNAL ISSN 2181-0842. November 2021.

11. Расулов Х.Р. Аналог задачи Трикоми для квазилинейного уравнения смешанного типа с двумя линиями вырождения // Вестн. Сам. гос. техн. ун-та. Сер. Физ.-мат. науки, 2022. Т. 26, № 4.
12. Rasulov X.R. Qualitative analysis of strictly non-Volterra quadratic dynamical systems with continuous time // Communications in Mathematics, 30 (2022), no. 1, pp. 239-250.
13. Rasulov, R. X. R. (2022). Бузилиш чизиғига эга бўлган квазичизиқли аралаш типдаги тенглама учун Трикоми масаласига ўхшаш чегаравий масала ҳақида. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18).
14. Rasulov, X. (2022). Краевые задачи для квазилинейных уравнений смешанного типа с двумя линиями вырождения. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8).
15. Rasulov, X. (2022). Об одной краевой задаче для нелинейного уравнения эллиптического типа с двумя линиями вырождения. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18).
16. Rasulov, R. X. R. (2022). Иккита перпендикуляр бузилиш чизиғига эга бўлган аралаш типдаги тенглама учун чегаравий масала ҳақида. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 22(22).
17. Rasulov, R. X. R. (2022). Квази чизиқли гиперболик турдаги тенглама учун Коши масаласи. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18).
18. Rasulov, X. (2021). Краевая задача для одного нелинейного уравнения смешанного типа. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 7(7).

**КЛИНИКА И СИСТЕМНЫЙ ИММУНИТЕТ ПРИ ТЯЖЕЛЫХ
БАКТЕРИАЛЬНЫХ ИНФЕКЦИЯХ У ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ ДО ОДНОГО
ГОДА**

**KLINIK VA TIZIMIK IMMUNITET OG'IR YOSHDAGI BOLALARDA
BAKTERIAL INFEKTSION BIR YILGACHA**

**CLINICAL AND SYSTEMIC IMMUNITY IN SEVERE BACTERIAL
INFECTIONS IN CHILDREN AT AGE UP TO ONE YEAR**

**Барно Гуломовна
Абдуллаева Мархабо
Саидахматова Азизахон**

*Ташкентский Государственный Стоматологический Институт, Узбекистан, г.
Ташкент.*

Резюме: Синдром системной воспалительной реакции наблюдался у 100% детей с тяжелой бактериальной инфекцией, госпитализированных. У детей младше 6 месяцев бактериальные инфекции протекают более тяжело, а выраженность и длительность ССВР больше, чем у детей старше 6 месяцев. У детей в возрасте от 1 месяца до 1 года с ОКИ ССВР преимущественно купируется на 2-3 сутки, а у больных с менингитом и пневмонией после 10 суток проводимой терапии.

Ключевые слова: иммунитет, возбудитель, инфекция, пиодермии, ВИЧ-инфекция.

Xulosa: Og'ir bakterial infeksiya bilan kasalxonaga yotqizilgan bolalarning 100% da tizimli yallig'lanishli javob sindromi kuzatildi. 6 oydan kichik bo'lgan bolalarda bakterial infeksiyalar og'irroq, SIRSning og'irligi va davomiyligi 6 oydan katta bolalarga qaraganda uzoqroq. ACI bilan 1 oydan 1 yoshgacha bo'lgan bolalarda SIRS asosan 2-3 kunlarda, meningit va pnevmoniya bilan og'rigan bemorlarda esa 10 kunlik terapiyadan keyin to'xtaydi.

Kalit so'zlar: *immunitet, patogen, infeksiya, pyoderma, OIV infeksiyasi.*

Xulosa: Og'ir bakterial infeksiya bilan kasalxonaga yotqizilgan bolalarning 100% da tizimli yallig'lanishli javob sindromi kuzatildi. 6 oydan kichik bo'lgan bolalarda bakterial infeksiyalar og'irroq, SIRSning og'irligi va davomiyligi 6 oydan katta bolalarga qaraganda uzoqroq. ACI bilan 1 oydan 1 yoshgacha bo'lgan bolalarda SIRS asosan 2-3 kunlarda, meningit va pnevmoniya bilan og'rigan bemorlarda esa 10 kunlik terapiyadan keyin to'xtaydi.

Kalit so'zlar: *immunitet, patogen, infeksiya, pyoderma, OIV infeksiyasi.*

На основании проведенных исследований у пациентов всех групп при поступлении в больницу был зарегистрирован синдром системного воспалительного

ответа. У больных всех 3-х групп отмечались все признаки ССВР: фебрильная гипертермия, одышка, тахикардия, лейкоцитоз выше $12 \cdot 10^9/\text{л}$, а также признаки синдрома цитолиза - достоверное повышение уровня АСТ и АЛТ. Но выраженность и длительность ССВР у детей с различными инфекциями различная. Наибольшая продолжительность лихорадки отмечалась у детей с пневмонией $10,0 \pm 1,2$ суток, у детей с гнойным менингитом $7,6 \pm 0,7$ суток. У пациентов с ОКИ $4,0 \pm 0,8$ суток ($p < 0,001$). Нарушения периферического кровообращения наиболее продолжительное время сохранялись у пациентов с пневмонией $3,75 \pm 1,4$ суток, у детей с менингитом $1,5 \pm 0,3$ суток. У детей с ОКИ нарушения периферического кровообращения купировались при коррекции гиповолемии ($1,0 \pm 0,2$ суток). В респираторной поддержке нуждались все пациенты с пневмонией (ИВЛ - $10,5 \pm 4,0$ суток) и 14% детей с менингитом (ИВЛ - $6,0 \pm 1,0$ суток). Детям с острой кишечной инфекцией проведение ИВЛ не потребовалось.

Нарушение сознания оценивалось по адаптированной для детей шкале Глазго. При поступлении в больницу у детей с бактериальным менингитом среднее значение по шкале Глазго составляло $11,6 \pm 3,04$ балла ($p < 0,001$ по сравнению с ОКИ), у детей с пневмонией $13,5 \pm 1,5$ баллов, с ОКИ $14,7 \pm 0,3$ баллов. Длительность нарушения сознания у детей с пневмонией и менингитом была достоверно больше, чем у детей с ОКИ ($p < 0,001$).

Общая мышечная гипотония характерна для всех групп пациентов, наиболее продолжительной она была у детей с пневмонией и гнойным менингитом. У детей с ОКИ мышечная гипотония была наименее продолжительна ($p < 0,001$) из-за более быстрой положительной динамики на фоне терапии.

У всех групп детей в динамике исследован лейкоцитоз и лейкоцитарная формула, а также рассчитан лейкоцитарный индекс интоксикации (ЛИИ) по формуле Рейса.

При поступлении в стационар у всех групп больных отмечалось повышение лейкоцитоза ($> 12 \cdot 10^9/\text{л}$), и ЛИИ (> 2). У пациентов с кишечной инфекцией на фоне проводимой интенсивной терапии отмечалось снижение лейкоцитоза и ЛИИ до нормальных цифр в первые 5-7 дней от поступления в стационар. Достоверные различия по количеству лейкоцитов крови отмечаются только на 5 - 7 сутки госпитализации между детьми с менингитом и ОКИ ($p < 0,01$), а по уровню ЛИИ на 7 сутки между детьми с ОКИ и пневмонией ($p < 0,05$). У больных с менингитом и больных с пневмонией отмечается волнообразное изменение лейкоцитоза со снижением после 10-х суток от начала заболевания.

В первые сутки у всех больных независимо от уровня лейкоцитоза ЛИИ выше верхней границы нормы (0,3-1,0) в 1,5 — 19 раз, что, отражает степень токсикоза. У детей с менингитом среднее значение ЛИИ $3,15 \pm 1,04$, с пневмонией $2,13 \pm 0,51$, с ОКИ — $2,03 \pm 0,30$. У пациентов с ОКИ отмечалось снижение ЛИИ до нормальных цифр в первые 5 дней, а в других группах на 10-е сутки заболевания.

При поступлении в стационар уровень гемоглобина у детей с бактериальной инфекцией колебался от 64 до 125 г/л, а гематокрит от 18,4 до 36,1%. Среди детей с

бактериальной инфекцией (во всех группах) анемия 1 степени была у 20 детей (26%), 2 степени — у 36 детей (47%), 3 степени — у 15 детей (19%), нет анемии - у 6 детей (8%).

У детей всех трех групп (с менингитом в 63,6%, с ОКИ в 66%, с пневмонией в 100%) отмечаются признаки синдрома цитолиза: повышение уровня трансаминаз при поступлении в стационар в 2-6 раз (в среднем в 2-3 раза). Синдром цитолиза отражает усиление проницаемости клеточных мембран при наличии воспалительного процесса независимо от его нахождения в организме. Анализ биохимических показателей показал, что наибольшие цифры АСТ и АЛТ были у больных с менингитом и пневмоний. При этом наибольшее повышение отмечено со стороны АСТ по сравнению с АЛТ ($p < 0.05$). Нормализация трансаминаз происходила к 10 дню болезни при менингите и пневмонии, в то время как при ОКИ к 3-4 дню болезни. Известно, что АЛТ имеет в основном печеночное происхождение, а АСТ отражает в большей степени наличие внепеченочного воспалительного процесса. Повышение трансаминаз, особенно АСТ, на наш взгляд, является дополнительным лабораторным признаком ССВР и позволяет судить о степени выраженности воспалительной реакции и ее динамике.

При сравнении полученных данных можно сделать вывод о том, что более длительные нарушения и выраженность ССВР отмечалось у больных с менингитом и пневмонией, по сравнению с ОКИ. У детей в возрасте от 1 месяца до 1 года с ОКИ ССВР преимущественно купируется на 2-3 сутки, а у больных с менингитом и пневмонией после 10 суток проводимой терапии.

Группу сравнения составили 18 детей с доказанной вирусной инфекцией.

Продолжительность лихорадки у детей с вирусными инфекциями существенно не отличается между собой, но достоверно меньше чем у детей с бактериальными инфекциями ($p < 0,001$). У детей с тяжелыми вирусными инфекциями, требующими лечения в БОЛЬНИЦУ, среднее значение лейкоцитоза не превышает $12 \cdot 10^9/\text{л}$. В динамике отмечается постепенное снижение лейкоцитоза.

При исследовании ЛИИ в динамике у больных с ОРВИ и вирусным менингоэнцефалитом достоверных различий не получено ($p = 0,09$ и $0,46$, соответственно). То есть данный коэффициент имеет значение преимущественно при бактериальных инфекциях.

У больных с вирусной инфекцией повышенные цифры АСТ и АЛТ были только у больных с вирусным менингоэнцефалитом и СМУ-инфекцией, подтвержденной ПЦР крови, и не отличались от нормальных показателей при ОРВИ.

Синдром цитолиза при СМV объясняется генерализованной инфекцией с заинтересованностью гепатоцитов, чего не отмечается при ОРЗ. В отличие от этого при пневмонии и менингите этот синдром связан с системной реакцией на локальное воспаление в соответствующих органах.

Состояние иммунной системы определяет течение инфекционного процесса.

Первым барьером на пути бактерий являются гранулоциты и макрофаги. Отражением их работы-в кровеносном русле является активность фагоцитоза

гранулоцитов и моноцитов, а также бактерицидная активность лейкоцитов. Активность фагоцитоза нейтрофилов оказалась более высокой, по сравнению со здоровыми детьми: при менингитах — в 2,43 раза, при пневмонии - в 2,04 раза и при острых кишечных инфекциях — в 1,47 раз.

При этом спонтанный НСТ тест был повышен только при пневмонии - на 17,0%, в то время как при менингитах он существенно не изменялся, а при острых кишечных инфекциях был значительно снижен — на 57,2%. Эти данные можно расценить как состояние выраженной функциональной супрессии нейтрофилов.

Функциональная способность гранулоцитов в ответ на стимуляцию, по сравнению со здоровыми детьми, оказалась сниженной во всех сравниваемых группах. Так у больных менингитами показатель стимулированного НСТ- теста составил 51,5%, больных пневмониями — 54,0% и острыми кишечными инфекциями — всего 33,0%.

Таким образом, несмотря на повышенную фагоцитарную активность нейтрофилов, их функциональная активность по данным НСТ-теста оказалась сниженной:

Фагоцитарная активность моноцитов также играет важную роль в иммунной* перестройке на начальном периоде инфекционного заболевания. Однако анализ АФМн показал, что лишь у больных менингитами, имелось незначительное повышение АФМн, в то время как у больных пневмониями и острыми кишечными инфекциями АФМн была снижена.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что фагоцитарная активность гранулоцитов во всех группах больных была повышена, однако функциональная активность этих клеток по данным НСТ-теста снижена, особенно у больных пневмониями и острыми кишечными инфекциями.

Уровень иммуноглобулинов М и G, у детей с ССВР оказался достоверно выше, чем у здоровых детей ($p < 0,05$). Количество циркулирующих иммунных комплексов (ЦИК) при госпитализации, значительно превышают показатели здоровых детей ($p < 0,001$) (рис. 6.1). Количество В-лимфоцитов (CD20) у детей с ССВР, достоверно меньше, чем у здоровых детей ($p < 0,001$).

Подобные же изменения отмечены и в отношении клеточного звена иммунитета. Количество Т-лимфоцитов (CD3) ($p < 0,001$), Т-хелперов (CD4) ($p < 0,001$), Т-цитотоксических (CD8) ($p < 0,001$) меньше, чем у здоровых детей (рис. 6.2).

Показателем функциональной активности CD3+ лимфоцитов является их способность к синтезу эндоплазматических цитокинов. У детей с ССВР содержание эндоплазматических цитокинов CD3+/TNF α +(cT) ($p < 0,001$), CD3+/IL2+(cT) ($p < 0,05$), CD3+/IL2+(cn) ($p < 0,001$), CD3+/IFN γ +(cT) ($p < 0,001$) оказалось меньше чем у здоровых детей (рис. 6.3).

Коэффициент иммунной адаптации (КИА) у детей от 1 месяца до 1 года с ССВР был достоверно выше, чем у здоровых детей ($p < 0,01$). При этом, соотношение CD3+/IFN γ +(cT)/CD3+/IL4+(cT) у детей от 1 месяца до 1 года с ССВР достоверно

ниже, чем у здоровых детей ($p < 0,001$), что подтверждает снижение цитокинсинтезирующей функциональной способности CD3+ лимфоцитов.

При повторном исследовании иммунного статуса, через 2-3 недели, у детей с ССВР наблюдалось увеличение абсолютного количества лимфоцитов ($p < 0,05$), и снижение количества гранулоцитов ($p < 0,05$), но оно оставалось большим, чем у здоровых детей ($p < 0,001$). Активность фагоцитоза нейтрофилов через 2-3 недели от начала заболевания снижалась, но оставалась достоверно выше, чем у здоровых детей ($p < 0,001$). Уровни иммуноглобулинов М и О остаются высокими и достоверно выше, чем у здоровых детей ($p < 0,05$). Количество циркулирующих иммунных комплексов (ЦИК) у детей с бактериальной инфекцией, через 3 недели от момента госпитализации, значительно превышают показатели здоровых детей ($p < 0,001$). Количество В-лимфоцитов (СЭ20) у детей с ССВР, достоверно снизилось по сравнению со здоровыми детьми ($p < 0,001$). Количество Т- лимфоцитов (СО3) и Т-хелперов (СО4) через 2-3 недели лечения увеличилось по сравнению с первичными исследованиями ($p < 0,01$). Однако количество Т-хелперов (СО4) осталось меньше, чем у здоровых детей ($p < 0,05$).

Уровень СО3+ лимфоцитов содержащих эндоплазматические цитокины у детей с ССВР остается значительно, меньше чем у здоровых детей, но в динамике отмечается рост СВ3+/ТМЕа+(ст) по сравнению с первичными иммунограммами ($p < 0,05$). Коэффициент иммунной адаптации (КИА) у детей от 1 месяца до 1 года с ССВР в динамике уменьшился ($p < 0,05$), но достоверно выше, чем у здоровых детей ($p < 0,05$). Соотношение СВ3+/1Р1у+(ст)/СВ3+/1Б4+(ст) у детей от 1 месяца до 1 года с ССВР, возросло ($p < 0,01$), но остается по-прежнему ниже, чем у здоровых детей ($p < 0,001$).

При проведении корреляционного анализа выявлены прямые корреляции АФмн с СВ3+/ТЛРа+(ст) ($r=0,81$, $p=0,0007$), и С1)3-/ПЛ\Гу+(ст) ($K=0,56$, $p=0,004$). Количество СО3+ и СО8+ лимфоцитов коррелирует с содержанием эндоплазматических цитокинов ИФНу+-, ФНОa1-, ИЛ2+-, ИЛ4+- Т- лимфоцитов; Количество СЭ4+ коррелирует только с СО3+/ТТ4Ра+(ст) ($r=0,73$, $p=0,003$).

При сравнении показателей иммунного статуса трех групп детей (с менингитом, острой кишечной инфекцией и пневмонией) при поступлении в БОЛЬНИЦУ выявлены следующие различия.

У детей* с менингитом количество лейкоцитов и гранулоцитов больше, чем у детей с пневмонией ($p < 0,05$). У детей с менингитом и с ОКИ отмечены более высокие показатели моноцитов, чем у детей с пневмонией ($p < 0,01$). У детей с менингитом бактерицидная активность достоверно больше, чем у детей с ОКИ ($p < 0,01$). При исследовании цитокинсинтезирующей способности CD3+ лимфоцитов содержание эндоплазматических цитокинов во всех группах было меньше, чем у здоровых детей, а у детей с пневмонией это количество оказалось минимальным.

Лейкоцитоз, моноцитоз и гранулоцитоз сохранялся более длительное время у больных менингитом ($p < 0,01$). Активность фагоцитоза нейтрофилов и моноцитов у детей с менингитом больше, чем у детей с ОКИ ($p < 0,05$). Активность фагоцитоза

нейтрофилов у детей всех групп больше, чем у здоровых детей ($p < 0,05$). Бактерицидная активность у детей с пневмонией достоверно больше, чем у детей с менингитом, ОКИ и здоровых детей ($p < 0,001$). НСТ-тест (сп) у детей с менингитом ($p < 0,05$) и с пневмонией ($p < 0,001$) был выше, чем у детей с ОКИ, а у детей с ОКИ ниже, чем у здоровых детей ($p < 0,05$).

Уровень CD8+ у детей с ОКИ был достоверно меньше, чем у детей с менингитом ($p < 0,05$) и пневмонией ($p < 0,001$). NK-клеток (CD16) у детей с менингитом больше, чем у детей с пневмонией ($p < 0,05$) и ОКИ ($p < 0,05$). При исследовании цитокинсинтезирующей способности CD3+ лимфоцитов содержание эндоплазматических цитокинов во всех группах достоверно не различается, но меньше, чем у здоровых детей. При этом, CD3+/IFN γ -(сн) у детей с менингитом больше, чем у детей с ОКИ и пневмонией ($p < 0,001$).

В динамике, через 2-3 недели от поступления в стационар у детей с менингитом отмечается снижение уровня ЦИК ($p < 0,05$) и нарастание уровня Т-цитотоксических (CD8) ($p < 0,05$) и NK-клеток (CD16) ($p < 0,05$). Кроме того, отмечается нарастание соотношения CD3+/IFN γ +(сТ)/CD3+/IL4+(сТ) ($p < 0,001$). У детей с ОКИ при повторном исследовании иммунного статуса отмечается снижение количества лейкоцитов ($p < 0,05$), а также моноцитов ($p < 0,05$) и гранулоцитов ($p < 0,05$). У детей с пневмонией в динамике нарастает бактерицидная активность лейкоцитов ($p < 0,001$).

Одним из признаков повышенной проницаемости клеточных мембран является синдром цитолиза. У детей с менингитом и ОКИ при повышении АСТ достоверно снижается соотношение CD3+/IFN γ +(сТ)/CD3+/TL4+(сТ) ($p < 0,05$), НСТ спонт. ($p < 0,05$), что говорит о поражении клеточного звена иммунитета, снижении активности и эффективности фагоцитоза, а также о развитии иммунного ответа по TH2-типу.

Выявлены статистически значимые отрицательные корреляции АСТ с CD3+/TNF α +(сн) *109/л ($R = -0,52$, $t = -2,12$, $p = 0,05$). Это позволяет предположить, что повышение в крови АСТ может быть одним из механизмов саморегуляции иммунной системы организма при ССВО.

Возраст, особенно у детей первого года жизни, может оказывать существенное значение на состояние иммунитета. В этой связи все дети с ССВР были разбиты на 2 группы: младше 6 месяцев и старше 6 месяцев. При анализе иммунного статуса при поступлении в стационар обращает внимание низкий уровень клеточного звена иммунитета в обеих группах, но количество CD8+ лимфоцитов у детей младше 6 месяцев достоверно меньше, чем у детей старше 6 месяцев ($p < 0,05$). При повторном исследовании иммунного статуса отмечается рост количества CD8+ лимфоцитов и NK-клеток (CD 16) у детей старше 6 месяцев ($p < 0,05$), то есть активируется «врожденный» иммунитет, в то время, как у детей младше 6 месяцев их содержание существенно не изменилось ($p < 0,05$).

Одним из показателей тяжести токсикоза может быть степень нарушения сознания. При сравнительном анализе иммунограмм, взятых при госпитализации в БОЛЬНИЦУ, у детей с тяжелой бактериальной инфекцией с нарушением сознания и

без нарушения сознания выявлены различия в показателях лейкоцитоза ($p=0,023$), содержания моноцитов ($p=0,05$) и гранулоцитов ($p=0,016$), которые были достоверно выше, чем у детей без нарушения сознания. Показатель $CD3+/IFN\gamma+(cT)/CD3+AL4+(cT)$ достоверно выше у детей с сохраненным сознанием ($p=0,008$).

При сравнительном анализе иммунограмм, взятых через 3 недели после госпитализации в БОЛЬНИЦУ, у детей с тяжелой бактериальной инфекцией с нарушением сознания и без нарушения сознания сохранялись достоверные различия в показателях лейкоцитоза ($p=0,028$), абсолютного количества моноцитов ($p=0,039$) и гранулоцитов ($p=0,042$). При исследовании фагоцитоза выявлено, что бактерицидная активность у детей с нарушением сознания осталась достоверно ниже, чем у детей без нарушения сознания ($p=0,0025$). При этом, активность фагоцитоза нейтрофилов ($p=0,04$) и активность фагоцитоза моноцитов ($p=0,04$), уровень цитокинов $СОЗ-/П1Му+$ как спонтанный ($p=0,03$), так и стимулированный ($p=0,0019$) у детей с нарушением сознания оказалась достоверно больше, чем у детей без нарушения сознания.

1. Волкова, Е.Н. Аутоантитела - маркеры аутоиммунных процессов при пиококковых поражениях кожи / Е.Н. Волкова, Ю.С. Бутов, Б.Б. Гнеденко, С.Г. Морозов // Российский журнал кожных и венерических болезней. - 2004. - №4. - С. 15-18.

2. Волкова, Е.Н. К проблеме иммунопатогенеза гнойничковых заболеваний кожи / Е.Н. Волкова, Ю.С. Бутов, С.Г. Морозов // Вестник дерматологии и дерматовенерологии. - 2004. - №1. - С. 20-22.

3. Волкова, Е.Н. Оптимизация лечения больных пиодермитами с учетом роли иммунной системы в патогенезе заболевания (клиникоиммунологическое исследование) : автореф. дис. ... д-ра мед. наук / Е.Н. Волкова. - М., 2004. - 25 с.

4. Карсонова, М. И. Изучение некоторых особенностей иммунного статуса при хроническом фурункулезе / М.И. Карсонова, Я.И. Тель-нюк, Н.Х. Сетдикова // Иммунопатология, аллергология, инфектология. - 2002. - №3. - С. 67-71.

5. Лосева, В.А. Некоторые аспекты патогенеза и клиники шанкриформной пиодермии /

В. А. Лосева, Е.П. Цыганкова, Л.В. Харитонцева // Российский журнал кожных и венерических болезней. - 2000. - №5. - С. 10-13.

6. Масюкова, С.А. Бактериальные инфекции кожи и их значение в клинической практике дерматолога / С.А. Масюкова и др. // Consilium Medicum. - 2004. - №3. - С. 180-185.

7. Неруш, О.Г. Иммунный статус у больных стрептостафилодермиями / О.Г. Неруш // Дерматовенерология, косметология. - 2000. - №1. - С. 37-41.

8. Поршина, О.В. Микробный биоценоз кожи и его роль в течении пиодермии у детей : автореф. дис. ... канд. мед. наук / О.В. Поршина. -СПб., 2007. - 20 с.

HARBIY OLIYGOH TALABALARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLAR, YURT G'URURI VA FAXRI HISLATLARINI SHAKLLANTIRISH

Ganiyev Feliks Adilovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada yoshlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, Vatanini, xalqini va oilasini sevishga o'rgatish, vatanparvar bobolarimizning bizgacha qoldirgan buyuk merosini o'rganish masalalari to'g'risida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *vatanparvarlik, vatanparvar shaxs tushunchasi, harbiy vatanparvarlik, huquqiy ta'lim, huquqiy madaniyat.*

Аннотация: *Воспитывать молодежь в духе военного патриотизма, учить любить свою Родину, свой народ и свою семью, изучать великое наследие наших предковпатриотов, оставленное до нас, и быть достойными их наследниками.*

Ключевые слова: *патриотизм, понятие патриотической личности, военнопатриотический, правовое воспитание, правовая культур.*

Abstract: *To educate young people in the spirit of military patriotism, to teach them to love their homeland, people and family, to study the great legacy that our patriot grandfathers left before us and to be a worthy successor to them.*

Keywords: *patriotism, the concept of a patriot, military patriotism, legal education, legal culture.*

KIRISH

Mustaqil O'zbekistonimizda islohotlar tobora keng quloch yoymoqda. Hayotimizning barcha jabhalarida, jumladan yosh avlod ta'lim-tarbiyasida ham keskin o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Tariximizni, ma'naviyatimizni qayta tiklash, yanada boyitish borasidagi harakatlar, ta'lim-tarbiya, kadrlar tayyorlash yo'lidagi tub o'zgarishlar shular jumlasidandir. Bu ishlar bejiz amalga oshirilayotgani yo'q. Chunki har qanday mamlakatning ravnaqi xalqning bilimdonlik saviyasi, ma'naviy darajasiga bog'liq. Shu munosabat bilan mamlakatimiz, birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagi so'zlarni aytgandilar: "Kelajagi buyuk davlat eng birinchi navbatda bo'lajak fuqarolarining madaniyati, ma'lumoti va ma'naviyati haqida g'amxo'rlik qilmog'i zarur". O'zbekiston Respublikasining Xalq ta'limi to'g'risidagi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining qabul qilinishi ana shu g'amxo'rlikdan darak berib turibdi. Har sohada bo'lgani kabi, harbiy mutaxassislar tayyorlashda ham katta ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda.

ASOSIY QISM

Harbiy xizmatchi kadrlarga qo'yiladigan talablar oshib bormoqda. Chunki hozirgi harbiy xizmatchi faqat ma'lum bir sohada chegaralangan bilimlar egasi bo'lgan tor ixtisosli mutaxassis emas, balki chuqur intellektual qobiliyatga ega bo'lgan, keng dunyoqarashli,

yuksak madaniyatli va ma'naviyatli inson, o'z bilimi, shaxsiy namunasi bilan o'z bo'ysunuvchilariga tarbiya va ta'lim bera oladigan pedagog bo'lishi zarur.

Harbiy xizmatchilarda Vatanni sevish, miliy qadriyatlarimizga Vatanimizga boy va buyuk tarixiga cheksiz hurmat va bu bilan faxrlanish, xalqimizga xos bo'lgan oilani muqaddas deb bilish, o'zidan kattalarga nisbatan hurmat, kichkinalarga mehr va e'tibor tuyg'ularini kamol toptirish kerak. Vatanparvarlik tarbiyasi milliy mafkuraning ajralmas bir bo'lagi bo'lib, harbiy xizmatchilarni ana shu ruhda tarbiyalash masalasi harbiy tarbiyani asosiy vazifalaridan biridir. Umumxalq, umummilliy vatanparvarlikning alohida turi va ajralmas bo'lagi bu harbiy vatanparvarlikdir.

Harbiy tarbiyada el-yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, insonparvarlik va odamiylik fazilatlarini tarbiyalab borish, milliy urf-odatlarimiz, rasm-rusumlarimiz, tuyg'ularning harbiylarni ongiga singdirishdan iborat. Xalqning tarixi xotirasini tiklash evaziga uning milliy g'ururi va oriyatini u'yg'otish milliy o'zlikni anglashning eng sinalgan va tajribadan o'tgan usullardan biridir.

Mustaqillik sharoitida harbiy xizmatchilarda milliy qadriyatlarning bizga maqbul bo'lgan tomonlarini xizmatchilarda milliy ma'naviyatimiz va dunyoviy fanlardan puxta bilim berishda va milliy istiqlool mafkurasidagi asosiy g'oyalarni singdirishda oliy harbiy ta'lim alohida o'rin tutadi.

Bugungi kunda milliy istiqlool g'oyalarini harbiy xizmatchilarning ongiga yetkazishni asosiy omillari mavjud:

- Vatan va millat oldidagi fuqarolik burch hamda vazifalarni bajarish;
- Harbiy xizmatchilarda yuksak ma'naviyatni shakllantirish;
- Ularda ma'naviy merosimizga ehtirom ruhini tarbiyalash va Vatanga sodiqlikni shakllantirish;
- Harbiy xizmatchilarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash;
- Ularda axloqiy va estetik tarbiyani shakllantirish;
- Milliy tilga hurmat-ehtiromini qozonish, bir qatorda boshqa tillarni o'rganishning ahamiyatini tushuntirish ;

Harbiy xizmatchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ta'minlashga ko'maklashadigan muqaddas kitob Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, Al-Buxoriy, At-Termiziy, Shayx Najmiddin Kubro, Az-Zamaxshariy, Bahouddin Naqshband singari ulamoyu-fuzalolarning mo'tabar asarlarini o'qitish va o'rganish kabilardir.

Biz ona O'zbekiston istiqloolini, uning sha'nu-sharafini qanday himoya qilishni, ota-bobolarimizdan meros qilib olishimiz va uning himosiga hamisha tayyor turmog'imiz zarur. Ulug' ajdodlarimizdan muqaddas meros bo'lib kelayotgan Vatanga muhabbat tuyg'usi, farzandlarimiz, bugungi va kelajak avlodlarimiz uchun chinakam e'tiqodga, aqidaga aylansin. Vatan ozodligi yo'lida jonini fido qilgan dovyurak kurashchi milliy qahramon, buyuk inson, vatanparvar Jaloliddin Manguberdi va Chingizxon o'rtasidagi jang shunday ayovsiz bo'lgandiki, Ibn al-asir aytishicha, boshqa janglar uning oldida bolalar o'yini deyish

mumkin edi. Harbiylarni burchga sadoqat ruhida tarbiyalash vosita va usullari o'ziga xos bo'lishi tabiiydir. Harbiy bilim yurtida kursantlar, tinglovchilar, Shuningdek, yosh harbiy xizmatchilar xizmat vazifalarini mukammal o'zlashtirishlarida, vatanga muhabbat, burchga sadoqat ruhida tarbiyalanish jamoatchilik vositalari haqida so'z yuritishimiz lozim. Tarbiyaviy ishlarda yoshlarning e'tibori xalqimizning mardonavor o'tmishiga, o'zbek xalqimizning milliy urf-odatlariga, xalqimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan ulkan hissasiga, uning ko'p asrlik madaniyatiga, milliy an'analarimizni tashviqot qilishga qaratilgan. Harbiy tarbiyani har bir muhim yo'nalishlaridan biri-bu shaxsiy tarkibni O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosati, iqtisodiyoti, fan, madaniyat va ijtimoiy sohada bo'layotgan o'zgarishlar bilan tanishtirib borishdan iborat. Harbiy tarbiyani yana muhim bir sohasi-bu harbiy an'analarni harbiy sohada davom ettirish. Xullas, umumiy qilib aytganda harbiy ta'limda bo'lajak harbiylarni tayyorlashda ularni Vatanga, tanlangan kasbiga muhabbat, xalq tinchligi va osoyishtaligini saqlash yo'lida kuch-g'ayratni ayamaslik hissini shakllantirishda bilim yurti qo'mondonligi, professor o'qituvchilar tarkibi, ota-onalar hamkorligida katta chora-tadbirlar olib borish qadar harbiy tarbiyani hartomonlama oliy darajaga qo'yishimiz mumkin.

Bugungi kunda harbiylarda sog'lom-ma'naviy muhitni yaratish va milliy istiqloq g'oyasini harbiy xizmatchilar ongiga singdirishning quyidagi pedagogik omillari mavjuddir:

- Harbiy xizmatchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy ong, ijtimoiy, siyosiy iqtisodiy, ma'naviy tarbiyaviy masalalaridan Vatan va millat oldidagi fuqarolik burch hamda vazifalarni bajarishga tayyorlash;

- Harbiy xizmatchilarda yuksak ma'naviyatni shakllantirish, ularni davr talablari, ona-yurtimiz, xalqimiz manfaatlariga javob bera oladigon fazilatlarni to'g'ri belgilab, tashabbus bilan qiyinchiliklarni yenga olish ruhida tarbiyalash;

- Ularda ma'naviy merosimizga ehtirom ruhini tarbiyalash, tariximizni mukammal o'zlashtirish, ma'naviy qadriyatlarni qayta tiklash jarayonida faol ishtirokni ta'minlash;

- Harbiy xizmatchilarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va milliy qadriyatlarimizni e'zozlashga o'rgatish maqsadida turli-tuman harbiy va fuqarolar mudofaasiga oid musobaqalar o'tkazish;

- Harbiy xizmatchilarda axloqiy va estetik tarbiyani shakllantirish;

- Harbiy xizmatchilarda milliy tilga hurmatini tarbiyalash bilan bir qatorda boshqa tillarni o'rganishning ahamiyatini tushuntirish ;

- Harbiy xizmatchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ta'minlashga ko'maklashadigan muqaddas kitob Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, al-Buxoriy, at-Termiziy, Shayx Najmiddin Kubro, az-Zamaxshariy, Bahouddin Naqshband singari ulamoyu-fuzalolarning mo'tabar asarlarini o'qitish va o'rgatish.

Yurtimizda tinchlik, osoyishtalik va farovonlikni saqlashga intilish uchun harbiylarning mustaqillik sharoitlarida demokratiyaning sharqona an'analari rivojlanishini tushunish, ularda jamoatchilik fikrini hurmat qilish, uzoqni o'ylab ish tutish, ehtiros va hissiyotlarga

berilmaslik, har qanday og'ir vaziyatda o'zini tuta olish madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor berish zarur. Tinchlik, ahillik, osoyishtalik barqaror bo'lgan joydagina taraqqiyot bo'lishi, inson o'z orzu-umidlariga yetishi mumkinligini yoshlar anglashi vatanparvarlik e'tiqodining burch, mas'uliyat darajasiga ko'tarilishiga olib keladi. Bizga ma'lumki, milliy istiqlol mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri bu yurt tinchligidir. Bu bejiz emas, negaki asrlar davomida bizning ajdodlarimiz bashariyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida, eng avvalo, tinchlik-totuvlikka intilib kelgan, zero yurt tinchligi-barqaror taraqqiyot garovidir.

XULOSA

Yoshlar Vatanimizning, millatimizning kelajagidir. Vatanimiz taqdirini ularga ishonib topshiramiz. Buning uchun ular zimmalariga yuklatilayotgan eng murakkab va mas'uliyatli vazifani butun mohiyati ila chuqur anglashlari, unga o'zlarini hissalarini qo'shishlari lozim. Shuning uchun Qurolli Kuchlarda xizmat o'tayotgan har bir xizmatchi yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishi shart. Vatanparvarlik yuksak insoniy fazilat hisoblanadi. Vatanparvarlik komillikni eng yorqin qo'shinlaridan biridir. Shuning uchun ham Hadisi Shariflarida "Vatanni sevmoq- iymondandur" deb da'vat qilinadi.

Dalillar, jarayon va voqealarni taxlil qilishga qat'iy ob'ektiv yondashish va ularni har taraflama ko'rib chiqishni talab etadi. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi jangovar, faol, hujum qila oladigan xususiyatga ega bo'lishi, Vatan himoyasiga mamlakat yoshlarni tayyorlashdagi kamchiliklarni ocha olishi va ularni bartaraf etishga choralar qabul qilish kerak.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasida barcha haqiqiy hollarini vaqt davomida rivojlanishi va o'zgarishi sifatida ko'rib chiqishni ko'zda tutadigan aniq – tarixiy yondashish prinsipi juda katta ahamiyatga ega. Bu prinsip avvalom bor aniq–tarixiy vaziyatdagi harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi mazmuni, shakl va uslublarining muvofiqligini nazarda tutadi. Aniq–tarixiy yondashish prinsipi shuningdek xalq, Qurolli Kuchlarning qahramonona tarixi asosida inson tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan harbiy-vatanparvarlik ishida namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra haqiqatni o'zgartirmagan holda tarixiy voqealarni ob'ektiv yoritish katta ahamiyatga ega. Harbiy vatanparvarlik ishlarining muhim prinsiplaridan biri – vatanparvarlik va baynalminal tarbiya birligidir. Barcha tarbiyachilar faoliyatida vatanparvarlik va baynalminal vazifalar organik o'zaro bog'langanligi va o'zaro shartlanganligi jangchi shaxsini shakllantiradigan, doimiy ravishda nima uchun u qo'lga qurol olgani va himoya qilayotganini eslatib turadigan qudratli omil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Harbiy vatanparvarlik tarbiya prinsiplaridan biri yoshlarning turli guruhiga farqli yondashishida mujassamlashgan. Bu prinsip harbiy vatanparvalik tarbiyasining manfaatlari va o'ziga xos xususiyatlari, ko'p millatli davlatimiz turli millat va xalqlari urf – odatlari va milliy an'analarini hisobga olgan holda qurish kerakligini talab etadi. Harbiy vatanparvalik tarbiyasi samaradorligi aniq vazifalar, mazmun, shakl, uslub va vositalar, o'ziga xos ma'lum vazifalarni hal etadigan turli davlat va ijtimoiy organlar, tashkilot va muassasalarni o'z ichiga oladigan mavjud ma'lum bir tizim orqali amalga oshiriladi. Bu tizim

umumiy xususiyatga ega, ya'ni yoshlarga vatanparvarlik ongini shakllantirish, jamiyatimizning barcha oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sotiboldiev. A, Karimjonov A. Harbiy pedagogika. T., 2005
2. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Umumharbiy Nizomlari. T., 1996.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2004 yilgi, 170-sonli qarori. T, 2004.

“OILA MA’NAVIYATI”.

Mamadaliyeva Dilyora Shavkat qizi

O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirligi akademiyasi kursanti

Oila tabiatning shoh asarlaridan biridir.

J.Santanaya

Insoniyatning ko‘p ming yillik tarixi mobaynida oila, oilaviy munosabatlar juda katta taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi. Turli davrlar bularga o‘z ta‘sirini o‘tkazdi. Mohiyati bir bo‘lsada, turli xalqlarda oilaviy munosabatlar turli xil shakllarda namoyon bo‘ldi.

Oila — muqaddas. Oila qurish — o‘ta mas‘uliyatli ishdur. «Oila eskilik unsuri emas». U muqaddas, oilada millat kelajagi mujassam. Yoshlarni tarbiyalash, kamolotga yetkazish, ilm hunar berish, uyli-joyli qilish — aksariyat oilalarning eng oliy maqsadidir. O‘zbekning hayotdan ko‘zlagan asl muddaosi — bola chaqali bo‘lish, bularning to‘yini, orzu-havasini ko‘rish. Yosh avlodni hayotga yo‘llantirish, bular uchun muayyan boshlang‘ich nuqta — start pozitsiyasi yaratib berishga nisbatan munosabat turli millatlarda turlichadir. Ayrim xalqlar mentalitetida farzandlar voyaga yetgach, oilasi, ota-onasini tashlab, faqat o‘z kuchi bilan mustaqil oyoqqa turish uchun uyini tark etadi. O‘zi ham oila qurib, farzand ko‘rib, uni katta qilganda — u ham avlodlar vorisligiga chek qo‘yib, oilasini tark etadi.

O‘zbek oilalarida uchto‘rt, hatto besh avlod vakillari (ya‘ni, bobobuvidlar, otaonalar, farzandlar, nevaralar va chevaralar) o‘zaro ahillikda, bahamjihat umr kechiradilar.

Har bir bo‘g‘inning o‘z burchi va mas‘uliyati, o‘z erki va mavqeyi bor

Oila nima? Bu so‘z qanday lug‘aviy ma‘nolarga ega? Asli qaysi tilga mansub? Oila asli arabcha “ayolmand”, “nizyozmand” ma‘nolarini anglatuvchi “Oil” so‘zidan olingan.

Oila har bir xalqning ,millatning davomiyligini saqlovchi, milliy qadriyatlarining rivojini ta‘minlovchi ma‘naviy va jismoniy barkamol avlodni dunyoga keltirib tarbiyalovchi muqaddas makondir. Ushbu mo‘jaz makon jamiyat deb atalmish buyuk bir makonning poydevorini tashkil etadi. jamiyatning, davlatning farovonligi, gullab-yashnashi aynan shu poydevor mustahkamligiga bog‘liqdir.

Shu boisdan ham mamalakatimizda amalga oshiriliyotgan tub islohotlar mazmunida oila manfaatlarini huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy , ma‘naviy jihatdan himoya qilishni ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shuningdek, har tomonlama barkamol avlodni tarbiyalashda oila va jamiyatning ma‘suliyati bosqichma-bosqich oshirilmoqda.

Oilani mustahkamlash dunyo darajasiga ko‘tarilgan muammolardan biridir. Oilalar ahilligi va mustahkamlashga erishish maqsadida BMT Bosh Assambleyasi 1993 20 sentabrdagi yig‘ilishida 15 mayni har yili “Xalqaro oila kuni” sifatida nishonlash to‘g‘risida qaror qabul qildi. Shu munosabat bilan, 1994 yildan e‘tiboran har yili 15 may kunini “Xalqaro oila kuni” sifatida nishonlash belgilab qo‘yildi. Oila — davlat muhofazasida.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 65 moddasi 2 qismi hamda O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksi 4 moddasining 1-qismiga binoan, oila, otalik, onalik va bolalik davlat himoyasidir. Oilaning davlat muhofazasida ekanligi qabul qiliniyotgan qator qonunlar va qonun osti hujjatlarda o'z aksini topmoqda. Bu holat O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti va amaldagi Prezidentimiz farmonlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining bu sohadagi birinchi Farmoni 1990 yil 3 mayda qabul qilingan bo'lib, u "Ko'p bolali oilalarga nafaqa miqdorini ko'paytirish to'g'risida" deb nomlanadi. (Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq 3,3 million oila birinchi marta yer uchastkalariga ega bo'ldi va yer uchastkalarini kengaytirdi). Birinchi Prezidentimiz tashabbusi bilan 1998 yilni O'zbekistonda "Oila yili" deb e'lon qilindi. 1998 yil 30 aprelda "O'zbekiston Respublikasining yangi Oila kodeksi" qabul qilindi. (8 bo'lim, 30 bob, 238 moddadan iborat)

Amaldagi Oila kodeksiga yangilik sifatida "Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish" qoidasi kirib (17 moddasi) keldi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 25 avgustdagi 365-son qarori bilan tasdiqlangan "Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish to'g'risidagi Nizom" ga ko'ra, nikohlanuvchi shaxslar psixik, narkologik, teri-tanosil, sil kasalliklari va OIV/OITS kasalliklari bo'yicha tibbiy ko'rikdan o'tkaziladi. Tibbiy ko'rikdan o'tish muddati tibbiyot muassasasiga murojat qilgan kundan boshlab 2 hafta qilib belgilandi.

Demak, yuqoridagi holatlardan anglash mumkinki, oilaning mustahkamligi o'zaro oila a'zolarining ishonchlik va tenglik asosidagi o'zaro hurmatga asoslanadi.

Abu Hurayra Roziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisda, Abiy alayhisalom shunday deydi: "Ayollarning yaxshisi-qarasang ko'zni quvontiradigan, amr qilsang – itoat etadigan va uyda o'zini iffatini ham, sening mol-mulkingni ham muhofaza qilguvchisidir".

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, oila qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi va tez rivojlanadi. Zero, jamiyat asosi-moddiy va ijtimoiy jihatdan mustahkamlanib borishi g'oyat muhim ahamiyatga ega.

KURSANT HAYOTIDA TARBIYA PSIXOLOGIYASINING O'RNI VA ROLI

Mamadaliyeva Dilyora

1-o'quv kursi 131-guruh kursanti

“Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir”

Abdulla Avloniy

Annotatsiya: *Ushbu maqola orqali siz kursant tarbiyasi uning hayotida qanchalik muhim o'rin egallashi, uning har bir harakati-yu erishgan yutuqlari va ba'zi o'rinlarda qilgan xatolari aynan tarbiyaga bog'liqligi, yoshligidan uning hayot daraxtiga beriladigan ozuqa aynan “Tarbiya” ekanligini bilib olasiz.*

Kalit so'zlar: *Axloq, tarbiya, psixologiya, sog'lom hayot tarzi, kursant tarbiyasi, xulq – atvor, intilish, tarbiya psixologiyasi.*

“Axloq bu xulqlar majmuyi. Xulq esa, ezgulik yoxud razillikning muayyan bir insonda namoyon bo'lish shakli. Binobarin, har bir xulq ezgulik va oliyjanoblikning timsoli. Ularni shakllantrish uchun ma'lum bir tarbiya kerak.”

Tarbiya tug'ilgan kundan boshlanadi va umrning oxirigacha davom etadi¹

Demak, har bir inson tug'ilar ekan u bu hayotning ne'matlaridan bahramand bo'ladi. U aqlini tanishi bilan dunyodagi har bir narsaga qiziqqa boshlaydi. Atrofidagilarni hatti-xarakterlarini go'yoki tahlil qiladi. Shu sababli, avvalo, ota-ona qilayotgan hatti-xarakatiyu aytayotgan har bir so'ziga e'tiborli bo'lishi kerak. Chunki farzand ularni nuqsonsiz o'zlashtiradi. Shu asnoda bolalarda fikrlash iqtidorini hosil qilish, fikr tarbiyasi benihoya zarur va muqaddas bir vazifadir.

Bugungi kunning eng muhokamali dolzarb muomilalaridan biri bu aynan tarbiya masalasidir. Chunki ko'plab xodimlarga o'z vazifasi, o'zini tutishi va yurishi turish qoidalariga e'tiborsiz qaramoqda. Bu esa sohada ba'zi kamchiliklarni keltirib chiqaryapti. Bunga yechim sifatida psixologiyaning tarmoqlaridan biri hisoblanadigan *Tarbiya psixologiyasi* ahamiyatidir.

Aynan kursant tarbiyasi intizomiga to'xtaladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi va uning tarmoqlari hisoblanmish hududlardagi akademik litseylarda bu jihatlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, kursant tarbiyasi haqida so'z borar ekan tarbiya psixologiyasiga to'z talish kerak. Chunki, aynan tarbiya psixologiyasi kursantlarning tartibi, intizomi dunyoqarashi shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya psixologiyasi pedagogik psixologiya sohasining eng muhimj tarmog'i sifatida alohida e'tirof etiladi. “Tarbiyaviy ishda shaxsdagi mavjud o'ziga xos psixik ,

¹ Abdulla Avloniy Toshkent 2006

microelementlarni bilmoq kerak. Shular asosida tegishli tarbiyaviy ta'sir tufayli ilg'or shaxsning yuksak axloqiy va estetik sifatlarini rivojlantirish mumkin.

Demak, kursant o'zidagi har bir elementlar ya'ni iroda, jasorat, vatanparvarlik kabi sifatlarni shakllantirishda avvalo tarbiya psixologiyasiga murojaat qilishi eng to'g'ri yo'l bo'ladi.

Ushbu sohaning ahamiyatliligini chuqur xis etgan holda bugungi kunda kursantlarga tarbiya psixologiyasi alohida tarmoq sifatida o'qitilmoqda. Unda tinglovchi va kursantlarga tarbiyaviy psixologiyaning qonuniyatlari, uning taraqqiy topishi va shu sohadagi malakani oshirish usullarni o'zlashtirish masalalarini o'rgatiladi

Tarbiya psixologiyasini yaxshi o'zlashtirishning o'ziga xos ijobiy tomonlar mavjud .
Ular:

Birinchidan ushbu fanni yaxshi o'zlashtirish kursantning shaxsiy tarkib ichida o'z o'rnini topishida yordam beradi;

Ikkinchidan , kursantlarning yuqori lavozimdagi boshliq va ofitserlarga hurmat bilan murojaat qilish, nafaqat boshliqlar balki o'z tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatlarda o'zaro xurmatni saqlashida muhim ahamiyat kasb etadi;

Uchinchidan, ushbu tarmoq kursantlardagi qobiliyatlarni to'g'ri rivojlantirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda psixologiyaning ahamiyatini uning kursantlar balkim ichki ishlar organlari xodimlari xizmat jarayonidagi ta'sirini anglamay ushbu fanga be'etibor bo'lganlar ham yo'q emas. Bunday xodimlar o'z faoliyatida qator kamchiliklarga yo'l qo'yishi sir emas. Bu holat ularga xizmat jarayonlarini benuqson olib borishida ulkan to'siq hisoblanadi.

Ichkin ishlar Vazirligi ichki ishlar organlari xodimlariga va kursantlarga barcha imkoniyatlarni yaratib ularni samarali faoliyati uchun eng maqbul sharoitlarni yaratib bermoqda. Shu o'rinda ularga yaratilayotgan bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalana olmay, intizom va tartibni buzish holatlarini keltirib chiqarayotgan xodimlar ham uchrab turibdi.

Shunday hodimlar sonini kamaytirish maqsadida ichki ishlar organlarining intizomiy kengashlari o'z faoliyatini samarali olib bormoqda.

Ularning faoliyat tartibi quyidagicha:

-Ichki ishlar Vazirligida vazir va uning o'rinbosarlariga birlashtirilgan sohaviy hamda ta'lim muassasalarida;

-Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar Vazirligi, Toshkent shahar va Toshkent viloyati ichki ishlar bosh boqshqarmasida;

-Viloyatlar ichki ishlar boshqarmalarida;

-Tuman(shahar) ichkin ishlar boshqarma (bo'limlari)da saylov asosida har bir tarkib uchun alohida-alohida tuziladi.

Xar bir tarkib uchun tuzilgan kengash, ushbu tarkibda xizmat olib borayotgan xodimlardan tashkil etiladi”²

Shu bilan birga yurtimizda ichki ishlar organlari tizimini takomillashtirish xodimlarni kasbiy madaniyatini oshirish, ularni kasbga boʻlgan muhabbatini oshirishga qaratilgan tarbiyaviy va targʻibot tashviqot ishlari tashkil etilmoqda. Ularning huquqiy asosi sifatida Oʻzbekiston Respublikasining Prezidentining 2018-yil 23-avgustdagi “Ichki ishlar organlari boshqaruv, nazorat va shaxsiy tarkib bilan ishlashning samarali tizimini joriy etish boʻyicha chora tadbirlar toʻgʻrisida”gi PQ-3919 son qarori qabul qilingan boʻlib, ushbu qarorda soha xodimlarining kasb mahorati shuningdek, shaxsiy tarkib bilan ishlar olib boorish borasidagi alohida ustuvor vazifalar belgilab berilgan. Shuningdek IIVning 2021-yil 21-oktabrdagi 400-son buyrugʻi 2017-yil 29-noyabrdagi PQ-3413 son va 2021-yil 2-apreldagi PQ-5050 sonli qarorlariga muvofiq ichki ishlar xodimlari bilan olib boriladigan maʼnaviy-marifiy ishlarni tashkil etish va amalga oshirish tartiblari belgilandi

“Ilmi axloqning asosi tarbiya boʻlur. Bolaning salomi va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yaxshi xulqlarni oʻrgatmakyomon xulqlardan saqlab oʻsturmakdur. Axloqimizning goʻzal va chiroyli boʻlishiga tarbiyaning zoʻr taʼsiri bordir. Baʼzilar “tarbiyaning axloqqa taʼsiri yoʻq, insonlar asl yaratilishida qanday boʻlsalar, shunday oʻsarlar, tabiat oʻzgarmasdur” deydilar. Lekin bu toʻgʻri soʻz emasdur. Chunki tarbiyaning albatta axloqqa taʼsiri bordir” –degan soʻzlari tarbiya psixologiyasi haqida fanning bugun emas oʻtmishdan inson hayotining, uning faoliyatining asosini tashkil etganini bilib olishimiz mumkin.

Binobarin, tarbiya-insonni axloqini rivojlantrish, ilmuni koʻpaytrish, goʻzal kelajakni yaratishdagi asosiy vositadir.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunning eng dolzarb muammosi shaxs tarbiyasini toʻgʻri yoʻnaltirilmayotganidir. Agar dunyo miqyosida terrorizm, ekstremizm kabi masalalarga qarshi kurash oldingi oʻrinlarda tursa, ular qatoriga tarbiyaga eʼtiborsiz boʻlishni ham qoʻshish mumkin. Uning oldini faqat koʻp kitob oʻqish, ota-onalar, ustozlar maslahatiyu oʻgitlarini toʻgʻri oʻzlashtirish va oʻz qobiliyatlarini toʻgʻri oʻzlashtirish va oʻz qobiliyatlarini toʻgʻri yoʻnaltirish orqali olish mumkin.

Davlatni koni, makoni tartib-intizom

Sarvatni poydori erur iqtisodi taom

Muhtojliq yuzini koʻrar deb gumon qilmang,

Tartib bir-la yursa, kishining ishi mudom

² “Ichki ishlar organlari maʼnaviy-marifiy ishlar xizmat faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlar toʻgʻrisidai”gi Ixhki ishlar vazirining 400-sinli buyrugʻi. 2021.21.20

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar Vazirining "Ichki ishlar organlari ma'naviy-marifiy ishlar xizmati faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 400-sonli buyrug'i. 2021.10.21

2.Begali Qosimov, O.Oltinbek- Abdulla Avloniy jadid

3.Abdulla Avloniy. Toshkent. 2006

4.Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri"